Această ediţie a fost publicată cu sprijinul Central European University Translation Project, finanţat de OSI-Zug Foundation, şi cu contribuţia Center for Publishing Development din cadrul Open Society Institute -Budapesta, precum şi a Fundaţiei pentru o Societate Deschisă România.
Die Herausgabe dieses Werkes wurde aus Mitteln von Inter Nationes, Bonn, gefordert.
Norbert Elias (22.06.1897, Breslau - 1.08.1990, Amsterdam) a studiat medicina, filozofia şi psihologia la Breslau, Freiburg şi Heidelberg cu Edmund Husserl, Karl Jaspers, Alfred Weber, Karl Mannheim. în 1933 a fost nevoit să părăsească Germania şi s-a stabilit în Anglia. A fost profesor la universităţi din multe ţări.
în lucrarea sa principală, *Procesul civilizării* (1939), esenţială pentru o teorie sociologică nedogmatică, pune în relaţie transformările pe termen lung ale structurilor societăţii cu cele ale personalităţii umane, manifestate în normele de comportament şi reglementare a afectelor.
Norbert Elias - *tjber den Proze3 der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen;* Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1980
© Norbert Elias 1939, 1969, 1976
© 2002 by Editura POLIROM, pentru prezenta traducere
www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Copou nr. 4, P.O. BOX 266, 6600
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7; P.O. BOX l-728, 70700
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale:
ELIAS, NORBERT
Procesul civilizării: cercetări sociologice şi psihogenetice I Norbert Elias; trad. de Monica-Maria Aldea - Iaşi: Polirom, 2002 2 voi.; 23 cm (Plural ISBN: 973-683-646-0
Voi. 2: *Transformări ale societăţii - Schiţa unei teorii a civilizării.* - 2002; p.344; ISBN: 973-683-767-X I. Aldea, Monica-Maria (trad.) 004 Printed in ROMÂNIA

Norbert Elias

PROCESUL CIVILIZĂRII

Cercetări sociogenetice şi psihogenetice

Volumul II

Transformări ale societăţii Schiţa unei teorii a civilizării

Traducere de **Monica-Maria Aldea**
POLIROM 2002
834318R

Capitolul 3 Sociogeneza civilizaţiei occidentale

1. Privire asupra societăţii de curte

1. Luptele dintre nobilime, biserică şi principi pentru participarea la stăpânirea asupra pământului şi la roadele sale străbat întreg Evul Mediu. Pe parcursul secolului al Xll-lea şi al XlII-lea în ansamblul luptei dintre puteri îşi face apariţia şioaltă grupare, şi anume cea a orăşenilor privilegiaţi, „burghezia".

Aspectele acestei lupte permanente şi raporturile de forţe dintre părţile implicate sunt extrem de diferite de la ţară la ţară. Dar rezultatul acestor lupte este în marea majoritate a cazurilor acelaşi: în toate ţările mai mari de pe continent, pe anumite perioade şi în Anglia, în cele din urmă în mâinile principilor sau ale reprezentanţilor lor se concentrează o putere incomparabil mai mare decât a stărilor sociale. Autarhia celor mulţi, puterea deţinută de stări va fi restrânsă pas cu pas, iar domnia dictatorială, „absolutistă" a unui individ se impune încetul cu încetul pe perioade de timp mai lungi sau mai scurte. în Franţa, Anglia şi în ţinuturile stăpânite de Habsburgi acesta este regele, iar în cele germane şi în cele italiene dominaţia este exercitată de seniorii teritoriali.

2. O mulţime de studii oferă informaţii cu privire la modul în care regii Franţei, de la Filip August până la Francisc I şi Henric IV dobândesc o putere din ce în ce mai mare, sau despre modul în care principele elector de Brandenburg, Friedrich Wilhelm, reprimă tot mai mult stările, la fel cum familia de Medici îngrădeşte la Florenţa puterea patricienilor şi a senatului, iar Tudorii restrâng în Anglia puterea nobilimii şi a parlamentului. Pretutindeni este vorba de figuri individuale, descrise cu slăbiciunile şi înzestrările lor, care întreprind diverse acţiuni. Fără îndoială, este util şi de-a dreptul indispensabil să privim istoria în această dimensiune, ca un mozaic de acţiuni individuale ale unor persoane.

Dar în mod evident există aici şi un alt element în afara apariţiei accidentale a unei serii de mari principi şi a victoriilor fortuite ale numeroşilor seniori teritoriali sau regi asupra numeroaselor stări

individuale, înregistrate aproximativ simultan. Nu fără îndreptăţire se vorbeşte despre o *epocă* a absolutismului. Ceea ce se exprimă prin modificarea formei de domnie este schimbarea structurii societăţii occidentale în ansamblul său. Nu doar faptul că regii au dobândit în mod individual un surplus de putere, ci, în mod evident, instituţia socială a regelui sau a principilor a câştigat o nouă pondere în cursul treptatei transformări a întregii societăţi, un surplus de putere, o şansă suplimentară de putere pentru posesori sau reprezentanţii şi slujitorii acestora.

Pe de o parte, putem cerceta modalitatea în care unul sau altul dintre aceşti bărbaţi a ajuns să dobândească puterea, sau felul cum el sau urmaşii săi au amplificat-o pe cea dobândită în sensul „absolutismului", ca apoi să o piardă.

Pe de altă parte, putem cerceta pe baza căror transformări sociale instituţia medievală a regelui sau a principilor a obţinut în anumite secole acel caracter şi a înregistrat acea consolidare a puterii pe care le denumim prin concepte de genul „absolutism" sau „despotism" şi care, ca structură socială, ca dezvoltare a relaţiilor interumane, a permis ca ele să se menţină în forma respectivă o perioadă mai îndelungată sau mai scurtă.

în ambele cazuri, problematica se menţine în cadrul aceluiaşi registru. Doar ultima dintre întrebări se evidenţiază în acel plan al realităţii istorice în care se desfăşoară procesul civilizării.

Este mai mult decât o coincidenţă faptul că în secolele în care funcţia monarhiei şi a principilor adoptă statutul absolutist s-a făcut resimţită în mod mai accentuat acea atitudine emoţională şi acea tem-perare despre care am discutat, acea „civilizare" a conduitei. în selecţia aecîtâţeamintite, care reprezintă o mărturie pentru modificarea conduitei, s-a evidenţiat uneori cu claritate cât de strâns dependentă a fost modificarea respectivă de formarea acelei ordini sociale ierarhizate al cărei organ conducător este domnitorul absolutist, şi, în ansamblu, curtea acestuia.
3. în cadrul unei mişcări ce a cuprins treptat Europa, înregistrând pe alocuri şi în momente diferite anumite recesiuni, ca în perioada pe care o numim „Renaştere", curtea, totodată reşedinţă a domnitorului, a dobândit în societăţile occidentale o nouă înfăţişare şi o nouă însemnătate.
în mişcările acestei epoci, în Occident curţile devin tot mai pronunţat.centre efective de formare a stilului. în faza precedentă ele fuseseră nevoite să împartă sau chiar să cedeze această funcţie, după raporturile de forţă socială, fie bisericii, fie cetăţilor, fie curţilor marilor vasali sau cavaleri, răspânditepeTnîregul teritoriu, iar pe anumite perioade de timp chiar altor centre. De aici înainte, curţile deţinătoare ale puterii centralizate, în orice caz cele de pe teritoriul german, îndeosebi de credinţă protestantă, nu au mai împărţit puterea decât

cu universitatea, centrul de formare a funcţionărimii princiare: în ţinuturile romanice, eventual în toate ţările catolice - fapt ce urmează să fie cercetat - însemnătatea curţilor princiare şi a societăţii de curte ca instanţă de control social, ca organ de modelare a conduitei umane depăşeşte cu mult rolul universităţii, precum şi pe al tuturor celorlalte formaţiuni sociale ale epocii. Renaşterea florentină timpurie, marcată de nume precum Masaccio, Ghiberti, Brunelleschi şi Donatello, nu reprezintă încă în mod concludent stilul de curte. Perioada de apogeu a Renaşterii italiene, apoi în foarte mare măsură barocul, rococoul, stilul Ludovic XV şi Ludovic XVI şi în cele din urmă stilul „empire" sunt mai marcat curteneşti, deşi se află mai evident într-o fază de tranziţie decât cel din urmă, infiltrat deja de trăsături caracteristice ale burgheziei industriale.
Se formează la curte un fel de societate, o formă de integrare a oamenilor, pentru care în limba germană nu există o denumire specializată şi incontestabilă, după toate aparenţele datorită faptului că în Germania aceasta nu a atins nicicând o semnificaţie centralizată şi decisivă, sau a fost astfel în cel mai bun caz în perioada de tranziţie şi de declin a Curţii de la Weimar. Conceptul german de „gute Gesellschaft", societate aleasă sau, mai simplu, de „Gesellschaft", în sensul de „monde", nu are în sine, ca formaţiunea socială corespunzătoare, un profil la fel de bine conturat ca termenii respectivi din limbile franceză şi engleză. Francezii vorbesc despre „societe polie". Iar conceptul francez de „bonne compagnie" sau de „gens de la Cour", cel englezesc de „society" au cel puţin conotaţii similare.
4. Societatea de curte, care dictează tonul, se formează după cum se ştie, în Franţa. De la Paris, pe parcursul unor perioade de timp mai ample sau mai restrânse, l;e răspândesc spre toate celelalte curţi"" europene aceleaşi forme de conduită, aceleaşi maniere aceleaşi gusturi jşi aceeaşi"TîmţaTces"tărâs"parî9îre nus·â"petrecut doar din motiv" că Franţa era cea mai puternică ţară a acelor vremuri. Nu a devenit posibilă decât datorită faptului că pe parcursul unei transformări generalizate a societăţii europene au luat naştere pretutindeni formaţiuni sociale înrudite, acelaşi tip de societate, forme similare de relaţii interumane. Aristocraţia absolutistă de curte a celorlalte ţări a preluat de la ţara cea mai bogată, mai puternică şi mai centralizată a vremii ceea ce corespundea necesităţilor sociale proprii: comportamentul civilizat şi vorbirea rafinată, ca semn reprezentativ şi distinctiv faţă de cei care nu erau de "acelaşi râng"Tlvedea desăvârşindu-se în Tranţa ceea ce, graţie situaţiei sociale similare, corespundea propriilor idealuri: oameni care ştiau să reprezinte şi care, totodată, în privinţa nuanţării regulilor de comportament în societate, prin maniera de a saluta şi prin vorbirea aleasă, se pricepeau să marcheze cu precizie relaţia lor faţă de oricine, situat la un nivel superior sau inferior, oameni caracterizaţi de „distinction" şi de „civilite". Iar o dată cu

preluarea etichetei franceze şi a ceremonialului parizian, diverşii domnitori au dobândit instrumentele necesare pentru a da expresie demnităţii lor, pentru a face vizibilă ierarhia socială şi pentru a-i lăsa pe toţi ceilalţi să perceapă faptul că sunt dependenţi, îndeosebi nobilimea de curte.
5. Nici în acest caz nu ar fi suficient să privim şi să prezentăm izolat fenomenele înregistrate în diverse ţări. Se creează o nouă imagine şi devine posibil un alt tip de înţelegere, dacă privim toate aceste curţi apusene, cu relativ uniformul lor comportament civilizat, ca pe nişte organisme care comunică în ansamblul societăţii europene. Ceea ce începe să se formeze treptat de la sfârşitul Evului Mediu nu înseamnă societăţi răzleţe de curte. Există oaristocraţie curtenească răspândită în toată lumea occidentală, al cărei centru se află la Paris, cu reprezentanţe pretutindeni la celelalte curţi şi imitatori în toate cercurile, care emit pretenţia de a aparţine „lumii" şi „societăţii", îndeosebi în straturile superioare ale burgheziei, parţial chiar şi în masele largi ale stării de mijloc.
Membrii acestei societăţi mozaicate vorbesc în întreaga Europă aceeaşi limbă, iniţial italiana, apoi franceza, citesc aceleaşi cărţi, au aceleaşi gusturi, aceleaşimaniereşi - cu nişte diferenţe de rang -liceTaşi stil de viaţă. Se orientează pe perioade de timp mai lungi sau mai scurte cât se poate de uniform după viaţa de la curtea pariziană, în ciuda oricăror diferenţe şi chiar a războaielor purtate unii împotriva celorlalţi. Iar comunicarea socială dintre curţi, adică în cadrul societăţii aristocratice de curte, se menţine timp îndelungat mai strânsă decât comunicarea şi contactele dintre societatea de curte şi celelalte straturi sociale din aceeaşi ţară; este de remarcat faptul că se vorbea aceeaşi limbă. Apoi, de pe la începutul secolului al XVIII-lea, în una dintre ţări eventual ceva mai devreme, în alta ceva mai târziu, în orice caz în legătură cu ascensiunea tot mai pronunţată a straturilor mijlocii, cu deplasarea treptată a centrului social şi politic dinspre curţile respective către societăţile civile din diversele naţiuni, treptat slăbesc contactele dintre societăţile aristocratice de curte ale naţiunilor, chiar dacă nu vor dispărea cu totul niciodată. Limba franceză lasă locul, nu fără lupte înfocate, limbilor naţionale burgheze, chiar şi la nivelul clasei superioare. De asemenea, însăşi societatea de curte se diferenţiază tot mai mult în maniera societăţilor civile, îndeosebi o dată cu Revoluţia Franceză, când vechea aristocraţie îşi pierde definitiv poziţia centrală. Forma de integrare naţională înlocuieşte forma bazată pe stările sociale.
6. Dacă cercetăm acele tradiţii sociale care asigură dominanta comună, unitatea mai profundă a diverselor tradiţii naţionale ale lumii occidentale, nu ne este permis să ne referim doar la biserica creştină, la moştenirea comună romano-latină, ci să cuprindem cu

privirea şi această mare formaţiune socială prenaţională, care în societatea apuseană a ieşit în evidenţă uneori mai mult, alteori mai puţin, încă de la nivelul diferenţierii naţionale din straturile de jos sau mijlocii, vorbitoare a numeroase limbi. La acest nivel au fost create modelele de coexistenţă mai pronunţat paşnică, pe care transformarea societăţii europene le-a impus începând cu sfârşitul Evului Mediu mai mult sau mai puţin pentru toate clasele, „atenuând", „şlefuind" şi „civilizând" obiceiurile mai aspre, mai sălbatice şi mai puţin controlate ale stratului superior format din războinici medievali, urmări fireşti ale unei vieţi incerte, trăite sub o permanentă ameninţare. Presiunea vieţii la curte, rivalitatea cu privire la favorurile principelui sau ale celor „mari", apoi la modul general necesitatea de a se deosebi de ceilalţi şi de a lupta cu mijloace relativ paşnice, prin intrigă şi diplomaţie, pentru şanse, a determinat o reţinere a reacţiilor emoţionale, o autodisciplinare sau acel „self-control", o raţionalitate curtenească particulară; îndeosebi în Germania, dar şi în Anglia, din punctul de vedere al burgheziei aflate în opoziţie în secolul al XVIII-lea, curteanul apare ca reprezentare a omului raţional!
Iar aici, in ocîeţateaprenaţională, aristocrat-curteană, au mst create, sau cel puţin prefigurate, multe dintre preceptele şi interdicţiile care şi în prezent, în ciuda tuturor deosebirilor naţionale, sunt percepute ca elemente comune întregii lumi apusene şi care contribuie la a conferi tuturor popoarelor occidentale, în ciuda oricăror deosebiri, acel caracter comun, caracterul unei civilizaţii, specifice.
Am demonstrat pe baza unei serii de exemple faptul că o dată cu treptata formare a

societăţii absolutiste de curte se petrece şi o transformare a potenţialului manifestărilor instinctuale şi a conduitei stratului superior în sensul „civilizării". De asemenea, am amintit tangenţial cât de mult depind constrângerea şi reglementarea vieţii instinctuale de obligaţiile sociale tot mai puternice, de dependenţa tot mai accentuată a nobilimii faţă de domnitorul central, de regi sau de principi.
Cum s-a ajuns la această constrângere şi dependenţă mai pronunţată? De ce locul deţinut de un strat superior, format din războinici sau cavaleri relativ independenţi, a fost luat de un strat superior, mai mult sau mai puţin pacificat, format din curteni? De ce, pe parcursul Evului Mediu şi în zorii vremurilor moderne, dreptul de participare la decizii al formaţiunilor de stare a fost suprimat încetul cu încetul şi de ce, mai devreme ori mai târziu, s-a impus domnia dictatorială, „absolutistă", a unui individ, iar o dată cu aceasta obligativitatea etichetei de curte, pacificarea unor teritorii de mai mare sau mai mică extindere pornind de la centru, pe o perioadă de timp mai îndelungată sau mai scurtă, în toate ţările Europei? într-adevăr, în procesul de ansamblu al civilizării sociogeneza absolutismului ocupă un rol-cheie: nu putem înţelege civilizarea conduitei şi transformarea corespunzătoare a

potenţialului mental şi instinctual fără să urmărim procesul de formare a statelor, iar în cadrul acestuia centralizarea tot mai accentuată a societăţii, care iniţial se manifestă deosebit de evident sub forma domniei absolutiste.

2. Scurtă introducere în sociogeneza absolutismului

1. Putem schiţa pentru început câteva dintre cele mai importante mecanisme care au contribuit la sfârşitul Evului Mediu la asigurarea în mod continuu a unui spor de putere într-un principat. Acestea sunt aproximativ identice în toate ţările mai mari ale lumii apusene. Se conturează deosebit de clar şi foarte pronunţat în dezvoltarea monarhiei franceze.
Treptata creştere a sectorului financiar al economiei în detrimentul celui al economiei naturale într-un anumit teritoriu medieval a avut urmări foarte diferite pentru marea majoritate a nobilimii războinice, pe de o parte, pentru regele sau principele acestui teritoriu, pe de altă parte. Cu cât au fost vehiculaţi mai mulţi bani în cadrul unui teritoriu, cu atât mai mult au crescut preţurile. Toate straturile sociale, al căror venit nu a crescut în mod corespunzător, toţi acei oameni, care aveau un venit stabil, au fost astfel dezavantajaţi, îndeosebi marii seniori feudali, care dobândeau rente fixe de pe urma domeniilor lor.
Au fost avantajate acele funcţii sociale al căror venit a crescut în mod corespunzător cu noile şanse de câştig. De acestea ţineau anumite grupări ale burgheziei, îndeosebi regele, domnitorul central. Căci prin intermediul unui aparat fiscal acesta avea parte de bogăţia în creştere; putea sa beneficieze de pe urma oricărui câştig realizat pe tot cuprinsul teritoriului peste care domnea, prin urmare veniturile sale sporeau extrem de mult o dată cu vehicularea tot mai accentuată a banilor.
Aşa cum se petrec de obicei asemenea fapte, pentru început cei interesaţi conştientizează respectivul mecanism foarte lent şi oarecum retroactiv, fiind apoi transformat relativ târziu de către reprezentanţii puterii centrale într-un principiu de politică internă. Domnitorul central a intrat mai mult sau mai puţin de la sine în posesia unor venituri tot mai mari. Acest fapt se constituie ca premisă pe baza căreia instituţia monarhiei sau a principalităţii a dobândit treptat caracterul său absolutist şi neîngrădit.
2. Proporţional cu şansele financiare de care dispunea funcţia centrală a crescut şi potenţialulsău militar. Cel care dispunea de impozitele colectate din întreaga ţară era în măsură să plătească mai

mulţi mercenari decât oricine; totodată, a devenit relativ independent da sexviclîTeThTliţare pe care vasalul feudal era obligat să leresteze în schimbul pământulufcăT'fusese "acordat în feu3ă.
Acesta este de asemenea un proces care, precum toate celelalte, începe foarte de timpuriu şi conduce treptat la formarea unor instituţii stabile. Wilhelm Cuceritorul vine în Anglia cu

o armată formată în parte din vasali, în parte din cavaleri mercenari. De aici înainte şi până la înfiinţarea armatelor regulate aflate în slujba domnitorului central aveau să treacă secole. Premisa în acest sens, pe lângă venitul tot mai mare de pe urma impozitelor, a fost existenţa mâinii de lucru în surplus, acea disproporţionalitate dintre numărul oamenilor şi numărul şi rentabilitatea serviciilor într-o anumită societate, definită în prezent ca „şomaj". Teritoriile ce deţineau un asemenea surplus, precum Elveţia şi anumite părţi ale Germaniei, furnizau mercenari pentru oricine era capabil să-i plătească. Foarte târziu tactica de recrutare practicată de Frederic cel Mare avea să demonstreze ce soluţii erau la dispoziţia unui principe atunci când mâna de lucru disponibilă în teritoriu era insuficientă pentru scopurile sale militare. în orice caz, superioritatea militară, ce se dezvolta paralel cu cea financiară, constituia cea de-a doua premisă decisivă pentru ca puterea centrală asupra unui ţinut să dobândească acel caracter de „absolutism".
Transformarea tehnicii militare a urmat acest curs evolutiv şi l-a consolidat.DaT6rTEa treptaţii dezvoltări a armelor de foc masele pedestre au devenit din punct de vedere militar superioare nobilimii, relativ reduse la număr, care participa la luptă călare. Acest element a acţionat de asemenea în favoarea puterii centrale.
Regele, de exemplu, care în Franţa, pe vremea Capetingilor, nu era cu nimic mai mult decât un baron, un feudal printre cei la fel de puternici ca şi el, iar uneori chiar mai puţin puternic decât alţi feudali, a dobândit o dată cu creşterea veniturilor şansa unei superiorităţi militare faţă de toate celelalte forţe militare ale ţării. Care dintre casele nobiliare a cucerit într-un anume caz coroana într-o situaţie sau alta a depins de o serie întreagă de factori, printre care se numărau contribuţiile personale ale unor indivizi, iar adeseori şi jocul întâmplării. Creşterea şanselor financiare şi militare care s-au împletit treptat cu funcţia monarhică se petrecea independent de voinţa şi de dotarea respectivilor indivizi; corespundea unei legităţi mai stricte, ce poate fi întâlnită pretutindeni atunci când sunt studiate procesele sociale.
Iar sporirea şanselor deţinute de funcţia centrală s-a constituit şi ca premisă *a* pacificării unui ţinut mai mire sau mai mic, asupra căruia se exercita dominaţia dijilprej3jicenŢruunic.
3. Cele două serii evolutive care au acţionat în favoarea unei puteri centrale consolidate au avut în toate privinţele efecte defavorabile pentru starea vechiului strat medieval al războinicilor. Nu

au avut nici o legătură directă cu sectorul în creştere al relaţiilor economico-financiare. Nu puteau profita în mod direct mai deloc de noile şanse de venit care începuseră să apară. Nu au avut de suportat decât devalorizarea şi creşterea preţurilor.
Au fost efectuate calcule care dovedesc că o avuţie de 22 000 franci din anul 1200 nu mai valora în anul 1300 decât 16 000 franci, în anul 1400 doar 7 500 franci, iar în anul 1500 doar 6 500 franci. în secolul al XVI-lea devalorizarea s-a accentuat; valoarea sumei a scăzut la 2 500 franci. Iar ceea ce putem observa pentru Franţa pe parcursul acestui secol corespunde cu ceea ce se petrecea în întreaga Europă[1].
O mişcare ce îşi are începuturile cu mult timp în urmă, în Evul Mediu, a înregistrat în secolul al XVI-lea o accelerare neobişnuit de puternică. începând din timpul domniei lui Francisc I până în anul 1610 livra franceză s-a devalorizat în proporţie de 100:19,67. Semnificaţia acestei linii de dezvoltare pentru transformarea societăţii a fost mai mare decât am putea spune în câteva cuvinte. în timp ce s-a înteţit circuitul banilor şi s-a dezvoltat activitatea comercială, în timp ce straturile burgheze şi veniturile puterii centrale au crescut, au jscăzut veniturilenobilimii neprinciare în ansamblul său. O partcT dintre cavaleri a fost sortită unei vieţi mizere, o alta îşi asigura prin jaf şi violenţă ceea ce în mod paşnic nu îi mai era accesibil, pe când alta s-a menţinut cât de mult timp a putut pe linia de plutire prin vânzarea treptată a proprietăţilor, iar, în cele din urmă o bună parte a nobilimii a intrat, constrânsă de această stare de fapte, tentată de noile şanse ivite, în slujba regilor şi a principilor care erau în măsură să plătească. Acestea au fost şansele create de partea economică pentru stratul acelor războinici neimplicaţi în sporirea circuitului monetar şi a reţelei comerciale.
4. Am amintit deja felul în care dezvoltarea tehnicii militare a evoluat în defavoarea

acestora: infanteria, dispreţuita pedestrime, a devenit în război mai importantă decât cavaleria. în acest fel, a fost anulată nu doar superioritatea militară a stării medievale a războinicilor, ci a fost spart monopolul acesteia asupra armelor. Iniţial, doar nobilii erau războinici sau, pentru a ne exprima altfel, toţi războinicii erau nobili; apoi a intervenit schimbarea, în sensul că nobilii erau în cel mai bun caz ofiţerii unei trupe plebee, care trebuia plătită. Monopolul asupra armelor şi puterii militare a fost trecut de la întreaga stare a nobilimii în mâinile unuia dintre membrii ei, în cele ale principelui sau ale regelui, care, bazându-se pe veniturile realizate din fiscalitatea aplicată pe suprafaţa întregului său ţinut, era în măsură să plătească cea mai mare trupă existentă în acel teritoriu. în acest fel, marea majoritate a nobilimii s-a transformat, din războinici sau cavaleri relativ independenţi, în ofiţeri aflaţi în slujba domnitorului central.
Acestea sunt câteva dintre liniile cele mai importante ale respectivei transformări structurale.

5. în acelaşi timp a avut loc o altă transformare. O dată cu creşterea înregistrată de sectorul economico-financiar, jiobilimea a pierdut din puterea deţinută în cadrul societăţii, pe când, în paralel, păturile burgheze au dobjmditjţoJ;jna multă putere. Dar, în general, nici una dintre aceste două stărinu s-a ctoveditTsuficient de puternică pentru a-şi adjudeca supremaţia asupra celorlalte o perioadă îndelungată, în timp, tensiunile au persistat pretutindeni, iar uneori au izbucnit în cadrul unor lupte. în fiecare dintre cazuri fronturile beligerante au fost complicate şi diverse. Ocazional s-au format alianţe între nobilime şi burghezie; au existat forme de trecere şi chiar fuziuni între unele segmente ale celor două stări. Dar, oricum s-ar fi prezentat, atât ascensiunea cât şi puterea absolută şi despotismul instituţiei centrale au fost întotdeauna dependente de faptul că între nobilime şi burghezie a existat şi s-a menţinut această tensiune. Ţinea de premisele structurale ale instituţiei monarhiei şi principalităţii ca nici una dintre cele două stări şi nici o grupare din interiorul acestora să nu câştige supremaţia. Reprezentanţii puterii centrale absolutiste au fost astfel nevoiţi să supravegheze cu insistenţă ca echilibrul fragil dintre stările şi grupările existente în teritoriul suzeranităţii lor să fie menţinut. Acolo unde echilibrul se distrugea, fie datorită faptului că o grupare sau o clasă devenea prea puternică, fie că grupările nobile şi grupările de vârf ale burgheziei se aliau, chiar şi pe o perioadă limitată de timp, neîngrădirea puterii centrale se vedea în cel mai înalt grad ameninţată - cum s-a petrecut în Anglia. în mod corespunzător, adeseori vom vedea la o serie de domnitori cum unul protejează şi susţine burghezia, pentru că nobilimea i se pare a fi devenit prea puternică şi, implicit, prea periculoasă, următorul sau unul dintre următorii înclină la rândul său să consolideze forţele nobilimii, fie că aceasta a devenit prea slabă, fie că burghezia a devenit prea puternică şi prea refractară, fără ca celălalt taler al balanţei să fie complet neglijat. Domnitorii absolutişti au fost nevoiţi, fie că au conştientizat pe deplin sau nu starea de fapt, să mizeze pe acest mecanism social, pe care nu îl creaseră ei înşişi. Existenţa lor socială era dependentă de menţinerea şi de funcţionarea acestui mecanism. Ei înşişi erau tributari acelei legităţi sociale, „sub imperiul căreia fuseseră instauraţi". Această legitate, această structură socială s-a evidenţiat mai devreme sau mai târziu şi cu multiple modificări în mai toate ţările occidentale. Dar profilul său complet l-a dobândit pentru observator doar în momentul în care analizăm un exemplu concret al modului în care se formează. Dezvoltarea acelei ţări în care acest proces, începând cu un anumit moment, se desfăşoară absolut rectiliniu, şi anume dezvoltarea înregistrată în Franţa, ne va servi în cele ce urmează drept exemplu.

3. Dinamica dezvoltării societăţii în Evul Mediu

Partea întâi Mecanismele feudalizării

. *Introducere*

1. Dacă facem o comparaţie a modului cum se prezenta pe la mijlocul secolului al XVII-lea puterea centrală în Franţa, în Anglia şi în Imperiul German, regele Franţei apare deosebit de puternic faţă de cel al Angliei şi cu atât mai mult faţă de împăratul Imperiului German. Dar această configuraţie este rezultatul unei dezvoltări îndelungate.

La sfârşitul epocii carolingiene şi la începutul celei capeţiene, constelaţia se prezenta invers. Pe atunci, puterea centrală a împăraţilor germani era mare în comparaţie cu aceea a regilor francezi. Iar Anglia avea încă de parcurs unificarea decisivă şi introducerea noii ordini de către normanzi.
în Imperiul German, puterea centralizată se fărâmiţează începând din acea epocă — înregistrând uneori şi reculuri — într-un mod relativ constant. In Anglia, începând cu perioada normandă, puterea monarhiei alternează cu preponderenţa stărilor sociale sau a parlamentului.
în Franţa, cam de la începutul secolului al XH-lea, puterea regelui creşte - la rândul său înregistrând reculuri - relativ constant. O linie continuă duce de la Capetingi, trecând prin casa de Valois până la Bourboni.
Nimic nu ne îndreptăţeşte să presupunem din start că aceste diferenţieri ar fi fost inevitabile. Cu foarte mare încetineală diferitele ţinuturi ale celor trei ţări converg la formarea unor unităţi naţionale. Pentru că iniţial integrarea, interrelaţionarea acelor ţinuturi, care aveau să devină ulterior „Franţa", „Germania", „Italia" sau „Anglia", este cât se poate de redusă, unitatea, propria lor pondere ca organism social în jocul forţelor istorice nu atârnă încă prea greu în balanţă. Iar marile curbe evolutive din istoria acestor naţiuni sunt indiscutabil în mult mai mare măsură determinate în acest stadiu de şansa sau neşansa individuală, de abilităţile personale, de simpatii şi antipatii sau de „întâmplare" decât aveau să se petreacă faptele ulterior, când „Anglia", „Germania" sau „Franţa", ca reţele sociale ce deţineau o structură foarte precisă, au dobândit pondere şi legitate proprie. Iniţial, evoluţia istorică este codeterminată de factori care, de pe poziţia ulterioară de ansamblu, nu reprezintă o necesitate intrinsecă[2]. Apoi,

încetul cu încetul, o dată cu interconectarea tot mai accentuată a unor ţinuturi mari şi a maselor respective de oameni, se vor prefigura legităţile care, în funcţie de caz, vor pune nişte bariere sau vor oferi o şansă pentru actul discreţionar, pentru capriciile şi interesele indivizilor aflaţi la putere şi chiar ale unor grupări. De-abia în acest moment, legitatea evolutivă se va desfăşura în respectivele unităţi sociale surclasând accidentalul sau, cel puţin, va marca tot ceea ce este întâmplător.
2. Nimic nu ne îndreptăţeşte să presupunem că a existat vreo predeterminare în sensul ca tocmai ducatul francilor, acea „île-de-France" să devină punctul de cristalizare a unei naţiuni. Din punct de vedere cultural, şi chiar şi politic, ţinuturile franceze din sud se aflau într-o mai strânsă legătură cu cele nordice ale Spaniei şi cu ţinuturile italiene învecinate decât cu cele din jurul Parisului. Dintotdeauna a fost considerabil de mare deosebirea dintre vechile ţinuturi provensale celto-romanice, vorbitoare de *langue d'oc,* respectiv cele vorbitoare de *langue d'oil,* aşadar ţinuturile mai puternic marcate de influenţa franca, îndeosebi ţinuturile aflate la nord de Loire, la care se adaugă Poitou, Berry, Bourgogne, Saintonge şi Franche-Comte[3].
De asemenea, hotarele stabilite prin Tratatul de la Verdun (843) şi apoi prin Capitularul de la Meerssen (870) pentru partea răsăriteană a Imperiului Franc de Apus erau în acele vremuri diferite faţă de ceea ce avea să se dezvolte ulterior devenind „Franţa" şi „Germania" sau „Italia".
Tratatul de la Verdun stabilise ca graniţă de est a Imperiului Franc de Apus o linie ce ducea din sud, de la actualul Golf Lion, trecând la *vest* de Rhone, aproximativ spre nord, până în Flandra, în ţinutul oraşului Gent. Lotharingia şi Burgundia - cu excepţia ducatului la vest de Saone -, inclusiv Arles, Lyon, Trier şi Metz se aflau în acest fel în afara graniţelor Imperiului Franc de Apus, în timp ce în sud comitatul Barcelona continua să se afle în interiorul graniţelor sale[4].
Tratatul de la Meerssen a transformat în sud Rhonul ca graniţă între Imperiul Franc de Apus şi cel de Răsărit; apoi, graniţa continua de-a lungul râului Isere, ceva mai la nord de-a lungul râului Mosela. Trier şi Metz au devenit atunci oraşe de hotar, la fel cum mai la nord se afla Meerssen, localitatea care dă numele respectivului tratat. Iar linia de demarcaţie se sfârşea în partea nordică prin estuarul Rhinului în ţinutul sudic al Frisiei.
Dar ceea ce se delimita prin aceste graniţe nu erau state, nici popoare sau naţiuni, dacă

prin respectivele noţiuni înţelegem formaţiuni sociale unitare şi stabile. Erau, în cel mai bun caz, state, popoare, naţiuni în devenire. Ceea ce iese în evidenţă în această fază la toate ţinuturile mai mari aflate sub stăpânirea unor domnitori este coeziunea lor redusă, precum şi forţele centrifuge ce aveau efect de dezintegrare.

Care este natura acestor forţe centrifuge? Ce particularităţi de alcătuire a acestor formaţiuni de dominaţie conferă unor asemenea forţe puterea lor aparte? Şi ce transformare în alcătuirea societăţii a asigurat apoi, din secolele al XV-lea, al XVI-lea şi al XVII-lea, puterilor centrale acea greutate care a depăşit toate forţele centrifuge, dând ţinuturilor aflate sub dominaţie o stabilitate sporită?

27. *Forţele centralizatoare si descentralizatoare ale configuraţiei medievale de putere*

3. Uriaşul imperiu al lui Carol cel Mare a fost creat prin cuceriri. Faptul de a fi conducător de oştiri, victorios în lupte, de a întreprinde cuceriri şi a şti să se apere nu a fost cu siguranţă unica funcţie a lui Carol şi a predecesorilor săi, fiind totuşi funcţia elementară. Aceasta a reprezentat baza puterii sale monarhice, a consideraţiei de care s-a bucurat, a forţei sale sociale.
în calitate de conducător de oşti, Carol a dispus de ţinuturile cucerite şi apărate. Ca principe victorios, i-a răsplătit pe războinicii care l-au urmat, acordându-le pământuri. Iar datorită acestei autorităţi i-a menţinut laolaltă, chiar dacă erau răspândiţi în ţară, pe pământurile, pe domeniile lor.
Ca împărat şi rege, nu ar fi avut cum să vegheze singur asupra întregului imperiu. El şi-a trimis oamenii de încredere şi slujitorii de-a lungul şi de-a latul ţării ca să vegheze în locul său la respectarea legilor, să se îngrijească de strângerea dărilor, de prestarea serviciilor pretinse, ca să-i pedepsească pe cei ce se opuneau. Nu le răsplătea serviciile cu bani; cu siguranţă, în această fază banii nu lipseau cu desăvârşire, dar nici nu existau decât în cantităţi foarte mici. Cea mai mare parte a necesarului era acoperită mai mult sau mai puţin nemijlocit de pământ, de lanuri, de păduri, de grajduri şi prin prelucrarea produselor în gospodărie. De asemenea, conţii palatini, ducii sau oricum s-ar fi numit reprezentanţii puterii centrale, cu toţii se hrăneau pe ei înşişi şi îşi hrăneau suita din pământul peste care fuseseră instauraţi stăpâni, din pământul care le fusese dat în feudă de către puterea centrală. Aparatul de dominaţie din această fază a societăţii avea, corespunzător structurii economice, un alt caracter decât în acele vremuri în care există „state" în sensul propriu al cuvântului. Cei mai mulţi dintre „slujbaşii de stat", după cum s-a afirmat despre această fază[5], „au fost agricultori, care doar la anumite termene prestabilite, de altfel însă la apariţia unor evenimente neprevăzute, aveau anumite obligaţii «de serviciu», la fel cu latifundiarii care deţineau dreptul de a avea o poliţie şi de a exercita judecata". Aceştia legau funcţiile militare de funcţia poliţienească şi judiciară respectivă; erau războinici, comandanţii unei oşti formate din suita războinicilor

şi a tuturor celorlalţi proprietari de pământuri din acel ţinut, cu care îi dotase regele, în cazul vreunei ameninţări de către un duşman din afară. Altfel spus, deţineau toate funcţiile de exercitare a dominaţiei. Dar această configuraţie particulară de putere - exemplu al stării de fapt a diviziunii muncii şi diferenţierii în această fază socială - a condus în repetate rânduri la tensiuni cu totul semnificative, a căror justificare se regăseşte în structura lor. Au produs succesiuni tipice de evenimente care - cu anumite modificări - aveau să se tot repete.
4. Cel căruia domnitorul central i-a încredinţat cândva funcţia de dominaţie asupra unui anumit teritoriu şi care dispunea cu adevărat de acest ţinut în calitate de senior înceta să mai fie dependent de domnitorul de la centru pentru a asigura subzistenţa pentru sine şi pentru ai săi, cel puţin atât timp cât nu intervenea ameninţarea din partea vreunui duşman mai puternic sau a vreunui vecin. Din acest motiv, de îndată ce aveau posibilitatea, de îndată ce puterea centrală dădea dovadă de cel mai neînsemnat semn de slăbiciune, el sau urmaşii săi încercau să-şi reclame cu fermitate dreptul de dominaţie, de stăpânire a ţinutului ce-i fusese cândva încredinţat, de independenţă faţă de puterea centrală.

De-a lungul secolelor sunt mereu perceptibile aceleaşi tendinţe şi modele în cadrul aparatului de dominaţie: domnitorii de la un moment dat, stăpâni ai unor părţi ale teritoriului aflat sub dominaţia stăpânului de la centru, ducii locali şi căpeteniile oştirii reprezintă în orice moment un pericol pentru puterea centrală. Principii şi regii cuceritori, puternici în calitate de conducători de oştiri şi de protectori faţă de pericolele externe, îşi dădeau osteneala, iniţial înregistrând anumite succese, să înfrunte pericolul din interiorul teritoriului peste care domneau. De câte ori se dovedea posibil, aceştia îi numeau în locul principilor locali existenţi pe propriii lor oameni de încredere, rude sau slujitori, ca reprezentanţi ai domnitorului peste anumite ţinuturi ale imperiului lor. într-o perioadă scurtă de timp, adeseori chiar pe parcursul unei generaţii, fenomenul se repetă. Foştii reprezentanţi ai puterii centrale se străduiesc să sustragă teritoriul asupra căruia domniseră iniţial ca delegaţi sau ca slujitori ai domnitorului de la centru şi să dispună ei înşişi de acesta, ca şi cum ar fi fost un bun dobândit succesoral, ca teritoriu aflat sub dominaţia propriei lor familii.

Iată-i pe acei *comes palatii,* conţi palatini, care doresc să devină stăpâni independenţi asupra unor teritorii parţiale; terminologia abia dacă ne mai furnizează informaţia că avem în acest caz de-a face cu foşti reprezentanţi ai palatului domnesc; iată-i pe toţi acei margrafi, duci, conţi, baroni sau ministeriali ai regelui. Prin impulsuri succesive, regii, puternici graţie oştirilor lor şi cuceririlor întreprinse, îşi trimit oamenii de încredere, rudele, slujitorii ca reprezentanţi în teritoriu, iar prin impulsuri repetate aceşti reprezentanţi de odinioară sau urmaşii lor luptă în calitate de principi locali sau de domnitori

teritoriali împotriva puterii centrale, pentru a dobândi dreptul succesoral şi pentru independenţa *de facto* a teritoriului lor, care iniţial le fusese încredinţat în feudă.

Pe de o parte, regii erau nevoiţi să delege în favoarea altora dreptul de a dispune asupra unor ţinuturi aflate în suzeranitatea lor. Starea de organizare a armatei, a economiei şi a transporturilor nu le permitea să ia altă decizie. Societatea nu le punea la dispoziţie acele surse de bani obţinuţi din dări, al căror volum să le permită să întreţină pe plată o armată de mercenari sau nişte reprezentanţi în ţinuturi îndepărtate. Nu le stătea în putinţă să-i plătească, să-i răsplătească sau să-i împroprietărească decât prin atribuirea de pământ, iar întinderile de pământ astfel disponibilizate trebuiau să fie mari, ca reprezentanţii puterii centrale să fie în teritoriul ce li se cuvenea cu adevărat mai puternici decât toţi ceilalţi războinici şi latifundiari din zona respectivă.

Pe de altă parte, cei care primeau teritorii în feudă, reprezentanţii puterii centrale, nu erau legaţi de nici un fel de jurământ de credinţă sau de vasalitate ca să lupte pentru a dobândi autonomia acelui teritoriu de care dispuneau, atunci când dependenţa reciprocă dintre domnitorul central şi foştii săi delegaţi se deplasa în favoarea acestora. Seniorii teritoriali şi principii locali deţineau în mod efectiv ţinutul de care odinioară dispusese regele. Făcând abstracţie de anumite ameninţări din exterior, nu mai au nevoie de rege. Se sustrag puterii sale. Atunci când au nevoie de acesta, atunci când funcţia regelui în calitate de comandant al oştirii apte de a purta război este din nou predominantă, mişcarea devine la rândul său regresivă, iar datorită circumstanţelor procesul poate să reînceapă, cu condiţia ca domnitorul central să repurteze victoria în război. In acest caz, prin forţă şi ameninţarea exercitată prin sabie, acesta redobândeşte efectiv capacitatea de a dispune de pământurile din întregul său teritoriu şi poate să întreprindă o nouă împărţire a lor. Avem aici de-a face cu una dintre configuraţiile recurente sau cu unul dintre procesele constante ale mecanismului de dezvoltare a societăţii apusene de la începutul Evului Mediu şi, cu o oarecare modificare, uneori şi în vremurile ulterioare.

5. Exemple ale unor asemenea procese se regăsesc şi în zilele noastre în afara Europei, în ţinuturi cu o structură socială similară. Dezvoltarea Abisiniei a demonstrat o serie de configuraţii de acest fel, chiar dacă în ultima vreme, prin afluxul unor mijloace monetare şi prin influenţa unor instituţii europene, ele au fost întrucâtva modificate. Dar ascensiunea lui Ras Taffari ca domnitor central sau împărat al întregului teritoriu nu a fost posibilă decât prin supunerea cu forţa armelor a celor mai puternici domnitori teritoriali. Iar neaşteptat de

rapida năruire a opoziţiei faţă de Italia a fost în ultimă instanţă posibilă datorită faptului că şi în această regiune feudală şi preponderent

caracterizată de economia naturală, tendinţele centrifuge ale diferitelor teritorii au luat de îndată amploare atunci când domnitorul central nu şi-a putut îndeplini obligaţia primordială, aceea de a se opune duşmanului din exterior, dovedindu-se „neputincios".
în istoria occidentală se regăsesc semne ale acestui mecanism din vremea dinastiei merovingiene. încă de atunci „există începuturile unei dezvoltări care vor transforma funcţiile mai înalte din imperiu în domnii ereditare[6]". Cu privire la vremea aceea se poate deja afirma principiul: „Cu cât a devenit mai cuprinzătoare puterea *de facto,* susţinerea economică şi socială a acestor deţinători de funcţii, cu atât mai greu ar fi putut regatul să considere oportun la moartea deţinătorului respectiv să redistribuie funcţia în alt mod în afara aceleiaşi familii[7]." Mari părţi ale teritoriului treceau de sub controlul domnitorului central spre cel al seniorilor teritoriali.
în perioada carolingiană asemenea fenomene se petrec şi mai evident. Carol cel Mare, precum împăratul Abisiniei, îi îndepărtează pe cât posibil pe vechii duci locali şi instaurează în locul acestora pe propriii săi „slujbaşi de stat", conţii. Atunci când comportamentul discreţionar al conţilor şi dominaţia lor *de facto* asupra teritoriului încredinţat devine evidentă încă din timpul vieţii sale, acesta trimite, oarecum ca un al doilea val, persoane din mediul său în calitate de soli regeşti, de *missi dominici,* pentru a-i supraveghea. încă din timpul domniei lui Ludovic cel Pios, funcţia deţinută de conţi începe să devină ereditară. Urmaşii lui Carol „nu se mai pot sustrage obligaţiei de a recunoaşte efectiv pretenţiile la dreptul succesoral[8]." Iar funcţia de trimis al regelui în sine devine caducă. Ludovic cel Pios se vede deja nevoit să-i retragă pe acei *missi dominici* din teritoriul pe care urmau să-l inspecteze. încă din vremea domniei sale, care nu mai avea de partea sa renumele de mare războinic de care se bucurase Carol, forţa tendinţelor centrifuge în interiorul imperiului şi al organizării statale iese clar în evidenţă. Un prim punct culminant al acestora este atins sub domnia lui Carol III, care la 887 nu mai reuşeşte să-i menţină la distanţă de Paris pe duşmanii externi, pe normanzii danezi, nici cu puterea săbiei, nici cu bani. Este caracteristic faptul că o dată cu sfârşitul liniei directe a Carolingienilor coroana îi revine lui Arnulf de Carinthia, fiul nelegitim al lui Carol cel Mare, nepotul de unchi al lui Carol cel Gros. Arnulf s-a afirmat iniţial în calitate de conducător de oştire în luptele de apărare a hotarelor duse împotriva popoarelor invadatoare. Atunci când, aflat iniţial la domnia Bavariei, intră în luptă împotriva domnitorului central ce dădea dovadă de slăbiciune, câştigă cu repeziciune recunoaşterea celorlalte popoare, a francilor răsăriteni, a thuringienilor, saxonilor şi suabilor. Este la rândul său ridicat în adevăratul sens al cuvântului la rang de rege în calitatea sa de conducător de oştire de către nobilimea războinică a popoarelor germanice[9]. Din nou se dovedeşte ceea ce reprezintă de fapt funcţia

care asigură şi legitimează puterea regelui în acest tip de societate, în anul 891 reuşeşte în bătălia de la LeuvenDijle să-i respingă pe normanzi. Dar când, cu prilejul unei noi ameninţări, ezită întrucâtva să abordeze lupta în calitatea sa de conducător de oştire, reacţia este imediată; de îndată forţele centrifuge devin predominante în cadrul teritoriului său slab unificat: „Iile diu morante, mulţi reguli in Europa vel regno Karoli sui patruelis excrevere", afirmă un scriitor al vremii[10]. Pretutindeni în Europa au apărut tot felul de regi mai mărunţi atunci când el însuşi a ezitat o vreme să se arunce în luptă. Faptul ilustrează, dacă dorim să sintetizăm totul într-o singură frază, legitatea socială care îşi pune amprenta pe evoluţia societăţii europene în această fază.
Mişcarea devine din nou reversibilă sub domnia primilor împăraţi de Saxa. Faptul că tocmai ducilor saxoni le-a revenit coroana întregului imperiu indică din nou cu claritate care era funcţia majoră a domnitorului central în cadrul societăţii. Saxonii au fost deosebit de expuşi presiunii exercitate de popoarele negermanice, care năvăleau dinspre răsărit. Ducii saxoni au avut iniţial menirea să apere şi să menţină teritoriul ocupat de propriul popor. Dar ei

apărau implicit şi teritoriile altor popoare germanice. Henric I reuşeşte în anul 924 să încheie pentru început un armistiţiu cu ungurii care năvăleau; în anul 928 îşi croieşte drum până în Brandenburg; în 929 întemeiază fortăreaţa de frontieră Meissen; în 933 îi învinge pe unguri la Riade, fără să-i distrugă de altfel, aşadar fără să îndepărteze pericolul; iar în 934 reuşeşte ca şi în nord, în marca Schleswig, să restabilească din nou graniţele în faţa năvălitorilor danezi[11]. Toate aceste fapte îi reuşesc în esenţă în calitatea sa de duce al saxonilor. Sunt în primul rând victoriile saxonilor asupra unor popoare ce se năpustesc asupra graniţelor şi care ameninţă să pătrundă în teritoriul lor. Dar prin faptul că ducii Saxoniei luptă aici la hotare, că repurtează victorii şi fac cuceriri, îşi adjudecă acea putere de război şi acea apreciere ca războinici care sunt necesare pentru a se confrunta cu tendinţele centrifuge din interior. O dată cu victoriile împotriva duşmanilor externi aceştia creează baza pentru consolidarea puterii centrale din interior.

Henric I reuşise în linii mari să menţină hotarele şi să le consolideze, cel puţin în partea de nord. De îndată după moartea sa, venzii revocă pacea cu Saxonia. Iar fiul lui Henric, Otto, îi respinge prin luptă. în anii următori, 937 şi 938, ungurii îşi fac din nou apariţia, fiind învinşi. Apoi începe o nouă şi mult mai amplă expansiune; în 940 teritoriul german se extinde până la râul Oder. Ca de fiecare dată, cum faptele continuă să se petreacă şi în prezent, după cucerirea unor noi teritorii urmează şi organizarea bisericii, care - atunci mult mai pronunţat ca în ziua de azi - servea asigurării dominaţiei.

Acelaşi curs îl iau evenimentele şi în zonele de sud-est. în anul 955, ungurii — care continuă să se afle pe teritoriul german — sunt

învinşi la Lechfeld lângă Augsburg, fiind astfel definitiv respinşi. Pentru a asigura protecţia împotriva acestora este amenajată Marca de Est, germenele Austriei de mai târziu, a cărei graniţă se afla aproximativ în dreptul oraşului Bratislava. încetul cu încetul, ungurii se stabilesc la est de această graniţă, pe cursul mijlociu al Dunării. Acestor succese în calitate de conducător al oştirii le corespunde amploarea puterii lui Otto în interiorul imperiului. Ori de câte ori este posibil, se străduieşte ca, în locul numeroşilor reprezentanţi ai foştilor împăraţi sau, mai precis, în locul urmaşilor acestora, care în calitatea lor de căpetenii sau de domnitori teritoriali i se opuneau, să-şi plaseze propriile rude şi oameni de încredere. Suabia îi este dată fiului său Ludolf, Bavaria fratelui său Henric, Lotharingia ginerelui său Conrad, fiul acestuia, Otto, obţinând Suabia atunci când Ludolf se răzvrăteşte.

Totodată, este preocupat - şi, după cum se pare, mai conştient decât predecesorii săi - să contracareze acele mecanisme care în mod constant slăbesc puterea centrală şi centralismul aparaturii de dominaţie. Pe de o parte face aceasta încercând să limiteze pe ici-colo domeniile de influenţă şi funcţiile indivizilor pe care îi pune stăpâni peste un ţinut. El însuşi, dar şi mai decisiv urmaşii săi, încearcă să contracareze aceste mecanisme, împuternicind clericii cu prerogativele domniei peste un ţinut. Episcopilor le sunt de asemenea încredinţate atribuţiile laice ale conţilor. Trecerea puterii în favoarea unor înalţi prelaţi, lipsiţi de urmaşi, este menită să oprească în cele din urmă transformarea slujbaşilor puterii centrale într-o „aristocraţie latifun-dmraereditarăg7cu puternice.accese de independenţă. n7elQTIateînsă, prin aplicarea acestor măsuri, aulftst consolidate pentru o lungă perioadă de timp forţele descentralizatoare, menite să le contracareze. Măsurile au condus în cele din urmă la transformarea unor ţinuturi aflate sub administraţie clericală în principate, în domnii laice. Preponderenţa tendinţelor centrifuge asupra celor centripete, a cărei motivaţie a existat în structurarea acestei societăţi, a ieşit din nou la suprafaţă. Treptat, înaltele feţe bisericeşti nu s-au arătat mai puţin preocupate decât forţele laice de menţinerea puterii lor hege-moniale asupra teritoriului. în calitate de stăpâni teritoriali laici au devenit, la rândul lor, deosebit de interesaţi ca autoritatea centrală să nu devină prea puternică. Iar convergenţa intereselor înalţilor demnitari ecleziaşti cu cele ale înalţilor demnitari laici a reprezentat factorul decisiv pentru faptul că în Imperiul German puterea efectivă a autorităţii centrale s-a menţinut la un nivel redus de-a lungul mai multor secole, în timp ce puterea, independenţa domnitorilor teritoriali s-a consolidat. între timp, Franţa oferă reversul acestei imagini. Aici înaltele feţe bisericeşti au devenit arareori mari domnitori teritoriali laici. Episcopii, ale căror posesiuni se aflau în parte răspândite în

teritoriul deţinut de diverşi domnitori teritoriali, s-au arătat în

continuare interesaţi de menţinerea unei puternice autorităţi centrale, care să le asigure protecţie. Iar această orientare comună a intereselor bisericii şi ale monarhiei, care a durat o perioadă îndelungată de timp, nu a fost un factor neglijabil în a determina relativ de timpuriu în Franţa preponderenţa puterii centrale asupra tendinţelor centrifuge. Oricum, în conformitate cu acelaşi proces, iniţial s-a petrecut dezintegrarea Imperiului Franc de Apus, mai rapid şi mai radical decât cea a Imperiului Franc de Răsărit.

6. Ultimii dintre Carolingienii franci de apus au fost, ca persoane, după cum s-a afirmat[12], bărbaţi curajoşi şi lucizi, unii dintre ei dispunând de calităţi remarcabile. Dar au avut de înfruntat o situaţie ce îi oferea domnului central puţine şanse şi care demonstrează deosebit de clar cât de uşor se deplasa în cadrul acestei structuri a societăţii centrul de greutate în defavoarea domnului central.

Dacă facem abstracţie de puterea sa în calitate de comandant de oaste, de cuceritor şi distribuitor al noilor teritorii, baza pentru forţa socială a domnitorului central era reprezentată de posesiunile familiei sale, de teritoriul aflat sub controlul său direct şi de pe urma căruia era obligat să-şi hrănească şi slujitorii, curtea, suita înarmată. în această privinţă, domnitorul central nu era nicidecum mai bine situat decât vreunul dintre domnitorii teritoriali. Dar proprietatea funciară personală a Carolingienilor franci de apus, propriul lor „teritoriu" fusese împărţit pe parcursul unor lupte îndelungate în schimbul diverselor servicii şi decăzuse. Pentru a primi ajutor şi pentru a-l răsplăti, predecesorii acestora fuseseră nevoiţi să dea pământurile în feudă. Fiecare atribuire a pământurilor a diminuat - fără a fi fost dublată de noi cuceriri - propriile posesiuni ale casei respective. Faptul în sine i-a adus pe urmaşi într-o situaţie precară. Pentru a beneficia de un nou ajutor a fost necesar din nou să împartă pământuri. în cele din urmă moştenitorilor nu le-a mai rămas prea mult pământ pentru a fi distribuit. Suita de războinici pe care erau capabili s-o hrănească şi s-o răsplătească a devenit din ce în ce mai mică. îi vedem pe ultimii dintre Carolingienii franci de apus aflându-se uneori în situaţii disperate. Fără îndoială, vasalii erau obligaţi să presteze un serviciu militar; dar atunci când o incursiune armată nu se lega pentru ei de un interes personal, doar presiunea exercitată deschis sau deghizat de un senior puternic din punct de vedere militar îi putea determina să se achite de această obligaţie. Cu cât mai puţini vasali îl urmau pe rege, cu atât mai puţin ameninţătoare devenea puterea acestuia. Atât de pe latura posesiunilor funciare cât şi de pe latura forţei militare, o dată puse în mişcare, aceste mecanisme sociale au subminat din ce în ce mai mult domnia Carolingienilor.

Ludovic IV, el însuşi un om brav şi care s-a luptat cu disperare, este ocazional numit „le roi de Monloon", regele de la Laon. Din toate proprietăţile casei carolingiene nu îi mai rămăsese altceva decât

fortăreaţa Laon. Ultimii reprezentanţi ai acestei case nu mai aveau uneori nici un fel de trupe la dispoziţia lor pentru a-şi apăra cauza, la fel cum nici pământuri nu mai aveau pentru a-şi hrăni şi răsplăti suita: „Un jour est venu, ou le descendant de Charlemagne, entoure de proprietaires, qui sont maîtres de leurs domaines, n'a plus trouve d'autre moyen de garder des hommes â son service, que de leur distribuer des terres de fisc avec des concessions d'immunite, c'est â dire, pour se Ies attacher, de Ies rendre de plus en plus independants et pour pouvoir regner encore d'abdiquer toujours de plus en plus[13]." în mod iremediabil, funcţia monarhică se degradează şi tot ceea ce întreprind deţinătorii acesteia pentru a o consolida se întoarce în cele din urmă împotriva lor.

7. Fostul teritoriu al Carolingienilor franci de apus, embrionul Franţei ce avea să urmeze, se dezmembrase de fapt în acele vremuri în numeroase regiuni aflate sub dominaţii distincte. Pe parcursul îndelungatei lupte date pe acest teritoriu între o serie de domnitori teritoriali aproximativ egali ca putere se crease un anumit echilibru. Când s-a stins linia Carolingienilor direcţi, dintre căpeteniile militare sau dintre domnitorii teritoriali este ales rege acela a cărui casă s-a remarcat iniţial luptând împotriva cotropitorilor normanzi, şi

care tocmai prin aceasta devenise cu mult timp în urmă cel mai puternic concurent al casei regale, tot mai lipsite de putere. Asemănător cu ceea ce se petrecuse în Imperiul Franc de Răsărit la sfârşitul perioadei de domnie a Carolingienilor, în cele din urmă au devenit regi acei principi locali, ducii de Saxa, care repurtaseră succese în apărarea ţării faţă de popoarele năvălitoare din est şi din nord, împotriva slavilor, ungurilor, danezilor. Anterior, avusese loc o lungă luptă între casa de Francia şi ultimii Carolingieni franci de apus.
Când coroana i-a revenit lui Hugo Capet, casa respectivă era slăbită datorită unui proces asemănător celui care determinase decăderea Carolingienilor. Ducii casei de Francia fuseseră ei înşişi nevoiţi să încheie alianţe, să pretindă anumite servicii şi să le plătească prin atribuirea de pământuri şi prin cesionarea unor drepturi. Teritoriul aflat sub dominaţia ducilor normanzi, stabiliţi şi creştinaţi la acea vreme, ducatele de Aquitania şi de Burgundia, comitatele de Anjou, Flandra, Vermandois şi Champagne nu erau cu nimic mai neînsemnate, fiind în parte chiar mai importante decât teritoriul noii case a ducilor de Francia. Iar acestea, puterea personală a casei şi teritoriul, reprezentau elementele decisive. Mijloacele de putere de care dispunea regele, pe care i le confereau posesiunile familiei, reprezentau baza reală pentru puterea sa monarhică. Dacă posesiunile familiei regale nu erau mai mari decât ale celorlalţi domnitori teritoriali, nici puterea sa nu era mai mare. Regele nu obţinea venituri regulate decât de pe urma posesiunilor familiei sale şi a teritoriului său. în cel mai

bun caz, se mai adăugau dările bisericeşti provenind din celelalte teritorii. Ceea ce obţineau în plus, în calitatea lor de „regi", era neînsemnat. Dar acel factor, care în ţinuturile germane a acordat funcţiei centralizatoare a monarhiei mereu noi impulsuri, făcând-o să predomine asupra tendinţelor centrifuge ale seniorilor teritoriali, şi anume funcţia de conducător al oştirilor în lupta împotriva duşmanilor externi şi de cucerire a unor noi teritorii, a încetat relativ de timpuriu să aibă importanţă în ţinutul franc de apus. Iar aceasta reprezintă una dintre cauzele decisive ale faptului că dezmembrarea regatului în teritorii independente s-a petrecut în cazul Imperiului Franc de Apus mai devreme şi mai radical decât în cel răsăritean. Ţinuturile Imperiului Franc de Răsărit au fost mai mult timp supuse asaltului şi ameninţării de către popoarele străine. Din acest motiv, regii au apărut mereu în postura de conducători ai oştirii în cadrul unor lupte ce trebuiau duse împreună întru apărarea teritoriului respectiv în faţa primejdiei reprezentate de mai multe popoare. In acest fel, regele a dobândit în plus posibilitatea de a pătrunde în teritorii noi, de a cuceri noi pământuri, de care dispunea discreţionar, reuşind mai ales să menţină în stare de dependenţă faţă de el însuşi un număr relativ mare de slujitori şi vasali.
în schimb, o dată cu stabilirea normanzilor, Imperiul Franc de Apus nu mai era ameninţat din afară de popoare străine. Totodată, dincolo de graniţele sale, spre deosebire de ţinutul franc de răsărit, nu exista vreun spaţiu neocupat, nu exista nici o posibilitate de a cuceri noi pământuri. Astfel a fost accelerată dezintegrarea acestuia. Lipsesc factorii esenţiali care au reuşit să asigure regelui preponderenţa asupra forţelor centrifuge, apărarea şi atacurile în vederea cuceririi. Cum la această structurare socială nimic altceva decât respectivele elemente nu determina dependenţa diverselor zone faţă de domnitorul de la centru, într-adevăr nu îi mai rămăsese prea mult de partea sa decât propriul său teritoriu.
„Acest aşa-numit suveran este un simplu baron, care posedă câteva comitate la malurile Senei şi ale Loirei, care abia corespund dimensiunii a patru sau cinci *departements* de azi. Domeniile regale abia dacă asigură subzistenţa acestei maiestăţi teoretice. Nu este nici cel mai mare şi nici cel mai puternic dintre teritoriile a căror uniune reprezintă Franţa din zilele noastre. Regele este mai puţin puternic decât unii dintre marii săi vasali. Şi trăieşte, ca şi aceştia, din veniturile realizate de pe moşiile sale, din dările strânse de la ţărani, din munca prestată de iobagii săi şi din «cadourile benevole» făcute de mănăstirile şi episcopiile de pe teritoriul său[14]."
Slăbiciunea efectivă, nu a regilor ca indivizi, ci a funcţiei monarhice, şi, o dată cu aceasta, dezintegrarea teritoriilor regale continuă să se accentueze în mod marcat îndată după ascensiunea lui Hugo Capet. Primii dintre Capetingi continuă să fie regi itineranţi. Locurile

în care sunt semnate edictele regale ne oferă o anumită imagine despre felul

cum aceştia itinerează prin ţinut. Judecata continuă să se desfăşoare la sediile celorlalţi mari latifundiari. Chiar şi în sudul Franţei aceştia deţin încă o anumită influenţă tradiţională.
La începutul secolului al Xll-lea dreptul succesoral neîngrădit şi independenţa diverselor teritorii, a fostelor seniorii ale regelui, reprezintă deja un fapt împlinit. Cel de-al cincilea Capeţian, Ludovic cel Gros (1108 - 1137), el însuşi un domnitor brav şi un bun războinic şi nicidecum un neputincios, nu prea mai are nimic de spus în afara teritoriului său propriu. Edictele regale demonstrează faptul că nici nu prea mai călătoreşte dincolo de graniţele propriului său ducat[15]. Trăieşte în teritoriul domeniilor sale. A încetat să mai poposească cu curtea pe domeniile marilor săi vasali. Aceştia abia dacă îşi mai fac apariţia la curtea sa. Vizitele reciproce de curtoazie devin mai rare, corespondenţa cu celelalte regiuni ale regatului mai sumară, îndeosebi cea cu teritoriile sudice ale regatului. Franţa este la începutul secolului al XH-lea în cel mai bun caz o uniune a unor teritorii independente, o uniune lejeră de domenii mai mici sau mai mari, între care se creează temporar un anumit tip de echilibru.
8. în interiorul Imperiului German, după un veac plin de lupte între deţinătorii coroanei imperiale şi regale şi marile familii ducale, una dintre acestea, casa ducilor de Suabia, reuşeşte să dobândească în secolul al Xll-lea din nou supremaţia şi să asigure pe o perioadă de timp mijloacele de putere necesare autorităţii centrale.
De la sfârşitul secolului al Xll-lea, în Germania, de asemenea, preponderenţa socială se înclină tot mai evident şi mai inevitabil în favoarea seniorilor teritoriali. în uriaşul teritoriu german al acelui „Imperium Romanum", „Sacrum Imperium" cum avea să fie denumit mai târziu, teritoriile independente se stabilizează într-atât, încât, de acum înainte şi pe o perioadă de secole, vor putea împiedica formarea unei autorităţi centrale puternice şi astfel o integrare mai marcată a întregului teritoriu. în acelaşi timp, în teritoriul comparativ mai mic al Franţei, încă de la sfârşitul secolului al Xll-lea calea duce treptat de la o dezintegrare extremă şi, în ciuda unor regrese individuale, la o nouă consolidare relativ constantă a puterii centrale şi la treptata reintegrare a unor ţinuturi tot mai mari dependente de centru. Imaginea acestei dezintegrări radicale formează într-o anumită măsură punctul de pornire, ce se cere cercetat, dacă dorim să înţelegem calea prin care ţinuturile mai mici se unesc în vederea formării unei unităţi stabile şi procesele prin care se formează în societate acele organe centrale ale unor teritorii mai mari, pe care obişnuim să le definim prin conceptul de „absolutism", precum şi acea aparatură de dominaţie, ce formează structura statului modern. Relativa stabilitate a puterii centrale şi a organelor centrale în acea fază pe care o numim „epoca absolutismului" se află în contrast cu instabilitatea oricărei puteri centrale a precedentei faze „feudale".

Ce anume din structura societăţii a favorizat în Franţa centralizarea, iar în Germania forţele ce au acţionat împotriva centralizării?
Această întrebare ne conduce chiar la dinamica proceselor sociale, la transformarea relaţiilor interumane şi a formelor de interdependenţă prin intermediul cărora s-au modificat conduita şi structura impulsurilor instinctuale în sensul „civilizării".
9. Ceea ce a conferit forţelor descentralizatoare din societatea medievală, îndeosebi din cea medievală timpurie, în mod constant supremaţia asupra celor centralizatoare nu este greu de înţeles, iar faptele au fost evidenţiate de istoricii acestei epoci în variate feluri. „Feudalizarea lumii statale", afirmă de pildă Hampe, când descrie perioada occidentală a epocii de apogeu a Evului Mediu[16], „i-a obligat pretutindeni pe domnitori să-şi doteze conducătorii de oştiri şi slujbaşii cu moşii; dacă nu doreau să se prăbuşească în sărăcie şi să beneficieze în schimb de contraserviciile militare ale vasalilor, erau de-a dreptul obligaţi să întreprindă demersuri de expansiune prin războaie, care în mod aproape obligatoriu se îndreptau împotriva teritoriilor nedeţinute în stăpânire din vecinătatea lor. Pentru a depăşi această stare de dependenţă prin formarea unui aparat modern de slujbaşi, lipsea în primul

rând la acea vreme premisa economică."
Citatul demonstrează implicit inerenta forţelor centrifuge şi totodată mecanismele în care era implicată monarhia în societate, cu condiţia ca „feudalizarea" să nu fie înţeleasă ca o „cauză" externă a tuturor acestor modificări. Obligaţia de a-i dota pe războinici şi pe slujbaşi cu pământuri, diminuarea implicită a posesiunilor regale atât timp cât nu aveau loc noi cuceriri, tendinţa de slăbire a puterii centrale în vremurile de pace - toate acestea reprezintă procese parţiale în cadrul marelui proces al „feudalizării" în sine. Citatul de mai sus indică totodată cât de indisolubil legate sunt aceste forme specifice de dominaţie şi aparatul aferent de dominaţie de o anumită formă economică.
Ca să afirmăm lucrurile explicit: atât timp cât relaţiileeconomice naturale au fost predominante în îeţaeTnnarea uiiuiaarăT centralizat solid de slujbaşi, a unui aparat stabil de dominaţie, care să acţioneze preponderent cu mijloace paşnice şi să fie în permanenţă dirijat de la centru, era ca şi imposibilă. Tendinţele iminente descrise anterior - regii cuceritori, trimiterea unor împuterniciţi ai puterii centrale în vederea administrării teritoriale, asumarea unei independenţe de către trimişi sau de către urmaşii lor, care deveneau seniori teritoriali, şi lupta acestora împotriva puterii centrale - corespundeau unor forme anume de relaţii economice. Dacă într-o anumită societate producţia asigurată de un teritoriu mai mare sau mai mic era suficientă pentru a acoperi toate necesităţile esenţiale ale locuitorilor săi, de la îmbrăcăminte şi alimente până la uneltele gospodăreşti, dacă

diviziunea muncii nu era prea dezvoltată şi schimbul de produse nu se desfăşura de-a lungul unor zone extinse — toate acestea fiind laturile diferite ale aceleiaşi forme de integrare -, respectiv drumurile proaste, mijloacele de transport subdezvoltate, atunci şi interdependenţa dintre diversele ţinuturi era minimă. Abia atunci când interdependenţa ia o amploare considerabilă se pot forma instituţii centrale de o anumită stabilitate pentru teritorii mai ample. Iniţial, structura societăţii nu oferă pur şi simplu o bază în acest sens. „Cu greu ne putem face o imagine", scrie un istoric al epocii[17], „cât de dificilă era guvernarea şi administrarea unui imperiu extins în condiţiile medievale de transport." Carol cel Mare se hrănea şi îşi hrănea curtea în mod esenţial de pe urma producţiei asigurate de vechile moşii ale casei sale, răspândite între Rhin, Maas şi Mosela. După o relatare concludentă a lui Dopsch[18], fiecare *palatium,* fiecare castel avea legături cu un număr de gospodării şi de sate, aflate la mai mare sau la mai mică depărtare. Regele sau împăratul străbătea acest ţinut relativ restrâns, poposind pe rând la câte un *palatium,* unde el şi suita sa trebuiau să fie găzduiţi şi ospătaţi. In acele vremuri, negoţul cu ţinuturile îndepărtate nu a fost nicicând suprimat în întregime; dar, în esenţă, negoţul practicat viza articolele de lux, în nici un caz articole de uz curent. Nici măcar vinul nu era transportat la distanţe mari. Cine dorea să bea vin era nevoit să cultive viţa-de-vie în propriul său ţinut, iar de pe urma schimburilor nu putea beneficia de eventualul surplus decât, în cel mai bun caz, cineva învecinat. Astfel că în Evul Mediu existau culturi de viţă-de-vie în ţinuturi în care în vremurile noastre ele nu mai există, deoarece strugurii sunt fie prea acri, fie culturile prea „nerentabile", ca în Flandra sau în Normandia. Pe de altă parte, existau ţinuturi ca Burgundia, pe care ne-am obişnuit să le considerăm zone viticole prin excelenţă, care la acea vreme nu erau nici pe departe atât de specializate în cultivarea viţei-de-vie cum aveau să devină ulterior. Acolo fiecare moşie trebuia să fie până la un anumit grad „autarhică". Chiar în secolul al XVII-lea abia existau în Burgundia unsprezece parohii în care fiecare membru să fie viticultor[19]. Astfel, încetul cu încetul, se creează o interrelaţionare a diferitelor zone, se practică o comunicare mai strânsă, diviziunea muncii, integrarea unor ţinuturi mai extinse devine mai puternică şi, în mod corespunzător, devine mai acut necesară existenţa unor mijloace de schimb şi de unităţi de calcul, care să deţină aceeaşi valoare pe cuprinsul unor teritorii relativ mari, adică banii.
Pentru a înţelege procesul civilizării este de o deosebită importanţă să dobândim o reprezentare clară a acestor procese sociale, a ceea ce înseamnă în realitate „economia naturală şi cea gospodărească", „economia monetară", „interrelaţionarea unor mase mari de oameni", „modificarea dependenţei sociale a individului", „adâncirea diviziunii

funcţiilor" şi alte noţiuni asemănătoare. Mult prea uşor aceste concepte au devenit fetişuri verbale, din conotaţia cărora a dispărut orice plasticitate şi astfel, în esenţă, o reprezentare clară. Scopul acestei scurte introduceri este acela de a oferi o percepţie concretă a relaţiilor sociale la care ne referim prin conceptul de „economie naturală". Ceea ce înseamnă o formă cu totul specifică, în cadrul căreia oamenii sunt legaţi unii de ceilalţi, aflându-se în stare de dependenţă reciprocă. Se referă la o societate în care transferul de bunuri de la cel ce le obţine de pe urma pământului, de pe urma naturii, până la cel ce le consumă se petrece nemijlocit, adică într-o măsură foarte mică sau chiar deloc prin intermediari, prelucrarea având loc în gospodăria unuia sau a celuilalt, care ar putea reprezenta eventual unul şi acelaşi individ. Acest transfer se diferenţiază treptat. încetul cu încetul se interpun tot mai mulţi oameni în calitate de intermediari în procesul prelucrării şi al distribuţiei, în transferul bunurilor de la prelucrătorul primar până la consumatorul final. Modalitatea şi îndeosebi cauza acestui fenomen, dinamica acestei dezvoltări a lanţurilor respective reprezintă o problemă ce trebuie tratată în sine. In orice caz, banii nu sunt altceva decât un instrument necesar, pe care societatea îl creează atunci când aceste lanţuri se amplifică, când munca şi distribuţia înclină mai pronunţat spre diferenţiere şi care manifestă în anumite condiţii tendinţa de a adânci diferenţierea. Dacă utilizăm concepte precum „economie naturală" şi „economie monetară", putem ajunge uşor să considerăm că între cele două „forme economice" ar exista o antiteză absolută, iar această antiteză imaginară a declanşat deja numeroase dispute. în cadrul procesului social efectiv, lanţurile ce duc de la producător la consumator se modifică şi se diferenţiază extrem de lent, ca să nu amintim de faptul că în anumite sectoare ale societăţii occidentale nicicând nu a fost complet întreruptă o comunicare economică la mari distanţe şi implicit nici utilizarea banilor. Treptat, în societatea apuseană se amplifică din nou sectorul economiei monetare şi astfel şi diferenţierea funcţiilor sociale, interrelaţionarea diferitelor ţinuturi, dependenţa unor mase tot mai cuprinzătoare de oameni unele de celelalte; toate acestea reprezintă aspecte diferite ale aceluiaşi proces social. Transformarea formei şi a aparatului de dominaţie, luate mai sus în discuţie, nu reprezintă nimic altceva decât un alt aspect al acestui proces. Structura organelor centrale corespundea alcătuirii acestei diviziuni şi interrelaţionări a funcţiilor. Forţa tendinţelor centrifuge, îndreptate către autarhie *politică* locală în cadrul societăţilor preponderent aflate sub imperiul economiei naturale, corespunde gradului de autarhie *economică* locală.

10. In general, în cadrul dezvoltării unor asemenea societăţi războinice marcate preponderent de economia naturală putem distinge două faze, care se repetă fie în mod singular, fie printr-o alternanţă extrem de rapidă: faza domnitorilor beligeranţi de la centru, care practică

expansiunea şi cuceririle, şi cea a domnitorilor conservatori, care asigură menţinerea celor dobândite, care nu dobândesc noi teritorii faţă de cele deja cucerite.

în cea dintâi dintre faze, puterea centrală este puternică. Acum se manifestă funcţia socială primară a domnitorului central al acestei societăţi, cea de conducător de oşti. Acolo unde casa regală încetează pe o perioadă îndelungată de timp să se mai evidenţieze în această funcţie beligerantă, acolo unde domnitorul nu mai este necesar în calitate de conducător de oşti sau a încetat să mai repurteze victorii, se estompează de asemenea şi funcţiile secundare, de exemplu cea de stăpân absolut sau de judecător suprem al întregului teritoriu, iar domnitorul nu se mai distinge în esenţă de alţi domnitori teritoriali decât prin titlul deţinut.

în cealaltă fază, în care nu există nici un duşman ameninţător la hotare şi în care cucerirea de noi teritorii este imposibilă dintr-un motiv sau altul, forţele centrifuge devin predominante în mod obligatoriu. Chiar dacă războinicul cuceritor dispune *de facto* de toată ţara, în vremurile de relativă linişte autoritatea casei sale se diminuează încetul cu încetul. Oricine dispune de o bucată de pământ se consideră stăpân al moşiei sale. Faptul reflectă întru totul dependenţa sa efectivă faţă de domnitorul central. Această dependenţă este minimă în vremurile de pace.

în această fază, când dependenţa economică şi integrarea unor ţinuturi mai mari este absentă sau, eventual, abia se formează, îşi face apariţia o formă non-economică de

integrare: integrareajnilitară, alianţele încheiate în vederea apărăriifaţă de duşmanii comuni. Pe lângă sentimentul comunitar tradiţional, a cărui susţinere majoră se realizează prin credinţa comună şi prin intermediul celui mai aprig susţinător al acesteia, clerul, dar care în nici o situaţie nu poate împiedica decăderea şi nici nu determină vreodată el însuşi încheierea de alianţe, ci, în cel mai bun caz, le consolidează şi le îndrumă într-o anumită direcţie, există aici impulsul de a cuceri, necesitatea de a asigura apărarea, care se constituie ca liantul esenţial pentru locuitorii unor ţinuturi aflate la distanţe relativ mari unele faţă de altele. Tocmai de aceea, orice fel de alianţă de acest gen în cadrul respectivei societăţi, comparativ cu cele ulterioare, este atât de instabilă, iar ponderea principală a forţelor descentralizatoare este atât de mare.
peledouă faze ale societăţii fundamental agrariene, despre care am discutat anterior, aîe jdointoTiIofCuceritori şi ale domnitorilor conservatori, eventual doar o anumită orientare într-o direcţie sau altâTlRrpTJt succeda alternativ, după cum am demonstrat. Acesta este într-adevăr cazul în istoria ţărilor apusene. Dar exemplele dezvoltării ţinuturilor germane şi a celor franceze dovedesc totodată că în acest caz, în ciuda tuturor regreselor înregistrate în vremea domnitorilor cuceritori, tendinţele de dezintegrare a marilor teritorii, în sensul

trecerii pământurilor de sub controlul domnitorilor centrali în acela al foştilor vasali, avansează continuu până la un moment dat.
Care este cauza acestui fenomen? A slăbit ameninţarea externă a fostului Imperiu Carolingian, care reprezintă în esenţă Occidentul acelor vremuri? Au mai existat şi alte cauze pentru descentralizarea treptată a Imperiului Carolingian?
întrebarea cu privire la dinamica acestui proces ar putea dobândi o nouă semnificaţie dacă o vom analiza în relaţie cu un concept cunoscut. Descentralizarea treptată a dominaţiei şi a teritoriilor, trecerea pământurilor de sub controlul domnitorului central, care efectua cuceriri, în acela al clasei războinicilor în ansamblu nu reprezintă altceva decât procesul cunoscut sub denumirea de „feudalizare".

III. Creşterea numerică a populaţiei după migraţia popoarelor

11. De câtva timp încoace, interpretarea dată problemei feudalizării cunoaşte o transformare decisivă, care merită poate să fie evidenţiată în mod special. După cum se întâmplă cu procesele sociale în general, vechea cercetare istorică nu a găsit o cale adecvată de abordare nici a celor legate de feudalizarea Occidentului. Tendinţa de a gândi în termenii unor factori declanşatori individuali, uzanţele raţionale de a căuta factorii individuali de determinare a transformărilor sociale sau în cel mai bun caz de a înţelege prin instituţiile sociale doar pe cele juridice şi de a căuta modelele în conformitate cu care a avut loc unul sau altul dintre fenomene, toate au determinat ca aceste procese sau instituţii să fie atât de inaccesibile pentru conştiinţa raţională cum fuseseră odinioară pentru gânditorii scolastici procesele naturale.
In vremurile recente, istoricii au început să-şi pună de asemenea problema unei noi abordări. într-o măsură din ce în ce mai accentuată, cercetătorii care se dedică problemei formării feudalismului accentuează faptul că în acest caz nu avem de-a face cu creaţii deliberate ale unor indivizi sau instituţii, pentru care am putea găsi explicaţiile de rigoare în unele instituţii mai vechi. „Referitor la procesul feudalizării", afirmă Dopsch[20], „avem de-a face cu instituţii care nu au fost create de state sau de reprezentanţii puterii de stat în mod deliberat şi dm intenţia conştientizată de a putea transpune în realitate anumite ţeluri politice."
Iar Calmette[21] formulează şi mai elocvent acest tip de abordare a proceselor sociale la nivelul istoriei: „Pe cât de diferit este sistemul feudal de cel precedent, acesta este generat în mod direct de către cel din urmă. Nu a fost rezultatul unei revoluţii, nici al unei voinţe individuale. Apare de-a lungul unei evoluţii lente. Feudalitatea face parte dintre categoriile a ceea ce s-ar putea numi «evenimente naturale»

sau «fapte naturale» ale istoriei. Formarea acesteia este într-o anumită măsură determinată de forţe mecanice (des forces pour ainsi dire mecaniques) şi s-a desfăşurat pas cu pas." Iar în alt loc al cuprinzătoarei sale lucrări *La Societe feodale*[22] afirmă: „Cu siguranţă că în

istorie cunoaşterea antecedentelor, deci a fenomenelor asemănătoare care au precedat un anume fenomen, este de interes şi plină de învăţăminte, iar noi nu vom ignora respectivul fapt. Dar aceste «antecedente» nu reprezintă singurii factori implicaţi şi eventual nici cei mai reprezentativi. Problema majoră nu este aceea de a şti de unde provine acest «element feodal», dacă originile sale trebuie căutate la Roma sau la germanici, ci de ce a dobândit caracterul de «feudalitate». Faptul că această bază s-a format în felul respectiv se datorează unei evoluţii ale cărei secrete nu pot fi aflate nici la Roma, nici la germanici... Formarea sa este rezultanta unor forţe ce nu pot fi comparate decât cu forţele geologice."
Utilizarea imaginilor din sfera naturii sau din domeniul tehnic este inevitabilă atât timp cât limba nu a dezvoltat un vocabular specializat pentru procesele socio-istorice. Este uşor de înţeles de ce în mod provizoriu apelăm tocmai la imagini din respectivele domenii: în primul rând, pentru că exprimă în mod adecvat obligativitatea proceselor sociale în istoricitatea lor. Oricât de mare ar fi astfel pericolul interpretărilor eronate, ca şi cum procesele sociale şi inevitabilitatea acestora, care apare ca urmare a interrelaţionării umane, ar fi în realitate şi în esenţă de aceeaşi natură ca, de exemplu, mişcarea de revoluţie a pământului în jurul soarelui sau acţiunea unui sistem de pârghii într-un mecanism, din asemenea formulări răzbate cât se poate de neechivoc strădania de a impune o nouă abordare structurală a problemelor istorice. Relaţia existentă între instituţiile de dată mai târzie şi instituţiile similare ale unei faze anterioare este în orice caz relevantă. Dar întrebarea istorică decisivă este în acest caz de ce instituţiile sau eventual chiar conduita şi structura emoţională *se jnodifícaŢş* ce se modifică tocmai în acest fel. Întrebarea ne pre-ocupă în sensul unei ordini stricte a *transformărilor* socio-istorice. Poate că nici în ziua de azi nu se înţelege că aceste transformări nu pot fi explicate prin intermediul a ceva ce se menţine imuabil, fiind şi mai dificil de acceptat că în istorie nici un fapt izolat nu determină transformările în sine, ci doar o interrelaţionare cu altele.
în cele din urmă, aceste transformări sunt inexplicabile atât timp cât abordarea lor este limitată la ideile unor indivizi, aşa cum au fost formulate în scrieri. Dacă cercetăm procesele istorice, suntem obligaţi să investigăm în mod nemijlocit structura relaţiilor interumane, societatea însăşi, pentru a descoperi factorii obligatorii care le asigură dinamismul şi le conferă această formă şi direcţie particulară. Acest fapt se aplică la procesul feudalizării sau la procesul tot mai accentuat al diviziunii muncii; de asemenea, se aplică la nenumărate alte

procese, care în aparatul nostru conceptual sunt reprezentate prin termeni ce nu se referă la caracterul lor de proces, prin sublinierea anumitor instituţii formate în cadrul acestui proces, prin concepte precum „absolutism", „capitalism", „economie naturală", „economie monetară" şi altele asemenea. Toate acestea trimit în trecut, la modificări ale structurării relaţiilor interumane, care în mod evident nu au fost intenţionate de indivizi, cărora indivizii au fost nevoiţi să li se supună, de bunăvoie sau nu. Iar acest fapt se aplică în cele din urmă la transformările de atitudine ale oamenilor, la procesul de civilizare sau la civilizaţie.
12. Una dintre cele mai importante forţe propulsoare ale transformării suferite de structura relaţiilor interumane şi deinstituţiile corespunzătoare este creşterea sau scăderea numărului de locuitori. Nici acest element nu poate fî detaşat din angrenajul relaţiilor interumane. Nu se formează în sine, aşa cum înclină curentele filozofice predominante să considere, ca o „cauză primară" a mişcării socio-isto-rice. Dar formează în interacţiunea dintre factorii de transformare un element important, în nici un caz de ignorat. Totodată, demonstrează cât se poate de neechivoc caracterul de necesitate imperioasă al forţelor sociale. Rămâne de cercetat care este rolul jucat de factorii de acest gen în faza ce se constituie ca obiect al prezentului studiu. O scurtă rememorare a ultimelor valuri ale migraţiei popoarelor ne poate ajuta să o abordăm.
Până în secolul al VlII-lea sau al IX-lea se abat în valuri succesive popoarele migratoare din est, din nord şi din sud asupra vechilor ţinuturi populate ale Europei. Acesta este ultimul şi cel mai puternic val al unei mişcări ce se desfăşoară pe parcursul unui timp îndelungat. Ceea ce ne este dat să observăm sunt mici fragmente: invazia „barbarilor" eleni în ţinuturile populate din Asia Mică şi Peninsula Balcanică, pătrunderea „barbarilor" italici în învecinată Peninsulă Italică situată la vest, înaintarea „barbarilor" celţi în ţinuturile ocupate de triburi

anterioare de celţi, ai căror locuitori se „civilizaseră" la rândul lor într-o anumită măsură şi al căror teritoriu devenise un „centru al vechii culturi", şi stabilirea lor definitivă în ţinuturile vestice sau nordice.
In cele din urmă, triburile germanice se revarsă asupra unei părţi considerabile a ţinuturilor celtice mai vechi, care, între timp, în ansamblu dăduseră naştere unei „vechi culturi". Iar germanicii apără la rândul lor acest „centru al vechii culturi", pe care l-au cucerit, împotriva noului val de popoare ce pătrund din toate direcţiile.
La scurt timp după moartea lui Mahomed în anul 632, arabii se pun în mişcare[23]. In anul 713 cuceriseră întreaga Spanie, cu excepţia munţilor Asturiei. Spre mijlocul secolului al VlII-lea acest val se opreşte la graniţa de sud a Imperiului Franc, precum odinioară valul celtic la porţile Romei.

Dinspre răsărit avansează popoarele slave, atacând Imperiul Franc. La sfârşitul secolului al VlII-lea acestea se află la Elba.
„Dacă în anul 800 un profet politic ar fi dispus de o hartă a Europei alcătuită pe baza datelor de care dispunem în prezent, ar fi putut fi tentat să lanseze previziunea că întreaga jumătate răsăriteană a continentului, de la Peninsula Iutlanda şi până la Peloponez, urma să devină un imperiu al slavilor sau cel puţin un puternic grup de ţări slave. De la estuarul Elbei şi până la Marea Ionică se desfăşura o linie neîntreruptă de popoare slave... Aceasta părea să delimiteze lumea germanică[24]."
Mişcarea lor înregistrează o stagnare ceva mai târziu decât valul arab. Apoi lupta se menţine nedecisă timp îndelungat. Graniţa dintre popoarele germanice şi cele slave se deplasează ba într-un sens, ba în celălalt. în linii mari, valul slav este oprit la malurile Elbei cam de pe la anul 800.
Ceea ce poate fi denumit ca „ţinutul colonizării originare" a Occidentului şi-a menţinut graniţele sub dominaţia şi conducerea popoarelor germanice în faţa valului popoarelor migratoare. Reprezentanţii valurilor mai timpurii de popoare migratoare l-au apărat împotriva următoarelor, ultimele valuri de popoare migratoare ce traversează Europa. împiedicate să pătrundă mai adânc, ele se stabilesc încetul cu încetul în afara graniţelor Imperiului Franc. Iar astfel se formează în Europa continentală în jurul acestuia o salbă de teritorii populate. Popoarele nomade până odinioară iau ţinutul în stăpânire. Marile mişcări migratoare ajung încetul cu încetul să se domolească, iar noile intruziuni ale unor popoare migratoare, ce se petrec la anumite intervale de timp, cea a ungurilor, apoi în final cea a turcilor, eşuează mai devreme sau mai târziu, lovindu-se de tehnica superioară de apărare şi de forţa popoarelor deja stabilite.
13. S-a creat astfel o nouă situaţie. în Europa nu mai existau teritorii neocupate. De fapt, nu mai exista sau aproape că nu mai exista teritoriu neutilizat - utilizat corespunzător nivelului tehnic de prelucrare din acele vremuri - care să nu fi fost luat în posesiune. Populaţia Europei, îndeosebi a marilor spaţii continentale, era la momentul respectiv mai mare ca oricând anterior, chiar dacă densitatea era incomparabil mai mică decât în secolele ce au urmat. Iar toate semnele indică, în măsura în care mişcările cauzate de marile valuri de popoare migratoare au ajuns să se domolească, creşterea numerică a populaţiei. în acest fel s-a modificat întregul sistem de tensiuni dintre diferitele popoare, precum şi înlăuntrul acestora.
In Antichitatea târzie, populaţia „vechilor ţinuturi culturale" ajunge să descrească mai rapid sau mai lent. în acest fel dispar şi instituţiile sociale care corespund unei populaţii relativ mari şi dense. Utilizarea banilor în interiorul unei societăţi, de exemplu, este determinată de o densitate anumită a populaţiei. Este una dintre premisele

sine qua non pentru diferenţierea muncii şi formării pieţelor. Dacă populaţia descreşte numeric sub o anumită limită - oricare ar fi cauzele acestei descreşteri -, în mod automat pieţele se golesc. Lanţurile intermediare dintre cel ce produce un anumit bun din natură şi cel ce îl consumă devin mai scurte. Banii îşi pierd funcţia instrumentală. Aceasta este direcţia de dezvoltare de la sfârşitul Antichităţii. Sectorul urban al societăţii se restrânge. Se accentuează caracterul agrarian al societăţii. Această dezvoltare este posibil să se petreacă cu atât mai lesne cu cât diviziunea muncii în Antichitate nu a fost nicicând atât de

pronunţată cum este, bunăoară, în propria noastră societate. O parte a gospodăriilor orăşeneşti a fost dintotdeauna aprovizionată până la un anumit grad de marile latifundii sclavagiste în mod direct şi fără intermediari autonomi sau fără a implica prelucrarea. Iar întrucât transportul de bunuri de-a lungul unor drumuri lungi de ţară în condiţiile tehnicii antice a fost dintotdeauna cât se poate de dificil, comerţul la distanţă s-a menţinut în esenţă ca transport pe calea apei. Pieţele de dimensiuni mai ample, oraşele mai mari şi schimburile intense bazate pe monedă s-au putut dezvolta mai ales în apropierea ţinuturilor de coastă. Ţinuturile fără ieşire la mare şi-au menţinut de-a lungul timpului un caracter preponderent gospodăresc. Gospodăria autarhică, acoperirea necesarului în cadrul acesteia, nu a pierdut nicicând pentru straturile de orăşeni în asemenea măsură din importanţă ca în societatea occidentală din zilele noastre. Prin descreşterea numărului de locuitori, acest aspect al structurii sociale antice a ieşit din nou mai puternic în evidenţă.

O dată cu încetarea migraţiei popoarelor, mişcarea a devenit din nou reversibilă. Afluxul şi în cele din urmă stabilirea unor atât de numeroase popoare au creat baza pentru o nouă şi mai densă colonizare a întregului spaţiu european. în perioada carolingiană populaţia avea încă un caracter eminamente gospodăresc, poate chiar mai pronunţat decât în perioada merovingiană[25]. Un indiciu în acest sens l-ar putea constitui faptul că centrul politic s-a deplasat în mod şi mai pregnant spre ţinuturile din interiorul ţării, unde anterior - datorită dificultăţilor de transport pe uscat - în Occident nu mai fuseseră stabilite centre politice, făcând abstracţie de puţinele excepţii, precum Regatul Hitiţilor. Putem presupune faptul că numărul locuitorilor a ajuns încă din această perioadă să crească treptat. Există deja mărturii sporadice că se întreprind anumite defrişări; iar acesta este de fiecare dată un semn pentru faptul că pământul devine neîndestulător şi că densitatea populaţiei începe să crească. Desigur, aici nu înregistrăm decât faze incipiente. Mişcările popoarelor nu s-au stabilizat în nici un caz complet. Abia începând cu secolul al IXJease înmulţesc semnele că populaţia creşte jniiTrSpidr Nu mulFtimp după aceea apar sporadic în ţinuturile ce rezultă din Imperiul Carolingian simptome de suprapopulare.

O sumară trecere în revistă ar trebui să fie în acest moment suficientă pentru a reaminti care este curba acestei mişcări: diminuarea populaţiei la sfârşitul Antichităţii, uşoara creştere în condiţii"-diferiteînjjerioada de după migrălîajjopoarelorl ""-----

14. Faze ale unei suprapopulări perceptibile alternează în istoria popoarelor europene cu faze ale unei presiuni interne mai slabe. Dar este necesar să explicăm ceea ce înţelegem prin suprapopulare. Nu este determinant numărul absolut al persoanelor ce locuiesc într-un anumit ţinut. într-o societate puternic industrializată, în care prelucrarea pământului se face relativ intensiv, care practică un foarte dezvoltat comerţ la mari distanţe, cu o formă de guvernare ce favorizează sectorul industrial faţă de cel agrar prin sistemul de taxe vamale de import şi de export, un anumit număr de oameni pot trăi mai mult sau mai puţin îndestulat, ceea ce într-o societate a economiei naturale ce practică metode de agricultură extensivă şi un comerţ zonal restrictiv ar constitui o suprapopulare cu toate simptomele tipice ale acestei stări. „Suprapopularea" reprezintă de altfel în primul rând un termen ce înseamnă o asemenea creştere a populaţiei într-un ţinut anumit, încât, în condiţiile respectivei structuri sociale, satisfacerea" nevoilor fundamentale să nu mai fie posibilă decât pentru un număr alrTceTri ce rnai mic de oameni. Experienţele noastre de până acum ne învaţă ce este „suprapopularea" doar în raport cu anumite forme sociale şi cu un anumit standard al necesităţilor, deci suprapopularea socială.

Privite în ansamblu, simptomele acesteia sunt de fiecare dată aceleaşi în cadrul societăţilor relativ diferenţiate: iau amploare tensiunile în interiorul societăţii; se izolează tot mai mult cei „avuţi", deci în cazul ulîero£i£ţăfrpreH7rmiriant bazate, pe economie naturală, cei râT posedă pământuri", faţă de cei „nevoiaşi", care în orice caz nu deţin suficient pentru subzistenţa la nivelul standardului propriu; totodată, *4* se înregistrează o tot mai puternică izolare a celor „avuţi" faţă de cei ce deţin mai puţin; se amplifică şi se accentuează coeziunea celor ce au aceeaşi situaţie socială pentru a putea face faţă presiunii celor din afară sau, viceversa, pentru a dobândi şansele ce au fost monopolizate de către ceilalţi. In continuare, se amplifică presiunea exercitată asupra ţinuturilor învecinate, care sunt mai

puţin dens populate sau mai puţin bine apărate, şi, în ultimă instanţă, se amplifică tendinţele de ajşmigra, de a cuceri sau cel puţin de a ocupa noi teritoriT
Este greu de apreciat dacă mărturiile care ne-au parvenit sunt suficiente pentru a ne furniza o imagine exactă cu privire la sporul de populaţie înregistrat în Europa în secolele de după migraţia popoarelor şi îndeosebi cu privire la densitatea populaţiei din diferite zone.
Un fapt este însă cert: atunci când mişcările migratoare au încetat treptat, când luptele majore cu privire la stăpânirea teritoriilor purtate

de diferite popoare între ele au luat sfârşit, apar unul după altul toate simptomele unei astfel de „suprapopulări sociale" - o rapidă creştere numerică a populaţiei, o dată cu care se transformă instituţiile sociale.
15. Simptomele unei presiuni tot mai mari, exercitată de o populaţie ce creşte numeric, devin perceptibile evident mai întâi în ţinutul Imperiului Franc de Apus.
Cam prin secolul al IX-lea, aici - spre deosebire de Imperiul Franc de Răsărit - ameninţarea din partea popoarelor năvălitoare a început să se atenueze. Normanzii s-au stabilit în acea parte a imperiului ce le poartă numele. Asimilează foarte repede, îndeosebi cu ajutorul bisericii france de apus, limba şi întreaga tradiţie ce îi înconjoară, în care elemente galice şi romanice se împletesc cu cele france. La rândul lor, adaugă noi elemente. îndeosebi, cu ajutorul lor, structura administrativă dobândeşte noi elemente. Dar, în orice caz, de acum înainte joacă un rol decisiv ca popor integrat în uniunea formată de senioriile teritoriale france de apus.
Arabii şi sarazinii tulbură în continuare liniştea pe ţărmul Mării Mediterane, dar începând cu secolul al IX-lea abia dacă mai constituie o ameninţare pentru existenţa imperiului.
La est de Franţa se află ţinutul Imperiului German, care a redevenit sub împăraţii saxoni foarte puternic. Graniţa dintre acesta şi Imperiul Franc de Apus, cu puţine excepţii, abia dacă se mai modifică[26] între secolele al X-lea şi primul sfert al secolului al XlII-lea. în anul 925, Lotharingia este redobândită de imperiu, în anul 1034 Burgundia. în rest, în acest sens, până la 1226, tensiunea nu este deosebit de mare. Tendinţele expansioniste ale regatului sunt orientate în esenţă spre răsărit.
Ameninţarea Imperiului Franc de Apus din afară este deci relativ neînsemnată. în mod corespunzător de reduse sunt posibilităţile de expansiune dincolo de graniţele existente. Pentru dobândirea de noi teritorii în favoarea Imperiului Franc de Apus partea estică este blocată atât datorită densităţii populaţiei, cât şi datorită forţei militare a imperiului.
Dar, în interiorul teritoriului, numărul de locuitori începe să crească acum în mod semnificativ, în condiţiile în care ameninţarea din exterior a ajuns întrucâtva să se liniştească. După secolul al IX-lea, creşterea este atât de marcată, încât la începutul secolului al XlV-lea este probabil la fel de mare, cum avea să fie apoi la începutul secolului al XVIII-lea[27].
Această mişcare trebuie de asemenea să nu fi evoluat rectiliniu, dar o multitudine de dovezi demonstrează faptul că populaţia în ansamblu a crescut; este necesar ca sursele să fie cercetate în interdependenţă, pentru a putea înţelege forţa mişcării în totalitate şi sensul fenomenelor individuale.

De la sfârşitul secolului al X-lea, apoi mai marcat pe parcursul secolului al Xl-lea, nevoia de pământ, de a cuceri noi ţinuturi şi de a obţine o productivitate mai mare a pământurilor aflate în posesie este din ce în ce mai evidentă în teritoriul franc de apus.
După cum am mai afirmat, încă din perioada carolingiană începuse defrişarea ţinuturilor virgine, practicată ocazional chiar şi anterior. Dar în secolul al Xl-lea se accelerează ritmul şi creşte amploarea defrişărilor. Pădurile sunt culcate la pământ, ţinuturile mlăştinoase sunt transformate în terenuri arabile în mod corespunzător cu nivelul tehnicii de la acea vreme. Cam de la anul 1050 până către 1300 pentru ţinutul Franţei se desfăşoară marea perioadă de despădurire[28], cucerirea de noi terenuri în interiorul ţării. Către 1300 această mişcare încetineşte din nou.

IV. Câteva observaţii cu privire la sociogeneza cruciadelor

16. Marile năvăliri din exterior au încetat. Pământul este rodnic. Numărul de locuitori creşte. Pământul, cel mai important mijloc de producţie, simbol al proprietăţii şi al bogăţiei în această societate, devine neîndestulător. Despădurirea şi desţelenirea unor terenuri în interiorul ţării nu sunt nici pe departe suficiente pentru a suplini această lipsă. Trebuie căutate noi pământuri dincolo de hotare. în paralel cu noua colonizare internă are loc cucerirea de noi teritorii situate în alte ţinuturi. încă de la începutul secolului al Xl-lea cavalerii normanzi se stabilesc în sudul Italiei pentru a-şi pune acolo în solda vreunui principe serviciile de războinici[29]. în anul 1029 unul dintre aceştia este răsplătit pentru serviciile aduse, fiind împroprietărit cu o mică bucată de pământ la graniţa de nord a ducatului Neapole. Alţii îi urmează; printre ei, câţiva dintre fiii unui mic senior normand, Tancred de Hauteville. Acesta are doisprezece fii; cum ar putea cu toţii să se hrănească cât de cât corespunzător cu standardul lor de pe pământurile părinteşti? Opt dintre ei se stabilesc în sudul Italiei şi dobândesc acolo cu timpul ceea ce în ţară nu le este accesibil: dominaţia asupra unui teritoriu. Unul dintre fraţi, Robert Guiscard, se instaurează treptat ca un conducător recunoscut al războinicilor normanzi. Unifică domeniile şi senioriile dobândite de fiecare în parte, începând din 1060 ei pătrund în Sicilia. în 1085, la moartea lui Robert Guiscard, sarazinii fuseseră deja împinşi spre colţul de sud-vest al insulei. Tot restul teritoriului se află în posesiune normandă şi formează un nou regat feudal normand, tyj. *lsjtiAa wl* v

Nimic din cele de mai sus nu constituise de fapt un at intenţionat. La origine se aflăjjresiunea determinată de suprapopulare şi lipsa de şanse dinjtinutul de obârşie,imigrarea unor inaTvizi, al căror succes i-a atras după sine pe ceilalţi; în cele din urmare formează astfel un imperiu. » "

în mod asemănător se petrec lucrurile în Spania.

încă din secolul al X-lea cavalerii francezi se alătură principilor spanioli în lupta împotriva arabilor.

După cum am mai spus, ţinutul franc de apus, spre deosebire de cel franc de răsărit, nu se învecinează cu o mare regiune, aptă de a fi colonizată, fiind populată relativ compact. în est, imperiul este în imposibilitate de a se extinde mai mult. Peninsula Iberică reprezintă singura posibilitate. Până la mijlocul secolului al Xl-lea, doar indivizi sau grupări mărunte traversează munţii; apoi, treptat, locul lor este luat de oştiri întregi. Arabii, divizaţi intern, uneori abia dacă se opun. în anul 1085 este cucerit Toledo, în 1094, sub conducerea Cidului, Valencia, urmând apoi să fie din nou pierdută. Lupta este adjudecată ba în favoarea unora, ba a celorlalţi. în 1095, un conte francez obţine în feudă ţinutul redobândit al Portugaliei. Dar abia în anul 1147, cu ajutorul cruciaţilor participanţi la cea de-a doua cruciadă, fiul acestuia reuşeşte să dobândească şi controlul asupra Lisabonei, consolidându-şi acolo într-o oarecare măsură domnia ca rege feudal.

Făcând abstracţie de Spania, în vecinătatea Franţei nu mai există altă posibilitate de a cuceri noi teritorii decât dincolo de Canalul Mânecii. încă înainte de mijlocul secolului al Xl-lea, cavaleri normanzi răzleţi au făcut incursiuni în această direcţie. în anul 1066, Wilhelm, ducele Normandiei, traversează canalul în fruntea unei oştiri de cavaleri normanzi şi francezi pătrunzând pe insulă, instaurându-se la conducere şi redistribuind pământurile. Posibilităţile expansioniste, perspectivele de a dobândi noi teritorii în vecinătatea Franţei devin din ce în ce mai limitate. Privirea se îndreaptă spre depărtări.

în anul 1095, încă înainte ca marii seniori feudali să se pună în mişcare, o trupă sub conducerea cavalerului Walter cel Sărac, cunoscut de asemenea ca Gaultier Senzavoir, se îndreaptă spre Ierusalim; trupa este nimicită în Asia Mică. în 1097, o oştire imensă sub conducerea unor seniori teritoriali normanzi şi francezi porneşte la drum, îndreptându-se spre Ţara Sfântă. Cruciaţii primesc de la bun început în feudă de la împăratul roman de răsărit ţinuturile ce urmează să fie cucerite, apoi îşi continuă drumul, ocupă Ierusalimul şi întemeiază noi seniorii teritoriale feudale.

Nimic nu ne permite să presupunem faptul că expansiunea s-ar fi îndreptat tocmai în direcţia respectivă, dacă nu ar fi fost îndrumată de biserică şi nu ar fi existat motivaţia

religioasă legată de Ţara Sfântă. Dar, totodată, nimic nu ne permite să acceptăm ca probabil faptul că dacă n-ar fi existat presiunea socială din interiorul ţinutului franc de apus, apoi şi din celelalte ţinuturi ale creştinătăţii latine, cruciadele ar fi avut loc. Tensiunile din interiorul acestor societăţi nu se manifestau doar ca o necesitate de a cuceri noi teritorii şi de a-şi asigura subzistenţa. Ele au exercitat o presiune psihică asupra omului în ansamblu.

Presiunea socială a dat forţă motrice, aşa cum un generator furnizează curent electric. I-a pus pe oameni în mişcare. Biserica a ghidat o forţă preexistentă. A preluat o stare generală de mizerie şi i-a conferit o speranţă şi un ţel situat în afara Franţei. A dat luptei pentru cucerirea de noi teritorii un sens cuprinzător şi justificare. A făcut-o să devină luptă întru credinţa creştină.

17. Cruciadele reprezintă o formă specifică a primelor mari mişcări expansioniste şi colonizatoare ale Occidentului creştin. Pe parcursul migraţiei popoarelor, prin intermediul cărora ele au fost împinse timp de secole de la est şi nord-est spre vest şi sud-vest, ţinuturile cultivabile din Europa fuseseră populate până la limitele extreme, inclusiv Arhipelagul Britanic. Oamenii se aşezaseră. Clima tempe-rată,-solul mănos, pornirile instinctuale neîngrădite au favorizat o proliferare rapidă. Pământul a devenit neîncăpător. Popoarele venite prin valul migrator nu mai aveau alte spaţii spre care să se îndrepte, iar cei astfel înghesuiţi exercitau presiune din nou spre răsărit, prin cruciade, precum şi în interiorul Europei, unde spaţiul populat de germanici s-a extins treptat, ca urmare a unor lupte aprige, tot mai mult spre est, traversând Elba şi ajungând până la Oder, apoi până la vărsarea Vistulei şi în cele din urmă până în Prusia şi în ţările baltice, în condiţiile în care până acolo nu au pătruns decât cavalerii, nu şi ţăranii germani.

Dar tocmai acest ultim fenomen indică în mod deosebit de clar particularităţile care, în combinaţie cu o serie de alte trăsături caracteristice deosebesc această primă fază de suprapopulare socială şi de expansiune de cele ce aveau să urmeze. Atunci când procesul civilizării avansează, şi o dată cu acesta constrângerea şi reglementarea vieţii instinctuale - iar acest proces, din motive pe care urmează să le tratăm în continuare, avansează în straturile superioare cu mult mai marcat decât în cele inferioare -, natalitatea începe să scadă, şi anume mai puţin în straturile inferioare decât în cele superioare. Această deosebire între numărul mediu de copii în straturile superioare, respectiv inferioare, se dovedeşte adeseori a fi de o deosebită importanţă pentru menţinerea standardului în cazul celor dintâi.

Prima fază de creştere numerică rapidă a populaţiei în Occidentul creştin se deosebeşte de cele ulterioare prin faptul că stratul dominant, cel al războinicilor sau al nobilimii, nu se înmulţeşte mai puţin repede decât stratul iobagilor, al servilor, al ţăranilor, pe scurt al celor ce lucrează pământul. Lupta pentru a deţine şansele existente, care o dată cu creşterea numerică a populaţiei se diminuează în mod obligatoriu pentru indivizi, luptele necontenite declanşate de aceste tensiuni, rata ridicată a mortalităţii infantile, bolile şi molimele se prea poate să fi atenuat parţial starea de suprapopulare. Este posibil ca ţărănimea relativ neprotejată să fi fost mai puternic lovită decât

clasa cavalerilor. în plus, dreptul de liberă deplasare al clasei inferioare era atât de limitat, şi îndeosebi comunicarea, schimbul dintre diferitele ţinuturi era atât de dificil, încât surplusul de forţă de muncă nu se putea dispersa rapid şi uniform pe cuprinsul ţării în nici un caz. Putem presupune că într-un anumit ţinut, uneori ca urmare a unor lupte sau a unor devastări, a unor molime, cucerirea unui nou ţinut sau chiar şi prin evadarea unor iobagi se creează un deficit de forţă de muncă, în timp ce în altele se creează un excedent. Uneori, pentru aceeaşi perioadă de timp, posedăm mărturii evidente ale unui excedent de ţărani legaţi de glie într-un anumit ţinut, iar în altul dovezi ale strădaniei stăpânilor de a atrage pentru prelucrarea pământurilor lor ţărani liberi, aşa-numiţii *hospites*[30], deci o forţă de muncă ce beneficia de condiţii mai bune.

Dar oricare ar fi fost situaţia, decisiv pentru caracterul proceselor ce se desfăşoară aici este

faptul că în societatea respectivă nu se forma doar un surplus, o „armată de rezervă" alcătuită din iobagi sau servi truditori, ci şi o „armată de rezervă" a *stratului superior,* cavaleri care nu posedau proprietăţi sau care nu aveau suficiente posesiuni pentru a-şi menţine standardul. Doar astfel poate fi înţeles caracterul acestei prime mişcări expansioniste occidentale. Ţăranii, fiii de iobagi, cu siguranţă că au participat într-o formă sau alta la luptele de colonizare, dar impulsul principal l-a constituit penuria de proprietăţi pentru cavaleri. Noile ţinuturijiu puteau fi cucerite decât cu sabia şi paloşul.
CavalefîTîşrJeschideau drumul cu arma, deţineau conduP" ereaşi'formau grosul armatelor. Excedentul uman al straturilor superioare, al nobilimii, a dat amprenta aparte a acestei perioade de expansiune şi colonizare.
Demarcaţia între cei ce deţineau pământ în vreo formă oarecare şi cei ce nu aveau pământ deloc sau nu aveau suficient caracterizează această societate. De o parte se află monopoliştii pământului, deci în primul rând familiile de războinici, casele nobiliare, latifundiarii, dar şi ţăranii, iobagii, servii, *hospites,* care sunt stabiliţi pe o bucată de pământ din care se hrănesc, oricât de sărăcăcios. De cealaltă parte se află cei deposedaţi de pământuri, fie dintr-un strat social, fie din celălalt. Cei din clasele de jos, izgoniţi de pe pământ datorită lipsei de şanse sau datorită opresiunii exercitate de stăpâni, joacă un rol în imigrare sau colonizare, dar furnizează îndeosebi materialul uman pentru comunităţile urbane în formare. Cei izgoniţi din stratul social al războinicilor, pe scurt, „mezinii familiei", cei a căror moştenire este prea mică, fie pentru a corespunde pretenţiilor lor, fie pentru a le asigura subzistenţa, cei „scăpătaţi" dintre cavaleri apar de-a lungul secolelor în cele mai diverse ipostaze sociale: în calitate de cavaleri cruciaţi, de conducători ai unor bande, ca mercenari în slujba marilor seniori; în ultimă instanţă, ei formează baza pentru primele forme de armată regulată.

18. Cunoscuta şi deseori citata expresie „nici un pământ fără stăpân" nu constituie doar un principiu juridic fundamental. Este totodată formula socială a clasei războinicilor. Exprimă nevoia cavalerilor de a acapara toate pământurile utilizabile. Mai devreme sau mai târziu acesta va fi cazul în toate ţinuturile creştinătăţii latine. Fiecare bucată utilizabilă de pământ ajunge într-o posesiune stabilă. Dar nevoia de pământ se menţine, ba chiar continuă să sporească. Descresc şansele de a o satisface. Presiunea expansionistă se intensifică de asemenea, ca şi tensiunile din interiorul societăţii. Dar dinamica specifică, caracteristică pentru întreaga societate, nu emană doar de la categoriile neîndestulate; aceasta este transmisă şi celor care dispun de pământuri, care deţin domenii întinse. în cazul cavalerilor mai săraci, înglodaţi în datorii, aflaţi în decădere, presiunea socială se exprimă sub forma unei nevoi simple de a poseda o bucată de pământ şi braţe care s-o muncească, de pe urma căreia să-şi asigure subzistenţa în conformitate cu standardul lor. în cazul războinicilor avuţi, al marilor latifundiari şi seniori teritoriali se exprimă de asemenea ca un impuls de a cuceri noi pământuri. Dar ceea ce la nivelul inferior este o simplă necesitate, în sensul asigurării unor mijloace de subzistenţă în conformitate cu starea, la nivel superior reprezintă impulsul de consolidare a domniei, de „mai mult" pământ şi totodată voinţa de a deţine mai multă putere, o forţă socială mai mare. Această aspiraţie la mărirea posesiunii în cazul marilor latifundiari, îndeosebi în cazul celor de rang superior, al conţilor, ducilor şi regilor, nu a izvorât exclusiv din orgoliul personal al câte unui individ. Am demonstrat anterior, pe baza exemplului oferit de Carolingienii franci de apus şi de primii Capetingi, cât de inevitabil au ajuns să decadă chiar casele regale, atunci când nu au avut posibilitatea de a cuceri mereu noi pământuri, ca urmare a unor procese inevitabile legate de posesiunea de pământ şi de transmiterea ereditară a acestuia. Iar atunci când de-a lungul întregii faze de expansiune externă şi internă îi vedem nu doar pe cavalerii mai săraci, ci şi pe numeroşi cavaleri avuţi cum se năpustesc în permanenţă să cucerească noi pământuri, luptând pentru noi teritorii, dornici să extindă puterea propriei case, ne confruntăm cu expresia modului în care structura şi situaţia socială au impulsionat în mod constant această nevoie a tuturor de a deţine tot mai multe proprietăţi funciare, fie datorită necesităţii elementare de a poseda pământ, în cazul celor ce nu aveau suficient, fie de a dobândi „mai mult" pământ, în cazul celor înstăriţi.

S-a considerat că tendinţa de a poseda, de a dobândi „mai mult", ar fi o caracteristică specifică pentru „capitalism" şi astfel pentru vremurile moderne. Societatea medievală, în schimb, se credea că s-ar fi declarat satisfăcută de acel venit, potrivit cu propria stare. Desigur, această opinie este corectă în anumite limite, dacă prin aspiraţia la „mai mult" nu avem în vedere decât aspiraţia la mai

mulţi bani. Dar de-a lungul unei întinse perioade a Evului Mediu nu banii, ci pământul reprezintă forma esenţială de posesiune. Aspiraţia de a poseda are în acest caz în mod necesar altă formă şi alt sens. Presupune alte modalităţi de conduită decât într-o societate cu o economie monetară şi de piaţă mai mult sau mai puţin dezvoltată. Se prea poate să fie adevărată afirmaţia că abia în epoca modernă apare pentru prima oară o clasă socială specializată în comerţ, ale cărei aspiraţii sunt de a aduna cât mai mulţi *bani* câştigaţi prin muncă susţinută. Structurile sociale, care în sectorul predominant natural al economiei din Evul Mediu impulsionează tot mai mult dobândirea de mijloace de producţie - acestea fiind nişte particularităţi structurale semnificative în ambele cazuri -, sunt mai greu de perceput, deoarece în acest caz aspiraţia nu se îndreaptă nemijlocit la dobândirea de mai mulţi bani, ci de mai mult pământ. La aceasta se adaugă faptul că în epocă funcţiile politice şi militare nu se diferenţiaseră încă de cele economice de maniera în care s-au petrecut apoi treptat lucrurile în societatea contemporană. Acţiunile militare, aspiraţiile politice şi economice sunt în linii mari identice, iar aspiraţiile de a deţine avuţii tot mai mari sub forma posesiunii de pământuri au aceeaşi importanţă ca şi aspiraţiile de mărire a puterii de dominaţie, a suveranităţii, şi cele de a deţine o putere militară tot mai mare. Cel mai bogat individ dintr-un teritoriu, şi anume cel ce posedă cele mai multe pământuri, rezultă astfel a fi în mod direct şi cel ce deţine cea mai însemnată putere militară, cel ce îşi poate permite cea mai numeroasă suită; acesta este totodată conducător de oaste şi senior.

Tocmai datorită faptului că în acest tip de societate relaţia dintre stăpânii de domenii era similară cu relaţiile dintre statele de azi, dobândirea de noi pământuri de către un vecin reprezenta în mod direct sau indirect o ameninţare pentru celălalt. Faptul însemna, ca şi în zilele noastre, înclinarea forţelor într-o anumită direcţie în cadrul sistemului extrem de labil al unor puteri, care reprezentau în permanenţă una pentru cealaltă nişte potenţiali aliaţi ori duşmani. Acesta este mecanismul simplu care determină în faza respectivă de expansiune internă şi externă mobilitatea cavalerilor bogaţi şi puternici, nu mai puţin decât a celor mai săraci, în permanenţă temători de amploarea pe care o luau ceilalţi, într-o acută căutare de a-şi spori proprietăţile. Atunci când o societate ajungea în această stare de instabilitate, din cauza blocajului la care ajunsese expansiunea teritorială şi datorită presiunii demografice, celui care nu participă la luptă, care nu îşi apără decât propriile posesiuni, în timp ce ceilalţi sunt în curs de a şi le mări, îi rămâne în cele din urmă în mod necesar „mai puţin" şi se regăseşte mai slab decât ceilalţi şi într-un pericol ce creşte continuu, ca la prima ocazie favorabilă în acest sens să fie supus de către aceştia din urmă. Cavalerii bogaţi şi seniorii teritoriali

ai vremii nu priveau lucrurile atât de teoretic şi de generalizat, cum au fost enunţate aici; dar înţelegeau în mod cât se poate de concret cât erau de neputincioşi atunci când vecinii lor ajungeau să deţină mai multe pământuri sau atunci când dobândeau noi teritorii şi un plus de suveranitate. Am putea aduce în acest sens în discuţie exemplul conducătorilor cruciadelor, bunăoară pe Godefroy de Bouillon, care şi-a vândut sau ipotecat posesiunile din ţinutul de obârşie pentru a găsi în depărtări unele mai întinse şi care în fapt ajunge stăpân peste un regat. Din vremurile mai târzii am putea cita exemplul Habsburgilor, efectiv posedaţi de ideea de a extinde „dominaţia casei" lor şi care chiar în calitate de împăraţi, fără suportul unei puteri funciare a casei proprii, ar fi fost *de facto* complet neputincioşi. Tocmai datorită sărăciei şi neputinţei sale a fost ales primul împărat din casa de Habsburg de către marii seniori teritoriali, circumspecţi faţă de puterea acestei familii. Am putea exemplifica extrem de bine prin semnificaţia cuceririi Angliei de către Wilhelm, ducele Normandiei, pentru dezvoltarea Imperiului Franc de Apus. într-adevăr, acest spor de putere

în favoarea unui senior teritorial a însemnat o completă deplasare a echilibrului în cadrul acelei alianţe a seniorilor teritoriali pe care o reprezenta imperiul. Ducele Normandiei, care în propriul său teritoriu nu a fost el însuşi mai puţin afectat de efectul forţelor centrifuge decât ceilalţi seniori teritoriali, nu a cucerit Anglia pentru normanzi în totalitatea lor, ci îndeosebi în vederea sporirii puterii casei sale. Iar redistribuirea teritoriilor engleze în favoarea cavalerilor care îl însoţiseră a fost în mod explicit calculată în aşa fel încât să contracareze efectul forţelor centrifuge în noul său domeniu feudal, împiedicând formarea unor seniorii feudale independente mai mari pe pământurile Angliei. Faptul că a fost nevoit să împartă pământ cavalerilor săi era de la sine înţeles şi impus pur şi simplu de necesitatea de a stăpâni şi administra acele ţinuturi; dar a evitat să atribuie unui singur individ vreun teritoriu mai mare şi autonom. Până şi celor situaţi în vârf, care ar fi putut pretinde domenii mai întinse pentru a-şi asigura subzistenţa, le-a repartizat pământuri răspândite de-a lungul şi de-a latul ţării[31].

O dată cu această cucerire a devenit în mod automat cel mai puternic senior teritorial din Imperiul Franc de Apus. Mai devreme sau mai târziu, între casa sa şi casa ducilor de Francia, deţinătorii titlului regal, trebuia să se ajungă la o confruntare pentru predominarea în cadrul regatului şi pentru coroana regală. Se ştie în ce măsură dezvoltarea din secolele următoare a fost determinată de confruntarea dintre ducii de Francia şi ducii de Normandia, de felul cum domnitorii din Ile-de-France, la rândul lor, prin cucerirea treptată a unor noi teritorii, au echilibrat această deplasare a puterii şi cum, în cele din urmă, prin lupte de o parte şi de cealaltă a Canalului Mânecii, s-au format două regate feudale independente şi două naţiuni diferite.

Cu siguranţă, nu este decât unul dintre numeroasele exemple pentru automatismele acestei faze extrem de dinamice a Evului Mediu, care îi impulsiona să cucerească noi teritorii atât pe cavalerii bogaţi cât şi pe cei săraci.

V. Expansiunea internă a societăţii. Noi organisme şi instrumente sociale

19. Forţa motrice a acestei expansiuni sociale, disproporţia dintre numărul de oameni aflat în creştere şi teritoriul aflat în posesiune stabilă şi care a impulsionat o mare parte a clasei dominante să cucerească noi teritorii era în Tîhiî generale inaccesibilă oamenilor din straturile inferioare care prestau o muncă. Presiunile care îi constrângeau în acest caz să părăsească pământurile duceau în mod precumpănitor într-o altă direcţie: la diferenţierea muncii. Iobagii obligaţi să părăsească un anumit teritoriu formau, "după cum am mai spus, materialul uman pentru ceea ce aveau să devină aşezările de meşteşugari, care s-au cristalizat încetul cu încetul în jurul unor curţi senioriale amplasate favorabil, oraşele în formare.

Aglomerări umane ceva mai mari - termenul de „oraş" ar putea crea o impresie greşită - se întâlnesc deja în societatea bazată pe economia naturală din secolul al IX-lea. Dar acestea nu erau nişte comune, care „în loc de a cultiva pământul să trăiască mai mult din meşteşuguri, comerţ sau de pe urma vreunor drepturi sau instituţii speciale[32]". Erau fortăreţe şi totodată centre administrative agrariene ale unor seniori mai înstăriţi. Chiar oraşele de altădată îşi pierduseră unitatea. Erau formate din segmente juxtapuse, adeseori aparţinând unor cavaleri diferiţi şi având în acest fel o subordonare teritorială diferită, aflându-se parţial în proprietatea unor laici, parţial în cea a clerului, fiecare practicând o viaţă economică proprie.[s]Pentru orice activitate economică în interiorul acestora cadrul era dictat exclusiv de domeniul feudal, de respectivul senior feudal. In esenţă, se producea şi se consuma pe loc[33].

Dar în secolul al Xl-lea aceste formaţiuni au început să se dezvolte. Şi în acest caz, ca şi în majoritatea expansiunilor întreprinse de cavaleri, dar care acum se petreceau în cadrul clasei iobagilor, a fost vorba iniţial de indivizi neorganizaţi, surplusul de forţă de muncă, cei ce fuseseră constrânşi să apuce calea spre asemenea centre agrare. Iar atitudinea seniorilor faţă de cei nou-veniţi, care părăsiseră anterior alt domeniu feudal, nu a fost întotdeauna aceeaşi[34]. Uneori, le acordau o anumită doză modică de libertate; în cele mai

multe cazuri, aşteptau de la aceştia şi le pretindeau aceleaşi servicii şi aceleaşi dări ca şi de la ceilalţi iobagi şi servi. Dar concentrarea masivă a unor asemenea indivizi a modificat raportul de forţe dintre senior şi stratul inferior. Nou-veniţii au devenit mai puternici unindu-se şi, treptat, prin

intermediul unor lupte sângeroase şi adeseori cât se poate de anevoioase, au dobândit drepturi noi. Cel mai timpuriu aceste lupte au izbucnit în Italia, apoi, mai târziu, în Flandra: în 1030 la Cremona, în 1057 la Milano, în 1069 la Le Mans, în 1077 la Cambrai, în 1080 la St. Quentin, în 1099 la Beauvais, între 1108 şi 1109 la Noyon, în 1112 la Laon, în 1127 la St. Omer. Aceste date, asociate cu datele expansiunii întreprinse de cavaleri, oferă cel puţin o anumită impresie generală cu privire la tensiunile interne care au constituit forţa motrice a societăţii în această fază. Avem aici de a face cu primele lupte de eliberare ale unor oameni ce prestează o muncă, ale unor orăşeni. Faptul că după unele înfrângeri în lupta dusă împotriva clasei cavalerilor au reuşit în cele din urmă să-şi adjudece drepturi proprii în cele mai diferite ţinuturi ale Europei, pentru început o măsură mai mică, apoi una mai substanţială de libertate, a dovedit soliditatea şanselor de care au beneficiat o dată cu dezvoltarea societăţii. Iar acest fenomen aparte, această ascensiune înceată a straturilor inferioare de orăşeni, prestatori ai unei munci, până la statutul de autonomie politică, apoi - iniţial sub forma de burghezie profesională - la supre-maţia politică, oferă cheia pentru majoritatea particularităţilor structurale prin intermediul cărora societăţile apusene se deosebesc de cele orientale şi prin care dobândesc amprenta lor specifică.
La începutul secolului al Xl-lea există în esenţă doar două clase de oameni liberi, cavalerii, adică nobilii, şi clerul; sub aceştia se situează doar iobagii", servii şi ţăranii semiliberi. Există „ceux qui prient, ceux qui combattent, ceux qui travaillent[35]", cei care se roagă, cei care luptă, cei care muncesc.
în jurul anului 1200, deci în decursul a două secole, sau, mai exact, doar a unui veac şi jumătate, căci, ca şi despăduririle şi expansiunea colonială, această mişcare se amplifică şi se accelerează îndeosebi începând cu anul 1050, o serie întreagă de aşezări de meşteşugari, de comune, au dobândit drepturi proprii şi o jurisdicţie, privilegii şi auto-, nomie. Pe lângă celelalte două apare o a treia clasă de oameni liberi. Societatea se extinde sub presiunea penurieiUe pământuri şi a dez" voltării demografice nu doar peste propriile sale graniţe, ci într-o anumită măsură şi în interior; aceasta se diferenţiază, dobândeşte noi elemente, se formează noi organisme, şi anume oraşele.
20. Dar o dată cu diferenţierea tot mai pronunţată a muncii, cu noile pieţe care se formează aici, cu amplificarea treptată a schimburilor de-a lungul unor distanţe tot mai mari, creşte şi nevoia de mijloace de schimb mobile şi unitare.
Atunci când iobagul sau servul îi aduce stăpânului dările sale, atunci când lanţurile dintre producători şi consumatori sunt foarte scurte sau nu există intermediari, societatea nu are nevoie de unităţi de calcul, de mijloace de schimb, prin care, pe baza unei unităţi comune, să poată fi comensurate toate obiectele ce intră în acest

circuit. Dar în situaţia de faţă, o dată cu treptata separare a meşteşugurilor de unitatea economică a senioriei feudale, o dată cu formarea unui strat de meşteşugari independenţi din punct de vedere economic şi cu schimbul de produse ce se petrece prin intermediul mai multor mâini, parcurgând lanţuri mai lungi, se complică şi reţeaua procedurilor de schimb. Este nevoie de o măsură unitară, mobilă, un obiect destinat schimbului, la care toate celelalte să poată fi raportate ca la o măsură comună. Atunci când diferenţierea muncii şi schimbul devin mai complexe şi mai dinamice este nevoie de mai mulţi bani. Banii reprezintă o materializare a întreţeserii sociale, un simbol al reţelelor formate din actele de schimb şi de lanţurile umane prin intermediul cărora un bun ajunge de la starea sa naturală până la consum. Este nevoie de bani abia în momentul în care în cadrul unei societăţi se formează lanţuri mai lungi ale formelor de schimb, deci la un anumit nivel atins de densitatea populaţiei, o dată cu un grad înalt de interdependenţe şi diferenţieri sociale.
Am divaga dacă am cerceta în amănunt regresul treptat al raporturilor economiei monetare în numeroase ţinuturi ale Antichităţii târzii şi revigorarea ei începând aproximativ din secolul al Xl-lea; dar o anumită observaţie cu privire la această problematică este necesară

în legătură cu cele afirmate anterior.
Este desigur obligatoriu să remarcăm că banii nu au încetat niciodată complet să fie utilizaţi în vechiul teritoriu populat al Europei. De-a lungul acestei perioade de timp au continuat să existe enclave ale economiei monetare în economia naturală; de asemenea, în afara teritoriului carolingian, au existat ţinuturi întinse ce aparţinuseră vechiului Imperiu Roman, în care circulaţia banilor nu a regresat nicicând în aceeaşi măsură ca în cazul de faţă. Putem întotdeauna şi cu mare îndreptăţire să punem problema „antecedentelor" economiei monetare în Occidentul creştin, cu privire la enclavele în care aceasta nu s-a pierdut niciodată în totalitate. Ne putem pune întrebări de felul: De unde provine economia monetară? Care îi sunt originile? De la cine a fost reînvăţată utilizarea banilor? Iar această problematică, această direcţie de cercetare nu este lipsită de valoare; căci este într-adevăr greu de imaginat că acest instrument ar fi intrat din nou în uz relativ repede, dacă nu ar fi fost atât de mult dezvoltat în alte civilizaţii precedente sau învecinate, dacă nu ar fi fost cunoscut anterior.
Dar latura esenţială a întrebării cu privire la revigorarea circulaţiei banilor în Occident nu este astfel elucidată. Rămâne să cercetăm de ce Apusul a avut pe parcursul unei îndelungate perioade de timp nevoie de puţini bani, şi de ce treptat necesitatea şi apoi utilizarea banilor, cu toate consecinţele respective, au luat din nou amploare în societate. Rămâne ca şi în acest caz să cercetăm care au fost factorii ce au pus în *mişcare* acest proces, care au contribuit la *transformare.*

Iar la această întrebare nu poate fi găsit un răspuns dacă cercetăm antecedentele economiei monetare, originea banilor sau a economiei monetare. Nu putem găsi un răspuns decât dacă cercetăm procesele sociale efective care, după un uşor regres al circulaţiei monetare, înregistrat la sfârşitul Antichităţii, au relansat relaţii interumane noi, forme de integrare şi interrelaţionare, care au determinat o creştere a necesarului de bani: structurarea celulară a societăţii s-a diferenţiat. *Una* dintre expresiile acestei stări de fapte a fost revigorarea utilizării banilor. Este fără îndoială evident faptul că nu doar expansiunea internă, ci şi mişcările migratoare şi de colonizare au jucat în acest proces un rol important prin mobilizarea proprietăţii, prin crearea de noi necesităţi, de relaţii comerciale ce se desfăşurau de-a lungul unor mari distanţe. Fiecare mişcare individuală din complexul de interacţiune procesuală are un efect asupra celorlalte, fie în sensul de atenuare, fie de amplificare, iar interrelaţionarea mişcărilor şi tensiunilor se complică de aici înainte, în mod considerabil, o dată cu diferenţierea socială. Factorii individuali nu pot fi izolaţi în mod absolut. Dar fără ca societatea să se fi diferenţiat în interior, fără ca pământurile să fi intrat în posesiuni stabile, fără ca numărul de locuitori să fi crescut atât de mult, fără să se fi format comunităţi independente de meşteşugari şi de comercianţi, necesarul monetar nu ar fi putut nicidecum spori din nou atât de rapid în societate, şi nici sectorul relaţiilor economiei monetare nu ar fi putut lua din nou o asemenea amploare. Nu putem înţelege în sine funcţia banilor, diminuarea sau amplificarea circuitului monetar, decât prin prisma oamenilor, prin cea a structurii relaţiilor interumane. Forţele primare ale acestei transformări trebuie căutate în schimbările suferite de integrarea oamenilor; cu siguranţă că apoi, o dată ce a fost declanşat circuitul monetar, acesta a impulsionat la rândul său mişcarea în întregul ei, sporul populaţiei, diferenţierea, dezvoltarea oraşelor până la un anumit punct de saturaţie.
„începuturile secolului al Xl-lea continuă să fie caracterizate de absenţa marilor tranzacţii financiare. Avuţia este în mare măsură imobilizată în mâinile bisericii şi în cele ale marilor seniori laici[36]."
Apoi creşte treptat necesarul de mijloace mobile de schimb. Banii existenţi sub formă de monedă încetează să mai fie suficienţi. Pentru început se apelează la mijloace improvizate, schimburile efectuân-du-se cu ajutorul unor plăcuţe sau al unor bijuterii confecţionate din metale preţioase, care sunt cântărite în vederea stabilirii unei unităţi de calcul; şi caii puteau juca rolul de măsură valorică; în mod corespunzător, încep să fie bătuţi bani pentru a acoperi cererea în creştere, ceea ce înseamnă: monede confecţionate din anumite metale nobile, calibrate şi etalonate de autorităţi. Probabil că o dată cu necesitatea tot mai mare de a dispune de mijloace mobile de schimb procesul s-a repetat la diferite niveluri; poate că

schimbul prin troc, atunci când

moneda existentă se dovedea insuficientă, a ajuns în repetate rânduri să câştige din nou teren. încetul cu încetul diferenţierea tot mai mare şi interrelaţionarea acţiunilor întreprinse de oameni, volumul comercial şi al schimburilor determină o creştere a cantităţii de monedă, înregistrându-se apoi fenomenul invers. între timp, apar mereu noi disproporţionalităţi.
în cea de-a doua jumătate a secolului al XHI-lea, cel puţin în Flandra, în alte ţinuturi eventual ceva mai devreme sau ceva mai târziu, bogăţia mobilă este absolut considerabilă. Banii circulă cât se poate de rapid[37], „graţie unei serii de instrumente create între timp": moneda de aur. Până la acea vreme nici măcar în Franţa, iar situaţia se aseamănă cu cea înregistrată în prezent în Abisinia, nu fusese bătută în aur o monedă proprie; ceea ce era în uz, ceea ce se afla în tezaure, erau monede bizantine de aur. Apoi apar monedele subdivizionare, scrisoarea de credit şi certificatul de tonaj, toate fiind nişte simboluri ale modului în care structura invizibilă a lanţurilor de schimb se reticula tot mai mult.
21. Dar cum puteau fi create relaţii de schimb între diferite localităţi şi ţinuturi, cum se putea crea o diferenţiere a muncii ce urma să depăşească sfera locală, în condiţiile în care mijloacele de transport erau neadecvate, în care societatea nu era capabilă să asigure transportul mărfurilor pe distanţe mari?
Exemplele din timpul dinastiei carolingiene au demonstrat deja felul cum regele şi curtea sa erau nevoiţi să călătorească de la un castel-reşedinţă imperială temporară la altul pentru a consuma la faţa locului produsele de pe domeniile respective. Oricât de mică ar fi fost această curte în raport cu curţile fazei absolutiste timpurii, era atât de anevoios ca respectivele cantităţi de produse, necesare subzistenţei, să fie transportate de la un loc la altul, încât oamenii erau nevoiţi să se deplaseze ei înşişi la locul unde se aflau produsele. însă în aceeaşi perioadă de timp, în care populaţia, oraşele, interrelaţionarea şi instrumentele acestora au început să se dezvolte vizibil, s-au dezvoltat totodată şi mijloacele de transport.
în Antichitate, harnaşamentul cailor, precum şi al celorlalte animale de tracţiune şi de povară, era puţin adecvat pentru transportul mărfurilor grele la mari distanţe. Este discutabil care erau distanţele şi greutăţile ce puteau fi transportate în acest fel, dar în mod evident modalitatea de transport era suficientă pentru structura şi necesităţile interne ale economiei antice. Pe parcursul întregii Antichităţi, transportul pe uscat, comparativ cu cel pe calea apei, s-a menţinut la un nivel deosebit de costisitor[38], fiind anevoios şi dificil. De fapt, ca în toate centrele comerciale mai mari situate pe coasta mării sau de-a lungul unor râuri navigabile. Iar această concentrare a arterelor principale de transport în jurul căilor navigabile este în mare măsură caracteristică pentru structura socială a lumii antice.

Aici, de-a lungul căilor navigabile şi îndeosebi pe ţărmuri, au apărut centrele urbane bogate şi de regulă dens populate, al căror necesar de alimente şi de articole de lux era adeseori acoperit cu bunuri aduse din ţinuturi relativ îndepărtate şi care formau puncte nodale, verigi în cadrul lanţurilor extrem de diferenţiate ale unui sistem de transporturi ce ducea până la mari depărtări. în uriaşele ţinuturi din interiorul continentului, unde în esenţă nu se practicau decât transporturile terestre, adică în cea mai mare parte a Imperiului Roman, populaţia îşi asigura traiul cu produse de pe un perimetru restrâns, din imediata vecinătate. Aici lanţurile de schimb erau mai scurte, adică ceea ce în linii mari definim ca „troc"; banii nu erau în uz decât într-o proporţie relativ mică; iar puterea de cumpărare a acestui sector al economiei naturale era prea redusă pentru articole de lux. Contrastul dintre micul sector urban şi vastele ţinuturi fără ieşire la mare era deci considerabil. Ca nişte fascicule înguste, marile aşezări urbane, situate de-a lungul căilor navigabile, erau implantate în vastele ţinuturi rurale, de unde atrăgeau forţa de muncă şi se aprovizionau, până când, o dată cu declinul aparatului centralizat de dominaţie şi parţial prin lupta activă a elementelor agrare îndreptată împotriva nobililor de la oraş, sectorul agrar s-a eliberat de sub dominaţia oraşelor, până când acest sector urban restrâns, mai puternic diferenţiat, cu inter-relaţionările sale diversificate a decăzut, şi - într-o formă cumva modificată - a fost sufocat

de lanţuri scurte de schimb, limitate regional şi de instituţiile economiei naturale. în acest sector urban dominant din Antichitate însă nu a apărut în mod evident necesitatea de a dezvolta în continuare transportul terestru la mare distanţă. Tot ceea ce propriul ţinut nu putea să furnizeze, sau doar la costuri de transport extrem de ridicate, putea fi furnizat mai uşor pe calea apei. Dar în epoca dinastiei carolingiene, îndeosebi datorită expansiunii arabe, pentru un mare grup de popoare Marea Mediterană, calea principală de transport a lumii vechi, devenise inaccesibilă. Transportul pe uscat, interrelaţionarea căilor terestre de transport, a dobândit o dată cu acest blocaj o cu totul altă semnificaţie. Creşterea interdependenţei terestre a impulsionat dezvoltarea mijloacelor de transport terestru, care au impulsionat la rândul lor interrelaţionarea şi schimburile comerciale. Chiar dacă, precum în Antichitate, legăturile pe mare, cum ar fi cele dintre Veneţia şi Bizanţ, dintre oraşele din Flandra şi cele din Anglia, au jucat un rol decisiv în dezvoltarea lumii occidentale, caracterul specific al dezvoltării occidentale nu a fost determinat mai puţin decisiv de faptul că reţeaua de legături pe mare a fost dublată de o reţea tot mai densă de căi de transport terestre, de faptul că şi pe continent s-au dezvoltat treptat centre comerciale şi pieţe tot mai mari. Dezvoltarea mijloacelor de transport terestru la un nivel superior celui atins în Antichitate se constituie ca o expresie deosebit de elocventă pentru această diferenţiere tot mai mare şi pentru interrelaţionarea societăţii pretutindeni în Europa.

Utilizarea calului ca animal de tracţiune nu a fost, după cum am mai spus, deosebit de dezvoltată în lumea romană. Hamurile erau trecute peste gâtul calului[39]. Ceea ce îl avantaja pe călăreţ, pentru a face calul să-l asculte şi pentru a-l putea dirija cu uşurinţă. Capul aruncat pe spate, ţinuta „mândră" a calului, aşa cum o vedem adeseori pe basoreliefurile antice, este legată de această modalitate de înhă-mare. Dar metoda respectivă determina ca tocmai de aceea calul sau catârul să fie relativ inutilizabil ca animal de tracţiune, îndeosebi pentru poverile mai mari, care l-ar fi strangulat.

O situaţie similară este caracteristică pentru potcovit. în Antichitate nu se folosea potcoava metalică, bătută în cuie, care dă piciorului calului întreaga sa rezistenţă şi permite utilizarea totală a forţei
acestuia la tracţiune.

Ambele situaţii se schimbă începând cu secolul al X-lea. In aceeaşi fază, în care treptat se accelerează ritmul despăduririlor, în care societatea se diferenţiază şi se formează pieţele urbane, în care, ca simbol al interconectării, banii ajung să fie din ce în ce mai mult utilizaţi, mijloacele de transport terestru şi instrumentul de exploatare a forţei animaliere înregistrează progrese considerabile. Iar această ameliorare, pe cât de insignifiantă ne poate părea în ziua de azi, nu a fost în faza respectivă mai puţin însemnată decât dezvoltarea tehnicii mecanizate într-o fază ulterioară.

„în cadrul acelui uriaş efort constructiv", după cum s-a spus[40], pe parcursul secolelor al Xl-lea şi al XH-lea, se dezvoltă treptat sfera de exploatare a forţei animaliere. Centrul de greutate al tracţiunii este deplasat din zona gâtului spre umeri. Intră în uz potcoava de fier. Iar în secolul al XHI-lea a fost creată în linii mari tehnica modernă de tracţiune pentru cai şi pentru celelalte animale de tracţiune. Au fost puse bazele pentru transportul terestru al unor mărfuri grele pe parcursuri lungi. în acelaşi timp, intră în uz carul cu roţi şi se fac primele lucrări de pietruire a drumurilor. O dată cu dezvoltarea tehnicii de transport, moara acţionată hidraulic dobândeşte o importanţă pe care nu o avusese în Antichitate. Devenea avantajos să fie aduse la moară cerealele, parcurgând chiar şi distanţe mari[41]. Acesta a reprezentat de asemenea un pas pe calea diferenţierii şi a interrelaţionării, a separării funcţiilor în cadrul domeniului autarhic al gospodăriei feudale.

VI. Societatea medievală si lumea antică

tyl₄tya 22.Codificarea conduitei şi a vieţii instinctuale, pecaxe.o numim.,cjyjlizatîgdepinde în cel maTînaltgradde interrelaţigjia,readinţre *U* oalnenirelEenaenprtot mai accentuatăjnaoxităjeeUalţl FFbăza celor câtorva exemplecîtate aici poate fi urmărită într-o anumită măsură această interrelaţionare în devenirea sa. Iar de aici, în

această fază relativ timpurie, tipul de structură socială întâlnit în Occident este, în anumite privinţe, diferit de cel din Antichitate. Structura societăţii a început din nou să se

diferenţieze, şi anume datorită utilizării variate a instituţiilor ce se menţinuseră de pe urma precedentei faze puternic diferenţiate. Dar condiţiile în care s-a petrecut noua diferenţiere, iar o dată cu aceasta chiar natura şi direcţia de diferenţiere, au fost divergente într-o anumită măsură faţă de faza premergătoare.
S-a vorbit despre o „renaştere a comerţului" în secolul al Xl-lea sau în al XH-lea. Iar dacă prin această expresie se înţelege faptul că în faza respectivă instituţiile din Antichitate au fost revigorate într-o anumită măsură, afirmaţia este desigur corectă. Fără moştenirea Antichităţii, soluţionarea şi configurarea problemelor cu care s-a confruntat societatea pe parcursul acestei dezvoltări cu certitudine n-ar fi reuşit de o asemenea manieră. într-o anumită privinţă, avem de-a face cu o reconstrucţie pe baza unor fundamente mai vechi. Dar motorul mişcării nu s-a aflat în „învăţămintele trase din Antichitate", ci în interiorul societăţii înseşi, în dinamismul său inerent, în condiţiile în care oamenii au fost nevoiţi să se adapteze unii la ceilalţi. Condiţiile nu mai erau aceleaşi ca în Antichitate. Este extrem de răspândită concepţia conform căreia lumea occidentală ar fi ajuns abia o dată cu Renaşterea din nou la „nivelul atins în Antichitate", pentru ca apoi, treptat, „să-l depăşească". Dar fie că este vorba aici de o „surmontare", de un „progres", sau nu, caracteristicile structurale şi direcţiile de dezvoltare deosebite faţă de cele antice nu se evidenţiază în Renaştere, ci pentru întâia oară - cel puţin într-o anumită măsură -încă în faza timpurie de expansiune şi dezvoltare despre care discutăm.
Două asemenea deosebiri de structură urmează să fie menţionate aici: în societatea occidentală lipsea mâna ieftină de lucru a prizonierilor de război, a sclavilor. Iar dacă pe alocuri exista - şi în realitate nu lipsea în întregime -, totuşi, în structura de ansamblu a societăţii, nu juca un rol prea însemnat. Acest fapt orientează din start dezvoltarea socială într-o altă direcţie.
Nu mai puţin importantă a fost o altă circumstanţă, deja amintită. Repopularea nu s-a desfăşurat ca pe vremuri, în jurul unei mări, şi nici la fel de exclusiv, de-a lungul unor căi navigabile, ci în mare măsură în interiorul continentului şi în relaţie cu căile de transport terestru. Ambele fenomene, adeseori aflate în strânsă legătură, au confruntat societatea apuseană de la bun început cu nişte probleme pe care societatea antică nu fusese nevoită să le soluţioneze şi al căror efect au orientat spre noi căi dezvoltarea socială. Faptul că sclavii au jucat un rol neînsemnat la administrarea domeniilor ar putea fi explicat prin inexistenţa unor mari surse de sclavi sau prin faptul că populaţia indigenă de servi era suficientă pentru necesităţile stratului

de războinici. Oricare ar fi fost situaţia, corespunzător semnificaţiei reduse atribuite muncii sclavilor, lipsesc, de asemenea, modelele sociale specifice unei economii sclavagiste. Abia raportându-ne la aceste modele diferite putem evalua corect particularitatea specificului occidental. Nu doar diviziunea muncii, interrelaţionarea oamenilor, interdependenţa mutuală dintre straturile superioare şi cele inferioare şi o dată cu aceasta structura impulsurilor instinctuale ale ambelor straturi se dezvoltă în societatea sclavagistă în alt mod decât în societatea în care munca este în mai mare sau în mai mică măsură liberă, ci şi tensiunile sociale şi chiar funcţiile banilor nu sunt aceleaşi, pentru a nici nu mai aminti nici de semnificaţia muncii libere pentru dezvoltarea tehnicii de muncă.
în acest loc este suficient să analizăm contrastiv procesele ce dau specificul civilizaţiei occidentale şi o scurtă sinteză a celorlalte procese, care se desfăşoară într-o societate ce deţine pieţe de sclavi bine dezvoltate. Procesele sunt în egală măsură inevitabile în ambele societăţi. Ca rezumat al stadiului actual al cercetării, mecanismele unei societăţi ce funcţionează bazându-se pe munca sclavilor au fost sintetizate în felul următor[42]:
„...Slave-labour interferes with the work of production by free-labour. It interferes in three ways: it causes the withdrawal of a number of men from production to supervision and naţional defence; it diffuses a general sentiment against manual labour and any form of concentrated activity; and more especially it drives free labourers out of the occupa-tions in which the slaves are engaged. Just as, by Gresham's law, bad coins drive out good, so it has been found by experience that, in any given occupation or range of occupations, slave-

labour drives out free; so that it is even difficult to find recruits for the higher branches of an occupation if it is necessary for them to acquire skill by serving an apprenticeship side by side with slaves in the lower. This leads to grave consequences; for the men driven out of these occupations are not themselves rich enough to live on the labour of slaves. They therefore tend to form an intermediate class of idlers who pick up a living as best they can - the class known to modern economists as «mean whites» or «white trash» and to students of Roman history as «clientes» or «faex Romuli». Such class tends to emphasize both the social unrest and the military and aggressive character of a slave-state... A slave society is therefore a society divided sharply into three classes: masters, mean whites and slaves; and the middle class is an idle class, living on the community or on warfare, or on the upper. But there is still another result. The general sentiment against productive work leads to a state of affairs in which the slaves tend to be the only producers and the occupations in which they are engaged the only industries of the country. In other words, the community will rely for its wealth upon occupations which themselves admit of no change or adaptation to circumstances, and which, unless they supply deficiencies of labour by breeding, are in perpetuai need of capital. But this capital

cannot be found elsewhere in the community. It must therefore be sought abroad: and a slave community will tend, either to engage in aggressive warfare, or to become indebted for capital to neighbours with a free-labour system..."

Folosirea sclavilor îi îndepărtează într-o anumită măsură pe oamenii liberi de la muncă, aceasta fiind considerată o ocupaţie nedemnă. Pe lângă stratul superior al deţinătorilor de sclavi, care nu prestează muncă, se formează *un strat mediu care nu prestează muncă.* Prin utilizarea muncii sclavilor, societatea este legată de o structură relativ simplă de muncă, de un aparat tehnic ce poate fi deservit de către sclavi şi care tocmai din acest motiv este relativ opac faţă de modificări, îmbunătăţiri, adaptări la situaţii noi. Reproducţia capitalului este dependentă de reproducţia sclavilor, deci direct şi indirect de succesul campaniilor militare, de productivitatea rezervoarelor de sclavi, nicicând calculabilă în asemenea măsură ca în cadrul unei societăţi în care oamenii nu sunt cumpăraţi integral şi pe întreaga durată a vieţii, ci doar prestaţii individuale ale unor oameni, care din punct de vedere social sunt mai mult sau mai puţin liberi.

Raportându-ne la această situaţie, putem înţelege ce semnificaţie are pentru întreaga direcţie de dezvoltare a societăţii occidentale faptul că în condiţiile treptatei creşteri numerice a populaţiei la începutul Evului Mediu sclavii lipseau sau, în orice caz, nu au jucat un rol prea important. Societatea a abordat de la bun început un alt curs decât în Antichitatea romană[43]. Se supunea altor legităţi. Revoluţiile urbane din secolele al Xl-lea şi al Xll-lea, eliberarea treptată a celor ce prestau muncă, a celor ce se desprindeau de viaţa de la sat de sub dominaţia seniorilor latifundiari şi a orăşenilor reprezintă o primă expresie în acest sens. Aici se află originile transformării treptate a Occidentului în întregime ca societate în care tot mai mulţi oameni îşi câştigă subzistenţa prin muncă. Rolul minor al importurilor de sclavi şi al muncii prestate de sclavi le conferă celor ce prestează o muncă, chiar ca membri ai stratului inferior, o considerabilă greutate socială. Cu cât se dezvoltă mai mult interdependenţa dintre oameni şi cu cât mai puternică este implicarea pământurilor şi a produselor pământului în circuitul comercial şi monetar, cu atât mai dependente devin straturile superioare, războinicii sau nobilii, de straturile inferioare şi mijlocii, care prestează o muncă, şi cu atât mai multă forţă socială dobândesc acestea din urmă. Ascensiunea straturilor burgheze ca strat superior este o expresie a acestei legităţi. Exact invers decât în societatea sclavagistă antică, unde cetăţenii liberi ai oraşelor erau considerabil îndepărtaţi de la muncă, în societatea occidentală, ca urmare a muncii prestate de oamenii liberi, dependenţa tot mai accentuată a fiecăruia de toţi ceilalţi a implicat în cele din urmă în circuitul format de diviziunea muncii până şi membrii straturilor superioare, care la acea vreme nu munceau ei înşişi. Dezvoltarea tehnică a

Occidentului, de asemenea evoluţia monetară în sensul specific de „capital", caracteristic

pentru Occident, presupune absenţa muncii sclavilor şi dezvoltarea muncii libere.
23. Schiţat în linii generale, acesta este un exemplu pentru tendinţele de dezvoltare specific occidentale, care traversează istoria începând cu Evul Mediu şi până în vremurile moderne. Nu a fost lipsit de importanţă faptul că populareа nu s-a petrecut în Evul Mediu în jurul vreunei mări. Valurile timpurii ale popoarelor migratoare, după cum am menţionat, au determinat o concentrare a reţelelor comerciale şi integrarea unor ţinuturi extinse în spaţiul european doar de-a lungul marilor cursuri fluviale şi îndeosebi în zonele de coastă ale Mării Mediterane. Faptul este valabil pentru Grecia, dar în primul rând pentru Roma. Dominaţia romană s-a extins treptat în jurul bazinului Mării Mediterane, ca în cele din urmă s-o cuprindă din toate părţile. „Graniţele sale formate de Rhin, Dunăre, Eufrat şi Sahara au format un uriaş cerc defensiv, care a asigurat securitatea zonelor de coastă. Fără îndoială, marea reprezintă pentru Imperiul Roman baza unităţii sale politice şi totodată a celei economice[44]."
Popoarele germanice pătrund în faza de început de pretutindeni spre Marea Mediterană şi pun bazele primelor lor imperii în ţinuturile Imperiului Roman din jurul mării, pe care romanii o numiseră „mare nostrum"[45]. Francii nu au ajuns la fel de departe; au găsit ocupate toate ţinuturile de coastă. Au încercat să pătrundă prin forţă. Iar toate aceste transformări şi lupte se prea poate să fi zdruncinat şi să fi slăbit comunicaţiile în perimetrul Mării Mediterane. In şi mai mare măsură, prin pătrunderea arabilor, a fost în mod evident distrusă vechea importanţă a Mării Mediterane în calitate de cale de transport şi de comunicaţie, ca liant, bază şi centru al unei dezvoltări culturale evoluate de pe teritoriul european. Abia o dată cu aceasta căile de legătură, deja slăbite, se rup definitiv. Marea romanilor devine una aflată în bună parte în posesiune arabă. „Fusese distrusă legătura care unea Europa Răsăriteană şi cea Apuseană, Imperiul Bizantin şi imperiile germanice din vest. Urmarea invaziei islamice... a fost aceea că a transpus aceste imperii în nişte situaţii cum nu mai existaseră de la începuturile istoriei[46]." Pentru a exprima aceeaşi idee oarecum diferit: cel puţin până în acest moment, în ţările Europei continentale, făcând abstracţie de văile râurilor mai mari şi de câteva căi militare, puţine la număr, nu se dezvoltase nicicând mai înainte o societate atât de complex diferenţiată şi, prin urmare, nici o producţie mai diferenţiată.
Pe moment, este încă dificil de decis dacă într-adevăr invazia arabă a creat ea singură condiţiile pentru o dezvoltare mai puternic orientată spre interiorul continentului. Ocuparea spaţiilor europene de către popoarele migratoare se prea poate să fi contribuit într-un

anume sens la acest fenomen. Dar, în orice caz, blocarea temporară a arterelor principale de transport mai vechi a avut o semnificaţie decisivă pentru direcţia de dezvoltare a societăţii vest şi central-europene.
într-adevăr, în epoca dinastiei carolingiene s-a format pentru prima oară un teritoriu imens în jurul unui centru aflat adânc în interiorul continentului. Societatea s-a văzut nevoită să se confrunte cu problema de a dezvolta comunicaţiile terestre continentale. Când, pe parcursul secolelor, a reuşit acest lucru, moştenirea Antichităţii s-a regăsit sub imperiul unor condiţii noi. Au fost puse bazele unor formaţii pe care Antichitatea nu le cunoscuse. De pe această poziţie trebuie înţelese anumite diferenţe între unităţile antice de integrare şi celelalte, care s-au format treptat în lumea occidentală: statele, naţiunile, sau oricum s-ar numi aceste entităţi, sunt în bună parte nişte aglomerări umane în jurul unor centre sau capitale continentale, legate între ele prin căi de comunicaţii terestre.
Mai târziu, când centrele occidentale nu au dovedit doar tendinţa şi nu au întreprins doar colonizarea ţărmurilor sau a teritoriilor de-a lungul marilor cursuri fluviale, ci au efectuat colonizarea unor vaste ţinuturi continentale, când dinspre Occident au fost ocupate şi populate teritorii ample, se creaseră deja premisele pentru apariţia unor forme continentale de comunicare, care în ţările respective erau dependente de munca sclavagistă.

începuturile acestei direcţii de dezvoltare se află tot în Evul Mediu.
Iar dacă, în cele din urmă, sectorul agrar continental al societăţii este integrat azi într-o anumită măsură în circuitul complex al diviziunii muncii şi al amplelor interrelaţionări prin schimburi, cum nu a mai fost niciodată, începuturile acestei evoluţii se află tot aici. Nimeni nu poate afirma azi că societatea Occidentului, o dată ce s-a înscris pe acest drum, ar fi fost obligată să continue în acelaşi mod. Un întreg sistem de pârghii, ce nu este perfect descifrat nici în ziua de azi, a avut efectul perpetuării şi stabilizării acestei căi. Dar este important de înţeles faptul că încă de acum, din această perioadă timpurie, societatea s-a înscris pe calea pe care avea să se menţină până în vremurile moderne. Ne putem lesne imagina că în ansamblul dezvoltării omenirii toată această perioadă de timp, începând cu Evul Mediu şi până în vremurile moderne, pare a constitui aceeaşi epocă, un mare „Ev Mediu". Nu este mai puţin important să înţelegem faptul că Evul Mediu, în sensul restrictiv al termenului, nu a fost exclusiv acea perioadă statică, acea „pădure împietrită", aşa cum este adesea prezentat, ci în cadrul lui au existat faze şi sectoare pline de dinamism ce se dezvoltă în acea direcţie, în care apoi s-a deplasat epoca modernă, faze de expansiune, de diviziune a muncii aflate în evoluţie, de transformări şi revoluţii sociale, de îmbunătăţire a angrenajului muncii. Totodată, au existat în orice caz domenii şi faze în care instituţiile şi ideile au devenit mai rigide şi s-au „pietrificat" într-o anumită măsură.

Dar şi alternanţa între fazele şi sectoarele în plină expansiune şi celelalte faze, celelalte domenii, în care lupta se dă mai degrabă pentru menţinere decât pentru extindere şi progres şi în care instituţiile sociale devin mai rigide, nu sunt cu totul absente din epoca modernă, chiar dacă ritmul dezvoltării sociale şi chiar această alternanţă au devenit considerabil mai rapide decât în Evul Mediu.

V7. *Sociogeneza feudalismului*

24. Procesele de expansiune socială au limitele lor. Mai devreme sau mai târziu acestea ajung să înceteze. Mişcarea expansionistă, care a început aproximativ în secolul al Xl-lea, a ajuns de asemenea să se oprească treptat. A devenit tot mai greu pentru cavalerii franci de apus să dobândească pământuri mereu prin defrişarea a noi terenuri. Pământul situat nemijlocit dincolo de graniţe nu mai putea fi deloc cucerit, sau, în orice caz, ca urmare a unor lupte foarte grele. Colonizarea ţinuturilor de coastă în partea răsăriteană a Mediteranei, după ce a înregistrat anumite succese, a încetat. Dar populaţia războinică a continuat să crească numeric. Reacţiile emoţionale, impulsurile instinctuale ale acestei clase dominante erau de asemenea mai puţin constrânse de dependenţa socială şi de procesele civilizatorii decât aveau să fie cele ale claselor dominante din vremurile care au urmat. Predominanţa bărbaţilor asupra femeilor nu fusese nicidecum ştirbită. „Pe fiecare dintre paginile cronicilor erau amintiţi cavalerii, baronii, marii seniori, care aveau câte opt, zece, doisprezece fii sau chiar mai mulţi.[47]" Aşa-niimitul „sistem feudal", care în secolul al XH-lea a v devenit mai pregnant, iar în secolul al XlII-lea este în linii mari stabilizat, nu reprezintă altceva decât forma finală a mişcăriîTexpan", sioniste îrTsectorul agrarian al societăţii. In sectoriiT urban această mişcare continuă să se menţină un anumit timp, până când, în cele din urmă, se stabilizează prin sistemul închis al breslelor. Pentru toţi războinicii din interiorul acestei societăţi, care nu deţin încă o bucată de pământ, o proprietate, devine din ce în ce mai dificil să ajungă să obţină pământuri, iar pentru acele case care dispun de o posesiune agricolă relativ mică devine tot mai greu să dobândească noi pământuri şi să-şi extindă posesiunile. Raporturile de posesiune îngheaţă. Ascensiunea socială devine din ce în ce mai dificilă. Dar în mod corespunzător se rigidizează deosebirile de stare dintre războinici. Ierarhia în stratul nobil, care corespunde dimensiunilor diferite ale posesiunilor de pământ, devine din ce în ce mai evidentă. Iar diversele titluri care au reprezentat odinioară titulatura serviciilor aduse seniorului, sau, după cum am spune astăzi, poziţia de funcţionar, se fixează tot mai mult cu noul sens: ele se leagă de numele unei anumite case, ca expresie a dimensiunii domeniului acesteia, şi astfel, totodată, şi a

puterii ei militare. Casele ducale sunt urmaşele unor slujitori regali pe care odinioară un

rege i-a aşezat la conducerea unui teritoriu în calitate de reprezentanţi ai săi; aceştia devin treptat ei înşişi seniori mai mult sau mai puţin independenţi ai întregului teritoriu, iar în interiorul lui devin proprietarii unui domeniu mai mare sau mai mic, care nu fusese acordat în feudă. In mod asemănător, „comtes", conţii. „Vicomtes" sunt urmaşii unui bărbat pe care un conte l-a desemnat să ocupe în locul său poziţia de viconte, ca reprezentant al său asupra unui teritoriu mai mic şi care de acum dispune de acest teritoriu mai mic ca de o posesiune ereditară. Acei „seigneurs" sau „sires" sunt urmaşii unui bărbat pe care contele îl numise anterior supraveghetor al uneia dintre cetăţile sau al unuia dintre castelele sale, sau care şi-a construit eventual el însuşi un castel în acel teritoriu mai mic, peste care fusese pus să vegheze[48]. In acest moment, cetatea şi teritoriul din jur au devenit un bun succesoral al familiei sale. Fiecare menţine în proprietate ceea ce deţine deja. Posesiunile nu le mai pot fi luate de cei situaţi deasupra lor. Iar din treapta inferioară nimeni nu poate să pătrundă în această societate. Nu a mai rămas pământ de împărţit. Dintr-o societate caracterizată de expansiune spre interior şi spre exterior şi în care ascensiunea şi dobândirea de terenuri pentru războinici nu constituie o greutate, aşadar dintr-o societate cu şanse relativ deschise, devine pe parcursul câtorva generaţii o societate în care poziţiile sunt relativ închise.

25. Adeseori în cursul istoriei se petrec procese în care transferurile de la fazele cu posibilităţi mai mari de ascensiune şi de expansiune la cele cu o diminuare a şanselor în privinţa satisfacerii standardului şi a necesităţilor de ascensiune sunt caracterizate de stagnarea tuturor în propria lor situaţie şi de unirea mai puternică a celor situaţi la fel. Ne aflăm noi înşine în mijlocul unei asemenea transformări, modificate prin deosebita elasticitate a societăţii industriale, aptă să deschidă noi şanse într-un domeniu atunci când un altul se blochează, datorită stării diferite de dezvoltare a regiunilor interdependente. Dar privită în ansamblu, orice criză nu înseamnă doar un impuls într-o anumită direcţie, iar fiecare conjunctură un impuls într-o altă direcţie, ci tendinţa generală a societăţii se dovedeşte din ce în ce mai pronunţat în favoarea unui sistem cu şanse închise. Asemenea perioade sunt recunoscute de departe după o anumită deznădejde spirituală, cel puţin în cazul celor neîndestulaţi, după durificarea şi rigidizarea formelor sociale, după tendinţa destructivă ce răzbate de jos în sus şi, cum am afirmat, după o coeziune mai accentuată a celor ce ocupă aceeaşi poziţie în ordinea ierarhică.

Oricum, tiparul individual al proceselor se desfăşoară într-o societate dominată de economia naturală altfel decât într-o societate dominată de economia monetară, chiar dacă acestea nu sunt cu nimic mai atenuate. Ceea ce în primul rând îi pare cercetătorului ulterior

ca neinteligibil în procesul de feudalizare este faptul că nici regii, nici ducii, nici celelalte ranguri inferioare nu au reuşit să împiedice treptata transformare a slujitorilor lor în posesori mai mult sau mai puţin independenţi ai acestor feude. Dar tocmai gradul de generalizare al acestui fenomen dovedeşte puterea legităţilor sociale ce acţionează aici. Am schiţat anterior constrângerile care au condus treptat la declinul casei regale într-o societate de războinici bazată pe economia naturală, în condiţiile în care deţinătorii coroanei nu mai reuşesc să se extindă, adică să cucerească noi pământuri. Procese asemănătoare s-au desfăşurat o dată cu diminuarea posibilităţilor de expansiune şi de ameninţare externă de-a lungul întregii societăţi războinice. Avem aici de a face cu toate legităţile tipice ale unei societăţi alcătuite pe baza proprietăţii pământului, în care interdependenţele comerciale nu jucau un rol major, în care fiecare proprietar latifundiar era într-o mai mare sau mai mică măsură autarhic şi în care alianţele militare, în scopuri defensive sau ofensive, reprezentau forma primară de integrare a unor ţinuturi mai mari. In cadrul uniunii de triburi războinicii trăiesc într-o interdependenţă relativ pronunţată. Apoi se răspândesc încetul cu încetul pe teritoriul întregii ţări. Numărul lor creşte. Dar o dată cu înmulţirea şi cu răspândirea pe un teritoriu mare se pierde protecţia pe care o asigura pe vremuri tribul. Familiile individuale, care se află acum izolate în cetăţile lor, despărţite în parte de distanţele mari dintre domenii, cavalerii individuali care domnesc peste aceste familii, totodată seniori de cele mai diferite grade ierarhice peste un număr

mai mare sau mai mic de iobagi şi de servi, sunt acum mai izolaţi în teritoriu decât înainte. Treptat, în întreaga ţară se creează în rândul cavalerilor noi forme de relaţii, funcţii ale unui număr mai mare şi ale unor spaţii mai mari, ale izolării mai mari a individului şi ale legităţilor intrinsec legate de posesiunea de pământ.
O dată cu treptata dizolvare a uniunii de triburi şi cu contopirea stratului format din cavaleri germanici cu stratul superior roma-no-galic, o dată cu răspândirea războinicilor de-a lungul unui teritoriu întins, individul nu are altă posibilitate de a se apăra în faţa celor mai puternici din punct de vedere social decât aceea de a se pune sub protecţia unuia dintre ei. Aceştia nu au la rândul lor nici o altă posibilitate de a se proteja faţă de cei la fel de puternici ca şi ei sau împotriva altora, care dispun ca şi ei de posesiuni de pământ la fel de mari, şi implicit de o forţă războinică la fel de mare, decât cu ajutorul războinicilor care îşi pun în slujba lor serviciile militare şi braţul, şi cărora, în schimb, trebuie să le atribuie pământ sau să le protejeze senioriile deja existente.
Aici se creează dependenţe individuale. Câte un cavaler încheie prin jurământ o alianţă cu un altul. Partenerul care deţine în cadrul armatei un rang superior, cel care dispune de un teritoriu mai amplu -

un fapt fiind condiţionat de celălalt, în condiţiile în care o modificare a posesiunii duce mai devreme sau mai târziu la o schimbare în rang -reprezintă „seniorul", cel mai slab din punct de vedere social fiind „vasal". Iar cel din urmă poate, în anumite împrejurări, să angajeze în serviciul său cavaleri care dispun pe moment de mai puţin pământ, care continuă să deţină mijloace de producţie mai puţin dezvoltate şi echipament de luptă mai puţin perfecţionat, asigurându-le în schimb protecţie. încheierea unor asemenea alianţe individuale este pentru început singura formă în care oamenii se protejează unii faţă de alţii. „Sistemul feudal" se află într-un contrast particular faţă de ordinea tribală. O dată cu dizolvarea acesteia se creează în mod obligatoriu o nouă grupare, noi forme de integrare. Rezultă de aici, amplificată datorită mobilităţii şi mişcărilor expansioniste ale societăţii, o tendinţă masivă în sensul individualizării. Este o *individualizare faţă de unitatea tribală* şi parţial faţă de unitatea familială, aşa cum ulterior vor exista mişcări de individualizare relativ la unitatea feudală, la unitatea corporativă, la unitatea de stare, şi iarăşi faţă de unitatea familială. Iar omagiul de vasalitate nu este altceva decât consacrarea alianţei protecţioniste dintre războinicii individuali, o configurare sacrală a relaţiilor individuale dintre un cavaler care împarte pământuri şi asigură protecţie şi un cavaler care îşi pune la dispoziţie serviciile. In faza de început a acestei mişcări regele reprezintă una dintre părţi. în calitatea sa de rege cuceritor, el dispune *de facto* de întregul teritoriu şi nu prestează nici un fel de servicii; nu face altceva decât să împartă pământuri. Iobagul, servul, se află la cealaltă extremitate a piramidei; acesta nu dispune de nici un fel de pământ şi nu face altceva decât să presteze servicii, sau, ceea ce în esenţă spune acelaşi lucru, să plătească dări. Toate treptele intermediare au pentru început o dublă determinare. Trebuie să asigure celor de rang inferior pământ şi protecţie, iar celor de rang superior anumite servicii. Dar această reţea de dependenţe, nevoia celor situaţi superior de a li se aduce anumite servicii, îndeosebi serviciul militar, a celor care sunt situaţi inferior de a li se asigura în schimb pământ sau protecţie, a cuprins în sine acele tensiuni care au condus apoi la transformări specifice. Procesul feudalizării nu este altceva decât o asemenea deplasare obligatorie în cadrul acestei reţele de interdependenţe, într-o anumită fază, întotdeauna şi pretutindeni în Occident gradul de dependenţă faţă de servicii a celor situaţi superior este mai mare decât dependenţa vasalilor de protecţie. Faptul în sine conferă forţelor centrifuge puterea respectivă în cadrul acestei societăţi, fiecare bucată de pământ asigurând hrana stăpânilor săi. Este legitatea simplă a acestor procese, în cursul cărora, pe întreaga scară ierarhică a societăţii războinice, foştii slujitori deveneau mereu stăpânii pământurilor ce le fuseseră încredinţate, iar titlurile aferente serviciilor prestate se transformau în simple

denumiri ale rangului, corespunzător cu dimensiunile proprietăţii şi puterea militară deţinută.

26. Aceste deplasări şi mecanismele aferente nu ar fi în sine greu de înţeles, dacă observatorul de mai târziu nu ar proiecta mereu propria sa concepţie despre „drept" asupra relaţiilor dintre cavalerii societăţii feudale. Atât de coercitive sunt uzanţele de gândire ale societăţii noastre, încât cel care priveşte retrospectiv se întreabă involuntar: de ce oare, regii, ducii, conţii, au tolerat să le fie uzurpată suveranitatea asupra pământurilor şi teritoriilor peste care fuseseră iniţial stăpâni deplini? De ce nu au acţionat revendicându-şi „drepturile legale"?

Dar aici nu avem de a face cu ceea ce într-o societate diferenţiată se defineşte drept „chestiuni juridice". Pentru înţelegerea societăţii feudale este absolut necesar să nu considerăm „formele juridice" din ziua de azi ca reprezentând legea în mod absolut. Formele juridice corespund în fiece epocă structurilor sociale respective. Cristalizarea unor norme juridice generale, în formă scrisă, parte integrantă a raporturilor de proprietate din cadrul societăţii industriale, presupune un grad foarte mare de integrare socială şi formarea instituţiilor centrale, care, în zona aflată sub jurisdicţia lor, conferă legii o valabilitate generală, suficient de puternică pentru ca în cadrul acestui teritoriu să impună respectarea în orice condiţii a contractelor scrise, a legilor în vigoare şi a sentinţelor rostite de reprezentanţii abilitaţi în acest sens. Puterea, care în vremurile moderne conferă susţinere titlurilor juridice şi pretenţiilor de proprietate, nu mai este vizibilă la fel de nemijlocit. Raportarea la individ este atât de mare, certitudinea existenţei acestuia şi ameninţarea implicită sunt atât de vădite, încât doar arareori vor mai fi supuse la probă. De aceea, există o notabilă tendinţă de a considera acest drept ca şi cum ar exista în sine, ca şi cum ar fi fost dăruit de o instanţă cerească, ca şi cum ar reprezenta „legea" în sens primar, care există chiar atunci când această structură de putere nu îl susţine sau când această structură de putere este
diferită.

Lanţurile intermediare dintre sistemul juridic şi structura de putere au câştigat în amploare în prezent, corespunzător cu o mai pronunţată complexitate socială. Iar cum sistemul juridic *operează* adeseori independent de structura de putere, chiar dacă nu întotdeauna şi, cu siguranţă, nu întotdeauna în mod integral, este lesne de trecut cu vederea faptul că în această societate, ca în orice societate, legea reprezintă o funcţie a structurii sociale, o expresie a relaţiilor sociale de putere, un simbol al gradului de interdependenţă dintre diversele grupări sociale sau - ceea ce de fapt spune acelaşi lucru - a echilibrului de putere socială[49].

în societatea feudală acest fapt era mai evident. Interdependenţa oamenilor şi a teritoriilor devenea tot mai mică. Nu exista o structură

stabilă de putere care să cuprindă întregul teritoriu. Relaţiile de proprietate erau reglementate nemijlocit, după măsura dependenţei reciproce şi a,forţei sociale efective. Există în societatea industrială un anumit tip de relaţii, oarecum comparabile cu relaţiile dintre războinici sau cu relaţiile dintre seniori în societatea feudală, pe baza cărora poate fi clarificată legitatea respectivă. Este vorba despre relaţia dintre state. în acest caz, puterea socială este în foarte mare măsură decisivă, pe lângă interdependenţa economică reciprocă puterea militară jucând un rol relativ însemnat. în orice caz, acest potenţial militar este, la rândul său, ca şi în societatea feudală, în mod decisiv determinat de dimensiunea şi de productivitatea pământului, de numărul şi de potenţialul de muncă al oamenilor a căror subzistenţă poate fi asigurată de pe urma sa.

Observaţie cu privire la conceptul de putere socială. „Puterea socială" a unei persoane sau a unui grup este un fenomen complex." Raportată la individ, nu este niciodatăTdentică cu forţa sa fizică individuală, iar raportată la grupări întregi, nu reprezintă forţa individuală însumată. Dar forţa fizică şi îndemânarea pot să reprezinte în anumite condiţii un element component al forţei sociale. Depinde de structura de ansamblu a societăţii şi de poziţîaocupaTâ în ea de individ care este ponderea forţei fizice în cadrul puterii sociale. Puterea socială este atât de diferită ca structură şi alcătuire pe cât este r de diferită structura şi alcătuirea societăţii. In societatea industrială, de
t exemplu, puterea socială maximâfnrhVirruIui poate să fie dublată de o extrem de redusă forţă fizică, deşi pot apărea faze în dezvoltarea acesteia în care forţa fizică să dobândească din nou o însemnătate deosebită ca element component al puterii sociale.

în societatea feudală a războinicilor o considerabilă forţă fizică este un element indispensabil al puterii sociale, nefiind nicidecum unicul element determinant. Simplificând întrucâtva, am putea afirma: potenţialul de putere socială al bărbatului este în societatea feudală a cavalerilor la fel de mare ca şi întindereasi productivitatea pământului său şi forţa de muncă de care dispune *de facto.* Forţa fizică a acestuia formează fără îndoială un element esenţial al autorităţii sale decontroTrCiiib nu esUsTn stare să lupte ca un războinic şi să se implice fizic în defensivă şi în ofensivă nu are nici o şansă de a-şi face o situaţie de durată în societate. Dar cine domneşte aici peste un teritoriu întins, în calitatea sa de deţinător al monopolului celor mai importante mijloace de producţie, dispune de o putere socială, şi anume de oportunităţi ce depăşesc forţa sa fizică individuală. Le poate da ceva pământ şi celor care depind de acest fapt, pretinzând ca aceştia să presteze servicii în schimb. Faptul că puterea sa socială este egală cu întinderea şi productivitatea pământului de care dispune în mod efectiv semnifică totodată că puterea lui socială este la fel de mare pe cât sunt suita, armata şi forţa sa militară. Dar în egală măsură devine evident că este dependent de serviciile ce i se *I* aduc pentnjuajLrnenţine pământul şi pentru a-l apăra. Această multiplă
'dependenţă a sa de suită este urielement "constitutiv important al puterii
PROCESUL CIVILIZĂRII
Nici pentru relaţiile interstatale nu există un sistem legislativ care să fie în vigoare în interiorul acestora. Nu există un aparat atotcuprinzător de putere, care ar putea să ofere susţinere unui asemenea drept interstatal. Existenţa dreptului internaţional fără structura corespunzătoare de putere nu poate estompa realitatea că relaţiile dintre popoare, privite într-o perioadă îndelungată de timp, sunt reglementate exclusiv de raporturile sociale de putere ce le corespund şi că orice deplasare înregistrată de aceste raporturi de forţă, orice creştere de putere, orice mărire a unei ţări implică în diversele configuraţii statale existente pe continente - în condiţiile unei interrelaţionări tot mai pronunţate în întreaga societate mondială - o slăbire automată a puterii sociale a altor ţări.
Aici se accentuează în continuare în mod automat tensiunea dintre „haves" şi „haves-not", cei avuţi şi cei nevoiaşi, dintre cei ce deţin insuficient faţă de pretenţiile pe care le au şi cei care au suficient pământ sau suficiente mijloace de producţie faţă de standardul lor, cu cât mai mult societatea burgheză, la nivel global, se apropie de starea de „sistem cu oportunităţi blocate".
Analogia dintre seniorii individuali din societatea feudală, stăpâni ai unei cetăţi, şi statul din societatea industrială nu este deloc întâmplătoare. Asemănarea poate fi explicată cauzal chiar de curba dezvoltării societăţii apusene. Pe parcursul acestei dezvoltări, pe parcursul inter-relaţioiîării tot mai ample, se stabilesc relaţii de acelaşi tip, printre care şi formele juridice, care au existat iniţial între unităţi de integrare şi teritoriale relativ mici, apoi la dimensiuni tot mai considerabile ale unităţilor de integrare şi teritoriale, chiar atunci când tranziţia spre grupări de alt ordin de mărime reprezintă în sine o anumită transformare calitativă.
sale sociale. Atunci când dependenţa sa de servicii creştea, puterea sa socială descreştea; iar când de la cei ce nu aveau posesiuni creştea cererea de a primi pământuri, puterea socială a celor ce dispuneau de pământuri devenea mai mare. Puterea socială a unui individ sau a unui grup nu poate fi exprimată integral decât prin utilizarea proporţiilor. Cele de mai sus reprezintă un simplu exemplu în acest sens.
Este necesar să cercetăm în amănunţime ce înseamnă „puterea socială". Este evidentă semnificaţia acesteia pentru înţelegerea proceselor sociale din trecut şi din prezent. De asemenea, „puterea politică" nu este altceva decât o anumită formă de „putere socială". Rezultă astfel că nu putem înţelege nici conduita, nici destinele oamenilor, ale grupărilor, ale straturilor sociale sau ale statelor, fără a descoperi care este puterea lor socială efectivă, făcând abstracţie de ceea ce afirmă sau cred ei înşişi. Jocul politic ar pierde ceva din caracterul său de hazard şi din tainele sale dacă structura raporturilor sociale de putere ale tuturor ţărilor ar putea fi evidenţiată de o manieră analizabilă. Elaborarea unor metode precise pentru a determina acest fapt rămâne să se constituie ca unul dintre numeroasele obiective ale sociologiei în viitor.
SOCIOGENEZA CIVILIZAŢIEI OCCIDENTALE 63
Va trebui să demonstrăm care este semnificaţia procesului al cărui profil începe să se contureze astfel, deci formarea unor unităţi integratoare tot mai mari, relativ pacificate în interior, beligerante în exterior, deci importanţa acestor unităţi pentru transformarea conduitei şi a vieţii instinctuale în procesul civilizării.
într-adevăr, relaţiile pe care seniorii castelani individuali le întreţineau unii faţă de alţii se

asemănau cu cele dintre statele de astăzi, întrepătrunderea economică, raporturile de schimb, diviziunea muncii între senioriile individuale erau oricum în secolele al X-lea şi al Xl-lea încă incomparabil mai mici decât în relaţiile dintre statele moderne şi în mod corespunzător era mai mică şi dependenţa economică a războinicilor unii faţă de ceilalţi. Cu atât mai decisive apar pentru relaţia dintre indivizi potenţialul militar al acestora, dimensiunea suitei şi suprafaţa teritoriilor de care dispuneau. în repetate rânduri, putem observa că în această societate, de-a lungul timpului, nici un jurământ de credinţă şi nici un contract - spre deosebire de relaţiile interstatale de azi - nu au rezistat în confruntarea cu transformările puterii sociale. Fidelitatea vasalilor era în ultimă instanţă foarte precis reglementată de gradul efectiv de dependenţă dintre părţile implicate, de jocul dintre cerere şi ofertă care se crea între cei ce aveau pământuri de împărţit şi protecţie de oferit şi cei ce prestau aceste servicii, având nevoie de pământ şi de protecţie. Atunci când expansiunea, cucerirea sau desţelenirea unor noi pământuri au devenit mai dificile, pentru început şansele considerabile s-au aflat de fiecare dată de partea acelora care îşi ofereau serviciile şi primeau pământuri. Aceasta este baza pentru prima dintre transformările ce se petrec în acele vremuri în societate, în sensul împământenirii slujitorilor.
în societatea medievală pământul intră de fiecare dată în „proprietatea" celui care dispune efectiv de el, care îşi exercită în realitate drepturile de posesiune şi este suficient de puternic pentru a apăra ceea ce deţine deja. Astfel, rezultă că cel ce a fost nevoit să dea pământuri în feudă, pentru a obţine servicii în schimb, este dezavantajat faţă de vasalul căruia i l-a atribuit. Desigur, acel „senior" deţine „dreptul" asupra pământului atribuit în feudă, dar, în realitate, de pământ dispune vasalul. Singurul element care îl mai face pe vasal dependent de senior când a intrat în posesia pământului nu este decât protecţia acestuia în cel mai larg sens al cuvântului. însă protecţia nu este necesară în permanenţă. La fel cum regii din societatea feudală sunt întotdeauna puternici atunci când vasalii îi percep ca protectori şi conducători în cazul unei ameninţări de către duşmanii din exterior şi îndeosebi când cuceresc un teritoriu nou, când există noi pământuri de împărţit, devenind slabi când vasalii lor nu sunt ameninţaţi şi nu se aşteaptă ca noi pământuri să fie împărţite, tot astfel şi seniorii mai mărunţi îşi pierd puterea atunci când şi-au împărţit pământurile şi când cei care le-au primit nu mai au nevoie de protecţia lor.

Seniorul de pe orice treaptă ierarhică poate, prin utilizarea forţei, să-l oblige pe unul sau pe altul dintre vasalii săi să-şi respecte obligaţiile sau să-l alunge cu forţa de pe pământul său. Dar nu poate proceda astfel cu toţi aceştia, nici măcar cu o mare parte din ei. Căci are nevoie - în condiţiile în care nu este de conceput ca iobagii să fie înarmaţi - de serviciile unor războinici, pentru a putea să-i alunge pe ceilalţi sau are nevoie de noi pământuri, pentru a putea răsplăti noi servicii. Iar pentru a face noi cuceriri are nevoie de oameni în slujba sa. în felul acesta, în realitate, teritoriul franc de apus decade, se divizează în secolele al X-lea şi al Xl-lea într-un mare număr de teritorii din ce în ce mai mici. Fiecare baron, fiecare viconte, fiecare „seigneur" dispune din cetatea sa ori din cetăţile sale de proprietatea sa ori de proprietăţile sale, precum domnitorul de statul său. Puterea aşa-zisului senior, a autorităţii centrale este mică. Este evident efectul mecanismelor obligatorii în jocul dintre cerere şi ofertă, care îl fac pe vasal, cel ce dispune efectiv de pământ, să fie mai puţin dependent de protecţia seniorului decât este acesta de serviciile sale. Dezintegrarea proprietăţii, trecerea pământului de sub controlul regelui la diversele ranguri ierarhice ale societăţii cavalereşti în general - acest fapt reprezentând în sine „feudalizarea" - a atins limitele sale extreme. Dar sistemul social al tensiunilor, creat o dată cu această dezintegrare masivă, conţine totodată impulsul de contracarare, de centralizare.

VIII. Sociogeneza Minnesang-ului şi a formelor courtoises *de conduită*

27. în cadrul procesului de feudalizare distingem două faze.: o fază a dezintegrării maxime, pe care am tratat-o mai sus, apoi o fază în care mişcarea începe să devină regresivă şi în care apar primele forme, încă vagi, ale unei reintegrări de amploare ceva mai mare. Dacă ne raportăm la această stare de maximă dezintegrare ca punct de pornire, în această fază începe un proces istoric pe parcursul căruia ţinuturi tot mai întinse şi mase tot mai mari de oameni devin interdependente, ca să se transforme în cele din urmă în unităţi de integrare

stabil organizate.
„In secolul al X-lea şi chiar şi în secolul al Xl-lea fragmentarea continuă. Pare că nimeni nu va mai deţine un segment de putere suficient de mare pentru a putea exercita o acţiune de oarecare influenţă. Domeniile feudale, şansele de dominaţie şi drepturile se divizează la rândul lor tot mai mult... De sus în jos, traversând întreaga scară ierarhică, orice autoritate este înscrisă pe calea unei tot mai mari dezintegrări. V Apoi, încă ohnşc£lulalXI-lea şi îndeosebi în secolul al XII-lea se petrece - o anumită reacţie. Apare un fenomen care s-a repetat in cursul istoriei sub diferite forme. Marii seniori feudali, mai bine situaţi şi care au

şanse mai mari,cagarează mişcarea feudală. Ei dau alt curs dreptului feudal, care începuse să se fixeze. îl tixeazaîn defavoarea vas'alîlorforT, Eforturile lorsunt favorizate deanUmlLe ullerdeuendeilţe lsloflCe"nraf ample... Iar această reacţie se desfăşoară iniţial în sensul unei consoli- dări a poziţiilor deja cucerite[50]."
După treptata tranziţie a societăţii războinicilor de la o fază mai mobilă, cu şanse de ascensiune socială şi de expansiune relativ mari pentru indivizi, la o fază în care poziţiile sunt tot mai închise, în cadrul căreia, pentru început, fiecare încearcă să menţină şi să consolideze ceea ce deţine deja, puterea se deplasează din nou spre războinicii răspândiţi pe întreg teritoriul, instalaţi în calitate de *reguli,* ca nişte mici regi în cetăţile lor. Puţinii mari seniori feudali foarte bogaţi dobândesc un surplus de putere socială în comparaţie cu numeroşii seniori feudali mai mici.
Despre mecanismul de monopol, care începe astfel încetul cu încetul să opereze, va trebui în continuare să discutăm mai pe larg. Ne vom referi doar la un factor din acest angrenaj, care de acum încolo va acţiona din ce în ce mai decisiv în favoarea puţinilor războinici mai mari şi în defavoarea numeroşilor războinici mai mici: la semnificaţia treptatei comercializări. Reţeaua de interdependenţe, interacţiunea dintrecerere şi ofertă cu privire la pământuri, la protecţie şi la servicii în societatea mai puţin diferenţiată din secolul al X-lea şi chiar şi în cea din secolul al Xl-lea este simplă în structura sa. Treptat, în secolul al Xl-lea, apoi din ce în ce mai accentuat şi mai rapid în secolul al XII-lea, această reţea devine mai complexă. în stadiul actual al cercetării este dificil de determinat cu precizie din ce a constat intensificarea schimbului de mărfuri şi a circuitului monetar în acele vremuri. Doar astfel am avea posibilitatea să evaluăm cu adevărat modificările suferite de raporturile de forţe sociale. Pe scurt, diferenţierea muncii, sectorul pieţei şi al circuitului monetar iau amploare în cadrul societăţii, chiar dacă forma naturală a economiei continuă să fie predominantă şi va mai fi astfel vreme îndelungată; iar intensificarea schimburiloX-Comerciale şi a circuitului monetar acţionează în favoa-.rea puţinilor mari seniori feudali avuţi cu mult mai mult decât în favoarea TTuTfîeroşilor seniori mai mici. Aceştia continuă în linii mari sa trăiască de pe urma proprietăţilor lor, aşa cum trăiseră şi până atunci. Consumă direct ceea ce produc moşiile lor, iar implicarea lor în reţeaua de relaţii comerciale şi de schimb este minimă. Dimpotrivă, cei dintâi nu sunt implicaţi în reţeaua de relaţii comerciale doar prin surplusul de produse de pe proprietăţile lor. De asemenea, aşezările de meşteşugari şi de comercianţi, oraşele în curs de formare, se învecinează cu cetăţile şi centrele administrative ale marilor seniori şi oricât de fluctuante ar fi relaţiile dintre marii seniori şi comunele din teritoriul lor, oricât de mult ar oscila între neîncredere, duşmănie, lupte deschise şi convenţii paşnice, în cele din urmă acestea şi dările

pe care le aduc îi consolidează pe marii seniori în defavoarea celor mici. Le oferă şansele de a ieşi din veşnicul circuit al acordării pământului în feudă în schimbul serviciilor şi apoi însuşirea respectivului domeniu feudal de către vasali, şanse care contracarează forţele centrifuge. La curţile marilor seniori, datorită implicării lor directe sau indirecte în reţeaua comercială fie prin produse în stare naturală, fie prin metale preţioase, sub formă de monedă sau ca atare, se acumulează o bogăţie care le lipseşte numeroşilor seniori mai mici. Iar aceste şanse sunt dublate în straturile inferioare de o tot mai pronunţată cerere de a deţine oportunităţi, de o ofertă în creştere cu privire la servicii, provenind de la războinicii mai puţin avuţi sau de la cei care au fost expulzaţi de pe pământuri. Cu cât devin mai reduse posibilităţile de expansiune în societate, cu atât mai mare devine eşalonul de

rezervă din toate straturile sociale, inclusiv din stratul superior. Foarte mulţi indivizi din această clasă socială se mulţumesc să găsească adăpost, haine şi mâncare prin orice funcţie la curţile marilor seniori; iar dacă vreodată, prin bunăvoinţa stăpânului cel mare, obţin o bucată de pământ, o feudă, evenimentul constituie un caz deosebit de fericit. Soarta lui Walther von der Vogelweide, binecunoscută în Germania, este tipică în această privinţă şi pentru viaţa a numeroşi bărbaţi din Franţa. Iar pe fundalul acestor necesităţi sociale imperioase se poate într-o oarecare măsură deduce câte umilinţe şi rugăminţi inutile şi câte dezamăgiri se ascund în spatele exclamaţiei lui Walther: „Ich hab mein Lehen!" - „Am fieful meu!".

28. Curţile marilor seniori feudali, ale regilor, ale ducilor, ale conţilor şi ale marilor baroni sau, pentru a utiliza un termen mai general, ale seniorilor teritoriali, datorită şanselor aflate în creştere, atrag la castelele lor un număr tot mai mare de oameni. Procese absolut asemănătoare se vor petrece câteva sute de ani mai târziu, pe o treaptă mai înaltă de integrare, la curţile principilor şi regilor absolutişti. Dar la acea vreme întrepătrunderea funcţiilor sociale, dezvoltarea circuitului comercial şi a celui monetar va fi atât de amplă, încât veniturile regulate asigurate prin fiscalitate, colectate de pe întregul domeniu feudal şi o armată finanţată din aceste impozite de către un domnitor absolutist, formată din fii de ţărani şi de burghezi, având ofiţeri de provenienţă nobilă, va fi în măsură să anihileze integral forţele centrifuge, aspiraţiile de independenţă nutrite de seniorii înfeudaţi de pe tot cuprinsul ţinutului. în acest timp, în secolul al XH-lea, integrarea, reţeaua comercială şi de comunicaţii, încă nu este nici pe departe atât de dezvoltată. în teritoriile de ordinul de mărime al unor regate continuă să fie absolut imposibil de contracarat forţele centrifuge pe durată; chiar şi în teritoriile de dimensiunile unui ducat sau ale unui comitat continuă să fie de fiecare dată cât se poate de dificil, şi eventual abia ca urmare a unor lupte mai mult sau

mai puţin dure, să fie alungaţi vasalii care întreprind măsuri pentru a sustrage de sub controlul seniorului pământul pe care îl deţin. Sporul de putere socială le revine seniorilor feudali mai înstăriţi, în primul rând pe baza dimensiunii domeniilor şi posesiunilor lor neacordate în feudă; purtătorii titlului regal nu se deosebesc în această privinţă de ceilalţi mari seniori feudali. Şansele pe care toţi aceştia le pot deţine de pe urma proprietăţilor lor funciare mai mari, prin legăturile comerciale şi circulaţia monetară le conferă o superioritate, de asemenea o superioritate militară asupra cavalerilor mai mici şi neintegraţi, în primul rând în interiorul unui teritoriu; în acest caz, chiar şi în pofida drumurilor proaste şi a condiţiilor grele de transport din acea vreme, intervenţia unei puteri centrale începe să nu mai fie la fel de dificilă; iar toate acestea converg ca, pe respectiva treaptă de dezvoltare, să se atribuie o semnificaţie socială deosebită domnitorilor ce deţin un teritoriu de dimensiuni mijlocii, mai mic decât un regat sau un „stat", în sensul ulterior al cuvântului, şi mai mari decât majoritatea proprietăţilor cavalerilor.

Dar astfel încă nu am afirmat în nici un caz că în acest stadiu de evoluţie ar putea fi creat, exclusiv datorită dimensiunii unui teritoriu, un aparat cu adevărat stabil de conducere şi de administrare. Interdependenţa teritoriilor şi răspândirea în ţară a banilor nu erau încă nici pe departe suficient de avansate pentru a permite celui mai mare şi mai bogat senior feudal al unui teritoriu să creeze un aparat funcţionăresc, plătit exclusiv sau preponderent cu bani, şi în felul acesta o centralizare mai accentuată. A fost nevoie de o serie întreagă de lupte care izbucneau constant, până când ducii, regii, conţii au reuşit într-o oarecare măsură să-şi impună puterea socială, fie doar şi în propriul teritoriu; oricum s-ar fi finalizat aceste lupte, vasalii, cavalerii mai mici şi mijlocii continuau să deţină în cadrul domeniilor lor drepturile şi funcţiile de dominaţie; aceştia au continuat să se comporte ca nişte regi mai mici în teritoriile pe care le posedau. Dar în timp ce curţile marilor seniori feudali se populau, în timp ce cămările se umpleau şi începeau să fie exportate şi importate bunuri, marea masă a cavalerilor mai mici a continuat să ducă o viaţă izolată şi adeseori extrem de modestă; ei luau de la ţărani tot ce se putea lua; hrăneau, după posibilităţi, câţiva servitori şi mulţimea de fii şi fiice; între ei se aflau într-o continuă învrăjbire; iar singura formă prin care aceşti cavaleri mai mici puteau să obţină ceva mai mult decât produsul propriilor câmpuri era atunci când jefuiau câmpurile altora, mai ales în ţinuturile unor abaţii şi mănăstiri, apoi treptat, când circulaţia banilor şi necesarul de bani s-au intensificat, au sporit incursiunile

asupra oraşelor şi transporturilor de mărfuri şi câştigurile din banii de răscumpărare plătiţi pentru prizonierii de război. Războiul, jaful, atacurile armate şi tâlhăria erau pentru războinicii ce trăiau în acea economie naturală o formă regulată de câştig, fiind, în plus, singura

accesibilă. Cu cât mai nevoiaş trăiau, cu atât mai dependenţi erau de această formă de a-şi asigura un venit.
Mercantilizarea şi monetizarea ce luau treptat amploare au favorizat efectiv pe puţinii seniori feudali mai mari şi au acţionat în detrimentul masei celor mai mici. Dar superioritatea regilor, a ducilor sau a conţilor nu era încă nici pe departe atât de evidentă, cum avea să fie ulterior, în epoca absolutismului.
29. Deplasări asemănătoare ale centrului de greutate s-au petrecut adeseori în cursul istoriei. Diferenţierea tot mai puternică între straturile înalte ale burgheziei şi cele ale micii burghezii se prea poate să-i fie bine cunoscută observatorului din secolul al XX-lea. Şi aici, după o fază a luptei concurenţiale libere, cu şanse de ascensiune socială relativ mari şi cu posibilităţi de îmbogăţire chiar şi pentru proprietarii mici şi mijlocii, în rândurile burgheziei centrul de greutate se deplasează treptat în defavoarea grupărilor mai slabe şi în favoarea celor mai puternice din punct de vedere economic. Cine nu posedă decât o proprietate mică sau mijlocie poate dobândi din ce în ce mai greu o mare avere, făcând abstracţie de puţinele branşe aflate în dezvoltare. Creşte dependenţa directă sau indirectă a straturilor mici şi mijlocii faţă de cele superioare. Iar în timp ce pentru cei dintâi şansele se diminuează, pentru cei din urmă se deschid aproape automat unele noi.
Fapte asemănătoare s-au petrecut în societatea cavalerească francă de apus de la sfârşitul secolului al Xl-lea şi în secolul al XH-lea. Posibilităţile de expansiune ale sectorului agrarian al societăţii, dominat de economia naturală, erau ca şi epuizate. Diviziunea muncii, sectorul comercial al societăţii - cu anumite reveniri - continua să se dezvolte şi să se extindă. Marea parte a cavalerilor seniori a profitat de pe urma acestei expansiuni doar în mică măsură. Puţinii mari latifundiari au fost implicaţi în acest proces şi au profitat de pe urma sa. în felul acesta, s-a petrecut în societatea cavalerească feudală o diferenţiere care nu a rămas fără urmări pentru atitudinea faţă de viaţă şi felul de viaţă.
„Societatea feudală în totalitate", afirmă Luchaire în inegalabila sa descriere a societăţii din vremea lui Filip August[51], „începând cu secolul al IX-lea, abia dacă îşi mai schimbă obiceiurile şi moravurile, cu excepţia unei elite... Aproape pretutindeni castelanul este în continuare un ucigaş, brutal şi rapace; pleacă la război, luptă în turnire, pe timp de pace se îndeletniceşte cu vânătoarea, se ruinează prin risipă, îi asupreşte pe ţărani, îşi estorchează vecinii şi jefuieşte domeniile bisericii."
Straturile aflate în sfera de influenţă a diviziunii muncii şi mone-tizării, ce ia amploare încetul cu încetul, se află în schimbare; ceilalţi se menţin în încremenirea lor şi sunt implicaţi doar împotriva voinţei şi într-o oarecare măsură pasiv în circuitul forţelor în schimbare. Cu

siguranţă că nu este prea corect să emitem judecata că una sau alta dintre clase ar fi „anistorică". Dar ceea ce putem afirma sunt următoarele: condiţiile de viaţă ale seniorilor sau cavalerilor mai mici se modifică extrem de încet. Ei nu participă în mod direct şi activ la reţeaua de schimburi comerciale, la circuitul monetar, la mişcarea mai rapidă, care este astfel indusă în societate. Iar atunci când încep să resimtă loviturile şi convulsiile mişcărilor sociale, faptul în sine se petrece de ftecare dată într-o formă defavorabilă lor. Toate acestea sunt perturbări pe care seniorii şi ţăranii de cele mai multe ori nu le înţeleg şi de cele mai multe ori le detestă, cu excepţia cazului când sunt implicaţi, datorită izgonirii de pe un teritoriu autarhic spre straturile sociale caracterizate de un curs mai rapid. Aceştia consumă ceea ce produc ogoarele, grajdurile şi munca servitorilor lor. Nimic nu se schimbă în această stare de fapte. Dacă produsele devin neîndestulătoare, sau dacă stăpânii doresc să aibă mai mult, recurg la forţă, jafuri şi tâlhării. Aceasta este o existenţă simplă, uşor de cuprins cu privirea şi independentă; cavalerii, mult mai târziu şi ţăranii, sunt şi se menţin

într-un anumit sens întotdeauna ca stăpâni ai pământurilor lor. Impozitele, comerţul, banii, ascensiunea şi căderea preţurilor pe piaţă, toate sunt fenomene străine, ce adeseori le par duşmănoase, ţinând de altă lume.
Sectorul economiei naturale a societăţii, care în Evul Mediu şi încă mult timp după aceea continuă să cuprindă marea majoritate a oamenilor, desigur nu se menţine în această fază timpurie complet neatins de mişcările istorice şi sociale. Dar fără a ţine seama de toate seismele sociale, ritmul transformărilor substanţiale ce au loc aici este extrem de redus, în comparaţie cu transformările ce au loc în alte straturi. Nu este o caracteristică „anistorică"; dar aici, pentru un foarte mare număr de oameni din Evul Mediu şi, de fapt, abia târziu, în vremurile moderne, pentru mase de oameni tot mai puţin numeroase, se reproduc constant aceleaşi condiţii de viaţă. Aici continuă de-a lungul unor perioade îndelungate de timp să se producă şi să se consume preponderent pe loc şi în cadrul aceleiaşi unităţi economice; o mai puternică integrare supralocală cu alte domenii ale societăţii devine perceptibilă abia târziu si indirect. Diviziunea muncii si tehnica de muncă, care se perfecţionează mai rapid în sectorul comercial, în cazul amintit anterior se schimbă extrem de lent.
Astfel că abia mult mai târziu personalitatea umană ajunge să fie subordonată constrângerilor particulare, acele reglementări şi refulări mai stricte care apar de pe urma reţelei monetare şi a diviziunii mai accentuate a funcţiilor, cu numărul său tot mai mare de dependenţe vizibile şi invizibile. Viaţa emoţională şi conduita ajung cu mult mai ezitant şi mai încet să fie supuse civilizării.
După cum am mai spus, în Evul Mediu şi mult timp după aceea, sectorul agrarian al economiei naturale, cu redusa sa diviziune a

muncii, cu interdependenţa supralocală foarte limitată şi cu marcata sa inerţie, cuprinde de departe cea mai mare parte a populaţiei. Pentru a înţelege cu adevărat procesul de civilizare trebuie să avem învedere această polifonie a istoriei, ritmul lent al schimbării unei clase şi modificarea mai rapidă a alteia, precum şi raportul dintre *ele'.* Seniorii acestui cuprinzător sector agrarian, cavalerii din lumea medievală, abia dacă sunt în linii mari subordonaţi în conduita lor şi în viaţa instinctuală în mod direct, datorită circuitului monetar; de cele mai multe ori, nu cunosc alt mijloc care să le asigure subzistenţa - şi astfel nici o altă dependenţă directă - decât propria lor sabie. în orice caz, pericolul de a fi învinşi prin forţă fizică, ameninţarea războinică din partea unui duşman evident superior, deci constrângerile fizice directe din exterior pot să-i determine să manifeste o anumită reticenţă, în caz contrar, reacţiile lor emoţionale se manifestă în toate ororile şi plăcerile lumii relativ independent şi neatenuat. Timpul lor - iar timpul este, ca şi banii, o funcţie a interdependenţelor sociale -nu este necesar să fie mereu drămuit şi împărţit decât în foarte mică măsură prin dependenţa faţă de ceilalţi. Aceeaşi afirmaţie se poate face despre viaţa lor instinctuală. Oamenii sunt sălbatici, cruzi, izbucnesc impulsiv şi se dedau plăcerilor momentului. îşi pot permite să fie astfel. Situaţia nu-i obligă să-şi impună ei înşişi o anumită constrângere; prin educaţie, nu dobândesc ceea ce ar putea fi definit ca un supraeu strict şi stabil, funcţii ale unor constrângeri externe transformate în autoconstrângeri şi dependenţe exterioare.
Spre sfârşitul Evului Mediu, un număr ceva mai mare de cavaleri va fi intrat deja în sfera de influenţă a marilor curţi cavalereşti feudale; iar exemplele anterioare, care ilustrează viaţa unui cavaler (vezi voi. I, pp. 247 şi urm.) provin din acest cerc. Dar marea majoritate a cavalerilor continua în acele vremuri să nu trăiască cu mult diferit faţă de secolul al IX-lea sau al X-lea. Un număr de seniori feudali, ce descreşte treptat, ducea o viaţă asemănătoare încă multă vreme după sfârşitul Evului Mediu. Iar dacă putem să dăm crezare unei scriitoare, şi anume lui George Sand - ea însăşi dând asigurări textuale cu privire la autenticitatea istorică a spuselor sale -, în anumite colţuri de provincie continuau să existe încă până la Revoluţia Franceză asemenea indivizi, care duceau o astfel de existenţă feudală atât de nesupusă, fiind în acele vremuri de două ori mai sălbatici, mai înspăimântători şi mai cumpliţi, datorită poziţiei de outsideri pe care o aveau. In nuvela *Mauprat,* ea relatează despre viaţa în una din aceste ultime cetăţi, care acum deţine oarecum caracterul de peşteră a piraţilor, nu atât datorită faptului că viaţa s-ar fi schimbat,

cât datorită faptului că societatea din jur s-a schimbat:
„Mon grand-pere", afirmă eroul povestirii, „etait des lors avec ses huit fils le dernier debris que notre province eiit conserve de cette race de petits tyrans feodaux dont la France avait ete couverte et infestee

pendant tant de siecles. La civilisation, qui marchait rapidement vers la grande convulsion revolutionnaire, effapait de plus en plus ces exactions et ces brigandages organises. Les lumieres de l'education, une sorte de bon gout, reflet lointain d'une cour galante, et peutetre le pressentiment d'un reveil prochain et terrible du peuple penetraient dans les chateaux et jusque dans le manoir â demi-rustique des gentillâtres."
Ar trebui să citǎm aici pasaje întregi ale acestei relatări, pentru a demonstra felul cum uzanţele de conduită, care au fost caracteristice pentru o mare parte a stratului superior în secolelejjl X-lea. al Xl-lea si al Xll-lea, continuă să se regăsească datorită uno» condiţii asemănătoare de viaţă în cazul unor outsideri izolaţi. Aici întâlnim în continuare un grad redus de reglementare şi de înfrânare a instinctelor. Continuă să lipsească transformarea necesităţilor elementare în numeroase forme mai rafinate de plăcere, pe care societatea le cunoaşte deja. Domneşte o neîncredere generală faţă de femei, care în esenţă reprezintă un obiect"al plăcerilor senzuale, bucuria de a jefui si deaviola, necesitatea de a nu recunoaşte pe nimeni ca stăpân, servitutea ţăranilor de pe urma cărora se trăieşte, iar dincolo de aceste constrângeri imperceptibile, ce nu pot fi înfruntate cu ajutorul armelor prin forţă fizică, datoriile, viaţa strâmtorată şi nevoiaşă, într-un marcat contrast faţă de dimensiunile pretenţiilor şi neîncrederea faţă de bani, atât în rândul stăpânilor cât şi al ţăranilor:
„Le Mauprat ne demandait pas d'argent. Les valeurs monetaires sont ce que le paysans de ces contrees realise avec le plus de peine, ce dont ii se dessaisit avec le plus de repugnance. «L'argent est cher» est un de ses proverbes, parce que l'argent represente pour lui autre chose qu'un travail physique. *Cest un commerce avec les choses et les hommes du dehors, un effort de prevoyance ou de circonspection, un marche, une sorte de lutte intellectuelle* qui l'enleve â ses habitudes d'incurie, en un mot un travail de l'esprit; et pour lui c'est le plus penible et le plus inquietant."
Continuă să existe enclave de economie naturală într-un amplu context, marcat de relaţiile comerciale şi de diviziunea muncii. Individul nu se poate sustrage faptului de a fi implicat în circuitul monetar, îndeosebi impozitele, apoi necesitatea de a achiziţiona anumite bunuri ce nu pot fi produse prin forţe proprii îi lansează pe oameni în această direcţie. Dar natura în mod particular opacă a controlului şi prevederii, reprimarea înclinaţiilor dincolo de munca fizică necesară, pe care le impune orice implicare în circuitul monetar, se menţin în aceste enclave ca o constrângere detestată şi în esenţă neînţeleasă.
Acest citat se referă la stăpânii şi la ţăranii de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Intenţia este de a ilustra încă o dată ritmul lent al transformării din acest sector social şi ceva din atitudinea oamenilor respectivi.
30. Din peisajul amplu, caracterizat de economia naturală, cu imensul său număr de cetăţi, cu numeroase domenii senioriale, mai mici

sau mai mari, s-au ridicat în Franţa încetul cu încetul, de-a lungul secolului al Xl-lea, dar şi mai evident pe parcursul celui de-al XH-lea, două noi tipuri de organe sociale, două forme noi de aşezământ sau de integrare, care au marcat creşterea diviziunii muncii şi a interdependenţei oamenilor: curţile marilor seniori feudalijijyiezările— orăşeneşti. In conformitate cu sociogeneza lor, ambele instituţii sunt strâns înrudite, oricât de neîncrezător şi de ostil s-ar fi comportat adeseori reprezentanţii acestora unii faţă de ceilalţi.
Nu ne este permis să înţelegem greşit acest fapt. Un sector mai diferenţiat, forme de aşezare în care poate fi asigurată în mod direct sau indirect hrana unor mase ceva mai mari de oameni, pe baza schimburilor comerciale şi a diviziunii muncii, nu se opune dintr-o dată sectorului de economie naturală mai nediferenţiat. Infinit de încet se construiesc, iniţial pe calea produselor de la starea naturală la consum, nişte etape economice autonome de un tip mai nou. Astfel încât, pas cu pas, se dezvoltă şi oraşele şi curţile feudale mai mari din acea formă de activitate economică ce se menţine pe domeniile mai mici. în secolul al XH-lea şi

mult timp după aceea, aşezările urbane şi marile curţi feudale nu sunt nici pe departe în asemenea măsură detaşate de domeniile economiei naturale cum, ulterior, de pildă în secolul al XlX-lea, aveau să fie oraşele faţă de viaţa la ţară. Dimpotrivă, producţia urbană şi cea agricolă continuă să se afle aici în strânsă legătură. Iar puţinele mari curţi feudale sunt conectate la reţeaua comercială şi la pieţe datorită surplusului de produse, taxelor care le parvin, şi datorită unei cereri tot mai mari a articolelor de lux; dar cea mai mare parte a necesarului cotidian continuă să fie acoperită în mod nemijlocit din recoltele obţinute pe proprietăţile domeniale; în acest sens, continuă să practice preponderent economia naturală. In orice caz, tocmai datorită dimensiunii acestor proprietăţi domeniale se diferenţiază activitatea din cadrul lor. în mod asemănător, aşa cum în Antichitate marile domenii sclavagiste produceau parţial pentru piaţă, parţial pentru gospodăria cea mare a stăpânului, şi continuau să reprezinte o modalitate economică diferenţiată şi să opereze în afara pieţei, tot astfel există şi marile proprietăţi feudale. Până la un anumit grad, faptul poate să fie valabil pentru muncile mai simple din interiorul acestora; este îndeosebi valabil şi pentru organizarea domeniului. Proprietăţile domeniale ale marilor seniori feudali nu formează niciodată un singur complex, izolat teritorial, puternic şi individual. Pământurile au intrat încetul cu încetul în posesia unui singur individ pe căi diferite, prin cuceriri, moşteniri, donaţii sau căsătorie. Ele se află răspândite de obicei în ţinuturi diferite în cadrul [v] aceloraşi teritorii şi nu pot fi la fel de uşor controlate ca o posesiune de dimensiuni mai mici. Este nevoie de un aparat central, de oameni care să supravegheze intrarea şi ieşirea mărfurilor, care să ţină contabilitatea, oricât de simplă ar fi fost pentru început, oameni care

să supravegheze totodată colectarea taxelor şi să se ocupe de administrarea teritoriului. „Curtea feudală mică a fost din punct de vedere intelectual un organ rudimentar, îndeosebi acolo undejşţăpânul nu ştia nici să scrie, nici să citească[52].''.Curţile bogate ale marilor seniori feudaliaţrag iniţial, din raţiuni jţdministrativejih **personal** format din clerici învăţaţi. Dar, după cum am mai spus, graţie şanselor specifice vremurilor, marii seniori feudali sunt cei mai bogaţi şi mai puternici bărbaţi ai teritoriului respectiv, şi o dată cu şansa deţinută sporeşte şi necesitatea de a da expresie acestei poziţii prin strălucirea şi rafinamentul curţii lor. Nu sunt doar mai bogaţi decât ceilalţi cavaleri, ci iniţial mai bogaţi decât oricare dintre locuitorii cetăţilor. Astfel încât marile curţi feudale deţin în peisajul acelor vremuri o semnificaţie culturală cu mult mai mare decât oraşele. în lupta concurentială dintre domnitorii teritoriali, acestea devin locuri de reprezentare pentru puterea şi bogăţia stăpânilor, care atrâIacTirţife Tor oameni ştiutori de carte nu doar în scopuriadministrative, ci şl cronicari, pentru a le consemna faptele şi destinele. Se dovedesc generoşi faţă de menestrelii care le înalţă osanale lor şi doamnelor lor. Marile curţi devin „potenţialeelvtr¥n3epatronăXTîterar''şT „centre-potenţiale ale cronicilor istorice IncăTiu "există o piaţăă cărţii. Iar în cadrul societăţii Iaîce7 pentru cel ce s-a specializat în scris şi în versificare, pentru cel ce trebuie să trăiască de pe urma acestei activităţi, fie că provine din rândurile clerului sau nu, patronajul curţii reprezintă singura formă în care îşi poate asigura subzistenţa[54].

Aici, ca de fiecare dată în decursul istoriei, pornind de la forme mai rudimentare de poezie, se dezvoltă unele mai elevate şi mai rafinate în legătură cu diferenţierea societăţii, cu formarea unor cercuri sociale mai bogate şi mai rafinate. Poetul nu creează încă aici în calitatea sa de individualitate orientată în totalitate spre sine pentru un public anonim, din rândurile căruia, în cel mai bun caz, cunoaşte reprezentanţi individuali. El versifică nemijlocit pentru oamenii pe care îi cunoaşte, cu care se află în contact permanent; iar sociabilitatea lui, formele de interrelaţionare şi de conduită, atmosfera mediului social, ca şi poziţia în cadrul acestuia, ajung să fie exprimate prin versurile sale.

Menestrelii cutreieră de la un castel la altul. Sunt barzi, adeseori doar bufoni şi măscărici, în cel mai pur sens al cuvântului. Ca atare, îi întâlnim şi în cetăţile unor cavaleri simpli şi mai mici. Dar pe aceştia îi vizitează doar în trecere. Aici nu au unde să fie găzduiţi, nu există interesul, adeseori nici mijloacele pentru a hrăni un menestrel pe timp îndelungat şi

pentru a-l răsplăti. Doar la puţinele mari curţi princiare există pentru întreţinerea de durată a acestor menestreli atât spaţiul, cât şi mijloacele şi interesul. Prin „menestreli" trebuie să înţelegem aici p întreagă scară, de la bufon şi simplu măscărici până la *Minnesănger* şi trubadur. Funcţia se diferenţiază o dată cu publicul său. Marii seniori, cei mai bogaţi dintre aceştia - ceea ce înseamnă

totodată vârful ierarhiei feudale - erau în stare să-i atragă la curţile lor pe cei mai buni. Aici se aduna mai multă lume; societatea era mai aleasă şi distracţia mai rafinată; tot aici se rafina şi tonalitatea poeziei. Ideea „cu cât mai sus sunt situaţi stăpânul şi stăpâna, cu atât mai înzestrat şi mai sensibil este bardul" a fost la vremea respectivă frecvent enunţată[55]. E un fapt de la sine înţeles. Iar adesea la curţile feudale mari nu trăia un singur menestrel, ci mai mulţi. „Cu cât mai elevate erau trăsăturile personale şi rangul unei principese, cu atât mai strălucitoare era curtea acesteia şi cu atât mai mulţi poeţi aflaţi în serviciul său o preamăreau[56]." Luptei pentru putere între marii seniori feudali îi corespundea o veşnică luptă pentru prestigiu. Poetul şTTstoricul reprezentau asemenea instrumente. Astfel încâTtrecerea unui *Minnesănger* din serviciile unui stăpân în ale altuia atrăgea adeseori şi o schimbare totală a convingerilor politice pe care acesta le exprima[57]. Pe drept cuvânt s-a spus despre *Minnesang:* „După sens şi după scop era un panegiric politic de preamărire personală."

31. Pentru cel ce priveşte retrospectiv, *Minnesang-vl* poate uşor apărea ca o formă de expresie a societăţii cavalereşti în general; iar această interpretare a *Minnesang-ului* a fost susţinută şi consolidată de faptul că o dată cu declinul funcţiilor cavalereşti şi cu servilismul tot mai pronunţat faţă de clasa nobiliară, aflată în ascensiune o dată cu apariţia absolutismului, imaginea societăţii cavalereşti mai libere şi mai puţin constrânse a ajuns să fie învăluită într-o aură de nostalgie pentru cel ce priveşte retrospectiv. Dar este greu de conceput faptul că *Minnesang-u* şi îndeosebi tonalitatea sa delicată - deşi nu întotdeauna este delicată - îşi au originea în aceeaşi viaţă ca şi formele de conduită neînfrânate, brutale şi grosolane, specifice marii majorităţi a cavalerilor; am subliniat deja faptul că *Minnesang-ul* „este în mare măsură contradictoriu faţă de mentalitatea cavalerească[59]". Trebuie să avem în vedere întregul peisaj, cu diferenţierea sa incipientă pentru a rezolva această contradicţie, pentru a înţelege atitudinea umană exprimată în lirica trubadurilor.

La începutul secolului al Xl-lea şi pe parcursul secolului al XH-lea se disting trei forme ale vieţii cavalereşti, cu numeroasele lor etape intermediare. Iată-i pe cavalerii mai mici, stăpâni asupra unui domeniu sau a câtorva, nu prea întinse; iată-i pe cavalerii mari şi bogaţi, pe seniorii teritoriali, care, comparativ cu cei dintâi, sunt puţin numeroşi, iar în cele din urmă pe cavalerii fără pământ sau cu pământ puţin şi care intră în serviciul unor cavaleri mai mari, devenind dependenţi de aceştia. Nu exclusiv, dar îndeosebi din această grupare provin *Minnesănger-ii* cavaleri de viţă nobilă. Cântatul şi poezia în serviciul unui mare senior şi al unei nobile doamne reprezintă una dintre căile ce se deschid pentru cei izgoniţi de pe moşii, fie că aparţineau straturilor superioare, fie straturilor inferioare, orăşeneşti sau agrariene. Cei provenind din ambele straturi se reunesc în această funcţie în

calitate de trubaduri la marile curţi feudale. Chiar dacă ocazional vreunul dintre marii seniori feudali îşi exercită el însuşi talentul de menestrel, lirica trubadurilor şi adorarea nobilei doamne ţin de statutul de dependenţă socială al celor ce le practică în cercul unei societăţi avute, care îmbracă treptat forme mai bine'definite. Relaţiile inter-umane şi constrângerile care apar aici nu sunt încă atât de constante, de solide şi de strict reglementate şi nici atât de inevitabile ca mai târziu la marile curţi absolutiste, mult mai puternic marcate de relaţiile monetare; dar acestea au deja un efect, în sensul reglementării mai severe a reacţiilof instinctuale; în cercul restrâns al curţii, mai ales în prezenţa stăpânei, devin obligatorii forme mai paşnice de conduită; desigur, nu ne este permis să ne facem o imagine exagerată în acest sens; pacificarea spiritelor nu este încă nici pe departe atât de avansată ca mai târziu, când regele absolutist poate chiar să interzică duelurile; sabia iese uşor din teacă, iar războiul şi duşmănia sunt pe aproape; dar modelarea impulsurilor de moment, sublimarea lor, nu poate fi trecută cu vederea şi este

inevitabilă în cercul societăţii de la curţile feudale. Menestrelii cavaleri şi cei burghezi duc o existenţă dependentă social; iar statutul lor de subordonare se constituie ca premisă socială a liricii lor, a atitudinii lor, a structurii pornirilor lor instinctuale şi a reacţiilor emoţionale.

„Dacă rapsodul de curte dorea să se asigure de respect şi consideraţie pentru arta şi persoana sa, nu se putea ridica deasupra stării de menestrel itinerant decât pe durata cât se afla în serviciul unui principe sau al unei principese. Cântecele de iubire adresate unei stăpâne din depărtări, pe care n-o vizitase, pe care n-o văzuse, nu urmăreau alt scop decât să exprime disponibilitatea şi dorinţa sa de a intra în serviciul curţii celei căreia i se adresa. Acesta era şi se menţinea, în funcţie de starea lucrurilor, scopul real al tuturor celor nevoiţi să-şi asigure subzistenţa prin arta lor, pentru bărbaţii de origine mai modestă, ca şi pentru fiii mai mici şi lipsiţi în acest fel de moştenire din casele nobiliare..."

„...Pe baza condiţiilor în care a servit Walther von der Vogelweide este posibil, graţie observaţiilor precise ale lui Konrad Burdach, să citǎm un exemplu tipic. Regele Filip l-a «adoptat» pe Walther, adicǎ poetul a fost primit în ceea ce se numea *familia:* aceasta era expresia uzuală pentru respectiva relaţie de subordonare. Era un serviciu fără plată, adică fără *beneficium,* pe o durată de la patru săptămâni până la un an, care putea fi revocat. Când expira perioada de timp respectivă, cu permisiunea stăpânului de până atunci, rapsodul putea să-si caute un nou stăpân. Walther nu a obţinut în feudă pământ nici de la Filip, nici de la Dietrich von Meissen, nici de la Otto IV sau Hermann von Thuringen, la curtea cărora a poposit cândva. Şi în serviciul episcopului Wolfgar von Ellenbrechtskirchen nu s-a aflat decât pentru scurt timp. Până când, în cele din urmă, Frederic II, cunoscător al artei şi el însuşi poet, i-a acordat un *beneficium,* care i-a asigurat subzistenţa. Acea *honos,* răsplată constând dintr-o bucată de pământ sau un post (abia ulterior şi un venit în bani), reprezenta în societatea feudală, caracterizată de o economie

naturală, cea mai înaltă distincţie acordată pentru serviciile prestate şi era ţelul suprem. Arareori acestea le erau acordate, atât în Franţa cât şi în Germania, cântăreţilor de curte. în general, aceştia trebuiau să se declare mulţumiţi să întreţină societatea în calitate de cântăreţi ai curţii, beneficiind în schimb de adăpost şi hrană şi, ca o cinste aparte... de îmbrăcămintea necesară serviciului la curte[60]."

32. Structura particulară a reacţiilor emoţionale exprimate prin *Minnesang* este indisolubil legată de poziţia socială a *Minnesänger-or.* Majoritatea cavalerilor din secolul al IX-lea şi al X-lea şi mai târziu nu se purta în general prea delicat cu propriile soţii sau cu femeile situate inferior. La castel, femeile erau expuse discreţionar avansurilor grosolane ale bărbatului, mai puternic decât ele. Puteau să se apere prin şiretenie şi isteţime, dar acolo bărbatul era stăpân. Iar relaţiile dintre sexe erau reglementate ca în orice societate războinică, în care predominanţa bărbaţilor este mai mult sau mai puţin marcată, după forţă şi destul de des în cadrul unor lupte deschise sau subterane pe care fiecare le ducea cu mijloacele proprii.

Uneori ne este dat să aflăm despre femei care se deosebesc prin temperament şi înclinaţii prea puţin faţă de bărbaţi. Stăpâna cetăţii este în acest caz o „virago", o femeie bărbătoasă, cu un temperament impetuos, cu pasiuni aprige, care s-a supus din tinereţe la toate exerciţiile fizice, la care participă cu toate deliciile şi pericolele respective doar cavalerul[61]. Dar destul de des aflăm, pe de altă parte, cum un războinic, rege sau simplu senior, îşi bate nevasta. Pare a fi un obicei statornic: cavalerul se înfurie şi îşi loveşte soţia cu pumnul în nas, iar acesteia îi dă sângele:

„Le roi l'entend et la colere lui monte au visage: ii leve le poing et la frappe sur le nez, si bien qu'il en fit sortir quattre gouttes de sang. Et la dame dit: Bien grand merci. Quand ii vous plaira, vous pourrez recom-mencer."

„Am putea cita - afirmă Luchaire[62] - alte scene de acest gen: de fiecare dată, câte o lovitură cu pumnul în nas." De altfel, destul de des cavalerul este literalmente admonestat dacă acceptă sfatul soţiei sale.

„Dame, allez vous mettre â l'ombre," afirmă, de exemplu, un cavaler, „et, par dedans vos chambres peintes et dorees, allez avec vos suivantes manger et boire, occupez-vous de

teindre la soie: Cest votre metier. Le mien est de frapper de l'epee d'acier."
„Putem trage concluzia - pentru a-l cita din nou pe Luchaire - că şi în epoca lui Filip August atitudinea curtenească, acea *courtoisie,* mai favorabilă femeilor, nu se întâlnea în cercurile feudale decât în mod excepţional. In marea majoritate a domeniilor şi cetăţilor continuă să fie predominantă tendinţa mai veche, mai puţin respectuoasă şi mai brutală, transmisă şi, dacă dorim, exagerată în majoritatea acelor «chansons de geste». Nu ne este permis să ne facem iluzii, induşi

în eroare dejteoriile cu privire la iubire ale trubadurilor provensali şi cele ale câtorva «trouveres» din Flandra şi din ţinutul Champagne: sentimentele pe care aceştia le exprimă au fost cele ale unei elite, ale unei minorităţi restrânse... [63]."
Diferenţierea dintre marea majoritate a curţilor cavalereşti mici şi mijlocii şi puţinele curţi cavalereşti mai mari, mai strâns conectate la reţeaua întrepătrunderilor comerciale şi monetare ce se dezvolta încet, aduce cu sine, după cum vedem, şi o diferenţiere a conduitei. Cu siguranţă, aceste atitudini nu erau atât de divergente cum pot apărea la prima vedere din relatarea noastră. Şi aici e posibil să fi existat în repetate rânduri o serie de tranziţii şi de influenţe reciproce. Dar, în linii mari, putem afirma că o viaţă socială mai paşnică în jurul stăpânei curţii nu se formase decât la puţine curţi cavalereşti mari; doar aici menestrelul avea şanse de a intra într-un serviciu de mai lungă sau de mai scurtă durată şi doar aici se stabilea acea relaţie particulară a bărbatului aflat în serviciu faţă de stăpâna curţii, exprimată prin *Minnesang.*
Deosebirea dintre atitudinea şi sentimentele exprimate în *Minnesang* şi celelalte, mai brutale, care predomină în *chansons de geste* şi pentru care de asemenea deţinem din istorie numeroase mărturii, se raportează cu alte cuvinte la două modalităţi diferite ale relaţiei dintre bărbat şi femeie, care corespund celor două clase diferite ale societăţii feudale. Aceste atitudini diferite se creează o dată cu acea deplasare a centrului de greutate în interiorul societăţii, pe care am amintit-o. într-o societate a nobililor de ţară, în cetăţile şi pe domeniile lor dispersate la mari distanţe pe cuprinsul întregii ţări, în general şansele sunt foarte mari ca bărbatul să domine, deci pentru o mai mult sau mai puţin nevoalată predominare a bărbaţilor. Oriunde un strat de războinici sau de nobili de ţară a influenţat în mare măsură conduita generală a unei societăţi, se regăsesc mai mult sau mai puţin pronunţat în tradiţie urme ale predominării bărbaţilor, forme ale unei societăţi pur masculine, cu erotismul său specific şi cu o anumită trecere a femeii în planul al doilea.
O relaţie de acest gen a predominat şi în societatea războinică din Evul Mediu. Caracteristică este o anumită neîncredere între persoanele de sex opus, expresie a formelor de viaţă sau a spaţiului vital foarte diferite în care se mişcau reprezentanţii celor două sexe şi a înstrăinării spirituale care se creează în acest fel. Ca şi ulterior, atât timp cât femeia a fost exclusă de la viaţa profesională, şi în această societate, în care femeile sunt în general excluse din sfera centrală a vieţii masculine, de la activităţile războinice, bărbaţii îşi petrec marea majoritate a vieţii pentru sine şi între ei. Iar superioritatea corespunde unui dispreţ mai mult sau mai puţin exprimat, nutrit de bărbat la adresa femeii: „Retrageţi-vă în apartamentele voastre, mai mult sau mai puţin ornamentate, doamnelor, afacerea noastră este războiul".

Iată un fapt absolut tipic. Locul femeii este în iatac. Atitudinea aceasta se menţine un timp foarte îndelungat, ca şi fundamentul social care o produce. Urmele sale se regăsesc în literatura franceză până în secolul al XVI-lea, atât timp cât stratul superior este format precumpănitor din războinici şi din nobilii de ţară[64]. Apoi această atitudine dispare din literatură, care în Franţa era în mod exclusiv controlată şi modelată de oamenii de la curte, dar desigur nu dispare chiar din viaţa nobilimii de ţară.
Curţile mari, absolutiste, reprezintă în istoria europeană acele creuzete în care s-a realizat

până acum cea mai perfecţionată formă de egalitate a sferelor centrale ale vieţii şi astfel şi a formelor de conduită pentru bărbat şi pentru femeie. Am merge prea departe dacă am dori să demonstrăm aici de ce marile curţi feudale din secolul al XH-lea, apoi chiar, incomparabil mai evident, curţile absolutiste le-au oferit femeilor oportunităţi aparte pentru a depăşi dominaţia bărbatului şi pentru a stabili egalitatea faţă de bărbaţi. Printre altele, s-a făcut referire la faptul că în Franţa meridională femeia a putut de timpuriu să devină stăpână a unei seniorii feudale, să deţină posesiuni şi să joace un rol politic; şi a fost emisă ipoteza că această stare de fapte a favorizat dezvoltarea *Minnesang-ului*[65]*.* Dar totodată a fost enunţată reţinerea faţă de cele afirmate mai sus, în sensul că „succesiunea la tron a fiicelor nu era posibilă decât dacă rudele bărbăteşti, seniorii şi vecinii îi permiteau moştenitoarei să intre în posesia averii fără şicane[66]". în realitate, şi în stratul puţin numeros al marilor seniori feudali superioritatea bărbatului faţă de femeie, care provenea pe filiera funcţiei războinice, era în permanenţă perceptibilă. Oricum, în spaţiul vital al marilor curţi feudale însăşi funcţia militară a bărbaţilor a regresat până la un anumit grad. Aici au trăit laolaltă, pentru întâia oară în societatea laică, un număr mare de oameni, inclusiv bărbaţi, într-o ordine ierarhică şi într-o întrepătrundere constantă, foarte densă, sub ochii unei persoane situate central, ai seniorului teritorial. Iar acest fapt în sine îi obliga pe toţi supuşii să dea dovadă de o anumită reticenţă. La curte trebuia prestată o diversitate de activităţi administrative şi ecleziastice nerăzboinice, de muncă scriptică. Toate aceste condiţii au creat o atmosferă ceva mai paşnică. Ca pretutindeni acolo unde bărbaţii sunt forţaţi să renunţe la forţa fizică, creşte însemnătatea socială a femeilor. în perimetrul marilor curţi feudale s-a creat un spaţiu vital comun, o viaţă socială comună pentru bărbaţi şi femei.

Desigur, la aceste curţi dominaţia bărbaţilor nu fusese încă abolită, cum avea să se întâmple ulterior la curţile absolutiste. Pentru seniorul acestei curţi funcţia de cavaler şi de conducător de oaste la război continua să fie predominantă; de asemenea, formaţia sa era aceea de războinic, fiind axată pe mânuirea armelor. Tocmai de aceea femeia îi era superioară în sfera unei sociabilităţi paşnice. Ca de atâtea ori în istoria Occidentului, iniţial nu bărbatul, ci femeia din stratul superior a fost mai degrabă disponibilă pentru educaţie, pentru lectură; bogăţia marilor curţi îi dădea femeii posibilitatea de a-şi umple timpul liber şi de a da curs unor preocupări elevate de acest gen; ţinea de apanajul ei să se înconjoare de poeţi, rapsozi, clerici învăţaţi; astfel, tot aici, în anturajul acestor doamne, s-au format cercuri cu preocupări mai paşnice, spirituale. „în cercul aristocratic din secolul al XH-lea, educaţia femeii era în general mai rafinată decât cea a bărbatului[67]." Desigur, această afirmaţie nu se referă decât la bărbatul de aceeaşi stare, adică la soţ. Raportul faţă de soţ nu se deosebeşte încă atât de mult faţă de cel uzual în rândul societăţii războinicilor. Era ceva mai ponderat şi eventual ceva mai rafinat decât în cazul micilor cavaleri; dar constrângerea pe care şi-o impunea bărbatul în raport cu propria soţie nu era în general prea însemnată. Şi în acest caz bărbatul era în mod evident stăpânul.

33. Nu această relaţie, nu relaţia dintre soţ şi soţie constituie forma relaţiilor interumane care se află la baza liricii trubadurilor şi a *Minnesang-ului,* ci relaţia bărbatului situat inferior din punct de vedere social faţă de femeia situată superior în ierarhia socială. Doar în acel strat, în perimetrul curţilor suficient de bogate şi de puternice pentru a genera astfel de relaţii întâlnim *Minnesang*-ui. Dar în realitate, comparativ cu totalitatea cavalerilor, acesta reprezintă un strat subţire, o „elită".

Interdependenţa dintre structura socială a relaţiilor şi structura vieţii instinctuale iese în acest context în evidenţă într-un mod cât se poate de clar. în grosul societăţii feudale, acolo unde bărbatul este stăpânul, unde dependenţa femeii de bărbat nu este mascată şi nici îngrădită în vreun fel, nimic nu îl obligă pe bărbat să aplice o anumită constrângere pornirilor sale instinctuale şi să manifeste o anumită reticenţă. Despre „iubire" se vorbeşte puţin în cadrul acestei societăţi de războinici. Se creează impresia că îndrăgostitul le apare războinicilor ca ridicol. Femeia este în general considerată de către bărbaţi o fiinţă inferioară. Există destul de multe la îndemână. Ele servesc la satisfacerea pornirilor instinctuale în cele mai rudimentare forme. Femeile îi sunt date bărbatului „pour sa

necessite et delec-tation". Aşa s-a spus cândva, în vremurile de mai târziu; dar faptul corespunde chiar conduitei războinicilor din această perioadă mai timpurie. Ceea ce aceştia caută la o femeie este plăcerea trupească; în plus, „ii n'est guere hommes qui pour avoir patience, endurent leurs femmes[68]".
Constrângerile care reglementează viaţa instinctuală a femeii au fost în cursul istoriei apusene şi apoi, făcând abstracţie de marile curţi absolutiste, considerabil mai mari decât cele impuse unui bărbat egal prin naştere. Faptul că în societatea războinică femeia se situează pe poziţii înalte şi ajunge în mod corespunzător cu mult mai devreme

şi mai uşor la înfrânare, rafinare, transformare benefică a reacţiilor sale emoţionale decât bărbatul egal cu ea prin naştere ar putea fi, în acest sens, printre altele, expresia acestei obişnuinţe constante şi a educaţiei timpurii. Chiar şi în raporturile faţă de bărbatul de rang egal, femeia continuă să fie o fiinţă dependentă, situată inferior din punct de vedere social. Acestei realităţi îi corespunde faptul că în societatea războinică abia relaţia dintre bărbatul situat inferior din punct de vedere social, dar dependent faţă de femeia situată superior din punct de vedere social, îl constrânge pe acela la înfrânare, la renunţare, la controlul exercitat asupra pornirilor instinctuale şi astfel la transformarea sa. Nu este întâmplător faptul că în această situaţie umană, ceea ce definim ca „lirică" evoluează ca un fenomen social şi nu doar individual şi îşi face apariţia - tot ca fenomen social - acea transformare a plăcerii, acea nuanţă de sensibilitate, acea sublimare şi acel rafinament al reacţiilor emoţionale pe care le numim „iubire". Aici iau naştere nu doar în mod excepţional, ci consolidate social şi instituţional, contacte între bărbat şi femeie care îl pun până şi pe cel mai puternic dintre bărbaţi în imposibilitatea de a dispune discreţionar de o femeie, care fac ca femeia să fie inaccesibilă sau greu accesibilă şi care, totodată, pentru că ea se situează superior, pentru că este mai greu accesibilă, devine eventual deosebit de râvnită. Aceasta este situaţia, aceasta este premisa emoţională a *Minnesang-ului,* în care de acum înainte, mereu de-a lungul secolelor, cei ce iubesc recunosc câte ceva din propriile lor simţiri.
Cu siguranţă, un mare număr de cântece ale trubadurilor şi *Minnesänger-ilor* sunt în esenţă expresia unei convenţii feudale de curte, ornamente ale vieţii sociale şi instrumente ale jocului în societate. Poate că a existat un mare număr de trubaduri a căror relaţie personală faţă de stăpână să nu fi fost atât de deosebit de intensă şi care îşi duceau zilele cu alte femei, mai uşor accesibile. Dar nici această convenţie, nici expresia ei nu ar fi putut fi create, dacă ar fi lipsit experienţa autentică şi percepţiile de acest tip. Acestea conţin un nucleu de sentimente neprefăcute şi de trăiri autentice. Asemenea tonalităţi nu pot fi pur şi simplu născocite sau inventate. Câţiva au iubit şi au avut suficientă înzestrare şi măreţie să dea glas iubirii lor în cuvinte. Nici măcar nu este dificil de spus în care dintre poeme sentimentele şi trăirile sunt autentice şi în care sunt mai mult sau mai puţin convenţionale. A fost necesar mai întâi ca acei câţiva să fi găsit cuvintele şi tonul potrivit pentru trăirile lor pentru ca alţii să le preia, ca din aceasta să se nască o convenţie. „Poeţii buni, iată un fapt cert, au împletit în această poezie a mirajului adevărul lor: preaplinul vieţii le-a furnizat materialul pentru cântece[69]."
34. Extrem de des a fost luată în discuţie întrebarea cu privire la sursele literare şi precursorii *Minnesang-ului.* S-a făcut referire,

probabil pe drept cuvânt, la înrudirea acestuia cu lirica marială (Marienlyrik) de sorginte religioasă şi la poezia în latină a vaganţilor (Vagantenlyrik)[70].
Dar apariţia şi esenţa *Minnesang-ului* nu pot fi înţelese doar prin antecedentele sale literare. Lirica vaganţilor şi lirica marială conţineau în sine numeroase posibilităţi de perfecţionare. De ce s-a schimbat maniera de exprimare a oamenilor? Pentru a pune întrebarea cât se poate de simplist: de ce aceste două modalităţi de poezie, lirica marială şi lirica vaganţilor, nu s-au menţinut în continuare ca forme predominante de exprimare a societăţii? De ce elementele formale şi de afectivitate au fost preluate pentru a se crea ceva nou? De ce noua specie literară a adoptat tocmai acea formă pe care o cunoaştem sub denumirea de *Minnesang?* Istoria îşi are continuitatea ei: cei care ajung mai târziu se leagă,

cu sau fără ştiinţă, de ceea ce exista şi îl fac să progreseze. Dar care este dinamismul mişcării, care sunt forţele configurative ale modificărilor istorice? Aceasta este şi în cazul de faţă întrebarea. Cercetarea surselor, cercetarea antecedentelor are, desigur, şi pentru înţelegerea *Minnesang-ului* o anumită semnificaţie, dar în absenţa unor cercetări sociogenetice şi psihogenetice originile *Minnesang-ului* şi corelaţiile sale cu feudalitatea rămân neelucidate. *Minnesang-ul* nu poate fi înţeles ca un fenomen supraindividual, în funcţia sa socială, şi anume funcţia în societatea feudală în ansamblu, la fel cum nu poate fi înţeles specificul formei sale, ceea ce este tipic conţinutului său, dacă nu cunoaştem forma specifică a relaţiilor, situaţia efectivă dintre oamenii care se exprimă prin intermediul său, precum şi geneza situaţiei. Astfel, pentru această problemă specială este nevoie de un spaţiu mai amplu decât cel disponibil aici, unde intenţia noastră majoră este aceea de a cerceta dezvoltările şi interdependenţele la o scară mai mare. Dacă pentru un fenomen individual ca *Minnesang-ul* am precizat sensul cercetării şi câteva linii esenţiale ale constituţiei sale sociogenetice şi psihogenetice, am realizat ceea ce ne-am propus. *9*

35. Marile schimbări istoriceau o legitate strictă. Adesea lucrurile se prezintă astazT ca şi cum formaţiunile" individUâle ale societăţii, a căror istorie deţine anterioritate istorică, s-ar succeda mai degrabă accidental, aşa cum se petrecea în imaginaţia lui Peer Gynt cu reprezentările unui nor: ba semănând cu un cal, ba cu un urs, societatea fiind ba romanică, ba gotică sau barocă.

Au fost evidenţiate aici câteva dintre tendinţele fundamentale, ce acţionează în interdependenţă, din cadrul mecanismului proceselor istorice care conduc la modelarea societăţii în sensul „sistemului feudal" şi în cele din urmă la acel tip de relaţii exprimat prin *Minnesang.* Una dintre aceste tendinţe este creşterea rapidă a populaţiei după perioada migraţiei popoarelor, strâns legată de consolidarea raporturilor de proprietate tot mai stabile, formarea unui excedent uman

în straturile nobile, ca şi în stratul iobagilor şi al ţăranilor semiliberi, precum şi presiunea exercitată asupra acestor dezrădăcinaţi din ambele straturi de a intra în serviciul cuiva. Iată în acest proces treptata intercalare a unor etape pe calea bunurilor de la producţie până la consum, creşterea necesarului de mijloace de schimb unitare şi mobile, deplasarea centrului de greutate în cadrul societăţii feudale în favoarea mai puţin numeroşilor mari seniori, în defavoarea numeroşilor seniori mai mici, formarea marilor curţi feudale cavalereşti în centrul unei regiuni de ordinul de mărime al unui teritoriu, în care trăsăturile feudal-cavalereşti se împletesc cu cele curteneşti, alcătuind o unitate particulară, ca şi relaţiile de economie naturală cu cele ale economiei monetare în ansamblul societăţii.

Iată necesitatea de a dobândi prestigiu şi reprezentare a marilor seniori feudali, în lupta concurenţială, sângeroasă sau paşnică, dintre ei; iată dorinţa lor de a se distinge faţă de cavalerii mai mici; ca expresie a tuturor acestora, există aici poeţii şi barzii care îi proslăvesc pe seniori şi le preamăresc pe doamne, care dau glas intereselor şi opiniilor politice ale stăpânului, precum şi gustului şi frumuseţii stăpânei, care devin nişte instituţii sociale mai mult sau mai puţin stabile.

Iată, de asemenea, doar în subţirele strat superior al societăţii cavalereşti prima formă de emancipare a femeii în sensul unei mai mari libertăţi de mişcare - foarte restrânsă, desigur, dacă o comparăm cu libertatea de mişcare a femeii de la marile curţi absolutiste -, contacte mai intense între stăpâna acestei curţi, femeia situată la un nivel sogialsuperior, şi trubadur, bărbatul situâT1a'un⁻înveI social inferior şi care se află într-un raport de dependenţă7Ke cădeşte cavaler sau nu,Jnaccesibilitatea,femeii dorite sau accesibilitatea ei dificilă generează pentru bărbatul dependent din punct de vedere social o ajirtocrasJJig£rjieceâarăîn sensul de a-şi dovedi consideraţia, de a manifesta o anumită, încă foarte moderată, reglementare şi transfor--mare a vieţii instinctuale şi, în cele din urmă, expresia unor asemenea dorinţe, greu de îndeplinit, prin verbalizarea visului în poezie. Frumuseţea unei anumite poezii, convenţionalitatea frivolă a alteia, măreţia unui *Minnesänger,* trivialitatea altuia reprezintă realităţi incontestabile. *Minnesang-i* ca instituţie socială însă, în al cărei cadru se dezvoltă individul - ceea ce constituie obiectul studiului nostru -, se formează nemijlocit în această interacţiune dintre procesele sociale.

36. Tocmai în această situaţie, şi anume în cadrul curţilor feudale ale marilor cavaleri, se formează totodată o convenţie mai rigidă a formelor de comportament social, o anumită ponderare a reacţiilor emoţionale, o reglementare a manierelor. Este acel standard al manierelor, acea convenţie a comportamentului social, acea cizelare a conduitei, căreia chiar în această societate i s-a dat numele de

courtoisie. Abia atunci imaginea va fi completă, când faptele evidenţiate în capitolele precedente cu privire la conduita *courtoise* vor fi incluse în prezentarea făcută în acest capitol curţii feudale.
Preceptele societăţii *courtoise* au fost deja enunţate în deschiderea diverselor serii de exemple, care urmează să ilustreze procesul civilizării conduitei.
Sodgneamajilor,ciii:ţifeudale reprezintă totodată socicgejiea-acjsteionduitecoMrtoise. De asemenea, *Wurţoisi£ee* formă de eomiuită care s-a dezvoltat iniţial fără îndoială printre indivizii dependenţi în mai mare măsură dîrTpunct de"ettgre""social în ratiIIupnorcIereşcjlfLXuxteni[71]. Daroricare ar fi situaţia, în orice caz un fapt se evidenţiază foarte clar: acest standard de conduită *courtoise* nu reprezintă în nici un sens un început; nu este în nici un caz un exemplu pentru felul cum se modelează conduita atunci când reacţiile emoţionale sunt mai puţin constrânse, mai „fireşti" în relaţiile dintre oameni. O asemenea stare de absolută libertate a pornirilor instinctuale, acest „început" absolut nu există. Relativ accentuata libertate a manifestărilor instinctuale în stratul superior *courtois,* mare în comparaţie cu cea caracteristică ulterior pentru stratul superior laic din lumea occidentală, corespunde exact formei de integrare, dimensiunii şi modului de interdependenţă reciprocă în care convieţuiesc oamenii.
Aici diviziunea muncii este mai puţin dezvoltată decât în acea fază în care se formează aparatura de dominaţie absolutistă mai strictă; reţelele comerciale sunt reduse şi în mod corespunzător este limitat şi numărul oamenilor a căror subzistenţă poate fi asigurată de un anumit loc. Oricum s-ar structura raporturile de dependenţă individuală, structura socială a dependenţelor care se intersectează în cazul individului este aici mai rudimentară şi mai puţin cuprinzătoare decât în societăţile cu o diviziune mai accentuată a muncii, acolo unde un număr mare de oameni trăiesc în mod constant în strânsă interdependenţă într-o ordine mai precisă şi mai sistematică. Ca urmare, reglementarea şi constrângerile la care este supusă viaţa instinctuală a individului sunt mai puţin severe, mai puţin constante şi mai puţin uniforme. Dar aici, în cadrul marilor curţi feudale, acestea sunt deja în mod considerabil mai pronunţate decât în cele mici, decât în rândurile marii majorităţi a societăţii războinice, în care interdependenţa oamenilor era cu mult mai puţin amplă şi mai puţin diferenţiată, iar interrelaţionarea indivizilor considerabil de puţin densă, în care nu prea există altă dependenţă funcţională care să acţioneze la fel de puternic ca războiul şi violenţa. Comensurată faţă de conduita şi de situaţia reacţiilor emoţionale din acest stadiu, acea *courtoisie* repre-jsjintă deja o rafinare,o caracteristicjLde distineţie- Iar aprecierea inclusă relativ constant îrfnumeroasele precepte de conduită din Evul Mediu - „Nu se cuvine să procedezi astfel!" - se referă mai mult sau mai puţin nemijlocit la această conduită din rândurile cavalerimii,

care s-a modificat la fel de încet şi de puţin din secolul al IX-lea sau al X-lea până aproximativ în secolul al XVI-lea ca şi condiţiile de viaţă ale acesteia.
37. în actualul stadiu al dezvoltării continuă să lipsească o aparatură verbală adaptată la transformarea treptată a tuturor acestor procese. Este o improvizaţie să afirmăm că o constrângere aplicată indivizilor şi manifestărilor instinctuale a devenit „mai mare", integrarea „mai strânsă", interdependenţa „mai puternică", la fel cum nu abordăm prea direct realitatea istorică şi socială atunci când spunem că un anumit fenomen ţine de „economia naturală", iar un altul de „economia monetară" sau că „sectorul relaţiilor monetare s-a amplificat". Cu cât s-a „amplificat" gradual? în ce formă legăturile au devenit „mai puternice", integrarea „mai strânsă", interdependenţa „mai pronunţată"? Conceptele noastre sunt prea nediferenţiate; ele se raportează în prea mare măsură la substanţa

materială. în ciuda tuturor acestor fapte, nu este vorba aici doar despre deplasări graduale, despre „mai mult" sau „mai puţin". Fiecare „sporire" a legăturilor şi interdependenţelor este o expresie a faptului că legăturile oamenilor unii cu alţii, dependenţa dintre ei, subordonarea lor reciprocă se schimbă calitativ. Iată la ce ne referim atunci când vorbim despre deosebirile de structură socială. O dată cu această reţea dinamică de subordonări şi dependenţe, în care este prinsă existenţa umană, pornirile instinctuale şi modalităţile de conduită ale oamenilor iau o formă *diferită.* La acest fapt ne referim atunci când vorbim despre deosebirile structurale de personalitate sau ale standardului de conduită. Faptul că asemenea modificări calitative, în ciuda tuturor fluctuaţiilor accidentale, îşi menţin sensul pe parcursul unui timp îndelungat, ca procese de aceeaşi orientare şi nu doar în cadrul unor secvenţe accidentale, ne permite şi ne determină să folosim termeni comparativi atunci când luăm în discuţie diversele faze. Astfel, nu afirmăm că direcţia în care se deplasează aceste procese este înspre mai bine, un „progres", sau înspre mai rău, un „regres". Dar în acest fel nici nu afirmăm că ar fi implicate doar transformări cantitative. Aici, ca de atâtea ori în cursul istoriei, este vorba de modificări structurale care pot fi abordate ilustrativ de pe latura modificărilor cantitative pe care le implică, acesta fiind eventual şi cel mai superficial mod de tratare.
Observăm următoarea mişcare: iniţial, o cetate se ridică împotriva celeilalte, apoi un teritoriu împotriva celuilalt, apoi un stat împotriva celuilalt, iar azi apar la orizontul istoriei primele semne ale luptei de integrare a unor ţinuturi şi a unor mase de oameni tot mai mari. Putem presupune că în continua integrare vor putea fi reunite treptat unităţile tot mai mari sub o guvernare stabilă, fiind pacificate în interior, care, la rândul lor, trebuie să îndrepte armele spre exterior împotriva unor configuraţii umane de acelaşi ordin de mărime, până

când, prin integrarea în continuare, prin diminuarea distanţelor, acestea vor creşte la rândul lor treptat, iar societatea mondială va fi pacificată. S-ar putea ca acest proces să mai dureze secole sau milenii, dar oricum ar fi, creşterea unităţilor de integrare şi de dominaţie în sensul formării unor unităţi tot mai mari este totodată expresia modificărilor structurale în alcătuirea societăţii, a relaţiilor inter-umane în sine. De fiecare dată când centrul de greutate se deplasează în cadrul societăţii spre unităţi de integrare de un ordin de mărime mai mare - înclinarea balanţei în favoarea marilor seniori şi în defavoarea celor mici şi mijlocii, apoi în favoarea regilor şi în defavoarea marilor seniori feudali sau teritoriali fiind o mişcare în acest sens -, transformarea este dependentă de faptul că funcţiile sociale s-au diferenţiat mai puternic, că lanţurile de interacţiune socială, atât militare cât şi economice, au crescut numeric şi au devenit mai ramificate. De fiecare dată înseamnă că reţeaua dependenţelor şi subordonărilor ce se intersectează în destinul fiecărui individ s-a amplificat şi s-a modificat structural; ca şi respectiva structură de interdependenţe, de fiecare dată se modifică şi modelarea conduitei şi întreaga viaţă emoţională, structura de personalitate. Din punctul de vedere al conduitei şi al reglementării vieţii instinctuale, procesul „civilizării" reprezintă aceeaşi mişcare ca şi, din punct de vedere al relaţiilor interumane, procesul interrelaţionării progresive, diferenţierea funcţiilor şi interdependenţelor sociale tot mai ample, formarea unor unităţi de integrare tot mai mari, de a căror soartă şi evoluţie este dependent individul, fie că este conştient de acest fapt sau nu.
Am încercat aici să completăm reprezentarea generală a celei mai timpurii şi mai puţin complicate faze a acestei mişcări cu câteva exemple; vom analiza în cele ce urmează mecanismele ei. Am văzut în ce mod şi datorită căror cauze în fazele timpurii ale istoriei occidentale, predominant marcate de economia naturală, integrarea şi constituirea unor aparate stabile de dominaţie asupra unor mari imperii au şanse reduse. Nu este mai puţin adevărat că în această epocă regii cuceritori reuşesc prin luptă să subjuge ţinuturi uriaşe şi, sub ameninţarea săbiei, să le menţină o vreme în unitatea respectivă, dar structura societăţii încă nu permite crearea unui aparat de dominaţie suficient de stabil, care să administreze şi să menţină reunit regatul cucerit pe parcursul unor perioade îndelungate de

pace şi cu mijloace relativ paşnice. Rămâne de demonstrat în continuare care sunt procesele sociale care fac posibilă formarea unui asemenea aparat stabil de dominaţie şi o dată cu aceasta o cu totul altă constrângere a individului.
Am văzut cum în secolul al IX-lea şi al X-lea, o dată cu ameninţarea mai mică venită din exterior - cel puţin în Imperiul Franc de Apus -şi, corespunzător interrelaţionării economice mai restrânse, dezintegrarea funcţiilor de dominaţie atinge un grad deosebit de înalt. Orice

mic domeniu reprezintă o unitate de dominaţie, un „stat" în sine, orice mic cavaler fiind stăpânul şi seniorul independent al acestuia. Peisajul social nu cuprinde altceva decât o multitudine aleatorie de unităţi de dominaţie şi economice; oricare dintre acestea este în esenţă autarhică, puţin dependentă de celelalte, făcând abstracţie de cele câteva enclave de comercianţi străini, de exemplu, sau de mănăstiri şi abaţii, care ocazional formează uniuni supralocale de dimensiuni ceva mai mari. în stratul dominant laic, integrarea prin lupta agresivă sau prin apărare reprezintă forma esenţială de inter-relaţionare. Nu există prea multe modalităţi de a-i constrânge pe oamenii din stratul dominator la o înfrânare regulată şi constantă a reacţiilor lor emoţionale. Aceasta este o „societate" în accepţia largă a cuvântului, care desemnează de fapt orice formă posibilă de integrare interumană. încă nu este o „societate" în sensul restrictiv al termenului, care să indice o integrare mai constantă a oamenilor, relativ strictă şi uniformă, care să implice reprimarea brutalităţii, cel puţin în relaţiile din interior. Forma timpurie a unei asemenea „societăţi" în sens restrictiv se formează treptat la curţile feudale ale marilor cavaleri. Aici, unde, datorită producţiilor obţinute de pe domenii şi conectării la reţeaua comercială, fluxul de bunuri este mai mare, unde se adună mai mulţi oameni în căutare de servicii, un număr mai mare de oameni este obligat în mod constant să manifeste un comportament mai paşnic în interior. Aceasta implică, îndeosebi în prezenţa unor femei de rang înalt, o anumită reglementare şi constrângere a conduitei, o modelare ceva mai precisă a reacţiilor emoţionale şi a normelor de conduită.
38. Această reticenţă s-ar putea să nu fi fost întotdeauna atât de mare cum este în convenţia *Minnesang-uiui* raportul dintre menestrel şi stăpână. Preceptele *courtoises* oferă o imagine despre maniere mai acurată în privinţa standardului cotidian al conduitei pretinse aici. De asemenea, ocazional aruncă o lumină asupra conduitei cavalerului în raport cu doamnele, altul decât raportul menestrelului faţă de stăpâna curţii.
Astfel se spune, de exemplu, într-un verset adresat bărbaţilor, acel *spruch von den mannen*[12]:
„Vor allen Dingen huete dich daz du mit frowen ziihtelich schallest, daz stat dir wol.....
ist aber daz ez kome dar zuo daz dich ir einiu sitzen tuo zuo ir, des bis gemant und sitz ir niht uf ir gewant ouch niht ze nâch, daz rât ich dir

wiltu iht (je) reden heimlich zir, begrîf sie mit den armen niht swaz dir ze reden mit ir geschiht."
Judecând după standardele uzuale mai scăzute ale micilor cavaleri, această consideraţie faţă de femei se prea poate să fi pretins eforturi considerabile. Dar ca şi în celelalte precepte *courtoises,* reţinerea este mică în comparaţie cu reticenţa uzuală a curteanului de la curtea lui Ludovic al XrV-lea. Totodată, ne putem crea o impresie despre nivelul diferit de dependenţă şi de integrare care a modelat obiceiurile individuale în cele două faze, demonstrând faptul că această *courtoisie* a însemnat efectiv un pas pe calea care avea în cele din urmă să conducă la modelarea pornirilor instinctuale din vremurile noastre, un pas în direcţia „civilizării".
Pe de o parte, stratul superior laic format din războinici, foarte slab integrat, precum şi

simbolul acestuia, cetatea în centrul unui domeniu autarhic, şi stratul superior laic format din curteni, mai strâns integrat, reunit la curtea absolutistă, organul central al unui regat, pe de altă parte, reprezintă ambele, într-o anumită măsură, cei doi poli ai câmpului de observaţie care este aici izolat dintr-o mişcare cu mult mai amplă şi de mai lungă durată, pentru a permite accesul iniţial la sociogeneza transformărilor civilizatorii.
Am demonstrat sub diverse aspecte felul cum din acest peisaj al cetăţilor s-au dezvoltat marile curţi feudale, centre de *courtoisie.* Rămâne în continuare să cercetăm dinamica fundamentală a acelui angrenaj de procese, datorită cărora *unuia* dintre marii seniori feudali sau teritoriali, regelui, i-a fost dat să dobândească preponderenţa asupra celorlalţi, precum şi şansa de a controla un aparat de dominaţie mai stabil asupra unui ţinut care cuprinde multe teritorii, şi anume un „stat". Aceasta este totodată calea care conduce de la standardul de *courtoisie* la standardul de *civilite.*

Partea a doua

Sociogeneza statului

I. Primul stadiu al casei regale aflate în ascensiune: luptele concurenţiale şi formarea monopolului în cadrul unui teritoriu

1. în diversele faze ale dezvoltării sociale, coroana regală înseamnă lucruri extrem de diferite, chiar dacă tuturor purtătorilor acesteia le sunt comune anumite funcţii centrale, îndeosebi funcţia de conducător militar în luptele împotriva unui duşman extern.
La începutul secolului al XH-lea, fostul Imperiu Franc de Apus, care nu mai este ameninţat de duşmani puternici din exterior, se dispersează definitiv într-o serie de unităţi de dominaţie[73]:
„Legătura care pe vremuri unea «provinciile» şi dinastiile feudale cu «şeful» monarhiei a fost definitiv ruptă. Au dispărut ultimele urme ale subordonării faptice, ceea ce a permis lui Hugo Capet şi fiului său, dacă nu să acţioneze în marile seniorii, măcar să le viziteze. Grupările feudale de prim rang au... aspect de state independente, care refuză orice influenţă exterioară şi, cu certitudine, orice acţiune a regelui. Relaţiile dintre marii seniori feudali şi purtătorii coroanei au fost reduse la minimum. Iar această transformare se oglindeşte în titlurile şi formulele oficiale. Principii feudali din secolul al XH-lea încetează să fie numiţi «comtes du roi» sau «comtes du royaume»."
în această situaţie, „regele" face ceea ce fac şi ceilalţi mari seniori feudali: se concentrează asupra consolidării posesiunilor sale, asupra sporirii puterii sale în acel unic ţinut în care mai are oarecare influenţă, ducatul Franciei.
Ludovic VI, rege între anii 1108 şi 1137, a fost preocupat de-a lungul întregii sale vieţi de două misiuni: să-şi sporească posesiunile funciare, deţinute chiar în ducatul Franciei, acele domenii şi cetăţi ce nu fuseseră date în feudă deloc sau doar pe bucăţi mici, deci senioria familiei sale, şi - de asemenea în cadrul ducatului Franciei - să înlăture toţi posibilii concurenţi, toţi războinicii pe măsura sa de puternici. Cele două misiuni se completează reciproc: seniorilor feudali, pe care i-a supus sau i-a învins, le ia pământurile sau părţi ale acestor posesiuni, fără să le dea din nou în feudă; sporeşte astfel cu paşi foarte mărunţi domeniile casei sale, ceea ce reprezintă baza economică şi militară a puterii sale.

2. Purtătorul coroanei regale nu este pentru început altceva decât un mare senior feudal.

Mijloacele puterii ce îi stau la dispoziţie sunt încă atât de reduse, încât seniorii feudali mijlocii sau - aliindu-se -chiar mai mulţi seniori feudali mai mici pot să i se opună cu succes. O dată cu declinul înregistrat de funcţia de conducător al oştirilor comune şi cu feudalizarea progresivă a dispărut nu doar predominanţa casei regale în ţinutul mai mare al regatului; chiar poziţia sa monopolistă în cadrul teritoriului dobândit ereditar a devenit extrem de precară; ea este contestată de alţi seniori rivali sau de familiile de războinici care îl concurează. Casa Capetingilor luptă prin persoana lui Ludovic VI împotriva caselor de Montmorency, Beaumont, Rochefort, Montlhery, Ferte-Alais, Puiset şi numeroase altele[74], precum casa de Hohenzollern, multe secole mai târziu, prin persoana marelui Principe Elector împotriva familiilor Quitzow şi Rochow. Doar că şansele Capetingilor erau mult reduse; deosebirea dintre mijloacele militare şi financiare ale seniorilor capeţieni şi ale opozanţilor lor era mult mai mică, corespunzător stării mult mai puţin dezvoltate a mijloacelor monetare, a fiscalităţii şi tehnicii militare. Marele Principe Elector deţinea un fel de prerogative monopoliste de control asupra mijloacelor de putere ale teritoriului său; Ludovic VI a fost, în esenţă, dacă facem abstracţie de susţinerea de care s-a bucurat din partea instituţiilor bisericeşti, un mare latifundiar, stăpân peste un mare domeniu al coroanei, nevoit să se confrunte cu seniorii unor domenii familiale mai mici şi, în mod corespunzător, deţinători ai unei puteri militare ceva mai mici; doar celui ce repurta victoria în aceste bătălii îi putea reveni o poziţie monopolistă în cadrul teritoriului respectiv, o poziţie dincolo de domeniul concurenţial al celorlalte case.

Citind relatările contemporanilor din epocă putem aprecia ce puţin depăşeau în acele vremuri mijloacele militare sau economice ale Capetingilor mijloacele de putere ale altor case feudale din regatul Franciei. în condiţiile unei slabe interrelaţionări economice, ale unei insuficiente dezvoltări a mijloacelor de transport şi de comunicaţii, ale organizării feudale deficitare a armatei şi îndeosebi a asediului, lupta în vederea poziţiei monopoliste şi de hegemonie a „principelui" în acest ţinut relativ mic devenea deosebit de dificilă.

Iată, de exemplu, fortăreaţa familiei Montlhery, care domină drumul dintre cele două părţi mai importante ale domeniului Capetingilor, linia de legătură dintre ţinutul Parisului şi cel al oraşului Orleans. Regele capeţian Robert a dat la 1015 acest pământ unui slujitor al său ce deţinea funcţia de „grand forestier", o dată cu permisiunea de a construi acolo o cetate. Stabilit în cetate, nepotul acestui „grand forestier" stăpâneşte ţinutul din împrejurimi ca senior independent. Este una dintre mişcările centrifuge tipice care se petrec în mod inevitabil pretutindeni în acea vreme[75]. Tatăl lui Ludovic VI

reuşeşte în cele din urmă, după multe strădanii şi lupte îndelungate, să ajungă din nou la un fel de înţelegere cu casa de Montlhery; acesta îl căsătoreşte pe fiul său nelegitim, în vârstă de aproximativ zece ani, cu una dintre moştenitoarele casei de Montlhery şi aduce astfel cetatea sub controlul casei sale. Cu puţin înainte de a muri, îi spune fiului său cel mare, care avea să devină urmaşul său, cunoscut sub numele de Ludovic VI[76]:

„Allons, beau fils Louis, garde bien cette tour de Montlhery, qui en me causant tant de tourments, m'a vieilli avânt l'âge et par laquelle je n'ai jamais pu jouir d'une paix durable ni d'une veritable repos... Elle etait le centre de tous Ies perfîdes de preş ou de loin et ii n'arrivait de desordre que par elle ou avec son concours... Car... Montlhery se trouvant entre Corbeil d'une part et Châteaufort â droit, toutes Ies fois qu'il survenait quelque conflit Paris se trouvait investi, de sorte qu'il n'y avait plus de communication possible entre Paris et Orleans, si ce n'est avec une force armee."

Problemele legate de comunicaţii, de tipul celor care în zilele noastre joacă un rol la fel de important în relaţiile interstatale, nu atârnă mai puţin în balanţă în acel stadiu al dezvoltării şi nici nu sunt mai puţin dificile. Ele ocupă, desigur, la o altă scară, un rol primordial în relaţiile dintre seniorii feudali - fie că aceştia poartă titlul de rege sau nu - chiar şi în privinţa unui drum de-a dreptul microscopic, precum cel dintre Paris şi Orleans, Montlhery aflându-se la 24 km distanţă de Paris.

într-adevăr, o bună parte a domniei lui Ludovic VI este dedicată luptei pentru a cuceri această fortăreaţă, până când reuşeşte în cele din urmă să aducă definitiv Montlhery în

posesia casei Capetingilor. Ca de fiecare dată în asemenea situaţii, faptul a însemnat în acelaşi timp consolidarea militară şi înavuţirea casei învingătoare. Domeniul Montlhery aducea venituri în valoare de 200 de livre - o sumă considerabilă pentru acele vremuri -, iar de acesta aparţineau 13 domenii feudale direct subordonate şi 20 de subfeude[77], determinând în acest fel o sporire a forţei militare a Capetingilor.
Nu mai puţin dificile şi îndelungate au fost alte lupte pe care a fost nevoit să le poarte Ludovic VI. A avut nevoie de trei expediţii, în anii 1111, 1112 şi 1118, doar pentru a înfrânge puterea unei singure familii de cavaleri din districtul Orleans[78]; şi i-au trebuit douăzeci de ani pentru a-şi încheia socotelile cu casele de Rochefort, Ferte-Alais sau Puiset şi pentru a aduce posesiunile acestora în proprietatea familiei sale. Apoi însă domeniul de familie al Capetingilor a devenit atât de mare şi de consolidat încât, graţie avantajelor economice şi militare pe care i le asigura un domeniu feudal de o asemenea dimensiune, seniorul acestuia devenise oarecum superior faţă de toţi rivalii săi, toţi ceilalţi războinici ai ducatului Franciei, ajungând să deţină un fel de poziţie monopolistă în cadrul teritoriului.

Patru sau cinci secole mai târziu s-a format o funcţie regală, al cărei deţinător este monopolistul unor uriaşe mijloace de putere militară şi financiară din întregul teritoriu al regatului. Lupte precum cele purtate de Ludovic VI cu alţi domni feudali în cadrul unui teritoriu reprezintă primii paşi pe calea poziţiei monopoliste a casei regale. Iniţial, casa care poartă numele de „regală" nu dispune de o putere militară şi economică mult superioară faţă de casele feudale din jur. Diferenţierea dintre posesiuni este relativ mică, cum corespunzător de mică este diferenţierea socială între războinici, oricare ar fi titlul pe care îl poartă. Apoi una dintre case acumulează prin căsătorie, prin cumpărare, prin cucerire tot mai mult pământ şi câştigă automat poziţia de supremaţie asupra vecinilor săi. Faptul că tocmai vechea casă regală este cea care reuşeşte să dobândească în ducatul Franciei preponderenţă - făcând abstracţie de posesiunile sale deloc neglijabile de pământ, care îi permit să abordeze un nou început - ar putea depinde de calităţile personale ale reprezentanţilor săi, de susţinerea din partea bisericii şi de un anumit tip de prestigiu tradiţional. Dar aceeaşi diferenţiere a posesiunii se petrece printre războinici, după cum am mai spus, în acele vremuri şi în alte teritorii. Este aceeaşi deplasare a centrului de greutate în societatea războinică în favoarea familiilor de mari cavaleri, puţine la număr, şi în defavoarea familiilor de cavaleri mici şi mijlocii, foarte numeroase, despre care am discutat. In fiecare teritoriu, mai devreme sau mai târziu, una dintre familiile de războinici reuşeşte, prin acumulare de proprietăţi funciare, să dobândească preponderenţă asupra celorlalte, un tip de hegemonie sau de poziţie monopolistă printre acestea. Faptul că purtătorul coroanei, Ludovic cel Gros, procedează la fel apare ca o renunţare la funcţia regală. Doar că în condiţiile unei asemenea diviziuni a mijloacelor de putere în societate nu-i rămâne nimic altceva de făcut. în condiţiile acelei structuri a societăţii, proprietatea familiei şi domnia în perimetrul unui teritoriu ereditar mai restrâns se constituie ca bază de prim ordin, de natură militară şi financiară, chiar şi a puterii regale. Concentrându-şi forţele asupra spaţiului restrâns al Franciei, creând o hegemonie în cadrul restrâns al unui teritoriu, Ludovic VI pune bazele expansiunii în viitor a casei sale. Creează un centru potenţial de cristalizare pentru ţinutul mai amplu al Franţei, chiar dacă în mod cert nu ne este permis să presupunem că a prevăzut acest viitor prin intermediul unei viziuni profetice. Acţionează sub presiunea unor constrângeri ce rezultă direct din situaţia sa *de fado.* Este *obligat* să cucerească Montlhery, dacă nu doreşte să fie întreruptă legătura dintre două părţi ale propriului său teritoriu; este *obligat* să învingă prin luptă cea mai puternică familie a ţinutului Orleans, dacă nu doreşte să se reducă propria sa putere acolo. Dacă familia Capetingilor nu ar fi reuşit să dobândească poziţia de putere conducătoare în Francia, în decursul unui timp mai îndelungat sau mai

scurt aceasta ar fi revenit unei alte case - cum s-a întâmplat în celelalte ţinuturi ale Franţei. Mecanismul de formare a hegemoniei este de fiecare dată acelaşi, în mod asemănător, în

vremurile moderne, din concurenţa cu ceilalţi se ridică treptat - prin acumulare de proprietăţi - nişte întreprinderi economice, care luptă una împotriva celeilalte până când, în cele din urmă, una sau două dintre acestea controlează şi domină o anumită ramură a economiei în mod monopolist. Prin acumulare de posesiuni funciare şi implicit prin mărirea potenţialului militar şi financiar, statele luptă în vremurile moderne pentru a deţine supremaţia asupra unui continent. Dar în timp ce în societatea modernă, în care diviziunea funcţiilor economice, militare şi de politică hegemonială este relativ bine diferenţiată, în societatea bazată preponderent pe economia naturală a lui Ludovic VI aceste aspecte se menţin neseparate. Casa care deţine suveranitatea asupra unui teritoriu este totodată de departe cea mai bogată din teritoriul respectiv, casa care dispune de cel mai mare domeniu; iar puterea sa de dominaţie dispare atunci când puterea sa militară, ce se bazează pe mărimea veniturilor domeniale, pe numărul de vasali şi de persoane în suită nu este superioară celei deţinute de toate celelalte familii de cavaleri din respectivul teritoriu. Dacă preponderenţa unei case nobiliare este într-o oarecare măsură asigurată în acest teritoriu restrâns, apare o luptă pentru hegemonie într-un alt teritoriu mai întins, lupta dintre puţinii mari seniori teritoriali pentru supremaţia din interiorul imperiului. Aceasta este problema cu care vor fi nevoiţi să se confrunte urmaşii lui Ludovic VI, generaţiile următoare ale casei Capetingilor.

II. Excurs: diferenţe evolutive în Anglia Franţa si Germania

1. Problema implicării în lupta pentru supremaţie, ceea ce înseamnă totodată pentru centralism şi suveranitate, era dintr-un motiv cât se poate de simplu diferită între Anglia şi Franţa pe de o parte şi Imperiul Roman de Naţiune Germană pe de alta. Acest imperiu era o formaţiune de cu totul alte dimensiuni decât celelalte două; deosebirile geografice, divergenţele sociale erau aici cu mult mai însemnate decât în cazul celorlalte două. Forţele centrifuge locale au o cu totul altă amploare, determinând ca formarea unei hegemonii teritoriale, implicit şi centralizarea, să fie incomparabil mai dificile. Ar fi fost nevoie - ca sursă de putere pentru casa suverană - de o mult mai solidă dominaţie teritorială a casei suverane decât în Franţa sau în Anglia, pentru a contracara forţele centrifuge existente în Imperiul Roman de Naţiune Germană şi de a-l concentra ca o entitate durabilă. Există motive întemeiate să presupunem că obiectivul de a ţine în

permanenţă în şah tendinţele centrifuge în cadrul unui teritoriu atât de imens nici nu era de fapt realizabil în condiţiile de atunci ale diviziunii muncii, interrelaţionării, tehnicii militare, de transport şi administrative.

2. Ordinul de mărime în care se desfăşoară procesele sociale reprezintă unul dintre elementele structurale ale acestora, care, cu siguranţă, nu este de neglijat. De asemenea, oferă o anumită explicaţie a faptului de ce centralizarea şi integrarea au reuşit cu atât mai timpuriu şi complet în teritoriul Franţei şi chiar al Angliei, comparativ cu ţinuturile germane. Tendinţa de dezvoltare a celor trei ţiriuturi este extrem de diferită sub acest aspect.

Atunci când coroana imperială a teritoriilor france de apus revine Capetingilor, ţinutul în care această casă deţine efectiv puterea se întinde de la Paris până la Senlis în nord, iar în sud până la Orleans. Cu douăzeci şi cinci de ani înainte, Otto I fusese încoronat împărat la Roma. încercările de rezistenţă întreprinse de alţi conducători militari germani au fost sângeros înăbuşite, cu precădere datorită susţinerii de către forţele beligerante din propriul său teritoriu. Imperiul lui Otto se întindea la acea vreme de la Antwerpen şi Cambrai în vest -şi anume fără mărcile situate la est de Elba - până la Elba, trecând prin Brno şi Olomouc, până în sud-est; în nord, ajungea până în, Schleswig, iar în sud până la Verona şi Istria; la acestea se adăuga şi o bună parte din Italia, iar temporar şi Burgundia. Ceea ce ni se înfăţişează aici este în fapt o formaţiune de cu totul alt ordin de mărime, imensă, şi, ca urmare, străbătută de tensiuni şi de interese contrare cu mult mai puternice decât în ţinuturile france de apus, chiar dacă am lua în calcul şi colonia normando-engleză ce s-a adăugat ulterior. Misiunea cu care se confruntau în această luptă pentru hegemonie în ţinut ducii de Francia şi ducii de Normandia sau ai teritoriului angevin în calitate de regi era o

misiune cu totul diferită de cea cu care era nevoit să se confrunte oricare dintre domnitorii din Imperiul Rojnan de Naţiune Germană. în acel mic ţinut, în ciuda multiplelor devieri într-o direcţie sau alta, centralizarea sau integrarea se desfăşura relativ neîntrerupt. Aici, în schimb, în acest ţinut incomparabil mai mare, câte una dintre familiile seniorilor teritoriali încerca mereu în van să dobândească, o dată cu coroana imperială, şi o adevărată hegemonie stabilă asupra întregului imperiu. Una după alta, dinastiile îşi iroseau în această luptă redutabilă ceea ce continua să reprezinte sursa principală de venituri şi totodată de putere: proprietăţile ereditare sau domeniale. După orice tentativă irosită a vreunei familii, descentralizarea şi consolidarea forţelor centrifuge înregistra din nou un progres.
Cu puţin timp înainte ca forţele monarhiei franceze să se regrupeze treptat, în care această casă, prin persoana lui Ludovic VI, începe în acel moment să-şi consolideze posesiunile teritoriale şi domeniale, în

Imperiul Roman de Naţiune Germană împăratul Henric IV tocmai se prăbuşea sub ofensiva concertată a marilor seniori teritoriali germani, a bisericii, a oraşelor din Italia superioară şi a fiului său cel mai mare, prin urmare, în urma atacului celor mai diverse forţe centrifuge. Faptul ne furnizează un anumit termen de comparaţie pentru perioada timpurie a monarhiei franceze. Ulterior, când regele francez Francois I exercita o dominaţie atât de puternică asupra întregului teritoriu al imperiului său, încât nu mai era obligat să convoace adunarea stărilor şi colecta dări fără a mai fi nevoit să ceară acordul contribuabililor, împăratul Carol V era nevoit ca până şi în domeniile dinastice, pe care le deţinea ca bun ereditar al familiei sale şi de unde provenea, să negocieze cu o multitudine de adunări ale stărilor, înainte de a putea aduna taxele necesare pentru întreţinerea curţii, armatei şi pentru administrarea imperiului său. Toate acestea, inclusiv veniturile ce provin din coloniile de peste ocean, sunt absolut insuficiente pentru acoperirea cheltuielilor necesare întreţinerii unei domnii de o asemenea amploare. Când Carol V abdică, administraţia imperială se află în situaţia de faliment financiar. El însuşi s-a consumat şi s-a ruinat în lupta cu îndatoririle de a domni asupra unui imperiu atât de imens, cu forţele sale centrifugale consolidate. Este o expresie a remodelării societăţii în general şi a funcţiei imperiale în particular faptul că Habsburgii reuşesc, în ciuda tuturor acestor fenomene, să se menţină la putere.
3. Mecanismul formării statelor - în accepţia modernă a termenului de „stat" - este, în linii mari, după cum am mai spus, mereu acelaşi în spaţiul european, la vremea când societatea trece în mod continuu de la o fază de economie predominant naturală la una de economie monetară. Vom demonstra acest aspect în amănunt pe baza exemplului furnizat de Franţa. Cel puţin în istoria *marilor* state europene se întâlneşte mereu o fază timpurie, în cadrul căreia unităţi senioriale de dimensiunile unui teritoriu joacă rolul decisiv în spaţiul a ceea ce ulterior va forma statul. Acestea sunt seniorii mai mici şi mai puţin strict reglementate, de tipul celor care s-au format uneori în numeroase alte locuri de pe glob, în cazul sistemelor cu o diviziune redusă a muncii şi al unor interdependenţe nu foarte strânse, corespunzător limitelor impuse de predominanţa relaţiilor de economie naturală existente în organizarea seniorială. Un exemplu în acest sens îl constituie senioriile teritoriale care, în Imperiul Roman de Naţiune Germană, o dată cu avansarea economiei monetare, ajung să se stabilizeze ca nişte mici regate, ducate sau comitate; un altul îl constituie ţinuturi precum principatul Ţării Galilor sau Regatul Scoţiei, care ajung să se contopească cu Anglia în Regatul Unit al Marii Britanii şi al Irlandei de Nord; iar un alt exemplu este ducatul Franciei, a cărui dezvoltare ca domeniu feudal tocmai am analizat-o.

Privind schematic, procesul de unificare a diverselor seniorii teritoriale învecinate este întru totul analog celui ce se desfăşurase anterior *în interiorul* unui teritoriu stabil între seniorii sau cavalerii individuali până la acapararea supremaţiei de către unul dintre aceştia, ducând astfel la formarea unei topografii teritoriale ceva mai Stabile. Aşa cum într-o anumită fază tot mai multe domenii feudale intră în concurenţă unele cu celelalte, în faza următoare o serie întreagă de unităţi senioriale de ordinul de mărime imediat următor,

ducate sau comitate, se văd obligate în situaţia concurenţială să se extindă, dacă nu vor, mai devreme sau mai târziu, să fie cucerite de vecinii care se extind sau să devină dependente.
Am prezentat anterior *in extenso* felul în care în această societate, în raport de creşterea numerică a populaţiei, de consolidarea proprietăţii funciare şi de greutăţile expansiunii externe, se amplifică şi concurenţa din interior pentru deţinerea de pământ. Am demonstrat felul cum luptele pentru pământ sunt în cazul cavalerilor mai săraci o simplă necesitate de subzistenţă conform stării, în timp ce în cazul clasei superioare, al celor avuţi, acestea se materializează ca un impuls în sensul necesităţii de a deţine „mai mult" pământ; într-o societate dominată de o asemenea concurenţă, cine nu reuşeşte să dobândească „mai mult" ajunge în mod automat să deţină „mai puţin", dacă nu face altceva decât să păstreze ceea ce se află deja în posesia sa. Din nou aici se observă efectul presiunii care traversează societatea de sus până la bază: această presiune îi asmute pe seniorii teritoriali unii împotriva celorlalţi; şi pune astfel în mişcare mecanismul monopolist. Iniţial, diferenţierea mijloacelor de putere se menţine într-un anumit cadru, care determină ca un număr mare de seniorii teritoriale feudale să se menţină în rivalitate. Apoi, după numeroase victorii şi înfrângeri, unii dintre aceştia devin mai puternici prin acumularea de mijloace de putere, alţii ajung să fie eliminaţi din lupta concurenţială pentru deţinerea supremaţiei şi încetează să mai fie figuri de primă mărime în luptă. Cei din prima categorie, cei puţini, luptă în continuare unii împotriva altora, iar procesul de eliminare se tot repetă, până când, în cele din urmă, decizia nu mai este luată decât între două seniorii teritoriale, care au devenit puternice prin victoriile asupra celorlalte, prin anexarea liber consimţită sau forţată a acestora. Toţi ceilalţi - fie că au participat la luptă sau s-au menţinut în neutralitate -, datorită puterii absolute a celor două seniorii, nu mai au decât caracterul de figuri de rangul al doilea sau al treilea şi, în ciuda acestui fapt, o anumită pondere socială. Cele două se apropie însă de o poziţie de monopol; au reuşit să depăşească nivelul concurenţial al celorlalte; între acestea se va da lupta decisivă.
In aceste „lupte de eliminare", în procesul de selecţie socială, cu siguranţă uneori joacă un rol decisiv calităţile personale ale indivizilor, precum şi alţi „factori aleatori" dintre cei mai diferiţi, de exemplu,

atingerea senectuţii de vreunul dintre aceştia sau absenţa unor moştenitori pe linie bărbătească în una dintre casele domnitoare, determinând *care anume* teritoriu câştigă, care va avansa şi care se va extinde.
Procesul social, faptul că o societate cu numeroase unităţi de putere şi de proprietate relativ egale ca dimensiune manifestă, în condiţiile unei puternice presiuni concurenţiale, tendinţa de mărire a câtorva, puţine la număr, şi în cele din urmă de formare a unui monopol, este în general independent de asemenea întâmplări. Acestea pot să aibă un efect de accelerare sau de încetinire a procesului respectiv. Dar indiferent cine este deţinătorul monopolului, faptul că mai devreme sau mai târziu se ajunge la formarea monopolului are un foarte înalt grad de probabilitate, cel puţin în condiţiile structurale ale societăţii de până acum. în termenii ştiinţelor exacte, o asemenea constatare ar fi, după toate probabilităţile, definită ca „legitate". Dacă privim cu atenţie, este vorba de o formulare destul de precisă a unui mecanism social relativ simplu, care, o dată ce a fost declanşat, acţionează în continuare ca mecanismul unui ceasornic: o configuraţie umană în care, concurează una împotriva celeilalte, datorită mijloacelor de putere pe care le deţin, manifestând tendinţa de a devia de la această stare de echilibru relativ numeroase unităţi (un echilibru între numeroşi concurenţi relativ liberi) şi de a se apropia de o altă stare, în cazul căreia numărul de unităţi ce pot concura unele împotriva celorlalte descreşte continuu; cu alte cuvinte, se apropie de o situaţie de echilibru, în care *o anume* unitate socială ajunge la acumularea monopolistă a tuturor şanselor de putere pentru care se duce lupta.
4. Vom discuta în amănunt în cele ce urmează despre caracterul general al mecanismului monopolist. In orice caz, ni s-a părut necesar să facem de la bun început o referire la faptul că un mecanism de acest gen funcţionează şi în formarea statelor în mod asemănător precum, anterior, senioriile teritoriale în formarea unor unităţi de dominaţie mai mici, sau, ulterior, în formarea unora mai mari. Abia când analizăm acest mecanism, putem să

înţelegem factorii care îl modifică de-a lungul istoriei diferitelor ţări sau chiar îl obstrucţionează. Abia în acest fel observăm cu anumită precizie de ce misiunea pe care o avea de înfruntat potenţialul domnitor central al Imperiului Roman de Naţiune Germană era incomparabil mai dificilă decât aceea cu care se confrunta un potenţial domnitor central în cadrul teritoriului franc de apus. Şi în acest imperiu, printr-o serie de lupte de eliminare, prin acumularea constantă de teritorii în mâinile domnitorului victorios, ar fi trebuit să se formeze o seniorie teritorială, în asemenea măsură superioară tuturor celorlalte, atât de puternică şi de consolidată, încât punctul de focalizare a mijloacelor de putere, casa domnitoare, să le subordoneze pe celelalte prin constrângeri paşnice sau militare, ca în cele din urmă să le anexeze la propria casă,

la propriul său aparat de putere, prin integrare sau prin suprimare; doar în acest fel ar fi putut fi realizată centralizarea acestui imperiu disparat; nicicând nu au lipsit luptele pentru supremaţie în această direcţie; nu doar luptele care s-au dat între Guelfi şi casa de Hohenstaufen, ci şi luptele dintre împăraţi şi papi, cu complicaţiile lor aparte, se înscriu în această categorie. Toate aceste deziderate nu au fost niciodată atinse. într-un ţinut de asemenea dimensiuni, care cunoştea astfel de contradicţii, probabilitatea de a forma un centru de cristalizare a puterii, o predominanţă certă era cu mult mai puţin marcată decât în ţinuturile mai mici, îndeosebi într-o fază în care interdependenţele economice erau mai slabe, distanţele cu mult mai greu de parcurs decât în fazele ulterioare. în orice caz, luptele de eliminare date în cadrul unui teritoriu atât de întins durau incomparabil mai mult timp decât în cele învecinate, mai mici.

în ce mod s-a ajuns cu toate acestea în cele din urmă la formarea statelor în Imperiul Roman de Naţiune Germană este un fapt bine cunoscut. Printre domeniile teritoriale germane - pentru a face abstracţie aici de procesul analog desfăşurat în senioriile teritoriale italiene - s-a format o putere teritorială acumulată îndeosebi prin expansiunea în ţinutul cu o populaţie germană sau semigermană, devenind încetul cu încetul o forţă concurenţială faţă de mai vechea putere a Habsburgilor: puterea teritorială a familiei de Hohenzollern. A urmat o luptă pentru supremaţie soldată cu victoria casei de Hohenzollern, cu formarea unei evidente supremaţii printre senioriile teritoriale germane şi în felul acesta, în cele din urmă, cu unificarea teritoriilor germane pas cu pas, sub un singur aparat de dominaţie. Dar lupta pentru supremaţie dintre cele două componente majore ale imperiului, care a condus la o integrare mai puternică şi la formarea statelor în cadrul său, a însemnat totodată un pas suplimentar către dezintegrarea vechiului imperiu. O dată cu înfrângerea lor, ţinuturile Habsburgilor s-au desprins din această uniune de dominaţie. Acest fapt a constituit în realitate una dintre ultimele etape pe calea descompunerii treptate şi constante a vechiului imperiu. Pe parcursul secolelor, tot mai multe părţi s-au desprins şi au devenit unităţi independente de dominaţie. Ca ansamblu, imperiul era prea mare, prea inegal, şi în acest fel prea inhibator pentru procesul formării statelor.

Este cu siguranţă deosebit de important pentru înţelegerea secolului al XX-lea să se cerceteze de ce formarea statelor în Imperiul Roman de Naţiune Germană s-a petrecut cu atât mai anevoios şi s-a finalizat mai târziu decât la vecinii vestici. Ceva din experienţa modernă a deosebirii care există între statele apusene, de mult consolidate, mai bine echilibrate şi saturate prin expansiune, şi statele care au rezultat în urma vechiului imperiu, care abia de puţin timp au ajuns la o oarecare consolidare şi care s-au extins relativ târziu, conferă acestei probleme o importanţă deosebită. Din punct de vedere

structural, problema nu pare a fi atât de dificil de soluţionat, în orice caz nu mai dificil decât aceea complementară, cu nimic mai puţin importantă pentru înţelegerea structurilor istorice: de ce acest colos, în ciuda structurării sale defavorabile şi în ciuda inevitabilei puteri a forţelor centrifuge din interiorul său, s-a menţinut un timp atât de îndelungat, de ce acest imperiu nu a decăzut cu mult mai devreme.

5. într-adevăr, în totalitate s-a destrămat abia târziu; dar de-a lungul secolelor - îndeosebi în vest şi în sud - numeroase ţinuturi mărginaşe ale Imperiului Roman de Naţiune Germană s-

au desprins şi au devenit independente, în timp ce o colonizare continuă, o extindere a teritoriului german spre est a compensat până la un anumit grad, de fapt doar într-o anumită măsură, pierderile teritoriale suferite în vest. Până la sfârşitul Evului Mediu, şi parţial şi ulterior, imperiul se întindea în vest până la Maas şi la Rhone. Dacă facem abstracţie de toate oscilaţiile şi luăm în consideraţie doar tendinţa generală a acestei mişcări, dobândim viziunea unei permanente erodări şi diminuări a imperiului, în condiţiile deplasării treptate către expansiune şi a mutării centrului de greutate dinspre apus spre răsărit. Cercetarea acestei tendinţe depăşeşte intenţiile noastre. Oricum, în ceea ce priveşte suprafaţa teritoriului, aceasta poate fi observată până la cele mai recente modificări ale teritoriului efectiv german:
Confederaţia germană înainte de 1866 630.098 km^2
Germania după 1870 540.484 km^2
Germania după 1918 471.000 km^2.
In Anglia, dar şi în Franţa, tendinţa generală evoluează în sens contrar. Aici se dezvoltă instituţiile tradiţionale, iniţial în cadrul unor teritorii relativ restrânse, apoi efectul lor se extinde treptat. Nu putem înţelege soarta instituţiilor centrale, structura şi dezvoltarea întregului aparat de dominaţie din aceste ţări, nu putem explica deosebirea dintre acestea şi formaţiunile corespunzătoare ale statelor care s-au format în urma destrămării vechiului imperiu, dacă nu ţinem seama de acest factor simplu, de treptata evoluţie de la mic la mare. Comparativ cu Imperiul Roman de Naţiune Germană, acest teritoriu insular cucerit de ducele Normandiei, Wilhelm, în 1066 avea o suprafaţă relativ redusă. Ne evocă aproximativ Prusia aflată sub stăpânirea primilor regi. Cuprinde, cu excepţia unor mărunte teritorii situate la graniţa de nord cu Scoţia, acelaşi teritoriu ca şi Anglia de azi, deci suprafaţa fără Scoţia şi Ţara Galilor, în total aproximativ 131.764 km^2. Abia la sfârşitul secolului al XlII-lea Ţara Galilor se unifică integral cu Anglia (Anglia cu Ţara Galilor însumând 151.130 km^2). Uniunea personală cu Scoţia se realizează abia în anul 1603. Aceste cifre nu constituie altceva decât indicii generale cu privire la deosebirile

structurale. Ele arată faptul că formarea naţiunii engleze şi apoi a celei britanice s-a petrecut într-un cadru care, în comparaţie cu marile naţiuni continentale, a avut loc în faza decisivă într-un perimetru ce nu depăşea dimensiunile unei seniorii teritoriale. Ceea ce a construit Wilhelm Cuceritorul, apoi urmaşii săi imediaţi, nu a fost în realitate altceva decât o mare seniorie teritorială a Imperiului Franc de Apus, nu cu mult diferită de ceea ce exista în acelaşi timp în Francia, Aquitania sau Anjou. Obiectivul impus seniorilor teritoriali ai ţinutului ca urmare a luptei pentru supremaţie - datorită necesităţii simple de a se extinde, în condiţiile în care nu intenţionau ca prin expansiune altcineva să le devină suveran - nu putea fi comparat cu cel ce cădea în sarcina potenţialilor domnitori centrali ai imperiului continental. Această afirmaţie se aplică începând cu acea primă fază în care regatul insular reprezenta un fel de colonie a Imperiului Franc de Apus, în care domnitorii săi normanzi sau angevini dispuneau simultan de teritorii considerabile pe continent şi în care, în mod corespunzător, luptau încă pentru supremaţia în ţinuturile ce se formaseră din Imperiul Franc de Apus. Acest fapt este valabil pentru faza în care au fost alungaţi de pe continent şi s-au stabilit pe insulă, când problema care se punea era aceea ca Anglia să fie unificată prin forţe proprii sub acelaşi aparat de dominaţie. Iar dacă funcţia monarhiei şi raportul dintre rege şi stări s-au format aici de o manieră diferită decât în imperiul continental, explicaţia constă din faptul că unul dintre factorii de influenţă - care, desigur, nu este unicul - a constat din relativa micime şi desigur din izolarea acestui teritoriu ce se cerea unificat. Probabilitatea de a face o diferenţiere regională mai mare a teritoriului era mult redusă în acest ţinut, luptele pentru supremaţie între doi rivali fiind mai simple decât numeroasele lupte ce se dădeau în cadrul Imperiului. în ceea ce priveşte modalitatea de formare şi structura sa, parlamentul englez nu poate fi în nici un caz comparat cu dietele Reichului german (Reichsstände), ci, mai degrabă, cu reprezentanţele germane regionale în diete (Landstände). Asemănător se prezintă situaţia cu toate celelalte instituţii. Ele se dezvoltă ca Anglia însăşi, de la cele mai mici la cele mai mari; instituţiile unui teritoriu feudal se transformă continuu, devenind instituţii ale statului sau ale imperiului.
în Imperiul Britanic încep din nou să activeze de îndată tendinţele centrifuge, după ce

teritoriul unificat a atins o anumită amploare. Chiar şi pentru starea progresistă a interdependenţelor şi comunicaţiilor acest imperiu se dovedeşte azi ca fiind periculos de mare. Doar o guvernare deosebit de pricepută şi de flexibilă reuşeşte să-l menţină ca o unitate de dominaţie, înfruntând numeroase dificultăţi. Iar datorită anumitor premise, care în mod indubitabil sunt considerabil diferite faţă de cele ale vechiului Imperiu German, aici se dovedeşte în continuare felul cum un imperiu foarte mare, care a fost

creat prin cucerire şi colonizare, prezintă în cele din urmă tendinţe de dezintegrare într-o serie de unităţi de dominaţie mai mult sau mai puţin independente, sau cel puţin de formare a unui fel de „stat federal". Astfel, privit de aproape, mecanismul pare firesc.

6. Teritoriul originar al Capetingilor, ducatul de Francia, era mai mic decât teritoriul Angliei, de care dispunea ducele Normandiei. Avea aproximativ dimensiunile mărcii Brandenburg din vremea dinastiei de Hohenstaufen. Dar acolo, în cadrul Imperiului, a durat cinci sau şase secole până când acest mărunt ţinut de colonizare a devenit o putere oarecum concurenţială faţă de vechile seniorii teritoriale, deja consolidate, ale Reich-ului. în cadrul restrâns al ţinuturilor ce s-au format din Imperiul Franc de Apus, mijloacele de putere ale unui asemenea teritoriu, împreună cu ajutorul material şi spiritual pe care instanţele bisericeşti l-au pus la dispoziţia dinastiei Capetingilor, au fost suficient de mari pentru a permite acestei case neîntârziata înscriere în lupta pentru supremaţie asupra unor mari ţinuturi ale Franţei.

Teritoriile care s-au format din Imperiul Franc de Apus, care aveau să prefigureze viitoarea Franţă, se situau ca suprafaţă aproximativ între Anglia şi Imperiul Roman de Naţiune Germană. Divergenţele regionale, ca şi amploarea forţelor centrifuge, erau aici mai mici decât în imperiul învecinat, fiind mai uşor de stăpânit de potenţialii domnitori centrali. Aceste divergenţe, şi o dată cu ele amploarea forţelor centrifuge, erau mai mari decât cele din insula britanică[79]. In Anglia, tocmai datorită delimitării teritoriale şi beneficiind de o facilitare în anumite condiţii particulare, a fost mai uşor realizabilă o alianţă a diverselor stări şi îndeosebi a cavalerilor din întregul teritoriu *împotriva* domnitorilor centrali; împărţirea pământurilor de către Wilhelm Cuceritorul a favorizat contactele şi interesele unitare ale claselor posesoare de pământuri din întreaga Anglie, cel puţin faţă de domnitorul central. Va trebui să dovedim în continuare cum un anumit grad de dispersare şi de neomogenitate din cadrul unui domeniu, insuficient de mare pentru a permite dezintegrarea, dar suficient de mare pentru a defavoriza unificarea nemijlocită a stărilor pe cuprinsul întregii ţări, consolidează poziţia domnitorilor centrali.

Şansele pe care le oferea teritoriul format din Imperiul Franc de Apus, în conformitate cu dimensiunile sale, nu erau deci nefavorabile pentru apariţia unui domnitor central şi pentru formarea unei puteri monopoliste.

Rămâne să analizăm în amănunt felul cum dinastia Capetingilor a ştiut să beneficieze de aceste şanse şi în general prin ce mecanisme s-a format monopolul de dominaţie în acest teritoriu.

IULIOTECA' JU©EŢ£ANĂ „•CTAVIAN «©GA

III. Mecanismul monopolist

t

1. Societatea pe care o definim ca modernă este caracterizată, îndeosebi în Occident, de un anumit nivel de monopolizare. Libera dispunere de mijloace militare a fost sustrasă de sub puterea individului, fiind rezervată unei puteri centrale[80], oricare ar fi forma pe care o îmbracă aceasta, şi totodată încasarea impozitelor din proprietate sau din veniturile indivizilor este concentrată de o putere socială centrală. Mijloacele financiare care ajung astfel la dispoziţia puterii centrale menţin monopolul de putere, în timp ce monopolul de putere menţine monopolul taxelor. Nici unul dintre cele două nu predomină în vreun sens oarecare asupra celuilalt, nici monopolul economic asupra celui militar, nici cel militar asupra celui economic. Este vorba de două aspecte ale aceleiaşi poziţii monopoliste. Atunci când una dispare, dispare şi cealaltă, la rândul său, în mod automat, chiar dacă ocazional monopolul de putere este ameninţat când dintr-o parte, când din cealaltă.

Forme care au precedat un asemenea control monopolist asupra taxelor şi armatei într-un ţinut relativ mare au existat uneori şi în societăţile cu o diviziune mai puţin accentuată a funcţiilor, îndeosebi ca urmare a unor mari campanii militare de cucerire. Este necesară o diviziune extrem de avansată a funcţiilor în societate pentru a putea fi creat un aparat specializat şi durabil de administrare a acestor monopoluri. Abia o dată cu formarea unui aparat diferenţiat de dominaţie, controlul asupra armatei şi fiscalităţii dobândeşte pe deplin caracterul său monopolist. Abia o dată cu acest control, monopolul asupra armatei şi fiscalităţii devine un fenomen bine stabilizat. De acum înainte, luptele sociale nu se mai dau pentru îndepărtarea monopolului de dominaţie, ci doar pentru dispunerea de aparatul monopolist, de unde vor fi recrutate persoanele respective şi cum vor fi împărţite sarcinile şi beneficiile acestuia. Abia o dată cu formarea monopolului constant al puterii centrale şi al aparatului specializat de dominaţie, unităţile de dominaţie dobândesc caracterul de „state". In acest fel se cristalizează desigur, pe lângă cele două monopoluri amintite, o serie de alte monopoluri. Dar ambele sunt şi rămân monopolurile cheie. Atunci când decad, decad şi celelalte, atunci decade „statul".

2. Problema în chestiune este în ce mod şi din ce cauză se ajunge la formarea monopolurilor.

In societatea din secolele al IX-lea, al X-lea şi al Xl-lea acest fenomen, cu siguranţă, încă nu există. începând cu secolul al Xl-lea, observăm cum se cristalizează treptat în teritoriile care s-au format după Imperiul Franc de Apus. Iniţial, fiecare războinic din ţară care dispune de o bucată de pământ exercită acele funcţii de dominaţie

care apoi, fiind administrate de instrumentul unui angrenaj de specialişti, devin monopol al puterii centrale. Acesta poartă războaie în vederea cuceririi de noi pământuri sau de apărare a propriilor sale pământuri ori de câte ori crede de cuviinţă. Cucerirea de pământ, împreună cu funcţiile de dominaţie legate de proprietatea funciară, ca şi apărarea militară a proprietăţii sunt, pentru a folosi o expresie uzuală în vremurile noastre, lăsate în seama „iniţiativei private". Cum creşterea numerică a populaţiei determină o creştere a cererii de a poseda pământuri, presiunea în acest sens fiind deosebit de evidentă, tot astfel se răspândeşte în întreaga ţară lupta concurenţială pentru deţinerea de pământ — o luptă concurenţială purtată cu mijloacele puterii militare şi economice, spre deosebire de luptele concurenţiale din secolul al XlX-lea, de exemplu, care graţie existenţei monopolurilor de putere etatizate se duc acum exclusiv cu mijloace economice. Pentru înţelegerea mecanismelor monopoliste din fazele timpurii ale societăţii nu este lipsit de folos să observăm luptele concurenţiale şi formarea monopolurilor care se desfăşoară nemijlocit sub ochii noştri. Dacă analizăm acest fenomen, este raţional să evocăm dezvoltarea ulterioară prin examinarea fazelor istorice, pentru a trata dezvoltarea socială în ansamblu. Fazele timpurii se constituie ca premisă pentru cele ulterioare, iar centrul de greutate al ambelor mişcări este format de acumularea mijloacelor de producţie celor mai importante, specifice vremurilor respective, sau cel puţin acumularea puterii de control în tot mai puţine mâini, în prima fază acumularea de pământuri, în cea recentă acumularea de mijloace financiare. Despre mecanismul formării monopolurilor am vorbit deja pe scurt[81]. Astfel, putem să exprimăm sintetic fenomenul: *Dacă într-o unitate socială majoră se formează numeroase unităţi sociale mai mici, care intră în compunerea celei mai mari prin interdependenţă, care au o forţă socială relativ asemănătoare şi, în consecinţă, au posibilitatea de a intra în concurenţă liberă unele cu altele - neobstrucţionate de monopoluri deja existente -, în vederea dobândirii unor şanse de putere socială, aşadar îndeosebi în vederea deţinerii mijloacelor de producţie şi de asigurare a subzistenţei, în aceste condiţii există o probabilitate foarte mare că unele vor ieşi victorioase, altele vor fi înfrânte şi, prin urmare, treptat, tot mai puţini indivizi vor dispune de tot mai multe şanse, tot mai mulţi vor fi eliminaţi din lupta concurenţială, iar aceştia vor ajunge într-o stare directă sau indirectă de dependenţă faţă de un număr tot mai mic.* Configuraţia umană implicată în această mişcare se apropie deci, în condiţiile în care nu sunt luate decizii obstrucţioniste, de o stare în care prerogativele efective de control asupra şanselor disputate se află în puterea unei autorităţi unice; dintr-un sistem cu şanse relativ deschise s-a transformat într-un sistem cu şanse

închise[82].
r

Schema generală în conformitate cu care se petrece această succesiune de evenimente este relativ simplă. într-un spaţiu social trebuie să existe un anumit număr de oameni şi un anumit număr de şanse, puţine sau insuficiente în raport cu necesităţile oamenilor. Presupunând că în acest spaţiu se luptă pentru deţinerea şanselor existente iniţial câte un individ cu câte un altul, probabilitatea ca toţi aceştia să se menţină la nesfârşit în stare de echilibru şi ca nici unul din partenerii din cadrul acestor perechi să nu câştige este extrem de mică, atunci când într-adevăr este vorba de o concurenţă liberă, neinfluenţată de o putere monopolistă. Iar probabilitatea ca mai devreme sau mai târziu anumiţi indivizi dintre cei care au intrat în luptă să repurteze o victorie asupra adversarilor lor este extrem de mare. Dar în condiţiile în care câţiva dintre cei înscrişi în luptă câştigă, şansele acestora se înmulţesc; iar ale celor înfrânţi se diminuează. In mâna unei părţi a luptătorilor iniţiali se acumulează şanse mai mari; cealaltă parte este eliminată din lupta concurenţială directă. Presupunând că unul dintre cei victorioşi se luptă din nou cu un alt individ, procesul se repetă: din nou iese învingătoare o parte, care câştigă prerogativele de control asupra şanselor celor înfrânţi; un număr şi mai mic de indivizi dispune de un număr tot mai mare de şanse; un număr şi mai mare de oameni a fost eliminat din lupta concurenţială liberă; iar procesul se repetă până când, în cazul optim, un individ dispune de toate şansele şi toţi ceilalţi sunt dependenţi de el.
In realitatea istorică desigur că nu este întotdeauna vorba de indivizi care ajung să fie implicaţi în acest mecanism de interdependenţe, ci adeseori de întregi grupuri sociale de exemplu, de teritorii sau de state. Cursul evenimentelor este în realitate cu mult mai complicat decât cel trasat în schema noastră, prezentând în plus o serie de variaţii. De exemplu, se întâmplă adesea să concureze o serie de formaţiuni mai slabe, în aşa fel încât un individ care a acumulat prea multe şanse şi a devenit prea puternic să fie înfrânt de cei aliaţi. Dacă aceştia reuşesc, îşi însuşesc şansele celui înfrânt sau o parte dintre ele, încât lupta pentru şanse şi pentru supremaţie va continua. Efectul, şi anume deplasarea raporturilor de putere, este întotdeauna acelaşi. Iar pe această cale, sistemul manifestă tendinţa ca printr-o serie de lupte de eliminare să determine mai devreme sau mai târziu ca un număr tot mai mic de oameni să deţină un număr tot mai mare de şanse.
Cursul şi ritmul acestei deplasări de echilibru în defavoarea celor mulţi şi în favoarea unui număr tot mai mic este în mare măsură dependent de raportul în care se află cererea şi oferta de şanse. Presupunând faptul că numărul solicitanţilor şi numărul de şanse se menţine constant în ansamblu pe parcursul mişcării, cererea cu privire la şanse-va spori o dată cu deplasarea echilibrului; numărul celor dependenţi, gradul de dependenţă va creşte, iar tipul acesteia se va

modifica. Dacă locul funcţiilor sociale relativ independente este tot mai des luat în societate de unele de dependenţă - de exemplu, în locul cavalerilor liberi apărând cavalerii curteni şi în cele din urmă curtenii, sau în locul negustorilor relativ independenţi negustorii dependenţi şi funcţionarii -, atunci se transformă în mod necesar şi modelarea reacţiilor emoţionale, structura reacţiilor instinctuale şi a raţiunii, pe scurt întreaga structură sociogenă de personalitate şi atitudinile sociale ale oamenilor. Fenomenul se petrece nu mai puţin în cazul celor care se apropie de o poziţie monopolistă decât în cazul celor pentru care anumite şanse şi posibilitatea de a se lansa într-o concurenţă liberă în vederea deţinerii acestora s-au închis şi care, în mod corespunzător, se află în stare de dependenţă directă sau indirectă.
3. Acest proces nu trebuie în nici un caz înţeles ca şi cum în desfăşurarea sa ar exista tot mai puţini indivizi „liberi" şi tot mai mulţi indivizi „dependenţi", chiar dacă în anumite faze se prezintă întocmai. Dacă luăm în consideraţie mişcarea în ansamblu, recunoaştem fără dificultate - cel puţin în orice societate evoluată, cu funcţii clar diferenţiate - că dependenţa suferă o transformare calitativă particulară într-o anumită fază a procesului. Cu cât mai mulţi oameni ajung în raport de dependenţă datorită interacţiunii cu mecanismul

monopolist, cu atât mai mare devine puterea socială, şi anume nu a indivizilor dependenţi, ci a celor dependenţi colectiv, în raport cu puţinii deţinători sau cu unicul deţinător al monopolului. Faptul nu se petrece doar datorită numărului mic al celor care se apropie de poziţia monopolistă, ci din cauza propriei lor dependenţe de tot mai multe persoane aflate la rândul lor în raport de dependenţă faţă de el însuşi, în vederea menţinerii şi administrării potenţialelor de putere monopolizate. Orice fel de acumulare în mâinile unui singur individ, indiferent dacă este vorba de pământ, de soldaţi sau de capital, devine din ce în ce mai puţin controlabilă de către acesta, şi tocmai datorită monopolului se acutizează dependenţa sa de alţii, devenind el însuşi dependent de reţeaua celor dependenţi. Este vorba de transformări ale puterii şi relaţiilor de dependenţă care necesită adeseori secole pentru a deveni evidente, alte secole pentru a-şi găsi expresia specifică în cadrul unor instituţii consacrate. Anumite legităţi structurale ale societăţii au capacitatea de a obstrucţiona desfăşurarea acestui proces, mecanismul şi tendinţa sa fiind însă, în orice caz, evidente. în măsura în care se generalizează şansele monopoliste şi se amplifică diviziunea muncii în cadrul reţelei sociale formate din funcţionarii ce administrează monopolul, cu cât este mai mare numărul de oameni de a căror muncă şi de funcţiile cărora depinde oricum existenţa monopolului, domeniul deţinătorului monopolului îşi va afirma cu atât mai puternic propria sa pondere şi legitate. Deţinătorul monopolului poate să recunoască acest fapt şi să-şi impună acele limitări ce devin necesare datorită funcţiei sale de dominare a unei structuri atât de puternice; el se

poate însă complace în situaţia respectivă, dând frâu liber înclinaţiilor personale şi reacţiilor emoţionale. Atunci, mai devreme sau mai târziu, complicatul aparat social la care s-au adăugat şansele acumulate privat va ajunge să se vicieze şi va manifesta opoziţia pe care o generează propria sa legitate. Cu alte cuvinte, cu cât mai cuprinzătoare devine o poziţie monopolistă şi cu cât mai evoluată este diviziunea muncii, cu atât mai cert se manifestă tendinţa către un punct în care deţinătorul sau deţinătorii monopolului devin funcţionari centrali ai unui aparat bine diferenţiat pe funcţii, eventual mai puternici decât alţi funcţionari, dar cu nimic mai puţin dependenţi şi constrânşi decât aceia. Această transformare ar putea să se petreacă aproape pe neobservate, cu paşi mărunţi, prin lupte sau prin faptul că grupări întregi de persoane dependente îşi afirmă prin forţă puterea lor socială faţă de puţinii deţinători ai monopolului. In orice caz, şansele acumulate de-a lungul a numeroase lupte de eliminare sau supremaţia dobândită prin iniţiativă privată tind ca de la un punct optim al dimensiunii acestei posesiuni să treacă din mâinile deţinătorilor monopolului integral în mâinile celor dependenţi, iniţial în posesia anumitor grupări dependente, de exemplu sub controlul administraţiei monopolului de până atunci. Monopolul privat al indivizilor se socializează; devine un monopol al unor întregi straturi sociale, un monopol public, un organ central al statului.

Dezvoltarea a ceea ce azi denumim „buget de stat" ilustrează acest proces. Bugetul de stat se dezvoltă din „bugetul privat" al casei senioriale feudale domnitoare. Mai exact: iniţial nu exista o delimitare între ceea ce ulterior va fi definit ca venituri şi cheltuieli „publice" şi „private". Veniturile domnitorilor centrali provin în esenţă de pe urma posesiunilor domeniale şi gospodăreşti proprii; din aceste venituri sunt alocate în exact acelaşi mod cheltuielile pentru întreţinerea curţii, vânătoare, îmbrăcăminte sau cadouri ale domnitorului, precum şi pentru relativ redusa administraţie, pentru trupele de mercenari, în măsura în care acestea există, sau eventual pentru construirea unor cetăţi. Apoi, în mâna unei case domnitoare se adună tot mai mult pământ; administrarea veniturilor şi a cheltuielilor, administrarea şi apărarea unei mari posesiuni scapă din ce în ce mai mult de sub controlul unui individ. Dar chiar şi atunci când posesiunea nemijlocită a casei domnitoare, moşia domenială, a încetat de mult timp să fie cea mai importantă sursă de venit, când o dată cu comercializarea tot mai pronunţată a societăţii în „vistieriile" domnitorului central se adună dările în bani din întreaga ţară şi când monopolul asupra pământului, monopolul de putere, a devenit totodată un monopol al taxelor în bani sau al impozitelor, chiar şi atunci domnitorul central dispune deocamdată de acestea ca de un venit personal al casei sale. în acea fază poate să decidă în continuare cât din aceste venituri va fi alocat pentru construirea de castele, pentru cadouri, pentru bucătărie şi

pentru

întreaga gospodărire a curţii, şi cât va fi alocat întreţinerii trupelor şi administraţiei domneşti. împărţirea veniturilor rezultate din resursele monopolizate ţine de prerogativele sale. Dacă privim faptele îndeaproape, putem recunoaşte că libertatea de decizie a posesorului monopolist este din ce în ce mai limitată datorită complexităţii acestei reţele uriaşe de oameni pe care o implică posesiunile sale. Dependenţa sa de un personal administrativ şi influenţa acestuia cresc; cheltuielile fixe ale aparatului monopolist cresc constant; iar la sfârşitul perioadei de dezvoltare, domnitorul absolutist, cu puterea sa de decizie în aparenţă nelimitată, se situează deja într-o foarte mare măsură sub presiunea şi legitatea societăţii asupra căreia domneşte, aflându-se în dependenţă funcţională faţă de aceasta. Absolutismul nu este pur şi simplu o consecinţă a controlului său monopolist asupra şanselor, ci funcţia unei particularităţi de structurare a societăţii din acea fază, pe care o vom trata în continuare. Dar, în orice caz, nici în alcătuirea bugetului absolutismului francez nu se face încă distincţia între cheltuielile „private" şi cele „publice" ale regelui. Este relativ cunoscut felul cum în cele din urmă socializarea monopolului domnitorului este exprimată prin buget. Deţinătorului puterii centrale, oricare ar fi titlul pe care îl poartă, îi este alocată prin buget o anumită sumă, ca oricărui alt funcţionar. Din aceasta domnitorul central, regele sau preşedintele acoperă cheltuielile gospodăriei sau curţii sale; cheltuielile necesare pentru organizarea administrării ţării sunt strict delimitate de cheltuielile pe care persoanele individuale le fac în scopuri proprii. Monopolul privat al puterii aflate la domnie a devenit un monopol public al aceleiaşi puteri, chiar dacă un singur individ îl deţine, în calitate de funcţionar al societăţii.
Aceeaşi situaţie rezultă atunci când urmărim formarea aparatului de dominaţie în ansamblu. Acesta se dezvoltă din ceea ce am putea numi administraţia „privată" a domeniului şi a curţii unor regi sau principi. Practic, toate organele aparatului de dominaţie statală se creează de pe urma diferenţierii funcţiilor din gospodăria princiară, uneori prin asimilarea unor organe ale administraţiei locale autonome. Când în sfârşit aparatul de dominaţie a devenit de stat sau public, atunci bugetul domnitorilor absolutişti constituie în cel mai bun caz un element printre altele, iar în cele din urmă şi mai puţin decât atât. Acesta este unul dintre cele mai marcante exemple pentru modul în care proprietatea privată se transformă într-o funcţie publică, iar monopolul individului - dobândit ca urmare a unei serii de lupte concurenţiale sau de eliminare, în care au fost repurtate succese, prin acumularea de şanse de-a lungul a mai multe generaţii - se socializează în cele din urmă. Am devia de la subiect dacă am demonstra în amănunt ce înseamnă în realitate faptul că acest control oarecum „privat" al individului

asupra resurselor monopolizate devine o putere „publică", „statală" sau „socială". Toţi aceşti termeni nu dobândesc un sens deplin decât în momentul când sunt raportaţi la societăţi în care diviziunea funcţiilor este foarte amplă; abia în cadrul unor asemenea formaţii activitatea şi funcţia fiecărui individ este dependentă direct sau indirect de cele specifice unui mare număr de indivizi şi abia atunci ponderea numeroaselor acţiuni şi interese interrelaţionate este atât de mare încât nici cei puţini, care dispun monopolist de şanse imense, nu se mai pot sustrage presiunii şi forţei acestora.
Procesele sociale care implică mecanismul monopolist se regăsesc în numeroase societăţi, inclusiv în cea care deţine o diviziune redusă a funcţiilor şi un grad redus de integrare. In cadrul acestora fiecare monopol are tendinţa, începând de la un anumit grad de acumulare, să se sustragă controlului exercitat de către un individ şi să treacă sub controlul unor grupări sociale integrale, iniţial adesea la discreţia foştilor funcţionari ai puterii, primii dintre slujitorii deţinătorului monopolului. Procesul de feudalizare se constituie ca un exemplu în acest sens. Am demonstrat mai sus felul cum, pe parcursul acestui proces, seniorul monopolist pierde controlul asupra unei posesiuni funciare relativ mari şi mijloacele militare de putere, acestea trecând în etape succesive sub controlul foştilor funcţionari sau în cel al moştenitorilor, apoi sub controlul întregului strat de războinici, diferenţiat ierarhic. în societăţile caracterizate de interdependenţe reduse ale funcţiilor

sociale, acest impuls în direcţia socializării duce în mod necesar fie la un anumit tip de „anarhie", la un declin mai mult sau mai puţin total al monopolului, fie la însuşirea acestuia de către o oligarhie care înlocuieşte individul. Mai târziu, asemenea deplasări în favoarea celor mulţi vor avea ca efect nu dispersarea şanselor de monopol în favoarea celor mulţi, ci doar trecerea lor sub controlul altcuiva. Abia o dată cu amplificarea interdependenţelor sociale a tuturor funcţiilor devine posibil ca monopolurile, fără să fie desfiinţate, să fie sustrase integral controlului discreţionar al celor puţini. Oriunde această diviziune a funcţiilor este puternică şi se află în creştere, minoritatea, care emite în valuri succesive doar pentru sine pretenţia de a deţine şansele monopoliste, prin dependenţa sa de serviciile prestate de toţi ceilalţi şi astfel prin dependenţa sa funcţională de aceştia, ajunge mai devreme sau mai târziu în dificultate şi este dezavantajată faţă de majoritate. Reţeaua umană, tot mai bine diversificată ca funcţii, are, în ansamblu, legile sale proprii, care se opun din ce în ce mai mult oricărei monopolizări private a şanselor. Tendinţa monopolurilor, a monopolului de putere şi a celui fiscal, de a se transforma din monopoluri „private" în monopoluri „publice" sau „statale", nu reprezintă altceva decât o funcţie a interdependenţelor sociale. O reţea umană caracterizată de o puternică diviziune a funcţiilor, aflată în creştere, tinde pur şi simplu, prin propria sa forţă colectivă,

către o stare de echilibru, în care distribuţia avantajelor şi beneficiilor de pe urma şanselor de monopol devine imposibilă în favoarea unei minorităţi. Dacă astăzi ni se pare firesc faptul că anumite monopoluri, îndeosebi monopolurile cheie ale puterii sunt „de stat" sau „publice", deşi în trecut nu au fost nicidecum astfel, avem de a face cu un pas parcurs în direcţia respectivă. Este perfect posibil ca pe parcursul unui asemenea proces, datorită condiţiilor specifice ale unei societăţi, să intervină tot mai des anumite obstrucţii; un exemplu de asemenea obstacole a fost prezentat anterior pe baza cursului evolutiv al vechiului Imperiu Roman de Naţiune Germană. Ori de câte ori o reţea socială depăşeşte o anumită mărime optimă pentru formarea monopolului respectiv, vor apărea fenomene asemănătoare. Dar tendinţa unei reţele umane în direcţia unei structuri foarte precise, în cadrul căreia monopolurile sunt administrate în avantajul şi în sensul întregii configuraţii umane, rămâne perceptibilă, oricare ar fi factorii ce intervin de fiecare dată ca mecanisme contrare şi care ar dori să oprească procesul sub forma unei situaţii conflictuale recurente. Procesul formării monopolului are deci, în termeni generali, o structură cât se poate de clară. Lupta concurenţială liberă are în cadrul acestui proces o poziţie precis definibilă şi o funcţie benefică: este o luptă şi o concurenţă a celor relativ mulţi pentru deţinerea resurselor la care nu există încă monopolul unui individ sau al unei minorităţi. Fiecare formare socială de monopol este precedată de o luptă liberă de eliminare; fiecare luptă liberă de eliminare socială sau fiecare luptă concurenţială tinde spre formarea monopolului. Comparativ cu această fază a concurenţei libere, formarea monopolului înseamnă pe de o parte obturarea accesului direct la diverse şanse pentru tot mai mulţi oameni; pe de altă parte, înseamnă centralizarea progresivă a controlului asupra acestor resurse. Prin centralizare sunt blocate şansele de participare nemijlocită la luptă a celor mulţi; în cazul optim, acestea ajung la dispoziţia unei unităţi sociale individuale. Dar monopolistul nu este nicicând în situaţia de a uza de unul singur de beneficiile monopolului pe care îl deţine, îndeosebi în cadrul unei societăţi în care diviziunea funcţiilor este foarte marcată. Iniţial se prea poate, atunci când deţine puterea socială, să reclame pentru sine o parte covârşitoare a beneficiilor rezultate de pe urma monopolului şi să răsplătească serviciile, atribuind subzistenţei un minim necesar. în orice caz, el este nevoit, tocmai pentru că este dependent de serviciile şi de funcţiile celorlalţi, să aloce în folosul altora o mare parte din şansele de care dispune, şi anume o parte cu atât mai mare cu cât devine mai mare posesiunea acumulată, de asemenea cu atât mai mare cu cât creşte dependenţa sa de alţii, implicit forţa socială a acestora. în jurul repartizării şanselor izbucneşte din nou lupta concurenţială între cei dependenţi de aceste şanse. Dar în timp ce în fazele premergătoare lupta concurenţială

era „liberă", nedepinzând de altceva decât de cine s-a dovedit la un moment dat mai puternic, respectiv mai slab, acum aceasta depinde de funcţia sau scopul în care deţinătorul monopolului are nevoie de individ pentru a asigura administraţia domeniului său. în locul luptei concu-renţiale libere a apărut o luptă concurenţială controlată, sau în orice caz controlabilă de pe o poziţie centrală; iar calităţile necesare pentru a reuşi în această luptă concurenţială a dependenţelor, selecţia pe care o operează, tipurile umane pe care le produce sunt cât se poate de deosebite de cele ale fazei premergătoare a luptei concurenţiale libere.
Deosebirea dintre situaţia nobilimii feudale libere şi cea a nobilimii de curte constituie un exemplu în acest sens. în primul caz, puterea socială a fiecărei case, funcţia capacităţii sale economice şi militare, precum şi a forţei fizice şi a îndemânării individului determină împărţirea şanselor, iar aplicarea directă a forţei este un mijloc indispensabil în cadrul concurenţei libere. în cel de-al doilea caz, repartizarea resurselor este în ultimă instanţă determinată de cel a cărui casă sau ai cărui predecesori au învins în lupta pentru putere şi care deţine astfel monopolul puterii. Graţie acestui monopol, utilizarea directă a forţei este în linii mari exclusă din lupta concurenţială a nobilimii pentru şansele pe care le împarte principele. Mijloacele concurenţei s-au rafinat, s-au sublimat; reticenţa în manifestările emoţionale, care îi este impusă individului de dependenţa sa faţă de domnitorul monopolist, a crescut. Iar indivizii oscilează de acum între rezistenţa faţă de constrângerile cărora le sunt subordonaţi, sentimentele de ură faţă de starea lor de dependenţă, nostalgia după libertatea rivalităţii cavalereşti, pe de o parte, şi mândria pe care o nutresc faţă de autocontrolul educat sau bucuria noilor posibilităţi de plăcere care li se deschid, pe de altă parte; pe scurt, este un pas înainte în procesul de civilizare.
Următorul pas este apoi preluarea de către burghezie a monopolului militar, poliţienesc şi fiscal, împreună cu toate celelalte monopoluri de dominaţie aferente. în aceste vremuri burghezia reprezintă o clasă care dispune în totalitate de şanse economice, sub forma monopolului neorganizat. Dar şansele sunt încă atât de omogen repartizate între membrii săi, încât relativ mulţi pot să concureze liber între ei. Obiectivul luptei purtate de această clasă împotriva principilor şi din care iese învingătoare nu este distrugerea monopolului de dominaţie. Burghezia nu urmăreşte ca monopoluri fiscale, militare şi poliţieneşti să fie realocate membrilor săi; reprezentanţii săi nu doresc să devină latifundiari care să dispună fiecare pentru sine de o putere militară proprie şi de venituri proprii rezultate din dări. Existenţa unui monopol al colectării de impozite şi al aplicării forţei militare şi poliţieneşti este baza propriei lor existenţe sociale; este premisa pentru limitarea la mijloacele economice nonviolente a luptei concurenţiale libere, pe care o dau unii împotriva celorlalţi, pentru a obţine anumite şanse economice.

Ceea ce urmăresc aceştia în cadrul luptei în vederea deţinerii monopolului de dominaţie şi ceea ce dobândesc în cele din urmă, după cum am mai spus, nu este împărţirea monopolurilor existente, ci o altă împărţire a obligaţiilor şi a beneficiilor. Faptul că dispunerea de monopoluri nu mai depinde acum de un principe absolutist ci de o clasă întreagă reprezintă un pas în direcţia pe care tocmai am descris-o; este un pas făcut pe calea ca şansele implicate de monopol să fie împărţite tot mai puţin discreţionar după voinţa unei persoane şi în interesul personal al unor indivizi, cât mai degrabă după un plan impersonal, precis, în interesul a numeroşi asociaţi aflaţi în interdependenţă şi, în ultimă instanţă, în interesul unei întregi configuraţii umane interdependente.
Cu alte cuvinte, prin centralizare, prin monopolizare, şansele care au trebuit anterior să fie dobândite prin luptă, prin forţă militară sau economică, luate de la nişte indivizi, sunt acum subordonabile unei planificări. De la un anumit punct al dezvoltării încolo, lupta pentru monopoluri nu se mai îndreaptă către distrugerea acestora, ci se dă pentru a deţine puterea de control asupra beneficiilor, pentru a deţine puterea de decizie în conformitate cu care sunt structurate şi trebuie să fie repartizate ca sarcini şi beneficii, pe scurt, în vederea realizării unui algoritm de distribuţie. Distribuţia însăşi, sarcina domnitorului monopolist şi a administraţiei monopoliste se transformă în cadrul luptei dintr-o funcţie relativ privată într-o funcţie publică; dependenţa de toate celelalte funcţii ale reţelei umane interdependente iese din ce în ce mai mult în evidenţă şi din punct de vedere organizatoric.

Funcţionarii centrali sunt în ansamblul reţelei persoane dependente, ca toate celelalte. Se formează instituţii stabile în vederea controlului lor, alcătuite de un segment mai mare sau mai mic, format din toţi cei ce depind de aparatul monopolist; iar controlul asupra monopolului, ocuparea poziţiilor sale cheie nu se mai decide doar printr-o luptă concurenţială unică, non-monopolistă şi „liberă", ci prin lupte recurente de eliminare, fără utilizarea forţei armelor, reglementate de aparatul monopolist, şi prin lupte concurenţiale, „determinate" monopolist. Se formează, cu alte cuvinte, ceea ce obişnuim să numim un „regim democratic". Acest tip de regim nu este - aşa cum adesea ne apare azi din simpla observare a unor procese monopoliste din vremea noastră - de-a dreptul incompatibil cu existenţa monopolurilor şi nici dependent de existenţa unui spaţiu de joc cu concurenţe libere în cel mai înalt grad, ci presupune existenţa monopolurilor supraorga-nizate, chiar dacă, desigur, nu poate apărea şi nu se poate menţine decât în anumite condiţii într-o structură socială specifică, într-o fază extrem de avansată a formării monopolului.
Prin urmare, se pot distinge două mari faze în dinamica unui mecanism monopolist, în măsura în care experienţa proprie ne permite să discernem faptele. In primul rând, faza concurenţei libere sau a

luptelor de eliminare, cu tendinţa de acumulare a resurselor la dispoziţia a tot mai puţini şi în cele din urmă a unui singur individ, faza formării monopolului; în al doilea rând, faza în care puterea de control asupra resurselor centralizate şi monopolizate manifestă tendinţa de a trece din mâna unui individ în mâna unui număr tot mai mare de indivizi, ca în cele din urmă să devină o funcţie a reţelei umane interdependente în ansamblu, deci faza în care monopolul relativ „privat" devine un monopol relativ „public".
Nici în societăţile cu o diviziune a funcţiilor relativ redusă nu lipsesc semne ale celei de-a doua faze. Pentru reliefarea lor deplină însă, este în mod evident necesar ca în societate să existe o diviziune a muncii foarte ramificată şi în continuă creştere.
Mişcarea de ansamblu poate fi sintetizată într-o formulă cât se poate de simplă. Porneşte de la situaţia în care o întreagă clasă dispune de şanse de monopol neorganizate şi în care, în mod corespunzător, repartizarea şanselor de monopol se decide în rândul membrilor săi, în esenţă prin competiţie liberă şi deschisă; tinde la situaţia în care controlul unei clase asupra şanselor de monopol - precum şi controlul tuturor acelora care depind de aceste şanse ca unitate interdependentă - este organizat centralizat şi asigurat prin instituţiile de control şi în care repartizarea beneficiilor monopoliste se face în conformitate cu un plan. In nici un caz planul nu se orientează după interesele unor indivizi, ci după circuitul proceselor care asigură însăşi diviziunea muncii, după interacţiunea optimă a oamenilor dependenţi unii de alţii prin diviziunea muncii.
Atât despre mecanismul concurenţial şi de formare a monopolului în general. Această schemă generală dobândeşte un sens deplin abia în dependenţă cu faptele concrete; faţă de acestea trebuie să se confirme.
De obicei, când vorbim astăzi despre „concurenţa liberă" şi despre „formarea monopolurilor", ne orientăm după faptele din prezent; în primul rând, ne gândim la „concurenţa liberă", în vederea unor avantaje „economice", luptă dusă de oamenii sau de grupările umane în cadrul anumitor reguli de joc, cu mijloacele puterii economice şi pe parcursul cărora unii îşi măresc treptat controlul asupra şanselor economice prin distrugerea, subordonarea sau îngrădirea existenţei economice a altora.
Dar luptele concurenţiale economice din zilele noastre nu conduc doar sub ochii noştri la continua îngustare a cercului concurenţilor reali „independenţi faţă de monopol" şi la treptata formare a unor structuri monopoliste. După cum am arătat în câteva ocazii, premisa efectivă este chiar existenţa stabilă a anumitor formaţiuni monopoliste mult evoluate. Fără organizarea monopolistă a actului de forţă fizică şi a impozitelor, iniţial cu o rază de acţiune limitată la nivel naţional, nu ar fi posibilă delimitarea luptei pentru avantaje „economice" la exercitarea puterii „economice" şi la menţinerea regulilor

fundamentale în interiorul statelor individuale pe perioade îndelungate de timp. Cu alte

cuvinte, luptele economice şi formarea monopolurilor din vremurile moderne ocupă o poziţie particulară în cadrul unui context istoric mai cuprinzător. Abia în raport cu acest context mai amplu, observaţiile noastre generale cu privire la mecanismul concu-renţial şi monopolist dobândesc un sens deplin. Abia când avem în vedere procesul de formare a instituţiilor monopoliste „de stat" mai stabile, care, într-o anumită fază de expansiune şi de diferenţiere extremă, fac accesibilă o anumită „sferă economică" unor formaţiuni private monopoliste, în vederea concurenţei individuale neobstruc-ţionate şi a formării private a unor monopoluri mai noi, abia atunci apar sub ochii observatorului cu claritate faptele istorice individuale, interacţiunea mecanismelor sociale, ordinea, structura şi legitatea unor asemenea structuri de monopol.
Cum s-a ajuns la formarea organizaţiilor monopoliste „de stat"? Care sunt luptele concurenţiale care le-au determinat?
Ar trebui să fie suficient aici să urmărim în continuare procesele din istoria acelei ţări în care s-au derulat cel mai liniar şi care a devenit astfel pe o lungă perioadă de timp puterea predominantă în Europa, servind drept model, adică din istoria Franţei. Nu ne este permis să precupeţim nici un efort pentru a ne adânci într-o serie de amănunte. în caz contrar, nu am putea să ne îmbogăţim experienţa cu schema generală a acelor procese, fără de care ar părea goală, lipsită de sens, cum bogăţia de experienţă pare haotică pentru conştiinţa celor ce nu-i percep structurile şi ordinea.

IV. Luptele concurenţiale timpurii în cadrul regatului

1. In cadrul teritoriilor formate după Imperiul Franc de Apus, în conformitate cu legitatea mecanismului monopolist, exista un grad foarte înalt de probabilitate ca mai devreme sau mai târziu una dintre casele de războinici aflate în rivalitate să câştige preponderenţa şi în cele din urmă poziţia monopolistă; în felul acesta, numeroasele domenii teritoriale mai mici aveau să fie unificate, formând o unitate administrativă mai mare.
Faptul că această casă anume, cea a Capetingilor, s-a ridicat victorioasă după un lung şir de lupte de eliminare şi a devenit astfel executorul mecanismului monopolist, părea iniţial mult mai puţin probabil şi mai puţin cert, deşi poate fi uşor determinată o serie de factori care au favorizat ascensiunea sa, spre deosebire de casele cu care s-a aflat în concurenţă. Putem spune că abia în decursul Războiului de o sută de ani s-a decis definitiv dacă urmaşii Capetingilor sau cei ai unei alte case aveau să formeze monopolul, devenind domnitorii centrali ai statului în formare.

Nu este lipsit de importanţă să avem în vedere diferenţa dintre cele două chestiuni, problema generală a formării monopolului şi a statelor şi problema particulară de ce tocmai *această* casă de războinici a cucerit şi menţinut hegemonia. In cele ce urmează vom discuta mai degrabă prima dintre probleme.
Primele manifestări ale formării monopolului după puternica nivelare a raporturilor de proprietate, care continuă până în secolul al X-lea şi chiar până în al Xl-lea, au fost schiţate anterior. Este perioada formării monopolului în cadrul unui teritoriu. în interiorul micilor ţinuturi se dau primele lupte de eliminare, şi anume, iniţial, în cadrul acestora echilibrul se deplasează în favoarea celor puţini, în cele din urmă în favoarea unui singur concurent. O casă - de fiecare dată o anumită casă, o familie reprezintă unitatea socială care se impune, şi nu un individ - dobândeşte prin luptă atât pământ, încât ceilalţi nu se mai pot măsura cu ea din punct de vedere al puterii militare şi economice. Atât timp cât posibilităţile de a rivaliza cu aceasta continuă să existe, raportul feudal dintre senior şi vasali continuă să fie un raport mai mult sau mai puţin teoretic. O dată cu deplasarea puterii sociale, acest fenomen dobândeşte o nouă realitate. Se creează noi relaţii de dependenţă a numeroase familii de războinici faţă de una singură, care de acum a devenit *de facto* cea mai puternică din teritoriu, chiar dacă în condiţiile absenţei unui aparat central consolidat nu are nici continuitatea, nici forţa pe care le va dobândi în cadrul regimului absolutist.
Este caracteristic pentru rigoarea cu care acţionează acest mecanism monopolist faptul că procese asemănătoare se desfăşoară aproximativ în aceeaşi perioadă de timp practic în toate teritoriile din ţinuturile Imperiului Franc de Apus. Ludovic VI, duce de Francia şi, după titulatură, rege al întregului teritoriu, este, după cum am mai spus, doar un

reprezentant al acestei faze de formare a monopolului.
2. Dacă studiem harta Franţei din anul 1032, ne formăm o impresie clară a fragmentării politice a teritoriului într-o serie de seniorii teritoriale mai mici[83]. Ceea ce rezultă de aici cu siguranţă nu este încă acea Franţă pe care o cunoaştem. Această Franţă în devenire, succesoare a Imperiului Franc de Apus, este delimitată la sud-est de Rhone. Arles şi Lyon se află în afara acestui teritoriu, şi anume în regatul Burgundia; tot în afară se situează la nord ţinutul actualului Toul, Bar le Duc şi Verdun, care, ca şi ţinutul din jurul oraşului Aachen, cel din jurul oraşului Antwerpen, apoi, mai la nord, cel al Olandei aparţin regatului Lotharingia. Graniţele tradiţionale de est şi de nord ale teritoriului format în vechiul ţinut carolingian de apus traversează ţinutul Franţei de azi. Dar nici această graniţă nominală a regatului capeţian, nici graniţa unităţilor politice mai mici din cadrul lui nu au nici pe departe funcţia sau stabilitatea graniţelor statale de azi. Formele geografice, văile râurilor şi munţii, împreună cu deosebirile

lingvistice şi tradiţiile locale conferă graniţelor o anumită stabilitate. Dar cum fiecare ţinut, mic sau mare, se află în posesia unei familii de războinici, ceea ce determină în primul rând componenţa unităţii senioriale sunt victoriile şi înfrângerile, căsătoriile şi achiziţiile sau vânzările întreprinse de aceste familii. Iar schimbările înregistrate de puterea de dominaţie asupra unui anumit teritoriu sunt relativ mari. Dacă pornim din sud spre nord, vedem mai întâi la nord de comitatul Barcelona, deci la nord de Pirinei, ducatul Gascogne, care se întinde până la ţinutul Bordeaux, apoi comitatul Toulouse; urmează, pentru a nu numi decât unităţile mai mari, ducatul Guyenne, deci Aquitania, apoi comitatul de Anjou, locul de obârşie al celei de-a doua case regale franco-engleze, comitatele Mâine şi Blois, ducatul Normandiei, ţinutul originar al primei case regale franco-engleze, comitatele Troyes, Vermandois şi Flandra, şi, în cele din urmă, situat între ţinuturile de dominaţie normandă, comitatele Blois, Troyes şi altele,' micul ţinut al Capetingilor, ducatul Francia. Am subliniat faptul că nici aceste mici ţinuturi senioriale ale Capetingilor, nici alte domenii teritoriale nu reprezintă o unitate deplină în sensul militar sau geopolitic al termenului. Senioria este compusă din două sau trei ţinuturi alăturate, şi anume île-de-France, Berry şi ţinutul Orleans, la care se adaugă câteva posesiuni mai mici, disparate, în sud, în Poitou, şi în cele mai diverse puncte ale Franţei, care au intrat în posesiunea Capetingilor într-un mod sau în altul[84].
3. Pe vremea lui Ludovic VI, în majoritatea acestor teritorii, prin acumularea de proprietăţi funciare, o anumită casă a câştigat predominanţă asupra celorlalte. Conflictele dintre casele princiare şi familiile nobile mai mici din teritoriu izbucnesc periodic, iar tensiunile se fac resimţite timp îndelungat.
Dar şansele de a opune o rezistenţă eficientă sunt reduse pentru casele feudale mai mici. Dependenţa de seniorii feudali sau teritoriali devine pe parcursul secolului al Xl-lea mai evidentă. Poziţia monopolistă a caselor princiare în teritoriul lor este din acest moment doar rareori zdruncinată. Iar ceea ce conferă de acum înainte un caracter tot mai pronunţat acestei societăţi sunt luptele dintre casele princiare, în vederea deţinerii puterii conducătoare într-un ţinut de mari dimensiuni. în aceste lupte oamenii sunt mânaţi de aceeaşi necesitate ca şi în luptele din faza precedentă: când unul dintre vecini devine mai mare şi mai puternic, celălalt vecin ajunge în pericolul de a fi copleşit sau de a fi dependent de acesta; el trebuie să cucerească, pentru a nu fi subjugat. Iar atunci când campaniile de colonizare, războaiele expansioniste purtate în exterior reuşesc să atenueze până la un anumit grad tensiunile din interior, tensiunea internă se amplifică cu atât mai mult cu cât mai reduse sunt şansele de expansiune exterioară. Mecanismul luptei concurenţiale libere se petrece de acum înainte într-un cerc restrâns, şi anume între familiile de războinici care au devenit casele centrale ale unui teritoriu.

4. Incursiunea ducelui normand în Anglia a fost, după cum am mai spus, una dintre campaniile expansioniste caracteristice pentru aceste vremuri, una dintr-un şir mai lung. S-a situat sub semnul nevoii generale de pământ, care menţinea în tensiune populaţia aflată în creştere numerică, îndeosebi războinicii, fie că erau săraci sau bogaţi.

Dar îmbogăţirea ducelui normand, mărirea mijloacelor sale de putere militară şi financiară, a însemnat totodată o lovitură puternică dată echilibrului de până atunci printre seniorii teritoriali ai Franţei. Deplasarea nu a fost resimţită imediat în întreaga sa amploare; căci cuceritorul a avut nevoie de timp pentru a-şi organiza mijloacele de putere ale noii sale stăpâniri, iar atunci când şi acest fapt s-a petrecut, în condiţiile interdependenţei neînsemnate a teritoriilor france de apus a devenit evidentă ameninţarea reprezentată de acest spor de putere în favoarea ducilor normanzi pentru ceilalţi seniori teritoriali, iniţial mai degrabă pentru cei din imediata vecinătate a Normandiei, deci pentru partea de nord a Franţei, mai mult decât pentru partea de sud. A devenit perceptibilă însă, iar casa afectată din plin a fost cea care avea în mod tradiţional pretenţia de putere conducătoare în ţinutul învecinat cu Normandia în est, casa ducilor de Francia, a Capetingilor. Nu este mai puţin probabil ca ameninţarea de către vecinul mai puternic să fi reprezentat pentru Ludovic VI un impuls imens în acea direcţie de care s-a cramponat cu tenacitate şi energie toată viaţa sa, un impuls în sensul consolidării puterii sale conducătoare şi în vederea înfrângerii oricărui posibil rival în teritoriul său.
Faptul că el, deţinătorul titlului regal şi seniorul feudal al ţinutului franc de apus, corespunzător dimensiunii efective a posesiunilor sale, era mult mai slab decât vasalul şi vecinul său, care în calitate de domnitor al Angliei purta la rândul său o coroană regală, se dovedeşte în fiece dispută dintre ei.
Wilhelm Cuceritorul, datorită faptului că reuşise să cucerească această ţară insulară ca teritoriu nou, avusese posibilitatea de a crea o organizare de guvernare centralizată relativ puternică pentru vremurile acelea. A împărţit pământul cucerit într-un mod care urma să împiedice pe cât posibil formarea unor case la fel de bogate şi la fel de puternice, a unor familii care ar fi putut rivaliza cu a sa. Aparatul administrativ al domnitorului central englez a fost cel mai progresist din epocă; chiar şi pentru colectarea impozitelor exista un serviciu specializat.
Armata cu care Wilhelm Cuceritorul dobândise dominaţia asupra insulei era compusă doar în parte din suita sa feudală, în rest din cavaleri mercenari, care erau îmboldiţi în luptă în egală măsură de nevoia de a obţine pământuri noi. Abia acum, după cucerire, bogăţia domnitorului central normand ajunsese suficient de mare pentru a putea să angajeze războinici mercenari; făcând integral abstracţie de

dimensiunea suitei lor feudale, acest fapt a conferit la rândul său seniorilor insulari o superioritate militară faţă de vecinii continentali.
Ludovic cel Gros de Francia, ca şi predecesorii săi, nu-şi putea permite aceasta. S-a spus despre el că ar fi fost avar şi că ar fi încercat prin toate mijloacele pe care le avea la dispoziţie să aducă bani în vistieria sa. într-adevăr, tocmai în aceste vremuri, ca şi în alte perioade în care banii sunt relativ rari, în care disproporţia dintre rezervă şi necesar este deosebit de acută, devine perceptibil impulsul sau, dacă vrem, lăcomia de bani. Dar Ludovic VI s-a aflat într-adevăr într-o situaţie deosebit de precară faţă de vecinul său, care şi în privinţa mijloacelor băneşti îi era superior. In această privinţă, ca şi în problema organizării domniei, a centralizării şi excluderii posibililor rivali din interior, teritoriul insular s-a constituit ca un exemplu pe care seniorii teritoriali continentali erau obligaţi să îl urmeze, pentru a nu risca să fie eliminaţi din lupta pentru supremaţie.
La începutul secolului al XH-lea, casa Capetingilor este evident mai slabă decât casa rivală, care dispune de pământurile şi de oamenii de peste mare. Ludovic VI este înfrânt în fiecare luptă purtată împotriva rivalului său englez, chiar dacă acesta nu reuşeşte să pătrundă pe teritoriul Franciei. Aceasta este situaţia în care domnitorul Franciei se limitează să-şi lărgească baza puterii sale, a proprietăţii familiale, şi să înfrângă rezistenţa seniorilor feudali mai mici din teritoriul său ori situaţi între teritoriile sale. In acest fel îşi înarmează într-o oarecare măsură casa pentru acea mare luptă concurenţială, care avea să dureze secole, pentru supremaţia în teritoriul rezultat după Imperiul Franc de Apus, în cursul căreia tot mai multe teritorii france de apus concresc, formând un bloc unic de dominaţie, în mâna unei singure familii de războinici. Din acest moment, toate celelalte tensiuni din interiorul teritoriului devin mai mult sau mai puţin concurente în lupta pentru coroana

Franţei, dată între domnitorii din Ile-de-France şi cei de pe insula britanică.
5. Casa care abordează lupta pentru preponderenţă cu casa Capetingilor când dinastia lui Wilhelm Cuceritorul se stinge este cea a Plantageneţilor. Senioria lor de origine este Anjou[85], tot un teritoriu învecinat cu Francia. Aceştia se ridică aproximativ în acelaşi timp ca şi Capetingii şi, în linii mari, în acelaşi mod. în Francia sub Filip I şi în învecinatul Anjou sub Foulque puterea efectivă a conţilor, în raport cu cea a vasalilor lor, devenise cu totul neînsemnată. Precum fiul lui Filip, Ludovic VI cel Gros, tot aşa fiul lui Foulque, Foulque cel Tânăr, şi fiul acestuia, Geoffroy Plantagenet, îi învinge treptat în luptă pe seniorii feudali mici şi mijlocii din teritoriul lor, creând astfel bazele expansiunilor ulterioare.
In Anglia, iniţial se înregistrează procesul invers, care prezintă mecanismele societăţii războinice sub celălalt aspect. Când moare Henric I, nepot al lui Wilhelm Cuceritorul, fără a avea urmaşi pe linie

bărbătească, Etienne de Blois, fiul uneia dintre fiicele lui Wilhelm, emite pretenţii la tronul Angliei. Acesta dobândeşte recunoaşterea seniorilor feudali laici şi a bisericii; dar el însuşi nu este mai mult decât un senior feudal normand mijlociu; posesiunile personale, puterea domenială a casei sale, de care depinde, sunt limitate. în acest fel este relativ lipsit de putere faţă de ceilalţi războinici şi chiar faţă de clerul din teritoriul său. O dată cu urcarea sa pe tron, pe insulă începe de îndată o dezintegrare a puterii de dominaţie. Seniorii feudali construiesc cetăţi peste cetăţi, bat monedă proprie, încasează impozitele din teritoriile lor, pe scurt, îşi adjudecă toate mijloacele de putere pentru ei înşişi, care anterior, corespunzător situării sociale superioare a acestora, reprezentau un monopol al seniorilor normanzi centrali. în plus, Etienne de Blois comite o serie întreagă de stângăcii, care îl îndepărtează îndeosebi de biserică, pe care un domnitor mai puternic decât el însuşi şi le-ar fi putut eventual permite, dar nu un bărbat dependent de ajutorul celorlalţi. Faptul în sine serveşte rivalilor săi.
Rivalii sunt conţii de Anjou. Geoffroy Plantagenet se căsătoreşte cu fiica ultimului rege anglo-normand. Deţine forţa necesară pentru a-şi susţine pretenţia emisă pe baza căsătoriei. încetul cu încetul câştigă teren în Normandia. Fiul său, Henric Plantagenetul, ajunge să unifice Mâine, Anjou, Touraine şi Normandia sub domnia sa. Spri-jinindu-se pe această putere, reuşeşte să recucerească ţinutul englez stăpânit de bunicul său, aşa cum fusese cucerit la vremea respectivă de ducele normand. în 1153 trece Canalul Mânecii, în 1154, la vârsta de 22 de ani, devine rege, şi anume datorită mijloacelor sale de putere militară şi financiară şi, în egală măsură, datorită energiei şi înzestrării sale personale, un rege care influenţează în mare măsură centralizarea. Cu doi ani înainte ajunsese, prin căsătoria sa cu moştenitoarea Aquitaniei, stăpân asupra acestui teritoriu din sudul Franţei. Unifică acum cu teritoriul englez un ţinut continental faţă de care teritoriul deţinut de casa Capetingilor pare relativ mic. Rămâne complet deschisă chestiunea dacă teritoriile france de apus urmau să fie integrate pornind din île-de-France sau din Anjou. Anglia însăşi este un teritoriu cucerit şi, pentru început, mai degrabă obiect decât subiect al politicii[86]. Putem afirma că ea reprezintă un ţinut semicolonial în uniunea relativ lejeră a teritoriilor france de apus.
Distribuţia puterii aminteşte oarecum în aceste vremuri de ceea ce cunoaştem în prezent din Extremul Orient: teritoriul insular relativ mic şi un teritoriu continental de dominaţie de câteva ori mai mare se află într-o singură mână. De domeniul Plantageneţilor ţine şi întreaga parte de sud a fostului imperiu capeţian. Nu le aparţine însă comitatul Barcelona; seniorii săi principali au devenit regi ai Aragonului în cursul aceleiaşi mişcări expansioniste, precum şi prin căsătorie. Ei se desprind treptat, împreună cu teritoriul lor, la început aproape pe neobservate, din uniunea teritoriilor france de apus.

De asemenea, nu aparţine teritoriului anglo-angevin în sud - în afara unei mici seniorii ecleziastice - nici comitatul Toulouse; iar stăpânii acestuia, la fel ca nişte seniori mai mărunţi la nord de ţinutul Aquitaniei, ca răspuns faţă de supremaţia ameninţătoare a imperiului angevin, încep să încline spre centrul rival de putere, cel al Capetingilor. Legile

echilibrului, care devin predominante în asemenea configuraţii, tind în linii mari să determine conduita umană de fiecare dată în acelaşi fel; în cadrul mai restrâns al confederaţiei teritoriale france de apus abia dacă aceasta este cu ceva deosebită faţă de cea care determină politica statală de exemplu în Europa modernă şi chiar, tangenţial, la nivelul întregului mapamond. Atât timp cât nu s-a format încă o putere conducătoare absolutistă - deci o putere conducătoare care s-a sustras în mod evident interacţiunii concurenţiale a celorlalţi, având astfel o poziţie monopolistă în cadrul sistemului de echilibru -, unităţile de ordin secund tind să formeze un bloc opus acelei entităţi, care, prin unificarea a numeroase teritorii, se află cel mai aproape de poziţia de supremaţie. Formarea unui bloc determină formarea altora: oricât ar dura această oscilaţie, sistemul în ansamblu manifestă tendinţa de a forma prin unificare ţinuturi tot mai mari în jurul unui centru, în vederea concentrării puterii efective de decizie în mâna a tot mai puţine entităţi şi în cele din urmă în subordinea unui singur centru.

Expansiunea ducelui normand a creat un bloc care pentru început a determinat deplasarea echilibrului în nordul Franţei în favoarea sa. Expansiunea casei de Anjou s-a constituit pe această stare de fapte şi a reuşit să meargă cu un pas mai departe; blocul imperiului angevin a relativizat echilibrul în întregul teritoriu franc de apus; el era iniţial foarte slab structurat, aparatul său central de dominaţie aflându-se încă în fază incipientă; mişcarea care determina o casă după cealaltă să se alieze sau să cucerească noi teritorii sub impulsul foamei de „mai mult" pământ s-a manifestat extrem de clar în cadrul acestor formaţiuni. Făcând abstracţie de partea sudică, de dominaţia Plantageneţilor ţine acum o bună parte a Franţei de vest. In mod formal, datorită faptului că poseda ţinutul continental, regele Angliei era vasalul regilor capeţieni. Dar „dreptul" nu are mare valabilitate când nu este dublat de o forţă socială corespunzătoare.

Când, în anul 1177, urmaşul lui Ludovic VI, Ludovic VII de Francia, la acea vreme un bărbat bătrân şi obosit, se întâlneşte cu reprezentantul casei rivale, cu Henric II, tânărul rege al Angliei, îi spune:

„O roi, depuis le commencement de votre regne et avânt, vous m'avez comble d'outrages en foulant aux pieds la fidelite que vous me deviez et l'hommage, que vous m'aviez prete; et de tous ces outrages, le plus grand, le plus manifeste, c'est votre injuste usurpation de l'Auvergne que vous detenez au detriment de la couronne de France. Certes la

vieillesse que me talonne m'ote la force de recouvrer cette terre et d'autres; mais devant Dieu, devant ces barons du royaume et nos fideles, je proteste publiquement pour Ies droits de ma couronne et notamment pour l'Auvergne, le Berry et Châteauroux, Gisors et le Vexin normand, suppliant le Roi des rois, qui m'a donne un heritier, de lui accorder ce qu'il m'a denie[87]."

Vexin - un fel de Alsacie-Lorenă normandă - a reprezentat ţinutul de graniţă disputat între teritoriul de dominaţie al Capetingilor si cel normand al Plantageneţilor. Mai departe, spre sud, graniţa dintre stăpânirea Capetingilor şi cea a casei de Anjou trecea prin teritoriul Berry. Plantageneţii erau în mod evident suficient de puternici pentru a acapara ei înşişi părţi ale domeniului Capetingilor. Lupta pentru preponderenţă între Capetingi şi Plantageneţi era în plină desfăşurare. Iar stăpânul domeniului angevin continua să fie mult superior ducelui de Francia.

Astfel sunt şi pretenţiile pe care seniorul capeţian le adresează rivalilor săi, în esenţă cât se poate de modeste; el doreşte să-i fie înapoiate câteva ţinuturi, pe care le consideră aparţinând domeniului său. Mai mult nici nu-şi poate permite pe moment. Este conştient de strălucirea domniei angevine şi de limitele propriei sale stăpâniri.

„Nous Francais", a afirmat acesta ocazional, comparându-se cu rivalul, „nous n'avons que du pain et du vin, et du contentement."

6. Dar aceste formaţiuni de dominaţie, după cum am mai spus, nu aveau încă o stabilitate foarte mare. Erau în realitate nişte „întreprinderi private", supuse legităţilor sociale ale luptei concurenţiale, dependente totodată de capacitatea personală a proprietarilor, de vârsta acestora, de urmaşii pe care îi aveau şi de alţi factori personali asemănători, erau cu mult mai dependente decât formaţiunile de dominaţie din faza ulterioară, în care nu doar persoana proprietarului, ci şi o anumită diviziune a funcţiilor, o multitudine de interese

organizate şi un aparat stabil de dominaţie vor avea rolul de a menţine unitatea marilor proprietăţi.
In anul 1189, un reprezentant al casei Capetingilor înfruntă din nou un Plantagenet. Aproape toate ţinuturile în jurul cărora există dispute au fost între timp redobândite de dinastia capeţiană. Iar acum Plantagenetul este un om în vârstă; Capeţianul este mai tânăr. Este fiul lui Ludovic VII, Filip II, numit şi August. Vârsta, după cum am mai spus, are o semnificaţie particulară într-o societate în care deţinătorul puterii nu are încă posibilitatea de a delega responsabilitatea de conducător de oşti, în care depinde foarte mult de iniţiativa sa personală şi în care el însuşi, trebuie să participe la luptele ofensive sau defensive. Henric II, el însuşi un domnitor puternic, care ţine încă în mod ferm în mână dominaţia asupra teritoriului său întins, o dată cu înaintarea în vârstă este hărţuit de revolte şi chinuit de ura nutrită

de fiul său cel mare, Richard, supranumit Inimă de Leu, care se aliază ocazional cu rivalii Capetingi în lupta împotriva propriului său tată.
Profitând de slăbiciunea rivalului său, Filip August a reintrat în posesia ţinutului Auvergne şi a acelor porţiuni din Berry, revendicate de tatăf său. La o lună după ce s-au confruntat la Tours, Henric II moare la vârsta de 56 de ani.
în 1193 - Richard Inimă de Leu fiind în captivitate -, Filip intră în posesia mult disputatului ţinut Vexin. Aliatul său este Ioan, fratele cel mic al prizonierului.
Richard moare în 1199. Atât el, cât şi fratele şi urmaşul său Ioan, care la scurt timp după aceea avea să devină Ioan Fără de Ţară, au risipit mult din baza puterii lor, din proprietăţile domeniale ale casei şi din bogăţia tatălui lor. în confruntarea cu Ioan se află ca rival un bărbat care a simţit pe propria sa piele toate umilinţele şi limitările de putere impuse Capetingilor datorită ascensiunii casei anglo-ange-vine, care, îmboldit de asemenea experienţe, îşi canalizează întreaga energie într-o singură direcţie: mai mult pământ, mai multă putere. Mai mult şi tot mai mult. Ca şi primii Plantageneţi, este posedat de această patimă. Când Ioan Fără de Ţară îl întreabă ulterior dacă nu ar putea să răscumpere din teritoriile pierdute în favoarea lui Filip, acesta îi răspunde întrebându-l dacă nu cunoaşte pe cineva care ar vrea să-şi vândă pământurile; el însuşi ar mai cumpăra câte ceva. In aceste vremuri Filip este deja un stăpân foarte puternic asupra unui amplu teritoriu.
încă nu este vorba, după cum vedem, de o luptă între state sau naţiuni. întreaga istorie a formării organizaţiilor ulterioare de monopol, a statelor şi a naţiunilor nu poate fi descifrată atât timp cât nu înţelegem această fază socială premergătoare a „iniţiativei private", cu tot ce are particular. Este vorba de lupta unor case concurente sau rivale care, corespunzător orientării generale a societăţii, iniţial impulsionează în cazul unităţilor mici, apoi din ce în ce mai mari, expansiunea şi aspiraţiile de a deţine *mai multe* posesiuni.
Bătălia de la Bouvines din anul 1214 este decisivă la acel moment. Ioan al Angliei şi aliaţii săi sunt înfrânţi de Filip August. Şi, ca adeseori în societatea războinică feudală, înfrângerea în lupta dată în exterior înseamnă şi slăbiciune în interior. La întoarcerea acasă, Ioan are de înfruntat revolta baronilor aliaţi cu clerul, iar pretenţia acestora se numeşte „Magna Charta". Pe de altă parte, pentru Filip August victoria în lupta din exterior înseamnă totodată o consolidare a puterii în interiorul teritoriului său de dominaţie.
în calitate de moştenitor al tatălui său, Filip August preluase în esenţă mica enclavă a Parisului şi cea din jurul oraşului Orleans, în plus şi părţi din Berry. A mai adăugat Normandia — pentru a nu aminti decât câteva dintre achiziţiile sale mai însemnate -, la acea vreme unul dintre cele mai mari şi mai bogate teritorii ale întregului

imperiu, apoi ţinuturile Anjou, Mâine, Touraine, porţiuni importante din Poitou şi din Saintonge, Artois, Valois, Vermandois, ţinutul Amiens şi o mare parte a ţinutului din jurul oraşului Beauvais. „Stăpânul Parisului şi al Orleansului a devenit cel mai mare senior teritorial din nordul Franţei[88]." Acesta a transformat „casa Capetingilor în una dintre cele mai bogate familii ale Franţei[89]". Domeniul său a dobândit ieşire la mare. în alte teritorii nordice ale Franţei, în Flandra, Champagne, Burgundia şi Bretagne, influenţa sa creşte corespunzător. Chiar şi în sud dispune de un ţinut deloc neglijabil.

Acest teritoriu aflat sub dominaţie capeţiană continuă să fie orice altceva decât un teritoriu integrat. între Anjou şi ţinutul Orleans se află comitatul conţilor de Blois. în sud, zonele de coastă din jurul localităţii Saintes şi mai departe, la est, Auvergne nu sunt unite cu ţinuturile nordice. Dar chiar acestea, vechile domenii familiale, împreună cu Normandia şi cu teritoriile tocmai cucerite la nord de Arras, formează deja un bloc geografic relativ compact.
Filip August nu avea încă în vedere „Franţa", în accepţiunea noastră, iar domeniul său efectiv nu era încă această Franţă. Ceea ce avea în vedere era expansiunea teritorială, militară şi economică a puterii casei sale şi înfrângerea concurenţilor celor mai înverşunaţi şi periculoşi, Plantageneţii. A reuşit sub ambele aspecte. Teritoriul administrat de Capetingi era la moartea lui Filip aproximativ de patru ori mai mare decât la urcarea sa pe tron. în schimb, Plantageneţii, care trăiseră până atunci mai mult pe continent decât pe insulă şi al căror aparat administrativ era alcătuit chiar în Anglia în egală măsură din normanzi şi membri ai altor teritorii continentale ce le aparţineau şi din insulari, nu mai dispuneau acum pe continent decât de o parte a ceea ce fusese pe vremuri Aquitania, ţinutul de la nord de Pirineii centrali şi de vest, iar pe coastă, până la vărsarea râului Gironde, ducatul Guyenne; la acestea se adăugau câteva insule din arhipelagul anglo-normand. Echilibrul se deplasase în defavoarea lor. Puterea lor slăbise; dar graţie dominaţiei lor insulare, nu fusese complet înfrântă. După un timp, echilibrul s-a deplasat şi pe continent iarăşi în favoarea lor. Finalul luptei pentru hegemonie în teritoriile rezultate în urma Imperiului Franc de Apus a continuat mult timp să se menţină nedecis. Se pare că Filip August îi resimţea, după Plantageneţi, pe conţii de Flandra ca pe cei mai importanţi duşmani ai săi, iar faptul că în realitate a existat aici un al doilea centru de putere este dovedit în continuare de întreaga istorie a Franţei. Lui Filip i se atribuie afirmaţia: ori Francia devine flamandă, ori Flandra devine franceză. Cu siguranţă că nu i-a lipsit conştiinţa faptului că în toate aceste lupte ale puţinelor mari case teritoriale era vorba fie de supremaţie, fie de pierderea independenţei. îşi putea imagina în egală măsură Flandra, cât şi Francia, deţinând predominanţa asupra întregii regiuni.

7. Urmaşii lui Filip August se menţin mai întâi pe acelaşi curs pe care îl abordase acesta: încearcă să-şi consolideze dominaţia şi să-şi extindă teritoriul. După moartea lui Filip August, baronii de Poitou se aliază de îndată cu Plantageneţii. Ludovic VIII, fiul lui Filip August, asigură din nou dominaţia propriei sale case în acest ţinut, ca şi în Saintonge, Aunis şi Languedoc, la care se adaugă părţi ale Picardiei şi ale comitatului Perche. începe în sud - parţial sub forma unui război religios, de luptă împotriva ereticilor albigenzi - ofensiva casei capeţiene împotriva domeniului unicului mare senior teritorial care, făcând abstracţie de Plantageneţi, se mai poate măsura acolo cu puterea Capetingilor, şi anume al conţilor de Toulouse.
Următorul capeţian, Ludovic IX cel Sfânt, este din nou obligat să protejeze faţă de tot felul de atacuri din interior şi din exterior proprietăţile sale aflate în expansiune rapidă. Totodată, continuă să cucerească: unifică părţi ale ţinutului Languedoc la nord-est de Pirinei, comitatele Mâcon, Clermont, Mortain şi câteva alte teritorii mai mici, pe care le adaugă la proprietăţile casei sale. Filip III cel Semeţ cucereşte comitatul Guînes, între Calais şi Saint-Omer, care, oricum, doisprezece ani mai târziu, trece din nou în posesiunea contelui; prin achiziţie sau prin promisiunea de a asigura protecţia, acesta atrage toate posesiunile mai mici din acel perimetru; pregăteşte integrarea ţinutului Champagne şi a teritoriului Toulouse sub dominaţia casei sale.
Acum, în întregul teritoriu franc de apus, abia dacă mai există un singur senior teritorial care, fără să formeze o alianţă, s-ar putea măsura cu casa Capetingilor, făcând abstracţie de Plantageneţi. Oricum, aceştia nu sunt cu nimic mai puţin preocupaţi decât Capetingii să-şi extindă predominanţa. Pe continent, dominaţia lor s-a extins din nou dincolo de limitele ducatului Guyenne. Peste mare, au subordonat Ţara Galilor şi sunt în curs de a cuceri Scoţia. Continuă să existe posibilităţi de expansiune care să nu implice în mod absolut necesar confruntarea cu Capeţienii. Iar aceştia se pot lansa la rândul lor în campanii expansioniste într-o altă direcţie. în acelaşi timp, sub domnia lui Filip cel Frumos, dominaţia

lor se extinde până la graniţa cu Imperiul Roman de Naţiune Germană, şi anume până la Maas (Meuse), care pe vremea aceea era considerat graniţa naturală şi totodată tradiţională a Imperiului Franc de Apus, în amintirea scindării Imperiului Carolingian din anul 843; pe de altă parte, mai la sud, acesta se extinde până la Rhone şi Saone, deci până la ţinuturile Provence, Dauphine şi comitatul Burgundia, care de asemenea nu fac parte din confederaţia tradiţională a teritoriilor france de apus. Prin căsătorie, Filip dobândeşte Champagne şi Brie cu numeroasele lor teritorii anexe, parţial aflate în posesia împăratului roman de naţiune germană. De la contele de Flandra, el cucereşte în nord ţinuturile Lille, Douai şi Bethune; ia de sub stăpânirea contelui de Blois comitatul

Chartres şi ţinutul Beaugency. în plus, cucereşte comitatele Marche şi Angouleme, ţinuturile ecleziastice Cahors, Mende şi Puy, la care se adaugă în sud comitatul Bigorre şi teritoriul vicontelui de Soule.

Cei trei fii ai săi, Ludovic X, Filip V şi Carol IV, mor unul după altul, fără a avea urmaşi pe linie bărbătească; domeniile feudale ale casei şi coroana Capetingilor revin urmaşilor celui mai mic dintre fiii casei Capetingilor, care deţine cu titlu de apanaj comitatul Valois.

Până acum, există un continuu efort de-a lungul generaţiilor, îndreptat în aceeaşi direcţie: de a acumula pământuri. Este suficient să sintetizăm aici rezultatele acestui efort. în orice caz, simpla înşiruire a diverselor regiuni, adunate pas cu pas, ne permite să ne imaginăm câte ceva din lupta susţinută, deschisă sau mascată, în care se află diferitele case princiare una faţă de cealaltă şi în care o casă după alta este înfrântă şi dispare. Fie că percepem integral sau nu sensul acestor denumiri, ele ne ajută să ne creăm o anumită impresie cu privire la cât de puternice au fost impulsurile rezultate din situaţia socială a casei Capetingilor, care îi stimulează în aceeaşi direcţie pe indivizi atât de deosebiţi între ei.

Dacă privim harta aşa cum se prezenta la moartea lui Carol IV, ultimul dintre Capetingi care ajunge la tron pe linie succesorală directă, remarcăm marele conglomerat francez al dominaţiei capeţiene - adică acel complex cristalizat nemijlocit în jurul ducatului Francia -, care se extinde din Normandia în vest până la Champagne în est, iar în nord până la Canche; ţinutul Artois, situat mai la nord, este dat ca apanaj unuia dintre membrii acestei case. Ceva mai la sud, comitatul Poitiers - separat de domeniul direct al principilor de Paris prin ţinutul Anjou, de asemenea dat ca apanaj - se numără printre domeniile administrate direct de Capetingi; mai departe, la sud, le aparţine comitatul Toulouse şi părţi ale fostului ducat Aquitania. Toate acestea constituie un complex uriaş de teritorii; dar nu există ca regiune interdependentă. Continuă să deţină aspectul tipic al unei proprietăţi teritoriale de familie, ale cărei părţi componente sunt unificate mai puţin prin dependenţele reciproce şi printr-o anumită formă de diviziune a funcţiilor, cât prin persoana posesorului, prin „uniune personală" şi astfel prin centrul comun de administraţie. Conştiinţa de sine a acestor regiuni, interesele particulare şi caracterul specific al fiecărui teritoriu continuă să fie foarte evidente. Dar unificarea lor sub dominaţia uneia şi aceleiaşi case princiare şi, parţial, sub aceeaşi administraţie îndepărtează o serie de obstacole care ar îngreuna o integrare mai puternică; ea corespunde tendinţei de extindere a relaţiilor comerciale, de intensificare a reticulării supralocale, care se face deja resimţită în unele segmente restrânse ale populaţiei urbane, fără ca această tendinţă să fi jucat de altfel nici pe departe acelaşi rol în unificarea sau în expansiunea caselor princiare din vremea aceea, cum avea să se întâmple ulterior, de exemplu în secolul al XlX-lea, în

cu totul alt stadiu al dezvoltării straturilor burgheze şi orăşeneşti, în secolele al Xl-lea, al XH-lea şi al XlII-lea, lupta pentru şansa de a deţine pământ şi rivalitatea între un număr tot mai mic de familii de războinici reprezintă impulsul primar în vederea unificării teritoriilor mai mari; iniţiativa provine la început din rândul puţinelor dinastii de războinici aflate în ascensiune, din casele princiare; sub protecţia lor se dezvoltă oraşele şi interrelaţionările comerciale. Ambele profită de concentrarea puterii de dominaţie, la care contribuie fără îndoială şi ele; este un fapt despre care vom mai discuta. Cu siguranţă, straturile urbane, o dată cu unificarea unor teritorii mai întinse sub o singură dominaţie, joacă în epocă o pondere decisivă în consolidarea uniunilor teritoriale. Fără ajutorul în resurse umane şi

financiare, de care principii beneficiază de pe urma straturilor orăşeneşti şi a comercializării ce ia amploare, nici expansiunea şi nici organizarea administrativă a dominaţiei nu ar fi imaginabile în aceste secole. Dar oraşele şi comercializarea au aici, în vederea integrării unor ţinuturi mai mari, o influenţă mai puţin directă şi mai mult ca instrumente sau organe ale caselor princiare. Integrarea ţinuturilor înseamnă în primul rând înfrângerea unei case de războinici de către alta, deci acapararea uneia de către alta, sau, în cel mai bun caz, subordonarea de către casa învingătoare.

La începutul secolului al XlV-lea, când s-a stins linia directă a casei Capetingilor, observăm cu uşurinţă direcţia modificării. Lupta dată de casele de războinici mici şi mijlocii pentru pământ şi pentru deţinerea de mai mult pământ desigur nu a încetat; dar luptele nu mai joacă nici pe departe rolul pe care îl avuseseră pe timpul lui Ludovic VI şi al predecesorilor săi. La vremea aceea pământurile erau repartizate relativ uniform în proprietatea a numeroşi posesori; desigur, existau diferenţe între diversele proprietăţi care putea să li se pară considerabile contemporanilor. Dar chiar posesiunile, şi în acest fel mijloacele de putere, ale caselor princiare erau atât de reduse încât, în ceea ce priveşte pământul sau şansele de putere, numeroase familii de cavaleri din vecinătate îşi puteau măsura forţele cu aceştia în calitate de rivali sau de concurenţi; ţinea de „iniţiativa privată" a tuturor acestor numeroase case în ce măsură participau la lupta generală. In secolul al XlV-lea, numeroasele case de războinici nu mai reprezentau individual o putere de luat în seamă; în orice caz, în alianţă, în calitate de clasă, deţin o anumită pondere socială. Dar iniţiativa propriu-zisă nu se mai află de acum decât în seama a foarte puţine case de războinici, care s-au ridicat pe moment învingătoare în luptele de eliminare şi care au acumulat atât de mult pământ încât celelalte nu se mai pot măsura cu ele, fiind obligate să accepte poziţia de dependenţă. Pentru această mare masă de războinici, posibilitatea de a acumula noi pământuri prin forţă socială proprie, deci pe calea concurenţei libere, este în linii mari blocată şi, o dată cu aceasta,

posibilitatea unei ascensiuni sociale proprii. Fiecare casă de războinici este obligată să se menţină pe treapta socială pe care se află, dacă întâmplător unul sau altul dintre membrii săi nu reuşeşte să acceadă prin favorul, şi astfel şi prin dependenţa faţă de marele senior. Numărul celor care continuă să concureze independent în cadrul teritoriului franc de apus în vederea deţinerii de pământuri şi de putere s-a redus tot mai mult. Nu există nici o casă ducală independentă în Normandia şi nici una în Aquitania. Au fost asimilate sau desfiinţate - pentru a nu le aminti decât pe cele mai mari -comitatele Champagne, Anjou şi Toulouse. Acum nu mai există, pe lângă casa de Francia, decât patru alte case însemnate în regiune: ducii de Burgundia şi de Bretagne, conţii de Flandra şi, cei mai puternici dintre toţi, regii Angliei, duci de Guyenne şi domnitori ai câtorva teritorii mai mici. Dintr-o societate războinică aflată într-o concurenţă relativ liberă a devenit o societate cu concurenţă limitată monopolist. Iar dintre cele cinci case majore, care dispun încă într-o oarecare măsură de putere concurenţială şi care îşi menţin în mod corespunzător o anumită autonomie, se ridică din nou două case puternice, cea a Capetingilor şi urmaşii acestora, regii Franţei, şi cea a Plantageneţilor, regii Angliei. în disputa dintre acestea se va decide cine va dispune în cele din urmă de monopolul puterii în teritoriul rezultat în urma Imperiului Franc de Apus şi unde se va situa centrul, unde se vor afla limitele monopoliste.

V. Resurgenţa tendinţelor centrifuge: rivalitatea principilor

8. Formarea monopolului de dominaţie nu se petrece nici pe departe atât de liniar, pe cât pare la prima vedere, ca urmare a acumulării de pământuri. Cu cât devine mai mare posesiunea funciară adunată şi centralizată de-a lungul timpului de către Capetingi, cu atât mai obstinat se face observată contramişcarea, cu atât mai puternică devine din nou tendinţa spre descentralizare. Ca şi în faza precedentă, caracterizată preponderent de economia naturală, ca în perioada carolingiană de exemplu, această tendinţă este în continuare reprezentată în primul rând de membrii cei mai apropiaţi de familie şi de vasalii domnitorului monopolist. Dar modul de acţiune al forţelor sociale descentralizatoare s-a modificat într-o măsură considerabilă. Banii, meşteşugurile şi comerţul joacă acum în societate un rol considerabil mai mare decât atunci; grupările sociale care se ocupă de

toate acestea în mod specializat, cele burgheze, au o pondere socială proprie; mijloacele de transport s-au dezvoltat; totul oferă organizării administrative a unui teritoriu mai mare şanse care nu existaseră anterior. Slujitorii pe care domnitorul central îi trimite în teritoriu în vederea

administrării şi supravegherii posesiunilor sale nu mai pot deveni independenţi atât de uşor; tot mai mulţi dintre aceştia provin din straturile orăşeneşti; pericolul ca asemenea burghezi să se transforme din slujitori în concurenţi este incomparabil mai mic decât mai înainte, când domnitorul central era obligat să-şi aleagă o parte din suită din clasa războinicilor şi unde chiar şi servii al căror stăpân era, datorită posesiunii de pământ cu care îi răsplătea pentru serviciile aduse, puteau dobândi foarte repede o poziţie puternică şi, în felul acesta, şi rangul social al unui războinic sau al unui nobil.
O anumită categorie socială continuă să reprezinte însă o reală ameninţare pentru menţinerea unificată a posesiunilor foarte întinse în stăpânirea unuia şi aceluiaşi senior, chiar dacă puterea acestor oameni s-a diminuat, iar modalitatea de acţiune s-a schimbat. Aceştia se menţin ca exponenţi principali ai descentralizării chiar şi în noile condiţii sociale: sunt cele mai apropiate rude ale domnitorului central, după caz, unchii, fraţii, fiii şi, ocazional, chiar dacă mult mai rar, surorile sau fiicele acestuia.
Teritoriul şi monopolul de dominaţie nu se constituie în aceste timpuri ca o posesiune efectivă a unui individ; ele reprezintă în foarte mare măsură o proprietate de familie, proprietatea unei case de războinici. Toţi membrii apropiaţi casei deţin şi revendică cel puţin părţi din posesiune. Este o pretenţie căreia şeful casei mult timp nu va putea şi nu va dori să i se sustragă, cu cât mai mare devine proprietatea familiei. Cu siguranţă, în acest caz nu este vorba de o „pretenţie legală", în sensul ulterior al cuvântului. în această societate nu există decât rudimentele unui „drept" generalizat, obligatoriu, inclusiv pentru marii domnitori războinici; căci nu există încă o autoritate superioară, care să impună un asemenea drept; abia în legătură cu formarea monopolurilor de putere, cu centralizarea funcţiilor de dominaţie, se impune un drept întrucâtva generalizat, un cod juridic comun pentru marile teritorii. înzestrarea urmaşilor reprezintă o obligaţie socială, pe care adeseori o întâlnim consemnată în aşa-numitele „coutumes", de care, cu siguranţă, nu se puteau achita decât familiile mai înstărite. Tocmai de aceea, de uzanţa respectivă s-a legat mai mult ori mai puţin o valoare de prestigiu. Cum s-ar fi putut sustrage cea mai bogată casă din teritoriu, familia regală, de la achitarea acestei obligaţii de prestigiu?
Posesiunea teritorială a unei case continuă să fie, chiar dacă într-un sens tot mai restrâns, ceea ce am putea numi proprietate privată. Capul familiei dispune de avere după bunul său plac, eventual chiar mai liber decât în prezent un mare latifundiar de proprietăţile sale sau patronul unei mari afaceri de familie de capitalul acesteia, de veniturile dobândite şi de fiecare dintre întreprinderile sale. Astfel, moşierul are dreptul de a-şi împărţi bunurile în favoarea fiului său cel tânăr sau ca dotă pentru fiicele sale, fără a-i întreba pe locuitorii

acelei proprietăţi, pe ţărani sau pe slujbaşi dacă le convine noul stăpân, aşa cum industriaşul îi poate da fiicei sale ca dotă capitalul sau îl poate numi pe fiul său director al unei filiale, fără a le fi dator angajaţilor săi cu vreo explicaţie; în acelaşi fel dispuneau principii de odinioară de sate, oraşe, latifundii şi teritorii din ţinutul lor de dominaţie. Iar impulsul datorită căruia seniorul unei mari proprietăţi funciare încearcă să-şi doteze fiii şi fiicele este aproximativ acelaşi în toate cazurile. Făcând în totalitate abstracţie de posibila preferinţă a seniorului pentru unul dintre copiii săi mai mici, dotarea acestora conform stării contribuie la menţinerea şi afişarea standardului social al casei şi - cel puţin în aparenţă, cel puţin pentru observatorul superficial - la sporirea şanselor de deţinere a puterii şi de asigurare a durabilităţii casei. Separarea posesiunilor şi a funcţiilor de dominaţie în favoarea membrilor familiei pune adesea în pericol tocmai puterea şi durata de existenţă a casei şi este un fapt care s-a impus în conştiinţa principilor abia după o lungă serie de experienţe relativ dureroase. Abia Ludovic XIV aplică în Franţa învăţămintele trase în urma unor asemenea experienţe. Acesta a dovedit o asprime implacabilă în a ţine - prin

orice mijloace - la distanţă de orice funcţie de dominaţie şi chiar de orice poziţie independentă de putere pe toţi membrii casei sale, inclusiv pe moştenitorii tronului.
9. La începutul acestei linii de dezvoltare, în faza timpurie în care proprietăţile casei Capetingilor abia dacă sunt cu ceva mai însemnate decât ale numeroaselor familii de războinici din ţară devine evident pericolul pe care îl implică orice divizare a acestor posesiuni. Ameninţarea directă constituită de familiile feudale învecinate nu conteneşte. Acest fapt determină în cadrul familiei obligaţia ca oamenii să fie uniţi, aşa cum impune să fie menţinute unificate şi posesiunile. Desigur, în orice familie există certuri, neînţelegeri, în această societate luptele fiind frecvente. Dar totodată întreaga familie, sau cel puţin o parte a ei, contribuie la apărarea proprietăţilor casei şi - după caz - la extinderea lor. Posesiunea relativ mică a familiei regale, comparabilă cu a oricărei alte case de războinici, este în esenţă autarhică; nu deţine o pondere socială proprie, evidentă; are, în realitate, în foarte mare măsură, caracterul unei mici întreprinderi de familie. Fraţii, fiii, mamele şi soţiile şefilor de familie, în funcţie de calităţile lor personale şi de conjunctura respectivă, au un cuvânt de spus în gestionarea afacerilor. Dar nimănui nu i-ar da prin minte să desprindă o parte însemnată a posesiunilor aflate în proprietatea casei pentru a o lăsa moştenire unui anumit membru al familiei, de care acesta să dispună ca de proprietatea sa individuală. Fiii cei mici ai şefului familiei primesc uneori câte o mică posesiune sau obţin o proprietate prin căsătorie; dar ocazional ne este dat să aflăm de unul sau altul dintre fiii mai jnici ai casei regale că a fost nevoit să ducă o viaţă neîndestulată.

Faptul acesta se modifică cu atât mai decisiv cu cât devine mai bogată casa regală; când casa Capetingilor a ajuns în cele din urmă cea mai înstărită familie din întregul teritoriu sau chiar din întreaga ţară, nu se cade ca fiii mai mici ai casei să fie lăsaţi să trăiască precum cavalerii mărunţi. Respectabilitatea casei regale pretinde ca toţi membrii săi, inclusiv fiii şi fiicele mai mici, să obţină o dotă conformă cu starea lor, şi anume un ţinut mai mare sau mai mic, pe care să-l stăpânească şi din veniturile căruia să poată trăi. In plus, acum, când Capetingii se ridică prin proprietate şi putere cu mult deasupra majorităţii familiilor din ţară, pericolul divizării posesiunilor casei nu se mai face resimţit atât de direct. Astfel, o dată cu extinderea domeniului capeţian creşte evident şi dimensiunea posesiunilor atribuite în apanaj copiilor mai mici ai regelui. Pe această nouă bază începe dezintegrarea.
Ludovic VI cel Gros îi lasă fiului său Robert comitatul nu foarte mare Dreux. Filip August, bărbatul care realizează prima ascensiune semnificativă a Capetingilor, reuşeşte să menţină cu o mână de fier posesiunile pentru care s-a luptat din greu; singura pe care o transmite este micul teritoriu St.-Riquier, acordat ca zestre surorii sale.
Ludovic VIII face deja în testamentul său menţiunea cu privire la faptul că o serie de comitate, şi anume Artois, Poitiers, Anjou şi Mâine, deci părţi considerabile ale proprietăţii de familie, chiar dacă nu este atinsă proprietatea de bază, vor trece în apanajul fiilor săi. Ludovic IX le dă fiilor săi în apanaj Alencon, Perche şi Clermont; Filip III îşi înzestrează unul dintre fiii mai mici cu comitatul Valois. Dar Poitiers, Alencon şi Perche revin din nou în posesia casei Capetingilor atunci când posesorii princiari ai acestora mor fără să lase urmaşi pe linie bărbătească.
în anul 1285, cinci comitate, Dreux, Artois, Anjou, Clermont şi Valois, au fost desprinse de proprietăţile casei şi date în apanaj, în timp ce în anul 1328, la moartea lui Carol cel Frumos, numărul acestora crescuse la nouă.
Atunci când Filip de Valois moşteneşte proprietăţile domeniale şi coroana Capetingilor, apanajele casei sale, Valois, Anjou şi Mâine, sunt din nou reunificate cu marea posesiune a familiei aflate pe tron. O dată cu moartea unui alt Valois, comitatul Chartres revine din nou printre domeniile coroanei. Filip însuşi reuşeşte să dobândească de asemenea câteva domenii mai mici, printre acestea aflându-se Montpellier, pe care îl cumpără de la regele insulei Mallorca. îndeosebi sub domnia lui reintră în posesia Capetingilor ţinutul Dauphine; în felul acesta avansează imens expansiunea spre est a Capetingilor, dincolo de graniţele tradiţionale ale Imperiului Franc de Apus, spre fostul teritoriu al Lotharingiei - o expansiune pe care o iniţiase încă Filip cel Frumos, prin achiziţionarea arhiepiscopatului Lyon şi printr-

o mai strânsă asociere cu oraşele episcopale Toul şi Verdun.

Felul în care Dauphine ajunge în posesia seniorilor parizieni nu este mai puţin relevant pentru raportul dintre forţele centralizatoare şi descentralizatoare ale acelor timpuri decât pentru semnificaţia apanajelor. Dauphine a făcut parte din acel imperiu burgund sau arlezian, întemeiat în perioada de interregn lotharingian la est de Rhone şi de Saone. La moartea unicului său fiu, ultimul domnitor, Hubert II, îl lasă testamentar, sau mai degrabă îl vinde, moştenitorului casei Capetingilor, punând o serie de condiţii. Printre acestea se numără şi plata considerabilelor sale datorii, precum şi prevederea ca cel de-al doilea născut dintre copiii lui Filip, nu primul, să obţină Dauphine. Evident, posesorul ţinutului Dauphine doreşte să atribuie pământul său cuiva care este suficient de bogat pentru a putea achita sumele de care are el nevoie; transmiţând teritoriul domnitorilor Franciei, îl protejează totodată de a deveni, după moartea sa, obiect de litigiu între alţi vecini, căci regii parizieni sunt destul de puternici ca să-şi apere proprietăţile. Iar acesta nu este cu siguranţă singurul exemplu pentru forţa de atracţie pe care o exercită imensa putere a dinastiei Capetingilor asupra vecinilor mai slabi; tendinţa de a căuta protecţie, manifestată de cei mai slabi, este de asemenea un factor care stimulează şi face să se dezvolte procesul de centralizare şi de monopolizare, o dată ce acesta a atins o anumită treaptă.
Totodată, bătrânul domnitor rămas fără moştenitor doreşte în mod vizibil să împiedice ca ţinutul său, Dauphine, să-şi piardă integral autonomia o dată cu trecerea în proprietate franceză. De aceea, pretinde ca ţinutul să-i fie dat în apanaj celui de-al doilea fiu al regelui; de această condiţie se leagă în mod evident aşteptarea ca ţinutul să fie menţinut ca un domeniu aparte, independent. în această direcţie încep într-adevăr la acea vreme să se dezvolte tot mai evident ţinuturile date în apanaj.
Filip de Valois nu respectă însă înţelegerea. El îi transmite ţinutul Dauphine nu fiului său cel mic, ci primului său născut, Ioan, moştenitorul tronului, şi îşi motivează hotărârea[90] prin faptul că a „luat în consideraţie faptul că Dauphine se află la graniţă, că este necesară în Dauphine o stăpânire bună şi puternică pentru apărarea şi securitatea regatului, iar dacă ar proceda în alt fel, s-ar putea ivi mari pericole pentru viitorul regatului". Pericolul separării unor ţinuturi date ca moştenire fiilor mai mici este deci la acea vreme relativ clar recunoscut; o serie întreagă de afirmaţii îl confirmă. Dar necesitatea de a se îngriji cu demnitate de fiii mai mici continuă să existe pentru rege. Nu i-a dat fiului său mai mic ţinutul Dauphine din motive de securitate; în schimb, îi dă ducatul Orleans şi o serie întreagă de comitate.
Iar primul său născut, Ioan cel Bun, acel bărbat căruia îi revine Dauphine, care la moartea tatălui său devine rege al întregului ţinut, va merge mult mai departe, împărţind cu ambele mâini. Iniţial, înstrăinează din domeniile sale două comitate, apoi patru subcomitate.

îl înzestrează pe cel de-al doilea fiu al său, Ludovic, dându-i Anjou şi Mâine, fiul său cel mic primeşte comitatul Poitiers, apoi Mâcon. Urmează alte donaţii şi mai importante.
10. Ioan cel Bun a urcat pe tron în 1350. încă din vremea predecesorului său reizbucniseră tensiunile latente dintre cele două unităţi majore de dominaţie şi cele mai puternice case de războinici din ţinuturile rezultate în urma Imperiului Franc de Apus. în 1337 a început acel şir de conflicte militare cunoscute sub denumirea de „Războiul de o sută de ani".
Plantageneţii, domnitorii insulari, nu mai pot întreprinde nici un fel de alte expansiuni pe continent; chiar şi asupra posesiunilor lor continentale de până atunci planează o veşnică ameninţare, cât timp nu reuşesc să distrugă dominaţia Capetingilor şi să împiedice formarea unei alte puteri conducătoare puternice pe continent. De asemenea, este valabil reversul, în sensul că pentru regii de la Paris posibilităţile de expansiune sunt în continuare foarte limitate, poziţia lor predominantă fiind în permanenţă ameninţată câtă vreme insularii nu au fost înfrânţi în luptă sau cel puţin alungaţi de pe continent. Aceasta este inevitabilitatea strictă a unei situaţii concurenţiale autentice, care asmute una împotriva celeilalte cele două case, împreună cu oamenii dependenţi de ele, şi care -datorită faptului că multă vreme nici unul dintre factorii beligeranţi nu reuşeşte să-l înfrângă pe celălalt în

mod decisiv - va face ca lupta să dureze timp îndelungat.
Pentru început, regii parizieni sunt în dezavantaj din motive variate. în 1356, în bătălia de la Poitiers, Ioan cel Bun cade prizonier al principelui de Wales, moştenitorul tronului Angliei, şi este trimis în Anglia. De îndată pe teritoriul său, condus acum în calitate de regent de moştenitorul tronului, care nu a împlinit încă douăzeci de ani, delfinul Carol, izbucnesc tensiunile latente: revoluţie la Paris, răscoale ţărăneşti, jafuri ale cavalerilor în ţară. Trupele engleze, aliate cu un alt urmaş al casei Capetingilor, cu posesorul fostelor ţinuturi date în apanaj, regele Navarrei, ocupă mari teritorii din Franţa de vest, ajungând până în zona Parisului. Pentru a fi eliberat, Ioan cel Bun încheie un tratat cu Plantageneţii şi cu aliaţii acestora, lăsându-le din nou întregul teritoriu continental, de care dispusese Richard Inimă de Leu la sfârşitul secolului al XH-lea. Dar stările generale ale ţinutului francez de dominaţie, convocate de delfin în anul 1356, declară că tratatul nu poate fi acceptat, nici pus în aplicare; singura reacţie demnă ar fi un război. Iar acesta este fără îndoială o expresie a faptului cât de puternică a devenit în cadrul marii posesiuni de familie a moştenitorilor capeţieni acea interdependenţă, acea pondere proprie şi acel interes propriu al celor dominaţi, care vor priva încetul cu încetul funcţia monarhică de caracterul de monopol privat. Dar această dezvoltare se află în fază incipientă. Lupta izbucneşte din nou, iar tratatul de la Bretigny, încheiat la 1359

în mod provizoriu, este ceva mai avantajos pentru Valois decât primul, încheiat chiar de Ioan în Anglia. în orice caz, cam un sfert din ceea ce deţinuse anterior Filip cel Frumos le este cedat Plantageneţilor, îndeosebi la sud de Loire, şi anume Poitou, Saintonge, Aunis, Limousin, Perigord, Quercy, Bigorre şi câteva alte teritorii, care formează, împreună cu posesiunile engleze mai vechi din Guyenne, principatul Aquitania; mai departe, la nord, Calais, comitatele Guînes, Ponthieu şi Montreuil-sur-Mer; în locul celor patru milioane, care fuseseră promise prin tratatul de la Londra, pe lângă aceste teritorii se adaugă trei milioane de taleri de aur, bani de răscumpărare pentru rege. El însuşi un brav bărbat, cu spirit cavaleresc, se întoarce din prizonierat fără a înţelege amploarea efectelor acestei înfrângeri. Comportamentul său în această situaţie dovedeşte clar în ce măsură el continuă să fie unica autoritate cu drept de a dispune de întregul teritoriu care îi rămâne, care va deveni ulterior „Franţa", un stat şi o naţiune. Simte că acum casa sa trebuie să-şi etaleze strălucirea. Complexul de inferioritate al înfrângerii îl împinge la supralicitarea propriului prestigiu. Găseşte că demnitatea şi strălucirea casei sale nu-şi pot afla o expresie mai bună decât prin faptul că la ratificarea tratatului de pace figurează toţi fiii săi în calitate de duci. Unul dintre primele acte după reîntoarcerea sa din prizonierat este astfel formarea unor ducate compuse din teritorii ale domeniului său, date în apanaj fiilor săi. Primul său născut este deja duce de Normandia şi delfin, cel de-al doilea, Ludovic, este numit duce de Anjou şi Mâine; următorul, Ioan, obţine ducatul Berry şi ţinutul Auvergne; iar ultimul, Filip, primeşte Touraine. Acestea se petreceau în anul 1360.
Un an mai târziu, în 1361, moare, la vârsta de cincisprezece ani, ducele de Burgundia. Se căsătorise cu doi ani înainte cu Margareta, fiica şi unica moştenitoare a contelui de Flandra; dar moare fără urmaşi. Există acum un mare ţinut care, o dată cu moartea imprevizibilă a tânărului duce, rămâne fără stăpân; nu doar ducatul Burgundiei face parte din teritoriu, ci şi comitatele Boulogne şi Auvergne, iar dincolo de graniţele tradiţionale ale Imperiului Franc de Apus, comitatul Burgundiei, ţinutul Franche-Comtâ, şi multe altele. Ioan cel Bun emite pretenţia, pe baza unor relaţii de rudenie ceva mai complicate, asupra întregii posesiuni. Nu există nici un contrapretendent, iar în anul 1363 îl înzestrează cu acesta pe fiul său cel mic, Filip, pe care îl iubeşte în mod deosebit şi care a luptat cu bravură alături de el în bătălia de la Poitiers şi l-a urmat în prizonierat. l-l dă în apanaj în locul ţinutului Touraine, declarând că ţine seama de faptul că „suntem obligaţi prin firea lucrurilor să le dăm copiilor noştri atât de mult încât aceştia să poată menţine strălucirea originii lor la mare cinste şi nutrind convingerea că trebuie să-l răsplătim cu dărnicie îndeosebi pe acela ale cărui virtuţi impun o astfel de atitudine"[91].

Atât existenţa acestor apanaje cât şi motivarea lor ne dovedesc cât se poate de neechivoc

până la ce grad şi în vremea aceea puterea teritorială franceză continuă să deţină caracterul unei posesiuni de familie; dar demonstrează totodată în ce fel este impulsionată fragmentarea. Cu siguranţă că în epocă sunt deja în acţiune tendinţe puternice în direcţia contrară, tendinţe care restrâng caracterul privat sau domenial al stăpânirii; despre acele grupări care reprezintă la curte această tendinţă contrară vom discuta în continuare. Cu siguranţă, în mare măsură ţine de caracterul personal, de destinul individual al lui loan cel Bun faptul că şi-a dotat cu generozitate toţi fiii, vlăstare de os domnesc, de dragul prestigiului de familie. Dar această tendinţă nu depinde mai puţin de acutizarea situaţiei concurenţiale, a cărei expresie este Războiul de o sută de ani şi care, după înfrângerea Capetingilor, abia determină o etalare deosebit de insistentă a bogăţiei de care dispun moştenitorii familiei. In orice caz, sub loan se amplifică doar o tendinţă specifică a marii posesiuni familiale, căreia, de la o anumită dimensiune a posesiunilor, nici unul dintre reprezentanţii precedenţi ai casei Capetingilor nu i s-ar fi putut sustrage. Urmările ei sunt evidente.

Când loan cel Bun moare, nimeni nu se mai poate îndoi de existenţa şi ocuparea efectivă a funcţiei centrale, în ciuda slăbiciunii regelui şi a înfrângerilor înregistrate. Aceasta constituie o anumită expresie a faptului că puterea domnitorului central se întemeia în acea epocă atât pe funcţia sa socială cât şi pe cea de conducător de oşti. Delfinul, un bărbat firav la trup, dar inteligent, pe care vitregiile tinereţii îl înzestraseră cu o anumită experienţă de viaţă, ajunge la tron sub numele de Carol V. Este stăpânul tuturor posesiunilor pe care le lăsase tratatul de la Bretigny moştenitorilor capeţieni, prin urmare şi al ţinuturilor acordate în apanaj. Dar dacă analizăm în amănunţime distribuţia dominaţiei, recunoaştem clar cum sub vălul suveranităţii monarhice tendinţele centrifuge au dobândit din nou amploare. Din nou în ţinutul de dominaţie al Capetingilor se prefigurează o serie de formaţiuni teritoriale, care tind mai mult sau mai puţin evident la autonomie şi care se află în situaţie concurenţială. Ceea ce conferă particularitatea acestei situaţii concurenţiale în cadrul ţinuturilor rezultate în urma Imperiului Franc de Apus este faptul că aproape toţi participanţii sunt ei înşişi urmaşi ai Capetingilor. Este vorba - făcând abstracţie de puţinele excepţii - de persoane care au beneficiat de un apanaj sau de urmaşii acestora, care acum se confruntă ca potenţiali concurenţi sau rivali. Există cu siguranţă seniori teritoriali şi mai mari, care nu sunt sau, în orice caz, nu direct, membri ai casei regale. Dar nu reprezintă în lupta pentru supremaţie factori de primă mărime.

Printre aceştia se numără, în vremea lui loan cel Bun, în primul rând Carol cel Rău, rege al Navarrei. Tatăl său, Filip de Evreux,

era nepotul lui Filip III, ai cărui unchi au fost Filip cel Frumos şi Carol de Valois; mama sa era nepoata lui Filip cel Frumos şi fiica lui Ludovic X; el însuşi este totodată ginerele lui loan cel Bun. Pe lângă Navarra, teritoriul aflat în Pirinei, îi aparţine o serie de ţinuturi ale domeniului capeţian, date în apanaj de-a lungul timpurilor, îndeosebi comitatul Evreux şi părţi ale ducatului Normandiei. Posesiunea sa se întinde ameninţător până în apropierea Parisului.

Carol cel Rău de Navarra este unul dintre primii reprezentanţi ai luptei ce se dă între membrii casei Capetingilor, beneficiari ai unor apanaje, pentru supremaţie în teritoriul franc de apus, şi în cele din urmă pentru coroană. Este aliatul principal al Plantageneţilor de pe continent în prima fază a Războiului de o sută de ani. O vreme, în timpul acestui război, este comandantul militar al Parisului (1358); chiar şi cetăţenii oraşului, chiar Etienne Marcel se află temporar de partea sa; şi nu pare a fi foarte departe de a-şi îndeplini visul, şi anume de a smulge coroana imperială de la celălalt moştenitor al Capetingilor. Apartenenţa sa la casa domnitorului central îi oferă impulsuri în această direcţie, mijloacele de putere şi anumite pretenţii, ceea ce n-ar fi cazul cuiva care n-ar aparţine de aceasta. Plantagenetul cu care s-a aliat, Eduard III, este, de asemenea, chiar dacă numai pe linie maternă, o rudă foarte apropiată a Capetingilor. Şi el este nepot al lui Filip III, al lui Filip cel Frumos şi al lui Carol de Valois; mama sa a fost fiica lui Filip cel Frumos, nepoată a lui Carol de Valois, iar el este în aceeaşi măsură înrudit cu Capetingii ca şi regele Franţei, loan

cel Bun, nepot al lui Carol de Valois.
La nord de ţinutul continental al Plantageneţilor se află acele teritorii pe care loan cel Bun le dăduse fiilor săi mai mici, şi anume teritoriile lui Ludovic, duce de Anjou, loan, duce de Berry, şi ale lui Filip cel Semeţ, duce de Burgundia, apoi teritoriile lui Ludovic, duce de Bourbon. Şi acesta este un vlăstar al dinastiei Capetingilor; provine din linia unui frate al lui Filip III, Robert, conte de Clermont, care a luat-o în căsătorie pe moştenitoarea Bourbonilor, Beatrice; mama sa este o Valois, sora sa fiind soţia lui Carol V; iar el însuşi este pe linie maternă un unchi al lui Carol VI, precum ducii de Anjou, Burgundia şi Berry pe linie paternă. Aceştia sunt protagoniştii principali ai tensiunilor şi luptelor din vremea lui loan cel Bun, Carol V şi Carol VI. Făcând abstracţie de Plantageneţi şi de Bourboni, cu toţii sunt posesori ai unor ţinuturi din moştenirea Capetingilor primite în apanaj, care luptă la rândul lor pentru mărirea puterii casei lor şi în cele din urmă pentru supremaţie.
Centrul de greutate din cadrul acestor tensiuni înclină iniţial, sub domnia lui Carol V, în favoarea reprezentantului casei de Valois, aflat pe tron. Când acesta moare, fiul şi urmaşul său nu are decât doisprezece ani. Aici, ca întotdeauna, circumstanţele - care, raportate la dezvoltarea de ansamblu, sunt doar nişte accidente — favorizează

anumite tendinţe existente în alcătuirea societăţii. Tinereţea şi slăbiciunea reprezentantului familiei de Valois aflat pe tron permit consolidarea forţelor centrifuge, care se află de mult timp în plină ascensiune, şi izbucnirea tensiunilor latente.
Carol V înglobase definitiv ţinutul Dauphine în domeniile casei sale; adusese din nou în posesia lui ţinuturile normande ale regelui de Navarra, ca şi o serie de alte ţinuturi date în apanaj, ca ducatul Orleans şi comitatul Auxerre. La moartea sa există şapte mari seniori feudali în ţară, care provin din linia lui Ludovic cel Sfânt, aşadar urmaşi ai casei Capetingilor; sunt numiţi în acea vreme „princes des fleurs de lis"; iar acum - făcând abstracţie de o serie de seniori mici şi mijlocii, care au încetat să mai joace un rol independent în luptele pentru putere[92] - nu mai există decât două mari case pe lângă Plantageneţi, ai căror membri nu sunt în linie directă, deci pe linie bărbătească, urmaşi ai casei Capetingilor, ducii de Bretagne şi conţii de Flandra. Dar contele de Flandra nu are la vremea aceea decât un singur moştenitor, şi anume o fiică. In jurul faptului de a o lua în căsătorie şi de a deveni implicit viitorul proprietar al Flandrei se stârneşte după moartea tânărului duce de Burgundia, căruia îi fusese iniţial promisă, inevitabila luptă concurenţială dintre Plantageneţi şi moştenitorii casei Capetingilor. In cele din urmă, după numeroase negocieri, purtate cu ajutorul şefului dinastiei de Valois, Carol V, mâna fiicei moştenitoare a Flandrei revine fratelui mai tânăr al acestuia, Filip, care devenise prin dispoziţia tatălui său duce de Burgundia. Căsătoriile se încheie la nivelul marilor seniori feudali exclusiv din raţiuni pe care astăzi le-am numi „de afaceri", sub aspectul măririi posesiunilor şi sub presiunea luptelor concurenţiale teritoriale. Filip cel Semeţ unifică deci după moartea contelui de Flandra posesiunile acestuia cu Burgundia; iar din vechile mari case feudale acum nu se mai menţine pe continent decât casa ducilor de Bretagne. In locul acestui strat mai vechi însă şi din ramificaţiile colaterale ale casei Capetingilor şi ale posesiunilor domeniale ale Capetingilor a apărut un cerc mai nou, restrâns, de seniori teritoriali şi de posesiuni teritoriale, împinse una împotriva celeilalte prin mecanismul luptelor concurenţiale teritoriale şi pentru supremaţie. Constrângerile care, corespunzător interrelaţionării şi diferenţierii funcţiilor puţin diversificate, se constituie ca o ameninţare în orice societate dominată de o economie naturală, şi îndeosebi în orice societate războinică dominată de o economie naturală, ameninţă existenţa monopolului de dominaţie şi de posesiune asupra unor teritorii mari şi împing la dezintegrarea posesiunilor, la consolidarea forţelor centrifuge, făcându-se resimţite noi constrângeri. încă o dată se realizează unul dintre acele impulsuri spre fragmentare, care au condus cu secole în urmă la dezintegrarea dominaţiei carolingiene, apoi la orânduirea societăţii feudale din secolul al XH-lea. Din nou oamenii cărora un domnitor central le-a

dat pământuri din posesiunea sa cea mare înclină să devină independenţi sau autonomi şi concurenţi ai casei centrale, slăbite la acea vreme. Dar posibilitatea de a aborda lupta concurenţială a fost acum redusă la puţinii urmaşi ai casei centrale iniţiale, un semn evident al faptului cât de mult se schimbase între timp în câmpul social structura relaţiilor umane, cât de mult reţeaua socială devenise, cel puţin în sectorul său agrarian, un sistem cu şanse închise.

11. Rivalitatea dintre cei mai puternici „princes des fleurs de lis" iese de îndată în evidenţă după moartea lui Carol V în lupta pentru regenţă şi pentru tutela nevârstnicului moştenitor al tronului. Carol V îl numise regent pe fratele său Ludovic, duce de Anjou, iar ca tutori pe fratele său Filip, duce de Burgundia, şi pe cumnatul său Ludovic, duce de Bourbon. în mod evident, acesta a fost singurul lucru pe care îl putea face pentru a nu permite ca întreaga putere să fie acaparată de o singură persoană. Dar chiar întreaga putere este idealul la care aspiră Ludovic de Anjou şi, în esenţă, şi Filip. îşi doresc să unifice calitatea de tutore cu regenţa. Iar disputele între membrii rivali ai casei regale se desfăşoară de-a lungul întregii domnii a lui Carol VI, care posedă în mică măsură o putere proprie de decizie şi care decade în cele din urmă într-un soi de demenţă.

Personajele principale în lupta pentru preponderenţă, purtată de rudele regelui, se schimbă adeseori. Locul lui Ludovic de Anjou, cel mai puternic rival al ducelui de Burgundia, este luat într-o anumită fază a luptei de către fratele mai tânăr al lui Carol VI, Ludovic, care dispune de apanajul asupra ducatului de Orleans. Dar oricât s-ar schimba protagoniştii, constrângerile de interdependenţă care îi îmboldesc se menţin constante: mereu se află doi sau trei bărbaţi în cercul concurenţial, încă de pe acum foarte restrâns, care se înfruntă, dintre care nici unul nu vrea să accepte - şi nici nu poate accepta, fără ca acest fapt să nu constituie o ameninţare existenţială pentru sine - ca unul dintre ceilalţi să devină mai puternic decât el însuşi. Aceste lupte concurenţiale între rudele de rang imperial se înscriu însă în mod necesar în marile dispute ale timpului, care sunt departe de a fi fost decise, în divergenţele cu Plantageneţii, ale căror diverse ramuri se implică, sub presiunea unor mecanisme asemănătoare, în divergenţe de acelaşi tip.

Trebuie să ne imaginăm situaţia acestor aparţinători ai casei regale: toată viaţa s-au situat în plan secund sau terţ. Au însă adeseori sentimentul că ar fi putut fi purtători mai buni şi mai puternici ai coroanei regale decât acel bărbat care este moştenitorul legitim al coroanei şi al domeniului principal. între ei şi scopul pe care îl urmăresc nu se află adesea decât o singură persoană, eventual două sau trei. Nici nu ducem lipsă de exemple în istorie pentru situaţia când doi sau mai mulţi asemenea bărbaţi mor unul după altul, eliberând astfel calea pentru următorul situat în linia ce duce spre tron. Dar de

cele mai multe ori calea spre această poziţie traversează lupte dure cu rivalii. Cel mai puţin puternic nu reuşeşte în această vreme şi în această sfera aproape niciodată să acceadă la tron dacă provine dintr-o linie colaterală a casei respective, oricât de justificată ar fi pretenţia sa. în majoritatea cazurilor, există altcineva în epocă care să-i conteste dreptul; pretenţia contestatarului poate fi mai puţin întemeiată, cu toate acestea va avea câştig de cauză dacă este mai puternic. Astfel, cei mai apropiaţi de tron, care oricum în aceste vremuri sunt seniori ai unui teritoriu mai mare sau mai mic primit în apanaj, sunt preocupaţi, după posibilităţi, să-şi creeze puncte de sprijin, să le consolideze pe cele existente, să-şi mărească proprietăţile, veniturile şi puterea. Dacă nu reuşesc să urce la tron în mod direct, cel puţin domnia lor să nu fie mai puţin bogată, mai puţin puternică şi mai puţin fastuoasă decât cea a rivalilor, ba - dacă este cu putinţă - chiar mai strălucitoare decât cea a regelui, care, în cele din urmă, nu este altceva decât cel mai mare dintre rivali şi concurenţi.

Aceasta este situaţia şi atitudinea celor mai apropiate rude ale lui Carol VI, o persoană slabă, a unchilor săi - nu a tuturor, ci a câtorva dintre aceştia -, apoi şi a fratelui său. Cu anumite modificări, cu tot mai puţine şanse deţinute de cei de rang secund şi terţ, atitudinea, situaţia şi tensiunile legate de urcarea pe tron datorită celor mai diverse înzestrări individuale se reproduc până în acele vremuri, în care, o dată cu Henric de Navarra, pentru ultima oară un senior teritorial relativ mic devine rege al Franţei; după cum am mai spus, urme ale acestor tendinţe se întâlnesc până în vremea lui Ludovic XIV.

Cea mai puternică persoană în lupta concurenţială a acestor „princes des fleurs de lis" este Filip cel Semeţ, fiul cel mic al lui Ioan cel Bun. Deţine în apanaj pentru început doar ducatul Burgundiei; apoi îl unifică - în esenţă, pe baza căsătoriei sale -, cu comitatele Flandra, ţinutul Artois, comitatul Nevers şi baronia Doncy. Cel de-al doilea fiu al său, Antoine, duce de Brabant şi senior al ţinutului Antwerpen, devine prin căsătorie duce de Luxemburg; fiul acestuia se căsătoreşte cu moştenitoarea ţinutului Hainaut. Aceştia reprezintă primii paşi ai seniorilor burgunzi pe calea spre expansiune, de întemeiere a unei domnii solide în ţinutul Olandei de azi, care cel puţin în parte se situează în afara zonei de influenţă a regilor parizieni.
In mod asemănător se comportă fratele lui Carol VI, Ludovic, cel mai înverşunat duşman al lui Filip cel Semeţ în lupta pentru supremaţie în Franţa. Ambii consolidează considerabil puterea propriei lor case, fapt ce nu va fi lipsit de urmări. Ludovic obţine pentru început în apanaj ducatul Orleans, care, sub domnia lui Carol V, după moartea unchiului acestuia, Filip V de Orleans, fusese din nou reunit cu domeniile coroanei.
Apoi Ludovic obţine trei sau patru comitate şi posesiuni mai mari în Champagne. Dobândeşte în continuare - cu ajutorul zestrei

considerabile a soţiei sale, Valentina Visconti - mai multe comitate, printre care şi comitatul Blois, pe care îl achiziţionează. In cele din urmă, îi revine de pe urma soţiei comitatul Asti şi posedă dreptul succesoral asupra câtorva teritorii italiene. Burgunzii se extind spre Olanda, iar dincolo de Orleans spre Italia. în cadrul ţinuturilor formate în urma Imperiului Franc de Apus, s-au consolidat în mod considerabil raporturile de proprietate; mari părţi ale acestui teritoriu se află în posesia dinastiei londoneze, altele în stăpânirea dinastiei de la Paris; nici măcar un „prince des fleurs de lis" nu se poate afirma printre aceştia, nu poate să concureze în una sau alta dintre luptele pentru supremaţie, dacă nu-şi alcătuieşte un puternic domeniu propriu. Ca şi odinioară în luptele pentru eliminare sau pentru supremaţie, purtate în cadrul amplei feudalităţi postcarolingiene, tensiuni asemănătoare îi impulsionează pe indivizii din cercul concurenţial cu mult mai limitat, format din marii seniori teritoriali capeţieni, să întreprindă expansiunea ţinuturilor lor, dintr-o necesitate constantă de a poseda *mai mult.* Dar printre mijloacele expansioniste de acum, căsătoria, moştenirea şi achiziţia joacă un rol cel puţin la fel de important precum războaiele şi luptele. Nu doar dinastia Habsburg se extinde extrem de mult prin căsătorie. Din moment ce în această societate se formaseră unităţi de posesiune relativ mari, cu un potenţial militar corespunzător de mare, indivizii, casele de războinici care continuă în aceste vremuri să aspire la ascensiune, îşi pot asuma acest risc doar dacă dispun de o posesiune teritorială cu un potenţial militar apt pentru concurenţă. Acest fapt demonstrează cât de puternic s-au diminuat în acele vremuri, în sfera marilor proprietari latifundiari, posibilităţile concurenţiale, cum structura tensiunilor interumane impulsionează formarea monopolurilor de putere în ţinuturile mai mari.
Ţinutul franco-englez continuă în acest timp să fie un sistem teritorial interdependent. Orice modificare a puterii sociale în favoarea sau în defavoarea uneia dintre casele rivale le afectează mai devreme sau mai târziu pe celelalte şi astfel echilibrul întregului sistem. în orice moment se poate afirma relativ precis unde se află în cadrul acestuia tensiunile mai importante sau mai puţin importante. Repartizarea centrelor de greutate şi dinamica acestora, curba lor evolutivă, poate fi trasată relativ precis. Astfel trebuie privit şi Războiul de o sută de ani, nu doar ca o interacţiune a unor indivizi, a unor principi ambiţioşi - deşi are şi această trăsătură -, ci ca o descărcare inevitabilă într-o societate plină de tensiuni, alcătuită din posesiuni teritoriale de o anumită mărime, ca luptă purtată de casele rivale în cadrul unui sistem interdependent de unităţi de dominaţie, ce deţine un sistem de echilibru foarte labil. Dinastiile de Paris şi de Londra, două linii colaterale ale fostelor case monarhice, cea de Valois şi de Lancaster, reprezintă prin dimensiunea proprietăţii lor şi prin

potenţialul lor militar cele două rivale principale. Aspiraţia, cel puţin cea a domnitorilor londonezi — ocazional şi a celor parizieni — se îndreaptă către unificarea sub aceeaşi

dominaţie a teritoriilor formate din teritoriul franc de apus, cele continentale şi regatul insular lărgit. Abia pe parcursul acestor lupte devine evident în mod inechivoc ce mare este rezistenţa în starea de dezvoltare socială respectivă, care se opune cuceririi militare şi mai ales unificării sub aceeaşi domnie şi acelaşi aparat de dominaţie a unui ţinut atât de mare şi de dispersat. Nu putem ocoli integral întrebarea dacă la acest nivel de dezvoltare socială ar fi fost posibilă realizarea sub conducerea regilor de la Londra a unui monopol de dominaţie şi integrarea durabilă a ţinuturilor continentale şi insulare, chiar după totala înfrângere a casei de Valois de către regii insulari şi aliaţii acestora. Dar oricare ar fi fost situaţia, iniţial concurează casele de Paris şi de Londra pentru supremaţia în acelaşi teritoriu, iar toate celelalte tensiuni concurenţiale, îndeosebi tensiunile dintre diferitele ramuri ale casei de Paris, se cristalizează în jurul tensiunii principale din întregul sistem teritorial; astfel, de exemplu, dinastia burgundă de Valois se află în lupta centrală ba de o parte, ba de cealaltă. Dar adâncirea diferenţierii funcţiilor şi a interdependenţei supra-locale nu determină doar ca diversele unităţi de dominaţie din societatea teritorială extinsă a societăţii france de apus să se raporteze mai clar unele la altele ca aliaţi sau duşmani. Mai puţin marcat, dar totuşi imposibil de ignorat în aceste vremuri, se remarcă şi interdependenţele şi mutaţiile echilibrului teritorial pe cuprinsul întregului spaţiu al Europei apusene. Societatea teritorială franco-engleză devine treptat, pe parcursul interdependenţei în creştere, tot mai pronunţat un subsistem în cadrul cuprinzătorului sistem european de ţări. în Războiul de o sută de ani, interdependenţa în creştere a unor spaţii ample, care nu a fost cu siguranţă nicicând cu totul absentă, iese clar în evidenţă. Principii germani şi italieni îşi aruncă deja în lupta pentru puterea conducătoare în cadrul sectorului anglo-francez interesele şi puterea lor socială, chiar dacă iniţial joacă mai mult rolul unor figuri marginale. Se anunţă aici ceea ce câteva secole mai târziu, pe parcursul Războiului de treizeci de ani, va ieşi în evidenţă cu mult mai clar: continentul european în ansamblu începe să devină un sistem interdependent de ţări, cu o dinamică proprie a echilibrului şi a centrelor de greutate, în cadrul căruia orice deplasare de putere traversează direct sau indirect fiecare unitate în parte, fiecare ţară, fiecare rivalitate. Chiar şi câteva secole mai târziu, în războiul dintre 1914 şi 1918 - „Primul război mondial", cum avea să se numească -, se anunţă felul cum tensiunile şi deplasările de echilibru pe parcursul aceloraşi transformări ale interdependenţelor afectează unităţi de dominaţie tot mai ample, care cuprind un spaţiu mai vast, ţări ce se întind pe mari teritorii. Percepem relativ vag, dacă ajungem vreodată

să le percepem, modul şi etapele formării monopolurilor la care indică tensiunile unei asemenea interrelaţionări mondiale, ca şi rezultatul, unităţile de dominaţie mai mari, care se pot forma în cadrul unor asemenea lupte. Tot astfel se petrec faptele cu casele teritoriale şi cu grupările de oameni implicate în Războiul de o sută de ani; de pe urma acestora fiecare unitate nu resimte decât ameninţarea nemijlocită a ceea ce înseamnă mărimea sau expansiunea celorlalţi pentru ea însăşi; unităţile mari care se creează în aceste lupte treptat, Franţa şi Anglia, aşa cum le cunoaştem, abia dacă există în conştiinţa celor care le formează, nu mai mult decât ar fi pentru noi unitatea politică „Europa".

Felul cum ajung să fie disputate în mod particular tensiunile dintre grupările şi casele aflate în rivalitate, felul cum echilibrul înclină în lupta dintre actorii principali, adică între familia engleză de Lancaster, familia franceză de Valois şi familia burgundă de Valois, ba într-o parte, ba în cealaltă, felul cum englezii acaparează o parte şi mai mare a teritoriului francez şi chiar titlul de rege al Franţei, şi cum, în cele din urmă, prin apariţia Fecioarei din Orleans, toate forţele aliate cu casa franceză de Valois formează o rezistenţă încununată de succes, purtându-l la Reims pe regele cel firav pentru încoronare, apoi, ca învingător, înapoi la Paris, toate aceste fapte sunt tratate pe îndelete în alte studii.

Ceea ce se decide astfel este chestiunea dacă Londra şi insula anglo-normandă, sau dacă Parisul şi ţinutul teritorial al domnitorilor Franciei aveau să devină centrul de cristalizare a ţinutului ce a rezultat după Imperiul Franc de Apus. Decizia cade în favoarea Parisului. Dominaţia londoneză se va limita la teritoriul insular. Războiul de o sută de ani accelerează şi definitivează ruptura dintre ţinutul continental, care abia acum devine din nou „la France", şi anume ţinutul de dominaţie al domnitorilor Franciei, şi ţinutul de peste mare,

care nu fusese anterior decât un teritoriu colonial al unor seniori teritoriali continentali. Acest război determină în primul rând o dezintegrare. Teritoriul insular, urmaşii cuceritorilor continentali şi localnicii au devenit o societate aparte, care îşi urmează propria cale, care îşi formează propriile instituţii specifice de dominaţie şi care dezvoltă o limbă mixtă, ca o entitate specifică de un tip nou. Nici unul dintre rivalii aflaţi în luptă nu a reuşit să dobândească dominaţia asupra întregului teritoriu şi să o menţină ca atare. Regii francezi şi locuitorii teritoriilor lor au abandonat pretenţiile de dominaţie asupra regatului insular; regii englezi au eşuat în tentativa de a-i învinge pe rivalii lor parizieni şi de a întreprinde recolonizarea continentului. Atunci când locuitorii teritoriului lor au nevoie de noi pământuri, de noi ţinuturi de colonizare, de noi pieţe, trebuie să le caute de acum înainte mai ales în depărtări. Regii englezi sunt eliminaţi din jocul continental pentru supremaţie şi pentru coroana franceză. Este un proces care nu

diferă prea mult de cel desfăşurat secole mai târziu în societatea statelor teritoriale germane, o dată cu victoria Prusiei asupra Austriei, în ambele cazuri, datorită fragmentării, integrarea se limitează la un teritoriu mic, fiind în felul acesta mult facilitată.

Dar datorită faptului că englezii sunt alungaţi de pe continent, datorită faptului că regii Angliei sunt eliminaţi din lupta pentru supremaţia ţinuturilor continentale, tensiunile şi echilibrul acestui teritoriu se deplasează. Atât timp cât regii de la Londra şi de la Paris, prin lupta lor pentru supremaţie, menţin într-o oarecare măsură un echilibru şi atât timp cât situaţia concurenţială dintre ei reprezintă axa principală a acestui sistem de tensiuni, rivalităţile dintre diferiţii seniori teritoriali continentali nu au decât o semnificaţie secundară. Aceştia pot să contribuie în mod decisiv ca lupta principală să se hotărască în favoarea domnitorilor de la Paris sau a celor de la Londra; dar nu pot să determine în mod nemijlocit ca locul întâi să fie luat de vreun alt concurent.

O dată cu eliminarea englezilor, situaţia concurenţială dintre diverşii seniori teritoriali continentali, îndeosebi rivalitatea dintre diferitele ramuri ale casei Capetingilor, devine tensiunea predominantă. La sfârşitul Războiului de o sută de ani nu fusese decis, sau în orice caz nu fusese definitiv decis, prin care dintre aceste ramuri şi în cadrul căror hotare se va înfăptui integrarea teritoriilor continentale ale ţinuturilor rezultate din Imperiul Franc de Apus, deci unificarea, integrarea pentru a forma o unitate mai mare. Iar luptele de eliminare vor continua în această direcţie.

In ultimii ani ai lui Carol VII, pe lângă dinastia pariziană există din nou cel puţin opt mari case care se pot arunca în lupta decisivă pentru supremaţie; acestea sunt casele de Anjou, Alencon, Armagnac, Bourbon, Burgundia, Bretagne, Dreux şi Foix. Fiecare din ele este reprezentată de mai multe linii; cea mai puternică este casa de Burgundia, care, sprijinindu-se pe Burgundia şi pe Flandra ca nucleu al puterii lor domeniale, acţionează cu mare îndârjire şi determinare pentru a întemeia unul dintre cele mai mari domenii dinastice, situat între Imperiu şi Franţa, aşa cum odinioară fusese Lotharingia. Lupta pentru supremaţie sau rivalitatea dintre Burgundia şi regii de la Paris formează acum axa principală a acestui sistem de echilibru al teritoriilor feudale, din care, o dată cu victoria celor din urmă, se va forma în final „Franţa". Pe lângă acestea, casa de Bourbon şi cea de Bretagne se constituie ca centre de putere de mare însemnătate.

Cu excepţia celei din urmă, a casei ducale de Bretagne, membrii tuturor caselor amintite sunt urmaşi sau rude ale unor persoane care s-au bucurat de apanaje, deci linii colaterale ale casei Capetingilor. Feudalitatea seniorială postcarolingiană s-a *„restrâns"*[93], dacă putem spune astfel, formând o feudalitate capeţiană „princiară". Din luptele de eliminare a numeroaselor familii de războinici mai mari sau mai

mici din ţinutul franc de apus s-a ridicat în calitate de învingător o singură casă. Fostul teritoriu al Imperiului Franc de Apus a devenit în totalitate proprietatea deţinută monopolist de urmaşii casei Capetingilor.

Dar pe parcursul generaţiilor, familia, şi o dată cu aceasta posesiunea teritorială acumulată, s-a divizat pe alocuri din nou; iar acum diferitele ramuri ale familiei îşi dispută supremaţia. Formarea de monopol nu se petrece atât de rectiliniu, cum poate să apară la prima vedere. Ceea ce observăm aici, în perioada de după Războiul de o sută de ani, nu reprezintă încă o

concentrare deplină a prerogativelor princiare de control într-un singur loc şi într-o singură mână, ci o treaptă pe calea spre monopolul absolutist.
Ceea ce s-a format în acest caz este starea urior concurenţe foarte bine delimitate. Pentru toţi cei care nu aparţin unei anumite familii în cadrul acestui teritoriu, şansa de a cuceri şi de a poseda un teritoriu mai mare de dominaţie sau de a-l mări pe cel existent şi de a participa astfel în continuare la luptele concurenţiale şi de eliminare a devenit deosebit de restrânsă.

VI. Faza finală a luptelor concurenţiale libere şi instaurarea definitită a monopolului monarhic

12. Ceea ce conferă aici procesului monopolist caracterul său aparte - şi ceea ce observatorii, din epocile ulterioare, îndeosebi cei din secolul al XX-lea, privind retrospectiv, vor trebui să reţină în mod deosebit - este realitatea că funcţiile sociale, care s-au diferenţiat în vremurile noastre, în aceste faze timpurii continuă să fie mai mult sau mai puţin nediferenţiate. Am subliniat faptul că în poziţia socială a marilor seniori feudali, a principilor, funcţia celui mai bogat, *a.* josesorujuTcelor jnai cuprinzătoare mijloace de producţie ale ţinutului[7]' respectiv, se împleteşte inseparabilcu puterea de control militară şi juHiciară. Funcţiile reprezentate în prezent de persoane şi de grupări dîferTEefTegate prin diviziunea muncii, de exemplu funcţia unui mare latifundiar şi funcţia unui conducător administrativ, continuă la acea vreme să formeze în strânsă întrepătrundere un fel de posesiune privată. Această situaţie este explicabilă prin faptul că în societatea caracterizată predominant de economie naturală şi agrariană pământul reprezintă cel mai important mijloc de producţie - chiar dacă această stare de fapt înregistrează treptat un regres -, în timp ce în societatea de mai târziu mijloacele cele mai importante de producţie vor fi banii, ca simbol al diferenţierii funcţiilor. Dar, desigur, nu depinde în mai mică măsură de faptul că într-o fază ulterioară elementul cheie al fiecărui monopol de dominaţie, monopolul asupra exercitării forţei fizice, militare, va forma pe cuprinsul unor ample teritorii o instituţie socială mai solidă şi mai stabilă, care, datorită

luptelor de secole, abia se dezvoltă încetul cu încetul în fazele premergătoare, şi anume iniţial sub forma unui monopol privat
de familie.
Suntem obişnuiţi să facem distincţia între două sfere, cea „economică" şi cea „politică", şi între două tipuri de funcţii sociale, cele „economice" şi cele „politice"; înţelegem prin „economie" întreaga reţea de activităţi şi instituţii care servesc la producerea şi la dobândirea unor mijloace de producţie şi de consum; dar când vorbim despre „economie" ni se pare totodată firesc că producerea şi îndeosebi dobândirea mijloacelor de producţie şi de consum se petrec în mod normal fără ameninţare şi fără exercitarea forţei fizice, militare. Nimic nu este mai puţin firesc. Pentru societăţile de războinici ce trăiesc în cadrul economiei naturale - şi nu doar pentru aceştia - sabia este un mijloc indispensabil, foarte la îndemână pentru obţinerea mijloacelor de producţie, iar ameninţarea cu forţa reprezintă un mijloc de producţie indispensabil. Când diviziunea funcţiilor a avansat foarte mult, când s-a format, ca rezultat al unor lupte îndelungate, o administraţie specializată de monopol, care îşi exercită funcţiile de dominaţie ca proprietate socială, când există un monopol centralizat şi public de putere, ce se extinde asupra unui mare ţinut, abia atunci luptele concurentiale pentru deţinerea mijloacelor de consum şi de producţie se pot forma efectiv în condiţiile suprimării în continuare a utilizării forţei fizice; abia atunci există, în adevărata accepţie a cuvântului, acel tip de economie pe care suntem obişnuiţi să o denumim „economie", abia atunci apare acel tip de luptă concurenţială pe care obişnuim să o numim „concurenţă". Relaţia concurenţială este un fenomen social mai cuprinzător şi cu mult mai general decât devine evident atunci când sensul său este aplicat la structurile economice[94] şi de obicei la structurile economice din secolele al XlX-lea şi al XX-lea. O situaţie concurenţială se realizează pretutindeni acolo unde mai multe persoane se străduiesc să dobândească aceleaşi oportunităţi, unde există mai multă cerere decât şanse pentru satisfacerea cererii, unde controlul asupra oportunităţilor se află sau nu în mâna unor monopolişti. Modalitatea specifică de concurenţă despre care am discutat aici, aşa-numita „concurenţă liberă", este

caracterizată prin faptul că cererea a numeroşi indivizi este îndreptată asupra unor şanse de care încă nu dispune nimeni, care se află în afara intervalului concurenţial al forţelor aflate în rivalitate. O asemenea fază de „concurenţă liberă" există în istoria a numeroase societăţi, poate chiar în istoria tuturor societăţilor. Iar o „luptă concurenţială liberă" se creează astfel, de exemplu, şi atunci când în rândul mai multor indivizi, oarecum interdependenţi, pământurile şi şansele militare sunt repartizate atât de uniform, încât nici unul nu deţine în mod evident cele mai multe oportunităţi, nici unul nu este mai puternic din punct de vedere social, deci în acea fază a

relaţiilor dintre casele de războinici feudali, sau în acea fază a relaţiilor interstatale, în care nici unul nu depăşeşte intervalul de rivalitate şi în care nu există încă pentru aceste relaţii un monopol centralizat şi organizat de dominaţie. Totodată, o „luptă concurenţială liberă" se creează în acest mod când şansele financiare sunt relativ uniform repartizate în beneficiul mai multor aliaţi interdependenţi; în ambele cazuri, lupta devine cu atât mai intensă cu cât creşte mai mult numărul populaţiei şi cererea de asemenea şanse, când, în paralel, nu sporeşte şi numărul acestor şanse.

Are o influenţă relativ redusă asupra direcţiei de dezvoltare a luptelor concurentiale libere faptul că pentru deţinerea oportunităţilor se uzează uneori de ameninţare şi de exercitarea forţei fizice, iar alteori doar de ameninţarea, de către o putere socială, cu pierderea independenţei economice, cu ruina economică sau cu mizeria materială, în luptele dintre casele de războinici feudali cele două tipuri de mijloace de luptă, cele două tipuri de forme de putere, definite ca forţă fizică, militară, şi forţă economică, continuă să acţioneze încă relativ nediferenţiat. Aceste lupte feudale deţin în realitate un pandant funcţional în cadrul societăţii mai puternic diferenţiate pe funcţii dintr-o fază ulterioară atât în luptele concurentiale economice libere, de pildă în luptele pentru predominanţă ale unei serii de case comerciale din aceeaşi branşă, cât şi în luptele pentru predominanţă ale unor state în cadrul unui anumit sistem teritorial de echilibru, care ajung să se domolească prin utilizarea forţei fizice.

In ambele cazuri, ceea ce iese în evidenţă din luptele date în cadrul sferelor nemonopoliste nu este altceva decât un anumit nivel al disputei existente şi al luptei concurentiale generale pentru deţinerea acelui număr limitat de şanse care străbat întreaga societate. Şansele celor care concurează liber, şi anume o competiţie în care nu există monopoluri, reprezintă în sine o posesiune monopolistă neorganizată, de la care sunt excluşi toţi cei care nu se pot înscrie în lupta concurenţială, pentru că dispun de resurse considerabil mai mici. Aceştia sunt dependenţi, direct sau indirect, de concurenţii „liberi", ceea ce conduce la o luptă concurenţială a unora împotriva celorlalţi pentru repartizarea şanselor limitate. Presiunea concurenţială exercitată de segmentul relativ independent este strâns legată funcţional de presiunea exercitată de cei dependenţi de şanse deja monopolizate, într-o multilaterală interdependenţă funcţională.

In ambele cazuri, luptele concurentiale libere pentru deţinerea de şanse, pentru care încă nu există un monopol organizat şi centralizat, manifestă tendinţa, prin numeroase ramificaţii, să învingă şi să elimine un număr tot mai mare de rivali, care sunt distruşi ca entităţi sociale, sau care ajung în stare de dependenţă, în vederea acumulării şanselor disputate în mâinile unui număr tot mai mic de rivali, pentru formarea poziţiei de predominanţă şi în cele din urmă a celei de

monopol. Iar fenomenul social al formării monopolului nu se limitează la acele procese la care ne referim de obicei în prezent când vorbim despre „monopoluri". Acumularea şanselor de posesiune, care se transformă în sume de bani, sau cel puţin pot fi exprimate în sume de bani nu reprezintă altceva decât un impuls istoric dat formării monopolurilor, printre multe altele. Procese identice din punct de vedere funcţional, deci tendinţele de alcătuire a reţelei interumane, în cadrul căreia indivizii sau grupările pot să determine prin ameninţarea directă sau indirectă cu utilizarea forţei accesul celorlalţi, pot să limiteze şansele disputate şi să le reglementeze, asemenea procese apărând în numeroase forme şi

în locuri diferite de-a lungul istoriei omenirii.
în luptele din ambele cazuri, pentru cei implicaţi miza constă în primul rând în existenţa lor socială. Iar acest fapt reprezintă elementul constrictiv în cadrul luptelor. Iată ce determină ca aceste lupte şi desfăşurarea lor, oriunde se creează premisa fundamentală a concurenţei libere, să fie atât de inexorabile. Dacă o societate s-a înscris în cursul acestei mişcări, atunci în sfera încă lipsită de monopol orice entitate socială, indiferent dacă este vorba de familiile de cavaleri, de întreprinderile economice, de teritorii sau de state, se află în faţa aceleiaşi alternative: pot fi învinse - indiferent dacă participă sau nu la luptă. Iar acest fapt înseamnă pentru respectivii, în caz extrem, prizonieratul, moartea violentă, mizeria materială sau chiar foametea; totodată, înseamnă pentru ei, în cel mai bun caz, o decădere socială, pierderea relativei lor independenţe sociale, trecerea pe o poziţie de dependenţă directă, contopirea într-un context social mai mare şi în felul acesta distrugerea a ceea ce iniţial conferă sens, valoare şi durabilitate vieţii lor, indiferent dacă celorlalţi concetăţeni sau celor care aveau să-i urmeze sensul existenţei sociale şi „perenităţii" lor avea să le inspire repulsie, considerându-l pur şi simplu demn de a fi distrus.
Sau se pot apăra de rivalii lor imediaţi şi ies învingători; în acest caz, viaţa lor, existenţa lor socială, aspiraţiile lor se realizează prin polarizarea şanselor aflate în dispută. Simpla menţinere a existenţei sociale presupune în situaţia concurenţei libere această creştere constantă. Cine nu se află în ascensiune decade. Iar victoria înseamnă în primul rând - fie că este intenţionată, fie că nu - dobândirea unei poziţii de predominanţă printre rivalii cei mai apropiaţi şi aducerea acestora într-o poziţie mai pronunţată sau mai puţin pronunţată de dependenţă. Victoria unuia reprezintă în mod necesar înfrângerea celuilalt, fie că este vorba de pământ, de mijloace militare, de bani sau de orice fel de factori determinanţi pentru puterea socială. Dar victoria înseamnă de asemenea, pentru mai târziu, confruntarea şi disputa cu un rival de altă mărime; din nou situaţia implică ascensiunea unuia, asimilarea, subordonarea, înjosirea sau distrugerea celuilalt. Deplasarea raporturilor de putere, formarea predominanţei

şi consolidarea acesteia se poate petrece prin aplicarea unei forţe militare sau economice directe, sau, mai degrabă, pe calea învoielii paşnice; dar indiferent cum s-ar desfăşura, mai rapid sau mai lent, printr-o serie de declinuri sau de ascensiuni, de împliniri ale sensului existenţial sau de distrugeri ale acestuia, rivalităţile obligă la apariţia unei noi ordini sociale, îndeosebi la apariţia unei ordini monopoliste, care nu a fost de fapt deliberată şi nici prevăzută de vreunul dintre cei implicaţi şi care face ca în locul unor lupte concurenţiale *nemono-poliste* să se instaureze luptele concurenţiale *monopoliste.* Abia o dată cu formarea unor asemenea monopoluri apare în cele din urmă şi posibilitatea de ghidare a repartizării oportunităţilor - şi implicit a luptelor -, în sensul unei funcţionări neperturbate a cooperării oamenilor aflaţi necondiţionat în interdependenţă reciprocă.
In faţa unor alternative de acest gen se află şi familiile de războinici din societatea feudală medievală. Iar rezistenţa opusă de marii seniori feudali, spre sfârşit cea a feudalităţii capeţiene sau princiare, împotriva consolidării puterii regale, trebuie înţeleasă în acest fel. Regele de la Paris este în mod faptic şi în conştiinţa celorlalţi seniori feudali pentru început unul dintre ei şi nimic altceva; reprezintă un rival, şi anume, începând de la un moment dat, cel mai puternic şi cel mai ameninţător rival. Dacă acesta va ieşi învingător, existenţa lor, dacă nu fizică, în orice caz socială, va fi distrusă. Ceea ce în ochii lor conferă sens şi strălucire vieţii, şi anume autonomia proprietăţii, puterea neîngrădită de decizie cu privire la posesiunile casei lor, onoarea, rangul, prestanţa socială, toate sunt distruse în caz extrem, în cel mai bun caz doar diminuate. Dacă ei devin învingători, atunci, pe moment, centralizarea, formarea predominanţei şi a monopolului, formarea statelor este perturbată; atunci Burgundia, Anjou şi Bretagne sau orice alte seniorii teritoriale se menţin o bună bucată de vreme ca unităţi de dominaţie mai mult sau mai puţin independente. Faptul le poate părea unor contemporani, îndeosebi funcţionarilor imperiali, aşa cum ni se pare şi nouă astăzi, privind retrospectiv, ceva lipsit de sens; căci, corespunzător cu situaţia diferită a interrela-ţionării sociale, nu ne mai identificăm în general atât de puternic cu asemenea unităţi regionale mai mici. Pentru aceştia, pentru seniorii dominaţiei burgunde sau ai celei

bretone şi pentru o bună parte din cei subordonaţi lor, este extrem de oportun în primul rând să împiedice formarea unei preponderenţe puternice şi a unui aparat central la Paris; căci formarea preponderenţei înseamnă într-adevăr declinul lor ca unităţi sociale individuale.
Mai devreme sau mai târziu, învingătorii vor trebui să se confrunte ca rivali; iar aceste tensiuni, luptele care rezultă astfel, nu pot lua sfârşit înainte să se fi format o nouă preponderenţă superioară. *Aşa cum în societatea capitalistă din secolul al XlX-lea, şi îndeosebi din secolul al XX-lea, se remarcă impulsul general către formarea unui*

monopol economic, indiferent dacă într-un anumit caz una sau alta dintre case învinge în lupta concurenţială şi se dezvoltă depăşind-o pe cealaltă, aşa cum există simultan o tendinţă asemănătoare neechivocă spre hegemonie, puseu care precede orice formare de monopol, orice integrare mai cuprinzătoare, în lupta concurenţială dintre „state", îndeosebi a statelor europene, după cum demonstrează şi luptele caselor de războinici din Evul Mediu, ulterior cele ale marilor seniori teritoriali şi feudali, devine tot mai evident un impuls general către formarea de monopoluri. Doar că aici, iniţial, acest proces se desfăşoară în sfera posesiunii de pământ şi a funcţiilor de dominaţie ca o entitate inseparabilă, apoi - o dată cu pătrunderea utilizării banilor - într-o formă oarecum schimbată, şi anume sub forma unei centralizări a impozitelor şi a dispunerii de toate instrumentele care servesc la înfrângerea prin forţă fizică.
13. Rivalitatea dintre linia franceză a casei de Valois, pe de o parte, şi linia burgundă, împreună cu restul feudalităţii capeţiene de prim rang, pe de altă parte - ultimul mare reprezentant al feudalităţii precapeţiene, ducele de Bretagne, nefiind direct implicat -, ajunge să se manifeste cu toată virulenţa după moartea lui Carol VII, în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea. Din nou forţele centrifuge se compun pentru a proceda la asaltul comun împotriva regelui Ludovic XI, acest reprezentant al familiei Valois de la Paris, a cărui bogăţie şi putere acum, după ieşirea din luptă a principalului său rival, regele Angliei, reprezintă un pericol foarte mare pentru toată lumea. Iar familia burgundă de Valois, Carol Temerarul, atunci când centrul principal de greutate înclina tot mai ameninţător în favoarea complexului francez de dominaţie, a exprimat la un moment dat cât se poate de clar ceea ce majoritatea concurenţilor regali îşi doreau sau simţeau în raport cu periclitarea existenţei lor sociale: „Au lieu d'un roi, j'en voudrais six!"[95] - în locul unui rege aş prefera şase.
Ludovic XI nu se identifică în nici un caz de la bun început cu sarcinile monarhiei. Dimpotrivă. Ca principe moştenitor, acţionează în linii mari în sensul şi în spiritul celorlalţi mari seniori feudali capeţieni, care contribuie la dezintegrarea complexului teritorial francez; trăieşte o vreme la curtea celui care reprezintă cel mai puternic rival al regatului francez, la curtea ducelui de Burgundia. Cu siguranţă că explicaţia constă dintr-o stare de fapte ce trebuie definită ca personală, şi anume ca o relaţie particulară de învrăjbire dintre Ludovic şi tatăl său. Dar totodată stă mărturie pentru această individualizare specifică a celei mai bogate familii din ţară, care este dependentă de acordarea de apanaje în favoarea fiecărui prinţ. Oricare ar fi fost cauzele timpurii ale învrăjbirii dintre Ludovic şi tatăl său, dispunerea de un teritoriu propriu îi permite să facă front comun cu ceilalţi rivali ai regelui. Chiar şi după ce accede la tron, iniţial nu se gândeşte decât să se răzbune pe toţi cei care s-au dovedit ostili pe

vremea când era delfin, iar printre aceştia sunt numeroşi slujitori devotaţi ai regatului, iar pe de altă parte să-i răsplătească pe cei care şi-au dovedit amiciţia pe vremea când era prinţ moştenitor, printre aceştia numărându-se o serie întreagă de adversari ai monarhiei de la Paris. Domnia continuă să fie în mare măsură posesiune privată şi dependentă de înclinaţiile personale ale domnitorului. Dar totodată are, ca orice mare posesiune, o legitate proprie, relativ strictă, căreia domnitorul nu i se poate opune fără a o distruge. în foarte scurt timp, duşmanii regatului devin şi duşmanii lui Ludovic; iar cei ce servesc regatul devin prietenii şi slujitorii *săi.* Ambiţiile sale personale se contopesc cu ambiţiile personale ale domnitorului central de la Paris, iar calităţile sale personale - curiozitatea, înclinaţia bolnăvicioasă de a cunoaşte toate tainele ce se ţes în jurul său, viclenia, violenţa

nedisimulată atunci când detestă sau agreează ceva, inclusiv afişarea pietăţii sale naive, care îl determină să aducă prinosuri costisitoare sfinţilor, dar îndeosebi acelor sfinţi cărora li se închină în chip de protectori duşmanii săi, ca şi cum ar trata cu nişte indivizi venali — toate se dezvoltă acum în spiritul poziţiei sale sociale de domnitor al posesiunilor teritoriale franceze. Lupta împotriva forţelor centrifuge, împotriva seniorilor feudali rivali devine sarcina decisivă a vieţii sale. Iar casa de Burgundia, prietenii de pe vremea când era prinţ moştenitor - corespunzător logicii imanente a funcţiei sale regale - devin rivalii săi majori. Lupta pe care o are de dus Ludovic XI nu este în nici un caz uşoară. Uneori, domnitorul de la Paris pare să se afle în pragul colapsului. Apoi, la sfârşitul perioadei de guvernare - parţial datorită mijloacelor de putere, care îi sunt asigurate de marile sale proprietăţi, parţial datorită priceperii cu care ştie să le folosească, precum şi datorită unei serii de întâmplări care îl favorizează - reuşeşte să-şi învingă definitiv duşmanii. Carol Temerarul de Burgundia este învins în anul 1476 la Granson şi la Murten de către elveţienii pe care Ludovic îi incitase să se răscoale. In anul 1477 Carol moare, în încercarea de asediere a oraşului Nancy. In acest fel, rivalul principal al reprezentantului liniei franceze de Valois - care, după eliminarea englezilor devenise cel mai puternic adversar al acestora - este la rândul său eliminat din cercul concurenţial al moştenitorilor capeţieni, din lupta concurenţială purtată între seniorii teritoriali franci de apus. Carol Temerarul are o singură moştenitoare, pe fiica sa Mărie; pentru a o lua în căsătorie, deci pentru a deveni succesorul acestuia, Ludovic concurează cu acea putere care devine acum treptat în Europa principala adversară a casei regale de la Paris, şi anume casa de Habsburg. Cu cât mai mult se apropie de sfârşit luptele de eliminare din cadrul teritoriilor formate din Imperiul Franc de Apus prin poziţia de predominanţă şi de monopol a uneia dintre casele aflate în rivalitate, cu atât mai puternic trece în prim plan rivalitatea acestei case învingătoare,

care are acum o poziţie centrală în întregul teritoriu, cu deţinători ai puterii de aceeaşi mărime din alte teritorii. Iniţial, din lupta concurenţială dată pentru Burgundia ies învingători Habsburgii. Maximilian dobândeşte, o dată cu mâna Măriei, o mare parte din moştenirea familiei de Burgundia. în felul acesta se creează o situaţie care alimentează rivalitatea dintre Habsburgi şi regii de la Paris pe o perioadă de peste două secole. Cu toate acestea, ducatul de Burgundia şi două anexe ale acestuia din masa succesorală a Burgunzilor revin din nou în proprietatea domeniilor de coroană ale dinastiei de Valois. Părţi ale moştenirii burgunde foarte importante pentru întregirea teritoriului francez de dominaţie sunt încorporate
de acesta.
în cadrul teritoriilor formate din Imperiul Franc de Apus continuă să existe patru familii care dispun de teritorii de o anumită însemnătate. Printre acestea, cea mai puternică, sau mai exact cea mai importantă, este casa de Bretagne, care beneficiază din vremuri străvechi de cea mai mare independenţă. Dar nici una dintre aceste case nu se poate măsura cu casa de Paris din punct de vedere al puterii sociale deţinute; dominaţia regilor francezi în cadrul luptei concuren-ţiale a ajuns să-i depăşească pe seniorii teritoriali învecinaţi. Regele francez ocupă printre aceştia o poziţie monopolistă. Mai devreme sau mai târziu, prin încheierea unor tratate, prin aplicarea forţei sau datorită unor întâmplări, aceştia devin tot mai dependenţi de rege, pierzându-şi autonomia.
Dacă vrem, este o întâmplare faptul că la sfârşitul secolului al XV-lea un duce de Bretagne, precum anterior ducele de Burgundia, nu avea la vremea morţii sale decât o singură fiică. Disputa declanşată de această situaţie întâmplătoare ne dovedeşte cu precizie care este constelaţia de forţe existentă. Dintre ceilalţi seniori teritoriali ai vechiului ţinut franc de apus, nici unul nu mai este suficient de puternic pentru a contesta domnitorului de la Paris dreptul la moştenirea bretonă. Ca şi în cazul moştenirii burgunde, şi acum rivalul este cineva din afară. Aici se pune problema dacă dinastia de Habsburg sau cea de Valois vor dobândi Bretagne prin căsătorie, fie Carol VIII, fiul cel mic al lui Ludovic XI, fie Maximilian de Habsburg, împărat german şi stăpân al Burgundiei, care este din nou disponibil, ca urmare a faptului că moştenitoarea Burgundiei a murit. Aşa cum a procedat şi în cazul Burgundiei, Habsburgul reuşeşte să o ia în căsătorie cu titlu provizoriu pe tânăra Anne de

Bretagne. Dar după numeroase tratative - decizia fiind favorizată de părerea exprimată de stările bretone -, mâna moştenitoarei îi revine în cele din urmă lui Carol de.. Franţa. Habsburgii protestează; se ajunge la un război între rivali, în cele din urmă la o înţelegere şi la un compromis: comitatul liber Burgundia, care nu ţine de tradiţionalul complex al ţinuturilor france de apus şi care nu se află situat în centrul ţinutului de dominaţie

franceză, le este cedat Habsburgilor; în schimb, Maximilian recunoaşte Bretagne ca aparţinându-i lui Carol VIII. Iar când Carol VIII moare fără a avea moştenitori, urmaşul său, reprezentantul liniei de Orleans a dinastiei de Valois, Ludovic XII, îl determină pe Papă să anuleze căsătoria acestuia şi se căsătoreşte cu văduva în vârstă de douăzeci şi unu de ani a predecesorului său, pentru a dobândi astfel moştenirea, adică Bretagne, în favoarea domeniilor coroanei, care acum au intrat în proprietatea sa. Cum nici în urma acestei căsătorii nu se nasc decât fiice, regele pune la cale mariajul celei mai vârstnice dintre ele, căreia, în calitate de moştenitoare a mamei sale, îi revine dominaţia asupra Bretagniei, cu pretendentul la tron, următorul membru al familiei sale, căruia, în linie succesorală, îi revine dreptul la tron, şi anume contele Francois dAngouleme. Pericolul ca acest important ţinut să revină unui rival, îndeosebi unui rival dintre Habsburgi, obligă în continuare la abordarea aceleiaşi direcţii. Astfel, sub presiunea mecanismului concurenţial, ultimul dintre teritoriile rezultate din Imperiul Franc de Apus, care şi-a menţinut independenţa pe parcursul tuturor luptelor de eliminare, este treptat integrat în ţinutul de dominaţie a regilor parizieni. Iniţial, când moştenitorul apanajului asupra ţinutului Angouleme devine rege sub numele de Francois I, Bretagne îşi menţine încă într-o oarecare măsură autonomia. Cerinţa cu privire la independenţa sa, formulată de stări, este şi se menţine foarte vie, dar puterea militară a unui teritoriu singular este de pe acum mult prea mică pentru a opune o rezistenţă eficientă faţă de marile unităţi de dominaţie formate în jurul său. în anul 1532, apartenenţa efectivă a Bretagnei la ţinutul francez de dominaţie este consacrată instituţional.

Ca teritorii autonome, ca ţinuturi care nu sunt integrate sub dominaţia regilor parizieni sau care ţin - precum Flandra şi Artois - de teritoriul de dominaţie al Habsburgilor, în, fostul ţinut franc de apus nu se menţin decât ducatul de Alencon, comitatele de Nevers şi Vendome, ţinuturile de Bourbon şi Albret[96]. Chiar dacă aici câte un domnitor, de exemplu domnitorul de Albret sau casa de Bourbon continuă să acţioneze, pe cât posibil, în sensul măririi dominaţiei lor şi visează la coroana regală[97], teritoriile lor abia dacă mai reprezintă altceva decât nişte enclave în ţinutul aflat sub hegemonia regilor francezi. Purtătorii coroanei se ridică integral deasupra sferei concu-renţiale a acestor seniori teritoriali. Casele care au existat vreodată aici au ajuns în stare de dependenţă sau au dispărut. în fostul ţinut franc de apus, regii parizieni au rămas definitiv fără rivali; poziţia lor dobândeşte de acum înainte tot mai evident caracterul unei poziţii monopoliste absolute. Dar în afara ţinutului franc de apus s-au derulat procese asemănătoare, chiar dacă iniţial nicăieri procesul monopolist şi jocul luptelor de eliminare nu a evoluat atât de mult ca în Franţa. Oricum, în momentul de faţă, şi Habsburgii au reuşit să-şi

alcătuiască un domeniu dinastic, care prin potenţialul său financiar sau militar depăşeşte cu mult majoritatea celorlalte domnii din ţinutul european continental. Ceea ce s-a evidenţiat de pe urma moştenirii burgunde şi bretone se accentuează tot mai mult începând cu secolul al XVI-lea: casa împăraţilor de Habsburg şi casa regilor francezi, reprezentate iniţial de Carol V şi Francois I, se confruntă acum ca rivale de altă mărime. Ambele deţin un monopol mai mult sau mai puţin profilat asupra unui teritoriu extrem de cuprinzător; se luptă între ele pentru şansele şi pentru predominanţa în cadrul unui mare ţinut, pentru care nu există încă un monopol de dominaţie, fiind deci „concurenţi liberi". Iar rivalitatea dintre aceştia devine pe o perioadă limitată de timp una dintre axele principale a ceea ce se constituie ca marele sistem de tensiuni europene.

14. Teritoriul francez de dominaţie este considerabil mai mic decât domeniul dinastic al casei de Habsburg. Dar este considerabil mai centralizat şi mai unit, şi anume mai bine protejat militar datorită „graniţelor sale naturale". Graniţa sa apuseană se află la Canalul

Mânecii şi la Atlantic; întregul ţinut de coastă, până la Navarra, este în întregime în mâna regilor francezi. Graniţa de sud este formată de Marea Mediterană; şi aici - cu excepţia ţinuturilor Roussillon şi Cerdagne - întregul ţinut se află sub dominaţie franceză. în est, Rhâne formează graniţa cu comitatul Nisa şi cu ducatul de Savoya; în acest timp graniţa nu ajunge până la Alpi decât în ţinutul Dauphine şi în Provence. La nord de aceasta, dincolo de comitatul liber Burgundia, Rhâne şi Saâne formează graniţele regatului; în partea de centru şi inferioară graniţa depăşeşte cu puţin cursul râului Saâne. în nord şi în nord-est graniţele Franţei actuale nu au fost încă atinse; doar prin luarea în posesiune a arhiepiscopatelor Metz, Toul şi Verdun, regatul se apropie de Rhin; dar acestea continuă iniţial să fie nişte enclave, nişte avanposturi în teritoriul Imperiului German; graniţa faţă de acesta se află doar puţin mai la vest de Verdun, apoi, în nord, aproximativ până în zona oraşului Sedan; ca şi comitatul liber Burgundia, Flandra şi Artois fac parte din ţinutul Habsburgilor. Una dintre chestiunile care trebuie decise în lupta pentru predominanţă este aceea dacă şi cât de mult se va deplasa graniţa în această zonă. Pe o perioadă considerabilă de timp aceste teritorii se menţin sub dominaţie franceză. Abia între anii 1610 şi 1659 Franţa anexează în nord ţinutul Artois, apoi ţinutul dintre Franţa şi cele trei arhiepiscopate şi - ca o nouă enclavă în Imperiu - Alsacia superioară şi inferioară; acum Franţa se apropie de Rhin[98]. O mare parte a teritoriilor care formează azi Franţa au fost unificate în această perioadă, formând o unitate de dominaţie. Problema se pune acum cât s-ar mai putea extinde aceasta, dacă şi unde această unitate, în cadrul sistemului european de tensiuni, îşi va găsi în mod definitiv graniţa „naturală", implicit şi uşor de apărat.

Cel ce priveşte retrospectiv, care trăieşte în ordinea unui stat, într-o societate cu un monopol centralizat şi stabil de utilizare a forţei, care trăieşte ca francez în Franţa sau ca german în Germania, consideră existenţa unui monopol de putere şi unificare a unui teritoriu de o asemenea dimensiune şi de un asemenea tip ceva cât se poate de firesc şi de raţional, încât le analizează ca pe ceva planificat în mod deliberat; în mod corespunzător, observă şi emite judecăţi de valoare cu privire la acţiunile individuale ce conduc la această stare de fapte, privindu-le din punctul de vedere al funcţionalităţii lor nemijlocite pentru ordinea care i se pare raţională şi firească. Este tentat să examineze mai puţin implicaţiile şi constrângerile efective, care au determinat grupările şi persoanele să acţioneze la acea vreme, la fel de puţin planurile, aspiraţiile şi interesele acelora, cât mai degrabă problema dacă a fost bine sau a fost rău cu privire la ceea ce îi este lui însuşi la îndemână pentru a se identifica. Ca şi cum factorii care au acţionat în trecut ar fi trebuit şi ar fi putut să aibă la acea vreme o viziune profetică asupra viitorului, care pentru cel ce priveşte retrospectiv reprezintă prezentul raţional acceptat emfatic, tot aşa apreciază şi condamnă factorii de acţiune din istoria de până la el, tot aşa le acordă calificative în funcţie de faptul dacă acţiunile lor duc la rezultatul dorit în linie dreaptă sau nu.

Dar prin intermediul unor asemenea cenzuri, prin asemenea expresii ale satisfacţiei personale, prin aceste observaţii subiective sau partinice asupra trecutului, se obturează de obicei accesul la legităţile şi mecanismele elementare, la adevărata istorie structurală şi la geneza formaţiunilor istorice. Aceste formaţiuni se dezvoltă de fiecare dată în cadrul luptei dintre interese contrarii, sau, mai exact, în disputele între interese ambivalenţe. Ceea ce în cadrul unor asemenea lupte este în cele din urmă distrus sau preluat de nişte formaţiuni noi, precum senioriile princiare de către dominaţia monarhică şi dominaţia monarhică de către statul burghez, pentru devenirea acestor noi formaţiuni nu este mai puţin indispensabil decât însuşi rivalul care a fost favorizat şi a ieşit învingător. în afara unor acţiuni violente, fără forţa propulsoare a concurenţei libere, nu ar exista un monopol de putere şi, în consecinţă, nici pacificarea, nici reprimarea şi nici reglementarea exercitării forţei în cadrul unor teritorii mari.

Meandrele acestei mişcări, care conduce la integrarea unor ţinuturi tot mai mari în jurul unui nucleu de cristalizare format de ducatul Francia, pot exemplifica cât de mult integrarea ţinutului franc de apus este rezultatul unei serii de lupte de eliminare în cadrul unui automatism de interrelaţionare şi cât de puţin este rezultatul unei viziuni profetice sau al unui plan riguros pe care să-l respecte toţi adversarii. Henri Hauser a afirmat la un

moment dat":
„Assurement, ii y a toujours quelque chose d'un peu factice â se placer dans une position a posteriori et â regarder l'histoire â rebrousse-poil,

comme si la monarchie deja administrative et la France deja centralisee de Henri II avaient ete de toute eternite destinees â naître et â vivre dans des limites determinees...»
Abia când ne situăm un moment în vremurile trecute, când vedem care a fost lupta dintre numeroasele case de războinici şi care au fost necesităţile lor vitale directe, ţelurile lor imediate, când, pe scurt, vizualizăm întregul risc al luptelor lor şi întreaga lor existenţă socială, putem înţelege cât de probabilă a fost formarea predominanţei şi a monopolului în teritoriu şi cât de incert centrul şi graniţele acestuia. Despre regii francezi şi reprezentanţii acestora este valabil până la un anumit punct ceea ce s-a afirmat despre un pionier american[100], care nu-şi dorea tot pământul, ci doar terenul situat lângă al său: „He didn't want all the land; he just wanted the land next to his." Această formulare simplă, dar precisă, exprimă foarte bine cum, din interrelaţionarea a nenumărate interese şi intenţii individuale, fie convergente, fie divergente şi ostile, se creează în cele din urmă ceva care există în forma prezentă, ce nu a fost intenţionat sau plănuit de nici un individ şi care totuşi a rezultat totodată din intenţiile şi din acţiunile a numeroşi indivizi. Iar aceasta este de fapt întreaga taină configuraţiei sociale, a dinamicii implacabile, a legităţii structurale, a structurii, a caracterului procesual şi a dezvoltării sale; acesta este fundamentul sociogenezei şi al dinamicii relaţionale.
Desigur, în fazele ulterioare ale mişcării, reprezentanţii regatului francez au avut, datorită poziţiei lor centrale, intenţii ceva mai cuprinzătoare şi o altă rază de acţiune a procesului de integrare decât acei pionieri americani individuali. Dar nici aceştia nu au recunoscut de fiecare dată clar şi distinct decât următorul pas şi nu au văzut în faţa lor decât următoarea bucată de pământ pe care trebuiau s-o cucerească, dacă aceasta nu trebuia să cadă în mâinile altcuiva, dacă un vecin sau un concurent incomod nu trebuia să devină mai puternic decât erau ei înşişi. Iar atunci când unii dintre aceştia au nutrit imaginea unei dominaţii imperiale mai mari, această imagine, pe parcursul unei perioade îndelungate, era mai degrabă în spirit umbra unei formări de monopol anterioare, reflexie a dominaţiilor regale carolingiene şi france de apus; era mai degrabă produsul amintirii decât cel al unei viziuni profetice şi decât un nou concept de viitor. Aici, ca de fiecare dată, din întrepătrunderea a numeroase interese individuale, planuri şi acţiuni, îşi face apariţia o legitate a entităţii de interrelaţionări umane, care nu fusese intenţionată de un individ, şi o formaţiune care nu fusese planificată cu premeditare de nici unul dintre factorii de acţiune, un stat: Franţa. Tocmai pentru a înţelege acest fenomen este necesară abordarea unei realităţi mai puţin cunoscute: sfera relaţiilor imanente, câmpul dinamicii relaţionale.

VII. împărţirea puterii în cadrul unităţii de dominaţie. Importanţa ei pentru autoritatea centrală. Formarea „mecanismului monarhic"

15. în dezvoltarea monopolurilor se disting două mari faze: faza concurenţei libere, cu impulsul său de formare a unor monopoluri mai mult sau mai puţin private, şi transformarea treptată a monopolurilor „private" în monopoluri „publice". Dar această deplasare, dacă privim lucrurile îndeaproape, este o simplă succesiune de tendinţe. Socializarea monopolurilor de dominaţie atinge pe parcursul unei asemenea transformări abia târziu expresia completă, devenind un fenomen predominant; structurile, fenomenele de interrelaţionare care o determină există şi acţionează deja de mult timp în acea fază, în care, în urma multiplelor lupte concurenţiale, se formează treptat monopolul de dominaţie sub formă de posesiune privată.
Desigur, Revoluţia Franceză de exemplu reprezintă un imens pas înainte pe calea spre socializarea monopolului fiscal sau a celui de putere în Franţa. Aceste monopoluri de dominaţie trec efectiv sub controlul, sau cel puţin sub" controlul organizat instituţional, al unor cuprinzătoare clase sociale. Domnitorul central, oricare ar fi titlul pe care îl poartă, şi

toţi cei ce exercită monopolul de dominaţie devin mai evident decât anterior nişte funcţionari printre alţii, în cadrul întregii reţele a unei societăţi diferenţiate funcţional. Dependenţa funcţională de reprezentanţii altor funcţii sociale a devenit atât de mare, încât iese clar în evidenţă în organizarea socială. Dar această dependenţă funcţională a monopolurilor de dominaţie de deţinătorii altor funcţii sociale a existat şi în fazele precedente. Doar că, fiind mai slab dezvoltată, continuă timp îndelungat să fie exprimată nemijlocit şi nevoalat în cadrul sistemului instituţional al societăţii. De aceea, prerogativele de control ale deţinătorului monopolurilor de dominaţie au pentru început mai mult sau mai puţin caracterul unei „posesiuni private".

16. Tendinţe în direcţia unei anumite „socializări" a poziţiei monopoliste a unei familii unice se manifestă, după cum am mai spus, în anumite condiţii, şi anume atunci când domeniul de control sau proprietatea începe să devină foarte mare, chiar şi în societăţile predominant marcate de economia naturală. Ceea ce numim „feudalism", ceea ce a fost descris mai sus ca efect al forţelor centrifuge nu este altceva decât expresia unor asemenea tendinţe. Acestea dovedesc faptul că dependenţa funcţională a unui senior de slujitorii sau de supuşii săi, deci de straturi largi, este în creştere; contribuie la trecerea prerogativelor de control asupra pământurilor şi instrumentelor militare de putere din mâna unei familii de războinici şi a şefului

acesteia iniţial în seama ierarhiei formate din cei mai apropiaţi slujitori şi rudele apropiate, apoi, în anumite condiţii, în cea a întregii societăţi războinice. Am arătat deja faptul că în feudalism „socializarea", corespunzător particularităţilor de deţinere a proprietăţii funciare şi a instrumentelor de constrângere, înseamnă destrămarea monopolului centralizat, chiar dacă acesta nu este foarte puternic centralizat; totodată, duce la transformarea unei unice mari posesiuni monopoliste într-o serie de posesiuni monopoliste mai mici, deci la o formă descentralizată şi mai puţin organizată a monopolului. Atât timp cât proprietatea funciară se menţine ca formă precumpănitoare de proprietate, pot apărea deplasări în una sau alta dintre direcţii: instaurarea supremaţiei formaţiunilor autoritare prin concurenţa liberă, reunirea unor mari suprafeţe de pământ şi a unor mase de războinici sub dominaţia unui unic domnitor militar central, adică valuri de descentralizare ce se petrec printre urmaşii acestora, noi lupte concurenţiale în diversele straturi de slujitori, printre rude sau supuşi, noi încercări de formare a preponderenţei. In ansamblu, mişcarea aceasta fluctuantă de centralizare şi descentralizare poate să determine, după caz, o stratificare socială complexă, în funcţie de realităţile geografice sau climatice, de formele economice specifice, de speciile de animale şi de plante, de care depinde viaţa oamenilor, şi de fiecare dată în legătură cu structura tradiţională a religiei institu-ţionalizate. Istoria altor societăţi feudale, neeuropene, demonstrează în această privinţă pretutindeni aceeaşi legitate. Dar oricât de puternic s-ar face resimţite oscilaţiile de acest tip în dezvoltarea Franţei, comparativ cu majoritatea celorlalte societăţi, aici deplasarea se
petrece relativ liniar.

In cele din urmă acest ritm, care ameninţă de fiecare dată să contribuie la dizolvarea marii dominaţii monopoliste, este modificat şi rupt abia în măsura în care, o dată cu diferenţierea tot mai accentuată a funcţiilor în societate, banii devin forma predominantă de proprietate, înlocuind astfel posesiunea de pământ. Abia o dată cu trecerea marelui monopol centralizat din mâna unui domnitor sau a unui cerc restrâns sub controlul unui cerc mai larg, acesta încetează să se fragmenteze în numeroase posesiuni mai mici, aşa cum s-a petrecut în cazul fiecărui impuls de feudalizare; treptat, se centralizează ca instrument al întregii societăţi diferenţiate funcţional, deci, iniţial, un organ central a ceea ce definim ca stat.

Dezvoltarea circuitului de schimb şi monetar, împreună cu formaţiunile sociale care sunt purtătoarele acestui circuit, se află într-o continuă interrelaţionare reciprocă cu forma şi cu dezvoltarea monopolului de dominaţie din cadrul unui anumit ţinut. Ambele serii de dezvoltare se întrepătrund în permanenţă şi se potenţează reciproc. Forma şi dezvoltarea monopolurilor de dominaţie sunt influenţate sub numeroase aspecte prin diferenţierea societăţii, dezvoltarea circuitului

monetar şi prin formarea unor clase care câştigă şi posedă bani. Pe de altă parte, progresul diviziunii muncii, asigurarea unor căi de comunicaţii şi a unor pieţe în cadrul unor teritorii ample, standardizarea baterii de monedă şi a întregului circuit monetar, protecţia producţiei paşnice faţă de utilizarea violenţei fizice şi o serie de alte măsuri de coordonare şi de reglementare sunt în mare măsură tributare formării unor mari instituţii centralizate şi de monopol. Cu alte cuvinte, cu cât se diferenţiază mai mult procesele de muncă şi totalitatea funcţiilor din societate, cu cât devin mai lungi şi mai complexe lanţurile individuale de acţiune, care este necesar să se întrepătrundă pentru ca acţiunile individuale să aibă o finalitate socială, cu atât mai puternic se evidenţiază un anumit caracter specific al organului central: *rolul de preponderenţă ca organ coordonator şi de reglementare pentru totalitatea configuraţiei diferenţiate funcţional.* De la un anumit nivel al diferenţierii funcţionale, reţeaua complexă de activităţi umane interdependente nu poate progresa şi nici funcţiona în continuare fără a deţine organe coordonatoare structurate pe măsură. Această funcţie cu siguranţă că nu este integral absentă nici din instituţiile centrale ale societăţilor mai rudimentar organizate şi mai puţin diferenţiate. Chiar şi o societate atât de slab unificată ca societatea numeroşilor latifundiari autarhici din secolele al IX-lea şi al X-lea avea în anumite condiţii nevoie de un coordonator major. Atunci când ameninţarea venea din partea unui duşman puternic din exterior şi se declanşa un război, era nevoie de asemenea de cineva care să asigure coeziunea de acţiune a numeroşilor cavaleri, care să le coordoneze activitatea şi să ia deciziile finale. Astfel a ieşit mai clar în evidenţă interdependenţa a numeroşi seniori ce trăiau răspândiţi. Fiecare individ era ameninţat atunci când colaborarea armatei eşua în ansamblu. Cum în situaţia aceasta dependenţa tuturor de un domnitor central, de un rege, a ajuns să crească în mod considerabil, a crescut totodată în mod corespunzător şi însemnătatea acestuia, puterea şi forţa lui socială, atunci când îşi îndeplinea funcţia socială, şi anume când nu era înfrânt. Dar în situaţia în care ameninţarea externă sau posibilităţile de expansiune au dispărut, în cadrul respectivei structuri a societăţii dependenţa unor indivizi sau a unor grupuri faţă de un centru major de coordonare şi de reglementare a devenit, pe măsură, neînsemnată. Această funcţie a organelor centrale iese în evidenţă ca o sferă de sarcini specializate şi diferenţiate atunci când societatea se diferenţiază în totalitate tot mai mult, atunci când în alcătuirea ei structurală se formează treptat noi funcţii, noi grupări profesionale şi noi straturi sociale. Abia apoi organele centrale de coordonare şi reglementare devin în asemenea măsură indispensabile pentru menţinerea întregului angrenaj social încât, o dată cu modificarea structurii lor de putere, funcţiile pot fi redistribuite sau chiar reorganizate, dar nu mai pot fi desfiinţate, aşa cum se petrecea anterior în cursul feudalizării.

17. Formarea unor organe centrale deosebit de stabile şi de specializate pentru ţinuturi mari este unul dintre cele mai importante fenomene ale istoriei occidentale. Există, după cum am mai spus, organe centrale de un anumit fel în orice configuraţie socială. Dar diferenţierea şi specializarea funcţiilor sociale în Occident a atins un nivel mai înalt decât în oricare altă societate de pe pământ şi aşa cum alte comunităţi aflate în acest stadiu încep să atingă acest nivel abia ca urmare a unui impuls venind dinspre Occident, tot astfel, în Occident, organele centralizate dobândesc iniţial un grad de stabilitate nemaiîntâlnit. In acest proces, organele centrale şi funcţionarii nu dobândesc în mod necesar puterea discreţionară de control o dată cu însemnătatea lor tot mai accentuată, în calitate de coordonatori şi reglementatori sociali majori. Am putea presupune că o dată cu centralizarea progresivă, o dată cu reglementarea mai strictă şi cu controlul exercitat de către autorităţi stabile asupra procesului social în ansamblu, se va acutiza discrepanţa dintre cei ce domină şi cei dominaţi. Cursul real al istoriei ne oferă o altă imagine. Cu siguranţă că societatea occidentală nu duce lipsă de acele faze în care prerogativele de control şi marja de decizie a autorităţilor centrale sunt atât de mari încât putem vorbi cu anumită îndreptăţire de o „predominanţă" a domnitorilor centrali. Dar chiar în istoria modernă a numeroase societăţi occidentale există faze în care, în ciuda centralizării, prerogativele de control prin intermediul instituţiilor centrale, sunt atât de dispersate şi de

diferenţiate, încât este greu să deosebim cine sunt domnitorii şi cine subordonaţii. Marja de decizie implicată de funcţiile centrale se modifică. Uneori se amplifică; atunci oamenii care exercită aceste funcţii se comportă ca nişte „domnitori". Uneori se diminuează fără ca totodată centralizarea, însemnătatea organelor centrale ca centre majore de coordonare şi de reglementare să des-crească. Cu alte cuvinte, trebuie să facem deosebirea în cadrul acestor organisme centrale, precum şi în al tuturor celorlalte formaţiuni sociale, între două caracteristici: *funcţia lor în cadrul reţelei sociale de care aparţin şi puterea socială implicată de această funcţie.* Ceea ce definim ca „dominaţie" nu este într-o societate puternic diferenţiată altceva decât o putere socială deosebită, pe care le-o conferă îndeosebi poziţiile centrale deţinătorilor lor, în raport cu reprezentanţii altor funcţii. Dar puterea socială este determinată în cazul funcţiilor centrale supreme ale unei societăţi bine diferenţiate funcţional în absolut acelaşi mod ca şi toate celelalte: ea corespunde - dacă această funcţie nu este asociată cu controlul permanent asupra unei posesiuni monopoliste ereditare individuale - doar acelei măsuri de dependenţă a diferitelor funcţii una faţă de cealaltă. Creşterea „puterii de dominaţie" deţinute de funcţionari reprezintă într-o societate bine diferenţiată funcţional expresia faptului că dependenţa altor grupări şi clase de un organ suprem de coordonare şi reglementare ia amploare în cadrul

acestei societăţi. Diminuarea puterii de dominaţie ne apare ca o reducere a gradului de dependenţă. Nu doar acel capitol anterior dedicat formării statelor, esenţial pentru cercetările noastre, ci şi istoria contemporană a configuraţiei statale apusene oferă suficiente exemple pentru asemenea modificări ale puterii sociale a funcţionarilor centrali. Toate reprezintă indicii certe ale modificării specifice a relaţiilor de tensiune în interiorul *întregii* societăţi. Aici întâlnim din nou, în ciuda tuturor deosebirilor de structură socială, mecanisme de interrelaţionare care - cel puţin în societăţile mai diferenţiate -tind în general fie spre diminuarea, fie spre consolidarea forţei sociale a puterilor centrale. Fie că este vorba de nobilime şi burghezie, sau de burghezie şi proletariat, fie că, în legătură cu aceste cercuri mai ample, există cercuri conducătoare restrânse, de exemplu formaţiuni concurenţiale de la curţile princiare sau din aparatele unor grupări partinice şi militare, care reprezintă cei doi poli ai axei decisive de tensiuni sociale, la un moment dat există în societate o anumită dispunere a raporturilor de forţe sociale care consolidează poziţia autorităţii centrale, iar alta care o slăbeşte.

Despre dinamica acestei configuraţii, care determină forţa puterii centrale, va trebui să vorbim pe scurt în cele ce urmează. Procesul centralizării sociale în Occident şi, în cadrul acestuia, îndeosebi faza de „formare a statelor", precum şi procesul civilizării rămân incomprehensibile atât timp cât legităţile elementare ale dinamicii configura-ţionale nu vor fi avute în vedere ca un fir conducător al gândirii, ca o schemă generală de observare. Această „centralizare", formarea statelor, a fost prezentată în capitolele anterioare din punctul de vedere al luptei pentru putere între diferitele case princiare şi unităţile de dominaţie, adică a ceea ce astăzi am numi *„afacerile externe"* ale unor asemenea unităţi de dominaţie. Acum se pune o problemă complementară; suntem obligaţi să urmărim acele procese configuraţionale *din cadrul* uneia dintre unităţile de dominaţie, care asigură puterea centrală - comparativ cu cea a fazei premergătoare - de o deosebită forţă şi stabilitate şi conferă în acest fel întregii societăţi forma de „stat absolutist". în realitatea istorică, cele două serii procesuale -deplasarea puterii între clasele *din interiorul* unei unităţi de dominaţie şi deplasările de pondere în sistemul de tensiuni din cadrul *diferitelor* unităţi de dominaţie - se întrepătrund în mod constant.

Pe parcursul luptelor concurenţiale dintre diferitele seniorii teritoriale - după cum am mai arătat - una dintre casele princiare se ridică încetul cu încetul deasupra celorlalte. Astfel se dezvoltă funcţia reglementativă a autorităţii centrale pentru o unitate mai mare de dominaţie; dar nu ea este aceea care a creat această funcţie. Şi-o însuşeşte datorită.dimensiunii proprietăţilor sale acumulate pe parcursul luptei concurenţiale şi prerogativelor monopoliste asupra instrumentelor militare şi impozitelor. Funcţia în sine derivă din diferenţierea

tot mai mare a funcţiilor în ansamblul comunităţii sociale. Pentru început, privind de pe această poziţie, pare de-a dreptul paradoxal faptul că domnitorul central atinge în această fază timpurie a formării statale o forţă socială atât de imensă. Căci, începând cu sfârşitul Evului Mediu şi o dată cu rapida avansare a diferenţierii funcţiilor monarhice, ea devine tot mai vizibil dependentă funcţional de alte funcţii. Tocmai în aceste vremuri circuitul lanţurilor de acţiune diferenţiate funcţional dobândeşte o tot mai mare amploare şi soliditate. Autonomia proceselor sociale, caracterul de „funcţionar" al puterii centrale, care în cele din urmă dobândeşte treptat după Revoluţia Franceză o expresie instituţională clară, se impune de acum mult mai puternic decât în Evul Mediu. Dependenţa domnitorilor centrali de cuantumul veniturilor în bani de pe întregul lor teritoriu de dominaţie reprezintă o expresie inechivocă în acest sens. Fără îndoială, Ludovic XIV este cu mult mai puternic implicat în acest circuit, în ampla reţea de lanţuri de acţiune decât Carol cel Mare, de exemplu. Cum reuşeşte domnitorul central în această fază să deţină o atât de mare libertate de decizie, o atât de imensă forţă socială, încât obişnuim să ne referim la ea ca fiind „absolută"?
într-adevăr, dispunând monopolist de mijloacele militare de putere, principele a ţinut în şah celelalte straturi ale teritoriului său de dominaţie şi îndeosebi straturile de vârf. Datorită unei constelaţii sociale particulare, tocmai dependenţa acestor straturi de un coordonator şi reglementator major a fost atât de mare în sistemul extrem de tensionat al acestei faze, încât au fost nevoite, vrând-nevrând, să renunţe la lupta pentru control şi participarea la decizii la cel mai înalt nivel
pe timp îndelungat.
Constelaţia particulară de interdependenţe nu poate fi înţeleasă fără a ţine seama de calitatea relaţiilor interumane, care iese de asemenea în evidenţă o dată cu diferenţierea tot mai mare a funcţiilor din societate: *ambivalenţa deschisă sau latentă a acestora.* în relaţiile dintre persoanele individuale, ca şi între diversele straturi funcţionale, există o *dualitate specifică sau chiar o pluralitate de interese,* care se manifestă cu atât mai pronunţat cu cât mai amplă şi mai bogat diversificată devine reţeaua de interdependenţe. Toţi oamenii, toate grupările, stările sau clasele se află într-o interdependenţă oarecare; reprezintă potenţialii prieteni, aliaţi sau parteneri de acţiune; sunt totodată potenţialii adversari, concurenţi sau chiar duşmani. In societăţile cu o economie naturală se creează uneori relaţii net negative, de duşmănie pură, neatenuată. Când nomazii invadează un ţinut locuit, în relaţia dintre aceştia şi locuitorii teritoriului respectiv nu există nici o urmă de dependenţă funcţională reciprocă. Aceste grupări ajung atunci să nutrească reciproc o duşmănie pură, pe viaţă şi pe moarte. Dar societăţile atât de simplu stratificate se pretează la stabilirea unor raporturi de dependenţe reciproce necomplicate, la

apariţia amiciţiei, a alianţelor, a unor relaţii afective şi bazate pe serviabilitate, fără reţineri. în ciudatele gravuri în alb şi negru incluse în numeroase cărţi medievale, care adeseori nu par să înregistreze altceva decât prieteni buni sau ticăloşi, este clar exprimată marea susceptibilitate a realităţii medievale. în orice caz, corespunzător acestei realităţi, lanţurile de dependenţe funcţionale sunt relativ scurte; adeseori există o rapidă trecere de la o extremă la cealaltă, o „succesiune", o interschimbabilitate a unor prietenii clare cu duşmănii nete. Atunci când funcţiile sociale şi interesele oamenilor devin tot mai complexe şi contradictorii, întâlnim frecvent în comportamentul şi opinia acestora o viziune particulară, o „concordanţă" de elemente pozitive şi negative, un conglomerat de afectivitate relativ reţinut şi o aversiune la fel de reţinută, în diverse proporţii şi nuanţe. Posibilitatea să existe o duşmănie primară, lipsită de ambiguitate, se reduce; tot mai evident, orice acţiune întreprinsă împotriva unui oponent ameninţă într-o formă oarecare existenţa socială a făptuitorului; distruge totodată întregul angrenaj al lanţurilor de acţiune diferenţiate funcţional, din care face parte. Am merge aici prea departe dacă am cerceta în detaliu această fundamentală *ambivalenţă a intereselor,* consecinţele sale pentru sfera politică sau pentru structura psihologică şi pentru sociogeneza acestui conflict în legătură cu diviziunea funcţiilor ce ia amploare. Sintetizând aceste observaţii, putem constata că se constituie ca una dintre particularităţile structurale cele mai importante ale societăţii bogat diferenţiate, totodată ca unul dintre factorii esenţiali de modelare a conduitei civilizate.

în sensul acesta, de exemplu, o dată cu diviziunea funcţională tot mai accentuată, devin tot mai ambivalenţe relaţiile dintre diferitele unităţi de dominaţie. Relaţiile dintre statele din zilele noastre, îndeosebi dintre statele europene, oferă un exemplu grăitor în acest sens. Chiar dacă integrarea şi diviziunea funcţiilor *între* acestea nu s-a dezvoltat încă atât de mult precum diviziunea funcţiilor *în interiorul* lor, orice confruntare militară ameninţă încă şi astăzi în asemenea măsură această reţea bine diferenţiată a naţiunilor ca întreg, încât în cele din urmă forţa victorioasă este ea însăşi zdruncinată în foarte mare măsură. Acest stat nu mai poate - şi nici nu mai doreşte - să depopuleze şi să pustiască ţara duşmană, astfel încât să transfere în acea zonă prin colonizare segmente întregi ale populaţiei sale. în vederea victoriei este obligat să distrugă, după posibilităţi, puterea industrială a duşmanului şi trebuie totodată, în interesul propriei sale pacificări, să încerce să menţină acest aparat între anumite limite sau să-l restabilească. Poate să dobândească posesiuni coloniale, să obţină o revizuire a graniţelor, să cucerească noi pieţe de desfacere, să beneficieze de avantaje economice sau militare, pe scurt, o consolidare generală a puterii; dar chiar datorită faptului că în luptele purtate între comunităţile sociale complexe, fiecare rival şi adversar

este totodată un partener de acţiune, care îşi aduce contribuţia la acelaşi angrenaj al diviziunii funcţiilor, orice modificare radicală ce se petrece brusc într-un anumit sector al reţelei conduce în mod inevitabil la distrugerea sau modificarea altuia. Cu siguranţă că din acest motiv mecanismul concurenţial şi de monopol nu încetează să acţioneze. Inevitabilele lupte pentru supremaţie devin tot mai riscante pentru sistemele statale precare. Dar prin aceste tensiuni şi prin descărcările lor, configuraţia manifestă tendinţa de a forma treptat o structură hegemonică mai puţin echivocă şi de a unifica pentru început în mod *federativ* unităţi tot mai mari, în vederea realizării unor centre de supremaţie.

Tot mai ambivalentă devine în acelaşi sens diviziunea progresivă a funcţiilor în relaţia diverselor straturi sociale *din cadrul* unei uniuni de dominaţie. Aici, de asemenea, pe o bază cu mult mai restrictivă, nişte grupări a căror existenţă socială este dependentă reciproc pe baza diviziunii funcţiilor luptă unele cu altele pentru deţinerea oportunităţilor, fiind adversari şi parteneri de acţiune în acelaşi timp. Există situaţii limită în care organizarea din cadrul unei societăţi funcţionează atât de prost şi tensiunile interne iau o asemenea amploare, încât unui imens segment de populaţie, anumitor clase sociale, ajunge într-o oarecare măsură să „nu le mai pese". într-o astfel de situaţie, latura negativă a relaţiilor ambivalenţe, conflictul de interese poate să surclaseze într-o asemenea măsură latura pozitivă, comunitatea de interese ce rezultă din interdependenţa funcţiilor, încât să se ajungă la descărcări violente ale tensiunilor, la o deplasare bruscă a centrului de pondere socială şi la reorganizarea societăţii pe o bază socială modificată. Până la o asemenea situaţie revoluţionară, clasele legate între ele prin diviziunea funcţiilor oscilează mereu între interesele lor, în multiple privinţe divergente şi foarte contradictorii. Pendulează între necesitatea de a dobândi tot mai multe avantaje faţă de adversar şi teama ca în lupta împotriva acestuia să nu distrugă întregul aparat social, de a cărui funcţionare depinde însăşi actuala lor existenţă socială. Iar aceasta este constelaţia, forma relaţiei care include cheia pentru a înţelege transformările de putere socială a funcţionarilor centrali. Atunci când colaborarea celor mai puternice clase funcţionale nu prezintă o dificultate deosebită, atunci când conflictele de interese nu sunt suficient de mari, pentru a surclasa interdependenţa lor reciprocă şi pentru a ameninţa funcţionarea întregului aparat social, sfera decizională a autorităţii centrale este mai mult sau mai puţin îngrădită. Tinde să crească atunci când procesele manifestă o tensiune în creştere între anumite grupări principale ale societăţii; şi atinge un nivel optim atunci când cele mai diverse clase funcţionale sunt încă în asemenea măsură interesate de menţinerea existenţei lor sociale în forma consacrată, încât se tem fundamental de orice perturbare majoră a aparatului în totalitatea sa

v

şi de zdruncinarea la fel de profundă a propriei lor existenţe, dar totodată conflictul

structural de interese dintre grupările funcţionale puternice este atât de mare, încât nu se mai realizează un compromis liber consimţit şi se instaurează ca fenomene permanente tot felul de mici lupte sociale neliniştitoare, fără o victorie sau o înfrângere decisivă. Cel mai acut este în acele faze cazul în care diversele grupări sau clase sociale au devenit aproximativ la fel de puternice, în care asemenea straturi sunt aproximativ egale ca forţă socială, chiar dacă nobilimea şi burghezia sau burghezia şi proletariatul cu siguranţă nu sunt egal reprezentate instituţional. In constelaţia unei societăţi neliniştite şi epuizate ca urmare a unor asemenea lupte nedecise, cine reuşeşte să-şi adjudece controlul asupra organelor supreme de reglementare şi de control deţine şansa de a forţa un compromis între interesele divergente pentru menţinerea repartizării sociale a echilibrului de putere. Diversele grupări de interese nu reuşesc nici să se separe, nici să se asocieze; menţinerea existenţei lor sociale actuale le face dependente de coordonatorul central într-o cu totul altă măsură decât acele situaţii în care interesele interdependente sunt mai puţin divergente, iar înţelegerea directă între reprezentanţii lor este mai facilă. Dacă marii majorităţi a diferitelor clase funcţionale sau cel puţin grupărilor ce acţionează la vârf nu le merge încă atât de rău, încât să fie tentate să-şi rişte existenţa socială efectivă, şi se simt totodată ameninţate una de cealaltă, atunci ponderile sunt atât de uniform repartizate, încât fiecare se teme de orice avantaj cât de mărunt, de orice consolidare cât de mică de cealaltă parte, iar forţele se echilibrează; faptul conferă puterii centrale o şansă mai mare decât oricărei alte constelaţii din interiorul unei societăţi. Le conferă celor învestiţi cu autoritatea respectivă, oricine ar fi aceştia, intervalul optim de decizie. Variaţiile acestor configuraţii de interrelaţionare sunt multiple pe parcursul realităţii istorice. Am afirmat deja faptul că ele se profilează bine abia în societăţile cu o diferenţiere superioară şi că societăţile mai puţin interdependente, cu o diviziune mai puţin diferenţiată a funcţiilor, îndeosebi victoria în război şi forţa militară, fundamentează o autoritate centrală puternică asupra unor teritorii mai mari. Chiar şi în societăţile mai complex diferenţiate victoria în război sau în disputele cu alte puteri joacă desigur un rol decisiv pentru o autoritate centrală puternică. Dar dacă facem abstracţie de interdependenţele externe ale unei societăţi şi de semnificaţia lor pentru echilibrul din interior, dacă ne punem întrebarea cum tocmai într-o societate amplu diferenţiată, în ciuda marilor interdependenţe mai constante a tuturor funcţiilor, devine posibilă o putere centrală puternică, ne confruntăm din nou de fiecare dată cu acea constelaţie specifică, care aici se evidenţiază pentru început sub forma unei scheme generale de observaţie: *se apropie ceasul unei autorităţi centrale puternice în cadrul unei societăţi amplu diferenţiate atunci când ambivalenţa*

de interese ale celor mai importante grupări funcţionale devine atât de mare, iar ponderile sunt atât de uniform repartizate, încât nu se poate ajunge la un compromis şi nici la o luptă şi victorie decisive.

Este o configuraţie de acest tip ceea ce denumim aici pe scurt *„mecanism monarhic"*. In realitate, autoritatea centrală ajunge la o putere socială optimă în cadrul unei monarhii „absolutiste" în relaţie cu o astfel de constelaţie a forţelor sociale. Dar un aparat de echilibru de acest gen cu siguranţă că nu se regăseşte doar ca mecanism sociogenetic al unei dominaţii monarhice puternice; se formează în societăţile diferenţiate prin fiecare formă autocrată de guvernământ, oricare ar fi denumirea acesteia. întotdeauna puterea autocrată - fie că este vorba de un individ sau de o grupare - se situează în poziţia de echilibru al unor tensiuni între grupări de importanţă variabilă, care se ţin în şah în mod reciproc, ca antagonişti interdependenţi, ca adversari şi ca parteneri de acţiune. Acest tip de configuraţie ar putea să pară la prima vedere un mecanism foarte labil. Realitatea istorică, asemenea tuturor celorlalte mecanisme de interrelaţionare, dovedeşte cât de obligatorii şi de ineluctabile sunt legăturile dintre indivizii care le formează, care le ţin în dependenţă până ce deplasarea continuă a centrelor de greutate de-a lungul unor generaţii face posibile schimbări mai mult sau mai puţin brutale ale tipului de legături reciproce, producând astfel noi forme de integrare.

18. Legitatea dinamicii sociale plasează domnitorul central şi aparatul central pe o poziţie specială, şi anume cu atât mai hotărâtoare, cu cât mai specializat este acest aparat şi organele sale. Domnitorul central şi aparatul său ar putea să ajungă la vârful administraţiei

centrale ca exponenţi ai unei anumite formaţiuni sociale; sau ar putea fi recrutaţi preponderent dintr-un anumit strat al societăţii în ansamblu. Dar dacă cineva ajunge vreodată într-o poziţie al aparatului central şi se afirmă acolo un anumit timp, atunci societatea îi impune propria sa legitate. Aceasta îl distanţează mai mult sau mai puţin de toate celelalte grupări şi clase sociale, inclusiv de acea grupare care l-a propulsat, de acel strat social din care provine. Datorită funcţiei sale specifice într-o societate diferenţiată, domnitorul central are interese specifice. Funcţia sa este aceea de a asigura coeziunea şi funcţionarea întregii societăţi, aşa cum există ea, şi el este până la un anumit grad interesat de echilibrarea intereselor între celelalte grupe de funcţii. însăşi această sarcină, cu care se confruntă în experienţa sa cotidiană, care determină punctul său de vedere asupra mecanismului social, îl distanţează mai mult sau mai puţin de toate celelalte grupe de funcţii. Dar, totodată, el trebuie, ca toţi ceilalţi oameni, să se îngrijească de menţinerea propriei sale existenţe sociale, să se preocupe ca propria sa existenţă socială să nu regreseze, dimpotrivă, să progreseze eventual, iar în acest sens să adopte la rândul său o atitudine partinică în cadrul jocului forţelor sociale. în măsura în care,

datorită particularităţii funcţiei, interesele sale sunt legate de siguranţa şi de funcţionarea structurii sociale de ansamblu, el trebuie totodată, în cadrul sistemului, să-i avantajeze pe unii, să se implice în luptele şi alianţele existente, pentru a-şi consolida poziţia personală. Nici în acest sens interesele domnitorului central nu sunt niciodată *absolut* identice cu cele ale vreunei clase sociale sau grupări sociale individuale. Pe alocuri, acestea pot să coincidă cu ale uneia sau alteia dintre grupări, dar atunci când domnitorul central se identifică prea pronunţat cu una dintre grupări, când distanţa dintre el şi una dintre grupări s-a diminuat prea mult, mai devreme sau mai târziu poziţia lui socială este ameninţată. Căci puterea depinde, după cum am mai spus, pe de o parte de existenţa unui anumit echilibru între diversele grupări şi un anumit grad de cooperare şi de coeziune între diversele interese ale unei societăţi; dar totodată depinde, pe de altă parte, de persistenţa tensiunilor şi conflictelor de interese. Domnitorul central îşi subminează propria poziţie dacă prin mijloacele sale de putere şi prin susţinerea sa permite unei grupări individuale din cercul său social să devină extrem de puternică în defavoarea celorlalte. Dependenţa de un coordonator suprem şi, în felul acesta, caracterul de dominaţie al funcţiei sale se diminuează inevitabil, dacă una dintre grupările sau clasele sociale câştigă o supremaţie inechivocă asupra tuturor celorlalte, doar dacă această grupare nu este ea însăşi deosebit de eterogenă şi traversată de tensiuni puternice. Iar poziţia domnitorului central nu este mai puţin compromisă şi subminată, dacă tensiunile dintre grupările principale din societatea sa se diminuează în asemenea măsură, încât ajung să reglementeze însăşi colaborarea dintre ele, aliindu-se în vederea unor acţiuni comune. Faptul este valabil cel puţin în vremuri de pace. în război, atunci când trebuie să fie înfruntat un duşman extern al întregii societăţi sau cel puţin al grupărilor majore ale acesteia, un regres al tensiunilor interne poate fi avantajos pentru domnitorul central, fără să implice pericole.

Domnitorul central şi aparatul acestuia formează, pentru a ne exprima sintetic, un centru propriu de interes în interiorul societăţii. Poziţia sa determină adeseori mai degrabă încheierea unei alianţe cu gruparea socială de rang secund decât identificarea cu cea mai puternică dintre grupările sociale; iar interesul său implică o anumită colaborare şi o anumită tensiune între părţile sociale. Poziţia sa nu depinde deci exclusiv de natura şi de puterea ambivalenţei dintre diferitele formaţiuni ale societăţii în ansamblu; relaţia sa cu fiecare formaţiune este ea însăşi ambivalenţă.

Schema fundamentală a aparatului social creat astfel este relativ simplă. Domnitorul unic, regele, ca individ, este de fiecare dată incomparabil mai slab decât întreaga societate al cărei domnitor sau al cărei slujitor suprem este. Dacă societatea în ansamblu sau doar

segmente considerabile s-ar alia împotriva sa, ar fi neputincios faţă de presiunea creată, aşa cum orice individ este neputincios faţă de presiunea unei reţele întregi de oameni interdependenţi. Poziţia unică, autoritatea suverană a unui individ în calitate de domnitor

central într-o societate poate fi explicată, după cum am mai spus, prin faptul că interesele oamenilor din această societate sunt parţial convergente, parţial divergente, prin faptul că acţiunile lor sunt deopotrivă acordate unele cu celelalte, cum sunt şi îndreptate unele împotriva celorlalte; ea se explică prin ambivalenţa fundamentală a relaţiilor sociale din interiorul unei societăţi diferenţiate. Există circumstanţe în care latura pozitivă a acestor relaţii devine predominantă sau, în orice caz, în care nu este acoperită de latura negativă. Pe calea către predominanţă a celei negative există însă faze intermediare, în care antagonismele, interesele contrare devin atât de puternice, încât necontenita interdependenţă de acţiuni şi interese este pierdută din vedere, fără a pierde complet din însemnătate. Configuraţia de inter-relaţionare creată astfel a fost tratată mai sus: diverse părţi ale societăţii se menţin aproximativ într-un echilibru social de putere; tensiunile dintre ele sunt exprimate printr-un şir de lupte mai mari sau mai mici; dar nici una dintre părţi nu poate s-o învingă sau s-o distrugă pe cealaltă; nu se pot alia, deoarece orice consolidare a intereselor unei părţi ar ameninţa existenţa socială a celeilalte; nu pot să devină divergente, deoarece existenţa lor socială este interdependentă. Aceasta este situaţia care îi conferă regelui, acelui bărbat situat în vârf, domnitorului central, puterea sa optimă. Ea dovedeşte cât se poate de neechivoc unde se află interesele sale specifice. Datorită acestei întrepătrunderi de interdependenţe puternice şi de antagonisme marcate se creează un aparat social care ar putea trece drept o invenţie periculoasă, în acelaşi timp semnificativă şi înfricoşătoare, dacă ar fi opera unui singur artizan social. Ca toate formaţiunile sociale din aceste faze ale istoriei, „aparatul monarhic", care conferă unui individ, în calitate de coordonator suprem, autoritatea suverană, se formează absolut treptat şi neintenţionat de-a lungul dezvoltării sociale.

Reprezentarea acestui aparat este foarte simplă, dacă ne imaginăm o luptă cu odgonul. Două grupări, forţe sociale care se menţin într-un echilibru relativ, trag de o frânghie, pe care o tensionează. O parte se împotriveşte cu toată forţa celeilalte; trag fără încetare una de alta; dar nici una dintre părţi nu reuşeşte s-o disloce pe cealaltă. Dacă însă, în această situaţie de tensiune extremă, între grupările care trag de aceeaşi frânghie în direcţii opuse, care, însă, sunt legate totodată una de cealaltă prin această frânghie, există un individ ce nu aparţine în totalitate nici uneia dintre grupările aflate în concurenţă, care are posibilitatea de a se implica prin forţa personală ba într-o direcţie, ba în cealaltă, şi care cu această ocazie este preocupat ca tensiunile să nu se diminueze, ca nici una dintre cele două părţi să nu

dobândească un avantaj decisiv, atunci este,acela care dirijează în realitate întregul sistem de tensiuni; consumul minim de forţă al individului, care nu ar putea el însuşi să determine singur deplasarea nici uneia dintre grupări şi, desigur, nici a grupărilor unificate, în cazul acestei dispuneri a forţelor sociale se dovedeşte suficient pentru a pune ansamblul în mişcare. Este evident de ce este suficient: în cadrul aparatului de echilibru sunt legate între ele enorme forţe latente. Fără un factor declanşator, acestea nu pot ajunge să se manifeste. Printr-o apăsare cu degetul, un individ declanşează forţele unificate ale unuia dintre adversari; acesta leagă de sine forţele latente, care acţionează în aceeaşi direcţie, încât să câştige o infimă preponderenţă. Acest fapt le determină să se manifeste. Aparatul social reprezintă în această configuraţie într-o oarecare măsură o instalaţie de forţă, care multiplică în mod automat cel mai mic efort al individului ce deţine controlul. Dar este nevoie de o manipulare extrem de precaută a aparatului ca el să funcţioneze timp îndelungat fără nici o defecţiune. Cel ce dirijează este supus aceloraşi legităţi şi constrângeri ale mecanismului. Intervalul său de decizie este mai mare decât al celorlalţi, dar strâns dependent de structura aparatului; în nici un caz puterea sa nu este nelimitată. Cele descrise mai sus nu reprezintă altceva decât schiţarea schematică a acelor grupări de forţe sociale, care conferă unui domnitor central măsura optimă de putere. Dar schema demonstrează indubitabil structura fundamentală a poziţiei sale sociale. Nu în mod întâmplător şi nici de fiecare dată când se naşte o puternică personalitate de domnitor, ci

atunci când o anumită structurare socială oferă şansele în acest sens, organul central dobândeşte acea forţă optimă care îşi găseşte de obicei expresia într-o puternică formă autocrată de guvernământ. Intervalul relativ mare de decizie la dispoziţia unui domnitor central într-o societate amplă şi bine diferenţiată ajunge să se realizeze prin faptul că acesta se află în focul încrucişat al tensiunilor sociale, că poate să acţioneze asupra intereselor şi ambiţiilor de sens contrar, care menţin echilibrul în teritoriul său de dominaţie.

Cu siguranţă, schema simplifică raportul real de forţe până la un anumit grad. Echilibrul câmpului de tensiuni, pe care îl reprezintă orice societate, se realizează în cadrul unor reţele umane diferenţiate prin concurenţa şi divergenţa unei serii întregi de grupări şi de clase sociale. Dar semnificaţia tensiunilor multipolare pentru poziţia domnitorului central nu este alta decât a tensiunilor bipolare prezentate în schema noastră.

Antagonismul dintre diversele părţi ale societăţii nu îmbracă desigur doar forma unui conflict conştient. Planurile şi obiectivele de luptă adoptate conştient sunt considerabil mai puţin decisive în producerea tensiunilor decât dinamica anonimă de configuraţie. Pentru a da doar un exemplu, mecanismele monetizării şi comercializării progresive la sfârşitul Evului Mediu determină mai degrabă declinul seniorilor

feudali decât atacurile conştiente ale unor cercuri burgheze citadine. Dar, ca de fiecare dată, antagonismele ivite o dată cu avansarea inter-relaţionării monetare, prin intermediul cărora ajung să fie exprimate planurile şi obiectivele unor indivizi sau ale unor grupări, produc totodată o creştere a tensiunii dintre straturile sociale urbane, tot mai puternice, şi domnitorii ţării, care din punct de vedere funcţional devin tot mai ineficienţi. O dată cu creşterea acestor interrelaţionări şi tensiuni ia amploare însă şi spaţiul de decizie al celor care s-au format pe calea mecanismului concurenţial, devenind domnitorii centrali ai ansamblului, regii, până când, în cele din urmă, oscilând între burghezie şi nobilime, dobândesc puterea optimă, sub forma monarhiei absolutiste.

19. Ne-am pus anterior problema cum este de fapt posibil ca într-o societate diferenţiată să se formeze o putere centrală de forţa celei absolutiste, în ciuda faptului că domnitorii centrali nu sunt în acest caz mai puţin dependenţi de unitatea în ansamblu a mecanismului divizat pe funcţii decât sunt deţinătorii altor poziţii. Schema mecanismului monarhic ne oferă un răspuns. Puterea socială a domnitorului central în această fază nu mai poate fi explicată *exclusiv* prin puterea militară şi prin dimensiunea posesiunilor şi a veniturilor, chiar dacă fără aceste două componente nu poate funcţiona în societate nici o autoritate centrală. Ca domnitorii centrali să poată atinge într-o societate diferenţiată puterea optimă, aşa cum s-a întâmplat în epoca absolutismului, este nevoie în plus şi de o diviziune aparte a forţelor în interiorul societăţii.

în realitate, instituţia socială a monarhiei atinge punctul culminant al puterii sale în acea fază a istoriei sociale în care o nobilime aflată în declin este obligată în numeroase privinţe să se situeze pe poziţii de rivalitate cu grupările burgheze în ascensiune, fără ca vreuna dintre clase să reuşească s-o îndepărteze pe cealaltă în mod decisiv din perimetrul în care se dă lupta. Monetizarea şi comercializarea, care în secolul al XVI-lea avansează rapid, conferă grupărilor burgheze un impuls enorm şi determină un considerabil declin al clasei războinicilor, vechea nobilime. La capătul luptelor sociale în care această transformare masivă a societăţii devine evidentă, interdependenţa dintre părţi ale nobilimii şi părţi ale stratului burghez a devenit deja considerabil mai mare. Nobilimea, a cărei funcţie socială şi a cărei formă suferă o transformare decisivă, are acum de înfruntat o a treia stare, ai cărei membri au devenit cu mult mai puternici şi mai ambiţioşi din punct de vedere social decât înainte. Numeroase familii ale vechii nobilimi războinice se sting, numeroase familii burgheze adoptă un caracter aristocratic, iar urmaşii lor reprezintă, chiar şi în decursul a doar câtorva generaţii, interesele nobilimii transformate în confruntarea cu clasa burgheză, interese care acum, corespunzător cu mai strânsa interdependenţă, sunt şi mai inevitabil antagoniste.

Dar obiectivul acestei clase burgheze, sau cel puţin al grupărilor sale de la vârf, nu este -

precum cel al unor părţi considerabile ale burgheziei de la 1789 - suprimarea nobilimii ca instituţie socială. Ţelul major al indivizilor burghezi este, după cum am mai spus, să dobândească pentru ei şi familiile lor un titlu nobiliar şi privilegiile aferente; iar grupările reprezentative de la vârf ale acestei nobilimi în ansamblu se înscriu în lupta pentru privilegiile şi prestigiul nobilimii războinice; intenţia nu este să îndepărteze nobilimea ca atare, ci, în cel mai bun caz, s-o înlocuiască, în calitatea sa de nobilime nouă, sau să coexiste cu vechea nobilime. Fără încetare, această grupare de la vârf a stării a treia, acea „noblesse de robe", accentuează pe parcursul secolului al XVII-lea şi îndeosebi pe parcursul secolului al XVIII-lea faptul că nobleţea lor este cel puţin la fel de valoroasă, de importantă şi de autentică, precum cea dobândită prin forţa armelor. Iar rivalitatea exprimată în acest fel cu siguranţă că nu se manifestă prin cuvinte şi prin concepte ideologice. O luptă constantă, chiar dacă mai mult sau mai puţin mascată şi nedecisă pentru poziţiile de putere şi pentru avansul de putere dintre reprezentanţii ambelor stări, dublează această rivalitate. Am subliniat anterior faptul că în anumite situaţii obturăm înţelegerea constelaţiei sociale a regimului absolutist atunci când pornim de la supoziţia că burghezia din această fază ar reprezenta aproximativ aceeaşi configuraţie ca şi cea de astăzi sau din trecutul apropiat, cu alte cuvinte, dacă îl considerăm pe „negustorul independent" ca reprezentant tipic al burgheziei de maximă importanţă din punct de vedere social. Cel mai reprezentativ şi mai influent din punct de vedere social reprezentant al burgheziei din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea este, cel puţin în marile ţări de pe continent, slujitorul burghez al regilor şi al principilor, deci un bărbat ai cărui strămoşi mai apropiaţi sau mai îndepărtaţi au fost cu siguranţă meşteşugari sau comercianţi, care ocupă însă acum o poziţie asemănătoare în cadrul aparatului de dominaţie. înainte ca straturile negustoreşti să formeze ele însele grupările de la vârf ale burgheziei, iniţial la vârful stării a treia se situează - pentru a ne exprima cu un termen specific vremurilor noastre - funcţionarul.

Structura şi caracterul posturilor statale sunt relativ diferite în diverse ţări. în vechea Franţă, cel mai important reprezentat al burgheziei este un amestec particular de rentier şi funcţionar; este acel bărbat care şi-a cumpărat prin mijloace băneşti proprii o poziţie în aparatul de stat, ca o posesiune personală şi într-o oarecare măsură privată, sau care a moştenit-o de la tatăl său, ceea ce în ultimă instanţă înseamnă acelaşi lucru. Pe baza acestei poziţii, se bucură de o serie întreagă de privilegii foarte precise; de numeroase asemenea poziţii se leagă, de exemplu, scutirea de impozite; iar capitalul investit se amortizează sub forma unor taxe percepute pentru serviciile

prestate în calitatea lor de funcţionari, salariu sau alte venituri pe care i le aduce poziţia sa. Magistraţii, aceşti „hommes de robe", care în „ancien regime" reprezintă burghezia în adunările stărilor, sunt în general şi în afara acestor adunări purtătorii de cuvânt, apărătorii intereselor faţă de alte stări şi faţă de regi. Orice ar deţine starea a treia ca pondere socială se exprimă prin pretenţiile şi tactica politică a acestor grupări de la vârf. Desigur, interesele stratului burghez superior nu sunt de fiecare dată absolut identice cu ale celorlalte grupări burgheze. Dar ele au în comun - pe lângă multe altele - mai ales *un anume* interes: interesul de menţinere a diferitelor lor privilegii. Căci nu doar existenţa socială a nobilului sau a deţinătorului unei funcţii se evidenţiază prin drepturi speciale, prin privilegii; pe privilegii se fundamentează şi existenţa negustorului din epocă; de privilegii depinde existenţa meşteşugarilor organizaţi în bresle. Oricare ar fi aceste privilegii în particular, burghezia, în măsura în care deţine o pondere socială, este până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ca şi nobilimea, o formaţiune socială, caracterizată şi menţinută prin drepturi speciale. Iar aici întâlnim acel angrenaj de interdependenţe, datorită căruia burghezia este incapabilă să dea o lovitură decisivă adversarilor săi, nobililor. Poate să conteste unul sau altul dintre drepturile speciale ale nobilimii; dar nu poate şi nici nu va reuşi niciodată să înlăture instituţia socială a privilegiilor, care transformă nobilimea într-o clasă de un tip special; căci propria existenţă socială, a cărei menţinere este obiectivul său principal, este de asemenea apărată şi menţinută prin intermediul privilegiilor.

Abia când existenţele burgheze ies tot mai pronunţat în evidenţă în alcătuirea structurală a societăţii, când baza socială a acestora încetează a fi constituită din privilegiile de stare,

când, legat de acest fapt, un segment tot mai mare al societăţii percepe drepturile speciale, garantate sau create de guvern, ca perturbaţii majore ale întregii desfăşurări a procesului diferenţiat pe funcţii, abia atunci există forţele sociale apte să se opună în mod decisiv nobilimii, dorind nu doar să îndepărteze privilegiile individuale ale nobilimii, ci chiar instituţia socială a privilegiilor nobilimii.
Dar gruparea neoburgheză care combate acum instituţia privilegiilor ca atare, fie că este conştientă de acest fapt, fie că nu, atacă astfel totodată şi fundamentul vechilor formaţiuni burgheze, ale burgheziei corporative. Privilegiile acesteia, întreaga formă organizatorică de stare deţin o funcţie socială doar atât timp cât se opun stării nobililor privilegiaţi. Stările sunt formaţiuni înrudite ce se duşmănesc sau, mai precis, cu caracter ambivalent, elemente structurale interdependente ale aceleiaşi rânduieli sociale. Atunci când una dintre acestea este distrusă ca instituţie, automat se năruie şi cealaltă, prin urmare orânduirea în ansamblu.

în fapt, Revoluţia de la 1789 nu reprezintă pur şi simplu lupta burgheziei împotriva nobililor. Prin ea, existenţa socială a burgheziei ca stare, îndeosebi cea a magistraţilor, a deţinătorilor privilegiaţi ai unor poziţii din starea a treia şi a vechilor meşteşugari organizaţi în bresle este distrusă în egală măsură ca şi nobilimea. Iar acest sfârşit comun aruncă dintr-o lovitură o lumină asupra întregii implicări sociale, asupra constelaţiei specifice de forţe a fazei premergătoare. Ilustrează ceea ce s-a spus mai sus, la modul foarte general despre interdependenţele şi ambivalenţa de interese specifice anumitor straturi sociale, despre mecanismul de echilibru creat o dată cu acestea şi despre puterea socială a autorităţii centrale. Părţile relevante din punct de vedere politic ale burgheziei sunt în epoca absolutismului, până la apariţia unei noi burghezii, neorganizate ca stare, diferenţiin-du-se treptat de burghezia mai veche, legate prin interese, comerţ şi mentalitate integral de existenţa şi de echilibrul specific al orânduirii bazate pe stări. Tocmai din această cauză, în ciuda tuturor divergenţelor cu nobilimea şi, desigur, şi cu prima stare, clerul, cad mereu în capcana intereselor lor ambivalenţe. In lupta cu nobilimea nu reuşesc niciodată să meargă prea departe, fără a acţiona în dauna propriilor lor interese; orice lovitură decisivă împotriva nobilimii ca instituţie ar zgudui întregul aparat statal şi social şi, în felul acesta, ar putea să atingă ca un bumerang existenţa socială a burgheziei privilegiate. Toate straturile privilegiate sunt în egală măsură interesate ca lupta unora împotriva celorlalţi să nu depăşească o anumită limită; toţi aceştia nu se tem de nimic mai mult decât de zguduirea de amploare şi de deplasarea centrelor de greutate în cadrul structurii sociale ca entitate.
Dar totodată ei nu pot să evite lupta unora împotriva celorlalţi; căci interesele lor, orientate în aceeaşi direcţie pe de o parte, sunt în numeroase privinţe diametral opuse. Ponderea socială este astfel distribuită, iar rivalitatea dintre ei este atât de mare, încât una dintre părţi se simte ameninţată de orice mic avantaj al celeilalte, de tot ceea ce ar putea să confere celeilalte părţi cel mai neînsemnat avans de putere. în mod corespunzător, pe de o parte nu lipsesc relaţiile deosebit de curtenitoare şi chiar amicale dintre membrii diverselor grupări; pe de altă parte însă, relaţia dintre reprezentanţii celor două stări şi îndeosebi dintre grupările lor de la vârf se menţin deosebit de tensionate de-a lungul întregului „ancien regime". Fiecăruia îi este teamă de celălalt; fiecare observă paşii celuilalt cu o constantă susceptibilitate, bine mascată. în plus, axa majoră a tensiunilor dintre nobilime şi burghezie este încastrată într-o multitudine de alte tensiuni nu mai puţin ambivalenţe. Ierarhia funcţionărească din aparatul laic de dominaţie se află într-o constantă luptă concurenţială deschisă sau latentă pentru dreptul de executare a puterii şi pentru prestigiu cu ierarhia funcţionărească ecleziastică. La rândul său, clerul ajunge

mereu să se confrunte în anumite privinţe cu unul sau cu altul dintre cercurile nobile. Astfel, în acest sistem multipolar de echilibru se ajunge în permanenţă la izbucniri sau la lupte mărunte, la probe sociale de putere, ce îmbracă numeroase travestiuri ideologice şi cu cele mai diverse prilejuri, de multe ori absolut insignifiante.
Regele sau un reprezentant al acestuia dirijează însă şi controlează întregul angrenaj prin faptul că se implică ba într-o direcţie, ba în cealaltă. Iar forţa sa socială este atât de mare

datorită faptului că tensiunea structurală dintre grupările principale ale reţelei sociale este prea puternică pentru a permite să ajungă la o înţelegere nemijlocită cu privire la afacerile comune şi pentru a adopta în comun o atitudine fermă împotriva regelui.
Este cunoscut faptul că în această epocă într-o singură ţară grupările burgheze şi nobile reuşesc o asemenea procedură comună împotriva regelui, şi anume în Anglia. Oricare ar fi particularităţile structurale ale societăţii engleze care contribuie la diminuarea tensiunilor între stări şi face posibile contacte stabile între părţi, constelaţia socială, care conduce după anumite fluctuaţii la îngustarea intervalului de decizie al domnitorului central, evidenţiază din nou cât se poate de clar pe baza căror constelaţii de interdependenţe puterea socială majoră dobândeşte în alte ţări forma absolutistă de putere centrală.
Pe parcursul secolului al XVI-lea şi încă la începutul secolului al XVII-lea nici în Franţa nu sunt rare încercările de coalizare a unor oameni de cele mai diverse origini sociale în vederea unui demers comun împotriva puterii monarhice ce a luat proporţii ameninţător de mari. Toate acestea eşuează. Toate războaiele civile şi revoltele demonstrează neechivoc ce puternică este şi în Franţa în cadrul diverselor grupuri de stări dorinţa de a limita intervalul decizional al regilor şi al reprezentanţilor acestora. Dar ele demonstrează totodată, nu mai puţin evident, ce puternice sunt rivalităţile şi conflictele de interese între aceste grupări, care împiedică o acţiune comună în aceeaşi direcţie. Fiecare dintre ele doreşte să limiteze monarhia în favoarea sa şi fiecare este suficient de puternică pentru a o împiedica pe cealaltă să reuşească. Toate se ţin reciproc în şah şi, în cele din urmă, se resemnează din nou la dependenţa comună de un rege puternic.
Cu alte cuvinte, în cadrul fiecărei transformări sociale de amploare, care permite din punct de vedere funcţional grupărilor burgheze să devină mai puternice, iar grupărilor nobile să devină mai slabe, există o fază când cele două grupări de funcţii - în ciuda tuturor tensiunilor faţă de grupările terţe şi în interiorul lor - menţin în linii mari echilibrul puterii sociale. în acest fel, se creează într-adevăr, pe o durată mai scurtă sau mai lungă, acel aparat de interdependenţe care a fost descris anterior ca „mecanism monarhic": contradicţiile dintre

cele două grupări principale sunt prea mari pentru a permite să se încheie între acestea un compromis decisiv; iar modalitatea de repartizare a ponderilor, ca şi strânsa interdependenţă a existenţelor sociale, nu permite să se ajungă la o luptă decisivă şi la supremaţia clară a uneia dintre ele. Incapabile de a se unifica, incapabile de a se lupta cu toată forţa şi de a se învinge reciproc, acestea trebuie să lase în seama unui domnitor central toate deciziile pe care nu sunt în stare să le ia.
Acest aparat se formează, după cum am mai spus, întâmplător şi fără a fi fost plănuit în cursul proceselor sociale. Dacă sunt bine sau prost conduse depinde în orice caz în mare măsură de persoana căreia îi revine funcţia de domnitor central. Câteva indicii cu privire la fapte istorice individuale ar trebui să fie suficiente aici pentru a demonstra cum se formează acest angrenaj şi pentru a ilustra ceea ce s-a spus la modul general despre mecanismul monarhic absolutist.
20. în societatea din secolele al IX-lea şi al X-lea există două clase de oameni liberi, clerul şi războinicii. Sub aceştia se situează masa servilor, legaţi de glie în grade diferite, care sunt excluşi de la portul armelor şi care nu participă activ la viaţa socială, chiar dacă existenţa societăţii se fundamentează pe activitatea lor. Dependenţa războinicilor, a latifundiarilor, relativ autarhici, de activitatea de coordonare a unui domnitor central este, după cum am mai spus, deosebit de redusă în circumstanţele particulare ale ţinutului franc de apus. Din variate motive, dependenţa clericilor de rege este cu mult mai mare. Biserica ţinutului franc de apus nu a reuşit, spre deosebire de cea a Imperiului German, să dobândească nicicând o putere laică de dimensiuni comparabile. Aici arhiepiscopii nu au devenit duci. Vârfurile ecleziastice se află şi rămân în linii mari în afara sistemului format de seniorii teritoriali aflaţi în concurenţă. Astfel că interesele centrifuge orientate către slăbirea domnitorului nu sunt deosebit de puternice. Proprietăţile clerului se află răspândite mai mult sau mai puţin

în teritoriile de dominaţie ale seniorilor laici. Sunt expuşi în permanenţă atacurilor şi jafurilor acestora. Biserica este deci interesată de existenţa unei puteri centrale, a unui rege, care să deţină suficientă putere pentru a o proteja faţă de violenţa laică. Războaiele mai mici sau mai mari, care izbucnesc neîncetat pe întregul teritoriu, nu sunt câtuşi de puţin pe placul călugărilor şi al celorlalţi clerici, care, cu siguranţă, în aceste vremuri sunt mai apţi să participe la război şi mai belicoşi decât ulterior, dar care nu trăiesc în nici un caz de pe urma războiului şi pentru război, adesea nedorit. Aceste lupte şi războaie se petrec suficient de des pe cheltuiala lor. în repetate rânduri, preoţii maltrataţi şi mănăstirile jefuite din întregul teritoriu, ale căror drepturi sunt tot mai îngrădite, apelează la rege pentru judecată.

Legătura puternică, arareori umbrită, dintre primii regi capeţieni şi biserică nu este desigur întâmplătoare; iar cauzele nu constau în pietatea excesivă a primilor membri ai dinastiei Capetingilor, ci este totodată expresia unei constelaţii de interese evidente. Demnitatea de rege este în mod constant în această fază un instrument al preoţilor în disputa cu casta războinicilor. Ungerea şi încoronarea sunt tot mai des determinate de ceremonialul bisericesc de învestire; funcţia monarhică obţine un fel de caracter sacral; într-un anumit sens, devine o funcţie ecleziastică. Faptul că, spre deosebire de fenomenele înrudite din alte societăţi, nu este depăşită faza de simplă încercare de unificare a puterii centrale laice cu cea ecleziastică, direcţia respectivă de dezvoltare fiind apoi abandonată, depinde în bună parte de structura bisericii creştine. Aceasta este mai veche, fiind din punct de vedere organizatoric mai solidă decât majoritatea domeniilor laice de dominaţie din acea vreme; are un conducător propriu, care aspiră tot mai evident să îmbine preeminenţa spirituală cu supremaţia laică, în calitatea sa de autoritate centrală, situată deasupra tuturor celorlalte; mai devreme sau mai târziu se creează în mod asemănător o situaţie concurenţială şi o luptă pentru supremaţie între papă şi domnitorul central laic al unui anumit teritoriu. Această luptă se sfârşeşte pretutindeni prin faptul că papa este reîndrumat la poziţia sa de preponderenţă ecleziastică, că laicitatea împăraţilor şi regilor este reafirmată răspicat, că demersurile de integrare în ierarhia bisericească şi în ritualul bisericesc regresează, fără a dispărea complet. Dar merită să acordăm o anumită atenţie faptului că în lumea apuseană se ajunge la asemenea încercări - îndeosebi pentru comparaţia structurilor sociale şi pentru explicitarea deosebirilor existente între
diversele procese sociale.

Regii franci de apus se aliază iniţial cu biserica, corespunzător legităţii structurale a funcţiei lor, despre care am discutat anterior. In confruntarea lor cu cea mai puternică şi mai periculoasă grupare socială se bazează pe cea de rang secund, ceva mai slabă. Aceştia sunt, după titlu, seniorii feudali ai tuturor celorlalţi războinici. Dar în domeniul celorlalţi mari domnitori ei sunt aproape lipsiţi de putere şi chiar în propriul teritoriu puterea lor este foarte limitată. Legătura strânsă dintre casa regală şi biserică determină ca mănăstirile, abaţiile şi episcopatele din teritoriile altor seniori teritoriali să devină bastioane ale monarhiei, de influenţa ecleziastică a bisericii beneficiind întregul teritoriu. Regii profită în numeroase feluri de pe urma ştiinţei de carte a clericilor, a tezaurului de experienţă organizatorică şi politică al birocraţiei ecleziastice şi nu în ultimul rând de pe urma forţei lor financiare. Rămâne deschisă întrebarea dacă regii epocii capeţiene timpurii ar mai fi beneficiat de venituri de pe urma propriilor lor teritorii, dacă ar mai fi beneficiat de fapt de „veniturile imperiale", de dările colectate din întregul teritoriu al Imperiului Franc de Apus.

Dacă mai beneficiază de asemenea venituri, acestea, în orice caz, abia dacă mai sunt nişte gratificaţii de luat în seamă faţă de veniturile rezultate din teritoriul lor dinastic. Un fapt însă este cert: ei obţin de pe urma ţinuturilor din afara propriului teritoriu nişte dări ale instituţiilor bisericeşti, cum ar fi, de exemplu, veniturile unei episcopii vacante sau, ocazional, ajutoare în cazul unor situaţii deosebite. Iar dacă ceva conferă casei regale tradiţionale un avantaj de putere faţă de casele concurente, dacă ceva contribuie iniţial ca în luptele timpurii de eliminare din cadrul acestui teritoriu tocmai Capetingii să fie cei ce se

ridică din nou, este vorba de o alianţă cu biserica a celor ce poartă titlul de domnitori centrali. De pe urma sa provin îndeosebi în această fază, cu imensele sale tendinţe centrifuge, acele forţe sociale, care contribuie, dincolo de existenţa regilor ca indivizi, la continuitatea imperiului în direcţia unei centralizări. însemnătatea clerului ca forţă motrice socială pentru centralizare scade apoi, fără să dispară complet, în măsura în care se dezvoltă a treia stare. Dar încă din această fază se dovedeşte felul cum tensiunile dintre diversele grupări sociale, deci iniţial tensiunile dintre stratul bisericesc şi cel al războinicilor, îi sunt de folos domnitorului central şi totodată se dovedeşte faptul că fiind legat de respectivele tensiuni el devine prizonierul lor. Puterea excesivă a numeroşilor seniori războinici determină apropierea dintre rege şi biserică, chiar dacă nu lipsesc conflictele minore. Dar primele divergenţe majore dintre rege şi biserică, primele adevărate lupte pentru putere nu izbucnesc decât atunci când regele începe să beneficieze de la sfera burgheziei de mijloace de putere mai semnificative, constând din oameni şi capital, adică în vremea lui Filip August.

21. O dată cu formarea stării a treia se complică reţeaua de tensiuni, iar axa de tensiune din interiorul societăţii se deplasează. Aşa cum într-un sistem interdependent de teritorii concurente sau de domnitori teritoriali concurenţi se conturează de fiecare dată anumite tensiuni principale, de care se leagă toate celelalte antagonisme ca tensiuni secundare, până când în cele din urmă preponderenţa unuia dintre marile centre de putere creşte şi se consolidează, în mod asemănător există şi în interiorul unui teritoriu de dominaţie anumite tensiuni centrale, pe lângă care se cristalizează numeroase altele mai mici şi care se deplasează treptat în favoarea uneia sau alteia dintre părţi. Dacă până în secolele al Xl-lea şi al XH-lea relaţia ambivalenţă dintre războinici şi cler reprezintă tensiunile centrale, începând cu aceste secole, încet, dar constant, antagonismul dintre războinici şi grupările burgheze urbane devine principala tensiune internă care se evidenţiază. O dată cu întreaga diferenţiere a societăţii, a cărei expresie este, domnitorul central dobândeşte o nouă importanţă: dependenţa tuturor părţilor din societate de un coordonator suprem creşte. Regii, care se ridică prin expansiune teritorială tot mai mult deasupra stratului războinic pe parcursul luptelor pentru supremaţie, se distanţează

tot mai mult de ceilalţi războinici, datorită poziţiei pe care o ocupă în cadrul tensiunilor dintre aceştia şi straturile orăşeneşti. în cadrul acestor tensiuni, ei nu se află în nici un caz de partea războinicilor, printre care se numără iniţial, ci se implică în luptă ba în favoarea uneia, ba în favoarea celeilalte părţi.

Dobândirea drepturilor comunale de către oraşe este primul jalon pe această cale. Regii acelor vremuri, îndeosebi Ludovic VI şi Ludovic VII, împreună cu reprezentanţii lor, se situează, ca şi ceilalţi seniori feudali, pe o poziţie de neîncredere faţă de comunele în devenire, tratându-le cel puţin cu „semiostilitate[101]", îndeosebi pe propriile lor domenii. Abia treptat regii sesizează utilitatea acestor formaţiuni neobişnuite. Este necesar de fiecare dată să treacă un anumit timp până ce devin conştienţi de faptul că formarea unei a treia stări reprezintă în alcătuirea structurală a societăţii o uriaşă potenţare a propriilor lor şanse. Apoi încurajează cu mare consecvenţă interesele stării a treia, în măsura în care faptul corespunde propriilor lor interese. Ei favorizează îndeosebi puterea financiară a burgheziei, care este impozabilă. Dar, oricând au puterea în acest sens, combat cu toată energia revendicările oraşelor de a deţine funcţii de dominaţie, pretenţie inevitabilă o dată cu forţa socială şi economică în creştere a straturilor orăşeneşti. Ascensiunea monarhiei şi a burgheziei se află într-o interdependenţă funcţională dintre cele mai strânse; parţial conştienţi, parţial fără să-şi dea seama, cele două poziţii sociale se potenţează reciproc în ascensiunea lor, dar relaţiile dintre ele sunt şi rămân mereu ambivalenţe. Nicicând nu au lipsit animozităţile duşmănoase şi conflictele între cele două straturi şi iniţial nu au lipsit ocaziile în care nobilimea şi burghezia s-au aliat pentru a delimita puterea discreţionară a regilor. De-a lungul Evului Mediu, regii se regăsesc mereu în situaţia în care, pentru anumite măsuri, sunt nevoiţi să obţină aprobarea reprezentanţilor din adunarea stărilor; iar desfăşurarea adunărilor stărilor, ale celor mici, regionale, precum şi ale celor mari, în care sunt reprezentate părţi vaste ale imperiului, dovedeşte cât se poate de evident ce diferită

este, în ciuda tuturor fluctuaţiilor, structura tensiunilor faţă de cea a perioadei absolutiste[102]. Parlamentele de stare - pentru a folosi aici termenul englez care le desemnează - funcţionează, ca şi parlamentele pluripartinice ale societăţii burgheze industriale, atât timp cât, pentru anumite scopuri, este posibilă o înţelegere nemijlocită între reprezentanţii diverselor straturi. Ele funcţionează cu atât mai prost, cu cât mai improbabile devin compromisurile directe, cu cât mai mari devin tensiunile în societate; în aceeaşi măsură cresc şansele de putere pentru domnitorii centrali. In realitate, în condiţiile tot mai limitate ale interdependenţei comerciale şi monetare din lumea medievală, nici interdependenţele şi nici antagonismele dintre clasa războinică, posesoare de pământ, şi

clasa burgheză, citadină, nu sunt astfel dispuse încât să fie nevoite să lase reglementarea relaţiilor lor în seama domnitorului central. Fiecare stare, în egală măsură cavalerii şi burghezii, precum şi clerul, în ciuda tuturor contactelor, trăieşte totuşi mult mai evident în sfera sa proprie decât aveau să se petreacă lucrurile ulterior. Diversele stări nu concurează atât de des şi de nemijlocit pentru deţinerea aceloraşi şanse sociale; iar grupările burgheze de la vârf nu sunt încă nici pe departe suficient de puternice pentru a putea să conteste predominanţa socială a nobilimii războinice. Există un singur domeniu în societate în care elementele burgheze aflate în ascensiune reuşesc încetul cu încetul să-şi adjudece cu ajutorul monarhiei poziţiile în locul cavalerilor şi al clerului: în cadrul aparatului de dominaţie, deci, pentru a vorbi în termenii uzuali de astăzi, ca funcţionari publici.

22. Dependenţa funcţională a monarhiei de cele petrecute în societate în ansamblul său se manifestă deosebit de clar prin dezvoltarea aparatului de dominaţie, prin diferenţierea tuturor acelor instituţii care iniţial nu reprezintă mai mult decât segmente ale administraţiei regale de familie şi domeniale. Când societatea oamenilor liberi este în esenţă compusă exclusiv din cavaleri şi clerici, aparatul de dominaţie este alcătuit îndeosebi din cavaleri şi clerici. Dar, după cum am spus, clericii sau „clercs" sunt în cele mai multe cazuri slujitori devotaţi şi reprezentanţi ai intereselor monarhice, în timp ce seniorii feudali de la curte şi din cadrul administraţiei imperiale sunt în numeroase cazuri rivalii regelui, mai degrabă preocupaţi de consolidarea unei poziţii proprii de putere decât de cea a regelui. Atunci când stratul de războinici din afara aparatului de dominaţie se diferenţiază mai puternic, atunci când pe parcursul luptelor de eliminare seniorii feudali mai mari sau mai mici se separă în şi mai mare măsură, această constelaţie se oglindeşte şi în alcătuirea aparatului de dominaţie aflat în plină dezvoltare: clericii şi membrii familiilor micilor războinici îşi formează o suită proprie; marii seniori feudali nu mai pot fi întâlniţi decât în câteva poziţii, de exemplu ca membri ai marelui consiliu sau ai sfatului restrâns.

încă din această fază nu lipsesc cu siguranţă din administraţiile regale acei oameni din stratul situat inferior faţă de războinici şi preoţi, chiar elemente provenind din clasa servilor, care nu joacă în mod evident în dezvoltarea aparatului central francez acelaşi rol precum în dezvoltarea celui german. Se prea poate ca situaţia să depindă de faptul că din acest strat în Franţa se ridică ceva mai devreme decât în Germania comunele urbane şi astfel starea a treia, formată din oameni liberi. în orice caz, în teritoriile Franţei, o dată cu dezvoltarea oraşelor, creşte totodată ponderea elementelor citadine ce deţin funcţii în administraţia regală, iar aceste elemente pătrund aici treptat încă din timpul Evului Mediu în aparatul de dominaţie până la un grad pe care teritoriile germane nu l-au atins nici în vremurile moderne.

Acestea intră în aparatul administrativ pe două căi[103]: o dată, datorită ponderii lor în creştere în funcţiile laice, adică poziţiile care fuseseră anterior ocupate de nobili, apoi prin ponderea lor în funcţiile ecleziastice, deci în calitate de „clercs". Termenul de „clerc" îşi schimbă treptat, începând cu sfârşitul secolului al Xll-lea, semnificaţia; cono-taţia de „cleric" regresează în cadrul acestui termen şi desemnează din ce în ce mai mult pe omul simplu care a studiat, care ştie să scrie şi să citească în latină, primele faze ale unei cariere ecleziastice putându-se constitui în acest sens ca o premisă. De-a lungul timpului şi în legătură cu extinderea aparatului de dominaţie se secularizează tot mai mult semnificaţia

termenului de „clerc", precum şi diferitele tipuri ale studiului universitar. Nu se mai studiază latina exclusiv pentru a deveni ecleziast, se studiază şi cu scopul direct de a deveni funcţionar public. Desigur, există în continuare burghezi care, datorită diligentei lor negustoreşti sau organizatorice, ajung în sfatul regelui. Majoritatea burghezilor ajung însă în sferele mai înalte ale aparatului de dominaţie prin studiu, prin cunoştinţele lor de drept canonic şi roman. Studiul devine o cale firească de ascensiune socială pentru oamenii provenind din straturile urbane de vârf. Elementele burgheze le înlătură treptat pe cele nobile şi ecleziastice din aparatul de dominaţie. Stratul de slujitori princiari, de aşa-numiţi „funcţionari publici" devine - spre deosebire de Germania - o formaţie exclusiv burgheză. „Des Philippe-Auguste au plus tard... Ies legistes, vrais «chevaliers es lois» apparaissaient: ils allaient, pour en faire la loi monarchique, se charger d'amalgamer la loi feodale avec la loi canonique et la loi romaine... Petite armee de trente scribes en 1316, de 104 ou 105 en 1359, d'une soixantaine en 1361, ces clercs de la chancellerie gagnerent maints avan-tages â grossoyer constamment dans le voisinage du roi. La grande masse formerait des notaries privilegies: l'elite (trois sous Philippe le Bel, douze avânt 1388, seize en 1406, huit en 1413) donnerait naissance aux clercs du secret ou bien aux secretaires des Finances... L'avenir etait â eux. A la difference des grands officiers palatins, ils n'avaient pas d'ancetres, mais ils allaient etre eux-memes des ancetres[104]." O dată cu extinderea posesiunilor regale se formează un strat de specialişti a căror poziţie socială depinde în primul rând de poziţia lor de slujitori, al căror prestigiu de stare, ale căror interese personale sunt în linii mari identice cu interesele monarhiei şi ale aparatului de dominaţie. Ca şi mai înainte, şi apoi în continuare, într-o oarecare măsură, reprezentanţii bisericii, de data aceasta membrii stării a treia sunt cei care în cele mai diferite funcţii, ca secretari şi consilieri ai regelui, ca administratori fiscali, ca membri ai judecătoriilor supreme se străduiesc să asigure interesele funcţiei centrale şi continuitatea politicii monarhice dincolo de viaţa regilor în particular şi adeseori împotriva înclinaţiilor personale ale purtătorilor coroanei. In cazul de faţă, şi straturile burgheze contribuie ca monarhia să se ridice, iar regii, de asemenea, ajută straturile burgheze să se ridice.

23. O dată cu îndepărtarea completă a nobilimii din aparatul de dominaţie, burghezia atinge însă în decursul vremii o poziţie de putere care este de cea mai mare însemnătate pentru raportul de echilibru din interiorul societăţii. în Franţa, după cum am amintit, aproape până la sfârşitul acelui „ancien regime" nici comercianţii avuţi, nici breslele în mod direct nu reprezintă burghezia în disputele cu nobilimea, ci funcţionărimea în cele mai diverse formaţii ale sale. Slăbirea poziţiei sociale a nobilimii, consolidarea burgheziei se remarcă prin faptul că funcţionărimea de rang înalt emite, cel puţin de la începutul secolului al XVII-lea, pretenţia de egalitate din punct de vedere social cu nobilimea. In realitate, în aceste vremuri interrelaţionarea şi tensiunile dintre nobilime şi burghezie au atins acea forţă care îi asigură domnitorului central o putere deosebit de mare.

Ocuparea aparatului central cu oameni provenind din burghezia orăşenească reprezintă una dintre configuraţiile de interdependenţă care dovedeşte cât se poate de nemijlocit ce strânsă este interdependenţa funcţională dintre ascensiunea monarhiei şi cea a burgheziei. Stratul social burghez alcătuit din familiile înalţilor „slujitori ai regelui" acumulează treptat, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, atât de multă putere socială, încât domnitorul central s-ar afla la discreţia lor, dacă n-ar exista în rândurile nobilimii şi ale clerului o contrapondere socială, a cărei rezistenţă să echilibreze situaţia. Nu este greu de observat felul cum regii, îndeosebi Ludovic XIV, vor miza în mod constant pe aceste tensiuni. In fazele premergătoare, nobilimea şi clerul - în ciuda oricărei ambivalenţe inerente acestei relaţii - există ca nişte contraponderi ale puterii centrale cu mult mai puternice decât burghezia orăşenească. Tocmai de aceea burghezii însetaţi de ascensiune socială devin factori auxiliari, pe cât de dispuşi să-şi pună sprijinul la dispoziţie, pe atât de bineveniţi. Regii permit ca reţeaua aparatului central să devină o poziţie monopolistă a oamenilor din starea a treia datorită faptului că aceasta continuă să fie mai slabă din punct de vedere social decât primele două stări.

Pe de altă parte, se evidenţiază interdependenţa dintre creşterea puterii sociale a regelui şi

cea a burgheziei, slăbirea nobilimii şi chiar a clerului, atunci când analizăm interdependenţele financiare ale existenţei lor sociale. Am subliniat deja faptul că această deplasare a ponderii în defavoarea nobilimii nu poate fi atribuită decât în mică măsură unor acţiuni conştiente şi sistematice ale cercurilor burgheze. Este o consecinţă a mecanismului concurenţial, datorită căruia majoritatea nobilimii ajunge dependentă de o singură casă nobiliară, de casa regală, situându-se astfel, într-un anumit sens, pe aceeaşi treaptă cu burghezia. Pe de altă parte, este mai cu seamă o urmare a inter-relaţionării monetare progresive. O dată cu traiectoria sinuoasă a majorării volumului monetar se instaurează o necontenită devalorizare a banilor. Creşterea volumului masei monetare şi devalorizarea

banilor se accelerează deosebit de puternic în secolul al XVI-lea. Iar nobilimea, care trăieşte de pe urma veniturilor asigurate de proprietăţile sale, care nu-şi poate majora veniturile corespunzător cu devalorizarea banilor, sărăceşte.
Războaiele religioase - pentru a nu menţiona aici decât acest act final - au pentru nobilimea tot mai slabă aceeaşi semnificaţie ca de atâtea ori războaiele civile pentru straturile aflate în declin: ele maschează iniţial implacabilitatea destinului lor. Frământările şi neliniştile sociale, afirmarea în luptă, posibilitatea de a jefui şi pustii precum şi uşurinţa înavuţirii trezesc în rândurile nobilimii credinţa că şi-ar putea păstra poziţia socială ameninţată, salvându-se de la decădere şi sărăcire. Persoanele afectate nu au habar de transformările economice în al căror vârtej sunt implicate. Constată că banii sunt tot mai mulţi, că preţurile cresc, dar nu înţeleg ceea ce se întâmplă. Brantome, unul dintre războinicii de curte ai vremii, a exprimat această situaţie[105]: „... tant s'en faut, que ceste guerre (civile) ait appauvry la France, elle l'a du tout enrichie, d'autant qu'elle descouvrit et mit en evidence une infinite de tresors cachez soubz terre, qui ne servoient de rien,... et Ies mirent si bien au soleil et convertirent en belles et bonnes monnoyes â si grand' quantite, qu'on vist en France reluyre plus de millions d'or qu'auparavant de millions de livres et d'argent, et paroistre plus de testons neufz, beaux, bons et fins, forgez de ces beaux tresors cachez, qu'auparavant ii n'y avoit de douzains... Ce n'est pas tout: Ies riches marchans, Ies usuriers, Ies bancquiers et autres raque-deniers jusques aux prebstres, quintenoient leurs escus cachez et enfermez dans leurs coffres, n'en eussent pas faict plaisir ny preste pour un double, sans de gros interestz et usures excessives ou par achaptz et engagemons de terres, biens et maisons â vil prix; de sorte que le gentilhomme, qui, durant Ies guerres etrangeres s'estoit appauvry et engage son bien, ou vendu, n'en pouvoit plus et ne scavoit plus de quel bois se chauffer, car ces marauts usuriers avoient tout raffle: mais ceste bonne guerre civile Ies restaura et mit au monde. Sie bien que j'ay veu tel gentilhomme, et de bon lieu, qui paradvant marchoit par pays avec deux chevaux et un petit lacquays, ii se remonta si bien, qu'on le vist, durant et apres la guerre civile, marcher par pays avec six et sept bon chevaux... *Et voilã comme la brave noblesse de France se restaura par la grâce, ou la graisse, pour mieux dire, de ceste bonne guerre civile."*
în realitate, la întoarcerea din acest „război civil benefic", din a cărui pradă a sperat să se refacă, marea majoritate a nobilimii franceze se regăseşte mai mult sau mai puţin presată de datorii şi ruinată din nou. Viaţa devine mai costisitoare. Creditorii, pe lângă negustorii bogaţi, cămătari şi bancheri, şi înalţii funcţionari şi magistraţii obligă la plata banilor datoraţi. Ori de câte ori au posibilitatea, aceştia pun stăpânire pe domeniile nobiliare şi adesea, o dată cu ele, şi pe titlurile nobiliare. Iar nobilii care îşi menţin domeniile descoperă foarte curând că veniturile nu le mai ajung pentru a-şi acoperi traiul zilnic, tot mai costisitor:

„Les seigneurs qui avaient cede des terres â leurs paysans contre des redevances en especes, continuaient â percevoir le meme revenu, mais qui n'avait plus la meme valeur. Ce qui coutait cinq sols au temps passe en coutait vingt au temps d'Henri III. Les nobles s'appauvrissaient sans le savoir[106]."
24. Imaginea distribuţiei sociale a puterii care rezultă astfel este cât se poate de neechivocă. Transformarea structurii sociale, care se petrecea de mult timp în defavoarea vechii nobilimi războinice şi în favoarea straturilor burgheze, se accelerează în secolul al

XVI-lea. Acestea dobândesc ca pondere socială ceea ce pierd ceilalţi. Antagonismele din societate se adâncesc. Nobilimea războinică nu înţelege constrângerea proceselor care o obligă să renunţe la poziţiile dobândite ereditar, dar identifică acest proces cu bărbaţii din starea a treia cu care trebuie să concureze tot mai direct pentru şanse egale, îndeosebi pentru obţinerea mijloacelor financiare, iar prin intermediul banilor şi pentru propriile lor domenii şi chiar pentru prioritate socială. In felul acesta se creează treptat acel echilibru care îi va conferi unui individ, domnitorului central, puterea optimă.
în luptele din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea se disting corporaţiile burgheze care s-au îmbogăţit, sunt mai numeroase, şi în felul acesta destul de puternice pentru a se opune cu îndârjire pretenţiilor de dominaţie şi de putere ale nobilimii războinice, dar care nu sunt nici capabile, nici suficient de puternice pentru a-i face pe războinicii ce deţin puterea militară nemijlocit dependenţi de ele. Există o nobilime care continuă să fie suficient de puternică şi de războinică pentru a reprezenta o permanentă ameninţare pentru straturile burgheze, dar deja prea slabă, mai cu seamă prea slabă din punct de vedere economic, pentru a controla direct pe locuitorii oraşelor şi a putea dispune de impozitele plătite de aceştia. Faptul că la acea vreme nobilimea pierduse integral funcţia administrativă şi judiciară, aceste funcţii aflându-se în totalitate în mâinile corporaţiilor burgheze, are o contribuţie deloc neînsemnată la slăbirea nobilimii. Dar încă nici o parte a societăţii nu reuşeşte să dobândească timp îndelungat superioritate asupra celeilalte. în această situaţie, regele apare mereu ca aliat al fiecărui strat şi al fiecărei corporaţii şi ca susţinător faţă de ameninţările altor grupări sau corporaţii, fără ajutorul cărora n-ar putea face faţă ca domn.
Desigur, nobilimea şi burghezia sunt alcătuite din diverse grupări şi straturi, ale căror interese nu sunt întotdeauna convergente. în tensiunea primară dintre cele două stări se împletesc numeroase alte tensiuni, fie în cadrul lor, fie între grupări individuale şi cler; însă existenţa tuturor acestor grupări şi clase este totodată mai mult sau mai puţin dependentă de existenţa celorlalte; nici una dintre ele nu este la început destul de puternică pentru a răsturna orânduirea existentă în ansamblu; grupările de la vârf, singurele care pot exercita

în cadrul instituţiilor existente o oarecare influenţă politică, sunt cel mai puţin interesate de o schimbare radicală, iar multitudinea tensiunilor abia consolidează puterea potenţială a regilor.
Desigur că fiecare dintre grupările de la vârf, vârful nobilimii şi „mărimile" de la curte, ca şi vârful burgheziei, parlamentele, ar vrea să limiteze puterea regală în favoarea lor. Aspiraţiile sau cel puţin ideile care merg în această direcţie, apar din nou pe parcursul întregului „ancien regime". Grupările sociale ale căror interese şi aspiraţii sunt divergente ocupă o poziţie ambivalenţă faţă de monarhie. Nu lipsesc prilejurile în care se evidenţiază acest fapt; nu lipsesc nici alianţele ocazionale dintre grupările nobile şi straturile burgheze citadine, îndeosebi parlamentele, împotriva reprezentanţilor monarhiei. Dar cel mai bun exemplu îl constituie soarta unor astfel de alianţe ocazionale, care dovedesc dificultatea unei reconcilieri directe, intensitatea tensiunilor şi rivalitatea dintre ele.
Un bun exemplu îl constituie acele mişcări de revoltă denumite „Fronde". Ludovic XIV este încă minor. La conducere se află Mazarin. încă o dată, pentru ultima oară de-a lungul unei perioade de timp, nişte grupări sociale disparate se unifică pentru a asedia puterea absolutistă a monarhiei reprezentată de ministru. Parlamentele şi nobilimea de stare, corporaţiile orăşeneşti şi reprezentanţii înaltei nobilimi, cu toţii încearcă să folosească în interesul lor momentul de slăbiciune a monarhiei, şi anume regenţa asigurată de regină şi exercitată de cardinal. Dar imaginea acestei revolte ne arată de fapt cât se poate de clar ce tensionate sunt relaţiile dintre aceste grupări. „Fronda" este un fel de experiment social. Ea dovedeşte încă o dată structura mecanismului de tensiuni care conferă putere autorităţii centrale, dar care rămâne imperceptibilă atunci când aceasta s-a stabilizat: ori de câte ori unul dintre adversarii aliaţi pare să-şi adjudece cel mai neînsemnat avantaj, ceilalţi se simt ameninţaţi, părăsesc alianţa, fac front comun cu Mazarin împotriva foştilor aliaţi, întorcându-se uneori apoi din nou la aceştia. Fiecare dintre grupări doreşte să îngrădească puterea regală; dar fiecare o doreşte în avantajul său; fiecare se teme că puterea altei forţe sociale ar putea să crească între timp. In cele din urmă - nu în ultimă instanţă datorită

isteţimii cu care Mazarin se pricepe să mânuiască oportunităţile acestui aparat de tensiuni - se restabileşte vechiul echilibru în favoarea casei regale aflate la domnie. Ludovic XIV nu a uitat nicicând învăţămintele trase în acele zile; cu mult mai conştient şi mai precaut decât predecesorii săi, a vegheat apoi la menţinerea echilibrului, la menţinerea diferenţelor şi tensiunilor sociale existente.

25. Mult timp pe parcursul Evului Mediu straturile orăşeneşti sunt, în conformitate cu poziţia lor socială, evident mai slabe decât nobilimea războinică. In aceste vremuri comunitatea de interese dintre regi şi segmentul burghez al societăţii este considerabilă, chiar dacă

nu atât de mare, încât să nu existe fricţiuni şi chiar lupte între oraşe şi domnitorul central. Una dintre urmările cele mai vizibile ale acestei comunităţi de interese, după cum am mai spus, este îndepărtarea nobilimii din structurile de dominaţie ale monarhiei şi ocuparea acestora cu persoane de origine burgheză.

Apoi, când pe parcursul interrelaţionării monetare şi al formării de monopol puterea socială a nobilimii se diminuează în raport cu cea a burgheziei, regii se implică din nou ceva mai mult în favoarea nobilimii. Acum ei apără existenţa nobilimii ca o clasă elevată faţă de burghezia care exercită presiuni, şi anume exact în măsura în care este necesar pentru a menţine diferenţele sociale dintre nobilime şi burghezie şi astfel şi echilibrul de tensiuni din cadrul teritoriului lor de dominaţie. In acest sens, asigură majorităţii nobilimii o scutire de impozite, fapt pe care burghezia l-ar dori desfiinţat sau cel puţin îngrădit. Dar, cu siguranţă, aceasta nu este suficient pentru a asigura posesorilor de pământ slăbiţi economic o bunăstare pe măsura pretenţiilor lor de strat superior, îndestulătoare pentru a permite o reprezentare demonstrativă şi diferenţiată. In ciuda scutirii de impozite, masa nobilimii de ţară duce pe parcursul întregului „ancien regime" o viaţă relativ nevoiaşă. Nu se poate măsura ca bunăstare materială cu straturile de vârf ale burgheziei. Faţă de autorităţi, îndeosebi faţă de instanţele judecătoreşti, poziţia lor este departe de a fi avantajoasă; căci posturile sunt ocupate de persoane de provenienţă burgheză. La toate acestea se adaugă faptul că regii, susţinuţi de segmente ale opiniei aristocratice, respectă prevederea că un nobil care participă direct la negustorie este obligat să renunţe la titlul şi la privilegiile nobiliare, cel puţin pe durata acestei activităţi. Dar prevederea serveşte cu siguranţă la menţinerea deosebirilor existente între burghezie şi nobilime, de care regii nu sunt mai puţin interesaţi decât nobilimea. Dar pentru nobilime este astfel blocată singura cale directă de asigurare a prosperităţii. In orice caz, indirect, prin căsătorie, nobilul poate să beneficieze uneori de bogăţia care provine din comerţ şi din deţinerea unei funcţii. Nobilimea nu ar beneficia cu nimic de pe urma strălucirii şi a prestigiului social pe care le are încă în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, ar sucomba în faţa burgheziei ce se consolidează economic şi eventual şi în faţa unei noi nobilimi burgheze, dacă ea însăşi sau cel puţin o mică parte a sa n-ar fi dobândit cu ajutorul monarhiei o nouă poziţie monopolistă la curte, care îi permite un mod de viaţă reprezentativ şi adecvat stării sale, şi care o apără totodată de amestecul în activităţile burgheze; funcţiile de la curte, numeroasele slujbe ale gospodăriei regale sunt rezervate aristocraţiei; astfel, sute şi în cele din urmă mii de nobili obţin posturi mai mult sau mai puţin bine remunerate; favorurile regilor, dovedite prin daruri ocazionale, contribuie în plus în acest sens; apropierea faţă de rege conferă acestor posturi un înalt prestigiu. în felul acesta, din

grosul nobilimii de ţară se ridică un strat aristocratic care poate contrabalansa strălucirea şi influenţa straturilor de vârf ale burgheziei, şi anume nobilimea de curte. Aşa cum pe vremuri, atunci când burghezia era mai slabă decât nobilimea, posturile din administraţia regală au devenit cu ajutorul monarhiei un monopol al straturilor burgheze, tot astfel acum, în condiţiile în care nobilimea slăbeşte, tot cu ajutorul regilor poziţiile la curte se transformă într-un monopol al
nobilimii.

Ocuparea exclusivă a funcţiilor de la curte de către nobili se petrece la fel de puţin brusc

sau exclusiv după planul unui rege, ca şi, mai înainte, ocuparea exclusivă a celorlalte poziţii de stat de către burghezi. Sub Henric IV şi încă sub Ludovic XIII funcţiile de la curte, ca şi majoritatea gradelor militare şi cu atât mai mult poziţiile din administraţie şi din sistemul juridic, sunt achiziţionabile, devenind astfel o proprietate a deţinătorilor lor. Faptul este valabil chiar şi pentru posturile de *gouverneur,* comandantul militar din anumite districte ale imperiului. Cu siguranţă că în anumite cazuri, deţinătorul unei asemenea funcţii nu este îndreptăţit să-şi exercite funcţia decât cu aprobarea regelui şi bineînţeles că uneori se întâmplă ca un anumit post să nu fie acordat decât prin favoarea regelui. Dar, în general, ocuparea posturilor prin răscumpărare a dobândit în aceste vremuri preponderenţă faţă de ocuparea posturilor cu favor. Cum marea majoritate a nobilimii nu se poate măsura în nici un caz în privinţa posesiunilor financiare cu straturile superioare ale burgheziei, starea a treia, sau cel puţin familiile care provin din starea a treia şi care au fost înnobilate cu puţin timp înainte, pătrund încet, dar vizibil, în posturile de la curte şi în cele militare. Doar marile familii aristocrate ale ţării au, parţial datorită propriilor posesiuni de pământ, parţial pe baza rentelor plătite de către rege, venituri suficiente pentru a putea face faţă unei asemenea concurenţe.

în această situaţie, este absolut inconfundabilă disponibilitatea regilor de a sprijini nobilimea, îndeosebi în cazul lui Henric IV, ca şi al lui Ludovic XIII şi Richelieu. Nici un moment aceştia nu uită că ei înşişi provin din rândurile aristocraţiei. Iar Henric IV a ajuns să ocupe tronul în calitate de conducător al unei armate de nobili. Făcând integral abstracţie de faptul că faţă de procesele economice care se manifestă în defavoarea nobililor ei înşişi sunt cât se poate de slabi, funcţia monarhică în sine are propriile sale necesităţi, iar raportul dintre această funcţie şi nobilime este ambivalent. Henric IV, ca şi Richelieu, şi succesorii lor doresc şi sunt nevoiţi, pentru a-şi asigura propria existenţă, să menţină pe cât posibil la distanţă nobilimea de toate acele poziţii care conferă o influenţă politică, şi totodată doresc să menţină nobilimea ca un factor social autonom în echilibrul social-Faţa dublă a curţii absolutiste corespunde întocmai relaţiei ambivalenţe dintre rege şi nobilime: curtea este un instrument de dominaţie

asupra nobilimii şi totodată un instrument de întreţinere a ei. în această direcţie se dezvoltă curtea treptat.

A trăi în mijlocul unui cerc nobiliar este şi pentru Henric IV o obişnuinţă firească. Dar politica sa nu este atât de strict îndreptată către susţinerea staţionării permanente la curte a acelei părţi a nobilimii care se străduieşte să intre în graţiile regelui. Nu deţine încă mijloacele pentru a finanţa un stat monarhic atât de puternic şi pentru a acorda cu mărinimie posturi la curte, favoruri şi rente ca ulterior Ludovic XIV în vremea sa, domeniul social continuă să fie instabil. Familiile nobiliare decad, cele burgheze se află în ascensiune. Stările există, dar componenţa lor este cuprinsă de o transformare radicală. Zidul care desparte stările a devenit foarte permeabil. Competenţa sau incompetenţa personală, norocul sau ghinionul determină în acele vremuri şansele unei familii adesea la fel de mult ca apartenenţa iniţială la una sau alta dintre stări. Căile de acces la curte şi la posturile de la curte sunt în epocă încă relativ accesibile unor indivizi de origine burgheză.

Nobilimea deplânge acest fapt. Ea doreşte şi propune ca funcţiile să-i fie rezervate. Şi nu doar aceste funcţii. Doreşte să deţină şi alte lucruri; doreşte să redobândească poziţia pierdută în aparatul de dominaţie. în anul 1627 îi adresează lui Ludovic XIII o petiţie intitulată „Requestes et articles pour le retablissement de la Noblesse", în care sunt cuprinse propuneri precise în acest sens[107].

în petiţie s-a afirmat pentru întâia oară faptul că nobilimea este cea căreia, prin graţia lui Dumnezeu şi sabia lui Henric IV, i se datorează menţinerea coroanei într-o vreme în care celelalte pături ar fi fost incitate să se revolte; cu toate acestea, nobilimea se află „au plus pitoyable etat qu'elle fut jamais... la pauvrete l'accable... l'oisivete la rend vicieuse... l'oppression l'a presque reduite aus desespoir", într-o stare demnă de compasiune, cum nu mai fusese nicicând, strivită de sărăcie, viciată de atâta trândăvie, adusă într-o stare vecină cu disperarea, datorită opresiunii.

Cu alte cuvinte, este schiţată aici imaginea unei clase pe cale de dispariţie. Ea corespunde în linii mari realităţii. Majoritatea domeniilor sunt sufocate de datorii. Numeroase familii de

războinici şi-au pierdut întreaga proprietate. Tineretul aristocrat nu are nici un fel de perspective; neliniştea şi presiunea socială care emană de la aceste persoane care nu-şi mai găsesc un rost se face resimţită pretutindeni în viaţa socială. Ce este de făcut?
Printre cauzele acestei stări este menţionată textual neîncrederea inoculată regelui, prin aroganţa şi orgoliul lor, de câţiva nobili; în felul acesta, regii ar fi ajuns să considere că puterea unor asemenea nobili trebuie îngrădită, prin excluderea lor de la funcţii şi demnităţi, pe j care eventual nu lg-au tratat cu onoarea cuvenită, şi prin ascensiunea stării a treia; începând de acum, nobilii sunt excluşi din administraţia juridică si fiscală si alungaţi din consiliile regelui.

în cele din urmă, în vederea ameliorării stării sale, nobilimea pretinde printre altele, în cele 22 de articole, următoarele: pe lângă funcţiile de comandanţi militari ai diferitelor *gouvernements,* gradele civile şi militare ale casei regale - prin urmare, scheletul a ceea ce ulterior va transforma de fapt curtea într-o sinecură a nobilimii - să înceteze a mai fi vandabile, fiind rezervate aristocraţilor.
în plus, nobilimea pretinde o anumită influenţă în administraţia provinciilor şi cooptarea câtorva nobili eligibili în cadrul marilor judecătorii, în parlamente, cel puţin cu vot consultativ şi fără să fie remuneraţi; în cele din urmă, pretinde de asemenea ca o treime dintre membrii consiliului financiar, ai consiliului militar şi ai altor instituţii ale administraţiei regale să provină din rândurile sale.
Dintre toate aceste revendicări, făcând abstracţie de câteva concesii minore, nu le este satisfăcută decât una singură: funcţiile de la curte devin inaccesibile burgheziei, fiind rezervate nobilimii. Toate celelalte revendicări, în măsura în care într-un sens, oricât de limitat, converg la participarea nobilimii la dominaţie sau la participarea acesteia la administrarea ţării, rămân nesatisfăcute.
în numeroase teritorii germane, nobilii caută şi obţin, pe lângă funcţii militare, şi funcţii în administraţie şi în judecătorii; cel puţin începând cu Reforma, se întâlnesc în mod corespunzător şi în universităţi[108]. Majoritatea funcţiilor înalte în stat reprezintă aici aproape exclusiv un monopol al nobilimii; iar în rest, nobilimea şi burghezia se menţin în echilibru *în cadrul* a numeroase alte funcţii statale, după un algoritm de repartizare foarte precis.
în aparatul central francez, după cum am mai spus, permanentele tensiuni şi lupte, deschise sau latente, dintre cele două stări ajung să fie exprimate de faptul că administraţia se menţine în totalitate ca o poziţie de monopol a burgheziei, în timp ce curtea, în accepţia restrânsă a termenului, ocupată dintotdeauna în bună parte de nobili, ameninţată acum de pericolul de a fi ocupată de burghezie o dată cu posturile devenite vandabile, se transformă în secolul al XVII-lea definitiv într-o poziţie de monopol a nobilimii.
Richelieu recomanda în testamentul său blocarea accesului la curte a celor ce „nu au avut norocul să se bucure de o origine nobilă"[1] • Ludovic XIV a limitat apoi în cea mai mare măsură posibilităţile de acces la funcţiile de la curte pentru burghezie; însă nici el nu le-a închis complet. După numeroase mişcări pregătitoare în care, într-o anumită măsură, interesele sociale ale nobilimii şi cele ale monarhiei sunt reciproc tatonate şi evaluate, în cele din urmă curtea dobândeşte forma sa evidentă de sinecură a nobililor, pe de o parte, şi de instituţie de supraveghere şi de temperare a vechiului strat de războinici, pe de altă parte. Viaţa cavalerească liberă a luat definitiv sfârşit.
Pentru majoritatea nobilimii nu devine neîndestulătoare doar baza economică, ci şi spaţiul său de acţiune şi orizontul de viaţă se îngustează

foarte mult. Aceasta rămâne limitată la veniturile mai mult sau mai puţin minime rezultate din domeniul de la ţară. Posibilitatea de a se sustrage sărăciei prin participarea la campaniile militare este cel puţin în parte desfiinţată. Nici în războaie nobilii nu mai luptă în calitate de cavaleri liberi, ci de ofiţeri, într-o ordine strict reglementată. Este nevoie de o situaţie deosebit de fericită sau de relaţii eficiente pentru ca cineva să treacă definitiv din

cercul nobilimii de ţară în cercul cu un orizont mai larg, cu posibilităţi mai mari de desfăşurare şi de înalt prestigiu al nobilimii de la curte.
Acesta, segmentul mai mic al nobilimii, găseşte la curtea regală, la Paris şi în împrejurimi, un domiciliu nou, mai precar. Până la Henric IV şi Ludovic XIII pentru nobilii care fac parte din cercul de la curte nu reprezintă o dificultate să părăsească temporar curtea, pentru a-şi petrece timpul pe propriul domeniu sau al altui nobil. Până în aceste vremuri există de fapt o nobilime de curte, care se ridică deasupra cercului larg al nobilimii de ţară; dar societatea este încă puternic descentralizată. Ludovic XIV, cel marcat de timpuriu de experienţa mişcărilor de revoltă ale „Frondei", exploatează din plin şi cu mare înţelepciune dependenţa nobilimii faţă de el. Doreşte „să-i adune sub ochii săi pe toţi potenţialii conducători ai unei revolte şi ale căror castele ar putea servi ca loc de instruire..."[110].
Alcătuirea curţii de la Versailles corespunde celor două tendinţe ale monarhiei ce se îmbină, şi anume sarcina de a se îngriji de părţi ale nobilimii, în calitatea sa de clasă reprezentativă, precum şi cealaltă, de a o domina şi de a o constrânge în mod desăvârşit. Regele este darnic cu protejaţii săi, iar uneori îi dăruieşte din belşug; dar pretinde obedienţă; îi face pe nobili să resimtă dependenţa de bani şi de celelalte şanse pe care le poate împărţi. Iată ce relatează Saint-Simon în *Memoires*[111]:
„Regele nu avea în vedere doar faptul ca înalta nobilime să se strângă la curtea sa, ci pretindea acest lucru şi de la mica nobilime. în timp ce aveau loc ceremoniile de *lever* şi *coucher,* la mese, în grădinile sale de la Versailles, în permanenţă se uita în jur şi remarca pe câte cineva. Celor de rang aristocratic le era luat în nume de rău dacă nu se stabileau permanent la curte, celorlalţi doar dacă veneau arareori, iar dizgraţia sa neînduplecată se revărsa asupra celor care nu se arătau la curte niciodată. Dacă vreunul dintre aceştia îi solicita ceva, regele declara cu semeţie: «Nu-l cunosc.» Iar această sentinţă era irevocabilă. Nu le lua în nume de rău dacă preferau să-şi petreacă timpul la ţară, dar era necesar să cunoască măsura, iar în cazul unor sejururi îndelungate, erau nevoiţi să-şi ia dinainte măsuri de precauţie. Cu ocazia unei călătorii pe care am făcut-o în tinereţe la Rouen, unde aveam un proces, regele a dat dispoziţie unui ministru să-mi scrie, pentru a afla despre pricina respectivă."
Tendinţa de a „supraveghea cu mare atenţie tot ce se petrece nu este mai puţin caracteristică pentru structura autorităţii monarhice. Prin aceasta se exprimă cât se poate de clar ce puternice sunt în

esenţă tensiunile pe care regele trebuie să le supravegheze şi să le soluţioneze pentru a-şi menţine dominaţia, şi anume nu doar în interiorul societăţii, ci şi în afara ei. Iată aproximativ spusele lui Ludovic XIV în recomandările făcute urmaşului său la tron[112]: „Arta guvernării nu este nicidecum dificilă şi nici dezagreabilă; ea constă pur şi simplu în a cunoaşte ceea ce gândesc de fapt toţi principii europeni, în a şti ce doresc oamenii să ascundă de noi, în a le pătrunde tainele şi a-i supraveghea cu mare atenţie."
într-un alt loc Saint-Simon relatează următoarele[113]:
„Curiozitatea regelui de a şti ce se petrece în jurul său a sporit neîncetat; şi-a însărcinat camerierul şi pe guvernatorul de la Versailles să angajeze în serviciile sale o gardă elveţiană. Soldaţii au fost îmbrăcaţi în livrea regală, depinzând de cei mai sus numiţi şi au primit însărcinarea de tainâ ca ziua şi noaptea să cutreiere prin ganguri şi pasaje, să se ascundă, să observe lumea, s-o urmărească încotro se îndreaptă, să-i surprindă discuţiile şi să raporteze despre toate acestea cu mare precizie."
Nimic nu este mai grăitor pentru structura particulară a societăţii, care să permită consolidarea unei forme autocrate de guvernământ, decât această imperioasă necesitate a domnitorului central de a supraveghea totul cât se poate mai atent, de a vedea cât se poate de exact ceea ce se petrece în teritoriu. Această necesitate este o expresie a puternicelor tensiuni şi a înaltului grad de instabilitate a aparatului social, fără care de funcţiile de coordonare ale domnitorului central nu s-ar lega o autoritate atât de imensă. Echilibrul de tensiuni dintre diferitele grupări sociale şi poziţia marcat ambivalenţă a fiecăreia faţă de domnitorul central nu au fost cu siguranţă create de un rege anume. Dar o dată ce această constelaţie, cu bogăţia sa deosebită de tensiuni, s-a creat în interacţiunea proceselor de

interrelaţionare, pentru domnitorul central este vital să o menţină în întreaga sa instabilitate. Astfel este necesară o supraveghere cât se poate de precisă a supuşilor.
în acest proces, Ludovic XIV menţine un ochi deosebit de atent asupra celor mai apropiaţi prin rang. Diviziunea muncii, dependenţa mai uniformă a fiecăruia de toţi ceilalţi şi în felul acesta dependenţa domnitorului central de masele de oameni nu s-a dezvoltat încă în asemenea măsură încât presiunea unor largi mase populare să reprezinte o ameninţare majoră pentru rege, chiar dacă frământările din cadrul acestor mase, îndeosebi la populaţia Parisului, nu sunt desigur complet inofensive pentru rege; iar unul dintre motivele pentru care regele mută curtea de la Paris la Versailles constă indubitabil tocmai în acest raţionament. Dar ori de câte ori la vremea predecesorilor lui Ludovic sporeşte nemulţumirea în rândul maselor populare largi şi izbucnesc mişcări de revoltă, de fiecare dată membrii familiei regale sau ai nobilimii de prim rang sunt cei care se instaurează la conducerea mişcărilor şi trag foloase de pe urma acestor grupări politice şi

a nemulţumirii lor, pentru a-şi împlini propriile ambiţii. Aici, în cercul din imediata sa apropiere, se află în continuare cei mai periculoşi rivali ai monarhiei.
Am arătat mai sus cum treptat, pe parcursul formării monopolului, cercul celor care pot concura în vederea obţinerii şanselor de dominaţie se limitează la membrii familiei regale. Ludovic XI i-a învins în cele din urmă pe seniorii feudali princiari şi a adus înapoi teritoriile acestora la domeniile coroanei; dar în timpul războaielor religioase la conducerea diverselor partide se confruntă între ele diverse ramuri ale familiei regale. O dată cu Henric IV, după stingerea liniei principale, ajunge din nou la tron o linie secundară. Şi în continuare principii de sânge, cei „mari", ducii şi conţii de Franţa, continuă să dispună de o putere considerabilă. Este relativ evident pe ce se bazează această putere. Se bazează în primul rând pe poziţia lor de *gouverneurs,* pe aceea de comandanţi supremi militari ai unei provincii sau pe fortăreţele lor. Treptat, o dată cu consolidarea monopolurilor de dominaţie aceşti posibili rivali ai regelui dobândesc caracterul de funcţionari ai unui foarte puternic aparat de dominaţie. Dar ei se opun acestei transformări. Fratele natural al lui Ludovic XIII, ducele de Vendome, bastardul lui Henric IV, se revoltă împotriva puterii centrale la conducerea unui grup secesionist; este guvernator de Bretagne şi consideră că are prin căsătorie drept ereditar asupra provinciei. Apoi, printre aceştia se numără guvernatorul regiunii Provence, de la care porneşte revolta, de asemenea guvernatorul ţinutului Languedoc, ducele de Montmorency; rezistenţa nobilimii hughenote se bazează pe o putere asemănătoare. Puterea militară a ţării nu a fost încă definitiv centralizată; comandanţii de fortăreţe şi căpitanii unor cetăţi întărite continuă să aibă în mare măsură autonomie. Guvernatorii provinciilor consideră locurile plătite ca proprietate. Astfel, în această formă se ajunge din nou la revigorarea tendinţelor centrifuge în ţară. Ele sunt perceptibile încă sub Ludovic XIII. Fratele regelui, Gaston, duce de Orleans, la fel ca numeroşi alţi fraţi ai regilor de mai înainte, se ridică împotriva puterii centrale. Rupe formal orice relaţie de amiciţie cu cardinalul, după ce a preluat conducerea grupului secesionist aflat în rivalitate cu acesta, şi porneşte la drum spre Orleans, ca să declanşeze lupta împotriva lui Richelieu şi a regelui de pe o poziţie fortificată din punct de vedere militar.
în cele din urmă, Richelieu iese victorios din toate luptele, nu în ultimă instanţă cu ajutorul burgheziei şi cu mijloacele financiare superioare pe care aceasta i le-a pus la dispoziţie. Dintre oponenţii nobili, o parte vor putrezi în temniţe ca prizonieri, unii vor lua calea exilului, după ce alţii muriseră în luptă; din dispoziţia lui Richelieu, însăşi regina mamă va fi lăsată să se stingă în străinătate.
„De croire que pour âtre fîls ou frere du Roi ou prince de son sang, ils puissent impunement troubler le Royaume, c'est se tromper. II est bien

plus raisonnable d'assurer le Royaume et la Royaute que d'avoir egard â leurs qualites qui donneroient impunite."
Aşa scrie în memoriile sale. Ludovic XIV se bucură de roadele victoriei; dar şi-a însuşit pe tot restul vieţii ameninţarea venită din partea nobilimii, şi anume tocmai din partea înaltei

nobilimi din imediata sa apropiere. Poate să treacă ocazional cu vederea rămânerea micii nobilimi departe de curte. Faţă de cei „mari" este însă neîndurător. Iar sarcinile curţii ca instituţie de supraveghere ies în evidenţă deosebit de clar. „La meilleure place de surete pour un fils de France est le coeur du Roi", cel mai sigur loc pentru un fiu al Franţei este acela din inima regelui, replică atunci când fratele său îi solicită un „gouvernement" şi o fortăreaţă, după cum spune el însuşi, un „place de surete". Faptul că primul său născut are la Meudon o curte proprie îi este cât se poate de puţin agreabil. Iar când moştenitorul tronului moare, regele dispune cu toată graba vânzarea mobilei din *château,* de teama că acela dintre nepoţii săi căruia îi revine Meudon ar putea să uzeze de castel în acelaşi sens şi să „divizeze din nou curtea"[114]. Această nelinişte era, după cum afirmă Saint-Simon, complet lipsită de temei. Căci nici unul dintre nepoţii regelui nu ar fi riscat să-i displacă. Dar când este vorba de menţinerea prestigiului şi de asigurarea domniei personale regele nu face nici un fel de deosebire între rudele sale şi alte persoane în privinţa severităţii procedeelor.
în felul acesta, monopolurile de dominaţie, centrate în jurul monopolurilor fiscale şi de constrângere fizică au ajuns, pe o anumită treaptă, la forma lor desăvârşită, şi anume ca monopoluri personale ale unui individ. O organizaţie de supraveghere relativ eficientă le protejează. Regele care poseda pământuri şi acorda pământuri sau rente în natură s-a transformat într-un rege care posedă bani şi care acordă rente în bani: faptul conferă centralizării o putere şi o soliditate fără precedent. Puterea forţelor centrifuge din societate a fost definitiv înfrântă. Toţi posibilii concurenţi ai domnitorului monopolist au fost aduşi în starea de dependenţă faţă de el asigurată instituţional. O parte dintre nobili, şi anume nobilii de la curte, luptă acum unii cu alţii pentru şansele pe care le poate acorda domnitorul monopolist, nu în concurenţă liberă, ci monopolistă, iar acesta se situează sub permanenta presiune a unei armate de rezervă alcătuită din nobili de ţară şi elemente burgheze aflate în ascensiune. Curtea reprezintă forma organizatorică a acestei lupte concurenţiale restricţionate.
Dar chiar dacă puterea de control personală a regelui asupra şanselor monopolizate este mare în această fază, ea nu este nicidecum nelimitată. In alcătuirea puterii monopoliste relativ private se definesc deja cât se poate de neechivoc acele elemente structurale care vor duce în cele din urmă de la puterea de control personală asupra monopolurilor la un control public, exercitat de segmente tot mai cuprinzătoare ale societăţii. Lui Ludovic XIV i se aplică până la un

anumit grad butada: «L'Etât c'est moi», fie că a rostit-o el însuşi sau nu. Din punct de vedere instituţional, organizaţia de monopol deţine încă într-o măsură considerabilă caracterul unei posesiuni personale. Din punct de vedere funcţional însă, dependenţa domnitorului monopolist de alte straturi, de ansamblul societăţii diferenţiată funcţional, este deja deosebit de puternică, iar dependenţa funcţională se află totodată într-o creştere continuă, cu cât progresează mai mult interre-laţionarea comercială şi monetară a societăţii. Doar situaţia deosebită a societăţii, echilibrul particular al tensiunilor dintre grupările burgheze aflate în ascensiune şi cele nobiliare care slăbesc, apoi între numeroasele grupări mai mari sau mai mici ale ţării, conferă domnitorului central imensul său interval decizional şi de control. Independenţa mare cu care pe vremuri regii dispuneau de posesiunile lor funciare şi domeniale, expresie a unei interrelaţionări sociale diminuate, ţine de domeniul trecutului. Imensa reţea umană peste care domneşte Ludovic XIV îşi are propriile sale legităţi şi propriul său centru de greutate, cărora le este subordonat. Este necesar un efort uriaş, o puternică stăpânire de sine pentru a menţine echilibrul oamenilor şi al grupărilor în această reţea şi controlul asupra întregului, acţionând asupra tensiunilor. Posibilitatea unui funcţionar central de a ghida în linii mari întreaga reţea umană în interesul său personal este limitată în mai mare măsură abia atunci când echilibrul de tensiuni pe care se balansează se răstoarnă în favoarea burgheziei şi se creează un nou echilibru social, cu alte axe de tensiune. Abia în felul acesta monopolurile personale devin şi din punct de vedere instituţional monopoluri publice. într-o lungă serie de eliminări, într-o centralizare treptată a mijloacelor de violenţă fizică şi a impozitelor, în legătură cu o

diviziune tot mai pronunţată a funcţiilor şi cu ascensiunea straturilor burgheze profesionale, societatea franceză se organizează pas cu pas, luând forma unui stat.

VIII. Sociogeneza monopolului fiscal

26. Un anumit aspect al formării monopolurilor, şi implicit al formării statelor, îi scapă cu uşurinţă observatorului ce priveşte retrospectiv, datorită faptului că de obicei şi-a format o imagine mai clară cu privire la stadiile ulterioare, la rezultatele acestor procese, decât la intervalele de timp mai îndepărtate. Abia dacă este în stare să-şi imagineze în prezent faptul că monarhia absolutistă şi dominaţia centralizată de pe vremuri s-au format treptat cândva, constituindu-se pentru lumea medievală ca un element de maximă noutate şi uimire. Cu toate acestea, abia încercarea de a reconstitui acest aspect ne oferă posibilitatea de a înţelege ce s-a petrecut în acele vremuri.

Linia principală a transformării este evidentă. Ea poate fi redată în puţine cuvinte de pe o anumită poziţie centrală: *proprietăţile funciare ale unei familii de războinici, controlul acesteia asupra anumitor pământuri şi pretenţiile la dările în natură şi serviciile cele mai diverse de la oamenii care trăiau pe acele pământuri se transformă, o dată cu diviziunea progresivă a funcţiilor şi pe parcursul a numeroase lupte concurenţiale şi de eliminare, într-un control centralizat asupra mijloacelor militare şi asupra dărilor regulate în bani sau impozite în cadrul unui teritoriu cu mult mai mare.* Nimeni nu poate face uz în acele vremuri, în cadrul teritoriului respectiv, de arme, fortificaţii sau forţă fizică de orice fel, fără permisiunea domnitorului central. Faptul acesta este o noutate într-o societate în care iniţial o clasă întreagă putea folosi armele şi forţa fizică în funcţie de mijloacele deţinute şi în mod discreţionar. Orice persoană de la care domnitorul central pretinde acest lucru este acum obligată să plătească regulat o anumită parte din încasări sau din capital în favoarea domnitorului central. Faptul reprezintă o noutate absolută faţă de uzanţele iniţiale din societatea medievală. în această societate, caracterizată precumpănitor de o economie naturală, în care mijloacele monetare sunt relativ puţine, pretenţia principilor şi a regilor de a obţine dări în bani — făcând abstracţie de anumite ocazii statuate tradiţional - este percepută ca ceva fără precedent; la asemenea măsuri lumea nu se raportează cu mult altfel decât la jafuri şi la practica de percepere a cametei.

„Constituti sunt reditus terrarum, ut ex illis viventes a spoliatione subditorum abstineant[115]" - veniturile funciare sunt menite să-i împiedice pe stăpânii locului să-şi jefuiască supuşii, după cum a afirmat Sfântul Toma d'Aquino. Iar acest punct de vedere, cu siguranţă, nu exprimă doar opinia cercurilor ecleziastice, chiar dacă mai întâi probabil instituţiile bisericeşti erau afectate în mod deosebit de asemenea măsuri, datorită posesiunilor lor considerabile. Nici regii nu gândesc cu mult diferit, chiar dacă, în penuria generală de mijloace monetare, nu se abţin să pretindă mereu dări obligatorii. Filip August, de exemplu, prin impunerea unei serii de biruri şi îndeosebi prin dijma pentru cruciada din anul 1188, renumita „dîme saladine", stârneşte o asemenea revoltă şi o asemenea rezistenţă încât, în cele din urmă, în anul 1189, declară textual că ordonă pentru vecie să nu mai fie niciodată ridicată vreo dare în bani. In felul acesta, se spune în decretul pe care îl emite, nici el şi nici urmaşii săi nu vor putea comite din nou aceeaşi greşeală; interzice cu autoritatea sa monarhică şi cu întreaga autoritate a tuturor bisericilor şi baronilor din regat această cutezanţă reprobabilă. Dacă cineva, regele sau oricine altcineva, „par une audace temeraire", printr-o insolentă cutezanţă, ar încerca să revină asupra acestei dispoziţii, ar vrea ca acela să nu fie luat în seamă[116]. Se prea poate ca acest decret domnesc să fi fost consemnat de nişte notabilităţi cuprinse de panică. Dar când, în anul 1190, se pregăteşte de cruciadă, ordonă textual ca, în cazul morţii sale în timpul campaniei, o parte

din tezaurul de război să fie împărţită în favoarea acelora care au sărăcit din cauza acestor dări. Dijmele în bani cerute de regi nu înseamnă de fapt, în această societate relativ săracă în bani, altceva decât impozitele într-o societate cu un înalt grad de comercializare. Nimeni nu le ia în calcul ca pe un mecanism permanent; tranzacţiile pe piaţă şi nivelul preţurilor nu sunt nicidecum adaptate la acest fenomen; într-o anumită măsură, ele apar din senin, ca

ceva ieşit din comun şi neaşteptat, şi duc în mod corespunzător la ruinarea unui şir întreg de existenţe. Uneori, regii sau reprezentanţii acestora sunt conştienţi de felul cum se prezintă lucrurile. Dar în condiţiile în care veniturile în bani pe care le pot obţine nemijlocit de pe urma proprietăţilor lor domeniale sunt atât de limitate, se află de fiecare dată în faţa alternativei fie de a face rost de bani, uzând de toate mijloacele de ameninţare şi de violenţă, fie de a fi învinşi de forţele rivale. Agitaţia cu privire la zeciuiala saladină şi rezistenţa pe care a provocat-o această dijmă pare a avea un efect îndelungat în memoria societăţii. Abia peste şaptezeci şi nouă de ani un rege pretinde din nou o dare în bani, o „aide feodale", pentru cruciada sa.

Credinţa generală a regilor este aceea că seniorii unui teritoriu trebuie să se întreţină pe ei şi administraţia lor din veniturile realizate pe domeniul lor, în sensul restrâns al cuvântului, în esenţă din veniturile propriilor latifundii. Cu siguranţă, purtătorii coroanei şi câţiva alţi mari seniori feudali se diferenţiază pe parcursul mecanismului monopolist considerabil de majoritatea seniorilor feudali; privind retrospectiv, observăm că aici se dezvoltă funcţii noi. Dar *funcţiile* noi se dezvoltă abia treptat, printr-o multitudine de paşi mici şi printr-o luptă continuă cu reprezentanţii altor funcţii, devenind *instituţii* cu o coeziune de sistem. Iniţial, regele este un mare războinic printre numeroşi alţi războinici mai mari sau mai mici. El trăieşte, ca şi aceştia, din venitul domeniilor sale; ca şi ei, are în orice caz dreptul tradiţional de a colecta, de la locuitorii domeniilor sale, în anumite situaţii excepţionale, contribuţii băneşti. Fiecare senior feudal pretinde şi obţine anumite dări în bani atunci când îşi căsătoreşte fiica, când fiul său este învestit cavaler, sau pentru a strânge suma de răscumpărare când cade prizonier de război. La început, acestea reprezintă dările feudale în bani, acele „aides feodales"; regii pretind aceste „aides" în aceeaşi măsură ca şi toţi ceilalţi seniori feudali. Colectarea altor dări în bani nu este uzuală; tocmai de aceea sunt considerate de către societate ca jaf şi şantaj.

Apoi, aproximativ în secolele al XH-lea şi al XlII-lea, începe să se încetăţenească o altă formă de beneficii în folosul principilor. In secolul al XH-lea se dezvoltă încetul cu încetul oraşele. După vechile uzanţe feudale, nu au obligaţia de a presta serviciul militar decât bărbaţii din clasa războinicilor, nobilimea; dar cetăţenii au luptat cu arma în mână pentru a dobândi independenţa oraşului lor sau sunt pe cale de a lupta în acest scop; aproximativ din vremea lui

Ludovic VI se iveşte obiceiul ca şi cetăţenii oraşului („bourgeois"), să fie recrutaţi pentru serviciul militar. Orăşenii vor prefera însă foarte curând să le ofere seniorilor teritoriali anumite sume de bani în locul serviciului militar, încât războinicii să-şi poată plăti mercenarii. Ei comercializează serviciul militar; iar regilor şi celorlalţi mari seniori feudali nu le convine procedura. Oferta de servicii militare din partea unor războinici care nu au suficiente mijloace de subzistenţă depăşeşte în majoritatea cazurilor puterea de cumpărare a seniorilor teritoriali aflaţi în rivalitate. Astfel, contribuţiile băneşti ale oraşelor în vederea scutirii de serviciul militar se transformă într-o uzanţă stabilă, insti-tuţionalizându-se. Reprezentanţii regelui pretind fiecărei comunităţi urbane pentru o anumită campanie militară echipamentul pentru un număr de războinici sau plata sumei corespunzătoare, iar comunităţile urbane acceptă să plătească aceste sume, negociind uneori un rabat. Dar nici această uzanţă nu poate fi înţeleasă decât ca o altă formă a acelor „aides feodales" pentru situaţii de excepţie; ea se numeşte „aide de l'ost", dijma pentru oaste, iar toate sunt cuprinse în termenul general de „aides aux quatre cas", dări în bani pentru cele patru cazuri speciale. Am divaga dacă am demonstra modul în care comunităţile urbane încep treptat să formeze pentru obligaţiile comunale un fel de fiscalitate internă şi un aparat fiscal. Pretenţiile regilor contribuie la dezvoltarea acestora, la fel cum, pe de altă parte, instituţiile urbane de colectare a dărilor, care încep să se consolideze spre sfârşitul secolului al XH-lea, au o însemnătate pentru organizarea celor regale, ce nu trebuie subestimată. Burghezia şi monarhia se stimulează reciproc - în majoritatea cazurilor involuntar. Dar în felul acesta nu am afirmat desigur că burghezia sau altă clasă socială şi-ar plăti dările benevol sau fără să opună rezistenţă. Aceste dări ocazionale în bani în cazul unor situaţii excepţionale nu sunt plătite, aşa cum se va întâmpla ulterior cu dările regulate

în bani, cu impozitele, decât dacă lumea se simte obligată în acest sens, fie direct, fie indirect. Ambele fenomene se constituie ca o expresie extrem de precisă pentru tipul de dependenţă reciprocă a grupurilor existente într-o societate şi a raportului de putere dintre ele.
Regii nici nu doresc şi nici nu-şi pot permite să provoace o rezistenţă prea puternică, pentru aceasta forţa socială a funcţiei regale nefiind încă, în mod evident, destul de mare. Pe de altă parte, pentru funcţia lor, pentru autoafirmare, îndeosebi pentru finanţarea neîncetatelor lupte concurenţiale au nevoie mereu de sume de bani tot mai mari, care nu pot fi colectate prin asemenea „aides". Măsurile pe care le adoptă se modifică. Vedem cum, sub presiunea momentului, reprezentanţii regilor experimentează diverse soluţii; ei aruncă povara principală când asupra unuia, când asupra altuia dintre straturile orăşeneşti. Dar percepem şi modul în care, în ciuda tuturor căutărilor, puterea socială a monarhiei se află în continuă creştere şi cum, o dată

cu această creştere, stimulându-se reciproc, impozitele dobândesc treptat un alt caracter. In anul 1292 regele pretinde taxa de un *denier* pentru fiecare livră realizată prin comercializarea oricărui fel de marfă, taxa fiind obligatorie atât pentru cumpărător, cât şi pentru vânzător. „Exactio quaedam in regno Franciae non audita", un impozit cum nu s-a mai auzit în regatul Franciei, cum spune un cronicar al vremii. La Rouen sunt jefuite vistieriile funcţionarilor imperiali care colectează banii. Rouen şi Paris, cele două oraşe mai importante ale regatului, reuşesc în cele din urmă să se răscumpere, plătind o sumă fixă[117]. Dar taxa se menţine încă mult timp în memoria poporului cu proasta reputaţie de „mal-tote"; iar în memoria funcţionarilor regali se menţine timp îndelungat rezistenţa de care s-au lovit. In mod corespunzător, regele încearcă să obţină în anul următor un împrumut forţat de la burghezii înstăriţi. Atunci când şi aici are de înfruntat o rezistenţă acerbă, în anul 1295 se revine la acea „aide" în forma ei iniţială; se pretinde o taxă de la toate clasele sociale, nu doar de la starea a treia. Urmează să fie plătită o sutime din valoarea oricăror bunuri. Dar ceea ce se adună în cele din urmă prin această impunere nu este suficient. In anul următor, taxa se ridică la două procente. Iar acum, desigur, se indignează şi seniorii feudali, consternaţi. Regele se declară dispus să transfere în seama seniorilor feudali laici şi ecleziastici o parte din ceea ce reuşeşte să colecteze din teritoriul său de dominaţie. Introduce într-un anumit sens o coparticipare. Dar faptul în sine nu-i poate linişti în totalitate. îndeosebi seniorii feudali laici, războinicii, îşi simt tot mai mult ameninţate drepturile ereditare, puterea autonomă de dominaţie şi eventual chiar existenţa lor socială de către aparatul central de dominaţie. Oamenii regelui pătrund pretutindeni; aceştia îşi însuşesc drepturi şi taxe care mai înainte ţineau în exclusivitate de prerogativele seniorului feudal. Iar aici, ca de atâtea ori în istorie, dările în bani reprezintă picătura care face în cele din urmă să se reverse paharul. Când, în 1314, cu puţin timp înainte de moartea lui Filip cel Frumos, din nou sunt anunţate taxe ridicate pentru o campanie militară în Flandra, cresc nemulţumirile alimentate de proasta conducere militară, încât se ajunge la o rezistenţă făţişă. Unul dintre cei vizaţi declară[118]: „Nu putem tolera creşterea acestor «aides», n-o putem suporta cu conştiinţa împăcată; ne-am pierde în felul acesta onoarea, privilegiile şi libertăţile". Iar un alt contemporan relatează: „Pentru a acoperi cheltuielile, a fost aplicată o nouă modalitate de estorcare abuzivă, nemaiauzită în Franţa şi îndeosebi la Paris; se spune că banii sunt necesari pentru războiului din Flandra. Stările servile şi miniştrii regelui doresc ca vânzătorii şi cumpărătorii să plătească nu mai puţin de şase *deniers* de fiece livră din preţul de vânzare. Nobilii şi nenobilii... şi-au unificat prin jurământ forţele, pentru a-şi menţine libertăţile şi pentru unitatea patriei."

într-adevăr, nemulţumirea este atât de mare şi de generalizată încât oraşele şi seniorii feudali se aliază împotriva regelui. Este unul dintre acele experimente istorice de pe urma căruia putem descifra gradul divergenţei de interese, forţa tensiunilor existente. Sub ameninţarea comună datorită pretenţiilor fiscale emise de reprezentanţii regelui şi din cauza puternicelor mişcări declanşate pretutindeni este posibilă o alianţă puternică între

burghezie şi nobilime. Va fi aceasta oare de durată, va avea vreo eficienţă? Am amintit că în alte ţări, îndeosebi în Anglia, pe baza unei alte structuri sociale, ajunge să se formeze treptat o apropiere şi o procedură comună în anumite straturi urbane şi de la ţară, care - în ciuda tuturor tensiunilor şi ostilităţilor chiar între aceşti factori - în cele din urmă nu contribuie nesemnificativ la îngrădirea puterii regale. Soarta unor asemenea alianţe în societatea franceză, care iniţial sunt insolite, iar apoi, o dată cu interdependenţa tot mai marcată dintre stări, devin mai frecvente, este în mod evident diferită. Unitatea stărilor nu durează mult; avântul acţiunilor lor comune a fost frânt datorită neîncrederii reciproce. „Mânia şi nemulţumirea contribuie la crearea unei apropieri, dar interesele lor nu permit să se ajungă la o unitate[119]."
„II sont lignee deslignee Contrefaite et mal alignee."
Astfel sună un cântec de pe vremea aliaţilor. Oricum, reacţia uriaşă împotriva impunerii discreţionare a unor taxe creează o impresie extrem de puternică nu în ultimul rând printre funcţionarii regeşti. Asemenea zguduiri în interiorul teritoriului de dominaţie nu sunt lipsite de pericol pentru desfăşurarea luptei concurenţiale cu rivalii din afară. Poziţia socială a domnitorului central nu este încă suficient de puternică pentru a fi el însuşi în stare să stabilească toate dările şi cuantumul acestora; ponderile continuă să fie astfel repartizate încât, de fiecare dată când doreşte să colecteze bani, trebuie să negocieze cu stările pentru a obţine acordul lor. Căci aceste „aides" nu au devenit încă nici acum altceva decât nişte dijme ocazionale şi excepţionale, nişte dări în bani pentru un anumit scop concret. Situaţia se modifică treptat pe parcursul Războiului de o sută de ani. Acum războiul devine un fenomen permanent, şi o dată cu el se permanentizează dările în bani de care are nevoie domnitorul central pentru a-l purta. 27. „On ne peut comprendre et apprecier la lutte que la royaute eut â soutenir, quand elle voulut fonder et developper son pouvoir fiscal, qu'en cherchant â se rendre compte des forces sociales et des interets qu'elle rencontre et qui firent obstacles â ses desseins[120]." Această propoziţie indică într-adevăr trăsătura fundamentală a sociogenezei monopolului fiscal. Cu siguranţă că înşişi regii prevăd la fel de puţin ca oricare dintre adversarii lor din această luptă ce fel de instituţie nouă se va forma. De fapt, nu au intenţia generală „de a-şi mări

puterea fiscală". Atât ei, cât şi reprezentanţii lor, doresc pur şi simplu să obţină de la caz la caz cât se poate de mulţi bani din teritoriul lor de dominaţie şi de fiecare dată există obligaţii şi cheltuieli absolut precise pe care le au în vedere şi care îi determină să procedeze în acest sens. Impozitele şi monopolul fiscalităţii nu au fost create de vreun individ anume; de-a lungul secolelor în care se formează treptat această instituţie nici un individ şi nici o serie de indivizi nu au planificat-o în mod deliberat. Fiscalitatea, ca orice altă instituţie, este un produs al interrelaţionării sociale. Ea se creează - ca într-un paralelogram de forţe - din lupta diverselor grupări şi interese sociale, până când, în cele din urmă, mai devreme sau mai târziu, instrumentul care s-a dezvoltat aici ca o punere permanentă la încercare a raporturilor sociale de putere este din ce în ce mai conştient extins la o organizare planificată şi sistematică sau la o instituţie. în felul acesta, în legătură cu transformarea treptată a societăţii şi deplasarea raporturilor de putere, dările ocazionale în bani prestate în favoarea seniorilor teritoriali sau feudali, pretinse şi plătite pentru o anumită campanie militară sau ca bani de răscumpărare în cazul luării în prizonierat sau chiar pentru înzestrarea fiicelor şi dotarea fiilor, se transformă în impozite regulate. Atunci când în societatea predominată de economia naturală sectorul monetar şi comercial ia treptat amploare, atunci când o anumită casă de seniori feudali devine treptat casa regală, ce domneşte asupra unui ţinut tot mai mare, aceste „aides aux quatre cas" feudale se transformă pas cu pas în impozite.
începând cu anul 1328, apoi şi mai evident din 1337, se accelerează transformarea dărilor excepţionale în taxe plătite regulat. în anul 1328, în anumite părţi ale regatului, este perceput un impozit direct pentru războiul cu Flandra, în 1335, într-o serie de oraşe din vest, este colectată o taxă indirectă, un impozit din orice vânzare pentru dotarea unei flote, în 1338 din salariul tuturor funcţionarilor regali este reţinută o anumită sumă, în 1340 se reinstaurează taxa generalizată din vânzarea mărfurilor, în 1341 se adaugă o taxă

suplimentară pentru vânzarea sării, „gabelle du sel". în anii 1344, 1345, 1346 aceste taxe indirecte continuă să fie majorate. După bătălia de la Crecy, funcţionarii regali încearcă să introducă din nou o taxă personală directă, în 1347 şi 1348 se revine la forma indirectă, la impozitul pe mărfurile vândute. Toate acestea sunt într-o anumită măsură experimente; toate perceperile de impozite, după cum am mai spus, sunt considerate contribuţii temporare ale societăţii pentru războaiele purtate de rege, „Ies aides sur le fait de la guerre". Regele şi funcţionarii săi declară în repetate rânduri că o dată cu încetarea ostilităţilor va înceta şi pretenţia bănească[121]. Ori de câte ori reprezentanţii stărilor au prilejul subliniază acest fapt; de câte ori au posibilitatea, încearcă să dobândească jun anumit control ca banii proveniţi din „aides" să fie utilizaţi într-adevăr exclusiv în scopuri militare. Regii însă, cel puţin începând cu Carol V, nu respectă niciodată cu mare stricteţe această

pretenţie. Dispun de controlul asupra fondurilor rezultate din „aides" şi continuă să achite din aceste surse, atunci când li se pare adecvat, cheltuielile pentru propria lor gospodărie sau ca răsplată pentru protejaţii lor. Această dezvoltare în ansamblul său, acest aflux de bani spre vistieria regelui, ca şi alcătuirea unei forţe militare plătite din aceste surse contribuie treptat, dar sigur, la consolidarea extremă a funcţiei centrale. Fiecare stare, şi îndeosebi nobilimea, se opune desigur, pe cât posibil, dobândirii unui spor de putere de către autoritatea centrală. Dar chiar şi aici divergenţa de interese slăbeşte această rezistenţă. Sunt în mult prea mare măsură afectaţi de război, prea direct interesaţi de respingerea englezilor, pentru a refuza să-i plătească regelui dările pentru campaniile militare. In această situaţie, forţa antagonismelor, împreună cu diferenţele locale, nu numai că subminează întreprinderea unor acte comune în vederea limitării pretenţiilor financiare ale regelui sau a controlului asupra acestui venit, ci împiedică organizarea nemijlocită a campaniilor militare de către stări. Ameninţarea din afară îi face pe oamenii din această societate, relativ puţin unitară şi puţin interdependentă, să fie în mare măsură dependenţi de rege, coordonatorul suprem, şi de aparatul său de dominaţie. Aşa că trebuie să accepte an de an să fie anunţate din nou, în numele regelui, „dări extraordinare" pentru războiul care nu mai
ia sfârşit.

în cele din urmă, după luarea în captivitate a regelui Ioan în bătălia de la Poitiers, în vederea achitării sumei enorme de răscumpărare pretinse de englezi, pentru prima oară impozitul este anunţat nu pentru un an, ci pe o perioadă de şase ani. Acum, ca de atâtea ori în istorie, marele eveniment întâmplător impulsionează ceea ce se pregăteşte de mult timp în societate. In realitate, acest impozit nu va fi colectat în mod constant în următorii şase ani, ci în următorii douăzeci de ani, şi putem presupune că în această perioadă se creează o anumită adaptare a circuitului pieţei la asemenea taxe. în plus, la acest impozit comercial pentru banii de răscumpărare a regelui se adaugă mereu taxe pentru alte scopuri; în 1363, o taxă directă pentru acoperirea nemijlocită a costurilor de război, în 1367 se percepe o altă taxă pentru combaterea bandelor înarmate care jefuiesc, în 1369, cu ocazia reluării războiului, noi dări directe şi indirecte, printre care şi mult repudiatul bir pe fumărit, aşa-numitul „fouages".

„Toate acestea continuă desigur să reprezinte acele «aides» feudale, dar generalizate, uniformizate, şi percepute nu doar în domeniile coroanei, ci în întregul imperiu, sub supravegherea unui aparat administrativ central specializat[122]." în realitate, în această fază a Războiului de o sută de ani, în care aşa-numitele „aides" devin treptat un fenomen permanent, se formează încetul cu încetul nişte funcţii specializate, dedicate perceperii şi reglementării juridice a „taxelor extraordinare" - cum continuă ele să se numească. Iniţial sunt pur şi simplu reprezentate de câţiva „generaux sur le fait des finances", care

supraveghează armata de responsabili cu colectarea acestor „aides" în întreaga ţară. Apoi, în 1370, există deja doi administratori supremi, dintre care unul se ocupă în mod special de afacerile financiare, iar celălalt de problemele juridice rezultate din perceperea acestor „aides". Este prima formă de manifestare a ceea ce ulterior avea să se menţină de-a lungul

întregului „ancien regime" ca unul dintre cele mai importante organe ale administraţiei financiare, prima formă de manifestare a acelei *Chambre* sau *Cour des Aides.* Dar acum, între anii 1370 şi 1380, această instituţie este într-o anumită măsură în plin proces de formare; încă nu a dobândit stabilitate; ea reprezintă mai întâi o încercare în lupta deschisă sau mascată în care diferitele centre sociale trebuie să facă în mod constant dovada puterii lor. Iar aspectul lor nu ne permite să uităm, aşa cum se prezintă numeroasele instituţii consolidate şi stabilizate, care este jocul forţelor sociale a căror rezultantă se constituie. De fiecare dată când monarhia, ca răspuns la rezistenţa diverselor segmente ale populaţiei, este obligată să-şi limiteze pretenţiile de taxe, regresează şi aceste posturi oficiale. Situaţia şi curba dezvoltării lor reprezintă un indicator relativ precis de putere a funcţiei centrale şi a aparatului central în raport cu nobilimea, clerul şi straturile urbane.
Sub Carol V, după cum am mai spus, acele „aides sur le fait de la guerre" se permanentizează, ca şi războiul. Impozitele revin în seama unui popor care sărăcise datorită acestui război, devastărilor, incendiilor, dificultăţilor comerciale şi, nu în ultimă instanţă, datorită trecerii neîncetate a trupelor, care trebuie hrănite şi care se hrănesc prin forţa săbiei. Cu atât mai apăsătoare sunt pretenţiile băneşti pe care le emite regele; şi cu atât mai puternic sunt percepute ca fiind în contradicţie cu tradiţia, deoarece se transformă dintr-un fenomen de excepţie într-o regulă. Atât timp cât trăieşte Carol V, toate acestea nu-şi găsesc expresia evidentă. Mizeria se adânceşte pe nesimţite; o dată cu ea şi nemulţumirea. Dar se pare că regele este într-o oarecare măsură conştient de tensiunea ce mocneşte, îndeosebi în privinţa dărilor. Probabil că ia în calcul pericolul pe care-l provoacă această stare de spirit atunci când în locul său, în locul bătrânului rege experimentat, urcă la tron un copil, fiul său minor, a cărui tutelă fusese încredinţată rudelor aflate în rivalitate. Probabil că de teama de viitor se leagă şi un anumit tip de remuşcare. Cu siguranţă că regelui i se par aceste dări, pe care aparatul său le-a perceput an de an, inevitabile şi imperios necesare. Dar chiar şi pentru el, care beneficiază de pe urma lor, de aceste dări este ataşat în mod evident un iz de nedreptate. în orice caz, cu puţine ore înainte de a muri, la 16 septembrie 1380, semnează un decret prin care este anulată cea mai apăsătoare şi mai puţin agreată dintre taxe, birul pe fumărit, care îi împovărează în egală măsură pe cei avuţi şi pe cei nevoiaşi. în ce măsură decretul corespunde situaţiei create prin moartea regelui se dovedeşte cât se poate de repede. Funcţia centrală este slăbită şi

tensiunile latente izbucnesc în ţară. Rudele regelui decedat aflate în rivalitate, îndeosebi Ludovic de Anjou şi Filip cel Semeţ de Burgundia, se luptă pentru predominanţă şi nu în ultimă instanţă pentru a dispune de vistieria regală. Oraşele încep să se revolte împotriva dărilor. Poporul îi alungă pe funcţionarii regali care colectează aceste „aides". Iar marea revoltă a straturilor urbane inferioare iniţial nu-i este dezagreabilă burgheziei mai înstărite. Interesele ambelor clase se îndreaptă în acest caz în aceeaşi direcţie. Notabilităţile orăşeneşti care se întrunesc în noiembrie 1380 cu reprezentanţii celorlalte stări la Paris pretind desfiinţarea impozitelor regale. Probabil că ducele de Anjou, cancelar al regelui, promite sub presiune directă satisfacerea revendicărilor. Iar la 16 noiembrie 1380 este emis în numele regelui un decret prin care sunt desfiinţate „doresnavant â tousjours - de acum înainte şi pentru totdeauna - tous Ies fouaiges, imposicions, gabelles, IIIIes, XIIIes, dont ils - supuşii regelui - ont este et sont moult greves, touz aydes, subsides quelxconques qui pour le fait des dictes guerres ont este imposez...".
„întregul sistem financiar din ultimii zece ani, toate cuceririle făcute în anii 1358-l359 şi în 1367-l368 au fost sacrificate. Imperiul regresează cu aproape un secol. Se află cam în aceeaşi fază ca la începutul Războiului de o sută de ani[123]."
Ca un sistem de forţe ce nu a ajuns în stare de echilibru, societatea pendulează în lupta pentru împărţirea puterii între diverşi poli. Este o dovadă a puterii sociale deţinute de aparatul central şi funcţia monarhică în aceste vremuri faptul că poziţiile pierdute sunt recucerite relativ repede, chiar dacă regele însuşi este un copil, complet dependent de administratorii şi slujitorii funcţiei monarhice. Ceea ce se dovedeşte ulterior sub Carol VII din nou şi cu o deosebită claritate iese oarecum în evidenţă chiar din acest moment: şansele ce se leagă în această structură şi situaţie a societăţii franceze de funcţia monarhică sunt

deja atât de mari, încât monarhia poate dobândi din ce în ce mai multă putere socială, chiar şi atunci când regele este el însuşi o persoană slabă sau complet neînsemnată. Dependenţa grupărilor sau claselor din această societate de un coordonator suprem, care menţine în funcţiune schimbul şi cooperarea diverselor funcţii şi sectoare sociale creşte o dată cu interdependenţa acestora, şi încă şi mai pronunţat sub presiunea pericolului unui război. Astfel îi furnizează celui care reprezintă interesele comune, îndeosebi în lupta cu duşmanii externi, deci regelui şi locţiitorilor acestuia, în mod deliberat sau mai puţin deliberat, din nou acele mijloace necesare pentru a duce un război. Dar furnizează totodată monarhiei şi mijloacele de dominaţie asupra lor înşişi.
In anii 1382-l383 monarhia, adică regele împreună cu toţi membrii familiei sale, cu consiliile şi cu slujitorii, care ţin de aparatul de dominaţie în vreun fel, este din nou în situaţia de a impune oraşelor, centrelor principale de rezistenţă, impozitele pe care le consideră necesare.

Problema fiscalităţii se situează în centrul mişcării urbane de rezistenţă din anul 1382. Dar în lupta pentru impozite şi pentru distribuirea sarcinilor de către aparatul central, după cum am mai spus, adeseori este pusă la încercare şi decisă problema repartizării în totalitate a puterii şi a dominaţiei. în această perioadă este relativ evident faptul că obiectivul notabilităţilor orăşeneşti este acela de a-şi asigura participarea la decizii, la perceperea şi la împărţirea taxelor, deci - situându-se într-o poziţie centrală - controlul asupra aparatului de dominaţie; şi nu doar al lor; şi reprezentanţii altor stări fac ocazional presiuni în aceeaşi direcţie asupra adunărilor de stare. Punctul de vedere al straturilor orăşeneşti inferioare şi mijlocii este în general mai limitat; ele vor îndeosebi o degrevare de sarcinile care îi apasă, nimic altceva. în această privinţă, ţelurile diverselor grupări orăşeneşti sunt divergente, chiar dacă - spre deosebire de aparatul central al ţării - confruntarea nu este neapărat ostilă. în cercul mai restrâns al oraşelor lucrurile se petrec însă diferit. Aici interesele diverselor straturi, cu toate dependenţele şi tocmai datorită unei strânse interdependenţe, sunt în general divergente.
Comunităţile orăşeneşti sunt deja în aceste vremuri formaţiuni relativ complexe. Există în cadrul lor un strat superior privilegiat, burghezia propriu-zisă, a cărei poziţie aparte de tip monopolist se exprimă prin faptul că dispune de funcţiile orăşeneşti şi astfel şi de controlul asupra finanţelor. Există un strat mediu, un tip de mică burghezie, meşteşugarii şi micii negustori, mai puţin avuţi; şi în cele din urmă există masa calfelor şi a lucrătorilor, „poporul". în acest caz, impozitele se constituie din nou ca un punct nodal în care ies deosebit de clar în evidenţă interdependenţele, ca şi contradicţiile. Dacă ajung să fie exprimate de fapt pretenţii clare, atunci grupările situate infe-ior şi mijlociu pretind ca impozitele să fie directe şi ierarhizate, în uncţie de averea fiecăruia, în timp ce stratul superior urban preferă mpozitele indirecte sau impozitele cu coeficient invariabil. Agitaţia oporului cu privire la impozite şi primul val de mişcări protestatare, um se întâmplă adeseori, nu este neagreată iniţial de stratul superior răşenesc. Acesta favorizează mişcarea câtă vreme ea le susţine pro-ria opoziţie faţă de monarhie sau faţă de seniorii feudali locali. Dar oarte rapid mişcarea protestatară se întoarce împotriva stratului urban avut. în parte, aceasta devine o luptă pentru administraţia citadină între patriciatul burghez, aflat la conducere, şi stratul de mijloc, care pretinde să deţină cel puţin partea ce i se cuvine din funcţiile orăşeneşti, aşa cum în sfera mai largă notabilităţile orăşeneşti deţin o pondere în dominaţia ţării. Stratul superior orăşenesc se refugiază sau se apără; în cele din urmă, pentru aceştia, în stadiul respectiv al luptei, sosirea trupelor regale reprezintă salvarea. Ne-am îndepărta de la subiect dacă am urmări în particular aceste lupte şi mişcările protestatare din diferite oraşe. Ele se finalizează cu

o deplasare a ponderii în continuare în favoarea aparatului central şi a monarhiei. Capii răzmeriţei, îndeosebi aceia care au refuzat să-şi plătească birurile, sunt condamnaţi la moarte, alţii la plata unor amenzi foarte mari. Oraşelor li se stabilesc dări foarte mari. La Paris, castelele regale şi închisorile fortificate, „bastilles", sunt consolidate şi se construiesc altele noi, apărate de „gens d'armes" ai regelui. Iar libertăţile orăşeneşti sunt îngrădite. Tot

mai mult de acum înainte administraţiile orăşeneşti locale sunt subordonate funcţionarilor regali, până când şi ele devin în cele din urmă în esenţă organe ale aparatului de dominaţie monarhică. în felul acesta, scara ierarhică a aparatului central de dominaţie, ai cărei deţinători de funcţii formează vârfurile burgheziei, cuprinde de la posturile ministeriale şi cele mai înalte funcţii judecătoreşti până la cele de primar şi staroste de breaslă. Iar problema impozitelor va fi decisă în acelaşi mod. Ele vor fi dictate de acum de autoritatea centrală.

Dacă analizăm cauzele care determină această probă de forţă, atât de repede decisă în favoarea funcţiei centrale, ne vom lovi şi în acest caz de imaginea despre care am discutat de atâtea ori până acum: forţa antagonismelor dintre diversele grupări ale societăţii conferă funcţiei centrale puterea sa. Stratul superior burghez nu se află doar într-o relaţie de tensiune cu seniorii feudali laici şi ecleziastici, ci şi faţă de straturile orăşeneşti inferioare. Aici este vorba îndeosebi de lipsa de coeziune dintre straturile orăşeneşti care îl favorizează pe domnitorul central. Nu mai puţin important este faptul că şi între diversele oraşe ale imperiului abia dacă mai există o legătură cât de cât solidă. Există slabe tendinţe în vederea abordării unui demers comun de către mai multe oraşe. Dar în vederea unei acţiuni comune interdependenţa este încă departe de a fi suficientă. Diversele oraşe se confruntă între ele ca nişte puteri străine; în plus, între ele există o luptă concurenţială mai mult sau mai puţin intensă. Astfel, reprezentanţii regelui încheie un armistiţiu cu Parisul, pentru a avea mână liberă faţă de oraşele din Flandra. Asiguraţi în felul acesta, reuşesc să învingă rezistenţa orăşenească din Flandra, apoi cea a oraşului Rouen, apoi a Parisului. Cuceresc pe rând fiecare oraş. Nu doar sciziunea socială, ci şi cea regională - în măsura în care, ca şi aici, se menţine în anumite limite şi este însoţită de o anume interdependenţă -favorizează funcţia centrală. în faţa rezistenţei unificate a tuturor segmentelor de populaţie, monarhia ar fi sucombat. Fiecare strat în parte, fiecare regiune în parte este cu mult mai slabă în comparaţie cu funcţia centrală, care beneficiază de mijloace de putere din întreaga ţară. Şi mai departe, segmente ale societăţii încearcă mereu să îngrădească din nou puterea funcţiei centrale sau s-o distrugă. De fiecare dată după un astfel de seism, pe baza aceleiaşi legităţi de structurare, echilibrul de tensiuni al societăţii se restabileşte după un anumit timp în favoarea regelui şi fiecare probă de putere de acest tip determină un considerabil progres al puterii de control a domnitorilor

centrali. Dările în bani plătite regelui, impozitele dispar din când în când sau sunt îngrădite temporar; dar de fiecare dată ele cunosc o revigorare. Tot astfel dispar şi sunt apoi create din nou acele posturi care se ocupă cu administrarea şi perceperea impozitelor. Istoricul formării acelei *Chambre desAides,* de exemplu, este plin de asemenea convulsii şi răsturnări neaşteptate. Iată mai multe revigorări succesive între anii 1370 şi 1390 Apoi, din nou, în 1413, 1418, 1425, 1462, 1464, 1474 aceasta cunoaşte, după cum notează cronicarul, „exuberanţa vieţii şi a morţii, întreaga imprevizibilitate a renaşterii[124]", până când, în cele din urmă, pe baza ei se creează o instituţie solid alcătuită a aparatului monarhic de dominaţie. Toate aceste vicisitudini, care nu reflectă desigur doar marile dovezi ale forţei sociale, ne oferă un tablou aproximativ cu privire la sociogeneza funcţiei regale şi la devenirea organizaţiei monopoliste în general; devine evident cât de puţin aceste funcţii şi structuri se creează pe baza unor planuri de lungă durată, ca nişte creaţii conştiente ale unui individ, cât de mult apar în schimb ca fenomene de interdependenţă în lupta constantă a forţelor sociale, prin mii de paşi mărunţi şi de încercări repetate.

28. Ca indivizi, regii sunt în privinţa acţiunilor lor, în desfăşurarea forţelor lor personale, integral dependenţi de situaţia în care preiau funcţia regală. Arareori acest fapt se dovedeşte mai evident decât în cazul lui Carol VIL Ca individ, cu siguranţă nu este deosebit de autoritar; nu este o personalitate mare, puternică. Cu toate acestea -după ce englezii au fost respinşi din teritoriul său, oricare ar fi fost conjunctura respectivă -, monarhia se consolidează tot mai mult în timpul domniei sale. Acum regele se prezintă în faţa poporului în calitate de conducător militar victorios, oricât de puţin i-ar reveni personal acest merit. în război, toate mijloacele financiare şi umane ale ţării s-au concentrat în mâna puterii centrale. Centralizarea conducerii militare şi dispunerea monopolistă asupra impozitelor au

progresat în mod considerabil. Duşmanul extern a fost alungat, dar armata, sau cel puţin o bună parte a ei, există în continuare. Aceasta îi conferă regelui o asemenea preponderenţă în interiorul ţării încât ar fi o cauză pierdută ca stările să opună rezistenţă dorinţelor sale, ţinând seama de faptul că populaţia epuizată îşi doreşte şi are nevoie în primul rând de un singur lucru: de pace. în această situaţie, regele declară în 1436 că naţiunea şi-ar fi dat acordul ca el să perceapă aceste „aides" pe o perioadă nedeterminată de timp, că ar fi fost rugat să nu mai convoace întâi stările pentru a decide impozitele; costurile de călătorie pentru adunările stărilor, afirmă el, ar reprezenta o povară prea mare pentru populaţie. Desigur, motivaţia este complet lipsită de substanţă; măsura în sine, suprimarea adunărilor stărilor, este pur şi simplu o expresie a puterii sociale a monarhiei. Puterea autorităţii centrale a luat o asemenea amploare, încât aceste „aides", care deveniseră pe parcursul

războiului un fenomen de durată, pot fi acum declarate fără ascunziş ca instituţie permanentă. Iar puterea a devenit atât de neechivocă, încât regele consideră că a cădea la învoială cu contribuabilii cu privire la volumul şi felul dărilor nu mai este necesar. După cum am mai spus, vor urma şi în continuare din când în când mişcări regresive, anumite încercări din partea stărilor de a opune rezistenţă. De asemenea, excluderea parlamentelor stărilor şi puterea de control dictatorială a regilor nu se consolidează fără să fie supuse din când în când unor încercări. Dar fiecare dintre demonstraţiile de forţă dovedeşte mereu şi tot mai sigur cât de inexorabil se amplifică puterea funcţiei centrale o dată cu diferenţierea progresivă şi cu interrelaţionarea societăţii. în repetate rânduri, puterea militară concentrată centralizat este aceea care asigură şi amplifică puterea de control a autorităţii centrale cu privire la impozite, reprezentând un control concentrat asupra fiscalităţii, ceea ce permite o tot mai puternică monopolizare a exercitării forţei fizice şi militare. Pas cu pas cele două mijloace de putere se potenţează reciproc până când, în cele din urmă, devine evidentă la un moment dat superioritatea forţei care iese învingătoare în acest proces, şi anume cea a funcţiei centrale, sub privirile nedumerite şi profund neliniştite ale contemporanilor indignaţi. Mai mult decât orice descriere, şi aici ne lămureşte glasul unui contemporan despre felul cum sunt percepute de oameni toate aceste fenomene ca o noutate ce-i copleşeşte, fără să-i înţeleagă cauzele şi efectele.

Când, în timpul lui Carol VII, aparatul central începe să dea publicităţii şi să colecteze în mod deschis impozite de durată şi fără aprobarea stărilor, Juvenal des Ursines, arhiepiscop de Reims, îi scrie regelui o epistolă în acest sens. In acest text, prezentat aici în traducere liberă, se spune printre altele[125]:

„Când predecesorii Domniei voastre aveau de gând să poarte un război, ţinea de uzanţe să convoace cele trei stări; invitau clerul, nobilii şi reprezentanţii poporului să se adune laolaltă în cadrul unuia dintre consiliile consacrate. Apoi se înfăţişau şi expuneau acolo care era starea de fapte prin care se intenţiona combaterea duşmanului şi pretindeau să se sfătuiască cum puteau să poarte războiul şi cum, corespunzător acestei consilieri, puteau să beneficieze de dări. Domnia voastră a procedat la fel până când a constatat şi şi-a însuşit ideea că Dumnezeu şi Fortuna - oricât de instabilă ar fi. - i-au ajutat Domniei voastre să ajungă să se considere mai presus de fapte. Impuneţi aceste «aides» şi celelalte biruri şi toleraţi felul cum sunt aplicate, cum sunt percepute ca nişte dări de pe propriile domenii ale Domniei voastre, fără a avea încuviinţarea celor trei stări.

Pe vremuri...acest regat putea, pe bună dreptate, să fie numit «Royaume France», căci oamenii erau liberi (francs) şi beneficiau de toate libertăţile (franchises et libertes). Astăzi nu sunt nimic altceva decât nişte sclavi care plătesc birurile stabilite discreţionar (taillables â voulente). Din populaţia regatului nu a mai rămas nici a zecea parte din ceea ce a fost pe vremuri. Nu aş dori să îngrădesc puterea Domniei voastre, ci s-o

amplific, după umila mea putinţă. Nu încape nici o îndoială cu privire la faptul că un principe, iar Domnia voastră în particular poate să perceapă (tailler) o parte din venitul supuşilor săi şi să colecteze «aides» în anumite cazuri, îndeosebi atunci când este vorba apărarea regatului şi cauza publică (chose publique). Dar cu privire la acest fapt trebuie să se sfătuiască în mod înţelept cu ceilalţi. Ceea ce îmi revine mie ca obligaţie nu îi revine şi

Domniei voastre. Se prea poate ca Domnia voastră să fie suverană în probleme de administraţie judiciară şi că acesta este resortul Domniei voastre. Dar în ceea ce priveşte veniturile domeniale, Domnia voastră deţine domeniul său şi fiecare persoană deţine un domeniu. (N.B. Ceea ce înseamnă, cu alte cuvinte, ca regele să facă bine să se întreţină din domeniile sale şi din veniturile domeniale şi să nu-şi aroge dreptul suveran cu privire la impozitele percepute din întreaga ţară.) Iar azi, supuşii nu sunt doar ignoraţi, nu sunt doar tunşi de lâna pe care o dau, ci li se ia pielea, carnea şi sângele până la oase."
Iar într-un alt loc, arhiepiscopul dă şi mai puţin voalat glas indignării sale:
„Merită să fie privat de dominaţie cel care o foloseşte după bunul său plac şi nici măcar pe jumătate în avantajul supuşilor săi. Feriţi-vă deci ca îmbelşugarea care vă revine din aceste «aides» să nu însemne că vă jupuiţi de vii supuşii şi că le striviţi sufletele. Sunteţi totodată cel care dispune de trupurile lor. Nu ar exista marea tiranie, dacă cel ce dispune de fiinţa umană nu i-ar distruge inima, mâinile şi tălpile." (N.B. Ceea ce simbolic se referă la ecleziaşti, la războinici şi la poporul de jos).
De acum înainte şi pe o perioadă lungă de timp supuşii sunt cei care indică asupra caracterului public al funcţiei monarhice. Expresii precum „chestiune publică", „patrie" şi chiar „stat" sunt iniţial utilizate de obicei în opoziţie faţă de principi şi de regi. Chiar domnitorii centrali dispun în această fază de şansele monopolizate, şi îndeosebi de impozitele percepute din ţinutul lor de dominaţie - după cum afirmă Juvenal des Ursines -, ca de o posesiune privată. în acest sens, ca replică la utilizarea antagonistă a unor termeni ca *patrie* sau *stat,* trebuie înţeleasă afirmaţia atribuită unui rege: „Statul sunt eu."
Uluirea cu privire la această tendinţă de dezvoltare în ansamblul său nu se limitează însă la francezi. Regimul care se formează în Franţa, puterea şi soliditatea aparatului central şi a funcţiei centrale, care mai devreme sau mai târziu, pe baza unor structuri asemănătoare, va ieşi la iveală în aproape toate ţările europene, este în secolul al XV-lea ceva încă surprinzător şi o noutate absolută pentru observatorii din afara Franţei. Nu este nevoie decât să citãm relatările trimisului veneţian din acele vremuri pentru a ne lămuri despre felul în care îşi formează aici, în Franţa, observatorul străin, şi, cu siguranţă, nu un observator cu un orizont îngust şi lipsit de experienţă, impresia cu privire la forma de guvernământ, care îi este necunoscută.
In anul 1492 Veneţia trimite doi ambasadori la Paris, pentru a-i transmite în mod oficial felicitări lui Carol VIII cu ocazia căsătoriei cu Anne de Bretagne, dar în realitate şi pentru a se informa cum şi

unde intenţionează Franţa să intervină în Italia, precum şi cu privire la situaţia din Franţa, starea finanţelor, ce fel de oameni sunt regele şi guvernanţii săi, ce fel de produse se importă şi se exportă acolo, ce partide s-au format; trimişii trebuie să se informeze, cu alte cuvinte, cu privire la tot ceea ce merită să fie ştiut, încât Veneţia să poată acţiona corect din punct de vedere politic. La rândul lor, aceşti trimişi, care se transformă dintr-o instituţie ocazională în una permanentă, reprezintă un semn al modului în care Europa devine treptat în aceste vremuri interdependentă pe spaţii tot mai extinse.
în mod corespunzător, în această relatare se găseşte o expunere precisă cu privire la finanţele franceze şi la uzanţele financiare din ţară. Trimisul apreciază că regele are un venit anual de aproximativ 3 600 000 de franci - din care „1400 000 franchi da alcune imposizioni che se solevano metter *estraordinarie...* le quali si sono continuate per tal modo che al presente sono fatte *ordinarie",* 1400 000 de franci din impozitele care pe vremuri erau *excepţionale,* dar care au devenit *uzuale.* Cheltuielile regelui sunt estimate de către trimis la 6 600000 sau 7 300 000 *franchi.* Deficitul care rezultă astfel este colectat, după cum relatează, în felul următor:
„în fiecare an, în ianuarie, directorii administraţiei financiare ai fiecărui ţinut, prin urmare cei ai domeniului regal propriu-zis, ai ţinuturilor Dauphine, Languedoc, Bretagne şi Burgundia - se adună şi fac un calcul aproximativ (fanno ii calcolo) cu privire la veniturile şi cheltuielile anului următor. Şi anume, aceştia consideră *mai întâi* cheltuielile (prima mettono tutta la spesa), iar în funcţie de deficitul dintre cheltuieli şi veniturile preconizate calculează un impozit general pentru toate provinciile imperiului. Nici prelaţii şi nici nobilii

nu plătesc impozite, ci doar poporul. în felul acesta, veniturile ordinare şi impozitul denumit *taille* aduc suficient de mult, încât să poată acoperi cheltuielile pentru anul următor. Dacă pe parcursul anului izbucneşte vreun război sau se ivesc alte cheltuieli neprevăzute, încât estimările se dovedesc insuficiente, sunt aplicate alte impozite sau sunt adaptate şi diminuate rentele, încât în orice situaţie să fie colectată suma necesară[126]." Până aici s-a vorbit adesea despre formarea monopolului fiscal. Din relatarea trimisului veneţian obţinem o imagine clară cu privire la forma şi funcţionarea monopolului fiscal pe această treaptă de dezvoltare. Aici întâlnim totodată cea mai importantă dintre particularităţile structurale, una dintre poziţiile cheie în alcătuirea absolutismului şi - până la un anumit grad -, de fapt, a „statului": cheltuielilor li se acordă prioritate faţă de venituri. Individului din această societate, îndeosebi burghezului, pe parcursul dezvoltării îi intră tot mai mult în obişnuinţă necesitatea de a-şi orienta cheltuielile foarte strict după venituri. în gospodăria unei unităţi sociale, în schimb, cheltuielile reprezintă punctul de referinţă; iar de ele sunt dependente veniturile, şi anume impozitele pretinse pe baza monopolului fiscal de nişte indivizi din societate. Totodată, este un exemplu pentru modul

în care ansamblul rezultă din interdependenţa indivizilor, având particularităţi structurale şi fiind subordonate legităţilor, care se deosebesc de cele ale individului şi care nu trebuie înţelese din particular. Singura limită impusă necesarului financiar al unei asemenea autorităţi sociale centrale este dictată de capacitatea fiscală a întregii societăţi şi de puterea socială a grupărilor individuale în raport cu domnitorul cu drept de a dispune de monopolul financiar. Ulterior, când administraţia monopolistă ajunge sub controlul unor ample straturi burgheze, se desparte net bugetul societăţii în ansamblul său de bugetul persoanei individuale care administrează monopolurile centrale în calitate de funcţionar al societăţii. Societatea ca întreg, statul, trebuie şi poate în esenţă să creeze o dependenţă între pretenţiile fiscale şi cheltuielile necesare din punct de vedere social; regii, domnitorii centrali ca indivizi trebuie însă de acum să se comporte ca oricare alt individ; au venituri precis stabilite şi îşi orientează cheltuielile în funcţie de venituri.

Acum, în prima fază a monopolului deplin, faptele se petrec diferit. Bugetul monarhiei şi bugetul public nu au fost încă separate. Regii subordonează impozitele pe care le pretind cheltuielilor pe care le consideră necesare, fie că este vorba de cheltuieli pentru războaie sau pentru construcţia unor castele, fie că reprezintă cadouri acordate protejaţilor lor. Monopolurile cheie ale dominaţiei au aici efectiv caracterul unor monopoluri personale. Dar ceea ce din punctul nostru de vedere constituie doar o primă perioadă de dezvoltare a monopolurilor sociale sau publice, în ochii observatorilor veneţieni de la 1500 apare ca o noutate pe care o privesc ca pe o curiozitate, aşa cum se obişnuieşte să te raportezi la obiceiurile şi uzanţele necunoscute ale unor popoare străine. La ei acasă situaţia este diferită. Puterea de control a autorităţii supreme veneţiene este asemănătoare cu cea a principilor medievali, îngrădită în foarte mare măsură datorită drepturilor de autodeterminare ale corporaţiilor din diversele regiuni şi stări. Veneţia este la rândul său centrul unui mare teritoriu de dominaţie. Alte municipalităţi au ajuns mai mult sau mai puţin liber-consimţit sub dominaţia sa. Dar chiar şi în cazul comunităţilor subordonate, printre condiţiile prin care acestea acceptă integrarea în teritoriul de dominaţie al Veneţiei se numără de fiecare dată prevederea „că nu pot fi introduse noi tranşe de fiscalitate fără aprobarea majorităţii sfaturilor[127]". In relatările lipsite de patos ale observatorului extern, cele ale trimisului veneţian, este exprimată probabil mai explicit transformarea care a avut loc în Franţa decât mai înainte, prin cuvintele pline de indignare ale arhiepiscopului de Reims.

în anul 1535 în relatarea trimisului veneţian citim următoarele:

„Făcând abstracţie de faptul că regele este puternic din punct de vedere militar, el obţine bani datorită obedienţei poporului său. Susţin că MaiestateaT3a deţine în mod obişnuit venituri de două milioane şi jumătate. Spun în mod «obişnuit»; căci, dacă doreşte, poate să majoreze

impozitele pe seama poporului. Atât cât le impune, atât plătesc, fără nici un fel de îngrădire. Dar în această privinţă trebuie să spun că populaţia de la ţară, în seama căreia cade greul acestor dări, este foarte săracă, încât o majorare oricât de neînsemnată a acestei poveri ar deveni insuportabilă."
în fine, în anul 1546 trimisul veneţian Marino Cavalli face o relatare detaliată şi precisă despre Franţa, în care expune particularităţile formei de guvernământ din această ţară, aşa cum se prezintă privirii unui contemporan imparţial, cu un orizont larg. Aici se spune, printre altele[128]:
„Multe regate sunt mai mănoase şi mai bogate decât Franţa, de pildă Ungaria şi Italia, multe sunt mai mari şi mai puternice, de exemplu Germania şi Spania. Dar nici unul nu este atât de unit şi de obedient precum Franţa. Nu cred că alta poate fi cauza consideraţiei decât aceste două elemente: unitatea şi obedienţa (unione e obbedienza). Desigur că libertatea este cel mai râvnit dar de pe lume; însă nu toată lumea este demnă de ea. Astfel, unele popoare sunt menite să fie întru totul obediente, altele să comande. Dacă starea firească a lucrurilor este răsturnată, atunci se vor petrece nişte evenimente precum cele din prezent în Germania şi din trecut în Spania. între timp francezii, care poate şi-au recunoscut limitările în acest sens, şi-au pus libertatea şi voinţa integral în subordinea regelui. Astfel, este suficient ca acesta să spună: doresc atât, aprob această sumă, decid aşa şi în acest cuantum. Iar totul se execută prompt, ca şi cum s-ar fi decis în comun. Situaţia a evoluat atât de mult, încât, în prezent, unul dintre ei, mai spiritual decât ceilalţi, a spus: pe vremuri, regilor lor li se spunea «reges francorum», iar acum se pot numi «reges servorum». Astfel, nu doar că regelui i se plăteşte cât pretinde, ci tot restul de capital se află la discreţia sa. A crescut obedienţa poporului lui Carol VII după ce acesta a eliberat ţara de asuprirea englezilor, după ce Ludovic XI şi Carol VIII au cucerit Neapole. Ludovic XII a contribuit şi el, la rândul lui. Dar regele în exerciţiu (Francisc I) se poate mândri că şi-a întrecut cu mult toţi predecesorii: îşi obligă supuşii să plătească sume exorbitante, atât cât doreşte; unifică noi posesiuni cu domeniile coroanei, fără să înstrăineze la rândul său ceva. Iar când totuşi dăruieşte câte ceva, darurile sunt limitate pe durata vieţii, fie a celui ce dăruieşte, fie a beneficiarului. Iar dacă vreunul dintre aceştia trăieşte prea mult, beneficiul îi este în întregime retras, ca ceva ce aduce prejudicii coroanei. Este adevărat, câteva dintre aceste posesiuni vor fi ulterior confirmate. Tot aşa procedează în problema comandanţilor şi a altor grade militare ale trupelor cetăţeneşti. Prin urmare, când cineva intră în serviciul Alteţei voastre şi afirmă că a obţinut de la francezi o anumită răsplată, un anumit număr de titluri şi o rentă viageră, atunci Alteţa voastră va şti despre ce fel de rentă, de titluri şi de donaţii este vorba. Mulţi nu le obţin niciodată, sau poate doar o dată în viaţă, alţii rămân doi, trei ani fără să primească nici un fel de răsplată (che non toccano un soldo). Alteţa voastră, care nu numai că face anumite daruri, ci pe unele le dă ca bunuri succesorale, cu siguranţă că nu trebuie să fie influenţată de ceea ce se petrece în alte părţi. După aprecierea mea, uzanţa de a da numai pe timpul vieţii este... excelentă. Aceasta

îi dă regelui în permanenţă ocazia de a-l răsplăti pe cel merituos; şi îi rămâne mereu câte ceva de dăruit. Dacă donaţiile ar fi transmisibile urmaşilor, ne-am afla acum în faţa unei Franţe sărăcite, iar regii din vremea noastră nu ar mai avea nimic de dăruit; în schimb, acum sunt serviţi de nişte persoane care dau dovadă de mai multe merite decât ar avea urmaşii unor persoane răsplătite anterior. Alteţa voastră este nevoită să reflecteze cum ar trebui să procedeze ceilalţi principi, care nu dispun de o ţară la fel de întinsă, dacă în Franţa lucrurile se petrec astfel. Dacă nu ne vom gândi la consecinţele acestor donaţii transmisibile ereditar - la a le menţine în familie, după cum se spune -, se va întâmpla că nu va mai fi posibilă o răsplată adecvată pentru cei ce dovedesc efectiv nişte merite, sau poporul va avea de suportat noi impozite. Ambele situaţii sunt în egală măsură inechitabile şi păguboase. Dacă donaţia este limitată doar pe perioada vieţii, nu sunt răsplătiţi decât cei care merită recompensa. Bunurile circulă şi ajung după o anumită vreme înapoi la fisc... De optzeci de ani încoace, fără a da ceva de la sine, coroana dobândeşte în mod constant noi posesiuni prin confiscare, prin acceptarea moştenirilor sau prin achiziţii. în acest fel, coroana a absorbit în asemenea măsură totul, încât nu există nici un singur principe în întregul imperiu care să aibă un venit de 20 000 de scuzi. Iar cei care posedă venituri şi

pământuri nu sunt posesorii de drept; căci regele îşi menţine predominanţa prin revocări, impozite, garnizoane militare şi toate celelalte noi sarcini extraordinare. Coroana devine tot mai avută, mai unitară şi dobândeşte un prestigiu imens; iar acest fapt o protejează de războaiele civile. Căci din moment ce nu există decât principi săraci, aceştia nu au nici justificarea, nici mijloacele de a întreprinde vreo acţiune împotriva regelui, aşa cum au procedat pe vremuri ducii de Bretagne, Normandia, Burgundia şi numeroşi alţi mari seniori din Gascogne. Iar dacă se găseşte cineva care să procedeze necugetat şi să încerce să se răzvrătească pentru a provoca vreo schimbare, precum casa de Bourbon, acest fapt îi conferă regelui o şansă rapidă să se îmbogăţească prin ruinarea ei."
Avem aici o privire de ansamblu cu privire la particularităţile decisive de structurare a absolutismului. Un senior feudal a câştigat controlul asupra tuturor concurenţilor săi, predominanţa asupra tuturor pământurilor. Iar controlul asupra pământurilor este din ce în ce mai mult comercializat şi monetizat. Transformarea se exprimă pe de o parte prin faptul că regele posedă un monopol asupra perceperii impozitelor şi a stabilirii cuantumului acestora pe întreg cuprinsul ţării, încât dispune de departe de cel mai mare venit din întreaga ţară. Un rege care posedă şi împarte pământuri se transformă tot mai mult într-un rege care dispune de bani şi acordă rente în bani. Tocmai în felul acesta reuşeşte din ce în ce mai mult să se sustragă fatalităţii cercului în care se aflau domnitorii în societatea predominant caracterizată de economia naturală. El nu mai răsplăteşte serviciile militare, precum şi pe cele curteneşti şi administrative, celor care îl slujesc acordându-le părţi din posesiunile sale, deci bunuri transmisibile succesoral, aşa cum era în mod evident cazul în parte la Veneţia, ci în cel

mai bun caz le acordă pământuri şi rente în bani pe durata vieţii, pe care le retrage apoi, încât posesiunile coroanei nu se diminuează; într-un număr tot mai mare de cazuri el răsplăteşte serviciile doar prin daruri în bani, prin salarii. Centralizează impozitele din întreaga ţară şi distribuie banii astfel încasaţi cum crede de cuviinţă şi în interesul dominaţiei sale, încât un mare număr de oameni, mereu în creştere, depinde în întreaga ţară direct sau indirect de bunăvoinţa regelui, de plăţile administraţiei financiare regale. Interesele mai mult sau mai puţin private ale regelui şi ale slujitorilor săi cei mai apropiaţi sunt cele care impulsionează utilizarea şanselor în această direcţie; dar ceea ce rezultă din lupta de interese a diverselor funcţii sociale este acea formă de organizare a societăţii pe care o numim „stat". Monopolul fiscal alcătuieşte, împreună cu monopolul forţei fizice, coloana vertebrală a acestei forme de organizare. Nu putem înţelege geneza şi existenţa „statelor" atât timp cât nu devenim conştienţi de modul - fie mai întâi chiar pe baza exemplului *unei* ţări — în care se formează pas cu pas una dintre instituţiile centrale ale „statului" pe parcursul dinamicii relaţiilor, şi anume pe baza unei foarte precise inevitabilităţi a structurilor de relaţie, a întrepătrunderii intereselor şi acţiunilor. Organul central al societăţii dobândeşte deja aici - ceea ce devine evident din relatarea veneţianului - o stabilitate şi o putere necunoscute anterior. Datorită monetizării societăţii în ansamblu, domnitorul nu mai este obligat să răsplătească serviciile prin acordarea de pământuri din propriile sale posesiuni, care s-ar epuiza mai devreme sau mai târziu, ci doar prin sume în bani din veniturile fiscale ce intră în vistierie cu regularitate. Particularitatea banilor însă îl scuteşte în cele din urmă de necesitatea recompensei în pământuri de mai înainte, care se transformă în recompensă în bani: îl scuteşte de obligaţia de a răsplăti prin acordarea unor posesiuni pe viaţă, transmisibile urmaşilor. Ea face posibil ca un serviciu anume sau o serie de servicii să fie de fiecare dată răsplătite printr-o plată unică, corespunzător de mare, prin salariu sau bonificaţii. Trebuie să ignorăm aici consecinţele variate şi cu efecte de durată ale acestei transformări. Mirarea trimisului veneţian arată din plin felul cum aici această uzanţă, astăzi firească, le apărea oamenilor ca o noutate. Explicaţiile pe care le dă dovedesc încă o dată deosebit de clar de ce abia monetizarea societăţii face posibilă apariţia unor organe centrale stabile: plata în bani menţine toată lumea într-o stare permanentă de dependenţă faţă de autoritatea centrală. Abia acum tendinţele centrifuge pot fi anihilate definitiv.
Iar din acest context mai amplu trebuie deci să înţelegem ce se întâmplă cu nobilimea: în

vremurile anterioare, când nobilimea era încă puternică, regele, în calitatea sa de domnitor central, s-a implicat în anumite limite în favoarea burgheziei. Astfel, aparatul său de dominaţie s-a transformat într-un bastion al burgheziei. Acum, când pe

parcursul interdependenţei monetare şi al centralizării militare, războinicii, latifundiarii, nobilimea, decad tot mai mult, regele îşi implică puterea şi oportunităţile pe care le poate împărţi din nou ceva mai mult în favoarea nobilimii. Creează pentru o parte a nobilimii posibilitatea de a se menţine ca strat superior, situat deasupra burgheziei, încetul cu încetul, după ultimele încercări inutile ale unor elemente din stări de a opune rezistenţă în războaiele religioase şi apoi din nou în cadrul Frondei, funcţiile la curte devin treptat un privilegiu şi un bastion al nobilimii. în acest fel regii apără prioritatea nobilimii; ei distribuie favorurile şi şansele în bani astfel încât să fie menţinut echilibrul, periclitat datorită declinului nobilimii. Dar pe parcursul acestui proces, nobilimea relativ liberă a războinicilor de pe vremuri se transformă într-o nobilime care se află toată viaţa dependentă de domnitorul central şi în serviciul acestuia. Cavalerii devin curteni. Iar dacă ne punem întrebarea care este de fapt funcţia socială efectivă a curtenilor, aici vom afla răspunsul. Ne-am obişnuit să definim nobilimea de curte din „ancien regime" ca o clasă „lipsită de funcţii", într-adevăr, aceasta nu a avut nicicând o funcţie în sensul diviziunii muncii şi astfel în sensul naţiunilor bazate pe diviziunea muncii din secolele al XlX-lea şi al XX-lea. Circuitul funcţiilor din „ancien regime" este diferit. în esenţă, este determinat de faptul că aici domnitorul central este încă în foarte mare măsură posesorul personal al monopolurilor de dominaţie, că aici nu există încă o delimitare între domnitorul central ca persoană particulară şi ca funcţionar al societăţii. Nobilimea de curte nu deţine o funcţie nemijlocită în procesul diviziunii muncii, dar are o funcţie pentru rege. Se numără printre fundamentele indispensabile ale dominaţiei sale. îi permite regelui să se distanţeze de burghezie, aşa cum burghezia i-a permis să se distanţeze de nobilime. Constituie în societate o contrapondere a burgheziei. Pe lângă numeroase altele, aceasta este pentru rege cea mai importantă funcţie a nobilimii; fără tensiunea dintre nobilime şi burghezie, fără diferenţierea accentuată a stărilor, regele ar pierde o mare parte a puterii sale de control. Existenţa nobilimii de curte este într-adevăr o expresie a modului în care monopolurile de dominaţie continuă să reprezinte o posesiune personală a domnitorului central, în care veniturile ţării pot fi distribuite în continuare corespunzător intereselor particulare ale funcţiei centrale. Posibilitatea unei distribuţii planificate a veniturilor ţării este prefigurată o dată cu monopolizarea acestora. Dar posibilitatea planificării continuă aici să fie folosită pentru susţinerea straturilor sau a funcţiilor aflate în declin.
Rezultă o imagine clară cu privire la structurarea societăţii absolutiste: societatea laică a acelui „ancien regime" francez este compusă mai clar decât cea din secolul al XlX-lea din două sectoare, unul mai mare, agrarian, şi unul mai mic, care devine treptat tot mai puternic din punct de vedere economic, format din burghezia orăşenească. în

ambele există un strat inferior, în acesta din urmă pauperii citadini, masa calfelor şi a lucrătorilor, în cel dintâi ţăranii. în amândouă există un strat inferior mediu, micii meşteşugari şi funcţionarii mărunţi, respectiv nobilii de ţară scăpătaţi din colţurile provinciei; în ambele există şi un strat mediu elevat, adică negustorii bogaţi şi bine situaţi, înalta funcţionărime orăşenească, iar în provincie şi înalta funcţio-nârime administrativă şi judiciară, respectiv nobilimea provincială şi de ţară bine situată. Iar în ambele sectoare există în cele din urmă un strat de vârf, care ajunge până la curte, funcţionărimea superioară, acea „noblesse de robe", nobilimea de curte, elita nobilimii militare, „noblesse d'epee". In cadrul tensiunilor dinlăuntrul şi dintre aceste sectoare, complicate prin tensiunile şi alianţele amândurora cu stratul ecleziastic scindat în mod corespunzător, regele menţine cu mare grijă un anumit echilibru. El asigură privilegiile şi prestigiul social al nobilimii în faţa puterii economice în creştere a grupărilor burgheze. Totodată, utilizează în mod nemijlocit o parte a produsului social, pe care o alocă graţie monopolului său financiar, pentru a asigura subzistenţa înaltei nobilimi. Apoi, când cu puţin timp înainte de

Revoluţie, după ce au eşuat toate încercările de reformă, printre revendicările grupărilor burgheze opozante apare în prim-plan aceea de a desfiinţa privilegiile nobilimii, este cuprinsă aici în mod direct şi revendicarea cu privire la o altă dispunere a monopolului fiscal şi a beneficiilor fiscalităţii. Desfiinţarea privilegiilor nobiliare înseamnă pe de o parte abrogarea scutirii de impozit a nobilimii, deci o altă repartizare a sarcinilor fiscale; pe de altă parte, înseamnă desfiinţarea sau cel puţin reducerea a numeroase posturi la curte, suprimarea nobilimii lipsite de funcţii şi de utilitate - aşa cum este aceasta văzută de către noua burghezie, burghezia profesională - şi totodată o altă repartizare a beneficiilor fiscalităţii, care să nu fie făcută în beneficiul regelui, ci mai degrabă în interesul ansamblului societăţii diferenţiate funcţional, sau cel puţin în cel al înaltei burghezii. în cele din urmă însă abrogarea privilegiilor nobiliare înseamnă şi distrugerea poziţiei de până acum a domnitorului central ca păstrător al echilibrului între cele două stări în ierarhia de rang existentă. în realitate, domnitorii centrali din perioada următoare vor fi cuprinşi în sistemul de echilibru al unei alte reţele de tensiuni. Aceştia şi funcţiile lor au în mod corespunzător un alt caracter. Un singur lucru se menţine constant: în cadrul acestui alt tip de alcătuire a axelor de tensiune, puterea instanţelor centrale este relativ limitată atât timp cât tensiunile nu sunt foarte mari, cu alte cuvinte câtă vreme mai este posibilă o înţelegere directă şi permanentă între reprezentanţii polilor opuşi de tensiune, iar aceasta creşte în faza în care cresc şi tensiunile, cât timp nici una dintre grupările aflate în luptă nu dobândeşte o preponderenţă decisivă.

Sinopsis **Schiţa unei teorii a civilizării**

I. Constrângerea socială ca autoconstrângere

Ce are de a face organizarea societăţii sub forma „statelor", ce au de-a face monopolizarea şi centralizarea fiscalităţii şi exercitarea forţei fizice în cadrul unui teritoriu de amploare cu „civilizaţia"?

Observatorul procesului civilizării este confruntat cu o multitudine de probleme. Anticipând aici câteva dintre problemele generale, iat-o pe cea mai importantă: constatăm - iar comentariile din primul volum al lucrării au încercat să ilustreze acest fapt printr-un material specific - că procesul civilizării reprezintă o modificare a conduitei şi a simţirii5mang într-o direcţie absoIuTprecisă. Dar în mod evidehT aceste modificări, această „civilizare" nu au fost intenţionate cândva, într-un moment anuîne dm vremurile trecute, de către mşteTndivizT, ca apoi să fietregtat concretizate în mod conştient şi „raţional'pruT măsuri subordonate unui scop. în mod vădit, „civilizarea este, la fel de puţin ca şi raţionalizarea, un produs al „raţiunii umane sau rezuTtâTuHin£Lolgliberări de perspectivăT Cum ar fî de imagtnarfaptuT că treptata „raţionalizare" este deja fundamentată de un comportament „raţional" şi de planificarea ei de-a lungul secolelor? Cum am putea concepe faptul că procesul civilizării a fost declanşat o dată cu perspectiva pe termen lung, cu acea reglementare a tuturor reacţiilor emoţionale pe termen scurt, care ea însăşi ar presupune un îndelungat proces de civilizare?

în realitate, nimic în istorie nu indică faptul că această modificare arfj$_{L}$Jbţîntrepinsaînmod raţional printrargrIuTnrţîeTnxnştrent întreprinsă de indivizi sau de grupuri individuale Ea se realizeazăcu totul neplanificat; dar, cu toate acestea, nu se petrece în afara unei ordini particulare. Am arătat mai înainte în mod amănunţit, sub cele mai diferite aspecte, cum constrângerile exterioare se transformă în autoconstrângeri, cum, sub o formâtbTlnâTditerenţiat"ă, necesităţile oamenilor sunt tot mai mult alungate în culisele vieţii sociale şi încărcate de sentimentul pudorii, cum, printr-un autocontroTcohitant, reglementarea întregii vieţi instinctuâTefşi afective devine tot mai generală, mai uniformă şi mai stabilă. Toate acestea cu siguranţă că nu sunt reductibile la o *idee* raţională, care să fi fost cîndva, cu secole în urmă, concepută de indivizi şi care apoi să fi fost implantată unei generaţii

după alta ca scop al acţiunii, ca obiectiv ideal, până cînd în cele din urmă, în „secolele progresului" să fi ajuns la realizarea sa integrală; cu toate acestea, transformarea nu este o schimbare astructurală şi haotică.

Problema ridicată prin prisma procesului de civilizare nu este altceva decât problema generală a transformării istorice: transformarea ca ansamblu nu este planificată „raţional", dar nici nu este o fluctuaţie incidentală a unor forme neordonate. Cum e posibilă? Cjrnij5eajunge de fapt în societatea omenească]La configurări pe care niciun individ nu le-a pTanuiţJin mod intenţioiiaFjîcare nu lsunt"totusi alcaTuîrî nebuloase.TIpsite de stabilitate şi de structurăT
Cercetările anterioare şi îndeosebi acele"parţi ale cercetărilor dedicate problemelor dinamicii sociale încearcă să formuleze un răspuns la aceste întrebări. Acesta este relativ simplu: planurile şi acţiunile, impulsurile emoţionale şi raţionale ale indivizilor se înlănţuie constant în acord ori dezacord. *Această întrepătrundere fundamentală a planurilor şi acţiunilor umane individuale poate determina transformări şi structurări pe care nu le-a planificat sau realizat un individ anume. JHn interdependenţa oamenilor rezultă o ordineuUgeneris, mai restrictivă şi mai puternică decâţvointa si raţiunea indivizilor clîre ofbl·meaza[vzs].* Această ordine de interrelaţionare socială este cea ăTe detenmnăcursuTtrlnisformlLr procesul
civilizării.
Ea nu este nici „raţională", dacă prin „raţional" se înţelege ceva creat intenţionat, de gândirea orientată cu un scop a unor indivizi, nici „iraţională", dacă prin „iraţional" se înţelege ceva creat în mod incomprehensibil. Ea a fost ocazional identificată de indivizi cu ordinea „naturii"; a fost interpretată de.HegeJ şi de alţi câţiva ca o categorie a „spiritului" supraindividual, iar conceptul„*Jist der Idee",* viclenia ideii, arată cât de mult l-a preocupat pe filozof faptul că din toate intenţiile deliberate şi acţiunile umane rezultă numeroase fapte pe care nici un om nu le-a proiectat de fapt. Dar uzanţele de gândire care ne fac să înclinăm spre stabilirea unor alternative precum „raţional" sau „iraţional", „spirit" sau „natură" se dovedesc aici insuficiente. Realitatea nu este nici în această privinţă atât de elaborată pe cât ne-ar face să credem aparatura conceptuală a unui anumit standard, care cu siguranţă a servit în mod remarcabil la vremea sa ca busolă prin lumea necunoscută.*egieaJjaxuieiitâuîonfiguraţiilojijoeial» nu este identică nici cu legitatea „spiritului", a gândirii şLfilănuirii individuale, nici cu legitatea a ceea ce numim „natură", chiatdacă K toate aceste dimensiuni variate ale realităţii sunt indisolubil legate* Le *din punct de vedere funcţional.* Dar referinţa generală la legitatea imanentă a configuraţiilor sociale nu facilitează înţelegerea unor asemenea manifestări, rămânând inutilă şi echivocă dacă nu demonstrăm pe baza anumitor transformări istorice care sunt mecanismele concrete ale interrelaţionării sociale şi totodată efectele acestei legităţi. Tocmai acest fapt se numără printre obiectivele cărora le este dedicat capitolul

al treilea al prezentei lucrări. Am încercat să demonstrăm care este modalitatea de interrelaţionare, care sunt dependenţele şi subordonările reciproce dintre oameni pe care, de exemplu, le declanşează procesul feudalizării. Am demonstrat cum constrângerea situaţiilor concurenţiale aduce în stare de rivalitate o serie de seniori feudali, cum cercul concurenţilor se restrânge treptat, cum se ajunge la poziţia monopolistă a unuia dintre aceştia, ca în cele din urmă - în dependenţă de alte mecanisme de interrelaţionare - să se ajungă la formarea unui stat absolutist. întreaga reorganizare a relaţiilor interumane are cu certitudine o semnificaţie directă pentru acea transformare a atitudinii umane, al cărei rezultat prealabil ne este cunoscut sub forma conduitei şi simţirii „civilizate"; despre interdependenţa dintre această transformare specifică a structurii relaţiilor interumane şi transformarea corespunzătoare a structurii atitudinii psihice vom discuta în cele ce urmează. Dar observarea acestui mecanism de interrelaţionare este de asemenea relevantă într-un sens mai general pentru înţelegerea procesului civilizării. De abia atunci recunoaştem obligativitatea unei anumite configuraţii sociale prin care este impulsionată structura socială şi de interrelaţionare, care, datorită tensiunilor sale intrinsece, se reorientează către o transformare specifică şi în felul acesta către alte forme de interrelaţionare[130]. Astfel vom putea înţelege cum se realizează acele transformări în atitudinea umană şi în modelarea aparatului psihic, care se pot observa mereu, din cele mai vechi timpuri până în prezent. De abia atunci vom putea înţelege că procesului de

modificare a atitudinii psihice umane în sensul unei civilizări îi este intrinsecă o anumită direcţie precisă şi o anumită ordine, chiar dacă n-au fost plănuite de indivizi şi nici induse prin măsuri cu finalitate „raţională". Civilizarea nu este nici „raţională"[131], cum nu este nici „iraţională". Ea este pusă în mişcare orbeşte şi la fel este menţinută în funcţie prin dinamica proprie a reţelei relaţionale, prin transformările specifice ale modului în care oamenii trăiesc în interdependenţă. Dar nu este deloc imposibil s-o transformăm în ceva „mai raţional", în ceva care să funcţioneze mai bine, corespunzător necesităţilor şi scopurilor noastre. Căci tocmai în legătură cu procesul civilizării, jocul orb al mecanismelor de interrelaţionare conferă treptat o libertate mai mare de acţiune intervenţiei planificate în ţesătura de interrelaţionare şi în atitudinea psihică, intervenţiei pe baza cunoaşterii legităţilor sale neplanificate.

Dar ce transformare specifică a modului în care oamenii sunt făcuţi săţrăiască împreună le modelează aparatul psihic chiar în sensul „civilizării"? La această întrebare primul şi cel mai general răspuns pe baza celor afirmate anterior despre transformarea societăţii occidentale se dovedeşte a fi relativ simplu. Din cele mai vechi timpuri ale istoriei occidentale şi până în prezent funcţiile sociale se diferenţiază tot mai mult sub puternica presiuneconcurenţială. Cu cât se difejî renţiază mai mult, GU atât mai mare devine numărulde funcţii şi în

felul acesta şi cel al oamenilor de care depinde în mod constant individul în toate acţiunile sale, de Ia cele mai simple şi cotidiene Iă" cele mai complexe şi mai rare.Conduita a totjmai mulţi oameni tre-buie să se acorde reciproc, întreţeserea acţiunilor să se structureze mai precis şi mai ordonat, pentru ca acţiunile individuale să-şi poată realiza funcţia socială. Individul este obligat să-şi reglementeze comportamentul în mod tot mai diferenţiat, tot mai uniform şi mai stabil., Am demonstrat că în acest caz nu este vorba de o reglementare conştientă. Pentru modificarea aparatului psihic în cursul civilizării este caracteristic faptul că reglementarea mai diferenţiată şi mai stabilă a conduitei îi este inoculată individului de la o vârstă fragedă tot mai mult sub forma unui automatism, ca o autoconstrângere căreia nu i se poate sustrage, chiar dacă în mod conştient ar manifesta vreo tendinţă în acest sens. întreţeserea acţiunilor devine atât de complexă şi de extinsă, efortul de a se comporta „corect" în cadrul acesteia devine atât de mare la individ, încât, pe lângă autocontrolul conştient, se consolidează totodată un mecanism de autocontrol, care funcţionează automat, urmărind, printr-o barieră de angoase adânc înrădăcinate, să împiedice nerespectarea conduitei sociale, şi care, tocmai pentru că funcţionează mecanic pe baza uzanţelor, induce adesea. în mod indirect asemenea coliziuni cu realitatea socială. Dar indiferent dacă este conştientizată sau nu, orientarea acestei modificări de conduită în sensul unei reglementări tot mai diferenţiate a întregului aparat psihic este determinată de sensul diferenţierii sociale, prin diviziunea funcţiilor ce ia amploare şi prin extinderea lanţurilor de interdependenţe în care este integrată inevitabil, mijlocit sau nemijlocit, orice emoţie, orice exprimare a individului.

Dacă vom căuta o imagine simplă prin care să exemplificăm această deosebire dintre integrarea individului într-o societate mai puţin diferenţiată şi interrelaţionarea în cadrul uneia mai diferenţiate, putem să ne gândim la situaţia drumurilor şi şoselelor specifică fiecăreia dintre aceste societăţi. Ele reprezintă într-o anumită măsură nişte funcţii spaţiale ale integrării sociale, care în ansamblu nu mai este exprimabilă exclusiv printr-un aparat conceptual dedus dintr-un continuu cvadridimensional. Să ne gândim la şoselele desfundate, nepavate, devastate de ploaie şi vânt, din societatea războinică, caracterizată de o economie naturală nu prea dezvoltată. Circulaţia este, cu puţine excepţii, cât se poate de redusă; pericolul principal pe care omul îl reprezintă aici pentru semenii săi constă într-un atac războinic sau în jaf. Când oamenii privesc în jur, când scrutează din priviri copacii şi dealurile sau când se uită de-a lungul drumurilor, procedează astfel în primul rând pentru că trebuie să fie pregătiţi mereu cu arma în mână că vor fi atacaţi şi abia în al doilea sau în al treilea rând ca să evite ciocnirea. Viaţa pe marile şosele în această societate implică o permanentă disponibilitate de a lupta şi de a lăsa frâu liber pasiunilor, în apărarea vieţii sau

a proprietăţii faţă de un

atac fizic. Circulaţia pe străzile principale ale unui mare oraş în societatea diferenţiată din vremurile noastre necesită o cu totul altă modelare a aparatului psihic. Aici pericolul unui atac banditesc sau războinic este redus la minimum. Automobilele se deplasează în viteză în diferite direcţii; pietonii şi bicicliştii încearcă să-şi croiască un loc prin furnicarul de automobile; agenţii de circulaţie din marile intersecţii reglementează traficul. Dar această reglementare externă se bazează pe presupunerea că fiecare individ îşi reglementează *el însuşi* în mod cât se poate de precis conduita, corespunzător necesităţilor acestei reţele. Pericolul principal pe care îl reprezintă aici oamenii unul pentru celălalt se creează datorită faptului că cineva din acest furnicar uman îşi poate pierde stăpânirea de sine. Este necesară o autosupraveghere constantă, un autocontrol diferenţiat la maximum al conduitei, pentru ca individul să reuşească să se descurce în furnicarul de oameni. Este suficient ca tensiunea implicată de auto-reglementare să devină prea mare, pentru ca individul să poată reprezenta pentru sine şi pentru ceilalţi un pericol vital.

Desigur că cele relatate mai sus nu reprezintă decât un exemplu, întreţeserea lanţurilor de acţiune în care orice acţiune individuală este împletită în cadrul acestei societăţi diferenţiate este cu mult mai complicată, autocontrolul la care viaţa este educată de la o vârstă fragedă cu mult mai adânc ancorat decât se poate deduce din acest exemplu. Dar, cel puţin, ne creăm o impresie din ce anume constă interdependenţa a ceea ce conferă amprentă atitudinii psihice a omului „civilizat" într-o atât de mare măsură, persistenţa şi diferenţierea autoconstrângerilor, diferenţierea funcţiilor sociale şi varietatea acţiunilor, care ar trebui să fie în mod constant acordate reciproc.

Schema autoconstrângerilor şi şabloanele modelării instinctuale sunt cu siguranţă cât se poate de diverse după funcţie, după locul unde se află individul în cadrul acestei întreţeseri, în diferitele sectoare ale lumii apusene existând anumite gradaţii ale puterii şi stabilităţii aparatului de autoconstrângere, care ne apar ca fiind considerabile. Se creează aici o multitudine de probleme individuale, pentru a căror rezolvare metoda sociogenetică ar putea să ofere o abordare. La o comparare cu atitudinile specifice oamenilor din societăţile mai puţin diferenţiate, aceste deosebiri şi gradaţii pierd din semnificaţie în cadrul unei societăţi mai diferenţiate, iar marea linie de transformare, a cărei subliniere este extrem de importantă, apare cu claritate şi bine conturată: o dată cu diferenţierea întreţeserii sociale se diferenţiază tot mai mult aparatul de autocontrol psihic, sociogen, generalizându-se şi stabilizându-se.

Dar diferenţierea progresivă a funcţiilor sociale nu reprezintă decât prima şi cea mai generală dintre transformările sociale perceptibile pentru observator când se pune problema cu privire la cauzele modificării atitudinii psihice în sensul „civilizării". Această progresivă diviziune funcţională este însoţită de o reorganizare totală a structurii

sociale. Am arătat până acum în detaliu faptul că într-o societate cu o diviziune funcţională redusă organele centrale ale unor societăţi de un anumit ordin de mărime sunt relativ instabile, fiind uşor supuse dezintegrării; totodată am tratat cauzele acestui proces; am arătat cum, datorită unei anumite configuraţii, unor constrângeri relaţionale, tendinţele centrifuge şi mecanismele feudalizării sunt încetul cu încetul anihilate şi cum pas cu pas se formează nişte organe centrale mai stabile, instituţii monopoliste mai solide ale exercitării forţei fizice. Stabilitatea particulară a aparatului psihic de auotconstrân-gere, care rezultă ca o caracteristică decisivă a atitudinilor specifice fiecărui om „civilizat", se află în cea mai strânsă dependenţă cu formarea instituţiilor monopoliste ale exercitării forţei fizice şi cu stabilitatea tot mai pronunţată a organelor monopoliste centrale. Abia o dată cu formarea unor asemenea instituţii monopoliste stabile se creează acel aparat social de condiţionare care va determina ca individul să fie obişnuit de copil cu o temperare a propriilor sale porniri, precis reglementată şi constantă; abia în dependenţă cu aceste monopoluri se formează la individ un aparat de autocontrol mai stabil, care în bună parte funcţionează în mod automat.

Atunci când se formează un monopol de putere, se creează spaţii pacificate, câmpuri sociale în cadrul cărora în mod obişnuit nu se exercită forţa fizică. Constrângerile care acţionează asupra indivizilor sunt de o altă natură decât mai înainte. Formele de violenţă, existente dintotdeauna, dar care au persistat până în acest moment doar amestecate sau contopite cu forţa fizică, se detaşează; ele se menţin în sine şi într-o formă modificată, în mod corespunzător, în spaţiile pacificate; materializează cel mai evident pentru mentalitatea standard din prezent violenţa economică, reprezentată de constrângerile economice; în realitate, este vorba de un amestec de cele mai diferite tipuri de forţă sau de constrângere, care se menţin în spaţiile umane, când exercitarea forţei fizice regresează treptat de pe scena deschisă a vieţii sociale cotidiene şi nu mai colaborează decât într-o formă mijlocită la educarea uzanţelor.
Privind la modul general, aceasta este direcţia în care se transformă conduita şi potenţialul afectiv atunci când structura relaţiilor interumane se modifică în sensul relatat mai sus: societăţile în care nu există un monopol stabil al exercitării violenţei sunt totodată societăţi în care diviziunea funcţiilor este relativ redusă, iar lanţurile de acţiune care îi interrelaţionează pe indivizi sunt relativ scurte. Reversul este de asemenea valabil: societăţile care deţin monopoluri mai stabile ale exercitării forţei fizice, reprezentate iniţial de fiecare dată de către o curte regală sau princiară de dimensiuni mai mari, sunt societăţi în care diviziunea funcţiilor este mai mult sau mai puţin dezvoltată, în care lanţurile de acţiune care îi interrelaţionează pe indivizi sunt mai lungi şi dependenţele funcţionale mai mari. Aici

viaţa individului este în linii mari protejată de atacurile violente, de invaziile copleşitoare prin violenţă; dar el însuşi este obligat totodată să-şi reprime propria izbucnire pasională, accesele emoţionale care îl împing către atacul fizic la persoană. Iar celelalte forme de constrângere, care predomină acum în spaţiile pacificate, modelează conduita şi manifestarea relaţiilor emoţionale în acelaşi sens. Cu cât mai strânsă devine reţeaua de interdependenţe în care este cuprins individul o dată cu diviziunea progresivă a funcţiilor, cu atât mai mari sunt spaţiile umane cuprinse în reţea şi care, datorită reticulării, fie de natură funcţională, fie de natură instituţională, se unifica formând o entitate, cu atât mai mult este ameninţat în existenţa sa socială acel individ care dă curs acceselor şi pasiunilor sale spontane; cu atât mai mult deţine un avantaj social individul care se pricepe să-şi atenueze reacţiile emoţionale şi cu atât mai puternică este persoana obligată de mic copil să ţină seama de consecinţele acţiunilor sale sau de consecinţele acţiunilor altora asupra unui şir întreg de elemente componente ale lanţurilor. Moderarea acceselor spontane, temperarea reacţiilor emoţionale, extinderea spaţiului mental prin depăşirea momentului şi uzanţa de a relaţiona evenimentele trecând dinspre lanţurile de cauzalitate ale trecutului spre cele ale consecinţelor în viitor, toate acestea sunt aspecte diferite ale aceleiaşi transformări comportamentale, şi anume ale acelei transformări comportamentale care se petrece în mod necesar o dată cu monopolizarea forţei fizice, o dată cu extinderea lanţurilor de acţiune şi a interdependenţelor în spaţiul social. Este o transformare a conduitei în sensul „civilizării". Transformarea nobilimii dintr-un strat de cavaleri într-un strat de curteni este un exemplu în acest sens. în spaţiile în care exercitarea forţei fizice este un eveniment cotidian inevitabil şi în care lanţurile de dependenţe ale individului sunt relativ scurte, deoarece în cea mai mare parte trăieşte direct de pe urma produselor propriului său pământ, acolo o atenuare puternică şi constantă a impulsurilor sau a reacţiilor emoţionale nu este nici necesară, nici posibilă şi nici utilă. Viaţa războinicilor, ca şi viaţa celorlalţi indivizi dintr-o asemenea societate, în care există un strat superior format din războinici, este permanent şi direct ameninţată de exercitarea forţei fizice; se mişcă în mod corespunzător, potrivit cu viaţa în spaţiile pacificate, între extreme. îi conferă fazboimcuTuilposibilitatea - faţă de celălalt tip de societate - să beneficieze de o libertate extrem de mare în manifes- tarea reacţiilor emoţionale şi pasiunilor sale, posibilitatea de a savura? plăcerile sălbatice, de a da curs satisfacerii neinhibate a pornirilor sexuale sau urii, prin distrugerea şi torturarea a tot ceea ce îi este duşman sau aparţine duşmanului. Dar îl ameninţă totodată pe războinic, când este înfrânt, să sufere, printr-o deosebit de mare

expunere la violenţă, o asuprire radicală, cu forme extreme de tortură fizică; ulterior, când tortura fizică, prizonieratul şi umilirea extremă a

individului au devenit deja monopolul unei puteri centrale, acestea nu mai sunt în mod normal practicate în viaţa cotidiană. O dată cu această monopolizare, ameninţarea fizică a individului devine treptat mai impersonală; nu se mai menţine atât de nemijlocit dependentă de reacţiile emoţionale de moment; este supusă treptat unei legiferări tot mai puternic reglementate; şi, în cele din urmă, ea însăşi se atenuează, în cazul unei încălcări a legii între nişte limite şi cu anumite
oscilaţii.
O mai mare spontaneitate în manifestarea pornirilor instinctuale şi măsura mai mare de ameninţare fizică pe care le întâlnim pretutindeni acolo unde încă nu s-au format puternice monopoluri centrale mai stabile sunt, după cum vedem, fenomene complementare. în cadrul acestei structuri sociale este mai mare posibilitatea de manifestare liberă a instinctelor şi reacţiilor emoţionale pentru învingători şi oamenii liberi, dar pe măsură de mare este şi periclitarea directă a individului prin reacţiile emoţionale ale celuilalt; este omniprezentă posibilitatea de înrobire şi de umilire fără limite, în cazul în care un individ ajunge la discreţia altuia. Faptul nu este valabil doar pentru relaţia dintre războinici, pentru care deja pe parcursul monetizării şi al îngustării cercului concurenţial liber se formează treptat un cod de conduită, caracterizat de o moderare a reacţiilor emoţionale; la nivelul întregii societăţi, iniţial existenţa seniorului este mai liberă comparativ cu existenţa îngrădită a femeilor şi mai puţin expusă decât cea a supuşilor, prizonierilor sau servilor săi.
Viaţa polarizată între asemenea extreme, incertitudinea constantă a individului datorită structurării acestei reţele interumane, corespunde conduitei individuale şi potenţialului psihic individual. După cum în relaţiile interumane se poate ivi inopinat un pericol, o victorie sau nesperata eliberare a unui prizonier, tot astfel individul oscilează mai des şi mai nemijlocit între plăcere şi suferinţă. Funcţia socială a războinicului liber este în realitate astfel alcătuită, încât pericolele sunt previzibile cu mult timp înainte, efectul acţiunilor individuale putând fi evaluat până la cea de-a treia sau a patra etapă, şi se modifică în Evul Mediu o dată cu centralizarea tot mai accentuată a armatei. Iniţial, acesta reacţionează sub imperiul momentului; aşa cum se schimbă situaţia de moment, aşa se schimbă şi manifestările reacţiilor emoţionale; plăcerea este gustată din plin, fără a lua nimic altceva în calcul, fără a ţine seama de urmările posibile într-un viitor mai apropiat sau mai îndepărtat; dacă provoacă suferinţă, prizonierat, înfrângere, toate trebuie înfruntate direct; iar neliniştea continuă, permanenta proximitate a pericolului, întreaga atmosferă a acestei vieţi mai puţin previzibile şi mai nesigure, în care există în cel mai bun caz momente efemere de protecţie, produce frecvent, fără vreo cauză externă, asemenea răsturnări neaşteptate ale celei mai exuberante plăceri în deznădejde şi căinţă. Psihicul este aici, dacă ne

putem permite o astfel de exprimare, incomparabil mai expus şi mai obişnuit să treacă de fiecare dată cu aceeaşi intensitate de la o extremă la alta şi adeseori este suficientă o impresie pentru a declanşa asociaţii necontrolabile, panică şi răsturnări bruşte[132].
Atunci când structura relaţiilor interumane se modifică, când se formează organizaţiile monopoliste de exercitare a forţei fizice, iar în locul constrângerii prin lupte şi războaie se impun constrângerile mai constante ale unor funcţii bazate pe acumularea de bani sau dobândirea de prestigiu, când toate acestea pun stăpânire asupra individului, treptat manifestările reacţiilor emoţionale tind către o linie de mijloc. Fluctuaţiile de conduită şi de manifestare a reacţiilor emoţionale nu dispar, dar se temperează. Amplitudinea nu mai este la fel de mare, schimbările nu mai sunt la fel de bruşte.
Reversul acestei situaţii ne dovedeşte cu un plus de claritate care sunt elementele supuse transformării. Ameninţarea reprezentată de un individ pentru semenii săi este subordonată unei reglementări mai stricte datorită formării monopolurilor de putere şi devine mai previzibilă. Viaţa cotidiană nu mai este în egală măsură subordonată unor inopinate

răsturnări radicale. Utilizarea forţei fizice este înregimentată; iar din rezervoarele acestor cazărmi copleşeşte viaţa individului doar în cazuri extreme, în vremuri de război şi de răsturnări sociale, în mod normal, forţa fizică, devenită monopol al anumitor grupări profesioniste, este exclusă din viaţa celorlalţi indivizi; întreaga organizaţie monopolistă a exercitării forţei fizice nu se mai află decât marginal în cotidianul social, ca organizaţie de control asupra conduitei individuale.
Şi în această formă, de organizaţie de control, forţa fizică şi ameninţarea ce decurge din aceasta au o influenţă decisivă asupra individului în societate, fie că el o percepe conştient sau nu. Dar nu mai este vorba de o incertitudine constantă în viaţa individului, ci de o formă aparte de securitate. Aceasta nu-l mai obligă pe individ nici să aplice forţa fizică, nici s-o îndure, ca persoană care obţine o victorie prin forţă fizică sau este învins prin forţă fizică, şi nici să oscileze între imensele izbucniri de plăcere şi angoasele cumplite, ci, de la această putere acumulată în culisele vieţii cotidiene, porneşte o presiune constantă, uniformă asupra vieţii individului, pe care acesta de multe ori abia dacă o resimte, pentru că s-a adaptat integral la ea, pentru că modelarea reacţiilor sale instinctuale şi conduita sa au fost acordate din prima tinereţe la structura socială. în realitate, se modifică întregul aparat de modelare a conduitei; iar în mod corespunzător, după cum am mai spus, nu se mai transformă doar modurile individuale de conduită, ci întregul caracter al conduitei, întreaga structură a autocontrolului psihic. Organizarea monopolistă a forţei fizice nu-l constrânge de obicei pe individ printr-o ameninţare nemijlocită. în mod constant, asupra individului se exercită o constrângere sau

o presiune mediată în multiple forme şi previzibilă în linii mari. Acestea operează în bună parte prin mediul propriei sale reflecţii. Ea însăşi este în mod normal prezentă în societate doar ca factor potenţial, ca instanţă de control; iar constrângerea efectivă nu este o constrângere pe care individul, pe baza cunoaşterii posibilelor consecinţe ale acţiunilor sale, s-o exercite asupra unei serii întregi de interrelaţionări de acţiuni sau pe baza unor gesturi corespunzătoare de la vârsta adultă, care au modelat aparatul său psihic în copilărie. Monopolizarea forţei fizice, concentrarea armelor şi a persoanelor înarmate sub o autoritate unică face exercitarea forţei fizice mai mult sau mai puţin previzibilă şi îl obligă pe individul care nu deţine arme ca în cadrul spaţiilor sociale pacificate să manifeste reticenţă, prin previziune sau reflecţie; pe scurt, îi obligă pe oameni într-o mai mică sau mai mare măsură să dea dovadă de stăpânire de sine.
Nu se poate pune problema că în societatea războinică medievală ar fi lipsit cu desăvârşire orice formă de stăpânire de sine sau că în alte societăţi, în care nu există o administrare monopolistă, diferenţiată şi stabilă, a exercitării forţei fizice autocontrolul ar fi fost total absent. Instanţa psihică a autocontrolului, supraeul, conştiinţa sau oricare ar fi denumirea, este inoculată unei asemenea societăţi războinice prin educarea în legătură directă cu actele de forţă fizică, fiind condiţionată şi întreţinută; forma acesteia corespunde vieţii mai puternic contrastante şi mutaţiilor mai bruşte, mai neaşteptate. Ea este difuză, instabilă şi foarte permeabilă faţă de descărcările afective intempestive în raport cu aparatul de autocontrol din societăţile mai puternic pacificate. Angoasele, asigurate din punct de vedere social de conduita „corectă", încă nu au fost nici pe departe în asemenea măsură transferate din conştiinţa individului către aşa-numita „viaţă lăuntrică". După cum pericolul decisiv încă nu provine dintr-o nerealizare sau relaxare a autocontrolului, ci dintr-o ameninţare fizică externă, tot aşa angoasa comună continuă să deţină predominant caracterul unei temeri faţă de forţele externe. In aceeaşi măsură în care este mai puţin stabil, tot astfel aparatul de control este mai puţin cuprinzător, mai unilateral sau doar parţial. Se prea poate ca o asemenea societate să cultive un autocontrol extrem în privinţa suportării durerilor fizice; dar, în conformitate cu standardele „civilizate", se va crea un complement definit ca o libertate extremă a reacţiilor emoţionale prin tortura aplicată semenilor. în mod similar, în anumite sectoare ale societăţii medievale se regăsesc forme extreme de asceză, de autoconstrângere şi de renunţare de sine, cărora în alte sectoare ale societăţii le sunt contrapuse descărcări de plăcere nu mai puţin extreme; adeseori întâlnim mutaţii neaşteptate de la o atitudine la alta în viaţa individului. Autoconstrângerea pe care

şi-o impune aici individul, lupta împotriva propriului trup, nu este mai puţin intensă şi unilaterală, nu este mai puţin radicală şi pasională decât contraponderea sa, lupta împotriva celorlalţi ori savurarea plăcerilor.

Ceea ce se creează o dată cu monopolizarea actului de forţă fizică în spaţiile pacificate este un alt tip de autostăpânire sau de autoconstrângere. Este o autostăpânire mai puţin pasională. Instanţa de control şi de supraveghere din societate corespunde instanţei de control care se formează în cadrul potenţialului psihic al individului. Ambele tind să subordoneze, în sensul unei reglementări mai precise, întreaga conduită şi, în egală măsură, toate pasiunile. Ambele - în mare măsură mijlocindu-se reciproc - exercită o presiune uniformă, constantă, în vederea unei inhibări a dezlănţuirii reacţiilor emoţionale. Ele estompează oscilaţiile extreme ale conduitei şi ale manifestării reacţiilor emoţionale. Aşa cum monopolizarea forţei fizice diminuează angoasele şi temerile pe care un om le nutreşte faţă de semenii săi, dar totodată oferă posibilitatea de a le inspira celorlalţi teamă, angoasă sau de a-i tortura, deci posibilitatea unor descărcări de plăcere sau emoţionale, tot astfel şi autocontrolul constant, în sensul căruia individul este din ce în ce mai pronunţat educat, tinde să reducă mutaţiile intempestive şi contrastele de conduită, diminuând în egală măsură încărcătura emoţională a tuturor manifestărilor. Condiţionarea individului este reprezentată de o transformare a întregului potenţial emoţional, în sensul reglementării constante şi continue a pornirilor sale instinctuale şi a conduitei sale în toate privinţele.
Iar în aceeaşi direcţie acţionează constrângerile şi forţele nonvio-lente, cărora individul le este expus nemijlocit în spaţiile pacificate, deci constrângerile economice. Acestea sunt mai puţin pasionale, mai ponderate, mai stabile şi mai puţin dezordonate decât constrângerile pe care omul le exercită asupra semenilor săi într-o societate războinică lipsită de monopol. De asemenea, reprezentate în întregul spectru de funcţii accesibile în societate, ele îl obligă neîncetat pe individ, pentru a transcende momentul, să ţină seama de ceea ce a existat în trecut şi este previzibil în viitor, corespunzător lanţurilor mai complexe şi mai lungi în care se împleteşte orice acţiune în mod automat; ele pretind de la individ o stăpânire constantă a impulsurilor sale instinctuale şi emoţionale de moment, prin prisma consecinţelor pe termen lung ale conduitei sale. Comparativ cu celălalt standard, îl condiţionează pe individ în sensul unui autocontrol constant, care cuprinde întreaga sa conduită ca un cerc, al reglementării mai constante a pornirilor sale instinctuale, în sensul normelor sociale. Nu doar funcţiile vieţii adulte în sine determină această temperare şi reglementare constantă a pornirilor instinctuale şi a reacţiilor emoţionale la oameni. Parţial automat, parţial conştient, prin modurile lor de conduită şi prin obiceiurile lor, adulţii determină anumite atitudini de conduită şi uzanţe la copii. Individul este condiţionat încă din prima sa tinereţe în sensul acelei reticenţe şi uzanţe de a prevedea pe termen lung consecinţele faptelor sale în mod constant,
tde care va avea nevoie pentru funcţiile sale în viaţa adultă. Această

autoconstrângere a conduitei sale şi a potenţialului instinctual îi este adânc inculcată ca o obişnuinţă încă din vremea copilăriei, ca un fel de releu al standardelor sociale, formându-se o instanţă automată de autosupraveghere a pornirilor instinctuale în sensul unor scheme şi al unor modele funcţionale în societatea respectivă, o „raţiune", un supraeu mai diferenţiat şi mai stabil, iar o parte a impulsurilor instinctuale şi a înclinaţiilor reprimate nu vor mai fi nici măcar direct apelabile în planul conştientului.
Anterior, în societatea războinică, individul putea să exercite forţa fizică dacă era suficient de puternic; el putea să dea curs liber înclinaţiilor sale în numeroase direcţii, care au fost dublate ulterior de interdicţii sociale şi nu mai sunt acceptate în societate. Dar plătea oportunitatea sporită de a savura plăcerea nemijlocit cu preţul unei mai mari temeri nemijlocite. Reprezentările medievale ale Infernului ne permit să ne facem o anumită impresie cu privire la cât de puternică şi de intensă era în condiţiile respectivei structurări a relaţiilor interumane această teamă faţă de alt individ. Ambele, plăcerea şi suferinţa, se descarcă aici mai deschis şi mai liber înspre exterior. Dar individul era prizonierul acestora;

era adeseori victima propriilor sale sentimente, precum şi a forţelor naturii. îşi stăpânea mai puţin pornirile pasionale; era mai puternic dominat de acestea.
Mai târziu, când conveierele care străbat existenţa individuală au devenit mai lungi şi mai complexe, individul învaţă să se stăpânească într-un mod mai constant; omul este acum în mai mică măsură prizonierul pasiunilor sale decât mai înainte. Dar, cum este legat mai puternic decât înainte prin dependenţa sa funcţională de activitatea unui număr tot mai mare de oameni, tot aşa este incomparabil mai încorsetat decât înainte în ceea ce priveşte conduita, în oportunitatea satisfacerii directe a înclinaţiilor şi impulsurilor sale instinctuale. Viaţa devine într-un anumit sens mai puţin periculoasă, dar şi mai puţin emoţională şi mai îngrădită în savurarea plăcerii, cel puţin în ceea ce priveşte manifestarea directă a plăcerilor; iar pentru ceea ce lipseşte din cotidian, lumea îşi creează un substitut prin vise, cărţi, imagini. Astfel, nobilimea pe cale de a deveni curteană începe să citească romane cavalereşti, ulterior cetăţeanul contemplă violenţa fizică şi manifestările erotice în filme. Luptele fizice, războaiele şi învrăjbirile se atenuează, iar ceea ce aminteşte de ele, chiar şi tranşarea animalelor sacrificate, precum şi utilizarea cuţitului la masă, este reprimat sau cel puţin subordonat unei reglementări sociale tot mai precise. Dar câmpul de luptă este totodată într-un anumit sens deplasat spre interior. O parte a tensiunilor şi a pasiunilor, care se consumau pe vremuri nemijlocit în lupta dintre oameni, trebuie rezolvate acum în şinele fiinţei umane. Constrângerile mai paşnice exercitate asupra sa datorită relaţiilor cu lumea se reproduc în personalitatea sa; aici se consolidează o particulară aparatură a uzanţelor,

un „supraeu" specific, care tinde în mod constant să reglementeze, să transforme şi să reprime reacţiile sale emoţionale în sensul structurării sociale. Dar pornirile instinctuale, reacţiile emoţionale pasionale, cărora acum nu li se mai permite să se manifeste nemijlocit în relaţiile *dintre* oameni, luptă de acum adeseori nu mai puţin violent *în interiorul* individului împotriva instanţei de control a sinelui. Nu de fiecare dată această luptă semiautomată a individului cu sine îşi găseşte o soluţionare fericită; nu de fiecare dată transformarea de sine pe care o pretinde viaţa în această societate conduce la o nouă stare de echilibru a reacţiilor instinctuale. Adesea pe parcursul acestei transformări intervin perturbaţii mai mici sau mai mari, revolta unei laturi a individului împotriva celeilalte, sau atrofieri semnificative, care ajung să îngreuneze sau să împiedice rezolvarea de durată a funcţiilor sociale. Oscilaţiile pe verticală, dacă ne este permis să le descriem astfel, mutaţiile de la angoasă la plăcere, de la desfătare la căinţă se diminuează, în timp ce dezacordul pe orizontală, cuprinzând în întregime personalitatea, tensiunile dintre „supraeu" şi „inconştient" sau „subconştient" se amplifică.
Şi aici se dovedeşte din nou a fi relativ simplă schema generală a fenomenelor de interrelaţionare, dacă nu luăm în calcul doar structurile statice, ci le studiem sociogeneza. Prin interdependenţa unor grupuri mai mari de oameni şi prin excluderea exercitării forţei fizice în cadrul acestora se realizează un mecanism social în care constrângerile exercitate de oameni unii asupra celorlalţi se transformă în mod constant în autoconstrângeri. Acestea, funcţii ale unor constante reflecţii retrospective şi ale unor previziuni de viitor, care se formează la individ de la vârsta copilăriei, corespunzător interrelaţionării sale în lanţuri de acţiune de mare amploare, iau parţial forma unei auto-stăpâniri conştientizate, parţial forma unor obiceiuri ce funcţionează automat. Ele acţionează în sensul unei atenuări uniforme, al unei reticenţe continue, al unei reglementări precise a manifestărilor instinctuale şi emoţionale în conformitate cu o schemă diferenţiată, corespunzătoare situaţiei sociale; dar în funcţie de presiunea internă, de situaţia societăţii şi a individului în cadrul acesteia, se creează şi tensiuni şi disfuncţii particulare în conduita şi în viaţa instinctuală a individului. în anumite cazuri, conduc la o nelinişte constantă şi la o insatisfacţie a individului tocmai pentru că o parte a predispoziţiilor şi a instinctelor sale nu mai pot fi satisfăcute decât într-o formă denaturată, cum ar fi prin fantezie, prin contemplare vizuală sau prin audiţie, prin reveria diurnă sau visul nocturn. Iar uneori obişnuinţa de a practica inhibarea reacţiilor emoţionale merge atât de departe -senzaţiile constante de plictis sau de alienare reprezentând un exemplu în acest sens -, încât individul

nu mai este capabil să-şi manifeste fără teamă reacţiile emoţionale modificate, sau să-şi satisfacă direct instinctele reprimate. Nişte ramificaţii instinctuale individuale

sunt într-o anumită măsură anesteziate în asemenea cazuri prin acea structură specifică a reţelei de interrelaţionare socială în care omul este educat de copil. Sub presiunea pericolelor determinate de manifestarea lor în spaţiul social al copilăriei, acestea se înconjoară în asemenea măsură de angoase automatizate, încât, după caz, pot să rămână întreaga viaţă inerte şi inabordabile. In alte cazuri, s-ar putea ca nişte ramuri instinctuale individuale să fie într-atât denaturate datorită conflictelor majore, inevitabile pentru natura rudimentară emoţională şi pasională a fiinţei umane la vârsta copilăriei, aflată în faza modelării ca fiinţă „civilizată", încât energiile sale să nu poată refula decât pe căi colaterale, prin acţiuni coercitive şi prin alte simp-tome de perturbare. In alte cazuri, aceste energii irup transformate în asemenea măsură în manifestări unilaterale de afectivitate sau de aversiune, necontrolabile în predilecţia lor pentru o anumită marotă bizară. Iar în ambele cazuri, o anumită nelinişte internă permanentă, aparent nemotivată, poate reprezenta un indiciu cu privire la câtă energie instinctuală este în felul acesta îngrădită într-o formă care nu permite o satisfacere adevărată.

Procesul individual al civilizării, ca şi cel social, se petrece până în zilele noastre în cea mai mare măsură orbeşte. Sub acoperirea a ceea ce gândesc şi plănuiesc adulţii, acest tip de relaţie, care se creează între ei şi adolescent are funcţii şi efecte asupra potenţialului psihic al celui din urmă, pe care adulţii nu le-au intenţionat şi despre care nu ştiu aproape nimic. Neplănuite în acest sens se produc fenomene de modelare extrem de defavorabile şi anormale din punct de vedere social, cum dovedesc aceste exemple; anomaliile psihice, care nu reprezintă de fapt fenomene propriu-zise de modelare, reductibile la trăsături ereditare *inalterabile,* pot fi aici ignorate. Dar atitudinea specifică, inclusă în cadrul normelor sociale, şi care este totodată mai satisfăcătoare din punct de vedere subiectiv, se creează la fel de spontan. Din acelaşi mecanism social de modelare rezultă un spectru amplu diversificat de caracteristici umane, dispuse mai favorabil sau mai nefavorabil. Angoasele reproduse în mod automat, care se leagă pe parcursul conflictelor civilizatorii de manifestări instinctuale, pot în anumite cazuri să nu conducă la o insensibilizare totală şi de durată a ramurilor instinctuale individuale, ci doar la atenuarea şi reglementarea acestora în cadrul a ceea ce este considerat normal. Devierea şi transformarea anumitor energii instinctuale individuale îşi pot găsi expresia nu în acţiuni speciale constrângătoare şi lipsite de utilitate, nu în preferinţe şi uzanţe bizare, ci într-o activitate individuală, în cea mai mare măsură satisfăcătoare şi extrem de benefică din punct de vedere social, sau în anumite înzestrări. în ambele situaţii, reţeaua relaţională a celei mai maleabile faze, cea a copilăriei şi tinereţii, se imprimă în aparatul psihic al individului, în relaţia dintre supraeul şi centrul instinctual, pentru a forma structura lui individuală. în ambele cazuri, ele se consolidează formând un mecanism al obişnuinţelor,

exprimat în toate modurile de conduită, în restul relaţiilor faţă de semeni. în cazurile fericite - pentru a ne exprima metaforic -, rănile lăsate de conflictele civilizatorii asupra personalităţii individului se cicatrizează treptat. în cele nefavorabile, ele nu se închid niciodată sau se redeschid o dată cu noi conflicte. Astfel, conflictele inter-personale ale fazei timpurii, consolidate în aparatul psihic, irup din nou, perturbând în continuare relaţiile interumane, fie sub forma unor contradicţii între automatismele de autoconstrângere, care pornesc de la diferitele relaţii, de la dependenţele şi subordonările multiple ale copilului, uneori sub forma unor conflicte recurente între aparatura de autoconstrângere şi centrul instinctual. în situaţii deosebit de favorabile, contradicţiile între diversele secţiuni şi straturi ale structurii supraeului se echilibrează treptat; conflictele puternic perturbatoare între această structură şi centrul instinctual sunt treptat reprimate. Ele nu dispar doar treptat din conştiinţa clară, ci sunt astfel reprimate şi asimilate încât, fără un consum prea mare de satisfacere subiectivă, nici nu mai izbucnesc în continuare neintenţionat în relaţiile interper-sonale. în unul dintre cazuri, autocontrolul conştient sau inconştient se menţine pe anumite porţiuni difuz şi deschis, permeabil faţă de energiile sociale modelate inadecvat, în

celălalt, acest autocontrol, care şi astăzi se aseamănă în faza juvenilă mai degrabă cu conglomeratul unei banchize de gheaţă format din straturi suprapuse sau alăturate prin coliziune decât cu un strat compact şi neted, devenind treptat mai uniform şi mai stabil, este în corespondenţă cu structura societăţii. Dar cum structura este extrem de maleabilă chiar în zilele noastre, necesită totodată o flexibilitate a uzanţelor de conduită, care în cele mai multe cazuri implică o pierdere în stabilitate.
Teoretic, nu este greu de stabilit în ce constă deosebirea dintre un proces civilizatoriu individual, considerat reuşit, şi un altul, nereuşit, în primul caz, după toate eforturile şi conflictele implicate de acest proces, în cadrul unei funcţii sociale adulte se formează în cele din urmă modalităţi de conduită bine adaptate la funcţia socială adultă şi un aparat adecvat al uzanţelor, şi totodată - dar nu în mod necesar implicit - un bilanţ pozitiv al plăcerilor. în celălalt caz, fie că autore-glementarea indispensabilă din punct de vedere social este dobândită doar prin tensiuni puternice în vederea rezolvării unor energii instinctuale contradictorii, cu un consum mare în detrimentul satisfacţiei personale, fie subordonarea acestor energii, renunţarea la satisfacerea lor nu reuşeşte deloc; adeseori, în cele din urmă nu mai este posibil un bilanţ pozitiv al plăcerilor, pentru că imperativele şi interdicţiile sociale nu sunt reprezentate doar de alţi indivizi, ci de însăşi persoana care oscilează în acest fel, pentru că instanţa sa de control interzice şi pedepseşte ceea ce şi-ar dori cealaltă latură.
în realitate, rezultatul procesului individual al civilizării este în mod neechivoc nefavorabil sau favorabil doar în relativ puţine cazuri, la extremităţile spectrului. Majoritatea persoanelor civilizate trăieşte

între aceste extreme pe o linie de mijloc. Caracteristicile favorabile şi nefavorabile din punct de vedere social, tendinţele personale satisfăcătoare sau nesatisfăcătoare se împletesc în diferite proporţii.
Procesul social de modelare în sensul civilizării occidentale este deosebit de dificil. Pentru a se realiza fie şi parţial, în mod corespunzător cu structura societăţii occidentale, acesta necesită o diferenţiere deosebit de bogată, o reglementare deosebit de intensă şi de stabilă a aparatului psihic. Astfel, procesul de modelare durează în general, şi îndeosebi în straturile mijlocii şi superioare, mai mult timp decât în societăţile mai puţin diferenţiate. Rezistenţa faţă de adaptarea la standardul de civilizare existent, efortul întreprins de individ pentru această adaptare, pentru transformarea profundă a personalităţii sale, este considerabil. Comparativ cu societăţile mai puţin diferenţiate, individul din lumea occidentală ajunge mai târziu ca, o dată cu funcţia adultă, să deţină atitudinea psihică specifică unui adult, a cărei apariţie desemnează în linii mari încheierea procesului de civilizare individuală.
Chiar dacă modelarea aparatului psihic este deosebit de cuprinzătoare şi de intensă în societăţile apusene mai diferenţiate, procesele civilizatorii individuale şi sociale convergente nu se desfăşoară desigur doar în lumea occidentală. Ele se regăsesc pretutindeni acolo unde, sub presiunea concurenţială, diviziunea funcţiilor face ca nişte spaţii umane mai ample să fie reciproc dependente, unde monopolizarea exercitării forţei fizice permite o cooperare lipsită de pasiuni, şi pretutindeni unde se creează funcţii care necesită reflectarea retrospectivă şi o previziune constantă pe viitor a acţiunilor şi intenţiilor celorlalţi pe parcursul a numeroase etape. Determinantă pentru felul şi gradul unor asemenea faze de civilizare este de fiecare dată amploarea interdependenţelor, ca şi gradul de diferenţiere funcţională şi structura funcţiilor din cadrul acestora.

II. Extinderea constrângerii pe termen lung şi a autoconstrângerii

Ceea ce transformă procesul civilizării occidentale într-un fenomen de un tip aparte, singular, este faptul că aici s-a constituit o diferenţiere funcţională de o amploare atât de mare, monopoluri de exercitare a forţei fizice şi de fiscalitate de o asemenea stabilitate, interdependenţe şi concurenţe ce au cuprins spaţii atât de extinse şi mase de oameni atât de numeroase cum nu s-a mai întâmplat nicicând în istoria omenirii.
Este evident că interrelaţionări monetare sau comerciale de amploare, în care pe alocuri existau organizaţii relativ stabile de monopol asupra exercitării forţei fizice, nu se

formaseră anterior decât de-a lungul unor căi navigabile, îndeosebi în văile râurilor şi pe coastele

mărilor. Amplele ţinuturi continentale s-au menţinut mai mult sau mai puţin într-o stare de economie naturală, deci relativ lipsite de interrelaţionare şi autarhice, chiar dacă erau străbătute de anumite artere comerciale şi existau unele pieţe de dimensiuni mai mari. începând cu societatea occidentală, s-a format o reţea de interdependenţe care nu a continuat să interrelaţioneze doar mările, aşa cum se petrecuseră faptele în trecutul istoric, ci, depăşind aceste limite, a creat legături între mari ţinuturi continentale, până în ultimul colţ de pământ arabil. Acestui fapt îi corespunde necesitatea unei puneri de acord a conduitei oamenilor de-a lungul unor ţinuturi atât de ample şi a făcut necesară previziunea cu privire la nişte lanţuri de acţiune mai extinse decât existaseră vreodată mai înainte. în mod corespunzător de puternică este autostăpânirea, la fel de constante sunt constrângerea, atenuarea reacţiilor emoţionale şi reglementarea pornirilor instinctuale, pe care viaţa le impune în centrele acestei reţele de interdependenţe. Unul dintre fenomenele care se evidenţiază datorită interdependenţei între dimensiunea şi presiunea interioară a reţelei de interdependenţe, pe de o parte, şi starea psihică a individului, pe de altă parte, este ceea ce definim „ritm"[133] al vremurilor noastre. Acest „ritm" nu este în realitate altceva decât expresia nenumăratelor lanţuri de interrelaţionare, care se combină în fiecare funcţie socială individuală, şi a presiunii concurenţiale care, pornind de la această reţea amplă şi dens populată, impulsionează fiece acţiune individuală. Se prea poate ca în cazul unui oficial sau al unui om de afaceri ritmul să se exprime prin frecvenţa întrevederilor sau întâlnirilor de afaceri, în cazul unui muncitor prin sincronizarea precisă a mişcărilor sale. în ambele cazuri, ritmul este o expresie a multitudinii de acţiuni interdependente, a lungimii şi densităţii lanţurilor care se compun pentru a forma acţiunile individuale, a intensităţii luptelor concurenţiale şi de eliminare, menţinând în mişcare întreaga reţea de interdependenţe. în ambele cazuri, funcţia creată în punctul de intersecţie al numeroaselor lanţuri de acţiune face necesară o împărţire foarte precisă a timpului; ea obligă la crearea uzanţei unei subordonări a înclinaţiilor momentane sub presiunea unor interdependenţe de mare amploare; educă în sensul eliminării tuturor disfuncţiilor de conduită şi al realizării unei constante autoconstrângeri. Aceasta este cauza pentru care individul manifestă atât de des tendinţa de a se revolta împotriva timpului social reprezentat de propriul său supraeu şi datorită căruia atât de mulţi oameni ajung în conflict cu ei înşişi când doresc să fie punctuali. De pe urma dezvoltării instrumentelor de măsurare a timpului şi a conştiinţei temporale - ca şi de pe urma mijloacelor monetare şi a altor instrumente de interrelaţionare -putem descifra relativ precis modul în care progresează diferenţierea funcţiilor şi, o dată cu ea, autoreglementarea impusă individului.
De ce în cadrul acestei reţele schemele reglementării reacţiilor emoţionale sunt variabile între anumite limite, de ce, de exemplu,

într-o ţară sexualitatea este înconjurată de restricţii mai puternice decât în altele este în sine o întrebare. Dar modul cum ajung de fiecare dată să se formeze deosebirile individuale, direcţia generală de modificare a conduitei, „tendinţa" mişcării civilizatorii este pretutindeni aceeaşi. De fiecare dată, modificarea tinde la o autosupraveghere mai mult sau mai puţin automatizată, la o subordonare a impulsurilor momentane sub imperiul previziunii de scurtă durată şi, în conformitate cu uzanţele, la formarea unui mecanism mai diferenţiat şi mai stabil al „supraeului". în linii generale, modalitatea de subordonare a acestor necesităţi şi a reacţiilor emoţionale momentane unor scopuri mai îndepărtate se propagă în mod identic: pretutindeni sunt cuprinse iniţial straturi de vârf mai restrânse, apoi pături tot mai ample ale societăţii occidentale.
Există o deosebire considerabilă dacă cineva trăieşte într-o lume unde relaţiile de interdependenţă sunt foarte extinse, chiar dacă în cadrul acestora nu se constituie decât ca obiect pasiv al interdependenţelor, dacă individul este afectat de evenimentele îndepărtate, fără să poată influenţa sau chiar percepe amplele interdependeţe ce acţionează în propria sa existenţă, sau dacă cineva deţine o poziţie şi o funcţie în societate care implică o

adaptare de durată a perspectivei de-a lungul unor interrelaţionări mai mari şi o reglementare constantă a comportamentului său în acest sens. Iniţial, în dezvoltarea occidentală există anumite funcţii ale straturilor superioare şi mijlocii, care impun o asemenea autodisciplinare activă constantă cu o perspectivă pe termen lung, funcţii curteneşti din centrele de dominaţie ale unei societăţi extinse şi funcţii comerciale din centrele reţelei de comerţ cu ţinuturile îndepărtate, aflate sub protecţia unui monopol stabil de exercitare a forţei fizice. Dar printre particularităţile proceselor sociale ale Occidentului se numără faptul că aici, o dată cu extinderea interdependenţelor în sine, se extinde totodată şi necesitatea unor asemenea perspective pe termen lung şi a unor asemenea armonizări active ale comportamentului individual în cadrul unor entităţi mai mari, atât în spaţiu cât şi în timp, în straturi tot mai cuprinzătoare ale societăţii. Funcţiile şi întreaga situaţie socială a straturilor subordonate necesită şi permit tot mai mult o anumită previziune pe termen îndelungat şi produc o transformare corespunzătoare sau o reprimare a tuturor acelor predispoziţii care promit o satisfacere pe termen scurt, momentană, în detrimentul celor cu bătaie mai lungă. în trecut, funcţiile straturilor subordonate de lucrători erau în general atât de legate într-o reţea de interdependenţe, încât deţinătorii lor resimţeau efectele pe termen lung şi - dacă acestea erau nefavorabile - răspundeau prin mişcări de revoltă, prin descărcări emoţionale imediate. Dar funcţiile lor nu erau astfel structurate încât, în cadrul lor, constrângerile din exterior să se transpună în mod constant în autoconstrângeri; sarcinile lor cotidiene îi abilitau doar într-o anumită măsură să manifeste o reţinere a dorinţelor lor imediate şi a reacţiilor lor emoţionale

în favoarea a ceva ce nu părea tangibil aici şi acum. Astfel, asemenea izbucniri abia dacă aveau vreodată un succes de durată.
Constatăm aici convergenţa între diverse interrelaţionări. în cadrul fiecărei reţele umane mai ample există sectoare mai mult sau mai puţin centrale. Funcţiile din aceste sectoare centrale, de exemplu funcţiile coordonatoare, nu sunt restrictive doar datorită poziţiei lor centrale, datorită mulţimii lanţurilor de acţiune care se intersectează, deci nu constrâng în direcţia unei reţineri mai constante şi mai riguroase. Se interrelaţionează în mod corespunzător cu amploarea acţiunilor care depind de cele ale deţinătorilor lor şi au o forţă socială extrem de mare. Ceea ce conferă dezvoltării occidentale o amprentă aparte este faptul că interdependenţa tuturor devine mai uniformă, într-o măsură mai mare, angrenajul extrem de diferenţiat şi de diversificat din punct de vedere al diviziunii muncii din societatea occidentală depinde de faptul că straturile inferioare, agrariene şi orăşeneşti, îşi reglementează conduita şi activităţile recunoscând interrelaţionările aflate la distanţă spaţială şi pe termen îndelungat. Aceste straturi încetează de a mai fi nişte straturi sociale „inferioare". Angrenajul diviziunii muncii devine atât de complex şi de vulnerabil, perturbaţiile dintr-un anumit punct al conveierelor care îl traversează devin atât de ameninţătoare la adresa întregului, încât straturile conducătoare, care dispun de fapt de putere, sunt obligate să ajungă sub presiunea propriilor lor lupte de eliminare la o tot mai mare consideraţie faţă de masele mari de oameni. Dar cum funcţiile sociale ocupă pe parcursul acestor transformări un loc tot mai important şi câştigă o tot mai mare pondere în cadrul întregii reţele umane divizate funcţional, tot astfel ele pretind şi permit abordarea unei perspective de lungă durată. De regulă, sub o presiune socială puternică, straturile inferioare se adaptează pas cu pas unei reticenţe a reacţiilor emoţionale de moment şi unei disciplinări a conduitei de ansamblu, recunoscând interdependenţele întregii societăţi şi sarcinile ce le revin în cadrul acestora. Astfel, conduita straturilor inferioare este obligată să se îndrepte tot mai mult în direcţia conduitei limitate iniţial la straturile superioare ale societăţii occidentale. Creşte în raport cu acestea puterea lor socială; dar creşte totodată şi uzanţa de a gândi previzional, oricine ar oferi modelele ideatice ale acestei perspective pe termen lung. Asupra acestora acţionează tot mai mult acel tip de constrângeri exterioare, care se transformă la nivelul individului în autoconstrângeri; creşte tensiunea pe orizontală între o instanţă de autocontrol, un „supraeu", şi energiile pornirilor instinctuale, care nu mai pot fi manifestate, care sunt transformate, reglementate sau suprimate. Astfel, în interiorul societăţii apusene continuă să se extindă constant structurile civilizatorii; întreaga lume occidentală, straturile inferioare şi straturile superioare, manifestă tendinţa

de a deveni un fel de strat superior şi centru al unei reţele de inter-relaţionare dinspre care se extind structurile civilizatorii asupra unor

tot mai ample părţi ale teritoriilor colonizate sau nu din afara lumii occidentale. Abia viziunea asupra acestei mişcări cuprinzătoare, extinderea progresivă a anumitor structuri funcţionale şi de conduită spre straturi şi zone din afară, abia recunoaşterea faptului că noi înşine ne aflăm pe parcursul acestei mişcări oscilatorii, în mijlocul crizelor unei asemenea mişcări civilizatorii şi nu la sfârşitul lor, va plasa problema „civilizării" în lumina potrivită. Cum se prezintă -aceasta este întrebarea - mişcarea oscilatorie, atunci când pornim din prezent spre trecut, analizând-o pas cu pas?

III. Diminuarea contrastelor, amplificarea modalităţilor de joc

Civilizarea se înfăptuieşte printr-un lung şir de mişcări ascendente şi descendente. De fiecare dată un strat inferior aflat în ascensiune sau o societate inferioară aflată în ascensiune preia funcţia şi atitudinea unui strat superior faţă de alte straturi şi societăţi, care prin presiunea exercitată de jos în sus vor amortiza respectiva ascensiune; şi de fiecare dată pe urmele clasei aflate în ascensiune, devenită clasă superioară, în imediată apropiere se află o clasă sau o grupare mai extinsă şi mai bine reprezentată numeric, care va tinde să se
emancipeze.

Rezultă de pe urma deosebirilor şi gradaţiilor dintre straturile superioare, mijlocii şi inferioare un cerc de probleme aparte. In general, se poate spune că straturile inferioare dau mai degrabă frâu liber reacţiilor emoţionale şi instinctuale, conduita lor fiind mai puţin strict reglementată decât cea a straturilor superioare. Constrângerile care acţionează asupra straturilor inferioare reprezintă de-a lungul unor mari perioade ale istoriei constrângeri ale ameninţării directe prin forţa fizică, ale ameninţării cu tortura fizică sau cu suprimarea prin sabie, mizerie şi înfometare. Iar asemenea acte de violenţă şi asemenea presiuni nu conduc la o transformare stabilă a constrângerilor externe în autoconstrângeri. Un ţăran din Evul Mediu, care renunţă la consumul de carne pentru că este prea sărac, pentru că vitele sunt rezervate consumului la masa seniorului, deci exclusiv datorită constrângerii fizice, va da frâu liber poftei de a mânca o bucată de carne ori de câte ori va putea, fără a se expune vreunui pericol extern, spre deosebire de întemeietorul unui ordin călugăresc, el însuşi membru al stratului superior, care prin faptul că se gândeşte la viaţa de apoi şi prin penitenta impusă îsi interzice singur consumul de carne. Persoana care nu deţine nici o proprietate, care munceşte pentru alţii sub permanenta ameninţare a înfometării sau a pericolului de întemniţare va înceta să muncească atunci când încetează să mai existe ameninţarea unei forţe fizice externe, spre deosebire de negustorul înstărit, care va continua mereu să lucreze pentru sine,

chiar dacă necesarul vieţii îi este asigurat şi fără activitate. Acesta nu se menţine în afaceri de nevoie, ci datorită presiunii luptei concuren-ţiale, luptei pentru putere şi prestigiu, datorită faptului că profesia, starea lui sus-pusă reprezintă sensul şi legitimarea vieţii sale, în cele din urmă această autoconstrângere constantă transformându-i munca într-o asemenea măsură în obişnuinţă, încât potenţialul său sufletesc suferă atunci când este nevoit să-şi întrerupă activitatea.

Se numără printre particularităţile societăţii apusene faptul că pe parcursul dezvoltării sale contrastul între situaţia şi codul de conduită a straturilor inferioare şi superioare se diminuează în mod considerabil. Pe parcursul acestei dezvoltări, asupra tuturor straturilor se extind nişte caracteristici ale straturilor inferioare. Faptul că treptat societatea occidentală a devenit în ansamblu o societate ce lucrează în mod regulat este un simptom în acest sens; mai înainte, prestarea unei munci era un atribut al straturilor inferioare. Totodată, se extind asupra întregii societăţi caracteristicile care anterior se constituiau ca elemente de diferenţiere faţă de straturile superioare. Transformarea constrângerilor sociale externe în autoconstrângeri, reticenţa emoţională şi reglementarea pornirilor instinctuale într-o obişnuinţă automatizată, de la sine înţeleasă - posibile doar în cazul

acelor indivizi care în mod normal sunt protejaţi faţă de ameninţările fizice prin sabie sau prin înfometare - se petrec în cadrul societăţii occidentale tot mai frecvent şi în cadrul unor straturi tot mai cuprinzătoare.
Dacă cercetăm îndeaproape un interval restrâns al acestei mişcări, deosebirea dintre modelarea pornirilor instinctuale şi conduita straturilor inferioare şi superioare din lumea civilizată poate încă să apară ca absolut considerabilă. Dacă avem în vedere mişcarea de amploare de-a lungul unor secole, observăm că aceste contraste nete în conduita diverselor grupuri sociale, ca şi contrastele şi mutaţiile de conduită ale indivizilor, se diminuează în mod constant. Modelarea instinctelor, formele de conduită, întreaga atitudine specifică a straturilor inferioare din lumea civilizată se apropie tot mai mult, o dată cu creşterea însemnătăţii funcţiilor în ansamblul reţelei de diviziune a muncii, de atitudinea specifică a celorlalte grupări, iniţial îndeosebi de cea a straturilor de mijloc, fie că o parte a autoconstrângerilor şi tabuurilor provin la acestea din impulsul de a se „diferenţia", din necesitatea de a dobândi un anumit prestigiu mai înalt, care lipseau în cazul celor dintâi, fie că tipul de dependenţă socială în cazul acelora nu necesită încă şi nici nu permite un asemenea grad de îngrădire a reacţiilor emoţionale şi de perspectivă constantă pe termen lung ca la straturile superioare din aceeaşi vreme.
Această diminuare a contrastelor din societate, precum şi dintre indivizi, acest amestec specific de particularităţi de conduită, care iniţial corespundeau unor stratificări sociale extrem de diferite, reprezintă în cel mai înalt grad o caracteristică pentru direcţia de dezvoltare a societăţii apusene. Este una dintre cele mai importante

particularităţi ale procesului „civilizării". Dar această mişcare a societăţii şi a civilizaţiei nu se petrece desigur rectiliniu. în cadrul mişcării generale există mereu reculuri mai mici sau mai mari, în care contrastele din societate şi fluctuaţiile de conduită ale individului şi izbucnirile emoţionale iau din nou amploare.
Ceea ce se întâmplă sub ochii noştri, ceea ce obişnuim să denumim într-un sens mai restrictiv „extindere a civilizaţiei", extinderea instituţiilor şi a standardelor noastre de conduită dincolo de limitele lumii occidentale, reprezintă, după cum am mai spus, ultimele valuri de până acum ale unei mişcări care s-a realizat iniţial de-a lungul secolelor în societăţile occidentale, şi a cărei tendinţă, a cărei configuraţie caracteristică s-a impus aici cu mult înainte de a fi existat conceptul de „civilizaţie". Dinspre societatea occidentală - ca un fel de strat superior - se extind în prezent modalităţile „civilizate" de conduită ale lumii occidentale asupra unor ample spaţii dincolo de ea, fie prin colonizarea întreprinsă de occidentali, fie prin asimilarea straturilor superioare ale altor grupări etnice, aşa cum pe vremuri, în Apus, modelele de conduită s-au extins dinspre o clasă superioară sau alta, dinspre anumite centre comerciale sau curteneşti. Desfăşurarea tuturor acestor expansiuni nu este determinată decât în mică măsură de planurile şi aspiraţiile celor ale căror modalităţi de conduită sunt preluate. Straturile care dictează modelele nu reprezintă nici azi factorii creatori liberi sau determinanţi ai mişcării de expansiune. Această expansiune a structurilor identice de conduită dinspre „patriile albe" are loc ca o consecinţă a implicării celorlalte spaţii umane în aceeaşi reţea de interdependenţe politice şi economice, specifică luptelor de eliminare dintre şi din cadrul naţiunilor din Occident. Nu „tehnica" este cauza acestei modificări de conduită; ceea ce numim „tehnică" nu reprezintă în sine decât *unul* dintre simboluri, una dintre ultimele forme de manifestare a acelei perspective constante pe termen lung spre care impulsionează formarea unor lanţuri de acţiune tot mai îndelungate şi lupta concurenţială ce se creează printre cei astfel interrelaţionaţi. Formele „civilizate" de conduită se răspândesc în aceste spaţii diferite datorită faptului şi în măsura în care, prin implicarea în reţeaua de interdependenţe, al căror centru este iniţial format de occidentali, se modifică în egală măsură structura societăţii, structura relaţiilor interumane în ansamblu. Tehnica, sistemul educaţional reprezintă fenomene parţiale ale dezvoltării de ansamblu. Aici, în ţinuturile de expansiune ale vechiului Occident, se transformă tot mai mult funcţiile sociale cărora individul este obligat să li se subordoneze, în aşa fel încât acestea presupun şi permit o educare constantă a previziunii pe termen lung şi o reglementare la fel de puternică a reacţiilor emoţionale ca şi în lumea occidentală.

Transformarea întregii existenţe sociale continuă şi aici să reprezinte fundamentul de civilizare a conduitei. Tocmai de aceea se dezvoltă - în raportul dintre

Apus şi alte ţinuturi ale lumii - acea diminuare a contrastelor, care este particulară tuturor valurilor semnificative de mişcări civilizatorii. Permanent recurenta fuziune dintre modalităţile de conduită ale straturilor superioare funcţionale şi cele ale straturilor inferioare, aflate în ascensiune, nu este mai puţin semnificativă pentru ciudat de ambivalenţa poziţie a straturilor superioare din cadrul acestui proces. Obişnuinţa de a gândi în termenii unei perspective mai îndelungate, reglementarea mai strictă a conduitei şi a reacţiilor emoţionale, specifice straturilor superioare datorită funcţiilor şi poziţiei lor, reprezintă deci pentru colonialismul european instrumente importante de predominanţă; ele servesc ca mijloace de diferenţiere; se numără printre caracteristicile de prestigiu ale poziţiei de clasă superioară. Tocmai de aceea o asemenea societate repudiază încălcarea schemei tradiţionale de reglementare a reacţiilor emoţionale şi a pornirilor instinctuale, starea de „pierdere a controlului de sine" a unuia dintre membrii săi, prin condamnarea la o proastă reputaţie. Măsura punitivă este cu atât mai severă cu cât este mai mare puterea socială a grupărilor inferioare, cu cât mai mulţi indivizi dintr-o asemenea grupare tind în sus şi cu cât este mai intensă concurenţa, lupta dată pentru aceleaşi oportunităţi între grupările inferioare şi cele superioare. Efortul şi previziunea pe termen lung, necesare aici pentru a menţine poziţia elevată a stratului superior, sunt astfel exprimate în interiorul societăţii prin forţa supravegherii sociale, pe care o exercită membrii săi unul asupra celuilalt. Teama care provine de pe urma situării întregii grupări, de pe urma luptei pentru menţinerea poziţiei elevate mai mult sau mai puţin ameninţate, acţionează astfel nemijlocit ca forţă propulsoare în vederea menţinerii codului de conduită, în vederea educării acelui supraeu în fiecare dintre indivizi; se transpune în teamă individuală, în frica individului faţă de degradarea personală sau chiar faţă de diminuarea prestigiului în propria sa societate. Această teamă, educată ca autoconstrângere faţă de diminuarea prestigiului propriu în ochii celorlalţi, poate să îmbrace forma de pudicitate sau de simţ al onoarei, care asigură permanenta habi-tualizare a conduitei diferenţiate şi a reglementării severe a instinctelor individului.

Dar în timp ce astfel, pe de o parte, straturile superioare - iar într-o anumită privinţă, după cum am spus, naţiunile occidentale în ansamblul lor deţin funcţia de strat superior - tind în acel sens şi sunt puternic motivate să menţină conduita lor aparte şi reglementarea specifică a impulsurilor instinctuale ca indicii de diferenţiere, pe de altă parte propria lor poziţie, precum şi structura mişcării de ansamblu spre care se îndreaptă, îi forţează în cele din urmă tot mai mult la atenuarea diferenţelor de conduită. Mişcarea de expansiune a civilizaţiei occidentale demonstrează acest dublu caracter. Civilizaţia este caracteristica de diferenţiere, care conferă superioritate

occidentalilor. Dar totodată lumea apuseană produce şi impune, sub presiunea propriei lor lupte concurenţiale, în ample părţi ale lumii modificarea relaţiilor şi funcţiilor interumane ale propriului lor standard. Face ca ample părţi ale lumii să devină dependente de ea şi devine - corespunzător unei legităţi evidente de diferenţiere progresivă a funcţiilor - dependentă la rândul ei de acestea. Pe de o parte, prin intermediul unei serii de instituţii sau datorită unei supravegheri stricte a propriei conduite, ridică un zid între ea şi acele grupări pe care le colonizează şi pe care, pe baza „dreptului celui mai puternic", le consideră inferioare; pe de altă parte, o dată cu formele ei sociale îşi răspândeşte şi formele de conduită şi instituţiile în acele ţinuturi. Ele acţionează, în bună parte fără să vrea, într-o direcţie care va conduce mai devreme sau mai târziu la reducerea deosebirilor de putere socială şi în egală măsură a celor de conduită, existente între colonişti şi cei colonizaţi. încă din vremea noastră contrastele încep să devină sensibil mai mici. în funcţie de forma de colonizare, în funcţie de situaţia unui ţinut din cadrul reţelei mai mari, divizate pe funcţii, şi nu în ultimă instanţă în funcţie de propria istorie şi de structura unui ţinut, în spaţiile izolate din exteriorul lumii occidentale încep treptat să se petreacă procese de

întrepătrundere, similare celor care au fost schiţate pe baza conduitei curteneşti şi burgheze din diversele ţări ale lumii apusene. în ţinuturile coloniale pătrund, în funcţie de situaţie şi de puterea socială a diverselor grupări, standardele occidentale de conduită de sus în jos şi, ocazional, şi de jos în sus, dacă menţinem această imagine spaţială, şi se contopesc în entităţi noi, unice, o varietate a conduitei civilizate. *Contrastele de conduită între grupările care la un moment dat se situează superior şi cele care se situează inferior se estompează o dată cu extinderea civilizării; varietatea şi gradaţiile conduitei civilizate devin mai mari.* Această transformare incipientă a orientalilor sau a africanilor în direcţia standardului occidental de conduită reprezintă până în acest moment ultimele valuri ale mişcării civilizatorii pe care le putem observa. Dar pe măsură ce se ridică acest val, în cadrul său se evidenţiază deja semnele unor noi valuri ulterioare, direcţionate în acelaşi sens; căci straturile inferioare care se apropie în ţinuturile coloniale printr-o mişcare ascendentă de stratul superior occidental sunt în general straturile superioare ale populaţiilor autohtone.

Un pas înapoi în istoria lumii occidentale ne permite să observăm valuri asemănătoare ale acelor mişcări analizate aici: asimilarea straturilor inferioare, orăşeneşti sau rurale, în standardul conduitei civilizate, sensibilizarea tot mai pronunţată a acestor straturi cu previziunea pe termen lung, cu atenuarea mai uniformă şi reglementarea mai precisă a reacţiilor emoţionale, cu formarea tot mai puternică a unui aparat de autoconstrângere. Aici, de asemenea, în funcţie de structura istorică a fiecărei ţări, în cadrul conduitei civilizate apar

modelări şi variaţii cât se poate de diferite ale formării reacţiilor emoţionale. în Anglia, de exemplu, continuă să răzbată din ţinuta muncitorilor acea conduită a gentilomilor de ţară şi a negustorilor din cadrul unei reţele mai ample de comerţ cu ţinuturile îndepărtate, în Franţa, cea a curtenilor şi a unei burghezii care a ajuns să deţină puterea prin revoluţie. în cazul muncitorilor întâlnim o reglementare, mai strictă a formelor de conduită, un tip de curtenie mai puternic ancorat în tradiţional, la acele naţiuni coloniale care au deţinut timp îndelungat funcţia de strat superior în cadrul unei ample reţele de interdependenţe; reglementarea reacţiilor emoţionale este mai puţin precisă, mai puţin cizelată la acele naţiuni care au ajuns târziu sau nu au ajuns deloc să practice expansiunea colonială, deoarece în cazul lor puternicele monopoluri de exercitare a forţei fizice şi a fiscalităţii au determinat relativ târziu o centralizare a mijloacelor naţionale de putere - premisă pentru orice expansiune colonială durabilă - comparativ cu naţiunile concurente.

Anterior, în secolele al XVII-lea, al XVIII-lea şi al XlX-lea - în funcţie de structura ţării, în unele mai devreme, în altele mai târziu -întâlnim aceeaşi configuraţie într-un cerc şi mai restrâns: întrepătrunderea standardelor de conduită dintre nobilime şi burghezie. în mod corespunzător cu raporturile de putere, produsul acestei întrepătrunderi este iniţial dominat de modelele derivând din situaţia stratului superior, apoi de tipurile de conduită ale straturilor inferioare aflate în ascensiune, până când, în cele din urmă, ca sediment al proceselor trecute, se creează de fiecare dată un amalgam, o nouă entitate de caractere unice. Aici întâlnim acelaşi dualism al stratului superior, vizibil în prezent în avangarda „civilizării". De asemenea, aristocraţia de curte, avangarda acelei *civilite,* este impulsionată la o reticenţă mai strictă a reacţiilor emoţionale şi la perfecţionarea mai precisă a conduitei, datorită interrelaţionării sale mereu mai puternice într-o reţea de interdependenţe, exprimată prin încleştarea în care ajunge datorită situării sale între monarhie şi burghezie. Stăpânirea de sine, la care este obligată datorită funcţiei şi poziţiei, serveşte totodată nobilimii de curte ca valoare de prestigiu, ca mijloc de diferenţiere faţă de straturile inferioare aflate în ascensiune şi care exercită o presiune; aceasta face tot ce-i stă în putinţă ca deosebirile să nu se estompeze. Doar persoana iniţiată, doar cel ce aparţine acelui grup este menit să cunoască taina comportamentului ales; doar frecventând societatea bună poate fi învăţat acest comportament. Scrierea despre „savoir-vivre" a lui Graciân y Morales, acel celebru *Orăculo manual,* se pare că a fost concepută intenţionat criptic, după cum explică o prinţesă de la curte[134], pentru a preveni ca nu oricine să-şi poată însuşi acele cunoştinţe cu preţul câtorva bănuţi; iar Courtin nu omite să sublinieze în introducerea la

tratatul despre *civilite* că manuscrisul său nu a fost conceput de fapt decât pentru

uzul privat al câtorva prieteni, că nici în formă tipărită nu este destinat altcuiva decât celor din societatea aleasă. Dar încă din acest moment se dovedeşte ambiguitatea situaţiei respective. Datorită particularei sale interrelaţionări, aristocraţia curteană nu putea să împiedice, ba dimpotrivă, prin contactele pe care le întreţinea cu straturile burgheze avute de care depindea într-o formă sau alta, contribuia ea însăşi ca manierele, uzanţele, gusturile sale şi limbajul său să se extindă în rândul altor straturi. Iniţial, în secolul al XVII-lea se extinde asupra unor grupări de vârf ale burgheziei - acel „Excurs cu privire la modelarea curtenească a vorbirii[135]" oferind un bun exemplu -, apoi, în secolul al XVIII-lea, în rândul unor straturi burgheze mai ample; numărul impresionant de scrieri despre *civilite* din acea vreme este o dovadă evidentă în acest sens. Forţa curentului de interrelaţionare ca întreg, tensiunile şi luptele concurenţiale care impulsionează în cadrul acestuia, diferenţierea şi complexitatea funcţională tot mai mare, dependenţa individului de un număr tot mai mare de alţi indivizi, ascensiunea unor straturi tot mai ample s-au dovedit mai puternice decât zidul cu care nobilimea încerca să se înconjoare.
Constrângerea rezultată din interdependenţa funcţională în creştere la previziune pe termen lung, la autodisciplinare diferenţiată, la formarea mai stabilă a supraeului se face observată iniţial în mici centre funcţionale; apoi, tot mai multe cercuri funcţionale se transformă în Occident în acelaşi sens. în cele din urmă, pe baza unor forme civilizatorii deja existente în ţările extraeuropene, începe aceeaşi transformare a funcţiilor sociale, şi astfel a conduitei, a întregului aparat psihic. Aceasta este imaginea care rezultă, dacă încercăm să cuprindem cu privirea istoria de până acum a mişcării civilizatorii occidentale în spaţiul social ca întreg.

IV. Curtenizarea războinicilor

Societatea curteană din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea şi îndeosebi nobilimea de curte din Franţa, care formează nucleul acesteia, ocupă o poziţie aparte în ansamblul mişcării de întrepătrundere a formelor de conduită în cadrul unor cercuri tot mai largi. Nu curtenii, după cum am mai spus, sunt cei care au determinat sau au inventat atenuarea reacţiilor emoţionale şi perfecţionarea uniformă a conduitei în ansamblul său. Ca toţi indivizii implicaţi în această mişcare, se supun unor constrângeri de interrelaţionare, pe care nu le-a plănuit nici un individ şi nici o grupare individuală. Dar în această societate de curte va fi modelat fundamentul a numeroase forme de conduită şi uzanţe sociale, ca apoi, prin întrepătrunderea cu altele şi în funcţie de situaţia straturilor portante, o dată cu constrângerea la previziunea pe termen lung, să fie transferate asupra unor cercuri funcţionale tot

mai ample. Situaţia specială a acestei mişcări îi transpune pe oamenii din societatea aleasă de curte, mai mult decât orice altă grupare occidentală, în situaţia de specialişti ai perfecţionării şi modelării conduitei în relaţiile sociale. Căci, spre deosebire de toate grupările care s-au perindat în poziţia de strat superior, ele au o funcţie socială, dar nu exercită o profesie.
Nu doar în procesul civilizării occidentale, ci şi în alte procese civilizatorii, de exemplu în cele din Orientul îndepărtat, are aceeaşi mare însemnătate modelarea căreia îi este subordonată conduita de la marile curţi, ca şi aceea a centralelor administrative ale monopolurilor-cheie asupra fiscalităţii şi exercitării forţei fizice. La curtea seniorului monopolist sunt reunite toate firele unei reţele mai ample de interdependenţe; aici, într-un anumit segment al proceselor sociale, se intersectează lanţuri de acţiune mai lungi decât în orice alt punct al reţelei. De asemenea, legăturile comerciale cu ţinuturile îndepărtate, în care sunt implicate centrele orăşeneşti şi negustoreşti individuale, nu se dovedesc niciodată a fi durabile şi stabile, dacă nu beneficiază de o protecţie considerabilă şi pe timp îndelungat din partea unor autorităţi centrale puternice. în mod corespunzător, previziunea pe termen lung, reglementarea severă a conduitei, pe care organul central o pretinde de la funcţionarii săi şi de la principe sau de la reprezentanţii şi slujitorii acestuia, este mai mare decât în orice alt punct. Ceremonialul şi eticheta fac ca situaţia să fie exprimată cu

claritate. Se creează atât de numeroase presiuni directe sau indirecte asupra domnitorului central şi asupra anturajului său provenind din întregul teritoriu de dominaţie, orice pas, orice gest pot avea de la caz la caz o semnificaţie atât de gravă şi de cuprinzătoare, tocmai pentru că monopolurile deţin încă în foarte mare măsură un caracter personal sau privat, încât fără sincronizarea precisă, fără reticenţă şi distanţare diferenţiată în societate, echilibrul tensiunilor sociale pe care se bazează activitatea mai paşnică a administraţiei de monopol poate ajunge rapid în stare de dezordine. Chiar dacă nu întotdeauna direct, totuşi cel puţin prin persoana domnitorului central şi a miniştrilor săi, orice mişcare de oarecare însemnătate şi orice zguduire influenţează întregul ţinut de dominaţie, inclusiv clasa de curteni şi cercul mai restrâns sau mai larg al principilor. Direct sau indirect, interrela-ţionarea în care ajunge în mod inevitabil fiecare om de la curte determină o anume precauţie constantă, care permite individului să-şi cântărească foarte exact spusele şi faptele.

Formarea monopolurilor de exercitare a forţei fizice şi de fiscalitate şi a marilor curţi din jurul acestor monopoluri nu reprezintă cu siguranţă mai mult decât un fenomen parţial în cursul proceselor integrale, care aducea treptat civilizarea. Dar reprezintă totodată unul dintre acele fenomene-cheie pornind de la care putem avea acces fără dificultate la mecanismul acestor procese. Marea curte regală se află un timp în

centrul interrelaţionărilor sociale care pun în mişcare şi menţin o civilizare a conduitei. Dacă urmărim sociogeneza curţii, percepem o transformare civilizatorie care este deosebit de marcantă şi care reprezintă totodată o premisă indispensabilă pentru toate transformările ulterioare în direcţia civilizării. Vedem cum pas cu pas, în locul unei nobilimi războinice, se instaurează o nobilime temperată, cu reacţii emoţionale atenuate, aristocraţia de curte. Nu doar în procesul occidental de civilizare, ci în măsura în care putem cerceta faptele în fiecare proces civilizatoriu mai mare, unul dintre fenomenele decisive îl constituie *curtenizarea războinicilor.* Dar nici nu mai este necesar să subliniem faptul că există diverse nuanţe şi grade de curtenizare, de pacificare interioară a societăţii. In lumea occidentală, curtenizarea războinicilor are loc treptat, începând cu secolele al Xl-lea şi al XH-lea, până se încheie în cele din urmă în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Felul în care s-a ajuns la curtenizare a fost prezentat în amănunt în capitolele precedente: la început există un teritoriu amplu, cu numeroase cetăţi şi latifundii; gradul de interrelaţionare a oamenilor este redus; pentru marea majoritate a războinicilor, precum şi a ţăranilor, dependenţa cotidiană şi, în mod corespunzător, orizontul se limitează la acel teritoriu:

„Localism was writ large across the Europe of the early Middle Ages, the localism at first of the tribe and the estate, later shaping itself into those feudal and manorial units upon which mediaeval society rested. Both politically and socially these units were nearly independent, and the exchange of products and ideas was reduced to a minimum[136]."

Apoi, din multitudinea de cetăţi şi proprietăţi latifundiare se ridică în fiecare teritoriu unele ai căror domnitori, datorită acumulării a tot mai multe pământuri şi sporirii puterii războinice, au dobândit predominanţă asupra altor războinici în districte mai mult ori mai puţin extinse. Reşedinţele lor devin, corespunzător cantităţii sporite de mărfuri care afluează spre ele, un adăpost pentru un număr tot mai mare de oameni, nişte „curţi" într-o nouă accepţie a termenului. Oamenii care se reunesc aici în căutarea unor şanse noi, printre ei aflându-se de fiecare dată şi un număr de războinici mai puţin avuţi, nu mai sunt la fel de independenţi ca războinicii liberi, care domnesc totalitar asupra senioriilor lor mai mult sau mai puţin autarhice; cu toţii se află într-un tip de concurenţă determinată monopolist. încă de acum, în cercul încă mic, în comparaţie cu cel al curţii absolutiste, coabitarea obligă ca o serie de oameni, ale căror acţiuni se întrepătrund în mod constant, inclusiv războinicii care au ajuns în această stare de interdependenţă, să-şi însuşească o anumită consideraţie constantă şi o anumită previziune pe termen lung, în sensul unei reglementări mai puternice a conduitei şi - îndeosebi în relaţiile cu stăpâna curţii, de care sunt dependenţi - să dea dovadă de o mai mare reţinere a reacţiilor emoţionale, de o

instinctual. Codul de conduită *courtois* oferă o imagine în privinţa reglementării comportamentului social, iar *Minnesang-i*[IZ1] o impresie cu privire la reglementarea pornirilor instinctuale care devin necesare şi uzuale la curţile teritoriale mai mici sau mai mari. Ele sunt mărturii ale primelor impulsuri în acea direcţie care conduce apoi în cele din urmă la integrala curtenizare a aristocraţiei şi la o transformare de durată în sensul „civilizării". Dar reţeaua de interdependenţe în care ajunge aici războinicul încă nu este foarte extinsă şi strictă. La curte este nevoie ca omul să se obişnuiască cu o anumită reticenţă, dar în acelaşi timp există un număr imens de oameni şi de situaţii faţă de care nu este nevoie ca cineva să se subordoneze vreunei constrângeri. De seniorul şi de doamna de la o anumită curte se poate fugi, în speranţa de a găsi la altă curte adăpost şi cele necesare traiului. Pe drum pot avea loc nenumărate întâlniri dorite şi mai puţin dorite, care nu pretind o reglementare prea mare a conduitei. La curte, în relaţiile cu stăpâna, se prea poate să fie necesară o renuntârelaactele de violenţă şi la izbucnirile emoţionale; dar şi (avalerul *courtoiâ* este în primul rând un războinic, iar viaţa sa un şir aproape neîntrerupt de războaie, lupte şi acte de violenţă. Constrângerile interrelaţionării mai paşnice, care acţionează în sensul unei transformări de adâncime a potenţialului instinctelor, nu au încă un efect constant şi uniform asupra vieţii acestora. Ele apar doar intermitent, sunt în permanenţă întrerupte şi infiltrate de constrângeri războinice, care nici nu tolerează, nici nu necesită o reprimare a reacţiilor emoţionale. In mod corespunzător, acele autoconstrângeri pe care şi le impune cavalerul *courtois* la curte se stabilizează în mică măsură, devenind uzanţe semiinconştiente, un mecanism aproape automat, caracteristic pentru o fază ulterioară. Preceptele *courtoises* - am făcut deja referiri în acest sens - se adresează în perioada de înflorire a societăţii cavalereşti curtene în bună parte atât adulţilor cât şi copiilor; a se comporta în conformitate cu acestea nu este în rândul adulţilor un fapt atât de firesc încât să nu se mai vorbească despre ele. Impulsurile contrare nu au dispărut din conştiinţă. Aparatul de autoconstrângere, „supraeul", încă nu s-a dezvoltat foarte puternic şi foarte uniform.

în plus, lipseşte aici una dintre principalele forţe propulsoare care ulterior, în societatea curteană absolutistă, va impulsiona într-o măsură deosebită în sensul consolidării formelor de comportament elevat ale individului şi totodată în sensul rafinării tot mai accentuate a regulilor de comportament în societate: ascensiunea straturilor burgheze orăşeneşti faţă de nobilime este încă relativ redus, şi în mod corespunzător de redusă este tensiunea concurenţială dintre cele două stări. Desigur, la curţile teritoriale uneori se întâmplă să se afle în concurenţă războinicii şi orăşenii, luptând pentru dobândirea aceloraşi oportunităţi. Există *Minnesängeri* burghezi, cum există şi

Minnesängeri aristocraţi; în această privinţă, la curtea *courtoise* începe să se întrevadă pe alocuri o legitate asemănătoare de structurare ca şi ulterior, pe deplin dezvoltată, la curtea absolutistă: aceasta îi reuneşte pe oamenii de sorginte burgheză cu cei de sorginte aristocrată. Dar apoi, în perioada monopolurilor de dominaţie pe deplin formate, interrelaţionarea funcţională dintre nobilime şi burghezie, şi în felul acesta posibilitatea creării unor contacte permanente, şi în egală măsură a unor tensiuni permanente, a luat amploare proporţională şi în afara curţii. Contactele dintre burghezie şi războinici, aşa cum au loc la curţile *courtoises,* continuă să reprezinte un fenomen relativ izolat. în spaţiul mai amplu al acestei societăţi, interrelaţionarea, dependenţa reciprocă dintre burghezie şi nobilime, continuă să fie foarte redusă în comparaţie cu vremurile ulterioare. Oraşele şi seniorii feudali dintr-un perimetru mai restrâns sau mai amplu se confruntă în continuare ca entităţi sociale şi politice străine. Expresia evidentă a acestei diferenţieri funcţionale mai puţin dezvoltate, dovadă a relativei independenţe a diverselor straturi, este furnizată de faptul că circulaţia uzanţelor sau ideilor între oraşe, curţi, mănăstiri, relaţiile din cadrul aceluiaşi strat al societăţii sunt adeseori mai intense chiar la mare distanţă decât contactele

dintre cetăţile şi oraşele situate în acelaşi ţinut[138]. Aceasta este structura socială pe care - oarecum antagonic - trebuie s-o avem în vedere pentru a înţelege alcătuirea diferită, procesele sociale diferite prin intermediul cărora se va ajunge treptat la o tot mai puternică „civilizare" a autocontrolului psihic.
Aici, ca în orice societate caracterizată predominant de o economie naturală, schimbul, şi astfel şi interrelaţionarea, dependenţa reciprocă dintre diversele straturi sunt încă reduse în comparaţie cu fazele ulterioare. Mai puţin uniform este, în consecinţă, întregul mod de viaţă. Puterea armelor, potenţialul războinic şi proprietatea continuă aici să se afle în cea mai strânsă şi cea mai directă dependenţă. In mod corespunzător, ţăranul care nu are arme trăieşte în stare de inferioritate, la discreţia seniorului care deţine arme, spre deosebire de viaţa cotidiană a fazelor ulterioare în care s-au format monopoluri de stat sau publice de exercitare a forţei fizice, când nici un individ nu mai este în asemenea măsură expus faţă de semeni. Stăpânul înarmat, războinicul, pe de altă parte, este nesubordonat, dependenţa lui funcţională faţă de oamenii din stratul inferior - care desigur nu lipseşte niciodată - este în asemenea măsură limitată prin ameninţarea fizică directă pe care o reprezintă, cum nu va mai fi ulterior situaţia în nici o relaţie de dependenţă între straturile superioare şi cele inferioare. In mod asemănător se prezintă faptele şi cu standardul de viaţă; contrastul dintre straturile inferioare şi cele superioare din societate este de asemenea extrem de mare, fiind îndeosebi evident în fazele în care se ridică din nou din masa războinicilor un număr tot

mai mic de seniori deosebit de puternici şi de înstăriţi. întâlnim contraste la fel de mari şi azi în acele spaţii umane care, în conformitate cu structura lor socială, sunt mai asemănătoare cu societatea occidentală medievală decât cu societatea occidentală de azi, de exemplu în India sau în Abisinia. Membrii unor elite puţin numeroase dispun de un venit imens, din care o cotă parte a veniturilor foarte mari, cu mult mai însemnată decât se practică în prezent în Occident, este destinată consumului personal al deţinătorului său, pentru luxul practicat de acesta, ceea ce am denumi „viaţa sa privată", deci pentru îmbrăcăminte şi bijuterii, pentru locuinţă şi grajduri, pentru veselă şi ospeţe, pentru serbări şi alte bucurii ale vieţii. Membrii straturilor inferioare, pe de altă parte, trăiesc mizer şi în permanentă ameninţare datorită recoltelor proaste sau înfometării; în mod normal, produsul muncii lor nu le ajunge decât pentru a-i împiedica să nu moară prin înfometare; standardul lor de viaţă este considerabil mai scăzut decât al oricărui alt strat din societăţile „civilizate". La un moment dat aceste contraste se diminuează, sub presiunea concurenţială ce tensionează societatea de sus şi până jos, se accentuează diferenţierea funcţională în cadrul unei dependenţe reciproce, a interrelaţionării diferitelor funcţii pe spaţii mari, când dependenţa funcţională, inclusiv cea a straturilor superioare, creşte, ca şi puterea socială, o dată cu standardul de viaţă al stratului inferior; atunci se ajunge treptat la acea previziune constantă pe termen lung, la „stăpânirea de sine" manifestată de stratul superior, la presiunea exercitată de straturile inferioare şi la toate celelalte modificări concurente în cadrul impulsurilor de extindere a mişcării civilizatorii.
Iniţial - oarecum în punctul de pornire al acestei mişcări -, războinicii trăiesc mai mult sau mai puţin o viaţă în sine, iar orăşenii şi ţăranii îşi trăiesc viaţa lor. Discrepanţa dintre stări este foarte mare chiar şi atunci când convieţuirea se petrece în acelaşi perimetru; uzanţele, gesturile, îmbrăcămintea sau distracţiile sunt diferite între cele două stări, chiar dacă, desigur, nu lipsesc cu desăvârşire influenţele reciproce. Contrastul social în toate privinţele - sau cum obişnuiesc să-l numească oamenii dintr-o lume mai omogenă -, diversitatea vieţii este mai mare. Stratul superior, nobilimea, nu resimte încă o presiune socială deosebit de mare provenind dinspre straturile inferioare; chiar şi burghezia abia dacă îi contestă funcţiile şi prestigiul, încă nu se află în situaţia de a fi obligată să-şi impună vreo reţinere şi să reflecteze pentru a-şi menţine neatinsă poziţia de strat superior. Deţine pământ şi arme; pericolul predominant pentru războinic îl reprezintă semenii săi războinici. în mod corespunzător, este mai mic controlul pe care nobilii îl exercită reciproc asupra conduitei lor de diferenţiere, mai mic fiind - şi sub acest aspect - autocontrolul la care este obligatjavalerul. Acesta ocupă o poziţie socială incomparabil mai sigură şi bineînţeles mai

stabilă decât nobilimea de la curte.

Nu este nevoit să alunge din viaţa sa grosolănia şi vulgaritatea. Straturile inferioare nu-i creează vreo nelinişte; în privinţa aceasta nu-l urmăreşte nici o spaimă şi, în consecinţă, nu există în straturile superioare, cum avea să se întâmple ulterior, nici o interdicţie socială în relaţiile cu tot ceea ce ar putea aminti de straturile inferioare. Nu trezeşte nici un *sentiment de aversiune* faptul de a vedea indivizi din straturile inferioare sau obiceiurile lor, ci un sentiment de *dispreţ* care, nedisimulat şi neumbrit în nici un fel de reticenţă, este exprimat neinhibat şi nesublimat. Capitolul „Scene din viaţa unui cavaler"[139], prezentat în volumul întâi al acestei cărţi, ne permite să ne creăm o anumită impresie cu privire la atitudinea amintită, chiar dacă materialul selectat provine dintr-o perioadă curtenească târzie a cavalerimii. Modul în care războinicii sunt implicaţi în tumultul unei inter-relaţionări mai puternice şi mai strânse cu alte straturi şi grupări, modul în care o parte considerabilă a războinicilor ajunge tot mai mult în dependenţă funcţională şi în cele din urmă instituţională a fost prezentat *in extenso* mai înainte în anumite capitole. Acestea sunt procese de secole, care acţionează în acelaşi sens: la pierderea autarhiei militare şi economice de către toţi războinicii şi la curteni-zarea unei părţi a acestora.
Detectăm existenţa mecanismelor de interrelaţionare încă din secolele al Xl-lea şi al XH-lea, atunci când domniile teritoriale se consolidează şi când un număr de oameni, printre care îndeosebi şi un număr de războinici mai puţin favorizaţi se îndreaptă spre curţile princiare, mai mici sau mai mari, pentru a-şi oferi serviciile.
Atunci se ridică treptat puţinele mari curţi ale feudalităţii princiare, depăşindu-le pe celelalte; doar membrii casei regale mai au acum şansa de a se măsura liber unii cu ceilalţi. îndeosebi cea mai bogată şi cea mai strălucitoare curte din acest cerc concurenţial al feudalităţii princiare, curtea burgundă, ne permite să ne creăm o impresie despre modul cum se petrece treptat curtenizarea războinicilor. In cele din urmă în secolul al XV-lea, dar mai cu seamă în secolul al XVI-lea, se accelerează întreaga mişcare ce impulsionează curtenizarea războinicilor, diferenţierea funcţională, integrarea, întrepătrunderea reciprocă a unor spaţii şi straturi umane tot mai mari. Pe baza acelui instrument social, şi anume mişcarea monetară, a cărui utilizare şi transformare indică cel mai bine starea diviziunii funcţionale, recunoaştem deosebit de clar amploarea şi felul interdependenţelor sociale: volumul monetar creşte mai repede şi, în mod corespunzător, descreşte puterea de cumpărare sau valoarea banilor. Această mişcare, precum şi curtenizarea războinicilor, tendinţa spre devalorizarea metalului monetizat intervin încă din Evul Mediu timpuriu. Acum, în perioada de trecere de la Evul Mediu la epoca modernă noutatea nu constă în monetizare, în diminuarea puterii de cumpărare a metalului monetizat ca atare, ci în ritmul şi dimensiunile acestei mişcări. Dar aici, ca de atâtea ori pe parcursul istoriei, ceea ce nu apare iniţial

decât ca o modificare cantitativă este, la o cercetare mai atentă, expresia modificării calitative, a transformării de structură a relaţiilor interumane, a remodelării structurii societăţii.
Devalorizarea accelerată a masei monetare nu este cu siguranţă ea însăşi cauza modificărilor sociale, care ies în evidenţă tot mai clar în acest timp; face parte dintr-un proces mai amplu, o pârghie în cadrul unui sistem de interrelaţîonări sociale. Sub presiunea luptelor concu-renţiale dintr-un anumit stadiu şi având o anumită structură, în această perioadă sporeşte *necesarul* de bani; pentru a-l acoperi, oamenii caută şi găsesc mereu noi căi şi mijloace. Dar această mişcare are - aşa cum am indicat anterior[140] -, pentru diverse grupări sociale, o semnificaţie cât se poate de diferită. Tocmai din aceasta rezultă cât de considerabilă a devenit de pe acum dependenţa funcţională reciprocă a diverselor straturi: sunt favorizate în cursul acestor modificări toate acele grupări cărora funcţia deţinută le permite să compenseze devalorizarea mijloacelor financiare prin acumularea de *mai mulţi* bani, printr-o majorare corespunzătoare a veniturilor, deci îndeosebi straturile burgheze şi

regii, ca deţinători ai monopolurilor fiscale; sunt defavorizate grupările de războinici sau de aristocraţi care au în continuare acelaşi venit nominal, dar care, raportat la puterea de cumpărare, este tot mai mic, cu cât mai accentuată şi mai rapidă este devalorizarea. Este vâltoarea acestei mişcări, pe parcursul căreia, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, tot mai mulţi războinici sunt împinşi către curte, devenind nemijlocit dependenţi de rege, în timp ce, pe de altă parte, venitul regilor, realizat de pe urma fiscalităţii, creşte atât de mult, încât aceştia pot întreţine un număr tot mai mare de oameni la curţile lor.

Dacă ne raportăm la moştenirea trecutului ca la un fel de album de artă, dacă urmărim îndeosebi transformarea „stilurilor", ne putem uşor forma o impresie despre modul cum, la anumite intervale de timp, gusturile sau psihicul oamenilor s-au transformat oarecum în salturi, printr-o mutaţie bruscă: avem de-a face cu „omul gotic", apoi cu „omul renascentist", iar ulterior cu „omul baroc". Dacă încercăm să ne formăm o opinie cu privire la alcătuirea întregii reţele relaţionale în care sunt implicaţi indivizii dintr-o anumită epocă, dacă încercăm să urmărim transformarea instituţiilor existente în epocă sau a funcţiilor care fundamentează existenţa lor socială, dispare tot mai mult impresia că la un moment dat, în numeroase personalităţi individuale s-a petrecut în mod inexplicabil, pe neaşteptate, o mutaţie identică. Toate aceste transformări se petrec într-un interval considerabil de timp, de fiecare dată cu paşi mici, fiind în bună parte insesizabile pentru cei care nu au capacitatea de a percepe decât evenimentele de răsunet. Marile explozii, prin care existenţa se transformă abrupt, deosebit de perceptibil, nu sunt altceva decât fenomene parţiale în cadrul unor asemenea mutaţii sociale de durată, al căror efect nu devine perceptibil decât prin compararea diverselor generaţii, prin confruntarea

destinului social al părinţilor cu cel al fiilor şi al nepoţilor. în acest fel se prezintă curtenizarea războinicilor, modificarea pe parcursul căreia locul unui strat superior de cavaleri liberi este luat de un strat superior de curteni. Chiar şi în ultimele faze ale acestui proces numeroşi indivizi îşi identifică împlinirea existenţială, aspiraţiile, reacţiile emoţionale, talentele cu viaţa de cavaleri liberi; dar toate aceste înzestrări şi reacţii emoţionale devin acum, datorită transformării treptate a relaţiilor interumane, tot mai puţin posibil de manifestat; funcţiile care le-au creat dispar din structura reţelei interumane. Nu alta este în cele din urmă situaţia la curtea absolutistă; nici ea nu a fost inventată sau creată cândva de un individ în mod intempestiv, ci s-a format pe baza unei anumite deplasări treptate a raporturilor sociale de putere. Toţi indivizii sunt interrelaţionaţi în această formă specifică datorită unei anumite dependenţe faţă de ceilalţi, se menţin într-o stare de dependenţă reciprocă, ce devine mai stabilă, iar curtea nu este creată din relaţionarea dependenţelor, ci se reproduce mereu ca o formă a relaţiilor interpersonale ce durează mai mult decât viaţa individuală a oamenilor, ca o instituţie bine angrenată, câtă vreme acest mod anume de dependenţe reciproce se creează pe baza unei anumite structurări a întregii societăţi. Nu putem înţelege instituţia socială reprezentată de o fabrică, dacă nu încercăm să înţelegem structura socială care generează fabrici, de ce oamenii aflaţi în relaţie de dependenţă în cadrul acesteia prestează, în calitate de funcţionari sau de muncitori, servicii pentru o întreprindere şi de ce întreprinzătorul este dependent la rândul său de asemenea prestaţii; tot astfel nu putem înţelege instituţia socială a curţii absolutiste, dacă nu cunoaştem formula acesteia, şi anume natura şi gradul dependenţelor reciproce prin care oamenii diferiţi între ei sunt uniţi sub această formă şi menţinuţi în această unitate. Astfel apare curtea în realitatea sa, astfel putem vizualiza curtea aşa cum a fost; abia astfel pierde aspectul de grupare creată fortuit sau arbitrar, în legătură cu care ar fi inutil şi imposibil să ridicăm problema cauzalităţii, dobândind sensul unei reţele de relaţii interumane, care de-a lungul unei perioade de timp s-a reprodus de fiecare dată în acelaşi mod, deoarece a oferit unui mare număr de indivizi şansele de satisfacere a unor necesităţi precise, create din nou prin interdependenţele şi subordonările educate social.

Constelaţia acestor necesităţi, din care de fiecare dată „curtea" se reproduce ca o instituţie de-a lungul unor generaţii, a fost demonstrată mai sus: nobilimea sau cel puţin părţi ale nobilimii au avut nevoie de rege, pentru că o dată cu formarea tot mai pronunţată a

monopolurilor din societate a dispărut funcţia războinicului liber şi deoarece pe parcursul interrelaţionării monetare tot mai ample, produsele domeniilor lor - măsurate după standardul burgheziei în ascensiune - nu mai asigurau decât o subzistenţă medie şi uneori nici

măcar atât, dar, cu siguranţă, nu şi o existenţă socială care să poată menţine prestigiul nobilimii ca strat superior în confruntarea cu puterea tot mai mare a stratului aflat în ascensiune, burghezia. Sub această presiune, o parte a nobilimii - toată lumea care putea nutri o speranţă să găsească acolo un adăpost - s-a mutat la curte şi s-a supus astfel dependenţei nemijlocite faţă de rege. Doar viaţa de la curte îi deschidea unui aristocrat situat în acest câmp social accesul către şanse economice şi totodată de prestigiu care ar fi putut întrucâtva satisface pretenţiile de clasă reprezentativă. Dacă nobililor nu le-ar fi păsat decât de oportunităţile economice, atunci n-ar fi trebuit să se mute la curte; mulţi dintre ei ar fi reuşit să pună mâna pe bani mai bine şi cu mai mult succes prin activităţi negustoreşti - de exemplu, ca urmare a încheierii unei căsătorii - decât prin viaţa la curte. Dar pentru a se îmbogăţi dintr-o activitate negustorească ar fi fost nevoiţi să renunţe la rangul lor nobiliar; în propriii lor ochi şi al celorlalţi nobili ar fi însemnat o degradare. însă tocmai distanţa lor faţă de burghezie, caracterul lor aristocratic, apartenenţa la stratul superior al ţării conferea vieţii lor un sens şi o direcţie pe măsura propriei exigenţe; dorinţa de menţinere a prestigiului de stare, necesitatea de a se „distinge" avea preponderenţă Jaţă de necesitatea de a jhşpunejie bani, faţă de acumularea de capital. Nu numai că se mutau la curte, nu numai că se stabileau acolo pentru că erau dependenţi de rege din punct de vedere economic, ci rămâneau în stare de dependenţă faţă de rege, deoarece numai prin trecerea la curte şi prin viaţa în mijlocul societăţii de curte puteau să menţină acea distanţă faţă de toţi ceilalţi şi prestigiul de care depindea salvarea lor, existenţa ca membri ai stratului superior, ca membri ai acelei „society" a ţării. Cu siguranţă, cel puţin o parte dintre nobili nu ar fi putut trăi la curte, dacă acolo nu li s-ar fi oferit şi diferite şanse economice. Dar ceea ce căutau nu erau pur şi simplu posibilităţi existenţiale - asemenea posibilităţi, după cum am mai spus, ar fi putut să găsească şi altundeva decât la curte -, ci posibilităţile existenţiale compatibile cu menţinerea prestigiului care îi distingea, cu caracterul lor aristocratic. Iar această dublă legătură, prin necesităţile economice şi totodată prin cele de prestigiu, este într-o mai mare sau mai mică măsură caracteristică pentru toate straturile superioare, nu doar pentru purtătorii acelei *civilite,* ci şi pentru cei ai aşa-numitei *Zivilisation.* Pe de o parte, constrângerea exercitată asupra individului de apartenenţa sa la un strat „elevat" şi necesitatea de a se menţine în cadrul lui nu sunt mai puţin puternice, mai puţin formative decât constrângerea în care se constituie simpla necesitate de a-şi asigura subzistenţa. Ambele atitudini îl încătuşează pe individ ca un lanţ dublu şi imposibil de rupt, aplicat acestor straturi, ca şi nevoia de prestigiu, teama faţă de pierderea prestigiului, lupta împotriva ştergerii deosebirilor sociale; situaţia este greu de-explicat doar ca o nevoie mascată de a poseda

mai mulţi bani, de a beneficia de avantaje economice, cum se întâlnea pe vremuri pe lungă durată în straturile care trăiau sub o presiune externă extrem de puternică, la marginea înfometării şi a mizeriei. Nevoia de a deţine un anumit prestigiu social se regăseşte ca motiv primar al acţiunilor lor doar la membrii acelor straturi, ale căror venituri în condiţii normale nu sunt nesemnificative, fiind chiar în creştere şi depăşind în mod apreciabil limita de înfometare. în cazul unor asemenea straturi, presiunea de a se angrena într-o activitate economică nu se mai bazează pe simpla nevoie de a-şi astâmpăra foamea, ci pe aspiraţia de a menţine un standard de viaţă elevat din punct de vedere social şi prestigiul. Aşa se explică de ce în asemenea straturi reglementarea reacţiilor emoţionale, şi îndeosebi formarea autoconstrângerilor, este în general mai mare decât în straturile inferioare corespunzătoare: teama de pierdere sau doar de diminuare a prestigiului social constituie una dintre cele mai puternice forţe propulsoare de transformare a constrângerilor externe în autocon-strângeri. Ca în numeroase alte instanţe, caracteristicile stratului superior, ale

„societăţii bune", sunt demonstrate de aristocraţia de curte din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea tocmai pentru că aici banii reprezintă un instrument indispensabil vieţii, iar bogăţia este dorită cu certitudine, dar, spre deosebire de mediul burghez, nu pentru că ar reprezenta esenţa prestigiului. Apartenenţa la societatea de curte înseamnă pentru conştiinţa membrilor săi mai mult decât bogăţia; tocmai de aceea ei sunt atât de legaţi de curte, fără posibilităţi de a se sustrage; tocmai de aceea obligaţia de a-şi duce viaţa la curte, care le modelează conduita, este atât de puternică. Pentru ei nu există alt loc în care ar putea trăi fără să se degradeze; şi tocmai de aceea dependenţa lor faţă de rege, subordonarea lor este atât de mare.
La rândul său, regele este dependent de nobilime dintr-o serie întreagă de motive. El are nevoie de convivi care etalează aceleaşi maniere ca ale sale; îi creează posibilitatea de a se evidenţia faţă de toate celelalte grupări din ţară datorită faptului că oamenii care îl servesc, fie la masă, fie la culcare sau la vânătoare, se numără printre aristocraţii de vârf ai ţării. Dar mai cu seamă are nevoie de nobilime ca o contrapondere faţă de burghezie, după cum are nevoie de burghezie ca o contrapondere faţă de nobilime, căci echilibrul instabil dintre cele două clase îi creează lui însuşi posibilitatea de a dispune de monopolurile cheie, iar acestea nu trebuie să se diminueze. îndeosebi legitatea inerentă „mecanismului monarhic" este aceea care determină dependenţa domnitorului absolutist faţă de nobilime. Menţinerea nobilimii ca strat de distincţie, şi în felul acesta echilibrul de tensiuni dintre nobilime şi burghezie, fără a permite ca vreuna dintre cele două stări să devină prea puternică sau prea slabă, constituie fundamentul politicii monarhice.
Nobilimea - ca şi burghezia - nu este doar dependentă de rege; şi regele este dependent de existenţa nobilimii; dar cu siguranţă că

dependenţa individului aristocrat faţă de rege este incomparabil mai mare decât aceea a regelui faţă de vreunul dintre nobili; faptul se exprimă cât se poate de clar prin relaţia dintre rege şi nobilime, aşa cum se realizează aceasta la curte.
Regele nu este doar cel care oprimă nobilimea, după cum percep anumite segmente ale aristocraţiei de curte; de asemenea, nu este doar cel care asigură subzistenţa nobilimii, după cum înţeleg ample segmente ale burgheziei; el îndeplineşte ambele funcţii. Curtea îndeplineşte în egală măsură ambele funcţii: este o instanţă de temperare şi totodată de menţinere a nobilimii. La Bruyere afirmă în pasajul dedicat curţii: „Un Noble, s'il vit chez luy dans sa Province, ii vit libre, mais sans appuy: s'il vit a la Cour, ii est protege, mais ii est esclave". Raportul se aseamănă în anumite privinţe cu cel dintre un mic negustor independent şi înalţii funcţionari ai unui extrem de puternic concern de familie. La curte, o parte a nobilimii găseşte posibilitatea de a-şi asigura subzistenţa în conformitate cu starea; dar nobilii individuali nu concurează liber între ei, cum se întâmpla pe vremuri cu cavalerii, ci se află într-o concurenţă mai legată din punct de vedere monopolist pentru acele oportunităţi pe care le poate oferi domnitorul monopolist. în această situaţie, ei nu trăiesc doar sub presiunea domnitorului central; nu se află doar sub presiunea concurenţială pe care o exercită ei înşişi şi o armată de rezervă de nobili de ţară unul asupra celuilalt, ci se află îndeosebi sub presiunea unor straturi burgheze aflate în ascensiune. O dată cu sporirea puterii sociale, nobilimea de curte este nevoită să se înfrunte în mod constant; ea trăieşte de pe urma dărilor, a veniturilor realizate prin fiscalitate, care provin în principal de pe urma stării a treia. Interdependenţa, interrelaţionarea diverselor funcţii sociale, şi îndeosebi interdependenţa dintre nobilime şi burghezie au devenit incomparabil mai strânse decât în fazele anterioare. Mai omniprezente sunt în mod corespunzător şi tensiunile dintre aceste straturi. Aşa cum se schimbă în asemenea măsură structura relaţiilor interpersonale, aşa cum, cu totul diferit de vremurile anterioare, individul este cuprins în acea reţea umană şi modelat datorită ţesăturii sale de dependenţe, tot aşa se modifică şi structura potenţialului său instinctual şi de conştiinţă. Interdependenţa mai strânsă în toate direcţiile, presiunea constant puternică, exercitată din cele mai diverse direcţii, pretind şi educă un autocontrol mai constant, un supraeu mai stabil şi noi forme de comportament în relaţiile interpersonale: războinicii se transformă în curteni.
Oriunde întâlnim pe pământ procese civilizatorii de mare amploare, întâlnim şi acel sistem

de pârghii sociale şi istorice care declanşează schimbările de mentalitate. Fie că se desfăşoară mai încet sau mai rapid, fie că, precum în cazul de faţă, se petrec dintr-o singură mare mutaţie, sau intermitent şi având de înfruntat contramişcări puternice, o mai stabilă sau-mai tranzitorie curtenizare a războinicilor, mai

mult sau mai puţin decisivă, se numără, după cum observăm în zilele noastre, printre premisele sociale elementare ale oricărei mişcări civilizatorii mai ample. Dar oricât de mică ar fi valoarea de actualitate a formaţiunii sociale a curţii la prima vedere, o anumită înţelegere a structurării curţii este indispensabilă pentru înţelegerea procesului civilizării. Se prea poate ca una sau alta dintre particularităţile sale structurale să arunce totodată mai multă lumină asupra vieţii din centrele de dominaţie în general puternice.

V. *Refularea pornirilor instinctuale. Psihologizare şi raţionalizare*

Iată ce scrie La Bruyere[141]:

„La vie de la cour est un jeu serieux, melancolique, qui applique: II faut arranger ses pieces et ses batteries, avoir un dessein, le suivre, parer celui de son adversaire, hasarder quelquefois, et jouer de caprice; et apres toutes ses reveries et toutes ses mesures on est echec, quelquefois mat." La curte, şi îndeosebi la marea curte absolutistă, se formează pentru prima oară un tip de societate şi de relaţii interpersonale cu particularităţi de structurare care vor juca mereu de acum înainte din nou un rol decisiv în cursul unor perioade lungi din istoria occidentală şi al tuturor transformărilor. Se formează în mijlocul unui amplu spaţiu uman, care în linii mari este liber de exercitarea violenţei fizice, o aşa-numită „societate bună". Dar dacă aplicarea forţei fizice regre-sează în cadrul relaţiilor interumane, dacă a fost interzis duelul, oamenii exercită de acum numeroase alte forme de constrângere şi de violenţă. In acest cerc viaţa nu este desigur paşnică. Foarte mulţi oameni depind în mod constant unii de alţii. Presiunea concurenţială în vederea dobândirii prestigiului şi pentru a intra în favorurile regelui este puternică. Aşa-numitele „incidente", disputele pentru rang şi favoruri nu contenesc. Dacă sabia nu mai joacă un rol la fel de mare ca mijloc de decizie, locul ei este luat de intrigi şi de lupte, în care miza este cariera şi succesul social, iar lupta se dă prin intermediul vorbelor. Acestea pretind şi educă alte calităţi decât luptele purtate cu ajutorul armelor. Reflecţia, calculul pe termen lung, stăpânirea de sine, reglementarea extrem de precisă a propriilor reacţii emoţionale, cunoaşterea oamenilor şi a întregului teren devin premise indispensabile pentru orice succes social.

Orice individ face parte dintr-o „grupare", dintr-un cerc social care îl susţine când se iveşte ocazia; dar grupările se schimbă. Se încheie alianţe, şi anume, pe cât posibil, cu persoane situate în poziţii înalte de la curte. Dar poziţia de la curte se poate nărui adesea foarte rapid; există concurenţi; există duşmani deschişi şi mascaţi; iar tactica luptelor, ca şi a alianţelor, are nevoie de o cumpănire foarte precisă.

Distanţarea şi apropierea în conduită faţă de orice alt individ trebuie să fie dozată extrem de exact; orice salut, orice convorbire au o însemnătate ce depăşeşte nivelul strict a ceea ce a fost rostit sau al acţiunilor directe; ele indică poziţia la curte; şi contribuie la formarea opiniei de la curte cu privire la rangul acelei persoane:

„Qu'un favori s'observe de fort preş: car s'il me fait moins attendre dans son antichambre, qu'â l'ordinaire, s'il a le visage plus ouvert, s'il fronce moins le sourcil, s'il m'ecoute plus volontiers, et s'il me reconduit un peu plus loin, je penserai qu'il commence â tomber, et je penserai vrai"[142].

Curtea este ca un fel de bursă; ca în orice „societate aleasă" se formează în mod constant în schimbul dintre oameni o opinie „estimativă" cu privire la valoarea fiecărui individ. Dar valoarea nu se întemeiază pe posesiunea banilor şi nici pe performanţele sau abilităţile individului, ci pe favorurile de care se bucură din partea regelui, pe influenţa pe care o are faţă de alţi potentaţi, pe importanţa pe care o are în jocul grupărilor de la curte. Toate aceste favoruri, influenţa, importanţa, întregul joc periculos şi complicat, în cursul căruia aplicarea violenţei fizice şi a izbucnirilor directe ale reacţiilor emoţionale sunt interzise, pretind de la orice participant să practice în mod constant previziunea pe termen lung, o

cunoaştere exactă a celuilalt în raport cu poziţia sa, a valorii sale în acel circuit; pretinde o acordare precisă a propriei conduite la valoarea de interrelaţionare. Orice mişcare eronată, orice pas imprudent fac ca în opinia curţii să descrească valoarea celui care le-a comis; şi-i ameninţă uneori întreaga poziţie la curte.

„Un homme, qui sait la cour, est maître de son geste, de ses yeux et de son visage; ii est profond, impenetrable; ii dissimule Ies mauvais offices, sourit â ses enemis, contraint son humeur, deguise ses passions, dement son cceur, agit contre ses sentiments"[143].

Transformarea nobilimii în direcţia conduitei „civilizate" este evidentă. Ea nu este încă atât de adâncă şi de cuprinzătoare ca mai târziu, în societatea burgheză; căci curteanul şi doamna de la curte sunt obligaţi să-şi impună o constrângere atât de puternică doar faţă de cei de o seamă cu ei; faţă de cei situaţi inferior din punct de vedere social, ea este incomparabil mai mică. Făcând total abstracţie de faptul că schema de reglementare a pornirilor instinctuale şi a reacţiilor emoţionale este în societatea de curte diferită de cea din societatea burgheză, conştiinţa faptului că este vorba de o reglementare întreprinsă din motive sociale este şi mai acută. înclinaţiile contrare, cel puţin parţial, nu dispar încă din conştiinţa diurnă; autoconstrângerile nu s-au transformat încă integral într-o aparatură de uzanţe ce acţionează aproape automat şi care include toate relaţiile interpersonale. Dar este cât se poate de evident felul cum individul s-a diferenţiat şi s-a scindat deja, în mod mai clar perceptibil, într-o formă absolut specifică. El se află într-un sens oarecare în confruntare cu

sine. El îşi „ascunde pasiunile", îşi „dezavuează chemările inimii", „acţionează împotriva sentimentelor sale". Plăcerea sau preferinţele de moment sunt reprimate datorită prevederii neplăcerii care urmează dacă li se dă curs; iar acest fapt reprezintă în realitate acelaşi mecanism prin care, de acum, adulţii - fie că este vorba de părinţi sau de alte persoane - educă tot mai decisiv la copil un „supraeu" stabil. Impulsurile momentane ale pornirilor instinctuale şi ale reacţiilor emoţionale sunt într-o anumită măsură refulate şi înfrânate prin teama faţă de neplăcerea care urmează, până când teama ajunge în cele din urmă să se opună habitual modalităţilor de conduită şi înclinaţiilor interzise, chiar şi atunci când nu există în mod nemijlocit de faţă o altă persoană, care să o producă; iar energiile unor asemenea înclinaţii sunt îndreptate într-o direcţie care nu prezintă pericole şi nu este ameninţată de nici o neplăcere.

Corespunzător cu transformarea societăţii şi a relaţiilor inter-personale se transformă şi potenţialul emoţional al individului: pe măsură ce cresc în mod constant numărul oamenilor şi al acţiunilor de care depinde individul, se intensifică şi obişnuinţa de a practica previziunea asupra unor lanţuri mai lungi. Iar după cum se transformă conduita şi potenţialul sufletesc al individului, se modifică în mod corespunzător şi felul în care un om îşi priveşte semenii. Imaginea pe care omul o are despre om devine mai nuanţată, mai puţin subordonată emoţiilor spontane: se „psihologizează".

Acolo unde structura funcţiilor sociale îi permite individului să acţioneze sub influenţa impulsurilor de moment într-o măsură mai mare decât la curte nu este nevoie şi nici posibil să se disece în amănunt cum este alcătuită structura personală a conştiinţei şi a reacţiilor emoţionale ale celuilalt şi care sunt motivele ascunse şi calculele care-i fundamentează conduita. In măsura în care la curte calculul fundamentează calculele, în societăţile mai puţin evoluate reacţiile emoţionale fundamentează în mod direct reacţiile emoţionale. Această putere a reacţiilor emoţionale nemijlocite îl constrânge însă pe individ la un număr redus de opţiuni comportamentale: cineva îi este prieten sau duşman, cineva este bun sau rău; în funcţie de felul cum este perceput unul dintre semeni, în conformitate cu aceste schiţări în alb şi negru ale reacţiilor emoţionale, se modelează şi conduita. Totul pare raportat în mod direct la omul sensibil. Faptul că soarele străluceşte, că la un moment dat cerul este brăzdat de un fulger, că cineva râde sau că îşi încreţeşte fruntea, toate acestea apelează în cadrul respectivei structurări a reacţiilor emoţionale în mod nemijlocit la sensibilitatea celui care percepe acele manifestări. Iar după felul în care îl afectează aici şi acum în mod plăcut sau neplăcut, percepe şi acea situaţie, ca şi cum ar fi astfel intenţionată pentru sine. Nu-i trece prin minte că toate acestea - un fulger care era cât pe ce să-l

lovească sau o expresie a feţei care îl lezează - îşi găsesc explicaţia

într-un context mai amplu, care nu are nimic de-a face cu sine. Această previziune pe termen lung cu privire la natură şi la societate este dobândită de oameni abia în măsura în care diferenţierea funcţională progresivă şi interdependenţele cotidiene ce formează lanţuri umane mai lungi îl obişnuiesc pe individ cu o asemenea previziune pe termen lung şi cu o reticenţă mai mare a reacţiilor emoţionale. Abia atunci se ridică treptat acel văl pe care îl constituie pasiunile şi care-i acoperă privirea, dezvăluindu-i o lume nouă, o lume prietenoasă sau duşmănoasă pentru individ, fără ca acesta să considere direct că este intenţionat prietenoasă pentru sine, o interrelaţionare de evenimente ale căror interdependenţe necesită, pentru a le înţelege, o observare lipsită de pasiune pe parcursul unor perioade îndelungate.
Ca şi conduita de ansamblu, şi observarea faptelor şi a oamenilor în cursul civilizării devine mai neutră din punct de vedere afectiv; şi „imaginea despre lume" este treptat mai puţin direct determinată de dorinţele şi temerile oamenilor şi se orientează mai puternic după ceea ce denumim „experienţă" sau „empirism", după seriile de interconectări ce deţin o anume legitate imanentă. După cum astăzi, de exemplu, printr-un nou impuls în această direcţie, cursul istoriei şi al societăţii rezultă treptat din nebuloasa reacţiilor emoţionale şi a implicării personale, din cea a aspiraţiilor şi a temerilor colective, prezentându-se în faţa ochilor ca o interdependenţă interrelaţională autonomă, tot aşa se petreceau lucrurile pe vremuri cu natura şi -într-un context mai limitat — cu oamenii. îndeosebi în cercul de la curte se dezvoltă ceea ce azi am numi o analiză „psihologică" a omului, o observare mai precisă a semenilor şi a sa însuşi, în cursul unor serii mai lungi de motivaţii şi conexiuni cauzale, tocmai pentru că aici supravegherea vigilentă a sa însuşi şi perpetua supraveghere a semenilor se numără printre premisele elementare pentru menţinerea poziţiei sociale. Dar acest fapt este în realitate doar un exemplu a ceea ce numim „orientare empirică", observaţia unor interrelaţionări mai lungi, care începe să se dezvolte treptat atunci când structura societăţii îl presează pe individ să refuleze în mai mare măsură reacţiile emoţionale momentane şi să-şi transforme într-o mai mare măsură energiile instinctuale. Saint-Simon a observat cândva un individ, a cărui poziţie nu-i era cunoscută. Descrie propria sa atitudine în felul următor:
„Je m'apercus bientot, qu'il se refroidissait; je suivis de l'oeil sa conduite â mon egard, pour ne pas me meprendre entre ce qui pouvait etre accidentel dans un homme charge d'affaires epineuses et ce que j'en soupconnais. Mes soupcons devinrent une evidence, qui me firent retirer de lui tout â fait sans toutefois faire semblant de rien."[144]
Această artă curtenească de a observa oamenii - spre deosebire de ceea ce numim azi în jmod obişnuit „psihologie" — nu are niciodată ca scop cercetarea omului în sine, ca şi cum trăsăturile sale caracteristice

de conduită ar apărea independent faţă de relaţiile sale cu semenii şi s-ar interrelaţiona oarecum abia ulterior; abordarea este aici cu atât mai realistă, cu cât individul este mereu ţinut sub observaţie în textura socială ca *om în relaţie cu semenii săi, ca individ care se află într-o situaţie socială.*
Am indicat mai sus faptul[145] că preceptele de conduită din secolul al XVI-lea nu se deosebesc de cele din secolele trecute în asemenea măsură, şi în orice caz nu doar după conţinut, ci mai ales prin tonalitate, prin atmosfera reacţiilor emoţionale modificate; introspecţiile psihologice, observaţiile personale încep să joace în cadrul acestora un rol mai mare. O comparare a preceptelor de conduită enunţate de Erasmus sau Della Casa cu regulile medievale corespunzătoare evidenţiază acest fapt. Cercetarea asupra modificărilor sociale ale vremii, a transformării pe care o cunosc relaţiile interpersonale în această fază ne oferă o explicaţie. „Psihologizarea" preceptelor de conduită sau, pentru a fi mai precişi, impregnarea lor mai accentuat cu observaţii şi experienţe este o expresie a curtenizării accelerate a stratului superior şi a interrelaţionării mai strânse a tuturor segmentelor societăţii din acea vreme. Observăm semne ale transformării în acest sens nu doar în

scrierile care consemnează standardul „comportamentului elevat"; le regăsim şi în operele care servesc destinderii acestor straturi. Observarea oamenilor, necesară vieţii în cercul de la curte, îşi găseşte expresia literară în arta portretizării.
înaltul prestigiu de care se bucură cărţile în cadrul unei societăţi este în sine un semn cert al unui impuls civilizatoriu mai pronunţat; căci transformarea instinctelor şi reglementarea lor, care determină atât scrierea cât şi citirea cărţilor, este în orice caz considerabilă. Dar cartea încă nu joacă în societatea de curte acelaşi rol ca în societatea burgheză. Frecventarea societăţii, circuitul valorilor de prestigiu formează pentru fiecare individ punctul central al existenţei sale; dar cărţile sunt mai puţin destinate lecturii în cabinetul de studiu sau pentru o oră de solitudine, smulsă din tumultul unei vieţi profesionale, cât mai ales pentru coexistenţa în societate; cărţile formează o parte şi o continuare a conversaţiei şi a jocurilor de societate sau, ca majoritatea memoriilor curteneşti, un substitut de conversaţie ce nu a putut fi purtată, de la care, dintr-un motiv sau altul, lipseşte unul dintre interlocutori. înalta artă a portretizării practicată în memoriile curtene, în scrisori sau în aforisme ne permite să ne creăm o bună impresie cu privire la observarea diferenţiată a oamenilor, inspirată de viaţa de la curte. Ca în numeroase alte privinţe, în Franţa societatea burgheză continuă să dezvolte moştenirea curtenească într-un mod singular; menţinerea unei „societăţi alese" pariziene ca beneficiară şi continuatoare a ceea ce s-a dezvoltat în cercul curtenesc ca instrument de prestigiu, mult timp după Revoluţie şi până în prezent, poate să fi contribuit la această stare de fapt. în orice caz, se poate afirma că

de la portretele de curteni ale lui Saint-Simon şi ale contemporanilor săi până la portretizarea „societăţii bune" din secolul al XlX-lea făcută de Proust - trecând prin Balzac, Flaubert, Maupassant şi mulţi alţii -, în cele din urmă, prin prezentarea vieţii unor straturi mai ample de unii scriitori precum Jules Romain sau Andre Malraux şi de o serie de filme franceze, există o continuitate a tradiţiei printre ale cărei trăsături caracteristice se numără tocmai luciditatea observaţiei, capacitatea de a percepe oamenii în întregul lor context social şi de a-i înţelege prin intermediul acestuia. Figura individuală nu este nicicând izolată artificial din textura existenţei sale sociale, prin simpla dependenţă şi subordonare faţă de semeni. Tocmai de aceea ea menţine în relatare atmosfera şi plasticitatea faptelor trăite pe viu.
Similar cu „psihologizarea" se prezintă faptele şi în cazul „raţionalizării", care devine perceptibilă treptat, începând din secolul al XVI-lea, în cele mai diverse manifestări ale societăţii. Nici ea nu reprezintă un fapt izolat; nici nu este decât expresia modificării *întregului* potenţial psihic, care reiese mai puternic în epocă, şi a perspectivei pe termen lung ce se dezvoltă, care de acum înainte cultivă şi presupune o tot mai pronunţată diferenţiere funcţională a societăţii.
Aici, ca în multe alte situaţii, pentru înţelegerea devenirii istorice şi sociale este nevoie de o destindere a uzanţelor de gândire cu care am fost educaţi în copilărie. în cazul acestei raţionalizări spirituale observate adesea, nu este vorba în realitate de faptul că pe parcursul istoriei numeroşi indivizi, fără relaţii între ei, ar dezvolta simultan, din „interior", pe baza unui fel de armonii prestabilite, un nou organ sau o nouă substanţă, o „inteligenţă" sau o „ratio", inexistentă până atunci. Se modifică modalitatea în care convieţuiesc oamenii; de aceea se modifică şi conduita lor; de aceea se modifică în ansamblu conştiinţa şi potenţialul lor instinctual. „Circumstanţele" care se modifică nu reprezintă nimic din ceea ce vine oarecum „din afară" către om; „circumstanţele" care se modifică sunt chiar relaţiile dintre oameni.
Omul este o fiinţă extrem de modelabilă şi schimbătoare; transformările atitudinii umane luate aici în discuţie reprezintă exemple ale acestei maleabilităţi. Ea nu se referă nicidecum doar la ceea ce obişnuim să distingem drept „psihologic" de ceea ce este „fiziologic". Se modelează diferit pe parcursul istoriei şi corespunzător cu reţeaua de interdependenţe, care străbate o viaţă de om, acel „physis" al individului, aflat în indestructibilă interdependenţă cu ceea ce numim „psyche"; să ne gândim la modelarea musculaturii feţei şi la fizionomia unui om de-a lungul vieţii; să ne gândim la formarea pe scoarţă a centrilor scrierii şi citirii. în mod corespunzător se află faţă de acestea ceea ce numim, substanţializând, „ratio" sau „intelect" sau „raţiune". In ciuda a ceea ce sugerează termenii

respectivi, toate acestea nu au o existenţă proprie în afara transformărilor sociale şi istorice

în acelaşi mod în care există, de exemplu, inima ori stomacul. Ci acestea sunt mai degrabă nişte expresii ale unei modelări particulare a întregului potenţial psihic; sunt aspecte ale unei modelări care se petrece absolut treptat, prin numeroase impulsuri şi contramişcări, care se evidenţiază cu atât mai puternic cu cât mai concis şi mai integral impulsurile spontane ale individului ameninţă să producă prin structura dependenţelor umane aversiune, decădere şi inferioritate în raport cu ceilalţi, sau chiar ruinarea existenţei sociale. Sunt aspecte ale acelei modelări prin care în echilibrul psihic se diferenţiază tot mai clar centrul pornirilor instinctuale şi centrul ego-ului, până când în cele din urmă se formează o aparatură de autoconstrângere mai cuprinzătoare, mai stabilă şi foarte puternic diferenţiată. De fapt, nu există o „ratio", există în cel mai bun caz o „raţionalizare". Uzanţele noastre de gândire ne determină să manifestăm tendinţa de a căuta „începuturile"; dar nu există nicăieri un „punct" în dezvoltarea omului despre care s-ar putea spune: până acum nu a existat nici o „ratio", iar acum „s-a format"; până acum nu au existat încă nici un fel de autoconstrângeri şi nici „supraeul", iar acum, începând cu un anumit secol, au apărut deodată. Nu există un punct zero al tuturor acestor manifestări. Dar acest fapt rezolvă problemele la fel de puţin atunci când gândim: tot ceea ce a existat există dintotdeauna în această formă. Uzanţele de autoconstrângere, potenţialul conştiinţei şi al reacţiilor emoţionale se deosebesc ca *întreg* în alcătuirea lor în mod clar şi evident de cele ale aşa-numiţilor „primitivi"; dar ambele sunt prin structură modelări clar abordabile, cu o funcţie naturală aproximativ asemănătoare.

Uzanţele tradiţionale de gândire ne fac să ne confruntăm mereu cu nişte alternative statice; într-o anumită măsură s-au format ca modele eleate; nu ne putem, imagina decât numeroase puncte individuale, numeroase transformări discontinue sau chiar nici un fel de modificare. In mod evident, este greu să percepem mai întâi de toate propria situare într-o transformare graduală şi continuă, cu o anumită structură şi legitate, care se pierde pentru noi în întuneric, într-o mişcare care să fie pe cât posibil înţeleasă ca întreg, precum traiectoria unei săgeţi sau curgerea unui râu, nu ca o revenire a aceluiaşi lucru în diferite puncte şi nici ca un salt de la un punct la altul. Ceea ce se modifică pe parcursul a ceea ce numim istorie, pentru a reitera acest fapt, sunt relaţiile reciproce dintre oameni şi modelarea la care este supus individul în cadrul lor. Dar tocmai atunci când percepem clar istoricitatea fundamentală a oamenilor, ni se dezvăluie legitatea şi particularităţile de structură ale existenţei umane, care rămân constante. Orice aspect individual al vieţii sociale a omului este comprehensibil doar dacă îl percepem în complexitatea acestei mişcări perpetue; detaliile nu sunt detaşabile; ele se formează în cadrul contextului aflat în mişcare - mişcarea poate să ni se pară înceată, ca la mulţi primitivi, sau rapidă, ca în cazul nostru - şi trebuie înţelese ca părţi

ale unei anumite trepte sau ale unui anumit val. Astfel că nicăieri nu lipsesc printre oameni nişte reglementări şi restricţii sociale ale pornirilor instinctuale şi nici o anumită previziune; dar previziunea, înfrânarea reacţiilor emoţionale are, pentru a da un exemplu, printre simplii crescători de animale sau într-o familie de războinici o altă formă şi o altă dimensiune decât printre curteni, funcţionarii de stat sau membrii unei armate mecanizate. Constrângerea devine cu atât mai puternică şi mai cuprinzătoare cu cât este mai mare diferenţierea funcţională şi astfel şi numărul oamenilor cu care trebuie pusă de acord activitatea unui individ. Iar tipul de „inteligenţă" sau de „gândire", transformat în obişnuinţă pentru individ, în raport cu oamenii din propria societate, devine atât de asemănător sau de diferit ca şi situaţia socială, ca şi poziţia în cadrul reţelei interumane în care creşte de copil şi în care este integrat, raportându-se la părinţii săi şi la cei care l-au format. Perspectiva pe termen lung a tipografului sau a mecanicului este alta decât cea a contabilului, iar cea a inginerului este diferită de cea a directorului de vânzări, cea a ministrului de finanţe de cea a unui comandant de oşti, chiar dacă toate aceste modelări diferite de suprafaţă sunt până la un anumit grad adaptate şi echilibrate prin interdependenţa funcţiilor. Deosebită este - într-un strat mai profund - raţionalitatea şi

modelarea reacţiilor emoţionale ale celui care s-a format într-o familie de muncitori faţă de structurile celui care a crescut în bunăstare; în cele din urmă, în mod corespunzător, deosebirile istoriei interdependenţelor, raţionalitatea şi schema reacţiilor emoţionale, conştiinţa de sine şi structura instinctuală ale germanilor, englezilor, francezilor şi italienilor sunt diferite, aşa cum este şi modelarea socială a occidentalilor în ansamblu faţă de cea a orientalilor. Dar toate aceste deosebiri sunt comprehensibile tocmai datorită faptului că la baza lor se află aceeaşi legitate social-umană. Diferenţele individuale *din interiorul* acestor grupări, de exemplu diferenţele de „inteligenţă", nu sunt decât nuanţe în cadrul unor forme istorice foarte precise de modelare, ale unor diferenţieri, faţă de care societatea, reţeaua interumană în care se dezvoltă individul, în funcţie de structura sa, asigură un interval mai mic sau mai mare de decizie. Să ne gândim de exemplu la fenomenele puternic individualizate ale aşa-numitelor „inteligenţe creatoare". Cutezanţa unei gândiri autonome, individuale, neautoritare, atitudinea prin care cineva îşi dovedeşte „inteligenţa creatoare" nu au ca premisă doar un destin particular şi individual al instinctelor. Această cutezanţă nu este de fapt posibilă decât într-o structurare foarte precisă a aparaturii de putere; premisa sa este o *structură socială* absolut specifică. De asemenea, depinde în continuare de faptul dacă individul cu o asemenea structură are acces la acea educaţie şi la funcţiile sociale, nu foarte numeroase, care să-l capaciteze să dezvolte previziuni pe termen lung şi de adâncime, autonome şi individuale.

Diferită în acest sens este şi perspectiva pe termen lung sau „gândirea" cavalerului faţă de cea a curteanului. O scenă relatată de Ranke[146] oferă o bună impresie despre modul în care, o dată cu monopolizarea tot mai accentuată a mijloacelor de exercitare a forţei fizice, este condamnată la dispariţie structura particulară a reacţiilor emoţionale şi a uzanţelor cavalereşti. Ea ne dă totodată, dintr-un punct de vedere mai general, un exemplu despre modul în care transformarea structurii funcţiilor sociale implică o schimbare de conduită. Ducele de Montmorency, fiu al unui bărbat care contribuise în mod esenţial la victoria lui Henric IV, s-a revoltat. Principele era un cavaler generos, strălucitor, viteaz şi ambiţios. L-a servit pe rege; dar nu putea înţelege şi nici aproba faptul că acesta sau, mai precis, Richelieu, voia să acapareze puterea. Aşa a început, împreună cu suita lui, să lupte împotriva regelui, cum lupta adesea în vremurile vechi un cavaler, un senior feudal, împotriva unui duşman. S-a ajuns la o confruntare. Generalul regelui, Schomberg, se afla pe o poziţie tactică nu tocmai favorabilă. Ceea ce însă, după cum relatează Ranke, „era un avantaj pe care Montmorency nu l-a prea luat în seamă; văzând armata duşmană, luă decizia să atace neîntârziat. Căci înţelegea războiul mai cu seamă ca o şarjă de cavalerie, plină de bravură. Un companion experimentat, contele Rieux, îl rugă să aibă răbdare până când, împreună cu câţiva oameni înarmaţi, care tocmai fuseseră aduşi în ajutor, urma să fie zdruncinată poziţia de luptă a inamicului. Dar Montmorency era deja cuprins de frenezie războinică. Era de părere că nu mai era timp de pierdut, iar faţă de această impetuozitate a cavalerului, sfătuitorul, oricât de mult ar fi întrezărit dezastrul, nu îndrăzni să i se opună. «Stăpâne», strigă acesta, «vreau să mor la picioarele domniei-tale.»

Montmorency se distingea având un armăsar de luptă împodobit cu un magnific panaş roşu, albastru şi cafeniu; trecu şanţul de apărare însoţit de o suită puţin numeroasă; doborâră tot ceea ce le stătea în cale; avansară luptând, până ajunseră în cele din urmă în faţa poziţiilor inamicului. Aici însă fură întâmpinaţi cu o salvă de focuri de muschetă, trasă de la mică distanţă: caii şi cavalerii au fost răniţi sau ucişi; contele Rieux, precum cei mai mulţi dintre ei, căzu în luptă; ducele de Montmorency, rănit, se prăvăli de pe calul său, de asemenea atins, şi
căzu prizonier."

Richelieu l-a adus în faţa unei judecăţi, pe al cărei verdict putea să
conteze, şi în scurt timp ultimul dintre Montmorency a fost decapitat în
curtea primăriei din Toulouse.

A da curs nemijlocit impulsurilor şi a nu cumpăni întâi faptele prin efectul lor pe termen lung era, în fazele anterioare, în care războinicii puteau încă să concureze liber unii cu ceilalţi, una din modalităţile de conduită care - chiar dacă duceau la dispariţia individului -

erau adecvate alcătuirii sociale de ansamblu şi, desigur, „realităţii". Fervoarea marţială era o premisă indispensabilă a succesului a prestigiului pentru un nobil. O dată cu formarea progresivă a monopolului şi cu centralizarea această stare de fapte se schimbă total.

Structura modificată a societăţii condamnă acum la o dispariţie sigură descărcările emoţionale şi acţiunile neprevăzute cu o perspectivă pe termen lung. Iar cine, în condiţiile raporturilor existente, nu este de acord cu omnipotenţa regelui, este nevoit să-şi revizuiască atitudinea. Să-i dăm citire lui Saint-Simon. La ceva mai mult de o generaţie după Motmorency, el este şi rămâne toată viaţă un duce în opoziţie. Tot ceea ce poate face este să creeze la curte un fel de grupare adversă; iar dacă este abil, poate spera să-l câştige pe urmaşul regelui, pe delfin, de partea ideilor sale. Dar practică un joc periculos la curtea regelui Ludovic XIV, la care este necesară o precauţie extrem de mare. Prinţul trebuie întâi să fie precis cercetat, ca apoi să fie îndreptat încetul cu încetul în direcţia dorită. Iată cum relatează Saint-Simon[147] că a procedat în timpul unei conversaţii cu delfinul:
„Je m'etais principalement propose de le sonder sur tout ce qui interesse notre dignite; je m'appliquai donc â rompre doucement tous Ies propos qui s'ecartaient de ce but, â y ramener la conversation et la promener sur tous Ies differents chapitres... Le Dauphin, activement attentif, goutait toutes mes raisons... prit feu... et gemit de l'ignorance et du peu de reflexion du Roi. De toutes ces diverses matieres, je ne faisais presque que Ies entamer en Ies presentant successivement au Dauphin, et le suivre apres, pour lui laissser le plaisir de parler, de me laisser voir qu'il etait instruit, lui donner lieu â se persuader par lui-meme, â s'echauffer, â se piquer et a moi de voir ses sentiments, sa maniere de concevoir et de prendre des impressions pour profiter de cette connaissance... Je cherchais moins â pousser Ies raisonnements et Ies parentheses que.. de l'impregner doucement et solidement de mes sentiments et de mes vues sur chacune de ces matieres..."
O scurtă privire asupra atitudinii celor doi bărbaţi, asupra comportamentului ducelui de Montmorency şi a ducelui de Saint-Simon atunci când doresc să dea expresie împotrivirii lor faţă de atotputernicia regelui ne poate ajuta să întregim această imagine. Cel dintâi, unul dintre ultimii cavaleri, încearcă să-şi atingă scopul prin luptă fizică, cel din urmă, curteanul, prin conversaţie; unul acţionează impulsiv, sub imperiul momentului, fără a se gândi în mod special la cei din jurul său; celălalt îşi adaptează neîncetat conduita, în funcţie de interlocutor. Ambii, nu doar Montmorency, ci şi Saint-Simon, se află într-o situaţie deosebit de periculoasă. Delfinul poate oricând nesocoti regulile conversaţiei curteneşti; dacă îi surâde, poate pune punct unei conversaţii sau unei relaţii dintr-un motiv oarecare, fără a avea prea mult de pierdut; poate, dacă Saint-Simon nu este foarte precaut, să întrevadă atitudinea sediţioasă a ducelui şi să-l înştiinţeze pe rege. Montmorency nu este conştient de pericol; este în întregime subordonat conduitei rectilinii, prescrisă de pasiunea lui; el încearcă să surmonteze pericolul tocmai prin impetuozitatea pasiunii. Saint-Simon percepe exact amploarea pericolului; în consecinţă, el va proceda cu o extremă stăpânire de sine şi chibzuinţă. Nu-şi propune să obţină

nimic prin violenţă; acţionează având în vedere o perspectivă îndelungată. Dă dovadă de reţinere, pentru a-l „impregna" pe celălalt pe nesimţite, dar trainic, cu sentimentele sale. Ceea ce ne oferă această anecdotă autobiografică este o piesă relativ semnificativă pentru acea *raţionalitate curteană* care, în ciuda faptului că în cele mai multe cazuri nu este astfel apreciată, a avut importanţă în dezvoltarea a ceea ce numim „iluminism" şi chiar pentru a-i adapta pe oameni la funcţiile reţelei comerciale, pe alocuri chiar mai mare decât, de exemplu, raţionalitatea orăşenesc-negustorească, decât previziunea pe termen lung. Dar, desigur, cele două forme de previziune pe termen lung, raţionalizarea şi psihologizarea grupărilor de vârf ale nobilimii curtene şi ale grupărilor de vârf ale stării de mijloc, oricât ar fi de diferite ca structură, se află în strânsă interdependenţă. Ele indică o tot mai puternică interrelaţionare a nobilimii cu burghezia; îşi au originile în transformarea relaţiilor interumane în întreaga societate: ele depind în cel mai strâns mod de acea transformare în

cursul căreia, din nişte grupări de stare relativ puţin interrelaţionate ale societăţii medievale, se formează treptat formaţiuni subordonate ale unei societăţi mai puternic centralizate, ale unui
stat absolutist.
Procesul istoric al raţionalizării este un exemplu pentru un anumit tip de procese, care până acum abia dacă a fost abordat sau, eventual, într-o formă foarte vagă, în cadrul gândirii ştiinţifice sistematice. El aparţine - dacă aderăm la schema tradiţională a disciplinelor academice - domeniului unei ştiinţe care nici nu există încă, domeniului psihologiei istorice. In forma actuală a cercetării ştiinţifice, se practică în general o delimitare clară între cercetarea întreprinsă de istoric şi cea a psihologului. Doar oamenii care trăiesc în prezent în Occident par a simţi nevoia unei cercetări psihologice, declarîndu-şi disponibilitatea în acest sens, la fel ca şi aşa-numiţii primitivi din zilele noastre. Calea care duce în istoria occidentală de la această structură psihică mai simplă spre cea mai diferenţiată din zilele noastre se menţine în obscuritate. Tocmai pentru că psihologul gândeşte integral anistoric, pentru că abordează structurile psihice ale contemporanilor ca şi cum ar fi ceva neevolutiv şi imanent, rezultatele cercetării sale nu sunt utilizabile în general de către istoric. Tocmai pentru că istoricul, strădu-indu-se să descifreze ceea ce numeşte fapte istorice, evită pe cât posibil problemele psihologice, efectuează la rândul său o cercetare puţin relevantă pentru psiholog.
Nu cu mult mai bine se prezintă ştiinţa sociologiei. De altfel, în măsura în care se ocupă cu problemele istorice, acceptă integral linia de demarcaţie pe care istoricul o trasează între activităţile psihice ale omului şi diversele manifestări ale acestora, arte, idei etc. Nu s-a recunoscut faptul că intervine necesitatea de a practica o psihologie socială a istoriei, o cercetare psihogenetică şi sociogenetică în acelaşi

timp, pentru a trasa o linie unificatoare între toate aceste manifestări ale omului şi existenţa lui socială. Cel ce se ocupă de istoria societăţii, ca şi cel ce se ocupă de istoria spiritului, percepe atât societatea cât şi gândirea şi „ideile" acesteia ca două formaţiuni diferite, care pot fi separate una de cealaltă într-un sens oarecare. Ambii par să considere că ar exista fie o societate dincolo de idei şi de gândire, fie idei dincolo de societate. Disputa dintre ei nu pare a avea alt obiectiv decât acela de a stabili care dintre cele două ar fi manifestarea „cea mai importantă": unii susţin că ceea ce pune societatea în mişcare ar fi ideile disociate de societate, iar ceilalţi că o societate disociată de idei este aceea care pune „ideile" în mişcare.
Procesul civilizării, şi în cadrul lui fenomene precum treptata psihologizare şi raţionalizare, nu se încadrează în această problematică. Nici în cadrul gândirii ele nu pot fi complet separate de transformarea istorică a structurării relaţiilor interumane. Desigur că nu are sens să ne întrebăm dacă trecerea treptată de la o modalitate de gândire şi de conduită mai puţin raţională la una mai raţională modifică societatea; căci procesul de raţionalizare, ca şi procesul civilizatoriu, mai cuprinzător, este în acelaşi timp un fenomen psihic şi social. Dar are la fel de puţin sens să explicăm procesul civilizatoriu ca o „suprastructură" sau ca o „ideologie", şi anume exclusiv datorită funcţiei ca armă în lupta unor grupări şi interese sociale individuale.
Treptata raţionalizare şi, în continuare, întreaga transformare civilizatorie se petrec, fără îndoială, într-o permanentă legătură cu disputa dintre diverse straturi şi grupări. întreaga reţea relaţională occidentală, substratul acestui ultim şi cel mai puternic impuls civilizatoriu până în prezent, nu constituie cu siguranţă acea unitate pacificată, aşa cum apare uneori în construcţiile ideatice armonice. Nu a existat iniţial o entitate concordantă care să determine conflicte doar accidental - uneori datorită inimiciţiei sau incapacităţii raţionale a indivizilor. Ci tensiunile şi luptele formează - precum dependenţa reciprocă a oamenilor - un element integrant al structurii acestora; ele au o semnificaţie decisivă pentru direcţia în care are loc modificarea. Cu siguranţă că un proces civilizatoriu poate dobândi o semnificaţie considerabilă ca armă în această dispută. Căci deprinderea de a practica previziunea pe termen lung şi de a manifesta o reticenţă mai marcată a reacţiilor emoţionale momentane - pentru a nu aminti aici decât aceste manifestări ale civilizării -

conferă în anumite circumstanţe membrilor unei grupări o considerabilă superioritate asupra alteia. Dar o măsură mai mare de raţionalitate şi de refulare a pornirilor instinctuale *poate* avea în anumite situaţii un efect de slăbire şi de dezavantajare. „Civilizarea" este în anumite circumstanţe o armă cu două tăişuri. Oricum ar fi aceasta tratată în particular, asemenea impulsuri civilizatorii se petrec în linii mari independent de faptul dacă grupările respective o agreează şi o

consideră sau nu utilă. Ele se petrec pe baza unor mecanisme imense de interrelaţionare, a căror direcţie generală nu se află la îndemâna vreunei grupări individuale. Ele se sustrag unei manipulări conştiente sau semiconştiente, unei convertiri deliberate ca arme în luptele sociale, într-o cu totul altă măsură decât *substanţa* ideatică. Ca şi structura atitudinii psihice, şi structurile civilizatorii specifice se formează simultan ca produs şi ca pârghie în angrenajul cuprinzătoarelor procese sociale, în cadrul cărora se formează de asemenea nişte straturi şi interese individuale, care se dezvoltă şi se transformă. Transformarea civilizatorie, şi o dată cu ea şi raţionalizarea, nu este un proces dintr-o sferă aparte a „ideilor" sau a „gândirii". Aici nu avem de-a face doar cu nişte transformări ale „cunoaşterii", ale unor „ideologii", pe scurt cu alterări ale *substanţei* conştiinţei, ci cu transformările întregii atitudini specific umane, în cadrul căreia substanţa conştiinţei şi uzanţele de gândire nu formează decât o manifestare parţială, un sector individual. Este vorba de transformările de formă ale întregului potenţial psihic, traversând toate zonele sale, de la sistemul de control al individului, mai puternic conştientizat, până la controlul pornirilor instinctuale devenit complet inconştient. Iar pentru înţelegerea transformărilor de acest gen încetează să mai fie suficientă acea schemă ideatică pe care o avem în faţa ochilor atunci când vorbim despre „suprastructură" sau despre „ideologii".

De mult timp s-a înrădăcinat adânc în conştiinţa oamenilor ideea că „psihicul" uman este alcătuit din zone diferite, care funcţionează şi pot fi tratate independent unele de altele. Se obişnuieşte în cadrul reflectării să se disocieze unul dintre straturile funcţionale ale potenţialului psihic ca reprezentând oarecum „esenţialul" în autocontrolul psihic al oamenilor, diferenţiindu-l de celelalte. Astfel, de exemplu, istoria gândirii sau sociologia cunoaşterii manifestă îndeosebi tendinţa de a practica examinarea omului de pe latura ştiinţei şi a gândirii. Gândirea şi ideile apar în lumina unei asemenea cercetări într-o anumită măsură ca elementul primordial al autocontrolului psihic. Iar instinctele inconştiente, întregul câmp de structuri ale reacţiilor emoţionale şi instinctelor se menţine pentru aceşti cercetători mai mult sau mai puţin obscur.

Orice cercetare care nu cuprinde cu privirea decât conştiinţa oamenilor, „raţiunea" sau „ideile", care nu are în vedere totodată şi structura pornirilor instinctuale, direcţia şi forma reacţiilor emoţionale şi pasiunile omului este sortită din start să nu producă rezultate semnificative. Mult din ceea ce este indispensabil pentru înţelegerea oamenilor se sustrage acestui tip de abordare. Raţionalizarea intelectului uman şi, dincolo de aceasta, ansamblul transformărilor structurale ale funcţiilor eului şi supraeului, toate aceste fenomene -după cum am arătat anterior şi după cum vom arăta în continuare -sunt greu de abordat prin reflectare atât timp cât cercetarea se restrânge la aceste substanţe intelectuale, la structurile eului şi supraeului,

neacordând atenţia cuvenită transformărilor corespunzătoare ale structurilor reacţiilor emoţionale şi pornirilor instinctuale. Nu putem înţelege cu adevărat nici istoria ideilor, nici a formelor cognitive, decât atunci când, o dată cu transformarea relaţiilor interumane, avem în vedere structura conduitei, sistemul potenţialului psihic ca *întreg.*

Iar accentuarea inversă, împreună cu delimitarea corespunzătoare a câmpului vizual, se regăseşte relativ des în cercetarea psihanalitică. Aceasta înclină adeseori, în observarea oamenilor, să extragă ceva „inconştient", ca un „sine" *(Es)* anistoric, izolându-l ca pe cel mai important element din totalitatea structurii psihice. Corecturile întreprinse în această privinţă în ultimul timp au condus eventual în practica terapeutică, dar, cu siguranţă, nu şi în elaborarea teoretică a materialului prelevat din practică, la o dezvoltare mai adecvată a instrumentelor conceptuale. în plan teoretic, lucrurile apar de obicei ca şi cum controlul

omului, datorită unor impulsuri instinctuale inconştiente, ar avea iniţial o formă şi o structură în sine, independent de destinul configuraţional al individului, independent şi de forma şi de structura celorlalte funcţii de control asupra potenţialului psihic, şi deţinând o însemnătate mai mare decât acestea pentru existenţa umană. Nu se face o distincţie între materialul instinctual natural brut, care se modifică de fapt prea puţin de-a lungul întregii istorii a omenirii, şi structurile şi căile care devin tot mai stabile, şi care, datorită interrelaţionării sale cu alţi semeni, imprimă o direcţie determinată în cazul fiecărui om încă din prima zi a vieţii sale. Eventual cu excepţia demenţilor, orice confruntare cu semenii reprezintă în cele din urmă o confruntare cu nişte funcţii psihice neprelucrate; energiile instinctuale deja prelucrate, cu care avem de-a face în cazul oricărei fiinţe vii, direcţiile şi structurile sociogenetice ale instinctelor nu pot fi în nici un caz separate de structurile corespunzătoare ale eului şi supraeului. Ambele determină conduita umană. Nici nu sunt, aşa cum se creează uneori impresia în literatura psihanalitică, mai puţin raportate social, mai puţin maleabile istoric decât structura funcţiilor eului şi ale supraeului.
Decisiv pentru o persoană, aşa cum ni se înfăţişează, nu este pur şi simplu nici acel „sine" *(Es),* nici doar „eul" sau „supraeul", ci de fiecare dată şi în mod fundamental *relaţia dintre* aceste straturi funcţionale, care parţial cooperează, parţial se înfruntă, ale autocontrolului psihic. Dar acestea, *relaţiile din cadrul individului,* şi totodată forma controlului său asupra impulsurilor instinctuale, precum şi forma de control asupra eului şi supraeului, se transformă concomitent, pe parcursul procesului civilizării, corespunzător cu transformarea specifică a *relaţiilor dintre oameni,* a relaţiilor sociale. Pe parcursul acestui proces, pentru a formula concis, *conştiinţa devine mai puţin permeabilă faţă de pornirile instinctuale, iar pornirile instinctuale mai puţin permeabile faţă de conştiinţă.*

Putem, în concordanţă cu principiul sociogenetic, să observăm procese de acelaşi sens încă şi astăzi la orice copil: abia atunci când pe parcursul istoriei omenirii sau pe parcursul unui proces civilizatorul individual, controlul eului şi al supraeului, pe de o parte, şi controlul pornirilor instinctuale, pe de alta parte, *se diferenţiază* din ce în ce mai net, abia o dată cu formarea unor funcţii conştiente mai puţin permeabile faţă de instincte, automatismele instinctuale dobândesc tot mai mult acel caracter care le este atribuit azi în mod obişnuit ca o particularitate pur „naturală", anistorică, caracterul de „inconştient". Iar pe parcursul aceleiaşi transformări însăşi conştiinţa se transformă în direcţia unei „raţionalizări" tot mai mari: abia o dată cu această diferenţiere mai puternică şi mai stabilă a potenţialului psihic, funcţiile psihice orientate nemijlocit spre exterior îmbracă acel caracter al unei conştiinţe care funcţionează raţional, fiind relativ lipsită de reacţii emoţionale şi instinctuale.
Forma şi structura autocontrolului psihic conştient sau inconştient nu poate fi nicicând înţeleasă sau observată dacă ni le imaginăm ca existând sau funcţionând de sine stătător. Ambele sunt în egală măsură esenţiale pentru existenţa umană; ambele formează împreună un unic continuu funcţional mai amplu. Iar structura şi transformările acestora nu pot fi de asemenea înţelese atât timp cât ne limităm să observăm indivizi. Nu le putem înţelege decât în contextul structurii relaţiilor *interumane* şi al transformării pe termn lung a structurilor sociale.
Astfel, în vederea descifrării sale, procesul civilizării reclamă -aceasta fiind calea abordată aici - cercetarea transformării sociale şi psihice în ansamblu. într-un perimetru restrâns se impune o cercetare *psihogenetică,* orientată către cuprinderea totală a câmpului de activitate şi de luptă, a energiilor psihice şi individuale, către structura şi forma autocontrolului instinctual şi a celui conştient. Iar pentru a fi înţeles într-un perimetru mai extins, procesul civilizării pretinde o cercetare *sociogenetică,* o cercetare a structurii de ansamblu a unui câmp social determinat sau a orânduirii istorice în care se transformă. In vederea cercetării adecvate a unor astfel de procese sociale este însă necesară o corectare similară a unor uzanţe tradiţionale de gândire, cum s-a dovedit anterior a fi necesară pentru a crea o bază adecvată abordării psihogenetice. Pentru înţelegerea structurilor şi proceselor sociale în orice caz nu este niciodată suficientă cercetarea unui strat individual de funcţii în cadrul unui câmp social. Aceste structuri şi procese impun, pentru a deveni cu adevărat inteligibile, o cercetare *a relaţiilor dintre diferitele straturi funcţionale,* care sunt

interrelaţionate în cadrul unui câmp social şi care, o dată cu deplasarea mai lentă sau mai rapidă a raporturilor de putere, pe baza structurii specifice a acesteia se reproduc mereu pe o anumită perioadă de timp. După cum în orice cercetare psihogenetică este necesar să ţinem seama nu doar de stratul funcţional psihic al „inconştientului"

sau doar de cel al „conştientului", ci şi de ciclul *continuu* al funcţiilor psihice, tot aşa este important în cazul oricărei cercetări sociogenetice să fie avută în vedere *întreaga configuraţie* a unui câmp social mai mult sau mai puţin diferenţiat şi tensionat. Acest demers este posibil doar datorită faptului că textura socială şi transformarea istorică nu sunt haotice, ci chiar şi în fazele celor mai mari nelinişti şi mişcări sociale deţin o ordine şi o structură clară. A cerceta totalitatea unui câmp social nu înseamnă că trebuie studiate procesele individuale ce se desfăşoară în cadrul lui. Mai întâi, trebuie descoperite structurile de bază care conferă tuturor proceselor individuale din cadrul acestui câmp direcţia şi amprenta lor specifică. Astfel, este necesar să ne punem problema din ce constau diferenţele dintre axele de tensiuni, lanţuri funcţionale şi instituţii ale societăţii din secolul al XV-lea, faţă de cele din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, şi de ce societatea timpurie se transformă în acea direcţie. în acest sens, cu siguranţă că este necesară cunoaşterea a numeroase fapte particulare. Dar pornind de la o anumită stare de acumulare a faptelor, istoriografia ajunge într-o fază în care nu se mai poate declara satisfăcută cu culegerea altor amănunte şi cu descrierea celor deja adunate, ci într-o fază în care să pătrundă până la legităţile fundamentale, pe baza cărora oamenii dintr-o anumită societate sunt legaţi mereu între ei printr-un model anumit de conduită şi prin lanţuri funcţionale specifice, de exemplu, în calitate de cavaleri şi de servi, de regi şi de funcţionari ai statului, de burghezi şi de aristocraţi, pe baza cărora să se transforme într-o direcţie specifică formulele de interrelaţionare şi instituţiile. Dincolo de o anumită stare a cunoaşterii materialului faptic, poate fi recunoscut un cadru mai stabil, un context structural în multitudinea faptelor istorice individuale. Toate celelalte fapte pe care le putem descoperi servesc - făcând abstracţie de îmbogăţirea panoramei istorice pe care ne-o oferă - fie pentru a revizui înţelegerea dobândită anterior cu privire la aceste structuri, fie pentru a o extinde şi a o adânci. Dacă am afirmat că orice cercetare sociogenetică ar trebui îndreptată spre *întreg* câmpul social, aceasta nu înseamnă: spre suma tuturor amănuntelor, ci spre ansamblul structurii sale.

Iar în acest sens trebuie să înţelegem ceea ce am spus mai sus despre raţionalizare. Trecerea treptată la un comportament sau o gândire „mai raţionale", ca şi la un autocontrol mai cuprinzător, este asociată astăzi doar cu funcţiile burgheze. în concepţia contemporanilor constatăm că se consolidează adesea credinţa că burghezii ar fi „autorii" sau „inventatorii" gândirii raţionale. De dragul contrastului, am prezentat anumite procese de raţionalizare care au avut loc în societatea aristocratică. Dar de aici nu ne este de exemplu permis să tragem concluzia că societatea aristocratică de curte ar fi „autorul" social al acestui impuls de raţionalizare. Pe cât de puţin aristocraţia de curte sau burghezia din perioada manufacturieră au avut „autori" din alt strat social, tot atât de puţin impulsul de raţionalizare are

un asemenea autor. Aceeaşi transformare a structurilor sociale de ansamblu, pe parcursul cărora abia se formează configuraţii nobiliare şi burgheze, reprezintă dintr-un anumit punct de vedere o raţionalizare. Ceea ce devine mai raţional nu sunt doar produsele iniţiale ale omului şi nici doar sistemele de gândire, cuprinse în tratate. Ceea ce se raţionalizează sunt în primul rând modalităţile de conduită ale anumitor grupări umane. „Raţionalizarea" nu reprezintă altceva - să ne gândim, de exemplu, la curtenizarea războinicilor - decât o expresie pentru acea direcţie în care se modifică în timpul acestei perioade modelarea oamenilor în cadrul unor configuraţii sociale specifice. Transformările de acest gen însă nu îşi au „originea" în unul *sau* în altul dintre straturi, ci se creează dependent de tensiunile *dintre* diversele grupări funcţionale ale unui câmp social şi *dintre* oamenii aflaţi în concurenţă în cadrul acestora. Sub presiunea unor tensiuni de acest gen, care traversează

întreaga textură a societăţii, pe parcursul unei anumite faze se schimbă structura ei de ansamblu, în sensul unei centralizări tot mai accentuate a ţinuturilor individuale de dominaţie şi al unei mai adânci specializări, al unei integrări corespunzător de stricte a indivizilor care trăiesc acolo. Iar o dată cu transformarea întregului câmp social - iniţial în sectoare mici, apoi în sectoare tot mai ample -, se transformă structura funcţiilor sociale şi psihice în sensul unei raţionalizări.
Treptata diminuare a puterii primei stări, pacificarea celei de-a doua stări şi treptata ascensiune a celei de-a treia stări nu pot fi înţelese independent, aşa cum, de exemplu, nu poate fi înţeleasă în această perioadă dezvoltarea comerţului independent de formarea unor monopoluri solide de putere şi a unor curţi mari. Toate acestea sunt nişte pârghii în acel cuprinzător proces al diferenţierii tot mai marcate şi al extinderii tuturor lanţurilor de acţiune, care până acum au jucat un rol atât de decisiv pentru întregul curs al istoriei occidentale. Pe parcursul acestuia, funcţiile nobilimii se transformă - ceea ce de pe o anumită latură a fost deja prezentat -, şi o dată cu acestea, funcţiile burgheziei şi forma organelor centrale. Iar mână în mână cu această transformare treptată în ansamblul funcţiilor sociale şi instituţiilor se petrece - iniţial la grupările de vârf ale nobilimii, precum şi ale burgheziei - o transformare a autocontrolului psihic în direcţia unei mai mari previziuni pe termen lung şi a unei mai stricte reglementări a impulsurilor instinctuale de moment.
Dacă parcurgem reprezentările uzuale ale dezvoltării spirituale occidentale, adeseori ne creăm impresia că autorii şi-au imaginat oarecum că raţionalizarea conştiinţei, transformarea formelor magic-tra-diţionale de gândire în unele mai raţionale ar fi fost determinate în istoria Occidentului de apariţia unei serii de indivizi geniali, deosebit de înţelepţi. Asemenea indivizi iluminaţi, rezultă din aceste reprezentări, datorită inteligenţei lor strălucite, l-au educat pe omul occidental cum să facă în mod corect uz de raţiunea sa înnăscută.

De aici rezultă o reprezentare diferită. Ceea ce au realizat marii gânditori ai Occidentului este cu siguranţă remarcabil. Ei au dat o expresie exemplară şi comprehensivă percepţiei contemporane a vieţii cotidiene, fără ca ei înşişi să conştientizeze faptele prin reflecţie. Au încercat să articuleze formele raţionale de gândire, create treptat pe baza unor transformări cuprinzătoare de structură a texturii sociale, pentru ca prin intermediul lor să pătrundă până la fundamentele existenţei umane. Le-au oferit semenilor clarviziunea cu privire la lume şi la ei înşişi. Au acţionat astfel totodată ca nişte pârghii asupra angrenajului social de ansamblu. Au fost, în funcţie de dotare şi de situaţia personală, într-o mai mare sau mai mică măsură, interpreţii şi purtătorii de cuvânt ai ansamblului social. Dar nu au reprezentat factorii determinanţi ai acelui tip de gândire prevalent în societatea lor. Nu au fost creatorii a ceea ce numim „gândire raţională".
Chiar această expresie - după cum se vede - este oarecum prea statică şi insuficient de diferenţiată faţă de ceea ce intenţionează să semnifice. Prea statică, deoarece structura potenţialului psihic se transformă în realitate cu aceeaşi viteză ca şi structura funcţiilor sociale. Insuficient de diferenţiată, căci schema raţionalizării, structurarea uzanţelor raţionale de gândire a fost şi este extrem de diferită în diversele straturi sociale - bunăoară în cazul nobilimii de la curte sau al straturilor de vârf ale burgheziei -, corespunzător cu diferenţierea funcţiilor lor sociale şi cu situarea istorică de ansamblu. Şi, în cele din urmă, despre raţionalizare se poate afirma ceea ce s-a spus deja mai sus despre transformările conştiinţei la modul general: în cadrul ei se manifestă doar *una* dintre laturile unei transformări mai cuprinzătoare a potenţialului psihic în ansamblu. Ea este însoţită de o transformare corespunzătoare a structurilor pornirilor instinctuale. Pe scurt, este un fenomen civilizatoriu, *unul* din numeroase altele.

VI. Pudoare şi aversiune

Nu mai puţin reprezentativă decât „raţionalizarea" conduitei este pentru procesul civilizării acea modelare particulară a potenţialului instinctual pe care obişnuim să o definim ca „pudoare" şi „sentimentul de aversiune". Ambele, puternicul avans al raţionalizării şi nu mai

puţin al pragului de pudoare şi aversiune, care devine tot mai perceptibil în atitudinea occidentalilor mai ales începând din secolul al XVI-lea, sunt două laturi diferite ale aceleiaşi transformări psihice.
Sentimentul de ţpudoar este o iritare specifică, un tip de teamă care se reproduce la individ în mod automat şi habitual în anumite ocazii. Este, dacă privim superficial, o temere faţă de degradarea socială sau, pentru a ne exprima la modul general, faţă de gesturile de superioritate ale altora. Dar este o formă de neplăcere sau de spaimă care se produce şi se evidenţiază prin faptul că omul, care se

teme de situaţia de inferioritate, nu se poate apăra direct de acest pericol, prin atac fizic, nici prin orice altă formă de atac. Neajutorarea faţă de superioritatea altora, totala lipsă de apărare în faţa lor, nu provine nemijlocit din ameninţarea cu superioritatea fizică a celorlalţi, efectiv prezenţi, deşi, cu siguranţă, poate fi redusă la constrângeri fizice, la inferioritatea fizică a copilului faţă de cei care îl modelează, în cazul adultului însă, lipsa de apărare provine din faptul că oamenii, ale căror gesturi de superioritate inspiră teamă, sunt în acord cu propriul supraeu al celui lipsit de apărare şi înspăimântat, cu mecanismul de autoconstrângere care i-a fost inculcat individului de către alţii, şi anume de acele persoane de care a depins şi care au dispus astfel faţă de el de o anumită măsură de putere şi de superioritate. Acestei stări îi corespunde faptul că teama pe care o numim „pudoare" este în mare măsură estompată vederii celorlalţi; oricât de puternică ar fi, nu este exprimată prin gesturi zgomotoase. Incitarea pudorii dobândeşte o coloratură specifică prin faptul că cel la care se instaurează a comis un anumit fapt sau este pe cale de a-l comite, încât ajunge în acelaşi timp în contradicţie cu cei cu care este sau a fost într-o formă sau alta în legătură, şi cu sine însuşi, cu acel sector al conştiinţei sale prin care exercită autocontrolul. Conflictul care se manifestă prin teama de ruşine nu este doar conflictul individului cu opinia socială predominantă, ci este un conflict determinat de conduita individuală ca acel element al sinelui care reprezintă opinia socială. Este un conflict al propriului său potenţial psihic; el însuşi se recunoaşte înfrânt. Se teme de pierderea afecţiunii sau a consideraţiei din partea celorlalţi, de sentimentele cărora îi pasă sau i-a păsat. Atitudinea lor s-a consolidat în propria sa personalitate, formând o atitudine pe care o adoptă el însuşi în mod automat faţă de sine. Aceasta este ceea ce îl face atât de neputincios faţă de gesturile de superioritate, care într-un sens oarecare îi actualizează acest automatism în cadrul sinelui.
Aşa se explică şi faptul că temerea faţă de încălcarea interdicţiilor sociale va menţine cu atât mai puternic şi mai evident caracterul pudorii, cu cât mai puternic au fost transformate prin structura societăţii constrângerile exterioare în autoconstrângeri, cu cât cercul autoconstrângerilor care îngrădesc conduita omului devine mai cuprinzător şi mai diferenţiat. Tensiunea interioară, agitaţia care se instaurează ori de câte ori omul se simte îndemnat să străpungă acest cerc într-un loc oarecare, sau când l-a şi străpuns, variază în funcţie de stricteţea interdicţiei sociale şi a gradului de autoconstrângere. Se poate ca în viaţa obişnuită să fie desemnată ca pudoare doar în anumite privinţe şi la o anume intensitate; în conformitate cu structura ei, este mereu acelaşi fenomen, cu diferite nuanţări şi grade de intensitate. Ca şi autoconstrângerile, ea poate fi întâlnită într-o formă mai neomogenă, mai puţin multilaterală şi mai puţin stabilă chiar şi pe cele mai simple trepte ale dezvoltării sociale; ca şi acestea, tensiunile

şi spaimele astfel constituite devin mai puternice cu fiecare avans al civilizării, şi în cele din urmă spaimele de acest fel - faţă de cele de altă natură -, îndeosebi teama de ameninţarea fizică şi înfrângerea de către ceilalţi, devine cu atât mai predominantă cu cât spaţiile umane care se pacifică sunt mai mari, cu cât condiţionarea oamenilor se produce prin intermediul unor constrângeri mai uniforme, care ocupă primul loc în spaţiile sociale, atunci când forţa fizică se limitează la asigurarea unei vigilenţe marginale, pe scurt, cu cât progresează mai mult civilizarea conduitei. Dacă despre „ratio" nu putem vorbi altfel decât în legătură cu impulsurile de raţionalizare şi cu formarea funcţiilor care pretind previziune pe termen lung şi reticenţă, despre sentimentele de pudoare nu putem vorbi decât în legătură cu socio-

geneza lor, cu impulsurile în care avansează sau, în orice caz, se deplasează pragul de pudoare, şi în care structura şi schema autoconstrângerilor se modifică într-o direcţie precisă, ca eventual să se reproducă apoi într-un interval mai lung sau mai scurt de timp în aceeaşi formă. Ambele în egală măsură, raţionalizarea nu mai puţin decât avansarea limitelor de pudoare şi de aversiune, reprezintă o expresie a diminuării temerilor directe în faţa ameninţării sau a înfrângerii de către alte fiinţe şi a întăririi unor temeri lăuntrice automate, a constrângerilor pe care individul le exercită acum asupra sa însuşi. In ambele, în egală măsură, în avansarea limitei de pudoare nu mai puţin decât în progresarea raţionalităţii, se exprimă previziunea pe termen lung şi precauţia de un tip mai complex, care devin necesare o dată cu diferenţierea tot mai accentuată a societăţii pentru grupări sociale tot mai ample, în vederea menţinerii existenţei lor sociale. Nu este greu de explicat felul cum sunt interrelaţionate aceste transformări formale psihice, în aparenţă atât de diferite. Ambele, intensificarea angoaselor de pudicitate precum şi raţionalizarea mai puternică nu reprezintă nimic altceva decât nişte aspecte diferite ale disocierii potenţialului psihic individual, care se instaurează o dată cu această diferenţiere funcţională tot mai pronunţată, aspecte ale diferenţierii tot mai accentuate dintre funcţiile instinctuale şi funcţiile de control instinctual, dintre funcţiile „sinelui" *(Es)* şi ale „eului" *(Ich)* sau „supraeului" *(Uber-Ich).* Cu cât se dezvoltă mai mult diferenţierea autocontrolului psihic, cu atât mai evident îi revine o dublă funcţie acelui sector al funcţiilor psihice de autocontrol, pe care îl definim în sens larg „eu", iar în sens mai restrâns „supraeu". Acest sector formează, pe de o parte, centrul de la care un individ îşi reglementează relaţiile faţă de alte obiecte şi fiinţe şi formează, pe de altă parte, centrul de la care un individ, parţial conştient, parţial cu totul automat şi inconştient, îşi controlează şi coordonează propria „viaţă lăuntrică", propriile impulsuri instinctuale. Stratul funcţiilor psihice, care pe parcursul transformărilor sociale prezentate se diferenţiază treptat tot mai puternic de impulsurile instinctuale, cu alte

cuvinte funcţiile eului şi ale supraeului, au în cadrul potenţialului psihic o dublă menire: *ele practică simultan o politică internă şi o politică externă,* care în orice caz nu sunt întotdeauna armonizate şi destul de des se află în contradicţie una cu cealaltă. Iar în acest fel se explică faptul că în aceeaşi perioadă social-istorică, în care raţionalizarea progresează în mod sensibil, este perceptibilă şi o avansare a limitelor pudorii şi aversiunii. în acest fel se explică totodată şi faptul că aici, ca de fiecare dată - în acord cu principiul fundamental al sociogenezei -, poate fi observat un fenomen corespunzător încă şi astăzi în viaţa oricărui copil: raţionalizarea conduitei este o expresie a politicii externe a aceleiaşi formaţiuni a supraeului, a cărei politică internă ajunge să fie exprimată printr-o avansare a limitei de pudoare. Numeroase linii ideatice pornesc de aici în direcţii diferite. Rămâne să demonstrăm cum este exprimată această diferenţiere mai puternică a potenţialului psihic în transformarea formală a impulsurilor instinctuale individuale. Rămâne să demonstrăm îndeosebi modul în care aceasta conduce la o transformare a impulsurilor sexuale şi la o dezvoltare mai accentuată a pudorii în relaţia dintre bărbat şi femeie. Aici ar trebui să fie suficient pentru început să evidenţiem câte ceva

Această problemă specială, oricât de importantă ar fi, a trebuit aici lăsată deoparte. Pentru elucidarea ei, este necesară o descriere şi o analiză precisă a transformărilor înregistrate în cursul istoriei occidentale de structura familiei şi a relaţiilor sexuale în ansamblu. Este de asemenea necesară o cercetare a transformărilor înregistrate de educarea copiilor şi de dezvoltarea tineretului. Materialele strânse în scopul explicitării procesului civilizării şi analizele aferente s-au dovedit mult prea cuprinzătoare; ele au ameninţat să depăşească cadrul prezentei lucrări şi îşi vor găsi utilizarea într-un volum ulterior.

Acelaşi lucru este valabil cu privire la linia stării de mijloc înregistrată în procesul civilizării, cu privire la transformările civilizatorii în straturile necurtene ale nobilimii de ţară şi în straturile burghezo-orăşeneşti. Pe cât de sigură este şi în ele legătura între transformarea conduitei şi a structurii funcţiilor psihice şi mutaţia istorică specifică în *structura de ansamblu* a texturii sociale occidentale, pe atât de clar se poate face distincţia - iar la acest fapt am făcut referire în multiple rânduri - între schema liniei civilizatorii a

stării de mijloc necurtene şi cea a clasei curtene. In primul caz, abordarea sexualităţii este sensibil diferită de acesta din urmă - parţial pe baza unei alte structuri a familiei, parţial pe baza acelei particulare previziuni pe termen lung, pe care o implică funcţiile profesionale ale stării de mijloc. O situaţie asemănătoare se prezintă şi atunci când cercetăm transformările civilizatorii ale religiei occidentale. Acea transformare civilizatorie a sensibilităţii religioase, căreia până în prezent i-a fost acordată cea mai mare atenţie de către sociologi, impulsul de raţionalizare şi de interiorizare, exprimat de diversele mişcări protestante şi puritane, se află în mod evident într-o foarte strânsă relaţie cu anumite modificări ale situaţiei şi structurii straturilor de mijloc. Transformările civilizatorii corespunzătoare ale catolicismului, aşa cum se dovedesc din formarea şi poziţia de superioritate a ordinului iezuit, par să fie favorizate de structura centralizată şi ierarhizată

cu privire la conexiunile generale care conduc de la procesele sociale prezentate anterior la această avansare a liniei de pudoare şi de aversiune.
în istoria mai recentă a Occidentului, sentimentele de pudoare nu sunt în nici un caz incluse de fiecare dată în acelaşi mod în potenţialul psihic. Tipul acestei includeri - pentru a nu aminti aici decât această diferenţă - de exemplu, în cazul unei orânduiri sociale ierarhizate pe stări, nu este total identică cu cea a orânduirii industrial-burgheze care îi urmează. Exemplele citate mai sus şi îndeosebi exemplele privind deosebirile în dezvoltarea sentimentului de pudoare în anumite cazuri de dezgolire a trupului[148] ar putea oferi o anumită impresie despre aceste transformări. în societatea de curte, corespunzător cu structura ei, pudoarea este, în anumite cazuri ale expunerii trupului nud, în linii mari încă limitată la stare sau la ierarhie. Dezgolirea cuiva dintr-o clasă superioară în prezenţa altuia, inferior din punct de vedere social, de exemplu a regelui în faţa ministrului său, nu este supusă unei interdicţii sociale foarte stricte, la fel de puţin ca şi, într-o fază anterioară, dezgolirea bărbatului faţă de femeia inferioară din punct de vedere social şi situată ierarhic pe o poziţie de inferioritate socială. în conformitate cu dependenţa funcţională redusă faţă de cel de rang inferior, dezbrăcarea nu declanşează în cazul respectivului un sentiment de inferioritate sau de ruşine; poate fi chiar interpretat, cum spune Della Casa, ca un semn de bunăvoinţă faţă de cel de rang inferior. în schimb, dezbrăcarea unui individ de rang inferior în faţa celui de rang superior sau a oamenilor de acelaşi rang unul în faţa celuilalt este din ce în ce mai mult repudiată de circuitul social, ca un semn al lipsei de respect; este înfierată ca o abatere şi, în mod corespunzător, dublată de teamă. Abia când zidurile diferenţierii dintre stări se năruie, când ajunge mai puternică dependenţa funcţională a fiecăruia de toată lumea şi toţi oamenii devin, pe parcursul câtorva trepte, egali din punct de vedere social, expunerea trupului nud în prezenţa altuia devine treptat, cu excepţia anumitor enclave restrânse, o abatere. Abia atunci conduita individului este dublată din copilărie atât de complet de teamă, încât caracterul social al interdicţiei dispare în întregime din conştiinţa sa, iar pudoarea îi apare ca un imperativ al sinelui.
Aceleaşi afirmaţii sunt valabile cu privire la sentimentele de aversiune. Ele formează o contrapondere inseparabilă a sentimentului de pudoare. Aşa cum se produc acestea atunci când un individ încalcă
a Bisericii Catolice, într-o mai strânsă legătură cu organele absolutiste centrale. Aceste probleme vor putea fi soluţionate abia când vom avea o imagine de ansamblu mai exactă cu privire la întrepătrunderile şi divergenţele liniei civilizatorii necurtene a stării de mijloc cu cea curteană, făcând mai întâi total abstracţie de mişcarea civilizatorie, mai lentă şi care se evidenţiază cu mult mai târziu, a straturilor formate din ţărănime şi muncitorime.

interdicţiile eului şi ale societăţii, tot aşa apar cele dintâi când ceva din afara individului atinge această zonă a pericolelor, formele de conduită, obiectele, înclinaţiile, care au fost de timpuriu încărcate de spaimă de către mediul său ambiant până când această spaimă - de tipul unui „reflex condiţionat" - se produce automat în situaţii similare. Sentimentele de aversiune sunt emoţii neplăcute sau spaime care apar atunci când o altă fiinţă ameninţă să încalce scala interdicţiilor sociale reprezentată de „supraeu" sau care chiar o încalcă. Ele

devin cu atât mai variate şi mai cuprinzătoare cu cât este mai extinsă şi mai diferenţiată zona de pericol prin care este reglementată şi modelată conduita individului, cu cât avansează civilizarea conduitei.
Am arătat mai sus, pe baza unei serii de exemple, cum, începând cu secolul al XVI-lea, pragul de pudoare şi de aversiune avansează tot mai repede. Şi aici înlănţuirile de idei încep încet să se închege. Avansarea coincide cu curtenizarea accelerată a stratului superior. Este vremea când lanţurile de dependenţe care se intersectează în individ devin mai dense şi mai lungi, este vremea în care tot mai mulţi oameni sunt tot mai strâns legaţi unul de celălalt, iar constrângerea la autocontrol sporeşte. Ca şi dependenţa reciprocă, observaţia reciprocă a oamenilor devine mai puternică; sensibilitatea şi, în mod corespunzător, interdicţiile devin tot mai diferenţiate; tot mai diferenţiate, mai cuprinzătoare şi mai variate, conform noului mod de convieţuire, devin motivele de aversiune şi ceea ce este perceput ca repugnant la ceilalţi.
Am arătat că o dată cu diferenţierea funcţională tot mai accentuată şi cu integrarea tot mai puternică a oamenilor, contrastele dintre diversele straturi şi ţări se diminuează, în timp ce nuanţele, variaţiile modelării lor în cadrul civilizării se amplifică. Aici întâlnim un fenomen corespunzător în dezvoltarea conduitei individuale şi a sensibilităţii. Cu cât se atenuează mai mult contrastele din conduita individuală, cu atât mai mult sunt reprimate, atenuate şi transformate prin autoconstrângere izbucnirile violente şi zgomotoase de plăcere sau neplăcere, cu atât mai mare devine sensibilitatea faţă de nuanţele sau de gradaţiile conduitei, cu atât mai sensibili devin oamenii faţă de gesturile sau de formele mărunte, cu atât mai diferenţiat se percep oamenii pe ei înşişi şi lumea lor într-o stratificare, care mai înainte nu răzbătea prin vălul reacţiilor emoţionale neatenuate, pentru a ajunge în conştiinţă.
„Primitivii", pentru a aminti un exemplu din imediata noastră apropiere, percepeau spaţiul naturii şi cel uman într-un perimetru relativ îngust, vital pentru ei - îngust datorită lanţurilor de dependenţă relativ scurte -, într-o anumită privinţă mult mai diferenţiat decât „indivizii civilizaţi". Diferenţierea variază după cum este vorba de ţăranul de la coarnele plugului, de un vânător sau eventual de un crescător de animale. Dar oricare ar fi situaţia, în general, se poate spune, în măsura în care ceva este vital pentru un grup, că în cazul

oamenilor mai primitivi capacitatea de a distinge ceva anume în pădure sau pe câmp, fie copacii între ei, fie zgomotele, mirosurile sau mişcările, este mult mai dezvoltată decât la indivizii „civilizaţi". Dar acolo, în cazul primitivilor, spaţiul natural reprezintă încă într-o foarte mare măsură o zonă de pericole; el este plin de spaime pe care omul civilizat nu le mai cunoaşte. Pentru individ este decisiv cât reuşeşte să deosebească în acel spaţiu. Felul în care treptat pe parcursul Evului Mediu şi apoi tot mai accelerat, începând cu secolul al XVI-lea, este percepută „natura" se modifică în conformitate cu faptul că spaţii umane tot mai mari sunt pacificate; abia o dată cu aceasta, pădurile, câmpiile şi munţii încetează să mai reprezinte zone de pericol de gradul întâi, din care răzbeşte în mod constant neliniştea şi teama în viaţa individului; iar acum reţeaua de drumuri devine mai densă, ca şi interrelaţionarea socială; când cavalerii jefuitori şi animalele de pradă dispar treptat, când pădurea şi câmpul încetează să mai fie scena de luptă a unor pasiuni nedomolite, a unor vânători sălbatice îndreptate împotriva oamenilor şi a animalelor, a plăcerilor şi a spaimelor sălbatice, când în locul acestora sunt tot mai mult modelate activităţi paşnice, producerea de bunuri, comerţul şi transporturile, pentru omul pacificat natura corespunzător de pacificată devine perceptibilă în alt fel. Ea devine în mare măsură - în conformitate cu însemnătatea sporită la care ajunge percepţia vizuală o dată cu atenuarea reacţiilor emoţionale ca intermediar al plăcerii - obiect al plăcerii vizuale, iar oamenii, sau pentru a ne exprima mai precis, îndeosebi orăşenii, pentru care câmpia şi pădurea nu mai înseamnă cotidian, ci un spaţiu de recreare, devin mai sensibili, percep ţinutul deschis mai diferenţiat, la un nivel care nu le era mai înainte accesibil oamenilor datorită pericolelor şi jocului neîmblânzit al pasiunilor; ei se bucură de armonia culorilor şi liniilor; se deschid în faţa a ceea ce se numeşte frumuseţe a naturii; sensibilitatea lor este mişcată de schimbarea nuanţelor şi a figurilor pe cerul traversat de nori şi de jocul luminii printre frunzele unui

copac.
Iar pe parcursul acestei pacificări se transformă totodată şi sensibilitatea oamenilor faţă de conduita lor în relaţiile reciproce. Acum spaimele lăuntrice se consolidează proporţional cu diminuarea celor exterioare, spaimele unei laturi a personalităţii faţă de cealaltă. Pe baza acestor tensiuni interioare oamenii încep să se perceapă în relaţiile reciproce într-un sens diferenţiat, inexistent acolo unde oamenii se aşteptau să existe permanent din afară ameninţări inevitabile şi puternice. Acum o întreagă parte a tensiunilor, care mai înainte ajungeau direct la dispută, la lupta de la om la om, sunt rezolvate ca tensiuni interioare în lupta individului cu sine. Circuitul social încetează să mai reprezinte o zonă de pericol, unde ospăţul, dansul şi prietenia zgomotoasă se transformă repede şi deseori în ură, bătăi şi omoruri, şi devine o zonă de primejdii în sensul că individul nu se mai

reţine suficient, că el atinge acele zone vulnerabile în care afectează propria sa limită de pudoare sau pragul de aversiune al celor din jur. Zona de pericole traversează acum într-un anumit sens din plin sufletul tuturor indivizilor. Tocmai de aceea oamenii ajung sensibili la nişte diferenţe pe care mai înainte nici măcar nu le percepeau. Aşa cum natura este acum într-o măsură mai mare decât înainte o sursă de plăcere percepută vizual, tot astfel oamenii devin unul pentru celălalt într-o mai mare măsură o sursă de plăcere vizuală sau, dimpotrivă, o sursă de neplăcere percepută vizual, determinând sentimente de aversiune în diferite grade. Spaima directă pe care omul o inspiră semenilor săi a scăzut, dar proporţional cu ea creşte acum spaima lăuntrică, mediată vizual şi de către supraeu.
Dacă utilizarea armei în luptă este discreţionară şi cotidiană -pentru a aminti un alt exemplu dezvoltat mai sus -, gestul mărunt prin care îi este întins comeseanului cuţitul la masă nu mai are mare importanţă. Atunci când utilizarea armei este din ce în ce mai îngrădită, când constrângerile exterioare şi autoconstrângerile se constituie tot mai mult ca o piedică simultană pentru individ de a-şi manifesta izbucnirile şi violenţa prin atac corporal, oamenii devin treptat tot mai sensibili faţă de tot ceea ce le aminteşte de atac. însuşi gestul de atac atinge o zonă de pericole; aversiunea se creează deja prin simplul fapt de a vedea cum un individ îi înmânează unui comesean cuţitul, îndreptând vârful spre acesta[149]. Iar pornind îndeosebi de la aceste extrem de sensibile cercuri restrânse ale societăţii bune de la curte, pentru care sensibilitatea reprezintă şi un criteriu de prestigiu, un mijloc de diferenţiere şi care tocmai de aceea este cultivat, această interdicţie traversează în valuri succesive întreaga societate civilizată. Astfel, asociaţiile agresive sunt dublate în mod cert de o serie întreagă de alte asociaţii din stratul instinctual ce produce teamă.
Am demonstrat pe baza unei serii de exemple felul în care treptat utilizarea cuţitului este tot mai mult îngrădită ca o zonă de primejdie, delimitată de un zid de interdicţii. Rămâne o problemă deschisă în ce măsură în cadrul aristocraţiei de la curte renunţarea la forţa fizică se menţine ca o constrângere exterioară şi până la ce grad ea se transformă în autoconstrângere. In ciuda tuturor îngrădirilor, utilizarea cuţitului la masă este încă relativ extinsă, ca şi utilizarea pumnalului. Vânarea şi sacrificarea animalelor este aici o plăcere aproape cotidiană a stăpânului, fiind permisă fără rezerve, ca şi tranşarea la masă a animalelor sacrificate care nu este încă atinsă de pragul de aversiune, situându-se în zona a ceea ce este permis. Apoi, o dată cu ascensiunea treptată a straturilor burgheze, în cadrul cărora pacificarea, transformarea totală în autoconstrângeri datorită întregii structuri a funcţiilor sociale este în acest punct cu mult mai perfecţionată şi mai unitară, tranşarea animalului sacrificat fiind mutată în cele din urmă în culisele vieţii sociale, tot astfel aici, ca de atâtea ori

în istorie, în anumite ţări şi îndeosebi în Anglia, în noile uzanţe se menţine câte ceva din vechile obiceiuri, iar utilizarea cuţitului, simpla ţinere în mână a cuţitului este evitată în orice situaţie în care acest fapt nu este inevitabil. Sporeşte sensibilitatea în această direcţie.
Acesta este un exemplu printre multe altele pentru anumite aspecte ale acelei transformări

structurale a potenţialului psihic pe care îl denumim concis „civilizare": nicăieri în societatea umană nu există un punct zero al temerilor faţă de forţele exterioare şi nicăieri nu există un punct zero al celor interioare, automate. Deşi sunt percepute de oameni diferit, ele sunt în cele din urmă inseparabile. Ceea ce se petrece pe parcursul procesului civilizării nu este dispariţia uneia şi apariţia celeilalte. Ceea ce se modifică este doar proporţia dintre spaimele exterioare şi cele automate interioare şi întreaga lor structură. Temerile oamenilor faţă de forţele exterioare sunt - fără a dispărea vreodată - cu mult diminuate. Temerile latente sau actuale, care nu lipsesc niciodată, care se creează prin tensiunile dintre impulsuri şi „eu", devin în raport cu acestea mai puternice, mai multilaterale şi mai constante. Documentarea din primul volum al acestei lucrări cu privire la avansarea limitei de pudoare şi de aversiune nu reprezintă în realitate altceva decât dovezi deosebit de simple şi de ilustrative pentru direcţia şi structura unei transformări în potenţialul personalităţii umane, care ar putea fi demonstrate şi sub numeroase alte aspecte. O structură similară este demonstrată de exemplu prin trecerea de la formarea supraeului catolic medieval la supraeul protestant. Şi aici ea arată un impuls decisiv în direcţia interiorizării temerilor. Doar un fapt nu ne este permis să-l trecem cu vederea: faptul că azi, ca şi pe vremuri, toate formele de spaimă lăuntrică ale adultului depind de spaimele copilului în raport cu ceilalţi, de spaimele faţă de forţele exterioare.

VII. Constrângerea mai puternică a stratului superior. Presiunea exercitată de straturile inferioare

M-am referit mai sus la faptul că în anumite ilustraţii[150], destinate stratului superior curtean şi cavaleresc din Evul Mediu târziu, reprezentarea oamenilor din straturile inferioare şi a gesturilor lor nu sunt nicidecum resimţite ca sursă de aversiune, în timp ce schema de aversiune a stratului superior de la curtea absolutistă nu admite decât gesturile ponderate şi în orice caz rafinate, iar tot ceea ce aminteşte de straturile inferioare, tot ceea ce este vulgar este menţinut la distanţă.

Respingerea a ceea ce este vulgar, susceptibilitatea tot mai accentuată faţă de ceea ce reprezintă sensibilitatea redusă a straturilor de jos străbat toate'sferele conduitei sociale ale stratului superior

curtean. Am demonstrat mai exact[151] modul în care se exprimă această stare de fapt în modelarea vorbirii curtene. Nu se spune, explică o doamnă de la curte, „un mien ami" sau „le pauvre deffunct"; toate acestea au „un iz burghez"; iar dacă burghezul se apără, dacă răspunde că o serie întreagă de oameni din societatea bună continuă să utilizeze aceste expresii, i se replică: „Este posibil să existe o serie de oameni cu stare care nu au încă destulă sensibilitate pentru rafinamentul vorbirii noastre. Acest «rafinament»... nu este la îndemână decât unui număr restrâns de oameni."

Faptul este categoric, ca şi pretenţiile acestei sensibilităţi. Oamenii care selectează astfel nu au pe de o parte abilitatea şi nici nu încearcă să justifice mai amănunţit de ce într-un caz particular această sintagmă le pare agreabilă, iar în altul creează aversiune. Sensibilitatea lor particulară este cât se poate de strâns legată de reglementarea specifică, mai puternică, şi de transformarea impulsurilor instinctuale, care le sunt impuse pe baza situaţiei sociale specifice. Siguranţa cu care obişnuiesc să spună: „Această sintagmă este plăcută; această combinaţie de culori a fost prost aleasă", siguranţa gustului lor, cu un cuvânt, se raportează mai degrabă la configuraţii ce acţionează inconştient asupra autocontrolului psihic decât la reflecţii conştiente. Devine însă şi aici evident felul în care mai întâi cercuri restrânse ale înaltei societăţi de la curte introduc „rafinamentul", sensibilitatea i porită pentru nuanţele ritmurilor, tonalităţilor şi semnificaţiilor din civintele rostite sau scrise, şi cum sensibilitatea, „bunul gust" au totodată pentru aceste cercuri prestigiul unui criteriu. Tot ceea ce atinge pragul lor de aversiune are un iz burghez şi este de valoare inferioară din punct de vedere social; reversul este de asemenea valabil: tot ceea ce este burghez le lezează pragul de aversiune. Necesitatea de a se distinge de tot ceea ce este burghez acutizează această sensibilitate; iar structura particulară a vieţii de la curte, prin care nu performanţa profesională şi nici posesiunea de bani, ci rafinarea conduitei sociale se

instaurează ca instrument principal în lupta con-curenţială pentru prestigiu şi favoruri, le creează această posibilitate. Pe parcursul acestei lucrări, pe baza unei serii de exemple, m-am referit la felul cum, aproximativ începând din secolul al XVI-lea, standardul conduitei sociale cunoaşte o transformare mai rapidă, cum acesta se menţine în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, ca apoi, în secolele al XVIII-lea şi al XlX-lea să se răspândească, transformat într-un mod anume, în întreaga societate occidentală. Impulsul de restricţie şi de transformare a instinctelor se instituie o dată cu transformarea nobilimii cavalereşti într-o aristocraţie de curte. El depinde în cea mai strânsă măsură de transformarea relaţiei dintre stratul superior şi celelalte grupări funcţionale, despre care am discutat mai înainte. Societatea războinică *courtoise* nu se află nici pe departe în asemenea măsură sub presiune, în linii mari nu trăieşte

încă în interdependenţă cu straturile burgheze, precum aristocraţia de curte. Stratul superior curtean este o formaţiune aflată într-o reţea mai densă de interdependenţe. Trăieşte într-un anumit sens prins ca într-un cleşte între domnitorul central al curţii, de a cărui favoare depinde, pe de o parte, şi grupările burgheze de vârf, bine situate din punct de vedere economic, pe de altă parte, care presează în sus şi care le dispută predominanţa. Rivalitatea mai puternică cu cercurile burgheze nu datează abia de la sfârşitul secolului al XVIII-lea sau începutul secolului al XlX-lea, ci aristocraţia curteană este constant ameninţată în existenţa ei socială de straturile burgheze care presează în sus. Curtenizarea nobilimii nu se petrece de fapt decât în interdependenţă cu consolidarea presiunii exercitate de straturile burgheze. Existenţa unei interdependenţe şi a unei tensiuni mai puternice între straturile nobile şi cele burgheze este în ultimă instanţă constitutivă pentru caracterul aristocratic de curte al grupărilor de vârf ale nobilimii.

Nu ne este permis să ne lăsăm induşi în eroare de faptul că aveau să dureze secole până când această constantă fluctuaţie între grupările nobile şi burgheze avea să se decidă în favoarea celor din urmă. în egală măsură, nu ne este permis să ne lăsăm induşi în eroare de faptul că respectivele constrângeri ale stratului superior, interdependenţele funcţionale şi tensiunile latente dintre diversele straturi ale societăţii absolutiste din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea ar fi mai puţin semnificative decât cele din diferitele societăţi naţionale din secolele al XlX-lea şi al XX-lea. Comparativ cu constrângerile funcţionale ale nobilimii războinice libere din Evul Mediu, cele exercitate asupra aristocraţiei de curte sunt deja foarte mari. Tensiunile sociale, şi îndeosebi tensiunile dintre nobilime şi burghezie, au, o dată cu pacificarea tot mai accentuată, un alt caracter.

Atât timp cât dispunerea de instrumentele de exercitare a forţei fizice, de arme şi de trupe nu a fost încă centralizată în prea mare măsură, o serie de tensiuni sociale conduc în mod repetat la acţiuni războinice regulate. Anumite grupări sociale, aşezările de meşteşugari şi seniorii lor feudali, uniunile citadine şi uniunile cavalereşti se confruntă între ele ca nişte unităţi de dominaţie, care, aşa cum va fi ulterior cazul cu state întregi, trebuie în permanenţă să-şi dispute adversităţile prin forţa armelor. în structura tensiunilor sociale, temerile pe care le produc se pot descărca cu mult mai uşor şi mai frecvent prin acţiuni războinice, prin exercitarea nemijlocită a forţei fizice. O dată cu treptata stabilizare a monopolurilor de putere şi cu interdependenţele funcţionale tot mai pronunţate dintre nobilime şi burghezie, această stare de fapte se modifică. Tensiunile devin mai constante. Nu mai pot fi decise direct prin exercitarea forţei fizice în punctul culminant sau în momentele de criză. Se exprimă astfel printr-o presiune continuă, pe care fiecare membru al nobilimii trebuie

să o soluţioneze în sine însuşi. Temerile sociale îşi pierd treptat, o dată cu transformarea relaţiilor sociale, caracterul de vâlvătaie, care izbucneşte rapid, pustieşte totul în cale şi se stinge din nou, pentru ca eventual să se aprindă apoi la fel de repede, şi ia în schimb caracterul unui foc ce pâlpâie mocnit şi constant, a cărui flacără este acoperită şi care rareori izbucneşte în afară.

Privind din acest punct de vedere, aristocraţia curteană reprezintă un alt tip de strat

superior decât războinicii liberi din Evul Mediu. Acesta este primul dintre straturile superioare supus unei constrângeri mai puternice, căruia pe parcursul vremurilor moderne apoi îi vor urma alte straturi superioare caracterizate de o constrângere mai accentuată. In comparaţie cu războinicii liberi, este mai direct şi mai puternic ameninţată de straturile burgheze în întreaga temelie a existenţei sociale, în privilegiile ei. încă din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea există, cel puţin în Franţa, la anumite grupări burgheze de vârf, mai ales la membrii înaltelor curţi de judecată şi administrative, o puternică aspiraţie de a se instala în locul nobilimii războinice, sau cel puţin alături de ea, în calitate de strat superior al ţării. Politica straturilor burgheze este în bună parte orientată către sporirea propriilor privilegii, în detrimentul vechii nobilimi, chiar dacă în acelaşi timp - iar în acest fel relaţiile dobândesc un caracter particular ambi-valent -, printr-o serie de fronturi sociale comune, sunt legate de vechea nobilime. Tocmai de aceea, temerile pe care le implică asemenea tensiuni continue exprimă, în cazul straturilor superioare burgheze, de obicei doar o formă mascată, controlată de un puternic impuls al supraeului. Iar acest fapt se aplică într-o şi mai mare măsură nobilimii autentice, care acum se află în numeroase ocazii adesea în defensivă şi pentru care jocul înfrângerilor şi pierderile suferite o dată cu pacificarea şi curtenizarea îşi vor dovedi consecinţele timp îndelungat. Aristocraţii de curte ar trebui să-şi reprime mai mult sau mai puţin neliniştea pe care le-o creează veşnica dispută cu grupările burgheze. Tensiunea socială determină, în cadrul acestei structuri de interdependenţe, la membrii ameninţaţi ai stratului superior o puternică tensiune *interioară.* Temerile produse de tensiunile sociale membrilor stratului superior curtenesc coboară în parte, chiar dacă niciodată întru totul, spre zonele inconştiente ale potenţialului psihic şi ies din nou la iveală doar într-o formă transformată, ca automatisme specifice de autocontrol. Ele se manifestă, de exemplu, prin sensibilitatea specială a aristocraţiei de curte faţă de tot ceea ce atinge, fie şi de departe, privilegiile succesorale care le fundamentează existenţa. Se manifestă prin gesturi de respingere, puternic încărcate emoţional, cu care curtenii se raportează la tot ceea ce are „iz burghez". Ele sunt răspunzătoare de faptul că aristocraţia de curte este cu atât mai sensibilă faţă de gesturile stratului inferior decât era nobilimea războinică din Evul Mediu, cu cât impun, cu o severitate mai accentuată, o distanţare de

sfera lor de viaţă a tot ceea ce este „vulgar". Iar temerea socială, mocnind permanent, formează în cele din urmă unul dintre cele mai puternice impulsuri ale controlului puternic pe care fiecare dintre membrii stratului superior de la curte îl exercită asupra propriei persoane şi asupra conduitei altor persoane din cercul său; se manifestă prin vigilenţa intensă cu care membrii aristocraţiei de curte, ai acelei „society", supraveghează şi cizelează tot ceea ce îi deosebeşte de oamenii situaţi inferior: nu doar însemnele exterioare ale rangului, ci şi vorbirea, mişcările, plăcerile şi formele de comunicare ale societăţii. Pe scurt, permanenta presiune de jos în sus şi teama pe care aceasta o produce la nivel superior nu este singura, dar cu siguranţă este una dintre forţele propulsoare cele mai puternice ale rafinării civilizatorii specifice, care îi distinge pe indivizii stratului superior de ceilalţi şi care le devine în cele din urmă o a doua natură.

Funcţia principală a aristocraţiei de curte - care se defineşte prin relaţia ei extrem de puternică faţă de domnitorul central - este tocmai aceea de a se distinge, de a se menţine ca formaţie de diferenţiere, ca o contrapondere socială faţă de *bourgeoisie.* Ea este total dispusă să elaboreze în permanenţă o conduită socială distinsă, maniere alese şi bun gust. Straturile burgheze în ascensiune o urmează la mică distanţă. Ele sunt mai puţin dispuse să-şi prelucreze conduita şi gustul; ele au o profesie. Dar idealul lor este mai întâi de toate, ca şi al aristocraţiei, acela de a trăi exclusiv din rente şi, dacă este posibil, de a avea acces neîngrădit în cercul de la curte; cercul curtean continuă să reprezinte un model pentru o bună parte a burgheziei. Ei devin *bourgeois gentilhommes.* îi imită pe nobili şi manierele lor. Dar tocmai de aceea modalităţile de conduită formate în cercul de la curte devin în mod constant inutilizabile ca mijloc de diferenţiere, iar grupările nobile competente sunt impulsionate în continuare la perfecţionarea conduitei. Uzanţele considerate la un moment dat „rafinate" devin după o vreme „vulgare". Manierele se cizelează continuu, iar pragul de aversiune se deplasează, până când, în cele din urmă, o dată cu declinul societăţii

absolutiste de curte prin Revoluţia Franceză, interacţiunea dintre cele două clase încetează sau cel puţin pierde în intensitate. Pe lângă concurenţa mai marcată a straturilor de la curte pentru obţinerea favorurilor suveranului, presiunea exercitată de jos în sus constituie în realitate motorul care impulsionează în faza curteană relativ repede transformarea civilizatorie a nobilimii şi, o dată cu aceasta, pragul de pudoare şi de aversiune, după cum au demonstrat exemplele din volumul întâi. Ca urmare a interdependenţelor mai mari dintre diferitele straturi, care determină atât contacte mai strânse cât şi tensiuni mai constante între ele, *circulaţia modelelor* se petrece cu mult mai rapid decât în Evul Mediu.
„Societăţile bune", care urmează după cea curteană, sunt mai mult sau mai puţin direct interrela-ţionate cu societatea care exercită o profesie; chiar dacă în cadrul

acestora nu au lipsit niciodată configuraţii similare, ele nu mai au în sfera circuitului social, nici măcar în cea mai îndepărtată, aceeaşi putere formatoare, căci de acum înainte profesia şi banii devin în tot mai mare măsură o sursă primară de prestigiu. Iar arta, rafinamentul comportamentului în circuitul social încetează să mai aibă o importanţă atât de decisivă pentru prestigiul şi succesul individului în societate, ca în societatea de curte.
în orice strat social, comportamentul care, potrivit cu funcţiile ce-i revin, este vital pentru oamenii din acel strat, va fi modelat cu cea mai mare grijă şi intens. Minuţiozitatea cu care este cizelată în societatea de la curte orice mişcare în timpul mesei, orice normă ce ţine de etichetă, sau de arta conversaţiei, corespunde importanţei pe care o au pentru curteni aceste funcţii, atât ca mijloace de distincţie faţă de straturile inferioare, cât şi ca instrumente în lupta concurenţială pentru obţinerea favorurilor regelui. Aranjarea cu grijă a casei sau a parcului, decoraţiunile interioare, care - în funcţie de modă - sunt mai ostentative sau mai intime, spiritualitatea unei conversaţii sau chiar a unei relaţii amoroase, toate acestea reprezintă în faza curteană nu doar plăceri personale ale unor indivizi, ci cerinţe vitale, implicate de poziţia socială. Ele ţin de premisele de a dobândi consideraţia semenilor, de a înregistra succes în societate, care joacă aici acelaşi rol ca succesul profesional în societatea burgheză.
în secolul al XlX-lea, o dată cu ascensiunea straturilor burgheze de profesionişti la funcţia de strat superior, toate aceste preocupări încetează să se mai afle în centrul tendinţelor formatoare ale societăţii. Acum obţinerea banilor şi profesia reprezintă reperele majore ale imperativelor sociale care îl modelează pe individ; iar gesturile de care depindea în societatea de la curte existenţa şi care au fost perfecţionate din acest motiv cu deosebită migală, revin în societatea burgheză unei sfere în care poziţia socială a oamenilor nu mai interesează decât în plan secund. Formele relaţiilor sociale, decorarea unei case, eticheta care ţine de vizită sau ritualul mesei, toate acestea intră acum în sfera vieţii private. îşi menţin funcţia vitală îndeosebi în societatea în care, în ciuda ascensiunii elementelor burgheze, formaţiunile sociale aristocrate şi-au menţinut vigoarea până în acest moment: în Anglia. Dar în amalgamul particular de conduită care s-a format aici pe baza unui amestec, practicat de secole, de modele de conduită de sorginte aristocrată şi burgheză, apar acum treptat caracteristicile burgheze ale stării de mijloc, care ies mai puternic în evidenţă. In orice caz, în general în toate societăţile occidentale, o dată cu declinul aristocraţiei pure, oricând şi sub orice formă s-ar petrece acesta, în cele din urmă se dezvoltă tot mai puternic şi mai direct modalităţile de conduită şi modelarea reacţiilor emoţionale necesare pentru însuşirea funcţiilor profesionale, pentru executarea unei munci mai mult sau mai puţin regulate. Acesta este motivul

pentru care societatea burgheză, care practică o profesie, preia înainte de toate ritualul de la societatea de curte, fără a-l dezvolta ea însăşi mai departe. Acesta este motivul pentru care standardul reglementării afectelor avansează relativ lent în respectiva sferă, o dată cu ascensiunea burgheziei care exercită o profesie. în societatea de la curte, şi parţial şi în acea „society" din Anglia, nu se înregistrează scindarea existenţei umane într-o sferă privată şi una profesională. Atunci când o asemenea scindare se generalizează, începe o nouă fază în procesul civilizării; schema reglementării impulsurilor instinctuale, implicată de exercitarea unei profesii, se deosebeşte în numeroase privinţe de schema reglementării

impulsurilor, impusă de funcţia curteanului şi de jocul vieţii curteneşti asupra individului. Tensiunea necesară pentru menţinerea existenţei sociale burgheze, stabilitatea formării supraeului, intensitatea reglementării şi transformării instinctelor, funcţiile burgheze de exercitare a profesiei şi a ocupaţiei, pretinse de la individ sunt în ansamblu, în ciuda unei anumite destinderi în sfera manierelor, considerabil mai mari decât structurile psihice corespunzătoare, impuse de viaţa de aristocrat curtean. Cel mai clar se evidenţiază transformarea care se petrece în reglementarea relaţiilor sexuale. Dar modelarea aristocrat-curteană a oamenilor converge într-o formă sau alta spre cea burgheză, unde este menţinută şi propagată. Impregnarea unor straturi tot mai ample cu formele de conduită şi modelarea instinctelor, care erau specifice iniţial societăţii de la curte, este deosebit de marcată în regiunile în care curţile sunt mari şi bogate, şi care se constituie astfel într-un model cu mare putere de penetrare. Parisul şi Viena sunt exemplele în acest sens. Sunt sediile celor două mari curţi absolutiste rivale din secolul al XVIII-lea; un ecou al acestei stări de fapte este resimţit încă şi în prezent, nu doar datorită reputaţiei lor de centre ale „bunului gust" sau ale industriilor de lux, ale căror produse sunt destinate în mod special „doamnelor", ci şi în cultivarea relaţiilor sexuale, în modelarea erotică a populaţiei, chiar dacă realitatea în această privinţă nu mai corespunde în totalitate renumelui atât de des exploatat de industria cinematografică.

într-o formă sau alta însă, modelele de conduită ale acelei „bonne compagnie" aristocratice de curte au pătruns în formele de conduită ale societăţii industriale, chiar şi acolo unde curţile erau mai puţin bogate şi influente. Faptul că modalităţile de conduită ale grupărilor occidentale dominante, gradul şi felul reglementării reacţiilor lor emoţionale dovedesc o mare omogenitate în ciuda tuturor deosebirilor naţionale, este, cu siguranţă, privind la modul general, o consecinţă a interrelaţionării reciproce a acestor grupări, a interdependenţei constante a tuturor proceseor funcţionale în diferitele uniuni naţionale ale Occidentului. In acest cadru general însă, faza monopolurilor de putere semiprivate" şi ale societăţii aristocratice de curte, cu

puternicele sale interdependenţe la nivelul întregii Europe, joacă în determinarea conduitei occidentale civilizate un rol aparte. Societatea curteană a exercitat în primul rând şi într-o formă deosebit de pură o funcţie care ulterior a fost răspândită în felurite gradaţii şi modificări în straturi tot mai cuprinzătoare ale societăţii occidentale, funcţia unei „societăţi bune", a unui strat superior aflat sub presiunea unei interrelaţionări intense şi extinse, pe de o parte sub presiunea monopolurilor de putere şi de fiscalitate şi pe de altă parte sub cea exercitată de straturile inferioare. Societatea de curte a fost într-adevăr prima reprezentantă a acelei forme particulare de strat superior, care a ieşit în evidenţă cu atât mai clar, cu cât au devenit mai dependente unele de altele, o dată cu diferenţierea funcţională progresivă, diversele straturi sociale, şi cu cât mai mare a fost numărul de oameni, cu cât mai ample au devenit spaţiile umane incluse într-o astfel de interdependenţă reciprocă. Acesta a fost un strat superior aflat în mare măsură sub constrângere, un strat superior a cărui situaţie a necesitat o înfrânare permanentă, o reglementare intensă a instinctelor. Tocmai forma de strat superior predomină de acum înainte în spaţiile apusene. Iar modelele stăpânirii de sine, aşa cum au fost dezvoltate în societatea aristocratică de curte mai întâi în sfera relaţiilor sociale pentru „viaţa privată", au fost transmise gradat şi modificat de la un strat la altul, precum şi poziţia şi funcţia de strat superior. Moştenirea societăţii aristocrate a avut o importanţă mai mare sau mai mică după cum caracterul de „societate bună" a jucat un rol mai mare sau mai mic pentru o clasă sau o naţiune. După cum am mai spus, aşa s-au petrecut lucrurile, într-o măsură mai mare sau mai mică, în straturi tot mai ample, în cele din urmă în cazul unor naţiuni întregi din lumea apuseană, îndeosebi la naţiunile care, o dată cu dezvoltarea unor puternice instituţii centrale au devenit de timpuriu puteri coloniale. In cazul unor asemenea naţiuni, sub presiunea interrelaţionării extinse, reprezentată atât de intensitatea luptei concu-renţiale în propriul strat superior, cât şi de necesitatea de a-şi menţine standardul de viaţă ridicat şi prestigiul de strat sus-pus şi deosebit faţă de straturile inferioare, a luat amploare controlul social practicat după o anumită schemă, sensibilitatea faţă de conduita semenilor, autocontrolul

individului şi puterea „supraeului". Astfel s-au amalgamat modalităţile de conduită ale stratului superior aristocrat de curte cu modalităţile de conduită ale diverselor straturi burgheze, când acestea s-au aflat în ascensiune şi au ajuns în poziţia de straturi superioare; ceea ce iniţial s-a format ca *civilite* a fost - transfor-mându-se în funcţie de situaţia particulară a promotorilor săi - preluat şi continuat, pentru a deveni ceea ce de acum s-a numit „civilizaţie" sau, mai precis, „conduită civilizată". Astfel se răspândesc, începând din secolul al XlX-lea, formele civilizate de conduită către straturile inferioare, care exercită o presiune în cadrul societăţii occidentale, şi

către diversele straturi ale ţărilor colonizate, amalgamându-se cu modalităţile de conduită care corespundeau ca funcţie şi destin. Cu fiecare impuls ascendent se întrepătrund modalităţile de conduită ale straturilor care în acel moment au o poziţie superioară cu cele ale grupărilor aflate în ascensiune. Standardul de conduită al clasei aflate în ascensiune, schema preceptelor şi a interdicţiilor reflectă în structura sa istoria acestui proces ascendent. Astfel iese la iveală, în schema reacţiilor instinctuale şi a conduitei diverselor naţiuni burgheze, ceea ce definim drept „caracterul lor naţional", marcat de felul relaţiilor timpurii, precum şi de structura disputelor sociale dintre straturile nobiliare şi cele burgheze, cele din urmă ajungând să deţină puterea. Astfel - pentru a nu da decât un singur exemplu -, codul de conduită şi de reglementare a instinctelor în America de Nord este, în ciuda a numeroase similitudini, în mai mare măsură decât în Anglia cel al unei stări de mijloc, pentru că acolo aristocraţia a dispărut relativ de timpuriu, în timp ce în Anglia disputa deosebit de dificilă dintre straturile superioare nobiliare şi straturile de mijloc ale burgheziei a condus în etape succesive la o specifică amalgamare nuanţată şi în felul acesta la o întrepătrundere nu mai puţin nuanţată a modelelor de conduită ale ambelor straturi. Procese similare au fost demonstrate în primul capitol din volumul întâi al acestei lucrări, de exemplu pe baza deosebirilor dintre caracterul naţional francez şi cel german. Nu ar însemna o dificultate să dăm alte exemple cu privire la caracterul naţional al celorlalte naţiuni europene.

Fiecare dintre valurile de propagare a standardului de conduită civilizată asupra unui alt strat este însoţit însă de o sporire a puterii sociale, de o adaptare a standardului de viaţă la stratul situat imediat superior, sau cel puţin de o creştere a sa în acea direcţie. Straturile care trăiesc în permanenţă sub ameninţarea înfometării sau sub imperiul unor îngrădiri extreme, în nevoie şi mizerie, nu se pot comporta civilizat. în vederea educării şi menţinerii unei instanţe mai stabile a supraeului a fost dintotdeauna necesar atât un standard de viaţă relativ ridicat, cât şi măsuri de securitate relativ ridicate.

Oricât de complex ar părea la prima vedere sistemul de pârghii al proceselor de interrelaţionare în cadrul căruia se petrece civilizarea conduitei în Occident, schema elementară a acestor interdependenţe este relativ simplă. Tot ceea ce s-a menţionat până aici drept tendinţe individuale, de exemplu treptata ridicare a standardului de viaţă a unor straturi mai ample de populaţie, dependenţa funcţională mai puternică a stratului superior sau stabilitatea monopolurilor centrale, toate acestea sunt fenomene consecutive sau parţiale ale unei diferenţieri funcţionale progresive uneori mai rapidă, alteori mai lentă. O dată cu această diferenţiere funcţională creşte productivitatea muncii; o productivitate mai mare a muncii este premisa pentru creşterea standardului de viaţă al unor straturi tot mai ample; o dată

cu diferenţierea funcţională creşte la un moment dat dependenţa funcţională a stratului superior; şi abia de pe o treaptă foarte înaltă de diferenţiere funcţională este posibilă în cele din urmă şi formarea unor monopoluri mai stabile ale puterii şi fiscalităţii, cu o administraţie monopolistă foarte specializată, deci formarea statelor în sensul occidental al cuvântului, o dată cu care viaţa individului dobândeşte un înalt grad de „securitate". Dar diferenţierea funcţională tot mai accentuată aduce în mod constant tot mai mulţi oameni, spaţii umane mai ample în stare de dependenţă reciprocă; ea presupune şi educă o mai mare reticenţă a individului, o reglementare mai precisă a conduitei sale şi a reacţiilor sale

emoţionale; pretinde o mai puternică îngrădire a instinctelor şi - începând de la un anumit nivel - un autocontrol mai constant. Acest fapt reprezintă, dacă ne putem exprima astfel, preţul pe care îl plătim pentru o mai mare securitate şi pentru alte fenomene similare.
în orice caz - iar acest fapt este de o însemnătate decisivă pentru standardul de civilizare din zilele noastre -, reticenţa şi autocontrolul sunt astfel modelate în fazele anterioare ale mişcării de civilizare nu pur şi simplu datorită necesităţii unei cooperări constante a individului cu ceilalţi, ci în linii mari prin scindarea particulară a societăţii în straturi superioare şi straturi inferioare. Tipul de reticenţă şi de modelare a pornirilor instinctuale, aşa cum se creează în straturile superioare, obţine astfel o amprentă specifică în primul rând datorită tensiunilor constante care străbat societatea. Formarea eului şi a supraeului la aceşti oameni reflectă presiunea concurenţială din propriul lor strat, produsă de diferenţierea funcţională progresivă, precum şi de presiunea exercitată de jos în sus, care creează forme mereu noi. Forţa şi multitudinea contradicţiilor controlului social, cărora le este subordonată conduita individului în straturile superioare şi care pot fi reprezentate prin propriul „supraeu", nu sunt determinate doar de faptul că este un control concurenţial, parţial al unei concurenţe libere, ci îndeosebi de faptul că aceşti concurenţi deţin totodată în mod colectiv un prestigiu care îi diferenţiază, un standard ridicat faţă de cei care presează de jos în sus, datorită previziunii pe termen lung şi a autoconstrângerii dublate de teamă.
Dacă analizăm traiectoria generală a acestor procese în decursul secolelor, observăm o tendinţă clară cu privire la adaptarea standardelor de conduită şi de viaţă, la nivelarea marilor contraste. Dar această mişcare nu se petrece rectiliniu. în fiecare val de răspândire a modalităţilor de conduită ale unui cerc mai mic către unul mai mare, aflat în ascensiune, deosebim în mod clar două faze: o fază de asimilare sau de colonizare, în care stratul mai amplu, inferior, aflat în ascensiune, este în mod evident subordonat celui superior, şi care se orientează în mod evident după modelul celui superior şi căruia stratul superior, fie că intenţionează sau nu, îi inoculează modalitatea sa de

conduită. Iar o a doua fază, de respingere, diferenţiere sau emancipare, în care gruparea aflată în ascensiune câştigă în mod evident putere socială şi conştiinţă de sine, în care, în mod corespunzător, gruparea superioară este constrânsă la o izolare mai puternică şi în care se accentuează contrastele şi tensiunile din societate.
Aici, ca de fiecare dată, ambele tendinţe, de asimilare şi diferenţiere, de atracţie şi respingere, coexistă cu siguranţă în fiecare fază; iar relaţiile sunt în esenţă ambivalenţe. Dar în prima fază, care este de obicei echivalentă cu faza ascensiunii individuale de la stratul inferior spre cel superior, se evidenţiază tot mai puternic tendinţa de a coloniza de sus în jos, iar de jos în sus de a se adapta. în cea de-a doua fază, în care puterea socială a grupării inferioare se dezvoltă ca o entitate, iar cea a grupării superioare se diminuează, o dată cu rivalitatea şi cu tendinţele de respingere se consolidează în conştiinţa de sine şi individuală a ambelor grupări înclinaţia de a scoate în evidenţă diferenţele şi - referitor la stratul superior - de a le stabiliza. Contrastele dintre clase devin mai pronunţate, zidurile care le despart mai înalte.
în fazele de primul tip, de asimilare, numeroşi indivizi din straturile aflate în ascensiune sunt în foarte mare măsură dependenţi de straturile superioare nu doar în existenţa lor socială, ci şi în conduita lor, în ideile şi idealurile lor, chiar dacă opun rezistenţă. Ei sunt adesea - chiar dacă nu de fiecare dată - în numeroase privinţe încă necizelaţi, oamenii din stratul superior având un grad mai înalt de rafinare; corespunzător subordonării lor sociale, sunt impresionaţi de interdicţiile, de reglementarea reacţiilor emoţionale şi de codul de conduită al stratului superior, încât tind să-şi reglementeze reacţiile emoţionale după aceeaşi schemă. Aici întâlnim un fenomen dintre cele mai ciudate din procesul de civilizare: oamenii din stratul aflat în ascensiune dezvoltă un „supraeu" după modelul stratului superior, care subordonează şi colonizează. Dar „supraeul" format de cei aflaţi în ascensiune, în aparenţă după modelul stratului superior, este, la o privire mai atentă, cât se poate de diferit de modelul său sub numeroase aspecte. Este mai puţin echilibrat şi adeseori neobişnuit de strict şi riguros. Nu se tăgăduieşte tensiunea uriaşă pe care o

implică ascensiunea individuală şi cu atât mai puţin permanenta ameninţare de jos în sus, precum şi de sus în jos, acest foc încrucişat din toate părţile, căruia îi este supus individul aflat în ascensiune. Completa asimilare de către un strat superior reuşeşte în timpul unei generaţii doar în mod cu totul excepţional, în cazul câtorva indivizi. în cei mai mulţi dintre oamenii din straturile aflate în ascensiune, efortul conduce mai întâi în mod inevitabil la malformaţii specifice ale conştiinţei şi ale atitudinii. Ele sunt cunoscute din Orient sau din colonii sub numele de „levantinism"; şi le întâlnim destul de des în cercurile mic-burgheze ale stării de mijloc în societatea occidentală sub denumirea de

„semidoctism", ca o pretenţie a individului de a părea ceea ce nu este de fapt, ca o incertitudine a comportamentului şi a gustului, ca o „kitschizare" nu doar a mobilei şi a îmbrăcăminţii, ci şi a personalităţii: astfel se exprimă o situaţie socială care tinde la imitarea modelelor unor grupări sociale situate superior. Această asimilare nu reuşeşte; ea se menţine ca o imitaţie a unor modele străine. Educaţia, standardul de viaţă şi spaţiul vital ale stratului aflat în ascensiune şi ale stratului superior continuă în această fază să fie atât de diferite, încât încercarea de a imita siguranţa conduitei şi cizelarea ei provoacă la cei mai mulţi dintre oamenii din stratul aflat în ascensiune o falsitate specifică şi o deformare comportamentală, în spatele cărora, cu toate acestea, se află o autentică situaţie critică a existenţei lor sociale, necesitatea de a scăpa de presiunea exercitată de sus, precum şi de inferioritate. Iar formarea „supraeului" pe baza modelelor oferite de stratul superior determină la straturile aflate în ascensiune crearea totodată a unei forme absolut specifice a sentimentelor de pudoare şi de inferioritate. Ele sunt foarte diferite de percepţiile straturilor inferioare, care nu au şanse de ascensiune individuală. Conduita lor s-ar putea să fie mai grosolană, dar este mai coerentă, mai omogenă, mai structurată; ei trăiesc în mai mare măsură într-o lume proprie, fără a avea pretenţie la prestigiu, precum cei din stratul superior, beneficiind astfel de un interval mai mare pentru descărcarea reacţiilor lor emoţionale; trăiesc mai puternic după propriile moravuri şi obiceiuri; inferioritatea lor faţă de stratul superior, gesturile lor de subordonare, precum şi gesturile de împotrivire sunt evidente, relativ nemascate, asemenea reacţiilor lor emoţionale, fiind reglementate în anumite forme simple. în conştiinţa lor, se deosebesc pe ei înşişi şi celelalte straturi, în bine şi în rău, prin poziţii clar definite.

în schimb, sentimentele şi gesturile de inferioritate ale indivizilor aflaţi în ascensiune socială dobândesc în acest fel o nuanţare specifică, în sensul că ei se identifică până la un anumit grad cu stratul superior; ei sunt acum caracterizaţi de acea structură descrisă mai sus pe baza sentimentelor de pudoare: oamenii aflaţi în această situaţie recunosc parţial conştient imperativele şi interdicţiile, normele şi formele de conduită ale stratului superior ca obligatorii pentru ei înşişi, fără a fi în stare să le adopte cu aceeaşi spontaneitate şi naturaleţe. Această contradicţie particulară ivită între stratul superior, reprezentat de propriul supraeu, şi incapacitatea de a realiza aceste exigenţe pentru sine, această continuă tensiune lăuntrică este aceea care conferă vieţii lor afective şi conduitei lor un caracter specific.

Totodată se vede însă aici, dintr-o nouă perspectivă, ce importanţă are reglementarea strictă a conduitei pentru stratul superior: este un instrument de prestigiu; dar ea este totodată - într-o anumită fază -şi un mijloc de dominare. Nu este mai puţin semnificativ pentru structura societăţii apusene faptul că sloganul sub care se desfăşoară mişcările sale de colonizare se numeşte „civilizare". Pentru oamenii

dintr-o societate cu o marcată diferenţiere funcţională nu este îndeajuns să domine pur şi simplu cu arma în mână, precum casta războinicilor, asupra unor popoare şi ţări subjugate, chiar dacă vechiul ţel al celor mai multe dintre mişcările expansioniste anterioare, expulzarea altor popoare de pe pământul deţinut, dobândirea de noi terenuri arabile ori destinate aşezărilor umane, nu a jucat cu siguranţă un rol neînsemnat nici în mişcarea occidentală de expansiune. Dar nu e nevoie doar de pământ; e nevoie şi de oameni; ei urmează să fie integraţi în propria reţea de diviziune a muncii, în ţara care reprezintă

puterea hegemonială, fie ca forţă de muncă, fie în calitate de consumatori; aceasta obligă totodată la o anumită ridicare a standardului de viaţă, ca şi la cultivarea unei aparaturi de autoconstrân-gere sau a supraeului la cei supuşi după modelul omului occidental; reclamă într-adevăr „civilizarea" popoarelor subjugate. Aşa cum în Apus, începând cu o anumită stare de interdependenţă, nu a mai fost posibil ca oamenii să fie stăpâniţi doar prin forţa armelor şi prin ameninţare corporală, tot astfel pentru menţinerea unui imperiu, pretutindeni unde colonialismul a însemnat mai mult decât plantaţii şi sclavii care să le lucreze, a devenit necesară modelarea supraeului. Tocmai în acest fel s-au instalat, la o parte a celor subjugaţi, toate fenomenele caracteristice primei faze de ascensiune, luată anterior în discuţie: ascensiunea individuală, asimilarea celor aflaţi în ascensiune la reglementarea reacţiilor emoţionale şi la imperativele straturilor superioare, identificarea parţială cu ele, educarea şi formarea aparaturii supraeului după schema straturilor superioare, o amalgamare mai mult sau mai puţin reuşită a obiceiurilor şi autoconstrângerilor proprii cu cele ale ritualului social al Occidentului civilizat, cu toate consecinţele deja descrise.

Dar pentru a observa asemenea procese nu este nevoie să ne ducem cu gândul prea departe. O fază similară se regăseşte - pentru a nu o numi decât pe aceasta - şi în mişcarea de ascensiune a burgheziei occidentale: faza curteană. Şi aici a existat mai întâi aspiraţia cea mai înaltă a numeroşi indivizi din straturile burgheze de vârf de a se comporta şi de a trăi precum cei din stratul superior, precum nobilii. Ei au recunoscut superioritatea conduitei aristocratice de curte; au încercat ei înşişi să se modeleze şi să se controleze după acest model. Conversaţia burghezului în cercul curtean cu privire la vorbirea adecvată, citat mai sus, este un exemplu în acest sens. Iar în istoria limbii germane, faza curteană a burgheziei este bine reprezentată de cunoscuta uzanţă a celor ce conversează sau a celor ce scriu, şi anume ca după fiecare al treilea sau al patrulea cuvânt în germană să fie intercalat unul în franceză, dacă nu cumva se preferă să se folosească în totalitate limba franceză, limba de curte a Europei. Nobilii şi chiar burghezii din cercurile curteneşti din această perioadă i-au ridiculizat adesea pe burghezii care încercau, fără succes, să se comporte cu „rafinament" de curte.

Când se amplifică puterea socială a burgheziei dispare această luare în derâdere. Mai devreme sau mai târziu trec pe prim-plan caracteristicile ascensiunii sociale. Grupările burgheze îşi subliniază tot mai emfatic conştiinţa de sine specific burgheză; ele opun tot mai decis şi mai conştient imperativele şi interdicţiile proprii celor aristo-crat-curtene. Ele opun - în funcţie de situaţia lor aparte - trândăviei aristocratice munca, etichetei „natura", cultivării manierelor cultivarea cunoaşterii, pentru a nici nu aminti aici exigenţele burgheze speciale, controlul asupra monopolurilor cheie, centrale, crearea altei structuri a administraţiei fiscale şi militare. Ele opun îndeosebi „virtutea" „frivolităţii" curtene: reglementarea relaţiilor sexuale şi zidul ce înconjoară sfera sexuală a potenţialului instinctual sunt în cazul straturilor burgheze mijlocii aflate în ascensiune, corespunzător cu situaţia lor profesională, cu mult mai puternice în cazul stratului superior aristocratic de curte şi vor fi la rândul lor mai puternice decât în grupările marii burghezii a căror ascensiune este încheiată, care au atins deja apogeul social, caracterul de strat superior absolut. Dar oricât de ascuţită ar fi în faza luptei această antiteză, oricât de pronunţată ar fi emanciparea burgheziei faţă de modelele şi de supremaţia nobilimii, codul de conduită, dezvoltat de grupările burgheze de vârf când ocupa în cele din urmă funcţia rezervată pe vremuri nobilimii, deci poziţia de strat social superior, tocmai pentru că de orice mişcare de ascensiune ţine o fază de asimilare, este produsul unei amalgamări a codului vechiului strat superior cu cel al noului
strat superior.

'Traiectoria principală a mişcării de civilizare, ascensiunea succesivă a unor straturi tot mai cuprinzătoare este aceeaşi în toate ţările Occidentului şi incipient în zone tot mai ample din exterior. In mod asemănător se prezintă legitatea de structurare care o fundamentează, o diferenţiere funcţională tot mai accentuată sub presiunea concurenţei, tendinţa unei dependenţe mai uniforme a fiecăruia faţă de ceilalţi, care pe timp îndelungat nu permite nici uneia dintre grupările funcţionale să acumuleze o putere socială mai mare decât

celorlalte şi care anulează privilegiile ereditare. Aceeaşi este desfăşurarea luptelor concurenţiale libere; ele conduc la formarea monopolurilor în mâna unor indivizi, puţini la număr, şi în cele din urmă la trecerea controlului asupra monopolurilor în mâinile unor straturi tot mai ample. Toate acestea apar in mod evident în faza de luptă a burgheziei împotriva privilegiilor nobiliare, iniţial prin „devenirea lor publică", prin îmburghezirea sau etatizarea monopolurilor de putere şi de fiscalitate, care altădată fuseseră încă administrate în interesul unor cercuri mai mici; toate acestea, mai devreme sau mai târziu, abordează într-un fel sau altul acelaşi curs în toate ţările cuprinse în reţeaua de interdependenţe occidentale. Dar la fel de diferenţiată, ca şi căile ce conduc în diferite ţări prin diversitatea structurii şi a stării

lor la o asemenea stare de fapt, este şi conduita, schema reglementării reacţiilor emoţionale, structura potenţialului instinctual şi a „supra-eului", care se impun în cele din urmă în diferite naţiuni.

Astfel, în Anglia, unde faza absolutistă curteană a fost relativ scurtă, unde s-au creat de timpuriu alianţe şi contacte între cercurile orăşeneşti burgheze şi straturile nobilimii de ţară, amalgamarea formelor de conduită ale straturilor superioare cu cele de mijloc aflate în ascensiune s-a petrecut absolut treptat, în faze succesive şi înregistrând numeroase mişcări contrarii. Germania, care, datorită inexistenţei centralizării şi ca urmare a Războiului de treizeci de ani, a rămas o perioadă de timp considerabil mai lungă decât vecinii săi apuseni o ţară relativ săracă, cu un standard de viaţă relativ scăzut, a traversat o fază extrem de lungă a absolutismului, având numeroase curţi mici şi nu tocmai bogate, şi care totodată, datorită inexistenţei centralizării, a ajuns să practice abia relativ târziu şi imperfect o expansiune externă de tip colonialist; din toate aceste motive, tensiunile interne şi izolarea nobilimii faţă de burghezie au fost puternice şi de durată, iar accesul straturilor burgheze la monopolurile centrale a fost dificil. Straturile burgheze orăşeneşti au fost în Evul Mediu o anumită perioadă de timp mai puternice din punct de vedere politic şi economic, mai independente şi au avut o conştiinţă de sine mai puternică decât în orice altă ţară din Europa. Deosebit de sesizabil a fost astfel şocul declinului lor politic şi economic. Pe vremuri s-au format în numeroase teritorii germane tradiţii specifice ale stării de mijloc burgheze într-o formă deosebit de pură; datorită faptului că formaţiunile orăşeneşti erau atât de bogate şi de autonome, ele s-au dezvoltat acum ca nişte tradiţii burgheze specifice, purtătorii lor fiind deosebit de săraci şi de îngrădiţi din punct de vedere social. în mod corespunzător, abia foarte târziu s-a ajuns la o mai mare întrepătrundere între cercurile burgheze şi cele nobiliare, la o amalgamare a modalităţilor de conduită; timp îndelungat au existat în paralel coduri de conduită ale ambelor clase, nefiind aproape deloc interrelaţionate; şi cum în toată această perioadă poziţiile cheie ale monopolului fiscal, ca şi administrarea poliţiei şi a armatei au reprezentat mai mult sau mai puţin monopoluri exclusive ale nobilimii, burghezia s-a obişnuit tot mai mult cu existenţa unei puternice autorităţi statale externe. In timp ce în Anglia, de exemplu, datorită existenţei sale insulare[102], nici flota, într-o anumită măsură, mult timp nici armata terestră şi nici o forţă poliţienească centralizată nu au jucat un rol prea însemnat ca instrumente de formare a oamenilor, în teritoriile Prusiei, cu hotarele ei lungi şi vulnerabile, armata ţării, condusă de nobilime, de straturile privilegiate, ca şi uriaşa forţă poliţienească, a fost — şi s-a menţinut - de cea mai mare importanţă

Iîn formarea locuitorilor săi. Această structură a monopolului de putere însă nu l-a obligat pe individ într-o manieră asemănătoare să exercite un control asupra sa-însuşi, precum cea engleză; nu l-a constrâns pe

individ să se integreze autonom şi semiautomat în munca de echipă, în acea specifică „teamwork", pe întreaga durată a vieţii, ci l-a obişnuit pe individ de mic şi categoric să se subordoneze celorlalţi, să se subordoneze comenzii din afară. Sub aspectul convieţuirii statale, pe baza acestei structuri a instrumentelor de exercitare a forţei fizice, transformarea constrângerilor exterioare în autoconstrângeri s-a petrecut în mică măsură. In plus, aici a lipsit mult timp funcţia care în alte ţări, îndeosebi în Anglia, a presat

straturile burgheze şi nobiliare să practice o previziune pe termen lung, un autocontrol mai puternic, modelat în conformitate cu aceeaşi schemă: funcţia centrului în cadrul unei reţele de interdependenţe de mare extindere, funcţia stratului superior al unui imperiu colonial. Astfel, reglementarea instinctelor individului s-a menţinut în Germania într-o extrem de mare măsură în acord cu existenţa unei solide puteri statale externe. Echilibrul reacţiilor emoţionale, stăpânirea de sine a individului ajungeau în pericol când nu se exercita această putere externă; de la o generaţie la alta, în masele burgheze se forma mereu din nou acel supraeu, condiţionat să renunţe la previziunea pe termen lung, specifică dominaţiei şi organizării întregii societăţi, transferând-o în seama unei elite, căreia i se recunoştea rangul social superior. în introducerea acestei lucrări am dovedit deja modul în care, într-o fază incipientă a ascensiunii burgheziei, se ajunge mai întâi la o formă cu totul specifică a conştiinţei de sine burgheze, la o îndepărtare[153] de la tot ceea ce are de-a face cu administraţia monopolurilor de dominaţie şi la o adâncire introspectivă, la o evaluare deosebit de ridicată a spiritualului şi culturalului în registrul valorilor.

Am demonstrat în cele din urmă şi celălalt curs, pe care s-au înscris mişcările corespunzătoare în Franţa. Aici, începând cu Evul Mediu timpuriu, s-a ajuns mai constant decât în orice altă ţară din Europa la formarea cercurilor de curte, pentru început a celor *courtoises,* apoi a unor curţi tot mai mari, până când, în cele din urmă, luptele de eliminare a numeroşilor domnitori curteni au culminat prin formarea unei unice curţi regale, bogate şi puternice, spre care convergeau dările din întregul ţinut. în mod corespunzător, aici a fost de timpuriu practicată o politică economică de protecţie, condusă centralizat, care cu siguranţă că iniţial a fost orientată după interesele domnitorului monopolist de a-şi spori venitul rezultat din fiscalitate, care a servit însă totodată la dezvoltarea comerţului şi a unor straturi burgheze înstărite. Relativ devreme s-au stabilit în mod corespunzător contacte între burghezii aflaţi în ascensiune şi aristocraţia curteană, mereu în căutare de bani. Spre deosebire de numeroase alte domnii absolutiste din Germania, relativ mici şi în general mai puţin înstărite, regimul absolutist din Franţa, centralizat şi bogat, a promovat atât transformarea multilaterală a constrângerilor externe în autoconstrângeri, cât şi amalgamarea formelor de conduită aristocratice de curte cu cele

burgheze. Când pe această treaptă a luat sfârşit în cele din urmă ascensiunea straturilor inferioare şi o dată cu aceasta s-a perfecţionat nivelarea şi adaptarea reciprocă a standardelor sociale, caracteristică întregului proces de civilizare, când nobilimea şi-a pierdut considerabilele ei privilegii, statutul special de strat superior, iar grupările burgheze au preluat funcţia de strat superior, ca urmare a întrepătrunderii reciproce de durată şi care a premers fenomenul, acestea au determinat ca aici modelele formării pornirilor instinctuale şi formele de conduită ale fazei curtene să progreseze mai uniform decât în toate celelalte straturi burgheze din Europa.

VIII. Concluzii

Dacă privim în ansamblu mişcările trecute, recunoaştem o modificare într-o direcţie anume. Cu cât pătrundem mai adânc în complexitatea faptelor particulare, ajungând până la structurile şi constrângerile de interrelaţionare din trecut, cu atât mai clar se evidenţiază o structură procesuală stabilă, în care se intercalează fapte individuale. Aşa cum pe vremuri, pentru cercetătorii acestor fenomene, parcurgând o serie de căi ocolite şi de drumuri înfundate ale gândirii, din observaţii disparate asupra naturii s-a format treptat o viziune închegată asupra structurii naturii, în vremurile noastre problemele trecutului omenirii, care s-au acumulat în gândirea noastră şi în cărţi datorită muncii depuse de numeroase generaţii, se încheagă treptat, formând o imagine coerentă a interdependenţelor istorice şi a universului uman în general. Să ne fie permis să mai schiţăm o dată dintr-un anume punct de vedere ce câştig reprezintă pentru noi această imagine coerentă: căci transformările trecute ale reţelei sociale se conturează clar pentru observator abia atunci când el reuşeşte să le înţeleagă în interdependenţă cu evenimentele propriului său timp. Aici, ca de atâtea ori, evenimentele prezente contribuie la înţelegerea celor trecute, iar imersiunea în trecut ne ajută să înţelegem prezentul, în numeroase privinţe, mecanismele de interrelaţionare din

zilele noastre, cu oscilaţiile pe care le înregistrează, reprezintă o continuare în aceeaşi direcţie a transformărilor de structură a societăţii occidentale, petrecute în cursul istoriei. în starea extremă de dezintegrare feudală a Occidentului încep, după cum am demonstrat[154], să acţioneze anumite mecanisme sociale de interrelaţionare, care impulsionează integrarea, formarea unor uniuni tot mai mari. Din luptele concurenţiale şi de eliminare a unor unităţi teritoriale mai mici, a senioriilor teritoriale, care se formează în luptele de eliminare a unor unităţi şi mai mici, se dezvoltă treptat câteva mai puternice, ca în cele din urmă dintre ele să se aleagă o unitate războinică învingătoare. Cea care obţine victoria formează centrul de integrare al unei unităţi mari de dominaţie, formează

centrala monopolistă a unei organizaţii statale, în cadrul căreia se contopesc treptat numeroase ţinuturi şi grupări umane care concuraseră liber mai înainte, pentru a forma o reţea umană mai mult sau mai puţin unitară, mai mult sau mai puţin echilibrată, de un ordin superior de mărime.

în prezent, aceste state formează din nou la rândul lor împreună sisteme asemănătoare de echilibru ale unor uniuni umane aflate în concurenţă liberă, ca pe vremuri unităţile mai mici, care acum sunt unificate în cadrul acestora. Treptat, sub presiunea tensiunilor, sub constrângerea mecanismelor concurenţiale, care menţin întreaga noastră societate în permanenţă într-o mişcare plină de lupte şi de crize, aceste state sunt de asemenea din ce în ce mai puternic împinse în direcţia unei opoziţii reciproce. La rândul lor, numeroase uniuni de dominaţie aflate în rivalitate sunt în aşa fel întrepătrunse, încât fiecare uniune care se opreşte din evoluţie, care nu dobândeşte un spor de putere, se expune pericolului de a deveni mai slabă şi dependentă de alte state. Ca în orice sistem de echilibru, cu tensiuni concurenţiale tot mai accentuate şi fără monopol centralizat, uniunile statale foarte puternice, care formează axele primare de tensiuni din cadrul acestui sistem de echilibru, tind reciproc la o necontenită mişcare în spirală, la extinderea şi consolidarea poziţiei de putere. Lupta pentru supremaţie şi, în felul acesta, conştient sau nu, pentru formarea monopolurilor asupra unor ţinuturi mai mari este în plină desfăşurare. Iar dacă în prezent este vorba în primul rând încă de supremaţia asupra unor continente, ulterior, corespunzător unei interrelaţionări tot mai strânse a unor ţinuturi extinse, se prefigurează, cât se poate de neechivoc, lupta pentru supremaţie asupra unui sistem de interrelaţionare ce va cuprinde întreaga parte locuită a Pământului.

în prezent, nu mai puţin ca în trecut, dinamica de interrelaţionare, despre care am discutat atât de des în această cercetare, îi menţine pe oameni în stare de tensiune şi îi împinge la modificarea instituţiilor şi a configuraţiilor umane în ansamblu. Experienţele din vremurile noastre contrazic viziunea care a predominat în gândirea umană mai mult de un secol, şi anume concepţia conform căreia sistemul de echilibru al unor unităţi aflate în concurenţă liberă - state, concerne, meseriaşi sau oricine altcineva - ar putea să se menţină la nesfârşit în stare de echilibru precar. Azi, ca şi odinioară, starea de echilibru a concurenţilor nemonopolişti impulsionează dincolo de limitele sale formarea monopolurilor. De ce această stare de echilibru este atât de extrem de instabilă şi probabilitatea răsturnării sale şi a formării alteia este atât de mare a fost prezentat în analiza efectuată asupra dinamicii monopoliste şi concurenţiale, întreprinsă anterior[155]. Iar azi, la fel de puţin ca şi în vremurile istorice, scopurile şi constrângerile „economice" *In sine* sau motivele şi motoarele politice

reprezintă în mod *exclusiv* impulsul primar al acestor transformări, în nici un caz, în concurenţa interstatală, dobândirea de „mai mulţi" bani sau de „mai multe" mijloace economice de putere nu constituie scopul propriu-zis, iar extinderea dominaţiei statale, dobândirea unei puteri militare şi politice sporite, sunt doar forma mascată a acestora, un mijloc în acest scop. Monopolurile asupra exercitării forţei fizice şi asupra mijloacelor economice de producţie şi de consum, fie că sunt ordonate sau nu, sunt interrelaţionate indestructibil, fără ca unul dintre acestea să formeze vreodată baza efectivă, iar celălalt doar o „suprastructură". Ambele în conlucrare produc într-un anumit punct al reţelei sociale tensiuni specifice, care impulsionează modificarea respectivei reţele. *împreună*

formează lanţurile prin care oamenii sunt interrelaţionaţi reciproc. în ambele sfere de interrelaţionare, în cea politică, la fel ca şi în cea economică, acţionează într-o interdependenţă constantă aceleaşi constrângeri de interrelaţionare. Aşa cum tendinţa marelui om de afaceri de a-şi extinde întreprinderea este declanşată în cele din urmă de presiunea tensiunilor reţelei inter-umane *în întregime* şi îndeosebi datorită pericolului de diminuare a domeniului său de control şi a pierderii autonomiei, în care ajunge dacă întreprinderile rivale devin mai mari decât a sa, tot astfel statele rivale, sub presiunea tensiunilor din întreaga reţea pe care o formează în vârtejul concurenţial, se impulsionează reciproc tot mai mult. Numeroşi indivizi s-ar putea să nutrească dorinţa de a fi oprită această mişcare în spirală, distrugerea echilibrului dintre concurenţii „liberi" şi luptele acestora, transformarea inerentă în cadrul acestei devieri. Pe parcursul istoriei de până acum, constrângerile de interrelaţionare de acest gen s-au dovedit mereu mai puternice decât puterea acestor aspiraţii. Astfel, astăzi din nou relaţiile interstatale, care încă nu sunt reglementate printr-un monopol atotcuprinzător de putere, impulsionează formarea unor asemenea monopoluri de putere şi formarea unor unităţi de dominaţie de un nou ordin de mărime.

Precursorii unor asemenea mari unităţi hegemoniale, state unificate, imperii sau ligi ale naţiunilor există cu siguranţă şi în vremurile noastre. Toate sunt încă relativ instabile. Ca şi pe vremuri, în cadrul luptelor de secole dintre senioriile teritoriale, tot astfel, din nou, în luptele numeroaselor state, este încă nedecis sau imposibil de decis unde se vor afla centrele, respectiv graniţele marilor unităţi de dominaţie, a căror formare o impulsionează această luptă. Ca şi pe vremuri, şi astăzi este imprevizibil timpul care va trebui să treacă până când lupta se va decide în final, după numeroase fluctuaţii. La fel ca şi membrii unor uniuni mai mici, din ale căror lupte se formează treptat statele, tot astfel[156] şi noi abia ne-am format mai mult decât o vagă părere cu privire la structurarea, organizarea şi alcătuirea acelor instituţii din cadrul marilor unităţi de dominaţie, la a căror formare tind acţiunile de astăzi, fie că factorii implicaţi sunt conştienţi

sau nu. Un singur fapt este cert: direcţia spre care tinde în continuare tipul interrelaţionării din zilele noastre. Tensiunile concurenţiale interstatale pot, în condiţiile presiunii mai puternice pe care o implică structurarea noastră socială, să nu atingă starea de echilibru cât timp, prin intermediul unui lung şir de dovezi sângeroase sau paşnice de putere, nu s-au stabilizat monopolurile de putere şi instituţiile centrale ale marilor unităţi de dominaţie, în cadrul cărora numeroase „state" mai mici se unifică la rândul lor, formând o unitate mai echilibrată. Aici sistemul de pârghii al mecanismelor de interrelaţionare face să se perpetueze într-adevăr din vremea dezintegrării feudale extreme până în prezent transformarea reţelei umane occidentale în una şi aceeaşi direcţie.

în mod cu totul asemănător se prezintă faptele cu numeroase alte mişcări ale „prezentului". Toate acestea se văd într-o altă lumină, dacă le percepem ca momente ale acelui flux pe care îl numim, după caz, „trecut" ori „istorie". De asemenea, *în cadrul* diverselor unităţi hegemoniale, observăm astăzi o serie de lupte concurenţiale nemo-nopoliste. Dar aici luptele concurenţiale libere se îndreaptă în numeroase locuri spre faza lor finală. Pretutindeni în cadrul acestor lupte, purtate cu mijloace economice, se formează organizaţii monopoliste private. Aşa cum pe vremuri la formarea monopolurilor de fiscalitate şi de putere, deţinute de anumite dinastii princiare, au devenit sesizabile şi acele forţe inevitabile care aveau să conducă în cele din urmă la extinderea dreptului de a dispune, fie prin subordonarea puterii executive monopoliste sub controlul unui legislator ales în mod public, fie printr-o altă formă de „etatizare", tot aşa se observă în zilele noastre constrângerile de interdependenţă care acţionează fără echivoc şi limitează posibilitatea disponibilităţii private asupra organizaţiilor monopoliste „economice" recente şi care impulsionează apropierea structurii lor de cea veche, tinzând în cele din urmă la integrarea amândurora. Acelaşi lucru este valabil cu privire la celelalte tensiuni care în interiorul diverselor unităţi de dominaţie conduc la transformări, la tensiunile dintre oamenii ce controlează direct anumite instrumente monopoliste, beneficiind de acestea ca de o posesiune succesorală, şi ceilalţi, excluşi de la decizie, şi care, fără a se afla unii faţă de ceilalţi într-o luptă

concurenţială liberă, ci dependentă, depind de şansele pe care le poate acorda domnitorul monopolist. Şi aici ne situăm în mijlocul unei mişcări istorice, care determină dezvoltarea în continuare a acelor impulsuri timpurii de ascensiune, aşa cum un val mai mare imprimă în timpul fluxului aceeaşi mişcare unor valuri mai mici. Am demonstrat prin analiza mecanismului monopolist, prezentată la modul general[157], modalitatea şi cauzele pentru care, în cadrul tensiunii dintre domnitorul monopolist şi slujitorii monopolişti, balanţa de tensiuni înclină să se răstoarne mai încet sau mai repede în condiţiile

unei anumite presiuni. Am demonstrat că şi în această direcţie impulsurile se petrec în faza timpurie a societăţii occidentale. Ele se întâlnesc, de exemplu, în procesul feudalizării, atunci când nu este vorba decât de o asemenea răsturnare în stratul superior; totodată, răsturnarea în defavoarea celor puţini şi în favoarea celor mulţi conduce, în mod corespunzător gradului mai mic de diferenţiere funcţională, la dezintegrarea deciziei asupra şanselor de monopol şi la dizolvarea centralelor monopoliste.

Atunci când progresează diferenţierea funcţională, şi o dată cu ea interdependenţa reciprocă a tuturor funcţiilor, deplasarea echilibrului nu se mai exprimă prin tendinţa de dispersare a şanselor monopoliste, centralizate anterior în beneficiul a numeroşi indivizi, ci prin tendinţa opusă de exercitare a unui control asupra centralelor monopoliste şi asupra şanselor monopolizate. Prima mare fază de tranziţie de acest tip, lupta straturilor burgheze pentru a controla vechile centre monopoliste deţinute iniţial de regi şi - în parte - de nobilime ca posesiune succesorală, demonstrează acest fapt cu claritate. Valurile ascendente din zilele noastre sunt din numeroase motive mai complicate. Unul dintre motive constă în faptul că acum devine necesară nu doar o luptă în vederea deţinerii centrelor monopoliste mai vechi de fiscalitate şi de exercitare a forţei fizice şi nici a monopolurilor economice mai recente, care abia sunt în curs de formare, ci o luptă simultană pentru controlul asupra amândurora. Dar schema elementară a forţelor care acţionează aici este şi în acest caz cât se poate de simplă: orice monopolizare a şanselor, care reprezintă un bun succesoral în anumite familii, conduce în societăţile respective la tensiuni şi la disproporţionalităţi specifice. Tensiunile de acest tip cu siguranţă că manifestă în toate societăţile tendinţa de modificare a reţelei relaţionale şi implicit a instituţiilor, chiar în condiţiile unei diferenţieri reduse, şi, mai ales când stratul superior este format din războinici, se menţin de cele mai multe ori nesoluţionate. Dar societăţile care au o diferenţiere funcţională bogată sunt deosebit de sensibile faţă de disproporţionalităţile şi perturbaţiile funcţionale pe care le implică aceste tensiuni, ale căror efecte sunt în permanenţă percepute în întreaga societate. Deşi în asemenea societăţi nu există doar o singură modalitate, ci două sau trei în care astfel de tensiuni pot fi soluţionate şi suprimate, *direcţia* în care acestea tind în vederea propriei depăşiri este predeterminată de felul în care au fost generate, de geneza lor. Tensiunile, disproporţionalităţile şi perturbaţiile funcţionale care rezultă din controlul monopolist asupra oportunităţilor în interesul unor indivizi, puţini la număr, nu pot fi soluţionate atât timp cât acest control nu a fost suprimat. Cu siguranţă însă că şi în acest caz este greu sau imposibil de decis cât timp va fi necesar pentru această depăşire.

Fenomene întru totul asemănătoare se petrec în cele din urmă în vremurile noastre îrî conduita oamenilor, în întreaga lor structură

psihică. Pe parcursul lucrării am încercat să demonstrăm în detaliu că alcătuirea funcţiilor psihice, determinarea standard a controlului exercitat asupra conduitei depind de structura funcţiilor sociale, de transformarea relaţiilor interumane, şi am analizat totodată modul cum funcţionează această interdependenţă. Vom urmări în continuare interdependenţele specifice vremurilor noastre. Putem trasa cu uşurinţă aspectele generale. Forţele structurale, care în prezent acţionează atât de evident în sensul unei modificări mai lente sau mai rapide a instituţiilor şi a relaţiilor interpersonale, impulsionează la fel de evident la o transformare corespunzătoare a structurii psihice. Nu obţinem o imagine clară a ceea ce ni se întâmplă decât atunci când comparăm faptele, impulsul într-o anumită direcţie cu mişcările anterioare, pe care se bazează. Chiar în acţiunea altor impulsuri ascendente,

standardul de conduită al stratului superior, predominant mai înainte, se destinde în final mai mult sau mai puţin. Consolidarea unui nou standard este precedată de o perioadă de incertitudine. Modelele de conduită au fost transmise nu doar de sus în jos, ci, corespunzător mutaţiei înregistrate de ponderile sociale, şi de jos în sus. Astfel, în cursul mişcărilor ascendente ale burgheziei, codul aristocratic şi curtean de conduită a pierdut câte ceva din impe-rativitatea sa. Regulile de comportament în societate şi de sociabilitate au devenit mai slabe şi parţial mai necizelate. Tabuurile severe, care în cercurile stării de mijloc însoţeau anumite sfere ale conduitei, îndeosebi raportarea la bani şi la sexualitate, s-au impus cu o multitudine de nuanţe în cercuri mai extinse, până când, în cele din urmă, o dată cu distrugerea echilibrului tensional, prin alternarea unor perioade mai destinse cu altele mai stricte, elementele schemei de conduită ale ambelor straturi s-au contopit din nou, formând un cod de conduită mai stabil.

Mişcările ascendente, caracteristice vremurilor în care trăim, se disting structural de toate cele anterioare, în ciuda faptului că le continuă şi că se bazează pe ele. Dar anumite similitudini structurale, ca în cazul descris anterior, se întâlnesc şi în zilele noastre. Şi aici se întâlneşte o anumită slăbire a schemei tradiţionale de conduită, o impetuozitate a anumitor modalităţi de conduită ce presează de jos în sus, o mai puternică întrepătrundere a modalităţilor de conduită din diferitele straturi; se observă o atitudine mai riguroasă la sfere largi de conduită şi o anumită trivializare la altele.

Perioade ca aceasta, perioade de tranziţie, oferă o şansă deosebită pentru reflecţie: standardele mai vechi au devenit în parte discutabile, altele mai ferme încă nu există. Oamenii devin nesiguri în privinţa conduitei. însăşi situaţia socială transformă „conduita" într-o problemă acută. In asemenea faze - şi probabil doar în asemenea faze - sunt supuse dezbaterii numeroase aspecte ale conduitei, care li se păreau fireşti generaţiilor anterioare. Fiii continuă reflecţia din

punctul de la care părinţii au încetat să mai reflecteze; ei încep să se intereseze de cauze acolo unde părinţii nu găsiseră nici o cauză, punând întrebări: de ce este necesar ca omul să „se" comporte într-un fel anume într-o situaţie? De ce un anumit lucru este permis, iar altul interzis? Care este sensul preceptelor de conduită ori ale celor morale? Convenţiile, transmise de la o generaţie la alta fără să fie revizuite, reprezintă acum o problemă. In plus, datorită unei mai mari mobilităţi, datorită întâlnirilor mai frecvente cu oameni altfel educaţi, se creează o autodistanţare: de ce codul de conduită este diferit în Germania faţă de Anglia, în Anglia faţă de America, de ce conduita din toate aceste ţări este diferită de a Orientului sau a societăţilor primitive?

Cercetările anterioare s-au străduit să soluţioneze aceste întrebări. Au fost abordate aici doar probleme care „plutesc în atmosferă". Ele încearcă, în măsura în care ştiinţa unui individ permite, să clarifice întrebările şi să deschidă o cale care, în focul încrucişat al dezbaterilor, ar putea să conducă la o colaborare între mulţi oameni. Schema de conduită din societatea noastră, întipărită individului de mic copil ca o a doua natură şi menţinută în stare de alertă printr-un control social extrem de puternic, tot mai strict organizat, nu poate fi abordată, după cum s-a dovedit, prin scopurile general-umane şi anistorice, ci ca o evoluţie istorică din interdependenţa generală a istoriei occidentale, din formele specifice de interrelaţionare, care s-au dezvoltat în cursul acesteia, şi din constrângerile de interrelaţionare, care se formează astfel. Aceste scheme sunt multistratificate, precum controlul de ansamblu al conduitei noastre, precum sistemul funcţiilor noastre psihice: în formarea şi reproducerea lor, impulsurile emoţionale nu au un rol mai puţin important decât funcţiile raţionale, instinctele şi reacţiile emoţionale nu mai puţin decât funcţiile eului. De mult timp încoace a devenit uzual ca reglementarea căreia îi este subordonată conduita individului în societatea noastră să fie explicată ca ceva în esenţă raţional, fundamentat exclusiv prin reflecţie raţională. Aici lucrurile au fost abordate diferit. Raţionalizarea însăşi, după cum se dovedeşte[158], şi o dată cu ea şi o formă şi o fundamentare întrucâtva mai raţională a tabuurilor sociale, nu constituie decât una dintre laturile unei transformări care cuprinde *întregul* potenţial psihic, controlul asupra instinctelor nu mai puţin decât controlul exercitat asupra eului şi supraeului. Forţa motrice

a acestei transformări a autocontrolului psihic, după cum am demonstrat, este constituită din constrângerile de interrelaţionare orientate într-o anumită direcţie, din deplasările formelor de interrelaţionare şi ale texturii sociale de ansamblu. Raţionalizarea este însoţită de o imensă diferenţiere a lanţurilor funcţionale şi a transformărilor corespunzătoare ale organizării exercitării forţei

fizice. Ea are ca premisă o creştere a standardului de viaţă şi a siguranţei, o protecţie mai mare faţă de atacurile fizice sau destruc-tive, şi în felul acesta faţă de izbucnirea acelor angoase necontrolabile, care în societăţile ce deţin monopoluri de putere mai puţin stabile şi care au o diferenţiere funcţională mult mai mică se instaurează în existenţa individului cu mult mai puternic şi cu mult mai des. In prezent, ne-am obişnuit în mare măsură cu existenţa unor monopoluri stabile de putere şi cu predictibilitatea corespunzător mai mare a exercitării forţei fizice, încât abia dacă mai percepem importanţa lor pentru structura conduitei şi a psihicului nostru. Abia dacă mai conştientizăm cât de rapid s-ar atrofia sau s-ar nărui ceea ce denumim „raţiune", această orientare previzională şi mai diferenţiată a pornirilor instinctuale şi conduitei noastre, dacă tensiunea care induce anxietate, în noi şi în jurul nostru, s-ar modifica, dacă spaimele care ne afectează viaţa ar deveni dintr-o dată cu mult mai puternice sau cu mult mai slabe, sau, ca în numeroase societăţi mai simple, acţionând simultan, uneori mai puternice, iar uneori mai diminuate.

Abia când percepem aceste interdependenţe avem acces la problema conduitei şi a reglementării sale prin codul social valabil la un moment dat. Gradul de anxietate, ca şi întregul complex de plăceri, este diferit în orice societate, în fiecare dintre clasele ei şi fazele sale istorice. Pentru înţelegerea reglementării conduitei pe care o societate o prescrie membrilor săi nu este suficient să cunoaştem scopurile raţionale citate întru justificarea acestor imperative şi interdicţii, ci trebuie să detectăm în gândire fundamentul angoaselor care îi determină pe membrii societăţii, şi îndeosebi pe custozii interdicţiilor, să adopte acea reglementare a conduitei. De aceea, nu înţelegem transformarea conduitei în sensul civilizării decât atunci când conştientizăm interdependenţa dintre această modificare structurală şi angoasele interiorizate. Direcţia acestei transformări a fost schiţată anterior[159]: teama, angoasele directe ale individului faţă de semeni descresc până la un anumit grad; angoasele mijlocite sau interiorizate cresc proporţional; şi unele şi altele devin mai constante; valurile de anxietate şi de teamă nu mai cresc atât de brusc, pentru ca eventual să scadă apoi la fel de brusc, ci se menţin într-o anumită mişcare oscilatorie, care, în comparaţie cu fazele anterioare, este relativ puţin amplă, de o valoare medie. într-o asemenea situaţie, după cum am mai arătat, conduita adoptă - în valuri succesive - un caracter „mai civilizat". Aici, ca pretutindeni, structura angoaselor nu este altceva decât contraponderea psihică a constrângerilor pe care oamenii le exercită unii asupra celorlalţi datorită interrelaţionării lor sociale. Angoasele formează una dintre căile de legătură - una dintre cele mai importante -, pe parcursul căreia structura societăţii se transmite funcţiilor psihice individuale. Forţa motrice a acelei transformări civilizatorii a conduitei, precum şi

cea a angoaselor, formează o transformare foarte precisă a constrângerilor sociale care acţionează asupra individului, o restructurare specifică a întregii texturi relaţionale şi, în cadrul acesteia, îndeosebi a instanţei de exercitare a puterii.

In nenumărate rânduri oamenilor li s-a părut, sau continuă să li se pară, că imperativele şi interdicţiile, prin care îşi reglementează reciproc conduita, şi angoasele corespunzătoare, care îi impulsionează, ar fi ceva extraomenesc. Cu cât ne adâncim mai mult în interdependenţele istorice, pe parcursul cărora se formează şi se transformă interdicţiile şi angoasele, cu atât mai puternic i se impune celui care reflectează la aceste fenomene o opinie, care nu este lipsită de însemnătate nici pentru acţiunile noastre, nici pentru înţelegerea propriilor noastre fiinţe; *cu atât mai clar se dovedeşte în ce măsură angoasele care îl inspiră pe om sunt create de om.* Cu siguranţă că acea capacitate de a percepe angoasa, ca şi capacitatea de a percepe plăcerea, este o zestre inalterabilă a naturii umane. Dar puterea, tipul şi structura angoaselor care mocnesc sau se aprind în individ nu depind

niciodată exclusiv de natura lui şi, cel puţin în societăţile mai diferenţiate, nici de natura în mijlocul căreia trăieşte; ele sunt în cele din urmă de fiecare dată determinate de istorie şi de structura actuală a relaţiilor sale cu alţi oameni, de structura societăţii sale şi se transformă o dată cu ea.
Aici se află într-adevăr una dintre cheile indispensabile pentru toate acele probleme impuse de reglementarea conduitei şi acele coduri sociale de imperative şi tabuuri. Niciodată tânărul aflat în creştere nu ajunge la o reglementare a conduitei fără ca alţi oameni să nu-i producă angoase. Fără pârghia unor asemenea angoase cauzate de alţi oameni, tânărul animal uman nu va deveni niciodată o fiinţă matură care să-şi merite numele de om, la fel de puţin cum latura de umanitate nu va ajunge la deplină maturitate în cazul celui căruia viaţa nu i-a asigurat o doză suficientă de bucurii şi de plăcere. Angoasele pe care adulţii i le provoacă în mod conştient sau inconştient copilului se sedimentează în acesta, reproducându-se de acum înainte parţial într-un mod mai mult sau mai puţin automat. Prin angoase, psihicul maleabil al copilului este astfel modelat încât, în momentul maturizării, el se va comporta după standardul respectiv, fie că angoasele îi sunt provocate acum de o forţă fizică directă sau prin interdicţie, prin restricţii alimentare sau prin frustrare. Iar angoasele determinate de semeni îl ţin în cele din urmă şi pe adult sub influenţa lor, acţionând atât din interior cât şi din exterior. Sentimentele de pudoare, teama de război şi frica de Dumnezeu, sentimentele de vinovăţie, teama de pedeapsă sau de pierdere a prestigiului social, teama omului de sine însuşi, teama de a fi învins de propriile lui impulsuri emoţionale-, toate acestea sunt induse în om direct sau

indirect de către alţi oameni. Puterea, forma şi rolul acestora în potenţialul psihic al individului depind de structura societăţii şi de propriul destin în cadrul acesteia.
Nici o societate nu poate exista fără o canalizare a instinctelor şi a reacţiilor emoţionale individuale, fără o reglementare specifică a conduitei individuale. Nici o asemenea reglementare nu este posibilă fără ca oamenii să exercite unii asupra celorlalţi nişte constrângeri, orice constrângere transformându-se la cel constrâns într-o angoasă de un tip sau altul. Nu ne este permis să ne iluzionăm în această privinţă: permanenta producere şi reproducere a angoaselor umane de către oameni este inevitabilă şi indispensabilă în orice situaţie în care oamenii coexistă într-o formă oarecare, oriunde aspiraţiile şi acţiunile mai multor oameni se întrepătrund, fie în exercitarea profesiei, fie în viaţa socială sau în jocurile dragostei. Dar nu ne este permis să credem şi nici să încercăm să ne iluzionăm în sensul că imperativele şi angoasele care modelează *în prezent* conduita oamenilor şi-ar fi propus în esenţă ca „scop" această necesitate elementară a convieţuirii interumane şi că s-ar limita deja în lumea noastră la acele constrângeri şi angoase care sunt necesare pentru o echilibrare uniformă a aspiraţiilor celor mulţi şi pentru menţinerea cooperării sociale. Codul nostru de conduită este tot atât de contradictoriu şi plin de disproporţionalităţi ca şi formele coexistenţei noastre, ca şi structura societăţii noastre. Constrângerile cărora în prezent le este subordonat individul, precum şi anxietăţile corespunzătoare, sunt în mod decisiv modelate în natura, intensitatea şi structura lor de constrângerile specifice de interrelaţionare din societatea noastră, analizate mai sus: prin diferenţele de nivel şi tensiunile uriaşe care o străbat.
Cunoaştem care sunt mişcările şi pericolele care ne ameninţă, iar despre constrângerile de interrelaţionare care conferă această direcţie am discutat mai sus. Mai mult decât simpla constrângere a cooperării, constrângerile, tensiunile şi implicaţiile de acest gen sunt cele care alimentează în prezent în permanenţă viaţa individului cu angoase. Tensiunile dintre acele state care, sub presiunea mecanismului concu-renţial, luptă unele împotriva altora pentru a deţine supremaţia asupra unor teritorii mari de dominaţie, se exprimă la nivelul indivizilor prin frustrări şi restricţii foarte precise. Ele îi determină individului o presiune profesională mai puternică şi o incertitudine mai mare. Toate acestea, frustrările, neliniştea şi povara muncii, nu mai puţin decât ameninţarea directă, exercitată asupra vieţii, produc anxietăţi. La fel se prezintă situaţia tensiunilor din interiorul diverselor unităţi de dominaţie. Rivalitatea necontrolabilă, nesubordonată regulilor concuren-ţiale monopoliste, dintre oamenii aparţinând aceluiaşi strat social pe de o parte, pe de altă parte tensiunile

dintre diversele straturi şi grupări produc la nivelul individului o nelinişte constantă, anumite interdicţii sau limitări; iar acestea produc angoase specifice: frica de

concediere, teama de a fi la discreţia celor mai puternici, de cădere la limita înfometării ori a mizeriei, predominante în straturile inferioare; teama de degradare socială, de diminuare a proprietăţii şi autonomiei, de pierdere a statutului de prestigiu care joacă în existenţa straturilor mijlocii şi superioare un rol atât de însemnat. Tocmai angoasele de acest tip, de pierdere a prestigiului ereditar, care asigură diferenţierea, după cum am arătat mai sus[160], deţin până în vremurile noastre o pondere atât de decisivă în formarea codului predominant de conduită. Tocmai acestea, după cum am arătat, înclină într-o deosebită măsură către interiorizare; mai mult decât angoasa inspirată de mizerie, foamete sau de exercitare a forţei fizice directe, acestea se consolidează în individul ce aparţine unor asemenea straturi în mod corespunzător manierei în care a fost educat, devenind anxietăţi lăuntrice, care sub presiunea unui supraeu puternic îl leagă de acest cod de conduită în mod automat, chiar şi independent de orice alt control exercitat din afară. Grija permanentă a părinţilor ca propriul copil să corespundă standardului de conduită al stratului lor, sau al unuia mai ridicat, ca prestigiul familiei să fie menţinut sau chiar sporit, ca el să se impună în luptele de eliminare în propriul său strat - angoase de acest tip înconjoară copilul de mic, şi anume în straturile mijlocii, în toate straturile care urmăresc ascensiunea, mai mult decât în cele superioare. Angoasele de acest tip au o pondere considerabilă, iar pentru reglementarea lor copilul este supus de la o vârstă fragedă interdicţiilor impuse. Acestea, pe care eventual nici părinţii nu le conştientizează decât parţial, care au devenit parţial automatisme, se transmit copilului prin gesturi şi cuvinte. Ele colaborează în mod constant la formarea unui cerc incandescent de angoase interiorizate, care menţin în permanenţă între anumite limite conduita şi simţirea tânărului ce se formează, care îl leagă, fie că el doreşte sau nu, de un anumit standard de pudoare şi aversiune, sau chiar de o anumită modalitate specifică de vorbire şi de maniere specifice. Chiar şi exigenţele care îi sunt impuse în viaţa sexuală şi anxietăţile devenite automatisme, care îi sunt acum induse într-o măsură atât de mare, cu siguranţă că în vremurile noastre nu provin exclusiv din necesitatea elementară legată de reglementarea şi de echilibrarea aspiraţiilor majorităţii celor ce convieţuiesc; ele îşi au originea în mare măsură în considerabila presiune tensională în care trăiesc straturile superioare, dar îndeosebi cele mijlocii, din societatea noastră; de asemenea, se află în cea mai strânsă interdependenţă cu teama determinată de pierderea posesiunilor şi a prestigiului, de degradare socială, de diminuare a şanselor în cadrul luptei concurenţiale dure, care acţionează încă de timpuriu asupra copilului datorită conduitei părinţilor şi a educatorilor. Chiar dacă uneori prin constrângerile şi angoasele părinteşti este indus tocmai ceea ce urma să fie împiedicat, atunci când tânărul în formare ajunge eventual incapabil să dobândească şi să menţină

înaltul prestigiu social tocmai datorită unor automatisme anxioase atât de orbeşte educate, devenind incapabil să lupte cu succes în cadrul rivalităţilor, în orice caz, prin gesturile părinteşti asupra copilului se proiectează mereu tensiunile sociale, interdicţiile şi angoasele acestora. Caracterul succesoral al şanselor de monopol şi al prestigiului social este exprimat nemijlocit prin atitudinea părinţilor faţă de copilul lor; iar copilul percepe pericolele care ameninţă acest caracter şi acest prestigiu, precum şi ansamblul tensiunilor reţelei umane în care trăieşte, chiar dacă nu ştie încă nimic despre ele.
Interdependenţa între angoasele externe, determinate nemijlocit de situaţia socială a părinţilor, şi angoasele interne, automatismele anxioase ale tânărului în formare reprezintă cu siguranţă un fenomen de o însemnătate cu mult mai generală decât am putut demonstra aici. Nu vom putea înţelege structura psihică a individului, nici transformarea istorică a determinării unor generaţii succesive, decât atunci când, într-o modalitate perfecţionată faţă de cea posibilă în prezent, vom observa acest fenomen pe parcursul unor lanţuri formate din generaţii întregi şi vom reflecta la el. Dar un anumit fenomen este deja destul de evident: cât de adânc se manifestă diferenţele de nivel, raporturile de presiune şi

tensiunile propriei epoci în sistemul psihicului individual.
Nu putem pretinde unor oameni care trăiesc în mijlocul unor astfel de tensiuni, împinşi unii împotriva celorlalţi, să se comporte unii faţă de alţii într-o formă care - aşa cum se creează atât de des impresia în zilele noastre - reprezintă un apogeu al conduitei „civilizate". Un întreg sistem de pârghii de constrângeri de interrelaţionare induce pe parcursul a numeroase secole o modificare treptată a conduitei la standardul nostru. Aceleaşi constrângeri acţionează astăzi destul de evident în sensul modificării în continuare a conduitei dincolo de standardul nostru. Tipul nostru de conduită, nivelul constrângerilor, al imperativelor şi al angoaselor noastre nu reprezintă, la fel de puţin ca şi tipul nostru de interrelaţionare socială, ceva definitiv, şi nici pe departe un punct culminant.
Pericolul războiului este permanent. Războaiele nu sunt, pentru a reformula această idee, doar antonimul păcii. Cu o inevitabilitate ale cărei motive au devenit evidente, războaiele unor uniuni mai mici au reprezentat pe parcursul de până acum al istoriei trepte şi instrumente indispensabile în vederea pacificării unora mai mari. Cu siguranţă că vulnerabilitatea socială şi riscul şi emoţiile pe care le implică descărcările războinice pentru toţi participanţii sunt cu atât mai mari cu cât progresează diferenţierea funcţională, cu cât mai mare devine dependenţa reciprocă a rivalilor. Astfel, în vremea noastră se simte o înclinaţie tot mai puternică de a purta luptele interstatale de eliminare prin alte mijloace de putere, mai puţin riscante şi mai puţin periculoase. Dar faptul că în zilele noastre, ca şi pe vremuri, dinamica

interrelaţionării tot mai puternice împinge la asemenea conflicte, la formarea monopolurilor de putere asupra unor ample părţi ale lumii, traversând toate ororile şi luptele de pacificare, este destul de evident. Se vede, după cum am mai spus, dincolo de tensiunile dintre continente şi parţial în legătură cu ele, cum apar deja tensiunile fazei următoare. Observăm primele contururi ale unui sistem de tensiuni mondial al alianţelor statale, al unităţilor suprastatale de diverse tipuri, preludiile unor lupte de eliminare şi de supremaţie asupra întregii lumi, ca premisă pentru formarea unui monopol de putere la nivel mondial, a unei instituţii centrale mondiale, şi astfel şi pentru pacificarea lumii.
Nu altfel se prezintă faptele cu luptele economice. Concurenţa economică liberă, după cum s-a văzut, nu este doar antonimul ordinii monopoliste. Şi ea presează în permanenţă, depăşindu-şi limitele, să ajungă la forma ei contrarie. Privind faptele şi din această perspectivă, epoca noastră reprezintă orice altceva decât un punct final sau un apogeu, oricât de numeroase declinuri parţiale ar implica, precum şi perioade de tranziţie structurală. Şi în această privinţă, epoca noastră este plină de tensiuni nesoluţionate, de procese de interrelaţionare nedefinitivate, a căror durată şi al căror parcurs nu sunt previzibile în mod individual, nefiind clară decât direcţia acestora: tendinţa de reducere şi de suprimare a concurenţei libere, sau ceea ce în esenţă exprimă acelaşi fapt, a posesiunii neorganizate de monopol, acea transformare a relaţiilor interumane o dată cu care controlul asupra acestor şanse încetează treptat să mai fie un bun succesoral şi privat al stratului superior, devenind o funcţie socială şi controlabilă în mod public. Şi aici, sub tensiunile actuale se anunţă cele ale următoarei faze, tensiunile dintre funcţionarii înalţi şi cei mijlocii ai administraţiilor monopoliste, dintre „birocraţie", pe de o parte, şi restul societăţii, pe de alta.
Abia după ce tensiunile interstatale şi intrastatale vor fi rezolvate şi depăşite, vom fi îndreptăţiţi să afirmăm că suntem civilizaţi. Abia atunci din codul de conduită, inoculat individului ca supraeu, va dispărea în mai mare măsură ceea ce deţine funcţia de a marca nu atât o superioritate personală, cât una moştenită, independent de meritele personale. Iar individul se va putea elibera de constrângerile care îi determină conduita, de necesitatea de a se diferenţia de ceilalţi nu atât prin performanţele individuale, ci mai ales prin instrumentele proprietăţii şi ale prestigiului. Abia atunci reglementarea relaţiilor interumane se va putea lega mai degrabă de imperativele şi interdicţiile necesare pentru a menţine înalta diferenţiere a funcţiilor sociale, precum şi de standardul ridicat de viaţă, randamentul mare al muncii, a căror premisă este diferenţierea funcţională în creştere, abia atunci autoconstrângerile se vor limita la acele restricţii necesare pentru ca oamenii să

poată corîvieţui, munci şi savura viaţa, pe cât posibil fără

tulburări şi temeri. Abia o dată cu diminuarea tensiunilor dintre oameni, a contradicţiilor de structurare a reţelei interumane vor fi atenuate tensiunile şi contradicţiile din lăuntrul omului. Abia atunci nu va mai fi nevoie de excepţie, abia atunci se va constitui ca regulă faptul că orice individ îşi va găsi echilibrul optim al psihicului său, pe care îl invocăm atât de des, apelând la cuvinte sublime precum „fericire" şi „libertate": *un echilibru de durată sau chiar armonia dintre obiectivele sale sociale, dintre totalitatea exigenţelor ridicate de existenţa sa socială, pe de o parte, şi înclinaţiile şi necesităţile sale personale.* Abia atunci când relaţiile interumane vor fi astfel structurate, când cooperarea interumană, baza existenţei individului, va funcţiona în aşa fel încât pentru toţi cei care conlucrează ca verigi ale aceluiaşi lanţ complex va fi posibil să se stabilească acest echilibru, abia atunci oamenii vor fi îndreptăţiţi să declare despre ei înşişi că sunt civilizaţi. Până atunci vor fi obligaţi de fiecare dată să afirme: „Civilizarea nu s-a încheiat încă. Este abia în devenire."

Note la capitolul 3

1. James Westfall Thompson, *Economic and Social History of Europe in the later Middle Ages (1300-l530),* New York şi Londra 1931, pp. 506-507.
2. Un exemplu în acest sens îl oferă consecinţele care au rezultat de pe urma situaţiei proprietăţii domeniale carolingiene. Poate aceste consecinţe să nu fi fost atât de mari, după cum apar în conformitate cu următorul citat; dar, cu siguranţă, situaţia proprietăţii domeniale carolingiene a jucat un rol, ca factor în formarea graniţelor naţionale: „The wide-spread character of the Carolingian fisc... made the fisc like a vast net in which the Empire was held. The division and dissipation of the fisc was a more important factor in the dissolution of the Frankish Empire than the local political ambition of the proprietary nobles... The historical fact that the heart of the fisc was situated in central Europe accounts for the partitions of central Europe in the ninth century, and made these regions a battle-ground of kings long before they became a battle-ground of nations...
The dividing frontier between future France and future Germany was drawn in the ninth century because the greatest block of the fisc lay between them."
James Westfall Thompson, *Economic and Social History of the Middle Ages (300-l300)* New York, Londra, 1928, pp. 24l-242. De acelaşi autor: *The Dissolution of the Carolingian Fisc,* Berkeley, University of California Press, 1935.
3. A. Luchaire, *Les Premiers Capetiens,* Paris, 1901, p. 180.
4. Ch. Petit-Dutaillis, *La Monarchie feodale en France et en Angleterre,* Paris, 1933, p. 8 şi harta urm. Pentru detalii cu privire la graniţa estică a Imperiului Franc de Apus şi deplasarea ei, vezi Fritz Kern, *DieAnfänge der franzosischen Ausdehnungspolitik,* Tiibingen, 1910, p. 16.
5. Paul Kirn, *Das Abendland vom Ausgang der Antike bis zum Zerfall des karolingischen Reiches,* Propylăen-Weltgeschichte, voi. III, Berlin, 1932, p. 118.
6. Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte,* citat de către Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung...,* Viena, 1924, Partea a doua, pp. 100-l01.
7. Alf. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Căsar bis auf Karl den Grofien,* Viena, 1918-l924, Partea a doua, p. 115.
8. P. Kirn, *Das Abendland vom Ausgang der Antike...,* voi. cit., p. 118.
9. A. v. Hofmann, *Politische Geschichte der Deutschen,* Stuttgart şi Berlin, 192l-l928, voi. I, p. 405.
10. Ernst Dummler, *Geschichte des ostfrănkischen Reiches,* Berlin, 1862-l888, voi. III.-p. 306.

11. Paul Kirn, *Politische Geschichte der deutschen Grenzen,* Leipzig, 1934, p. 24.

12. Ferd. Lot, *Les Derniers Carolingiens,* Paris, 1891, p. 4 şi Jos. Calmette, *Le Monde feodal,* Paris, 1934, p. 119.
13. Beaudoin, citat de Calmette, *Le Monde feodale,* ed. cit., p. 27.
14. A. Luchaire, *Les Premiers Capetiens,* ed. cit., p. 117. O schiţă cu privire la repartizarea forţelor de dominaţie din vremea lui Hugo Capet se regăseşte şi la M. Mignet, *Essai sur la formation territoriale et politique de la France. Notices et Memoires historiques,* Paris, 1845, voi. II, pp. 154 şi urm.
15. A. Luchaire, *Histoire des institutions monarchiques de la France sous les premiers Capetiens (987-l180),* Paris, 1883, voi. II, Notes et Appendices, p. 329.
16. Karl Hampe, *Abendländisches Hochmittelalter* (Propylăen-Weltge-schichte, voi. III), Berlin 1932, p. 306.
17. Paul Kirn, *Das Abendland vom Ausgang der Antike...,* voi. cit., p. 119.
18. Alf. Dopsch, *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit, uornehmlich in Deutschland,* Weimar, 1912, voi. I, p. 162; vezi, de asemenea, prezentarea generală făcută reşedinţei domnitorului şi satului de către Knight, Barnes şi Flugel, *Economic History of Europe,* Londra, 1930, The Manor, pp. 163 şi urm.
19. Marc Bloch, *Les Caracteres originaux de l'histoire rurale francaise,* Oslo, 1931, p. 23.
20. Alf. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europăischen Kulturentwicklung...,* Partea a doua, voi. cit., p. 309.
„Cu cât devenise mai mare puterea *de facto,* cu cât devenise mai mare suportul economic şi social de care se bucurau aceşti deţinători de funcţii, cu atât mai puţin putea să se gândească regele, la moartea vreunui împuternicit, să ofere funcţia altcuiva din afara familiei acestuia."
21. Jos. Calmette, *La Societe feodale,* Paris, 1932, p. 3.
22. *Ibidem,* p. 4. Vezi, în această problemă, şi contrapunerea feudalismului european celui japonez la W. Ch. Macleod, *The Origin and History of Politics,* New York, 1931, pp. 160 şi urm. în orice caz, aici explicaţia feudalizării Occidentului este căutată mai degrabă în instituţiile anterioare, din perioada romană târzie, decât în constrângerile de interrelaţionare ale momentului: „Many writers appear to believe that western European feudalism has its instituţional origins in pre-Roman Teutonic institutions. Let us explain to the student that the fact is that Germanic invaders merely seized upon those contractual institutions of the later Roman Empire which..." (p. 162). Chiar faptul că în societatea mondială, în cele mai diverse locuri, au apărut forme relaţionale şi instituţii feudale devine pe deplin explicabil abia când procedăm la o introspecţie clară în puterea actualelor constrângeri relaţionale şi în mecanismul configuraţiei specifice; abia analiza acestora poate să expli-citeze totodată de ce procesele feudalizării şi instituţiile feudale din societăţi diferite sunt într-o anumită privinţă diferite unele de altele. O altă comparaţie a diferitelor societăţi feudale se găseşte la Otto Hintze, *Wesen und Verbreitung des Feudalismus,* Sitzungsberichte der PreuBischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Berlin, 1929, pp. 321 şi urm. Autorul, influenţat de ideile lui Max Weber cu privire la metodologia cercetării istorice şi sociologice, încearcă „să

descrie *tipul ideal* care fundamentează conceptul de feudalism". Dar oricât de mult transformarea mai vechii metodologii a cercetării istorice îmbracă aici o altă formă, orientată mai degrabă către structura socială actuală, şi oricât de rodnice ar fi punctele de vedere ce se evidenţiază în particular aici, comparaţia între diversele societăţi feudale reprezintă unul dintre acele multiple exemple pentru dificultăţile inerente, atunci când istoricul preia ideile metodologice fundamentale ale lui Max Weber, atunci când acesta - pentru a ne exprima cu cuvintele lui Otto Hintze - se străduieşte să realizeze „abstracţii ilustrative şi formaţiuni tipologice". In acest caz, nu avem de-a face cu ceea ce cercetătorul poate să considere drept similitudini ale diferitelor societăţi şi ale diverşilor indivizi, nu avem de-a face cu o *tipologie ideală,* cu „tipuri" create oarecum abia printr-o operaţie ideatică a observatorului, ci de o înrudire efectiv existentă a structurilor sociale; dacă aceasta este absentă, conceptul tipologic al istoricului eşuează. Este vorba, dacă dorim să opunem conceptului de „tipologie ideală" un altul, despre o *tipologie real existentă.* Similitudinea între diferitele societăţi feudale nu este un produs artificial al gândirii, ci, pentru a reitera această idee, rezultatul unor constrângeri de interdependenţă de acelaşi tip, care determină apariţia în realitate, nu doar în „plan ideatic", în diferite. timpuri şi locuri în societatea mondială, a unor desfăşurări istorice asemănătoare, a unor forme relaţionale şi instituţii înrudite. (Justificarea epistemologică a acestor idei nu îşi are locul aici; găsim anumite aluzii cu privire la această latură a problemei în lucrarea citată în continuare la nota 129, *Die Gesellschaft der Individuen.)* Iată câteva exemple, pe care i le datorez lui Ralf Bonwit, care au demonstrat cât de surprinzător de asemănătoare sunt în realitate constrângerile de interrelaţionare care au condus în Japonia la apariţia unor forme relaţionale şi instituţii feudale cu structurile şi constrângerile de interrelaţionare extrase aici din materialele cu privire la feudalismul occidental. O astfel de analiză structurală comparativă, după cum s-a dovedit, oferă totodată o mai bună dovadă pentru a explica particularităţile prin care instituţiile feudale din Japonia şi transformarea lor istorică se deosebesc de

cele ale Occidentului. Fapte asemănătoare s-au evidenţiat la o cercetare preliminară a societăţii războinice a perioadei homerice. Apariţia marilor cicluri epice -pentru a nu face referire decât la acestea - în societatea antică, la fel ca şi în cea occidentală şi în alte câteva societăţi bazate pe o structură asemănătoare, nu are nevoie de ipoteze speculativ-biologiste, nici de noţiunea de „epocă de tinereţe" a „organismelor" sociale; pentru a le explica integral, este suficient să fie întreprinsă în mod temeinic o cercetare a formelor specifice de sociabilitate, care se formează la curţile feudale mijlocii sau mai avute, sau chiar o cercetare a campaniilor militare cavalereşti. Cântăreţii şi menestrelii, şi o dată cu aceştia relatarea în versuri a unor destine, a unor fapte de vitejie ale marilor războinici, transmise oral, au în viaţa efectivă a unor asemenea societăţi războinice feudale un loc anumit şi o funcţie specifică, diferite de poziţia şi de funcţia deţinute de rapsozi şi de odele lor într-un trib, în care lumea convieţuia mai strâns.
O anumită dovadă a transformărilor structurale ce au loc în societatea războinică din Antichitate este furnizată pe de altă parte de cercetarea

NOTE
transformării stilistice a vaselor de ceramică din Antichitatea timpurie şi a decoraţiunilor de pe acestea. Dacă, de pildă, în anumite perioade apar elemente stilistice „baroce", gesturi afectate sau - în sensul pozitiv al termenului - veşminte rafinate, pare probabil ca în loc să ne gândim la o „îmbătrânire" biologică a respectivei societăţi, să cercetăm mai degrabă procesele de diferenţiere, ascensiunea unor familii de războinici sau princiare din grosul societăţii războinicilor, o „curtenizare a războinicilor", sau, în funcţie de caz, şi o influenţă colonialistă dinspre nişte curţi mai puternice. Analiza tensiunilor specifice şi a desfăşurării unei societăţi feudale, care permit să obţinem un material abundent, similar cu materialul mai bogat al perioadei europene timpurii, ne îngăduie să acutizăm întrucâtva observaţia materialelor antice. Dar, cu siguranţă, o asemenea presupunere necesită de la caz la caz o mai riguroasă cercetare istorică structurală pe baza altor materiale, provenind de asemenea din Antichitate.
Studii comparatiste de sociogenetică sau de istorie structurală de acest gen se constituie ca un demers abia iniţiat. Pentru a le rezolva, este imperios necesar să întreprindem o cercetare, îngreunată îndeosebi datorită disocierii prea puternice între disciplinele ştiinţifice şi datorită cooperării deficitare dintre diversele ramuri ştiinţifice, care marchează până în zilele noastre munca de cercetare. Indispensabilă pentru înţelegerea societăţii feudale timpurii şi a structurii acesteia este, de exemplu, o cercetare comparatistă precisă a societăţilor feudale existente, acum, până când nu este încă prea târziu. O cunoaştere a detaliilor, a interdependenţelor structurale, indispensabile pentru înţelegerea oricărei societăţi, pentru a căror rezolvare materialele fragmentare prezentate anterior nu sunt însă suficiente, va deveni abordabilă abia atunci când etnologia nu se va mai limita în aceeaşi măsură ca în prezent la explici-tarea societăţilor mai simple, a „triburilor", iar cercetarea istorică nu va mai fi dedicată formelor şi proceselor sociale din trecut, ci atunci când ambele discipline, în cooperare, îşi vor îndrepta obiectul de cercetare deopotrivă şi asupra explicitării societăţilor existente în prezent, care, în conformitate cu structura lor, sunt foarte asemănătoare cu societatea medievală occidentală. Este necesar ca ambele, în sensul strict al cuvântului, să se dedice cercetării structurale a acestor societăţi, dependenţelor funcţionale şi subordonărilor, prin care oamenii ce convieţuiesc în cadrul unor asemenea uniuni sunt legaţi unii de alţii şi într-o formă absolut precisă, constrângerilor de interrelaţionare, care pot uneori să inducă o modificare a acestor dependenţe şi relaţii într-un sens specific.
23. în acest sens, şi pentru consideraţiile care urmează, vezi A. şi E. Kulischer, *Kriegs- und Wanderzuge,* Berlin şi Leipzig, 1932, pp. 50 şi urm.
24. I.B. Bury, *History ofthe Eastern Roman Empire,* 1912, p. 373, citat în: Kulischer, loc. cit., p. 62.
25. Henri Pirenne, *Les Villes du Moyen Âge,* Bruxelles, 1927.
26. Paul Kirn, *Politische Geschichte der deutschen Grenzen,* ed. cit., p. 5. Detalii cu privire la deosebirile de ritm şi structură ale procesului german de feudalizare faţă de cel francez la: J.W. Thompson, „German Feudalism", *American Historical Review,* voi. XXVIII, 1923, pp. 440 şi urm. „What the ninth century did for France in transforming her into a feudal country was not done in Germany until the civil wars of the reign of Henry IV." Loc. cit., p. 444.
NOTE

în orice caz (şi apoi, de exemplu, şi la W. O. Ault, *Europe in the Middle Ages,* 1932), dezintegrarea teritoriului franc de apus este prezentată în relaţie mai ales cu ameninţarea mai puternică din afară: „Germany being less exposed to attack from outside and possessed of firmer texture within than France, German feudalism did not become as hard and set a system as was French feudalism. «Old» France crumbled away in the ninth and tenth centuries, «old» Germany, anchored to the ancient duchies, which remained intact, retained its integrity." (Thompson, loc. cit., p. 443). Determinant pentru ritmul şi gradul de dezintegrare teritorială a teritoriului franc de apus a fost însă tocmai faptul

că după stabilirea normanzilor a descrescut faţă de teritoriul franc de răsărit pericolul invaziilor unor popoare străine, şi astfel presiunea şi ameninţarea din afară. Rămâne să cercetăm în continuare problema mecanismului social, problema dacă nişte teritorii mai mari, care s-au unificat, nu se descompun mai încet şi felul cum se petrece acest fenomen, iar pe de altă parte, dacă nu se reintegrează mai greoi şi mai încet decât teritoriile mai mici. în orice caz însă, mână în mână cu treptata slăbire a casei carolingiene determinată, cel puţin în parte, de inerenta diminuare a bogăţiei sale de-a lungul unor generaţii, prin consumarea unor părţi ale posesiunii sale funciare în vederea recompensării unor servicii sau prin sciziune, prin împărţirea în favoarea a numeroşi aparţinători ai propriei case (fapt care trebuie de asemenea cercetat în amănunţime în continuare), toate acestea au fost însoţite de un impuls de dezintegrare ce a traversat întregul teritoriu al dominaţiei carolingiene. Se poate ca acest impuls să fi traversat în secolul al IX-lea teritoriile france de apus, avansând ceva mai mult decât în teritoriile germane ulterioare. Cu siguranţă însă că s-a oprit din nou, datorită ameninţării din afară. Timp îndelungat şi în etape succesive, principii au avut şansa ca prin succesele militare asupra duşmanilor comuni să devină nişte domnitori centrali puternici, şi astfel să resusciteze şi să facă să progreseze din nou organizarea centrală carolingiană; iar în aceeaşi direcţie, la consolidarea unei puteri centrale, a acţionat un anumit timp şi posibilitatea expansiunii coloniale, dobândirea de noi pământuri la graniţa de est a teritoriului german. în schimb, în teritoriul franc de apus, începând cu secolul al IX-lea, ambii factori au fost mai mici: ameninţarea prin năvălirea unor popoare străine şi posibilitatea de a forma o expansiune comună dincolo de graniţe. Proporţional de mică a fost şansa de formare a unui regat puternic; nu exista „sarcina monarhică"; mai rapid şi mai intens s-a petrecut astfel dezintegrarea feudală. (Vezi, în acest sens, mai sus, pp. 16 şi urm. şi pp. 36-37.)

27. Levasseur, *La Population franqaise,* Paris, 1889, voi. I, p. 154.
28. M arc Bloch, *Les Caracteres originaux de l'histoire rurale francaise,* ed. cit., p. 5.
29. W. Cohn, *Das Zeitalter der Normannen in Sicilien,* Bonn si Leipzig, 1920.
30. H. See, *Franzosische Wirtschaftsgeschichte,* Jena, 1901, p. 7.
31. Kurt Breysig, *Kulturgeschichte derNeuzeit,* Berlin, 1901, voi. II, pp. 937 şi urm., îndeosebi p. 948. „Dacă vom compara conduita celor trei monarhii... şi dacă vom cerceta cauzele deosebirii dintre succesele lor, desigur că nu ne va fi permis să considerăm evenimentele individuale ca reprezentând cauza ultimă.

NOTE

Coroana anglo-normandă a beneficiat la vremea respectivă de pe urma unei situaţii care nu a stat în puterea nici a purtătorilor săi, şi nici a vreunui muritor, ci este determinată exclusiv prin *structura* istoriei externe şi interne a Angliei. Datorită faptului că în anul 1066 au fost puse în Anglia, într-o anumită măsură din temelie, bazele unui nou stat, a fost posibil să fie valorificată experienţa marilor monarhii la modul general, îndeosebi a celei mai apropiate dintre ele, cea franceză. Fragmentarea feudelor înaltei nobilimi şi caracterul succesoral al funcţiilor au fost într-o anumită măsură doar nişte concluzii pe care regatul normand le-a tras de pe urma sorţii celui mai apropiat vecin al său." 32. Henri Pirenne, *Les Villes du Moyen Âge,* ed. cit., p. 53. Concepţia contrară este susţinută în vremuri recente de către D. M. Petrusevski, „Strittige Fragen der mittelalterlichen Verfassungs- und Wirtschafts-geschichte", în *Zeitschrift fur die gesamte Staatswissenschaft,* voi. 85, 3, Tiibingen, 1928, p. 468 şi urm. Lucrarea nu este lipsită de interes, în măsura în care plasează într-o lumină corectă anumite neclarităţi ale concepţiei tradiţionale istorice şi o anumită inadecvare a conceptelor tradiţionale prin unilateralitatea acestora.

Astfel, de exemplu, concepţiei conform căreia oraşele Antichităţii dispăruseră în totalitate în Evul Mediu timpuriu îi este aici opusă alta, nu mai puţin imprecisă. Vezi, în acest sens, expunerea echilibrată realizată de H. Pirenne, *Economic and Social History of Medieval Europa,* Londra, 1936, p. 40: „When the Islamic invasion had bottled up the ports of the Ţyrrhenian Sea,...municipal activity rapidly died out. Save in southern Italy and in Venice, where it was maintained thanks to Byzantine trade, it disappeared everywhere. The towns continued in existence, but they lost their population of artisans and merchants and with it all that had survived of the municipal organisation of the Roman Empire." Astfel, concepţiei statice conform căreia „economia naturală" şi „economia monetară", în loc de expresii pentru *direcţia* unui proces istoric treptat, apar mai degrabă ca două stări fizice distinctive ale societăţii, ce există succesiv şi sunt ireconciliabile (vezi mai sus pp. 27-28 şi p. 63), Petrusevski îi opune o altă concepţie, şi anume aceea că nici măcar nu ar exista ceva de genul unei „economii naturale": „Nu dorim ca aici să tratăm în amănunţime faptul că acea economie naturală, aşa cum este prezentată de Max Weber, ţine de fapt de acele utopii ştiinţifice, care nu doar că în realitate nici nu există şi nici nu au existat vreodată, ci, spre deosebire de altele,...în conformitate cu caracterul lor logic, ce se bazează de asemenea pe concepte generale utopice, nu-şi pot găsi vreo aplicaţie în nici o

situaţie reală de viaţă" (p. 488). Faţă de aceasta, vezi şi expunerea realizată de Pirenne, loc. cit., p. 8: „From the economic point of view the most striking and characteristic insti-tution of this civilisation is the great estate. Its origin is, of course, much more ancient and it is easy to establish its affiliation with a very remote past... (p. 9.) What was new was the way in which it functioned from the moment of the disappearance of commerce and the towns. So long as the former had been capable of transporting its products and the latter of furnishing it with a market, the great estate had commanded and consequently profited by a regular sale outside... But now it ceased to do this, because there were no more merchants and townsmen... Now

that everyone lived off his own land, no one bothered to buy food from outside... Thus, each estate devoted itself to the kind of economy which has been described rather inexactly as the «closed estate economy», and which was really simply an economy without markets." Concepţiei conform căreia „feudalismul" şi „economia naturală" ar reprezenta două sfere existenţiale diferite sau două niveluri ale societăţii, cele dintâi ca o infrastructură, cele din urmă ca o suprastructură, Petrusevski îi opune o alta, după care cele două fenomene nu au nimic de-a face unul cu celălalt: „...reprezentări ce nu corespund în nici un caz materialului faptic istoric, precum reprezentarea cu privire la analogia dintre feudalism şi economia naturală sau incompatibilitatea acesteia cu o organizaţie statală mai cuprinzătoare (p. 488)." Am încercat în acest text să demonstrăm care a fost starea reală de fapte. Forma specifică a economiei naturale, predominantă în Evul Mediu timpuriu, acea economie puţin diferenţiată şi relativ lipsită de pieţe, asociată cu marile curţi princiare, şi forma specifică a organizaţiei politico-militare pe care o denumim „feudalism" nu sunt nimic altceva decât două aspecte diferite ale aceloraşi forme relaţionale umane. Ele pot fi *diferenţiate* conceptual ca două aspecte diferite ale aceloraşi relaţii umane, dar nici măcar conceptual nu pot fi *disociate* ca două substanţe ce există independent una de cealaltă. Funcţiile militare şi de dominaţie ale seniorului feudal şi funcţia sa de posesor de pământ şi de servi sunt absolut interdependente şi indisolubil întrepătrunse. De asemenea, transformarea poziţiilor deţinute de aceşti seniori, care s-a petrecut treptat pe parcursul întregii structurări a societăţii, nu poate fi explicată *doar* în urma interrelaţionării şi funcţiilor proprii sau *doar* ca o transformare a funcţiilor şi relaţiilor politice şi militare, ci pe baza constrângerilor de interrelaţionare care rezultă împreună de pe urma celor două domenii funcţionale şi a formelor interrelaţionale indisolubil legate.
33. Vezi introducerea semnată Louis Halphen la A. Luchaire, *Les Com-munes Frangaises ă l'epoque des Capetiens directs,* Paris, 1911, p. VIII.
34. Halphen, Introducere la Luchaire, *Les Communes...,* ed. cit., p. IX.
35. A. Luchaire, *Les Communes...,* ed. cit., p. 18.
36. Hans v. Werveke, „Monnaie, lingots ou marchandises? Les instruments d'echange au XP et XIP siecles, în *Annales d'histoire economique et sociale,* nr. 17, septembrie 1932, p. 468.
37. Hans v. Werveke, loc. cit. Procesul corespunzător, îndreptat în direcţie opusă, regresul circuitului monetar, avansarea tot mai pronunţată a trocului, sunt fenomene care se instaurează încă din Antichitatea târzie: „A mesure qu'on avance dans le IIP siecle, la chute se precipite. La seule monnaie en circulation reste l'antoninianus..." (F. Lot, *La Fin du monde antique,* Paris 1927, p. 63). „La solde de l'armee tend'de plus en plus â etre versee en nature" (p. 65)... „Quant aux consequences ineluctables d'un systeme qui ne permet de recompenser les services rendues que sous forme de traitement en nature, de distribution de terre, on les entrevoit aisement: Elles menent au regime dit feodal ou â un regime analogue" (p. 67).
38. M. Rostovtsev, *The Social and Economic History of the Roman Empire,* Oxford, 1926, pp. 66-67, p. 528 şi în numeroase alte locuri (v. Index: Transportation).

39. Lefebvre des Noettes, *L'Attelage. Le Cheval de selle ă travers Ies âges. Contribution ă l'histoire de l'esclavage,* Paris, 1931.
Cercetările lui Lefebvre des Noettes au, atât datorită rezultatelor lor, cât şi direcţiei de problematizare pe care o conţin, o însemnătate ce ar putea fi cu greu supraapreciată. Faţă de însemnătatea acestor rezultate, care, cu siguranţă, în anumite puncte individuale necesită în continuare o cercetare mai temeinică, nu joacă un rol important faptul că autorul răstoarnă interdependenţa cauzală şi dezvoltarea tehnicii de tracţiune ca o cauză pentru desfiinţarea sclavagismului. Găsim indicaţii cu privire la corecturile necesare la carte în critica întreprinsă de Marc Bloch, „Problemes d'histoire des teehniques", *Annales d'historie economique et sociale,* sept. 1932. îndeosebi două aspecte ale lucrării lui Lefebvre des Noettes sunt acolo tratate critic, respectiv rectificate. 1. Influenţa Chinei şi a Bizanţului cu privire la descoperirile din Evul Mediu par să necesite o cercetare mai amănunţită. 2. Sclavagismul a încetat să mai joace un rol atât de important în structura lumii medievale cu mult înainte de apariţia noului tip de harnaşament: „En absence de toute

succession nette dans le temps comment parler de relation de cause â effet?" (p. 484). O sinteză cuprinzătoare în limba germană a concluziilor acestei comunicări a lui Lefebvre des Noettes există în L. Lowenthal, „Zugtier und Sklaven", *Zeitschrift fur Sozial-forschung,* Frankfurt am Main, 1933, nr. 2.
40. Lefebvre des Noettes, „La «Nuit» du Moyen Age et son inventaire", *Mercure de France,* 1932, voi. 235, p. V.
41. Hans von Werveke, „Monnaie, lingots ou marchandises?", loc. cit., p. 468.
42. A. Zimmern, *Solon and Croesus, and Other Greek Essays,* Oxford, 1928, p. 113. Vezi, de asemenea, Alfred Zimmern, *The Greek Commonwealth,* Oxford, 1931.
De câtva timp s-a subliniat - desigur, pe bună dreptate - că la Roma, pe lângă sclavi au existat şi oameni liberi prin naştere, care efectuau munci manuale. îndeosebi cercetarea lui M. Rostovtsev (vezi *The Social and Economic History...,* ed. cit.), apoi studiile specializate, precum cele ale lui R.H. Barrow, *Slavery in the Roman Empire,* Londra, 1928 (vezi, de exemplu, pp. 124 şi urm.) au clarificat aceste raporturi. Dar faptul că munca prestată de oamenii liberi prin naştere, oricât de mare ar fi ponderea estimată că ar fi deţinut-o din producţia totală, nu se află nicidecum în contradicţie cu ceea ce a fost anterior exemplificat prin citatul din lucrarea lui A. Zimmern, şi anume că legităţile şi procesele dintr-o societate în care munca manuală a fost oricum prestată într-o măsură relativ considerabilă de sclavi reprezintă o diferenţă specifică faţă de cadrul unei societăţi în care cel puţin întreaga muncă orăşenească este prestată exclusiv de oameni liberi. Devine tot mai evidentă tendinţa socială de distanţare a oamenilor liberi de muncile prestate de sclavii ce puteau fi cumpăraţi şi formarea corespunzătoare a unui strat de „pauperi trândavi" în societăţile mai vechi, ca şi în cele moderne. Desigur, nu este greu de înţeles faptul că sub presiunea sărăciei un număr mai mare sau mai mic de oameni liberi prin naştere se văd nevoiţi să presteze aceleaşi munci ca şi sclavii. Dar nu este mai puţin raţional faptul că situaţia lor, precum şi situaţia muncitorilor manufacturieri într-o asemenea societate este influenţată de fapt în mod decisiv de existenţa muncii sclavagiste. Aceşti oameni liberi, sau cel puţin

o parte, sunt nevoiţi să se resemneze să muncească în aceleaşi condiţii sau în condiţii asemănătoare cu ale sclavilor. în funcţie de numărul de sclavi de care dispune o asemenea societate şi în funcţie de gradul de interdependenţă a acestei munci cu cea a sclavilor, munca lor se află în permanenţă sub o presiune concurenţială mai mică sau mai mare exercitată de munca sclavagistă. Iar acest fapt ţine de asemenea de legităţile de structurare ale unei societăţi deţinătoare de sclavi. De asemenea, F. Lot, *La Fin du monde antique,* loc. cit., pp. 69 şi urm.
43. în conformitate cu cercetările lui A. Zimmern, societatea greacă nu a fost în perioada sa clasicistă o societate sclavagistă în sensul tipic al cuvântului: „Greek society was not a slave-society; but it contained a sediment of slaves to perform its most degrading tasks, while the main body of its so-called slaves consisted of apprentices haled in form out-side to assist together and almost on equal terms with their masters in creating the material basis of a civilization in which they were hereafter to share" *(Solon and Croesus,* p. 161).
44. Henri Pirenne, *Les Villes du Moyen Age,* ed. cit., pp. 1 şi urm.
45. *Ibidem,* pp. 10 şi urm.
46. *Ibidem,* p. 27. Această „retragere spre ţinuturile din interiorul continentului" şi semnificaţia sa pentru direcţia de dezvoltare a societăţii apusene îşi găseşte confirmarea prin faptul că dezvoltarea în continuare a mijloacelor terestre de transport, depăşind stadiul atins în Antichitate, în măsura în care este observabil astăzi, se instaurează aproximativ cu un secol mai devreme decât dezvoltarea corespunzătoare a tehnicii de navigaţie. Cea dintâi datează aproximativ între anii 1050 şi 1100, cea din urmă, în mod evident, abia în jurul anului 1200. Vezi, în acest sens, Lefebvre des Noettes, *De la Marine antique ă la marine moderne. La Revolution du gouvernail,* Paris, 1935, pp. 105 şi urm. De asemenea, Eug. H. Byrne, *Genoese Shipping in the Twelfth and Thirteenth Centuries,* Cambridge (Mass.), 1930, pp. 5-7.
47. A. Luchaire, *Louis VII, Philippe Auguste, Louis VIII,* Paris, 1901 (Lavisse, *Histoire de France,* voi. III, 1), p. 80.
48. Jos. Calmette, *La Societe feodale,* ed. cit., p. 71. De acelaşi autor, *Le Monde feodal,* ed. cit.
49. în orice caz, prin fixarea dobândită de aparatul juridic şi prin existenţa unor corporaţii specializate proprii, interesate de menţinerea statu-quo-ului, dreptul devine relativ static şi greu de modificat. însăşi „securitatea legală", de a cărei menţinere este cointeresat un segment tot mai considerabil al societăţii, se bazează în bună parte pe lipsa de mobilitate a dreptului. Iar această imobilitate este susţinută de interesul pe care îl prezintă. Cu cât mai mare este numărul de locuitori care intră în interrelaţionare sau într-o formă de interdependenţă, cu atât mai necesară devine existenţa unui drept unitar, care să funcţioneze în astfel de teritorii relativ mari - la fel de necesar, de exemplu, ca existenţa unei monede unice; la fel de puternic se opune dreptul şi aparatul pe care îl formează, care, la vremea sa, ca şi moneda, a reprezentat totodată un organ de interrelaţionare, un producător de

interdependenţe, oricărei modificări şi cu atât mai considerabile devin perturbaţiile, mutaţiile de interese care însoţesc orice modificare. Această situaţie contribuie de asemenea la faptul că simpla ameninţare cu învingerea prin forţă fizică, exercitată de nişte organe „legitime" ale aparatului de
312
NOTE
putere, este de obicei suficientă pentru a impune individului şi chiar unor întregi grupări sociale ceea ce a fost stabilit ca fiind norma juridică şi norma de proprietate pe baza unei anumite stări a raporturilor sociale de putere. Interesele identificate cu menţinerea raporturilor juridice şi de proprietate existente sunt atât de mari, iar ponderea pe care o obţine dreptul, datorită interelaţionării în creştere, este atât de evidentă, încât, în locul unei permanent înnoite puneri la încercare a raporturilor sociale de putere prin lupta fizică, la care oamenii sunt tot mai puţin înclinaţi în nişte societăţi interdependente, s-a instaurat o disponibilitate de lungă durată de a se subordona legilor existente. Când frământările şi tensiunile din interiorul societăţii devin deosebit de mari, când interesul care se leagă de menţinerea dreptului existent a devenit incert, cuprinzând mari segmente ale societăţii, abia atunci, uneori după o pauză de secole, grupările din societate încep din nou să pună la încercare, prin lupta fizică, dacă dreptul fixat corespunde într-adevăr efectiv raporturilor sociale de putere, în schimb, în societăţile caracterizate precumpănitor de o economie naturală, în care oamenii erau mai puţin interdependenţi, în care individul încă nu era confruntat cu acea reţea socială, extrem de reală, dar încă greu de *vizualizat,* forţa socială care dubla fiecare pretenţie de a beneficia de prevederile legale emisă de individ trebuia să fie relativ nemijlocit vizibilă; dacă aceasta decădea sau devenea îndoielnică, decă-dea şi pretenţia individului. Fiecare proprietar era dispus şi trebuia să fie pregătit să dovedească prin luptă fizică faptul că dispunea încă de suficientă forţă războinică, de putere socială, pentru revendicarea acestei „pretenţii legale". Interrelaţionării strânse a oamenilor în ţinuturi mari şi cu nişte comunicaţii bune îi corespunde un drept care este în mare măsură independent de deosebirile locale şi individuale, un aşa-numit drept general, adică un drept care este aplicabil în mod unitar asupra întregului teritoriu şi pentru toţi oamenii aflaţi în acest teritoriu, şi care este în vigoare.
Acest alt tip de interrelaţionare şi de subordonare din cadrul societăţii feudale, caracterizată precumpănitor de o economie naturală, le-a impus unor grupări relativ mici, şi adeseori unor indivizi, funcţii pe care azi le exercită „statele". în mod corespunzător, „dreptul" a fost incomparabil mai puternic „individualizat" şi mai „local". Era o obligaţie şi o constrângere pe care acel senior sau vreunul dintre vasali, o anumită grupare de ţărani liberi sau un anumit senior feudal, o anumită corporaţie cetăţenească sau vreunul dintre *seigneurs,* o abaţie sau un duce le acceptau de comun acord. Iar studiul acestor „raporturi legale" ne oferă totodată o imagine cât se poate de plastică cu privire la ceea ce înseamnă: în această fază interrelaţionarea şi interdependenţa socială a oamenilor a fost mai mică şi, în mod corespunzător, a fost diferită modalitatea integrării sociale a relaţiilor interumane. „II faut se garder", afirmă, de exemplu, Pirenne, „d'attribuer aux chartes urbaines une importance exageree. Ni en Flandre ni dans aucune autre region de l'Europe, elles ne renferment tout l'ensemble du droit urbain. Elles se bornent â en fixer Ies lignes principales, â en formuler quelques principes essentiels, â trancher quelques conflits particulierement importants. La plupart du temps, elles sont le produit de circonstances speciales et elles n'ont tenu compte que des questions qui se debattaient
NOTE
313
au moment de leur redaction... Si Ies bourgeois ont veille sur elles â travers Ies siecles avec une sollicitude extraordinaire c'est qu'elles etaient le palladium de leur liberte, c'est qu'elles leur permettaient, en cas de violation, de justifier leurs revoltes, mais ce n'est point qu'elles renfermaient l'ensemble de leur droit. Elles n'etaient pour ainsi dire que l'armature de celui-ci. Tout autour de leurs stipulations existait et allait se developpant sans cesse une vegetation touffue de coutumes, d'usages, de privileges non ecrits, mais non moins indispensables. Cela est si vrai que bon nombre de chartes prevoyent elles-memes et reconnaissent â l'avance le developpement du droit urbain... Le Comte de Flandre accorda en 1127 aux bourgeois de Bruges: «ut de die in diem consuetudinarias leges suas corrigerent», c'est â dire la faculte de completer de jour en jour leurs coutumes municipales." (Pirenne, *Les Villes du Moyen Age,* ed. cit., p. 168.)
Aici vedem din nou felul cum, corespunzător unei alte stări a interrelaţionării, nişte formaţiuni de un alt ordin de mărime, un oraş şi un senior feudal mai mare, de exemplu, încep să se afle aproximativ în acelaşi tip de relaţie reciprocă cum nu se mai creează astăzi decât între „state", iar convenţiile juridice pe care le încheie dovedesc aceleaşi legităţi ca şi convenţiile încheiate între state, ca urmare directă a deplasărilor de interese şi de forţe sociale.
50. Jos. Calmette, *La Societe feodale,* ed. cit., p. 71.
51. A. Luchaire, *La Societe franqaise au temps de Philippe Auguste,* Paris, 1909, p. 265.

52. Ch. H. Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century,* Cambridge, 1927, p. 55.
53. *Ibidem,* p. 56.
54. *Ibidem.*
55. Eduard Wechssler, Das *Kulturproblem des Minnesangs,* Halle, 1909, p. 173.
56. *Ibidem,* p. 174.
57. *Ibidem,* p. 143.
58. *Ibidem,* p. 113.
59. Hennig Brinkmann, *Entstehungsgeschichte des Minnesangs,* Halle, 1926, p. 86.
60. Eduard Wechssler, ed. cit., p. 140.
61. A. Luchaire, *La Societe franqaise au temps de Philippe Auguste,* p. 374.
62. *Ibidem,* p. 379.
63. *Ibidem,* pp. 379-380.
64. Pierre de Vaissiere, *Gentilshomm.es campagnards de l'ancienne France,* Paris, 1903, p. 145.
65. Hennig Brinkmann, *Entstehungsgeschichte des Minnesangs,* ed. cit., p. 35.
66. Eduard Wechssler, loc. cit., p. 71.
67. *Ibidem,* p. 74. în acelaşi sens, v. Marianne Weber, *Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwicklung,* Tiibingen, 1907, p. 265.
68. P. de Vaissiere, loc. cit., p. 145.
69. Eduard Wechssler, loc. cit., p. 214.
70. Hennig Brinkmann, loc. cit., pp. 45 şi urm., 61, 86 şi urm. Vezi, în acest sens, şi raportat la cele ce urmează, şi C.S. Lewis, *The Allegory ofLove, a Study in Medieval Tradition,* Oxford, 1936, p. 11.

NOTE
„The new thing itself, I do not pretend to explain. Real changes in human sentiment are very rare, but I believe that they occur and that is one of them. I am not sure that they have «causes», if by a cause we mean something which would wholly account for the new state of affairs, and so explain away what seemed its novelty. It is, at any rate, certain that the efforts of scholars have so far failed to find an origin for the content of Provensal Iove poetry."
71. în Anglia, expresia corespunzătoare se regăseşte ulterior, uneori este chiar mai explicit limitată la servitori. Constituie un exemplu în acest sens relatarea: G.G. Coulton, *Social Life in Britain,* Cambridge, 1919, p. 375, *„curtese* and honestie of servantes" comparativ cu „kynde frendeshyp and company of them that sytte at the supper".
72. Zarncke, *Der deutsche Cato,* loc. cit., p. 130. V., pp. 71 şi 141 şi urm. Pentru alte aspecte ale acestui prim mare impuls de curtenizare a războinicilor (formarea ordinelor cavalereşti şi a codului acestora în diversele ţări), cf. E. Prestage, *„Chivalry", A Series of Studies to Mustrate Its Historical Significance and Civilizing Influence,* Londra, 1928; aici, printre altele, A.T. Byles, *Medieval Courtesy-books and the Prose Romances of Chivalry* (pp. 183 şi urm.).
73. Achille Luchaire, *Les Premiers Capetiens,* ed. cit., p. 285. Vezi, de asemenea, A. Luchaire, *Louis VI. le Gros,* Paris, 1890, introducere.
74. A. Luchaire, *Histoire des institutions monarchiques de la France sous les premiers Capetiens (987-l180),* Paris, 1891, voi. 2, p. 258.
75. Vezi loc. cit., pp. 17 şi urm., îndeosebi pp. 3132.
76. Suger, *Vie de Louis le Gros,* ediţia Molinier, cap. 8, pp. 1819.
77. Vuitry, *Etudes sur le regime financier de la France,* Paris, 1878, p. 181.
78. A. Luchaire, *Louis VI,* ed. cit.
79. „Din Northumberland până la Canalul Mânecii, unitatea a fost mai uşor de realizat decât din Flandra până la Pirinei." Petit-Dutaillis, *La Monarchie feodale,* Paris, 1933, p. 37. în problema dimensiunii teritoriului, de asemenea, Rob. H. Lowie, *The Origin of the State,* New York, 1927, The Seize of the State, pp. 17 şi urm.
W.M. Macleod, *The Origin and History of Politics,* New York, 1931, comentează ce surprinzătoare în esenţă este relativa stabilitate a unor asemenea unităţi teritoriale mari, precum imperiul incaşilor sau China, în condiţiile simplităţii mijloacelor lor de transport. Doar o analiză structural-istorică precisă a interferenţei dintre tendinţele centrifuge şi centralizatoare şi interesele din aceste imperii ne-ar putea facilita în fapt înţelegerea modului în care au crescut aceste uriaşe ţinuturi şi natura coeziunii lor. Forma chineză de centralizare este, desigur, în comparaţie cu dezvoltarea europeană, deosebit de ciudată. Aici, după toate aparenţele, stratul războinic a fost eradicat relativ devreme şi absolut radical, datorită unei forţe centrale deosebit de puternice. De această eradicare - oricare ar fi fost modalitatea în care s-a petrecut - depind două particularităţi importante ale structurii sociale chineze: trecerea controlului asupra pământurilor în mâinile ţăranilor (aşa cum în Evul Mediu timpuriu occidental întâlnim în foarte puţine locuri, de exemplu, în Suedia) şi ocuparea aparatului de dominaţie de către o funcţionărime parţial recrutată dintre ţărani şi care este în orice caz complet pacificată.

Prin mijlocirea acestei ierarhii funcţionăreşti, formele curtene de civilizare pătrund până la cele mai de jos straturi ale populaţiei: acestea se ancorează, transformate în multiple modalităţi, în codul comportamental al spaţiului rural. Iar ceea ce se desemnează adesea prin caracterul „nerăzboinic" al poporului chinez nu este o expresie a vreunei „predispoziţii naturale", ci rezultat al faptului că acel strat a oferit poporului cu care s-a aflat într-un contact permanent numeroase modele, încetând secole de-a rândul să mai fie un strat războinic, o nobilime, ci un strat paşnic de oameni cu carte. în primul rând, este vorba de situaţia şi de funcţia acestora, care se exprimă prin conduita respectivă, prin faptul că în scara tradiţională de valori a poporului chinez - spre deosebire de cea a poporului japonez - activităţile războinice şi îndemânarea în această privinţă nu erau la înaltă cinste. Oricât de diferite au fost în mod particular căile centralizării chineze de procesele de centralizare din Occident, fundamentul pentru coeziunea unui teritoriu mai amplu de dominaţie s-a format în ambele cazuri datorită eradicării războinicilor sau seniorilor feudali, aflaţi în concurenţă liberă.

80. Despre însemnătatea monopolului de exercitare a forţei fizice în privinţa formării „statelor" vezi îndeosebi Max Weber, *Wirtschaft und Ges'ellschaft,* Tubingen, 1922.

81. Vezi mai sus, pp. 94 şi urm. Nu ni s-a părut necesar, dând curs uzanţelor de moment, să oferim o expresie matematică pentru legitatea mecanismului monopolist. Cu siguranţă, nu ar fi imposibil s-o stabilim. O dată stabilită, ar fi posibil să abordăm de pe această latură o problemă care nu se pune în general azi: problema *valorii cognitive* a formulărilor matematice. Am fi astfel nevoiţi să ne punem întrebarea care este câştigul pentru mecanismul monopolist la capitolul valenţelor epistemologice şi de claritate dobândite prin intermediul unei formulări matematice. Putem găsi un răspuns la această întrebare doar pe baza experienţei simple.

Este cert că formularea unor legităţi generale în conştiinţa multor oameni se asociază astăzi cu o valoare care - cel puţin în măsura în care este vorba de ştiinţe istorice şi sociale - nu are nimic de a face cu acea valoare cognitivă, iar această evaluare neverificată induce adesea în eroare. Multora le apare ca o sarcină esenţială a cercetării să explice toate modificările prin ceva imuabil. Iar examinarea formulărilor matematice nu este în ultimă instanţă reductibilă la forma de evaluare a imuabilului. Dar acest ideal şi această scară valorică nu îşi au rădăcinile în sarcina cognitivă a cercetării în sine, ci în pretenţia de permanenţă a cercetării. Legităţile generale, precum mecanismul monopolist şi toate celelalte legităţi relaţionale generale, formulate sau nu matematic, nu reprezintă scopul final sau apogeul cercetării în sociologie şi istorie, ci o introspecţie în asemenea legităţi este mai productivă ca *mijloc* în vederea atingerii unui alt scop final, ca mijloc de orientare a omului cu privire la sine şi la lumea sa. Valoarea lor nu constă decât în funcţia pe care o îndeplinesc în elucidarea transformării istorice.

82. Vezi, în acest sens, cap. III. Dinamica dezvoltării societăţii în Evul Mediu, Partea I, pp. 14 şi urm. De asemenea, cu privire la conceptul de „forţă socială", *„Observaţie cu privire la conceptul de putere socială",* pp. 6l-62, nota de-subsol.

83. Auguste Longnon, *Atlas historique de la France,* Paris, 1885.

84. A. Luchaire, *Histoire des institutions monarchiques...,* 1891, voi. I, p. 90.

85. Ch. Petit-Dutaillis, *La Monarchie feodale en France et en Angleterre,* ed. cit., pp. 109 şi urm.

86. A. Cartellieri, *Philipp II. August und der Zusammenbruch des ange-vinischen Reiches,* Leipzig, 1913, p. 1.

87. A. Longnon, *La Formation de l'unite franqaise,* Paris, 1922, p. 98.

88. Luchaire, *Louis VII, Philippe Auguste, Louis VIII,* loc. cit., p. 204.

89. Ch. Petit-Dutaillis, *Etudes sur la vie et le regne de Louis VIII,* Paris, 1899, p. 220.

90. Vuitry, *Etudes sur le regime financier,* ed. cit., p. 345.

91. *Ibidem,* p. 370.

92. O expunere detaliată a acestor case feudale se regăseşte la Longnon, *La Formation de l'unite francaise,* ed. cit., pp. 224 şi urm.

93. Vuitry, loc. cit., v. 414.

94. De exemplu, Karl Mannheim, „Die Bedeutung der Konkurrenz im Gebiete des Geistigen", *Verhandlungen des siebenten deutschen Soziologentages,* Tiibingen, 1929, pp. 35 şi urm.

95. G. Dupont-Ferrier, *La Formation de l'Etat francais et l'unite francaise,* Paris, 1934, p. 150.

96. L. Mirot, *Manuel de geographie historique de la France,* Paris, 1929, harta 19. De asemenea, există acolo hărţi ilustrative şi pentru expunerile premergătoare.

97. P. Imbert de la Tour, *Les Origines de la reforme,* Paris, 1909, I, p. 4.

98. L. Mirot, *Manuel de geographie historique de la France,* ed. cit., harta 21.

99. Henri Hauser, discuţie cu privire la G. Dupont-Ferrier, *La Formation de l'Etat francais, Revue historique,* 1929, voi. 161, p. 381.

100. L.W. Fowles, Loomis Institute, USA, citat în *News Review,* nr. 35, p. 32.

101. A. Luchaire, *Les Communes francaises a l'epoque des Capetiens directs,* ed. cit., p. 276.
102. Pentru acest paragraf, ca şi pentru o serie de alte paragrafe, din motive de spaţiu exemplele ilustrative au fost reduse la număr. Autorul speră să le cuprindă într-un volum anexă.
103. P. Lehugeur, *Philipp le Long (1316-l322). Le Mecanisme du gouverne-ment,* Paris, 1931, p. 209.
104. G. Dupont-Ferrier, *La Formation de l'Etat franţais...,* p. 93.
105. Brantome, *Oeuvres completes,* publiees par L. Lalanne, voi. IV, pp. 328 şi urm.
106. Mariejol, *Henri IV et Louis XIII,* Paris, 1905, p. 2.
107. *Ibidem,* p. 390.
108. Vezi, printre altele, Ad. Stblzel, *Die Entwicklung des gelehrten Richtertums in deutschen Territorien,* Stuttgart, 1872, p. 600.
109. Richelieu, *Politisches Testament,* partea I, cap. 3, p. 1.
110. Lavisse, *Louis XIV,* Paris, 1905, p. 128.
111. Saint-Simon, *Memoiren,* ediţie revizuită de Lotheisen, voi. II, p. 85.
112. Vezi Lavisse, *Louis XIV,* ed. cit., p. 130.
113. Saint-Simon, *Memoiren,* ed. cit., voi. I, p. 167.
114. Saint-Simon, *Memoires* (nouv. ed. par A. de Boislisle), Paris, 1910, voi. 22, p. 35 (1711).

115. Th. d'Aquino, *De regimine Judaeorum,* ediţia Roma, voi. XIX, p. 622.
116. Vuitry, *Etudes sur le regime financier de la France,* Paris, 1878, pp. 392 şi urm.
117. Vuitry, loc. cit., nouv. serie, voi. I, Paris, 1883, p. 145. O altă formă a monetizării drepturilor senioriale feudale sub presiunea tot mai mare a necesarului de bani pentru rege, eliberarea prin răscumpărare a servilor de către rege şi administraţia sa, v. Marc Bloch, *Rois et serfs,* Paris, 1920.
118. P. Viollet, *Histoire des institutions politiques et administratives de la France,* Paris, 1898, voi. 2, p. 242.
119. P. Viollet, loc. cit., p. 242.
120. Vuitry, loc. cit., nouv. ser., voi. III, p. 48.
121. G. Dupont-Ferrier, „La Chambre ou Cour des Aides de Paris", *Revue historique,* voi. 170, Paris, 1932, p. 195; vezi în acest sens şi în continuare, de asemenea de acelaşi autor, *Etudes sur les Institutions financieres de la France,* voi. 2, Paris, 1932.
122. Leo Mirot, *Les insurrections urbaines au debut du regne de Charles VI,* Paris, 1905, p. 7.
123. L. Mirot, loc. cit., p. 37.
124. G. Dupont-Ferrier, „La Chambre ou Cour des Aides de Paris", loc. cit., p. 202. V, de asemenea, Petit-Dutaillis, *Charles VII, Louis XI, et les premieres annees de Charles VIII* (Lavisse, *Hist. de France,* IV, 2), Paris, 1902.
125. Viollet, loc. cit., voi. III, Paris, 1903, p. 465. De asemenea, Thomas Basin, *Histoire des regnes de Charles VII et de Louis XI,* ediţie îngrijită de Quicherat, Paris, 1855, voi. I., pp. 170 şi urm. Detalii cu privire la organizarea financiară la G. Jacqueton, *Documents relatifs â l'adminis-tration financiere en France de Charles VII ă Frangois I*er (1443-l523), Paris, 1897, îndeosebi nr. XIX, Le vestige des finances (manual pentru pregătirea perceptorilor vremii).
126. Eug. Alberi, *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato,* seria I, voi. IV, Florenţa, 1860, p. 16 *(Relazione di Francia di Zaccaria Contarini,* 1492).
127. L. v. Ranke, *Zur venezianischen Geschichte,* Leipzig, 1878, p. 59, şi H. Kretschmayr, *Geschichte von Venedig,* Stuttgart, 1934, pp. 159 şi urm.
128. Eug. Alberi, *Relazioni degli Ambasciatori Veneti,* seria I, voi. 1, Florenţa, 1839, p. 352.
Adesea, şi cu siguranţă pe bună dreptate, au fost făcute referiri la faptul că primii principi absolutişti ai Franţei au avut ce învăţa de la principii care conduceau oraşele-state italieneşti. Astfel, de exemplu, Gab. Hanotaux, „Le pouvoir royale sous Francois Ier", în *Etudes histo-riques sur leXVF et le XVII' siecle en France,* Paris, 1886, pp. 7 şi urm.: „La cour de Rome et la chancellerie venitienne eussent suffi, â elles seules, pour repandre les doctrines nouvelles de la diplomaţie et de la politique. Mais, en realite, dans le fourmillement des petits Etats qui se partageaient la peninsule, ii n'en etait pas un qui ne put fournir des exemples... Les monarchies de l'Europe se mirent â l'6cole des princes et des tyrans de Naples, de Florence et de Ferrare." Cu siguranţă că aici, ca în repetate alte rânduri, s-au petrecut procese similare din punct de vedere structural, iniţial în teritorii mai mici,

apoi în unele mai mari, iar oamenii aflaţi la conducerea acestor ţinuturi mai mari au profitat cu siguranţă până la un anumit grad de experienţa, de cunoaşterea formelor organizatorice şi relaţionale ale celor mai mici. Dar şi în această situaţie, doar o cercetare comparativă a fenomenelor istorice ar putea să ne ofere o cunoaştere sigură a faptului în ce măsură procesele de centralizare şi organizaţiile de dominaţie ale oraşelor-state italieneşti se

aseamănă cu procesele şi instituţiile corespunzătoare ale Franţei absolutiste timpurii, şi cât de mult sunt acestea divergente, tocmai datorită faptului că diferenţele de dimensiuni sociale implică totodată şi diferenţe structurale calitative. Relatarea trimisului veneţian şi tonul pe care acesta îl abordează nu indică în orice caz că poziţia de putere specifică a regelui francez şi organizarea financiară dependentă de ea părea să fie ceva de mult cunoscut în Italia.
CTAVTÂN-: •
ŧнBп: п ■"■•mm0£

Note la *Schiţa unei teorii a civilizării*

129. In prezent este larg răspândită concepţia că formele de convieţuire socială şi instituţiile sociale ar putea fi explicate *la origine* prin funcţionalitatea lor pentru oamenii aflaţi într-o asemenea interrelaţionare. După această concepţie, în esenţă lucrurile apar ca şi cum oamenii, recunoscând funcţionalitatea instituţiilor, ar fi adoptat la un moment dat de comun acord decizia de a convieţui într-un asemenea mod şi nu în altul. Dar această concepţie este o ficţiune, nefiind un instrument adecvat pentru orientarea cercetării. Acceptul exprimat de individ de a convieţui într-o anumită formă cu semenii săi, justificarea subordonată unor scopuri anumite a faptului că, de exemplu, el este legat de semeni în cadrul unei uniuni statale sau ca cetăţean, funcţionar, muncitor şi ţăran, şi nu în calitate de cavaler, preot sau ofiţer sau de crescător nomad de animale, acest accept şi această justificare reprezintă ceva ulterior. Individul nu are în această privinţă posibilitatea de a alege. El se naşte într-o anumită orânduire, cu instituţii de un anumit tip; este condiţionat, cu mai mult sau mai puţin succes, să se conformeze. Chiar dacă el însuşi nu consideră orânduirea şi instituţiile atractive şi funcţionale, nu-i stă în putinţă să-şi retragă pur şi simplu acceptul şi să părăsească rânduiala existentă. Poate încerca să se sustragă în calitate de aventurier, de „tramp" de hoinar, de artist sau de scriitor, poate să se refugieze în cele din urmă pe o insulă pustie, dar şi ca fugar continuă să fie produsul acestei orânduiri. A o desconsidera şi a încerca să evadezi din constrângerile ei nu este o expresie mai puţin importantă a condiţionării decât de a o lăuda şi a o justifica.
Se numără printre obiectivele de viitor să explicităm în mod convingător natura inevitabilităţii pe baza căreia anumite forme de convieţuire, de exemplu propriile noastre forme sociale şi instituţii, au ajuns să se formeze, să se menţină şi să se transforme. Dar blocăm accesul la înţelegerea genezei lor dacă ne gândim la ele ca fiind formate în acelaşi mod ca operele şi faptele unor indivizi: din scopuri individuale sau chiar prin reflecţii şi planuri raţionale. Ideea că începând din Evul Mediu timpuriu occidentalii ar fi conlucrat pe baza unui efort colectiv şi pe baza unei intenţionalităţi clare, pe baza unui plan raţional la aceeaşi ordine de convieţuire şi la aceleaşi instituţii în care convieţuim noi astăzi, nu poate fi argumentată faptic. Care este realitatea nu ne poate dovedi decât o explicaţie orientată empiric, însoţită de materiale documentare, cu privire la dezvoltarea istorică a acestor forme sociale în sine. Am încercat să procedăm în acest fel mai sus, analizând un anumit segment de pe latura organizării statale. Dar astfel am dobândit totodată o înţelegere diferită, de o semnificaţie mai amplă, de exemplu, o anumită înţelegere a naturii proceselor social-istorice: vedem cât de

puţin eficientă este încercarea de a explica instituţii precum „statul" în termenii unei finalităţi raţionale.
Scopurile, planurile şi acţiunile unor indivizi se află în mod constant în interrelaţionare cu cele ale

altor indivizi. Această interrelaţionare de acţiuni şi de planuri ale unui număr mare de oameni, care se transmite în mod continuu de la o generaţie la alta, nu reprezintă însă în sine nimic deliberat. Nu poate fi înţeleasă pe baza planurilor şi scopurilor unor indivizi, şi nici pe baza modelelor oferite de aceştia. Aici avem de a face cu fenomene, constrângeri şi legităţi autonome. Astfel, de exemplu, datorită faptului că mai mulţi oameni îşi propun acelaşi scop, că vor să cucerească aceeaşi bucată de pământ, aceeaşi piaţă de desfacere sau aceeaşi poziţie socială se creează ceva ce nu a fost intenţionat sau planificat de nici unul dintre ei, un fenomen social specific: un raport concurenţial cu legităţile sale particulare, despre care am discutat mai sus. Astfel, nu dintr-un plan comun nutrit de numeroşi indivizi, ci ca ceva neplanificat, rezultat din convergenţa şi din confruntările planurilor a numeroşi oameni, se creează o tot mai pronunţată diferenţiere funcţională, ca şi integrarea unor spaţii umane tot mai mari de forma unor state şi a numeroase alte procese social-istorice.
Şi mai întâi de toate înţelegerea legităţii proprii a interrelaţionării unor planuri şi acţiuni individuale, în relaţia individului în convieţuirea cu ceilalţi, facilitează o mai bună înţelegere a fenomenului individualităţii. Convieţuirea oamenilor, reţeaua intenţiilor şi planurilor lor, angajamentelor impuse reciproc, departe de a distruge individualitatea, asigură mai degrabă mediul în care aceasta se poate desfăşura. Acestea îl constrâng pe individ între anumite limite, dar îi oferă în acelaşi timp un interval mai amplu sau mai restrâns de decizie. Textura socială interumană formează substratul pe baza căruia individul îşi deapănă şi îşi ţese în permanenţă scopurile sale individuale. Dar această textură, şi chiar transformarea socială a individului, nu este plănuită şi nici intenţionată în întregime, aşa cum se desfăşoară în realitate.
Pentru amănunte în acest sens, N. Elias, *Die Gesellschaft der Indi-viduen,* Basel, 1939 (prima publicare în: *Jahrbuch der schwedischen Gesellschaft filr Philosophie und Spezialforschung*, Uppsala, 1939). 130. Pentru discuţia cu privire la problema procesului social, cf. *Social Problems and Social Processes,* Selected Papers from the Proceedings of the American Sociological Society 1932, ediţie îngrijită de E.S. Bogardus, Chicago, 1933.
Pentru critica anterioară a concepţiei biologiste a proceselor sociale, cf. W.F. Ogburn, *Social Change,* Londra, 1923, pp. 56 şi urm.: „The publication of the *Origin ofSpecies,* setting forth a theory of evolution of species in terms of natural selection, heredity and variation, created a deep impression on the anthropologists and sociologists. The conception of evolution was so profound that the changes in society were seen as a manifestation of evolution and there was an attempt to seek the causes of these social changes in terms of variation and selection... Preliminary to the search for causes, however, attempts were made to establish the development of particular social insti-tutions in successive stages, an evolutionary series, a particular stage
NOTE
321
necessarily preceding another. The search for laws led to many hypotheses regarding factors such as geographical location, climate, migration, group conflict, racial ability, the evolution of mental ability, and such principles as variation, natural selection, and survival of the fit. A half-century or more of investigations on such theories has yielded some results, but the achievements have not been up to the high hopes entertained shortly after the publication of Darwins theory of natural selection.
The inevitable series of stages in the development of social institutions has not only not been proven but has been disproven..." Pentru tendinţele mai noi ale disputei pe marginea problemei de transformare istorică, vezi, comparativ, şi A. Goldenweiser, „Social Evolution" în *Encyclopedia of Social Sciences,* New York, 1935, voi. 5, pp. 656 şi urm. (unde există şi o bibliografie cuprinzătoare). Articolul conclude: „Since the World War students of the social sciences without aiming at the logical orderliness of evolutionary schemes have renewed their search for relatively stable tendencies and regularities in history and society. On the other hand, the growing discrepancy between ideals and the workings of history is guiding the sciences of society into more and more pragmatic channels. If there is social evolution, whatever it may be, it is no longer accepted as a process to be contemplated but as task to be achieved by deliberate and concerted human effort." Această cercetare cu privire la procesul civilizării se deosebeşte de asemenea obiective pragmatice în sensul că, suprimând toate aspiraţiile şi pretenţiile a ceea ce trebuie să fie, încearcă să stabilească ceea ce a fost şi ceea ce este şi, oricare ar fi motivele, faptele se prezintă diferit. Ni s-a părut mai corect să nu creăm o dependenţă a diagnosticului de terapie, ci a terapiei de diagnostic. Cf., în acest sens, Fr. J. Teggart, *Theory of History,* New Haven, 1925, p. 148 „... the investigation of «how things have come to be as they are»...".
E.C. Parsons, *Fearand Conventionality,* New York, Londra, 1914. Concepţia divergentă apare, de exemplu, la W.G. Sumner, *Folkways,* Boston, 1907, p. 419: „It is never correct to regard any one of the taboos as an arbitrary invention or burden laid on society by tradition without necessity....they have been sifted for centuries by experience, and those which we have received and accepted are such as experience has proved to be expedient."
Vezi, în acest sens, reuşita reprezentare realizată de Huizinga, *Der Herbst des Mittelalters,* Miinchen,

1924, cap. 1, alte exemple la pp. 239 şi urm. Cele afirmate mai sus sunt exemple valabile şi pentru societăţile prezente din Orient, cu o structură înrudită, şi cu diverse nuanţe, în funcţie de natura, gradul şi amploarea interrelaţionării pentru aşa-numitele societăţi „primitive".
Felul cum mai răzbat la copiii din societatea noastră - oricât de marcaţi ar fi de caracteristicile civilizatorii extrem de dezvoltate - modalităţi de conduită ale celuilalt standard, cu reacţii emoţionale mai simple şi mai directe şi cu disponibilitatea pentru mutaţii rapide este demonstrat, de exemplu, de următoarea descriere a ceea ce preferă copiii în filme *(Daily Telegraph,* 12 febr. 1937): „Children, especially young children, like aggression... They favour action, action and more action.
NOTE
They are not averse from the shedding of blood, but it must be dark blood. Virtue triumphant is cheered to the echo; villainy is booed with a fine enthusiasm. When scenes of one alternate with scenes of the other, as in sequences of pursuit, the transition from the cheer to the boo is timed to a split second."
De intensitatea manifestărilor emoţionale, de amplitudinea acestora în ambele direcţii, atât spre angoasă cât şi spre plăcere, atât spre respingere cât şi spre afecţiune, este strâns legată structura specifică a tabuurilor în societăţile mai simple. Am indicat deja faptul (pp. 216-217 şi urm., îndeosebi p. 220; de asemenea, voi. I, pp. 159 şi urm.) că în Evul Mediu occidental nu numai manifestările instinctuale şi afective orientate spre plăcere, ci şi interdicţiile, de exemplu tendinţa spre autoflagelare şi asceză, au fost mai puternice, mai intense şi astfel mai riguroase decât în următoarele etape ale procesului civilizării. Cf., în acest sens, şi R.H. Lowie, „Food Etiquette", în *Are we civilized?,* Londra, 1929, p. 48: „...the savage rules of etiquette are not only strict, but formidable. Nevertheless, to us their table manners are shocking." Ch.H. Judd, *The Psychology of Social Institutions,* New York, 1926, pp. 105 şi urm; de asemenea, pp. 32 şi urm. şi pp. 77 şi urm. Introducere la traducerea în franceză a tratatului lui Graciân *Orâculo manual,* scrisă de Amelot de la Houssaie, Paris, 1684. *Orâculo manual,* publicat în 1647 sub titlul *L'Homme de Cour,* a cunoscut în secolul al XVTI-lea şi al XVIII-lea în Franţa nu mai puţin de douăzeci de ediţii. într-o anumită privinţă, este primul manual despre psihologia curteană, aşa cum cartea lui Machiavelli despre principi reprezintă primul manual clasic privind politica absolutistă de curte. în orice caz, Machiavelli pare să discute în mai mare măsură de pe poziţia principelui decât Graciân. El justifică mai mult sau mai puţin „raţiunea de stat" a absolutismului în devenire. Graciân, iezuit spaniol, dispreţuieşte din străfundul sufletului raţiunea de stat. El îşi explică, aşa cum explică pentru ceilalţi, regulile marelui joc curtenesc ca fiind obligatorii pentru supuşi, neexistând vreo alternativă. Nu mai puţin semnificativ este faptul că, în ciuda acestei deosebiri, atât modalităţile de conduită la care aderă Machiavelli, cât şi cele pe care le consemnează în cartea sa Graciân, li se par burghezilor de stare mijlocie mai mult sau mai puţin „imorale", chiar dacă, desigur, modalităţile de conduită şi percepţiile de o natură asemănătoare nu sunt absente nici în lumea burgheză. în această condamnare la adresa psihologiei curtene şi a modalităţilor curtene de conduită de către nişte burghezi necurteni este exprimată diferenţa specifică în modelarea socială totală, experimentată de oamenii din ambele clase. Imperativele şi interdicţiile sociale sunt incluse în straturile burgheze necurtene altfel decât în potenţialul psihic al celei curtene. Formarea supraeului este în primul caz cu mult mai strictă şi în multe privinţe mai dură decât în cel de-al doilea caz. Cu siguranţă, aspectul războinic al relaţiilor cotidiene dintre oameni nu se pierde complet dintre uzanţe nici în lumea burgheză a stării de mijloc, dar aici este cu mult mai puternic ostracizat decât în societatea de curte, ceea ce un scriitor, ceea ce un om are posibilitatea *să exprime,* şi pe cât posibil să alunge din conştiinţă.
NOTE
323
în straturile aristocrate de curte, acel „Du solist" [trebuie] nu este adesea altceva decât un imperativ al înţelepciunii de viaţă, dictat de necesităţile practice ale convieţuirii cu ceilalţi; iar din conştiinţa adultului nu dispare în aceste cercuri niciodată faptul că aici este vorba de imperative pe care trebuie să şi le însuşească deoarece convieţuieşte cu alţi oameni. în straturile burgheze ale stării de mijloc adesea imperativele şi interdicţiile corespunzătoare sunt ancorate de mic în individ cu mult mai adânc, nu ca nişte reguli practice ale înţelepciunii de viaţă, ci ca impulsuri de conştiinţă ce funcţionează semiautomat, în acest fel, acele „Du solist" şi „Du solist nicht" ale supraeului se amestecă şi aici în mult mai mare

măsură şi mai puternic în prelucrarea şi observarea realităţii. Pentru a alege din nenumăratele exemple pe care le-am putea cita aici cel puţin unul: Graciân afirmă în una dintre recomandările sale, intitulată „Connaître â fond le caractere de ceux avec qui Fon trăite" (nr. 273) printre altele: „N'attends presque rien de bon de ceux qui ont quelque defaut naturel au corps; car ils ont coutume de se venger de la Nature...". Unul dintre tratatele engleze de bune maniere de la sfârşitul secolului al XVTI-lea, care a cunoscut de asemenea o largă răspândire şi de la care provin celebrele reguli ale lui George Washington, *Youth's Behaviour,* scris de Francis Hawkins (1646), situează în prim plan acea interdicţie „thou shalt not" şi conferă astfel conduitei şi observării în situaţii asemănătoare a semenilor o turnură moralizatoare (nr. 31): „Scorne not any for the infirmityes of nature, which by no art can be amended, nor do thou delight to put them in minde of them, since it very oft procures envye and promotes malice even to revenge."

Pe scurt, la Graciân, ca şi ulterior în cazul lui La Rochefoucauld şi al lui La Bruyere, recunoaştem în forma unor maxime generale toate acele modalităţi de conduită pe care, de pildă, în cazul lui Saint-Simon, le recunoaştem din însăşi practica vieţii de la curte. Aici descoperim mereu noi îndrumări cu privire la necesitatea reţinerii reacţiilor emoţionale (nr. 287): „N'agir jamais durant la passion. Autrement, on gâtera tout." Sau (nr. 273): „L'homme prevenu de passion parle toujours un langage different de ce que sont Ies choses, la passion parle en lui et non la raison." întâlnim aici recomandarea de a aborda o „atitudine psihologică", o permanentă observare a caracterelor (nr. 273): „Connaître â fond le caractere de ceux avec qui Fon trăite." Sau, ca rezultat al acesteia, constatarea (nr. 201): „Tous ceux qui paraissent fou, le sont, et encore la moitie de ceux, qui ne le paraissent pas." Necesitatea autoobservării (nr. 225): „Connaître son defaut dominant." Necesitatea de a practica jumătăţile de adevăr (nr. 210): „Savoir jouer de la verite." Părerea câ adevărul constă în veridicitatea întregii existenţe, în substanţialitatea unui om, nu în cuvintele disparate (nr. 175): „L'homme substantiel. II n'y a que la Verite, qui puisse donner une veritable reputation; et que la substance, qui tourne a profit." Necesitatea previziunii pe termen lung (nr. 151): „Penser aujourd'hui pour demain, et pour longtemps." Cumpătarea în toate privinţele (nr. 82): „Un Sage a compris toute la sagesse en ce precepte, RIEN DE TROP." Forma specifică, aristocrată şi curtenească a împlinirii, completa perfecţionare a naturii instinctive temperate şi transformate, uşurinţa, farmecul, noua

NOTE

frumuseţe a animalului ce a devenit om (nr. 127): „Le JE-NE-SAIS-QUOI. Sans lui toute beaute est morte, toute grâce est sans grâce... Les autres perfections sont l'ornement de la Nature, le Je-ne-sais-quoi est celui des perfections. II se fait remarquer jusque dans la maniere de raisonner..." Sau, de pe o altă latură, omul lipsit de afectare (nr. 123): „L'homme sans affectation. Plus ii y a de perfections et moins ii y a d'affectation. Les plus eminentes qualites perdent leur prix, si l'on y decouvre de l'affectation, parce qu'on les attribue plutot â une contrainte artificieuse qu'au vrai caractere de la personne." Războiul dintre oameni este inevitabil; aşa că trebuie să-l porţi după regulile artei (nr. 165): „Faire bon guerre. Vaincre en scelerat, ce n'est pas vaincre, mais bien se laisser vaincre. Tout ce qui sent la trahison, infecte le bon renom". Necontenit în aceste precepte de conduită revine motivaţia cu privire la consideraţia datorată semenilor, la necesitatea de a-şi menţine buna reputaţie, acel bun „renom", cu un cuvânt o motivaţie *intrasocială,* datorată necesităţilor sociale. Religia joacă în cadrul acestora un rol minor. Dumnezeu nu este amintit decât marginal, şi în cele din urmă ca ceva din afara cercului uman. Tot ceea ce este bun îi revine omului prin intermediul altor oameni (nr. 111): „Faire des amis. Avoir des amis, c'est un second etre... tout ce que nous avons de bon dans la vie, depend d'autrui."

Această justificare a imperativelor şi preceptelor nu printr-o permanentă lege morală, ci prin necesităţile „externe", prin referirea la alţi oameni, contribuie îndeosebi la faptul că aceste maxime şi arta conduitei curtene în ansamblu îi apar observatorului burghez din starea de mijloc „amorale" sau cel puţin „penibil de realiste". De exemplu trădarea, aşa cum este percepută în lumea burgheză, trebuie interzisă nu din raţiuni practice, nici din consideraţie faţă de „bunul său renume" în ochii semenilor, ci datorită unei voci lăuntrice, datorită conştiinţei, pe scurt ca imperativ al moralei. Aceeaşi transformare în alcătuirea imperativelor şi interdicţiilor, indicată anterior la cercetarea uzanţelor din timpul mesei, la spălat şi la alte necesităţi elementare, iese şi aici în evidenţă. Regulile de conduită, care se menţin în cercurile aristocratice de la curte şi în cazul adulţilor relativ nemijlocit prin consideraţia datorată semenilor, prin teama faţă de alţi oameni, sunt în lumea burgheză tot mai mult inoculate individului ca o autoconstrângere. Ele nu mai sunt reproduse şi menţinute treze în

cazul adultului direct prin teama faţă de semeni, ci datorită unei voci „interioare", prin anxietatea reprodusă automat de un fel de supraeu propriu, pe scurt, printr-un imperativ moralizator, care nu necesită o justificare. Vezi *Procesul civilizării,* voi. I, pp. 151 şi urm.
Ch.H. Haskins, „The Spread of Ideas in the Middle Ages", în *Studies in Mediaeval Culture,* Oxford, 1929, pp. 92 şi urm. Cf. în lucrarea de faţă pp. 64 şi urm. Pe lângă *Minnelieder,* există o serie întreagă de materiale, care prezintă parţial acest standard şi mai clar, de exemplu mica scriere în proză *De amore* a lui Andreas Capellanus, de la curtea Măriei de Champagne, şi întreaga literatură a controversei medievale cu privire la femei. Ch.H. Haskins, loc. cit., p. 94. *Procesul civilizării,* voi. I, pp. 247 şi urm.
NOTE
325
Vezi mai sus, pp. 10 şi urm.
La Bruyere, *Les Caracteres,* De la Cour, Paris, 1922, Hachette, *Oeuvres,* voi. II, p. 237, nr. 64; vezi, de asemenea, p. 248, nr. 99: „Dans cent ans le monde subsistera encore en son entier: ce sera le meme theâtre et les memes decorations, ce ne seront plus les mâmes acteurs. Tout ce qui se rejouit sur une grâce recue, ou ce qui s'attriste et se desespere sur un refus, tous auront dispăru de dessus la scene. II s'avance deja sur le theâtre d'autres hommes qui vont jouer dans une meme piece les memes roles... Quel fond â faire sur un personnage de comedie!" Cât de puternică este senzaţia de imuabilitate şi de inevitabilitate a ordinii existente, cu mult mai puternică decât în faza ulterioară, în care conceptul de *civilisation* începe să-l înlocuiască pe cel de *civilite*! în sensul acestei dezvoltării, vezi, de asemenea, capitolul „Des Jugements": „Tous les etrangers ne sont pas Barbares, et tous nos Compatriotes ne sont pas civilisez." *Ibidem,* p. 247, nr. 94.
Ibidem, p. 211, nr. 2; vezi, de asemenea, p. 211, nr. 10: „La cour est comme un edifice bâti de marbre: je veux dire qu'elle est compose d'hommes fort durs, mais fort polis." Vezi în acest sens nota 134. Saint-Simon, loc. cit., p. 63.
Procesul civilizării, voi. I, pp. 112 şi urm., îndeosebi pp. 119-l21. Ranke, *Franzosische Geschichte,* Cartea a 10-a, cap. 3. Saint-Simon, loc. cit., voi. 22, p. 20 şi pp. 22 şi urm. (1711). în cadrul acestor conversaţii nu este vorba decât de încercarea de a-l câştiga pe urmaşul la tron ca adept al unei alte forme de guvernare, o formă de guvernământ, în care echilibrul dintre membrii grupărilor burgheze de vârf şi ale grupărilor nobile de vârf de la curte urmează să se deplaseze în favoarea celor din urmă. Puterea acelor „pairs" - acesta este scopul căruia i se dedică Saint-Simon şi prietenii săi — urmează să fie restabilită. îndeosebi funcţiile înalte de stat, posturile de miniştri trebuie să treacă din mâinile burghezilor în mâinile înaltei nobilimi. O încercare în acest sens va fi întreprinsă efectiv îndată după moartea lui Ludovic XIV de către regent şi în strânsă colaborare cu Saint-Simon. Aceasta eşuează. Ceea ce reuşeşte nobilimea engleză în linii mari, stabilizarea unei dominaţii nobiliare, în cadrul căreia diversele grupări şi clici ale nobilimii luptă unele cu celelalte după reguli mai mult sau mai puţin stricte de joc, în vederea ocupării poziţiilor decisive, nu-i reuşeşte nobilimii franceze. Tensiunile şi adversitatea de interese dintre grupările de vârf ale nobilimii şi cele ale burgheziei sunt în Franţa incomparabil mai mari decât în Anglia. Ele se menţin necontenit mai perceptibile sub acoperământul absolutismului. Dar, ca în orice autocraţie, lupta fiind dată în imediata apropiere a regelui, în cercurile de vârf ea se va desfăşura în spatele uşilor închise. Saint-Simon este unul dintre exponenţii de vârf ai acestei lupte secrete. Norbert Elias, *Procesul civilizării,* voi. I, pp. 249 şi urm. Cu privire la problema generală a sentimentelor de pudoare, de asemenea *The Spectator,* 1807, voi. 5, nr. 373: „If I was put to define Modesty, I would caii it, The reflection of an ingenuous Mind, either when a Man has committed an Action for which he censures himself, or fancies that he
NOTE
is exposed to the Censure of others." Vezi acolo, de asemenea, observaţia cu privire la deosebirile sentimentului de pudoare la bărbaţi şi la femei.
Norbert Elias, *Procesul civilizării,* voi. I, pp. 164 şi urm. *Ibidem,* pp. 247 şi urm. *Ibidem,* pp. 157 şi urm.
S-a făcut adesea încercarea de a explicita caracterul naţional al englezilor sau anumite particularităţi ale acestuia prin situarea geografică a ţării, prin caracterul ei insular. Dar dacă acest caracter insular ar fi, ca dat al naturii, singurul responsabil de caracterul naţional al locuitorilor insulari, atunci toate celelalte naţiuni insulare ar trebui să prezinte caracteristici asemănătoare, şi, bunăoară, nici un popor nu ar trebui să fie mai asemănător cu cel englez decât cel japonez. Nu insularitatea ca atare este cea care conferă amprentă caracterului naţional al locuitorilor insulari, ci relevanţa pe care această situare o deţine în structura de ansamblu a societăţii insulare în contextul istoriei sale. Pe baza unui curs particular al dezvoltării istorice, de exemplu, inexistenţa unor graniţe statale ale Angliei, spre deosebire de Japonia, contribuie la faptul că abilitatea militară şi, mai concret,

activitatea soldaţilor, nu deţine o valoare de prestigiu prea înaltă şi nici nu se situează pe o poziţie înaltă în ierarhia socială, în Anglia, nobilimea relativ pacificată, în colaborare cu straturile burgheze de vârf, reuşeşte relativ de timpuriu să delimiteze disponibilitatea discreţionară a regilor cu privire la arme şi la armată şi îndeosebi cu privire la instrumentele de exercitare a forţei din ţară şi să introducă un control relativ strict. Iar această structură a monopolului de putere, posibilă în realitate doar prin caracterul insular al insulei, nu deţine desigur un rol puţin important în formarea caracterului naţional specific englez. Cât de strâns legate sunt anumite trăsături caracteristice ale formării supraeului la englezi, sau, dacă dorim, ale formării conştiinţei englezilor cu această structură a monopolului de putere se dovedeşte încă şi în zilele noastre datorită acestui interval decizional special care este conferit în Anglia acelui „conscientious objector", căruia conştiinţa îi dictează să refuze prestarea serviciului militar, sau percepţia larg răspândită conform căreia serviciul militar generalizat reprezintă o îngrădire decisivă şi periculoasă a libertăţii individuale. Probabil că nu greşim dacă presupunem că mişcările şi organizaţiile nonconformiste s-au menţinut în Anglia de-a lungul secolelor atât de puternice şi atât de viguroase pentru că biserica oficială a Angliei nu a fost în egală măsură dublată de un aparat militar şi poliţienesc, ca bisericile naţionale ale statelor germane protestante. în orice caz, faptul că în Anglia constrângerea externă a puterii militare a avut încă de timpuriu o influenţă cu mult mai puţin puternică asupra individului decât în oricare dintre ţările continentale mai mari, şi în legătură cu constrângerea la care era obligat individul, autoconstrângerea a devenit în Anglia cu mult mai puternică şi mai multilaterală îndeosebi în toate aspectele care privesc viaţa statală decât la naţiunile mai mari ale continentului. în acest fel, ca element al istoriei sociale, într-adevăr caracterul insular şi întreaga natură a ţării contribuie prin modalităţi diferite la pecetluirea caracterului naţional.

NOTE 327

153. Norbert Elias, *Procesul civilizării,* voi. I, pp. 61 şi urm., pp. 132 şi urm. şi p. 268, nota 30. în acest sens, A. Loewe, *The Price of Liberty,* Londra, 1937, p. 31: „The educated German of the classical and post-classical period is a dual being. In public life he stands in the place in which authority has decreed for him, and fills in the double capacity of superior and subordinate with complete devotion to duty. In private life he may be a criticai intellectual or an emoţional romantic... This educaţional system has come to grief in the attempt to achieve a fusion of the bureaucratic and the humanist ideals. It has in reality created the introverted specialist, unsurpassed in abstract speculation and in formal organisation, but incapable of shaping a real world out of his theoretical ideas. The English educaţional ideal does not know this cleavage between the world within and the world without..."

154. Vezi mai sus, pp. 64 şi urm.

155. Vezi mai sus, pp. 96 şi urm. şi pp. 101 şi urm. Forţa tensiunilor dintre diversele unităţi de dominaţie este indisolubil legată de forţa tensiunilor şi de întreaga ordine socială din cadrul acestora, ceea ce s-a subliniat în repetate rânduri până acum. Interdependenţe de acest gen există, după cum am demonstrat, încă din societatea feudală, caracterizată preponderent de economia naturală a Evului Mediu timpuriu din Occident. Presiunea demografică, care conduce şi în cadrul ei la lupte expansioniste şi concurenţiale de diverse tipuri, de exemplu la necesitatea de a deţine o bucată de pământ, resimţită de războinicii mai puţin înstăriţi, de a deţine mai mult pământ, de extindere a propriilor posesiuni în detrimentul celorlalţi în cazul războinicilor mai avuţi, al conţilor, al principilor şi al regilor, nu este pur şi simplu urmarea unei creşteri demografice, ci o urmare a creşterii demografice în legătură cu raporturile de proprietate existente în acele vremuri, cu monopolizarea celor mai importante mijloace de producţie ale societăţii de către o parte a războinicilor. De la un moment dat, pământul s-a aflat în posesiuni stabile; accesul la pământ al familiilor sau al indivizilor care încă nu îl „deţineau" a devenit tot mai dificil; raporturile de proprietate s-au rigidizat tot mai mult. în cadrul acestei constelaţii sociale, creşterea în continuare a populaţiei în stratul ţărănesc, precum şi în cel al războinicilor, ca şi permanenta scădere a standardului, au exercitat o presiune care a menţinut societatea în curs, de sus până jos, prin tensiunile şi luptele concurenţiale acutizate în teritoriile individuale, ca şi *între* acestea şi mecanismul concurenţial (vezi mai sus, p. 37, p. 44, pp. 56

şi urm.). Tot astfel în societatea industrială, determinantă pentru presiunea din interiorul unităţilor individuale de dominaţie nu este cifra absolută a populaţiei şi, cu siguranţă, nici simpla creştere demografică, ci densitatea populaţiei în dependenţă de raporturile de proprietate existente, de raportul dintre cei ce dispun de şansele de proprietate sub forma monopolului neorganizat faţă de ceilalţi, care nu dispun de asemenea şanse. Faptul că presiunea socială este diferită în diversele unităţi de dominaţie ale Occidentului devine evident chiar şi la o privire superficială. Dar astăzi încă nu dispunem de instrumente conceptuale utilizabile pentru a analiza aceste raporturi de presiune în mod amănunţit şi nu avem nişte scheme precise de observaţie pentru a măsura exact forţa acestei presiuni, de exemplu prin efectuarea unei comparaţii între
NOTE
diversele unităţi de dominaţie. Este clar faptul că această „presiune internă" este abordabilă de către observator prin analizarea standardului de viaţă, dacă în acest sens nu luăm în calcul doar puterea de cumpărare a venitului, ci şi timpul de lucru şi intensitatea muncii necesare pentru a realiza acest venit. In plus, nu avem un acces corect la înţelegerea raporturilor de presiune şi de tensiuni din cadrul unei societăţi prin compararea standardului de viaţă al diverselor sale clase în mod static, adică la un moment dat, ci este nevoie de o comparaţie pe perioade mai lungi de timp. Forţa tensiunilor şi presiunea demografică a unei societăţi nu pot fi explicate de cele mai multe ori prin nivelul absolut al standardului respectiv, ci, de exemplu, prin precizia şi rapiditatea cu care acest standard descreşte în anumite straturi. Trebuie să avem în vedere curba, transformarea istorică a standardului de viaţă, ce caracterizează diversele straturi ale unei societăţi, pentru a înţelege raporturile de presiune şi de tensiune din interiorul său.
Acesta este motivul pentru care nu putem cerceta una dintre naţiunile industriale în sine, dacă dorim să ne formăm o imagine clară cu privire la natura şi la intensitatea raporturilor de presiune şi de tensiune. Căci nivelul standardului de viaţă, aşa diferit cum este în cadrul diverselor straturi ale aceleiaşi societăţi, este totodată determinat de poziţia acestei societăţi în cadrul reţelei diferenţiate funcţional a diverselor naţiuni şi uniuni de dominaţie ale lumii. Dacă nu în toate, cel puţin în majoritatea uniunilor de dominaţie din Europa, standardul de viaţă, care a fost atins în dependenţă de industrializare, poate fi menţinut doar în condiţiile unui import permanent de produse agricole şi de materii prime. Acest import nu poate fi achitat decât prin veniturile realizate de pe urma unui export corespunzător de mare sau prin veniturile provenind din investiţiile din străinătate sau din rezervele în aur. De aici rezultă că nu numai presiunea internă, perspectiva iminentă sau scăderea efectivă a standardului de viaţă al unor straturi ample, care menţin trează tensiunea concurenţială între diversele unităţi industriale de dominaţie şi care, în anumite condiţii, se acuti-zează, ci această tensiune concurenţială interstatală contribuie la rândul său, în anumite cazuri, într-o măsură considerabilă, la consolidarea presiunii sociale, exercitate asupra unui partener sau altuia din cercul concurenţial al naţiunilor.
Până la un anumit grad, toate aceste afirmaţii sunt valabile şi pentru acele ţări care exportă precumpănitor produse agricole sau materii prime. într-adevăr, se aplică tuturor ţărilor care s-au dezvoltat la un moment dat în cadrul reţelei diferenţiate funcţional a diverselor uniuni de dominaţie dobândind o anumită funcţie şi al căror standard de viaţă nu se poate menţine decât în dependenţă de activitatea corespunzătoare de import-export. Dar percepţia diverselor ţări faţă de fluctuaţiile schimburilor supranaţionale, faţă de înfrângeri, faţă de declinul mai lent sau mai rapid în lupta concurenţială dintre naţiuni este diferită. Aceasta este în mod evident deosebit de puternică în cazul uniunilor statale cu un standard de viaţă relativ ridicat, în care echilibrul dintre producţia industrială şi producţia agricolă proprie se deplasează într-o măsură considerabilă în defavoarea celei din urmă, şi care sunt dependente în ambele sectoare de un import considerabil
NOTE
329
de produse de bază, îndeosebi atunci când nu pot să pareze asemenea deficite prin beneficiile unor plasamente de capital în străinătate sau prin rezervele în aur, şi când exportul de oameni, de exemplu sub forma emigrării, devine imposibil. Dar aceasta este o problemă în sine, care ar necesita o cercetare cu mult mai complexă decât este posibil aici. Abia printr-o cercetare mai precisă în acest sens, am putea dobândi o înţelegere mai bună a faptului de ce tensiunile din sistemul de echilibru al statelor europene sunt cu mult mai puternice decât, de exemplu, cele din reţeaua statelor sud-americane şi central-americane. Oricare ar fi situaţia, adesea ne imaginăm că nu ar fi necesar decât ca lupta concurenţială pe plan economic a unor asemenea uniuni statale puternic industrializate să fie liberalizată pentru ca toţi partenerii să prospere. Dar jocul liber al forţelor este o luptă concurenţială dură, subordonată aceloraşi legităţi ca orice altă luptă concurenţială liberă din alte sfere. Echilibrul dintre statele aflate în concurenţă este deosebit de labil. Acesta manifestă tendinţa către mutaţii

specifice, a căror direcţie nu este evidentă în orice caz decât după o observaţie pe termen lung. Pe parcursul luptelor concurenţiale economice dintre naţiunile puternic industrializate, ponderea se deplasează în cadrul acestor fluctuaţii în favoarea unora şi în defavoarea altora. Potenţialul de export şi de import al partenerilor care slăbesc devine limitat. Unui stat aflat în această situaţie - după cum am mai spus, dacă nu reuşeşte să contracareze pierderile prin investiţii sau prin rezerve în aur - nu-i mai rămâne decât una din două posibilităţi: să forţeze exportul, de exemplu, printr-o scădere a preţurilor de export, sau să limiteze importurile. Ambele conduc, direct sau indirect, la o scădere a standardului de viaţă al membrilor săi. Această scădere este transmisă de către cei ce dispun de şansele economice şi monopoliste asupra celor ce nu dispun de asemenea şanse de monopol; iar cei excluşi de la dispunerea de şanse monopoliste se văd astfel confruntaţi cu o dublă încercuire din partea deţinătorilor de monopol: cei din propria societate şi cei care reprezintă o societate străină. Presiunea provenită de la aceştia contribuie ca propriii reprezentanţi, întreaga uniune statală respectivă să fie împinsă în lupta concurenţială cu alte uniuni. Şi astfel, tensiunile din cadrul diverselor state şi tensiunile dintre acestea se stimulează reciproc. Aceasta nu reprezintă - iar faptul trebuie accentuat - decât una din multitudinea seriilor interdependente. Dar chiar şi menţionarea acesteia, fragmentară cum este, ne poate înlesni o impresie cu privire la forţa constrângerilor care menţin astăzi luptele concurenţiale interstatale şi mecanismele monopoliste.

156. Vezi voi. de faţă, pp. 15l-l52. O reprezentare sintetică a teoriei actuale cu privire la formarea statelor este oferită de W.C. Macleod, *The Origin and History of Politics,* loc. cit., pp. 139 şi urm.

157. Vezi mai sus, pp. 104 şi urm.

158. Vezi mai sus, pp. 248 şi urm., îndeosebi pp. 253 şi urm.

159. Vezi mai sus, pp. 215 şi urm., pp. 234 şi 271 şi urm.

160. Vezi mai sus, pp. 233 şi urm., p. 241, p. 245, pp. 265 şi urm., cf. în acest sens E.C. Parsons, *Fear and Conventionality,* loc. cit., p. XIII: „Conventionality rests upon an apprehensive state of mind..." şi p. 73: „Table manners "are, I suppose, one of our most marked class

distinctions". Aici este citat W. James, *Principles of Psychology*, New York, 1890, p. 121: „Habit is thus the enormous fly-wheel of society, its most precious conservative agent. It alone is what keeps us all within the bounds of ordinance, and saves the children of fortune from the envious uprisings of the poor. It alone prevents the hardest and most repulsive walks of life from being deserted by those brought up to tread therein."

De asemenea, problema generală, care constituie obiectul prezentei lucrări, a fost de mult timp enunţată de sociologia americană. Astfel, de exemplu, la W. G. Sumner, *Folkways,* Boston, 1907, p. 418: „When, therefore, the ethnographers apply condemnatory or depreciatory adjectives to the people whom they study, they beg the most important question which we want to investigate; that is, what are standards, codes, and ideas of chastity, decency, propriety, modesty etc. and whence do they arise? The ethnographical facts contain the answer to this question, but in order to reach it we want a colorless report of the facts." Nu este necesar să mai accentuăm că nu doar pentru cercetarea unor societăţi străine mai simple este valabil acest fapt, ci şi pentru propria noastră societate şi pentru istoria ei.

Deosebit de clar a fost formulată problema care constituie obiectul acestei cercetări în vremurile noastre de către Ch. H. Judd, *The Psychology of Social Institutions*, New York, 1926, chiar dacă soluţionarea problemei este întreprinsă pe alte căi decât în prezenta lucrare (p. 276): „This chapter will aim to prove that the types of personal emotions which are known to civilized men are products of an evolution in which emotions have taken a new direction... The instruments and means of this adaptation are the institutions, some of which have been described in foregoing chapters. Each institution as it has become established has developed in all individuals who come under its influ-ence a mode of behavior and emoţional attitude which conform to the institution. The new mode of behavior and the new emoţional attitude could not have been perfected until the institution itself was created. The effort of individuals to adapt themselves to instituţional demands results in what may be properly described as a wholly new group of pleasures and displeasures."

Toate omisiunile în citatele din ambele volume au fost făcute de autor.

ANEXĂ
Traducerea citatelor

p. 20: „Acela fiind mort de mult timp, mulţi tineri regi s-au bizuit pe alianţe europene sau pe regatul lui Carol, vărul său primar."

p. *23:* „A venit ziua când urmaşul lui Carol cel Mare, înconjurat de proprietari de pământ, stăpâni ai domeniilor respective, nu mai găsi nici o altă modalitate de a menţine oamenii în serviciul său decât atribuindu-le proprietăţi funciare prevăzute cu concesii de imunitate, adică, de a-i face din ce în ce mai independenţi şi, pentru a putea domni, de a ceda tot mai mult[13]."

pp. 52-53: „...Munca sclavilor interferează cu activitatea productivă realizată prin muncă liberă. Interferenţa se petrece pe trei căi diferite: determinând reorientarea unui număr de oameni de la producţie la supraveghere şi la apărarea naţională; emanând o atitudine în general îndreptată împotriva muncii manuale şi a oricărei forme de activitate concentrată; şi, mai ales, îndepărtându-i pe muncitorii liberi din acele domenii de activitate în care sunt folosiţi sclavii. Aşa cum, în conformitate cu legea lui Gresham, monedele rele le înlocuiesc pe cele bune, s-a stabilit experimental că în orice activitate sau în orice serie de activităţi, munca sclavilor se instaurează în locul celei libere; încât devine dificil să fie recrutate persoane pentru sferele elevate de activitate atunci când este necesar ca acestea să dobândească o calificare făcându-şi ucenicia alături de sclavii care prestează o muncă brută. Faptul în sine are urmări grave; căci oamenii astfel excluşi nu sunt ei înşişi suficient de avuţi pentru a trăi de pe urma muncii prestate de sclavi. Din acest motiv, ei tind să formeze o clasă intermediară de trândavi care îşi câştigă existenţa cum pot - clasa cunoscută economiştilor moderni sub denumirea de «mean whites» sau «white trash», iar studenţilor care studiază istoria romană drept «clientes» sau «faex Romuli». O asemenea clasă manifestă tendinţa de a accentua atât tulburările sociale, cât şi caracterul militar şi agresiv al unui stat sclavagist... O societate sclavagistă este astfel o societate împărţită net în trei clase: stăpânii, aceşti «mean whites», albii pauperi, şi sclavii; iar clasa de mijloc este o clasă trândavă, care trăieşte de pe urma comunităţii sau a războiului, sau de pe urma clasei superioare.

Dar se înregistrează totodată şi un alt rezultat. Resentimentul general faţă de munca productivă conduce la o stare de fapte în care există tendinţa ca sclavii să fie singurii producători, iar ocupaţiile în care sunt implicaţi singurele îndeletniciri existente în ţară. Cu alte cuvinte, pentru a-şi asigura bunăstarea, comunitatea se va baza pe ocupaţii care în sine

nu admit schimbarea sau adaptarea la circumstanţe şi care, dacă nu compensează deficienţele muncii prin educaţie, sunt într-o perpetuă căutare de capital. Dar acest capital nu poate fi găsit altundeva în cadrul comunităţii. De aceea trebuie căutat în străinătate: iar o comunitate de sclavi va avea tendinţa fie de a se implica în lupte agresive, fie de a se îndatora pentru capital la vecinii care practică un sistem de muncă liberă..."

pp. 70-71: „De atunci înainte, bunicul meu (...), cu cei opt fii ai săi, a fost ultimul reprezentant al provinciei noastre din acea specie de mărunţi tirani feudali care împânziseră şi pustiiseră Franţa de-a lungul a numeroase secole. Civilizarea, care progresa în ritm rapid îndreptându-se către răsturnările revoluţionare, era din ce în ce mai mult confruntată cu asemenea abuzuri şi jafuri organizate. Educaţia luminată, un anumit rafinament, reflecţie îndepărtată a unei curţi galante, şi poate şi un presentiment al acelei apropiate şi formidabile renaşteri a oamenilor pătrundeau în castele şi chiar în conacele semirustice ale boiernaşilor."

p. 71: „Mauprat nu cerea bani. Valorile monetare sunt ceea ce ţăranii acestor ţinuturi obţin cel mai greu şi la care renunţă cel mai greu. «Banii sunt scumpi» spune una dintre zicalele sale, căci banii reprezintă pentru el altceva decât munca fizică. *Reprezintă un comerţ cu obiecte, practicat cu oameni din afară, un efort de previziune sau de circumspecţie, o piaţă, un soi de luptă intelectuală,* care îl ridică deasupra obiceiurilor sale delăsătoare, pe scurt, un efort mental; iar pentru el acesta reprezintă cel mai dificil şi supărător lucru cu putinţă."

p. 76: „Regele aude acest fapt şi se face roşu de mânie: ridică pumnul şi o loveşte în nas atât de tare, încât face să curgă patru stropi de sânge. Iar doamna spune: «Vă rămân profund îndatorată. Oricând veţi dori, puteţi proceda din nou la fel.»"

„Doamnă, aşezaţi-vă la umbră, (...) sau retrageţi-vă în iatacul dom-niei-voastre, pictat şi aurit, mâncaţi şi beţi împreună cu suita, pre-ocupându-vă să vopsiţi mătăsurile: aceasta vă este ocupaţia. A mea este să lovesc cu sabia de otel."

p. 79: „abia dacă există vreun bărbat care ar avea răbdarea să-si suporte soţia[68]".

pp. 86-87: „In primul rând, comportă-te ales faţă de doamne, căci aşa îţi stă bine... Dacă o doamnă te

invită să iei loc lângă ea, te avertizez să nu te aşezi pe rochia ei sau prea aproape de ea, aşa te sfătuiesc, iar dacă doreşti să-i spui cuvinte tandre, nu o cuprinde cu braţele, orice ai avea să-i spui." (în traducere literală)
p. 90: „Dragul meu fiu Louis, păzeşte cu străşnicie acest bastion Monthlery, care, dându-mi atât de furcă, m-a făcut să îmbătrânesc înainte de vreme şi datorită căruia nu m-am putut nicicând bucura de o pace durabilă sau de o adevărată tihnă... Acesta a fost centrul care a adunat toţi oamenii

perfizi, de la depărtare sau din apropiere, iar dezordinea a provenit doar de aici sau prin intermediul său... Căci... Monthlery fiind situat între Corbeil de o parte şi Châteaufort de cealaltă, ori de câte ori survenea vreun conflict, Parisul era izolat, în sensul că orice comunicare între Paris şi Orleans nu era posibilă altfel decât cu ajutorul unei forţe armate."
pp. 118-l19: „O, sire, de la începutul domniei voastre şi chiar dinainte, m-aţi copleşit cu insulte, călcând în picioare loialitatea ce mi-o datoraţi şi jurământul făcut; dar dintre toate aceste ofense, cea mai serioasă, cea mai evidentă este uzurparea ţinutului Auvergne, pe care îl deţineţi în detrimentul coroanei franceze. Cu siguranţă că bătrâneţea îmi calcă pe urme şi mă privează de puterea de a recuceri acest ţinut, la fel ca şi altele; dar în faţa lui Dumnezeu, în faţa acestor baroni ai regatului şi fidelii noştri supuşi, protestez în mod public şi pretind drepturile coroanei mele, îndeosebi cele cu privire la Auvergne, Berry şi Châteauroux, Gisors şi Vexinul normand, implorându-l pe regele regilor, care mi-a dăruit un moştenitor, să-i acorde acestuia ceea ce mie mi-a fost refuzat[87]."
p. 119: „Noi, francezii, (...) nu avem altceva decât pâine, vin şi mulţumire."
pp. 15l-l52: „Incontestabil, (...) întotdeauna este oarecum artificial să te plasezi pe o poziţie *a posteriori* şi să priveşti istoria în sens invers, ca şi cum monarhia deja administrativă şi Franţa deja centralizată a lui Henric II ar fi fost dintotdeauna destinate să apară şi să dureze între nişte limite determinate..."
p. 176: „De la Filip August încoace... oamenii legii, adevăraţii «chevaliers es lois» se manifestă astfel: pentru a alcătui legile monarhiei, ei s-au apucat să amestece dreptul feudal cu cel canonic şi cu cel roman... Reprezentând o mică armată, formată din 30 de scribi în 1316, din 104 sau 105 în 1359, aproximativ 60 în 1361, aceşti funcţionari ai cancelariilor de justiţie au dobândit numeroase avantaje de pe urma faptului că şi-au consolidat în mod constant poziţiile pe lângă rege. Marea masă era formată din notarii privilegiaţi; elita (trei sub domnia lui Filip cel Frumos, doisprezece înainte de 1388, şaisprezece în 1406, opt în 1413) a dat naştere consilierilor personali sau secretarilor de finanţe... Viitorul le aparţinea. Spre deosebire de marii ofiţeri palatini, nu erau de familie bună, ci aveau să se constituie ei înşişi ca predecesori de rang[104]."
p. 178: „...departe de a sărăci Franţa, acest război (civil) a îmbogăţit-o de-a binelea, încât a dezvăluit şi a scos la lumină o sumedenie de comori ascunse până atunci în pământ, care nu serveau la nimic... şi le-a aşezat aşa de bine sub soare şi le-a prefăcut într-o mulţime de bani buni, încât au apărut în Franţa mai multe milioane în aur ce străluceau la vedere decât milioanele de livre de argint ce existaseră mai înainte, şi au bătut mai multe monede noi, bune, fine, splendide din marile comori ascunse decât paralele de pe vremuri... Iar faptele nu se opresc aici: negustorii bogaţi, cămătarii, bancherii şi alţi strângători de arginţi, până şi prelaţii, îşi păstrau scuzii-încuiaţi în cufere, nebucurându-se nici măcar de un

gologan, dând banii cu camătă uriaşă sau în schimbul dobândirii unor ipoteci pe pământuri, bunuri sau case la nişte preţuri de nimic, încât gentilomul care sărăcise în timpul războaielor purtate prin străinătăţuri şi care îşi ipotecase sau vânduse bunurile, nu mai ştia cu ce să se încălzească, fiindcă netrebnicii de cămătari îi luaseră totul: dar binevenitul război civil i-a reaşezat la locul ce li se cuvenea. Am văzut gentilomi de rang înalt care înainte de războiul civil se deplasau cu doi cai şi un lacheu, şi care se restabiliseră, încât în timpul războiului civil şi după aceea erau văzuţi cutreierând prin ţară cu şase sau şapte cai de rasă... *Iată cum nobilimea onestă a Franţei se refăcuse din graţia sau, mai bine zis, din belşugul acestui avantajos război civil[105]."*
p. 179: „Seniorii, care cedaseră din pământul lor ţăranilor în schimbul unor arende, continuau să strângă acelaşi venit, dar care nu mai avea aceeaşi valoare. Ceea ce costase mai înainte cinci *sous,* făcea douăzeci în vremea lui Henric III. Nobilii sărăciseră fără să ştie[106]."
p. 187-l88: „Credinţa că fiii sau fraţii regelui sau prinţii de acelaşi sânge ar putea tulbura regatul fără să fie pedepsiţi reprezintă o eroare. Este cu mult mai judicios ca regatul şi monarhia să fie protejate, decât să fie respectată impunitatea conferită de rang."
p. 194: „Sunt un neam desfăcut,
Prost întocmit, contrafăcut."
„Nu se poate înţelege şi aprecia lupta pe care regalitatea a avut-o de susţinut, când a vrut să-şi

fundamenteze şi dezvolte puterea fiscală, decât dacă se ţine seama de forţele sociale şi de interesele de care s-a ciocnit şi care au constituit piedici la planurile sale."
p. 198: „de azi înainte şi până în vecii vecilor (...) toate dările pe fumărit, pe sare, impozitele, pătrimile şi optimile, prin care supuşii noştri au fost atât de mult împovăraţi, toate ajutoarele şi subsidiile de orice fel, care le-au fost impuse prin războaiele amintite..."
p. 204: „1.400.000 franci provenind de pe urma oricărui fel de impozite, prelevate în mod *excepţional...* dar care au devenit un fapt *obişnuit.'"*
p. 238: „Spiritul local s-a aflat la mare cinste în Europa medievală timpurie, iniţial spiritul local al tribului şi al proprietăţii funciare, care a luat apoi forma acelor unităţi feudale şi senioriale care au fundamentat societatea medievală. Atât din punct de vedere politic, cât şi social, acestea erau aproape independente, iar schimbul de produse şi de idei era redus la minim[136]."
p. 247: „Dacă un nobil (...) trăieşte în provincie, trăieşte liber, dar fără sprijin: dacă trăieşte la curte, este protejat, dar este sclav."
p. 248: „Viaţa la curte (...) este un joc serios, trist, care implică faptul că este necesar ca figurile şi bateriile să fie dispuse pe baza unui plan, pe
ANEXA
335
care să-l respecte, parându-l pe cel al adversarului, hazardându-se uneori şi acţionând conform impulsului; iar după cât am meditat şi, în ciuda tuturor măsurilor luate, ni se dă şah, uneori mat[141]."
p. 249: „Un favorit este obligat să acorde mare atenţie felului cum se prezintă: căci dacă nu mă face să aştept în anticameră atât cât se obişnuieşte, dacă fizionomia sa este mai deschisă, dacă se încruntă mai puţin, dacă mă ascultă cu mai multă bunăvoinţă şi mă însoţeşte ceva mai departe atunci când mă conduce la plecare, voi crede că începe să decadă, şi voi avea dreptate[142]."
„Cunoscătorul vieţii la curte este stăpân pe gesturile sale, pe privirea şi pe fizionomia sa; este profund, impenetrabil; disimulează loviturile, le surâde inamicilor, îşi controlează proasta dispoziţie, îşi deghizează pasiunile, reneagă pornirile inimii, acţionează împotriva propriilor sentimente[143]."
p. 251: „în scurt timp am observat că purtarea sa devine mai rece; i-am urmărit îndeaproape atitudinea faţă de mine, pentru a evita orice confuzie între ceea ce ar putea fi pus pe seama întâmplării în cazul unei persoane copleşite de afaceri delicate şi ceea ce suspectam eu însumi. Suspiciunile mele au fost confirmate, determinându-mă să mă îndepărtez de el întru totul, fără să-i creez această impresie[144]."
p. 257: „Ceea ce mi-am propus în primul rând a fost să investighez opinia sa cu privire la înalta noastră funcţie; astfel m-am îngrijit să întrerup cu delicateţe orice discuţie care s-ar fi abătut de la acest scop, dirijând conversaţia şi ghidând-o pe căi diferite... Delfinul, cu atenţia trează, a gustat întregul meu raţionament... s-a aprins... şi a oftat de ignoranţa şi de lipsa de reflecţie a regelui. N-am făcut altceva decât să menţionez toate aceste subiecte şi să i le expun Delfinului pe rând, iar apoi l-am urmat, lăsându-i plăcerea de a vorbi şi de a-mi dovedi cât este de educat; l-am lăsat să se îmbete de propria lui persoană, să se înflăcăreze, să se mânie, în timp ce eu am avut posibilitatea să-i cunosc sentimentele, maniera de a gândi şi să-mi formez acele impresii de pe urma cărora puteam trage foloasele acestei cunoştinţe... Am încercat mai puţin să-mi impun argumentele şi parantezele, cât... să-l sensibilizez cu delicateţe, dar în mod ferm, în privinţa sentimentelor şi opiniilor mele asupra oricăruia dintre aceste subiecte..."
p. 303, nota 2: „Caracterul extins al proprietăţii carolingiene... a transformat domeniul într-un fel de vastă reţea care cuprindea imperiul. Divizarea şi răspândirea proprietăţii domeniale a reprezentat un factor mai important în destrămarea Imperiului Franc decât năzuinţele politice locale ale nobililor împroprietăriţi...
Realitatea istorică a faptului că centrul proprietăţii domeniale se situa în Europa Centrală justifică dezmembrarea Europei Centrale în secolul al IX-lea, transformând aceste regiuni într-un câmp de luptă pentru regi cu mult înainte de a fi devenit un câmp al luptelor date între naţiuni...
336
ANEXA
Frontiera care avea să despartă viitoarea Franţă de viitoarea Germanie a fost trasată în secolul al IX-lea, cea mai mare parte a proprietăţii domeniale fiind concentrată în acea zonă."
p. 304, nota 22: „Numeroşi autori par să creadă că instituţiile feudale apusene sunt fundamentate pe instituţiile vechi germanice din vremurile preromanice. Dorim ca cei ce studiază să înţeleagă faptul că invadatorii germanici nu au făcut altceva decât să-şi însuşească acele instituţii contractuale ale Imperiului Roman târziu..."
pp. 306-307, nota 26: „Ceea ce secolul al IX-lea a însemnat pentru Franţa cu privire la transformarea într-o ţară feudală nu s-a petrecut în Germania până în vremea războaielor civile din timpul domniei lui Henric IV."
„Deoarece Germania era mai puţin expusă atacurilor din exterior şi avea o textură internă mai fermă decât Franţa, feudalismul german nu a devenit un sistem atât de rigid şi de fixat ca feudalismul

francez. «Vechea» Franţă s-a dezmembrat în secolele al IX-lea şi al X-lea, «vechea» Germanie, ancorată în străvechile sale ducate, rămase intacte, şi-a menţinut integritatea."
pp. 308-309, nota 32: „Când invadatorii islamici au pus stăpânire pe porturile de la Marea Tireniană,... activitatea oraşelor s-a stins rapid. A dispărut de pretutindeni, cu excepţia sudului Italiei şi a Veneţiei, unde s-a menţinut datorită comerţului cu Bizanţul. Oraşele au continuat să existe, dar au pierit populaţiile de meşteşugari şi de negustori şi o dată cu acestea tot ceea ce se menţinuse ca organizare urbană din Imperiul Roman."
„Din punct de vedere economic, cea mai evidentă şi mai caracteristică instituţie a acestei civilizaţii este marea proprietate funciară. Desigur, originea ei este cu mult mai veche, fiind uşor de stabilit provenienţa sa dintr-un trecut foarte îndepărtat... (p. 9) Noutatea a constat din felul

»
cum a funcţionat din momentul dispariţiei comerţului şi a oraşelor. Atât timp cât comerţul a deţinut capacitatea de a transporta mărfurile, iar oraşele au furnizat o piaţă pentru acestea, marea proprietate funciară a promovat vânzările regulate în exterior, profitând de pe urma lor... Dar în acest moment încetaseră să mai procedeze astfel, deoarece nu mai existau negustorii şi orăşenii... Acum, când toată lumea se întreţinea de pe urma proprietăţii, nimeni nu mai era interesat să cumpere alimente din exterior... Astfel, fiecare dintre proprietăţile funciare s-a dedicat acelui tip de economie ce a fost descris de o manieră mai degrabă inexactă ca fiind «o economie închisă a proprietăţii funciare», şi care, în realitate, nu era altceva decât o economie fără pieţe."
p. *309, nota 37:* „Pe măsură ce secolul al III-lea avansa, declinul se precipită.
Singura monedă care s-a menţinut în circulaţie a fost antoninianus..."
„Solda armatei tinde tot mai mult să fie achitată în natură." (p. 65)...
Cât despre consecinţele ineluctabile ale unui sistem care nu permite

recompensarea serviciilor aduse decât plătindu-le în natură, prin alocarea de pământuri, acestea sunt uşor de întrevăzut: au condus la ceea ce numim sistemul feudal sau la un regim analog." (p. 67)
p. 310, nota 39: „în absenţa oricărei succesiuni temporale clare, cum am putea vorbi despre o relaţie de cauză şi efect?"
p. 311, nota 43: „Societatea greacă nu a fost o societate sclavagistă, dar cuprindea un segment inferior de sclavi care executau cele mai degradante munci, în timp ce marea majoritate a aşa-numiţilor sclavi era formată din ucenici, aduşi cu forţa din afară, pentru a ajuta împreună cu stăpânii lor şi aproape în termeni egali cu aceştia să creeze baza materială a unei civilizaţii de care aveau să beneficieze ulterior."
pp. 312-313, nota 49: „Trebuie să ne ferim (...) să atribuim o importanţă exagerată privilegiilor urbane. Nici în Flandra, nici în vreo altă regiune a Europei, acestea nu includ legislaţia urbană în totalitate. Ele se rezumă la a stabili liniile directoare, formulând nişte principii esenţiale, tranşând conflictele majore. De cele mai multe ori, ele sunt produsul unor circumstanţe speciale şi au ţinut seama doar de problemele aflate la ordinea zilei, atunci când au fost redactate... Cetăţenii le-au apărat de-a lungul secolelor cu extremă solicitudine, ceea ce se explică prin faptul că ele reprezentau pavăza libertăţii lor, permiţându-le ca, în caz de violare a acestora, să-şi justifice revolta, şi nu pentru că ar fi inclus integral dreptul lor. Nu reprezentau, pentru a ne exprima astfel, nimic altceva decât scheletul acestuia. în jurul acestor stipulări a proliferat o multitudine de obiceiuri, uzanţe, privilegii nescrise, nu mai puţin indispensabile.
Faptul este într-atât de adevărat, încât un număr considerabil de codexuri au prevăzut şi recunoscut în avans dezvoltarea legislaţiei urbane... în 1127, contele de Flandra le-a acordat cetăţenilor oraşului Bruges: «ut de die in diem consuetudinarias leges suas corrigerent», adică permisiunea de a-şi completa de la o zi la alta uzanţele municipale."
p. 314, nota 70: „Nu revendic pretenţia de a explica elementul de noutate. Schimbările reale ale sentimentalităţii umane sunt foarte rare, dar cred că ele au loc, iar aceasta ar fi una dintre ele. Nu aş afirma că există nişte «cauze» care le determină, dacă prin cauză înţelegem ceva ce ar explica integral noua stare de fapte, furnizând astfel explicaţia imediată a ceea ce pare a fi nou. în orice caz, este cert că eforturile cărturarilor au eşuat până în acest moment în a descoperi ce se află la baza poeziei provensale de dragoste."
p. 314, nota 71: „curtenia şi probitatea slujitorilor" (...) „afabilitatea şi sociabilitatea celor ce stau la aceeaşi masă"
p. *317, nota 128:* „Curtea de la Roma şi cancelaria veneţiană ar fi fost ele însele suficiente pentru a răspândi noile doctrine ale diplomaţiei şi politicii. Dar, jn realitate, în furnicarul micilor state în care era

împărţită peninsula, nu exista nici unul care să nu fi putut furniza exemple... Monarhiile europene au urmat şcoala principilor şi a tiranilor din Neapole, Florenţa şi Ferrara."
pp. 320-321, nota 130: „Publicarea cărţii *Originea speciilor,* care avansa o nouă teorie a evoluţiei speciilor în termenii selecţiei naturale, ai eredităţii şi ai varietăţii, a marcat adânc antropologia şi sociologia. Conceptul de evoluţie a fost atât de profund, încât schimbările din societate au fost înţelese ca o manifestare a evoluţiei, făcându-se încercarea de a căuta cauza schimbărilor sociale în termenii de variaţie şi de selecţie... în orice caz, preliminar cercetării cauzelor, au existat tentative de a stabili dezvoltarea unor instituţii sociale anume şi a fazelor succesive înregistrate de aceasta, o serie evoluţionistă, succesiunea unor etape bine definite. In căutarea unor legităţi, au fost emise numeroase ipoteze cu privire la anumiţi factori, precum situarea geografică, climă, migraţie, conflicte de grup, abilitate rasială, evoluţia capacităţii mentale, ca şi anumite principii precum variaţia, selecţia naturală şi supravieţuirea celor apţi. Mai bine de o jumătate de secol de investigaţii efectuate asupra unor asemenea teorii au furnizat anumite rezultate, dar reuşita nu s-a situat la nivelul înalt al speranţelor nutrite la scurt timp după publicarea teoriei lui Darwin cu privire la selecţia naturală.
Inevitabila serie de etape din dezvoltarea instituţiilor sociale nu a fost demonstrată, ci infirmată..."
„De la războiul mondial încoace, fără a tinde spre ordinea logică a schemelor evoluţioniste, cei ce studiază ştiinţele sociale şi-au reînnoit căutările în direcţia unor tendinţe relativ stabile şi a unor regularităţi în istorie şi sociologie. Pe de altă parte, discrepanţa tot mai mare între idealuri şi mecanismele istoriei face ca ştiinţele sociale să se îndrepte tot mai pronunţat pe linia unor căi pragmatice. Dacă evoluţia socială există, oricum ar fi definită, aceasta a încetat să mai reprezinte un proces care se cere contemplat, ci reprezintă un obiectiv ce trebuie atins printr-un efort uman deliberat şi concertat."
„...investigarea «modului în care lucrurile au evoluat până la forma lor prezentă»..."
p. 321, nota 131: „Nu este în nici un caz corect ca vreunul dintre tabuuri să fie privit ca o invenţie arbitrară sau ca o povară impusă societăţii prin tradiţie, dar fără a fi necesară... acestea au fost cernute prin experienţa de secole, iar cele care ne-au parvenit şi pe care le-am acceptat sunt cele pe care experienţa le-a dovedit a fi necesare."
pp. 32l-322, nota 132: „Copiii, îndeosebi cei mici, iubesc agresiunea... Aceştia agreează acţiunea, tot mai multă acţiune. Nu repudiază vărsarea de sânge, dar trebuie să fie un sânge închis la culoare. Virtutea triumfătoare este îndelung aclamată; perfidia este huiduită cu entuziasm. Atunci când secvenţele de primul tip alternează cu cele din urmă, ca într-o scenă de urmărire, trecerea de la aclamaţii la huiduieli se petrece într-o fracţiune de secundă."

„..regulile de etichetă ale sălbaticilor nu sunt doar stricte, ci şi cumplite. In orice caz, este şocant să aplici manierele lor de la masă."
pp. 322-324, nota 134: „Cunoaşterea temeinică a caracterului celor cu care ai de a face" (nr. 273): „Nu te aştepta la aproape nimic bun din partea celor care sunt marcaţi de orice fel de defect fizic; căci obişnuiesc să se răzbune pe natură..."
„Nu dispreţui pe nimeni pentru vreo infirmitate de la natură, care nu poate fi în nici un fel corectată, nici nu gusta plăcerea de a te pune la mintea unei astfel de persoane, căci adeseori o asemenea faptă produce invidie şi stârneşte maliţia, ba chiar răzbunarea." (nr. 287): Nu acţiona nicicând lăsându-te purtat de pasiune. în caz contrar vei distruge totul, (nr. 273): Omul prejudiciat prin pasiune vorbeşte în orice situaţie un limbaj diferit de ceea ce sunt lucrurile în realitate, prin gura lui vorbeşte pasiunea, nu raţiunea, (nr. 273): Cunoaşterea temeinică a caracterului celor cu care ai de a face. (nr. 201): Toţi cei care par a fi nebuni sunt nebuni, ca şi jumătate dintre cei care nu par a fi nebuni, (nr. 225): Cunoaşterea principalului tău defect, (nr. 210): Priceperea de a miza pe cartea adevărului, (nr. 175): Omul în esenţă. Adevărul este singurul care poate crea o reputaţie veritabilă; şi doar esenţa poate fi transformată în profit, (nr. 151): Gândeşte azi la ziua de mâine şi la numeroasele zile ce vor urma. (nr. 82): înţeleptul si-a concentrat toată înţelepciunea în preceptul: NIMIC EXCESIV, (nr. 127): Acel JE-NE-SAIS-QUOI, indefinibilul. Fără el, frumuseţea sucombă, tot ce este graţios ajunge să fie lipsit de graţie... Celelalte perfecţiuni sunt ornamentul naturii, acel *Je-ne-sais-quoi* este cel al perfecţiunii. Se face remarcat chiar şi în maniera de a raţiona... (nr. 123): Omul lipsit de afectare. Cu cât există mai multă perfecţiune, cu atât mai mică este afectarea. Cele mai remarcabile calităţi îşi pierd valoarea dacă se descoperă în ele vreo afectare, căci le atribuim mai degrabă unei constrângeri artificiale decât caracterului adevărat al persoanei, (nr. 165): Poartă războiul după regulile artei. A învinge prin vicleşug nu înseamnă a învinge, ci a fi învins. Orice miroase a trădare pătează bunul nume. (nr. 111): Nevoia de prieteni. A avea prieteni reprezintă o a doua natură... tot ceea ce este bun în viaţă depinde de alţii.
p. 325, nota 141: „Peste o sută de ani, lumea va exista încă în totalitatea sa: va fi acelaşi teatru cu aceleaşi decoruri, dar nu cu aceiaşi actori. Cei ce se bucură de o favoare obţinută, sau se întristează sau disperă din cauza unui refuz vor fi dispărut cu toţii de pe scenă. Intră deja în scenă alţi oameni,

care vor juca aceleaşi roluri în aceeaşi piesă... Ce fundal pentru un personaj de comedie!"
„Nu toţi străinii sunt barbari, şi nici toţi compatrioţii noştri civilizaţi."
nota 143: „Curtea este ca un edificiu construit din marmură: vreau să spun că ea este alcătuită din oameni extrem de duri, dar foarte cizelaţi."
nota 148: „Dacă ar fi să definesc modestia, aş numi-o reflecţia unei minţi oneste, fie atunci când un om a comis vreo acţiune pe care şi-o cenzurează, fie când îşi imaginează că se expune judecăţii celorlalţi."

p. 327, nota 153: „Germanul educat din perioada clasică şi postclasică este o fiinţă duplicitară. în viaţa publică el se situează pe poziţia pe care autoritatea i-a conferit-o şi pe care o deţine în dubla calitate de superior şi de subordonat, cu devotamentul său neîndoielnic faţă de datorie. In viaţa privată, el poate fi un intelectual critic sau un romantic plin de simţire... Sistemul educaţional a eşuat în momentul în care s-a făcut încercarea de a realiza fuziunea dintre idealurile birocratice şi cele umaniste. în realitate, a fost creat specialistul introvertit, neîntrecut în speculaţia abstractă şi în organizarea formală, dar incapabil să dea naştere, pe'baza ideilor sale teoretice, unei lumi reale. Idealul educaţional englez nu cunoaşte clivajul între lumea interioară şi cea exterioară..."
pp. 329-330, nota 160: „Convenţionalitatea se bazează pe o stare mentală aprehensivă..." (...) „In opinia mea, manierele de la masă reprezintă una dintre cele mai marcante distincţii de clasă."
„Obişnuinţa reprezintă astfel acel enorm volant al societăţii, cel mai preţios agent al său de conservare. Este singura care ne menţine între limitele ritualului şi care le scuteşte pe vlăstarele bine situate de inchie-tudinea invidioasă a celor săraci. Doar ea îi determină pe cei educaţi să urmeze cu prudenţă căile vieţii şi să nu le abandoneze atunci când devin anevoioase sau repulsive."
„Astfel, atunci când etnografii condamnă sau taxează cu epitete defăimătoare popoarele pe care le studiază, se ridică cea mai importantă problemă de principiu pe care dorim s-o investigăm; şi anume, care sunt standardele, codurile, precum şi ideile de castitate, decenţă, bună-cu-viinţă, modestie etc. şi de unde apar ele? Faptele etnografice conţin răspunsul la întrebări, dar pentru a ajunge la acesta avem nevoie de o relatare neornamentată a faptelor."
„Acest capitol îşi propune să demonstreze faptul că tipurile de emoţii personale care le sunt cunoscute oamenilor civilizaţi reprezintă produsul unei evoluţii în care emoţiile au luat o nouă direcţie... Instrumentele şi mijloacele acestei adaptări sunt reprezentate de către instituţii, dintre care unele au fost descrise în capitolele precedente. Fiecare instituţie, pe măsură ce s-a consacrat, a dezvoltat la toţi indivizii care au ajuns sub influenţa ei un mod de conduită şi de atitudine emoţională care corespunde acelei instituţii. Noul mod de conduită şi noua atitudine emoţională nu ar fi putut fi perfecţionate înainte de a fi creată instituţia însăşi.
Efortul indivizilor de a se adapta la cerinţele instituţionale rezultă din ceea ce poate fi descris pe bună dreptate ca un ansamblu cu totul inedit de plăceri şi de neplăceri."

•

Cuprins

Capitolul 3 ♦ **Sociogeneza civilizaţiei occidentale**.....5
1. Privire asupra societăţii de curte.....5
2. Scurtă introducere în sociogeneza absolutismului.....10
3. Dinamica dezvoltării societăţii în Evul Mediu.....**14**
Partea întâi
Mecanismele feudalizării.....14
I. Introducere.....14
II. Forţele centralizatoare şi descentralizatoare ale configuraţiei medievale de putere.....16
III. Creşterea numerică a populaţiei după migraţia popoarelor.....30

IV. Câteva observaţii cu privire la sociogeneza cruciadelor.....37
V. Expansiunea internă a societăţii.
Noi organisme şi instrumente sociale.....44
•VI. Societatea medievală şi lumea antică.....50
VII. Sociogeneza feudalismului.....56
VIII. Sociogeneza *Minnesang-ului* şi a formelor
courtoises de conduită.....64
Partea a doua
***Sociogeneza statului*.....88**
I. Primul stadiu al casei regale aflate în ascensiune: luptele concurenţiale şi formarea monopolului
în cadrul unui teritoriu.....88
II. Excurs diferenţe evolutive în Anglia, Franţa
şi Germania.....92
III. Mecanismul monopolist.....101
IV Luptele concurenţiale timpurii în cadrul regatului.....112
V Resurgenţa tendinţelor centrifuge:
rivalitatea principilor.....125
VI. Faza finală a luptelor concurenţiale libere
şi instaurarea definitivă a monopolului monarhic.....141
VII. împărţirea puterii în cadrul unităţii de dominaţie. Importanţa ei pentru autoritatea centrală.
Formarea „mecanismului monarhic".....153
• **VIII.** Sociogeneza'monopolului fiscal.....189
Sinopsis
Schiţa unei teorii a civilizării.....211
»
« I. Constrângerea socială ca autoconstrângere.....**211**
II. Extinderea constrângerii pe termen lung
şi a autoconstrângerii.....226
III. Diminuarea contrastelor, amplificarea
modalităţilor de joc.....230
IV. Curtenizarea războinicilor.....236
«V. Refularea instinctelor. Psihologizare şi raţionalizare.....248
VI. Pudoare şi aversiune.....265
•**VII.** Constrângerea mai puternică a stratului superior.
Presiunea exercitată de straturile inferioare.....273
VIII. Concluzii.....289
Note la capitolul 3.....303
Note la *Schiţa unei teorii a civilizării*.....:.....319
Anexă
Traducerea citatelor.....331

PLURAL M
1. Emile Durkheim - *Formele elementare ale vieţii religioase*
2. Arnold Van Gennep - *Riturile de trecere*
3. Carlo Ginzburg - *Istorie nocturnă*
4. Michel de Certeau - *Fabula mistică*

5. G.W. Leibniz - *Eseuri de teodicee*
6. J. Martin Velasco - *Introducere în fenomenologia religiei*
7. *-Marele Inchizitor. Dostoievski - lecturi teologice*
8. Raymond Trousson - *Istoria gândirii libere*
9. Marc Bloch - *Regii taumaturgi*
10. Filostrat - *Viaţa lui Apollonios din Tyana*
11. Diogenes Laertios - *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor*
12. Ştefan Afloroaei - *Cum este posibilă filosofta în estul Europei*
13. Gail Kligman - *Nunta mortului*
14. 15. Jean Delumeau - *Păcatul şi frica*
16. Mihail Psellos - *Cronografia. Un veac de istorie bizantină. 976-l077*
17. Cicero - *Despre divinaţie*
18. 19. Elena Niculiţă-Voronca - *Datinele şi credinţele poporului român adunate şi aşezate în ordine mitologică*
20. - *Carmina Burana. Antologie de poezie latină medievală*
21. Paul Zumthor - *Babei sau nedesăvârşirea*
22. Porfir - *Viaţa lui Pitagora. Viaţa lui Plotin* • 23. E.R. Dodds - *Grecii şi iraţionalul*
24. Jean Delumeau - *Mărturisirea şi iertarea. Dificultăţile confesiunii., Secolele XIII-XVIII*
25. Thomas de Aquino - *Despre fiind şi esenţă*
26. I.-Aurel Candrea - *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*
27. Vladimir Petercă - *Regele Solomon în Biblia ebraică şi în cea grecească. Contribuţie la studiul conceptului de* midraş
28. Emmanuel Levinas - *Totalitate şi Infinit*
29. - *Evanghelii apocrife*
30. Jacques Le Goff- *Omul medieval*
31. Jacques Derrida - *Spectrele lui Marx. Starea datoriei, travaliul doliului, şi noua Internaţională*
32. Gabriel Andreescu, Gusztâv Molnâr (ed.) - *Problema transilvană*
33. Seneca - *Naturales quaestiones. Ştiinţele naturii în primul veac*
34. Cristian Bădiliţă - *Platonopolis sau împăcarea cu filozofia*
35. Hans-Georg Gadamer - *Elogiul teoriei. Moştenirea Europei*
36. Pavel Florenski - *Stâlpul şi Temelia Adevărului. încercare de teodicee ortodoxă în douăsprezece scrisori*
37. Eugenio Garin - *Omul Renaşterii*
38. Julien Ries - *Sacrul în istoria religioasă a omenirii*
39. Virgil Nemoianu - *Jocurile divinităţii. Gândire, libertate şi religie la sfârşit de mileniu*
40. Robert Darnton - *Marele masacru al pisicii şi alte episoade din istoria culturală a Franţei*
41. *-Antihristul*
42. Lie Zi - *Calea vidului desăvârşit* l 43. Cicero - *Despre destin*
44. Michel Vovelle - *Omul Luminilor*
45. Francoise Bonardel - *Filosofta alchimiei. Marea Operă şi modernitatea*
46. Tatiana Slama-Cazacu — *Strategeme comunicaţionale şi manipularea*
47. - *Trei apocrife ale Vechiului Testament*
48. Jacques Le Goff - *Sfântul Francisc din Assisi*
49. A.R. Radcliffe-Brown - *Structură şi funcţie în societatea primitivă*
50. Francois Furet - *Omul romantic*
51. Hans-Georg Gadamer *-Actualitatea frumosului*
52. Plinius - *Naturalis historia. Enciclopedia cunoştinţelor din Antichitate* (voi I)
53. Arnold Van Gennep - *Totemismul. Starea actuală a problemei totemice*
54. Rosario Villari - *Omul baroc*
55. John R. Searle - *Realitatea ca proiect social*
56. Peter Sloterdijk - *Critica raţiunii cinice* (voi. I)
57. Isabelle Stengers - *Inventarea ştiinţelor moderne*
58. Guglielmo Cavallo - *Omul bizantin*
59. Nicolae Corneanu - *Patristica mirabilia.Pagini din literatura primelor veacuri creştine*
60. Pierre Teilhard de Chardin - *Scrisori inedite*
61. Andrea Giardina - *Omul roman*
62. Sergio Donadoni - *Omul egiptean*
63. Anne Cheng - *Istoria gândirii chineze*
64. Artemidor Daldiamil - Carte de tălmăcire a viseler
65. Dolores Toma - *Despre grădini şi modurile lor de folosire*
66. Silviu Rogobete - *O ontologie a iubirii. Subiect şi Realitate Personală supremă în gîndirea teologică a părintelui Dumitru Stăniloae*
67. Plinius - *Naturalis historia. Enciclopedia cunoştinţelor din Antichitate* (voi. II)
68. Jean-Pierre Vernant - *Omul grec*
69. Matei Călinescu - *Despre Ioan P. Culianu şi Mircea Eliade.*

Amintiri, lecturi, reflecţii
70. H.-R. Patapievici - *Cerul văzut prin lentilă*
71. Norbert Elias - *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice şi psihogenetice* (voi. I - *Transformări ale conduitei în straturile laice superioare ale lumii occidentale)*
72. Norbert Elias - *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice şi psihogenetice* (voi. II - *Transformări ale societăţii. Schiţa unei teorii a civilizării)*
In pregătire:
Peter Sloterdijk - *Critica raţiunii cinice* (voi. II) U. Frevert, H.-C. Haupt - *Omul secolului XIX* U. Frevert, H.-C. Haupt - *Omul secolului XX*
Redactor: Dr. Gabriela Danţiş
Coperta: Ionuţ Broştianu Tehnoredactor: Ioana Mariniuc
Bun de tipar: februarie 2002. Apărut: 2002
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 4 • P.O. Box 266, 6600, Iaşi
Tel. Fax (032) 21.41.00; (032) 21.41.11;
(032)21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7 • P.O. Box l-728, 70700, Bucureşti
Tel.: (01) 313.89.78, E-mail: polirom@dnt.ro
Tiparul executat la S.C. Polirom Co. S.A.
6600 Iaşi Calea Chişinăului nr. 32 Tel.: (032) 230323; Fax: (032) 230485
0'1 SEP 2004 Q l Okt. WW